

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი

თამაზ ბერაძე, მანანა სანაძე

საქართველოს ისტორია

წიგნი I

(ანტიკური ხანა და შუა საუკუნეები)

გამომცემლობა
„საქართველოს მაცნე“

თბილისი 2003

წინამდებარე წიგნში გადმოცემულია საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XVI საუკუნემდე, ანუ საქართველოს ისტორიის პრეისტორიული, ანტიკური ხანა და შუა საუკუნეები. საქართველოს ისტორიის ეს ერცელი მონაკვეთი ასახულია „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ პირველ სამ ტომში. ეს ტომები გასული საუკუნის 70-იან წლებში გამოქვეყნდა და შეესაბამება საქართველოს ისტორიის ცოდნის იმ დონეს, რომელიც იმჟამად არსებობდა. მას შემდეგ თითქმის სამი ათეული წელი გავიდა. ამ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში სამეცნიერო მიმოკცევაში არაერთი ახალი არქეოლოგიური მასალა და წერილობითი წყარო შემოვიდა. საქართველოს ისტორიის მთელი რიგი საკითხები და პერიოდებიც კი ახლებურად დამუშავდა. ამან დღის წესრიგში საქართველოს ისტორიის აღნიშნული პერიოდის ახლებურად გამართვის აუცილებლობა დააყენა. ეს ნაშრომი ამ მხრივ გადადგმული პირველი ნაბიჯია.

წიგნს ერთვის ისტორიული რუკები, რომლებზედაც გამოხატულია საქართველო მისი ისტორიის სხვადასხვა მონაკვეთში, აგრეთვე ნაჩვენებია საქართველოს ადგილი დიდი შიოფილი იმპერიების გვერდით თუ მათ ფარგლებში. ნაშრომს ერთვის ქართლის მეფეთა და ერ-სმთავართა, აგრეთვე ერთიანი საქართველოს მეფეების გენეალოგიური და ქრონოლოგიური ნუსხა.

წიგნი განსაზღვრულია საშუალო სკოლების საქართველოს ისტორიის მასწავლებლების, აგრეთვე ჰუმანიტარული კოლეჯებისა და უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტებისათვის. წიგნი დიდ დახმარებას გაუწევს საქართველოს ისტორიით დაინტერესებულ მკითხველს.

მეცნიერ-რედაქტორები:

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,

პროფესორი გიული ალასანია

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,

პროფესორი ნანა ხაზარაძე

რეცენზენტები:

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,

პროფესორი გონელი არახამია

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,

პროფესორი ვახტანგ ჯაფარიძე

რედაქტორი ნანო იორამაშვილი

რუკების კომპიუტერული მომსახურება კონსტანტინე თოფუოიასი

ჩვენი სამშობლო საქართველო

§ 1. საქართველო და მისი მეზობლები

საქართველო მდებარეობს კავკასიაში. მისი ტერიტორია 69500 კვ. კმ-ია, მოსახლეობა 2003 წლისათვის ექსპერტთა მონაცემებით 4 700 000 კაცს შეადგენს. საქართველოს მოსახლეობის დაახლოებით 4/5 ქართველები არიან. ქართველების გარდა საქართველოში ცხოვრობენ აზერბაიჯანელები, სომხები, რუსები, ოსები, აფხაზები, ქურთები, ებრაელები, ბერძნები, უკრაინელები, ბელორუსები, აისორები, ქისტები ტერიტორიის სიდიდით ჩვენი ქვეყანა მსოფლიოს დიდ ქვეყნებს ვერ შეედრება, მაგრამ მრავალ ისეთ ქვეყანას აღემატება როგორცაა: ალბანეთი, ბელგია, ისრაელი, ლატვია, ლიტვა, შვეიცარია, პოლანდია ... მოსახლეობითაც ის ყველაზე მცირერიცხოვანი როდია.... საქართველოს საზღვრების საერთო სიგრძე 1969 კმ-ია, აქედან ძირითადი ნაწილი სახმელეთო საზღვარზე მოდის, ხოლო საზღვაო საზღვარი მხოლოდ 315 კმ-ია. საქართველოს შავი ზღვით ემეზობლება თურქეთს, ბულგარეთს, რუმინეთს, უკრაინას და რუსეთს. ხმელეთით საქართველოს უშუალო მეზობლები არიან: თურქეთი, სომხეთი, აზერბაიჯანი და რუსეთი.

რუსეთი ანუ რუსეთის ფედერაცია საქართველოს ჩრდილოელი მეზობელია. ყველაზე ჩრდილო-დასავლეთით საქართველოს რუსეთის ფედერაციის კრასნოდარის მხარე ემიჯნება, შემდეგ ჩრდილო-აღმოსავლეთით - რუსეთის ფედერაციაში შემავალი: ყარაჩაი-ჩერქეზეთის, ყაბარდო-ბალყარეთის, ალანიის, ინგუშეთის, ჩეჩნეთის და დაღესტნის რესპუბლიკები.

რუსეთის ფედერაცია საქართველოს მეზობლებს შორის უდიდესი ქვეყანაა. ამავე დროს იგი მსოფლიოს უდიდეს სახელმწიფოთა რიცხვს მიეკუთვნება. მისი ფართობი 17 მილიონ კვ. კმ-ს აღემატება, მოსახლეობა კი დაახლოებით 150 მილიონია. რუსეთის ფედერაციის დედაქალაქია მოსკოვი.

მსოფლიოს დიდ სახელმწიფოებს მიეკუთვნება საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის მეზობელი თურქეთის რესპუბლიკაც, რომლის ტერიტორია 780 ათასი კვ. კმ-ს, ხოლო მოსახლეობა 60 მილიონ კაცს აღემატება. თურქეთის რესპუბლიკის დედაქალაქია ანკარა.

ტერიტორიით და მოსახლეობით საქართველოს აღემატება მისი აღმოსავლეთის მეზობელი აზერბაიჯანის რესპუბლიკა, რომლის ფართობი 86,6 ათასი კვ. კმ-ია, ხოლო მოსახლეობა დაახლოებით 7 მილიონს შეადგენს. აზერბაიჯანის დედაქალაქია ბაქო.

საქართველოს ტერიტორიით და მოსახლეობით ჩამოუვარდება მისი სამხრეთ-აღმოსავლეთელი მეზობელი სომხეთის რესპუბლიკა, რომლის ტერიტორია დაახლ. 30 ათასი კვ. კმ-ია, ხოლო მოსახლეობა 2 მილიონზე მეტს შეადგენს. სომხეთის დედაქალაქია ერევანი (იხ. რუკა 1).

საქართველოს დასავლეთით შავი ზღვა ემიჯნება, ჩრდილოეთით მისი ტერიტორიის ნაწილი კავკასიის მთიანეთს უკავია, ხოლო სამხრეთით - მცირე კავკასიის მთიანეთს.

საქართველოს დედაქალაქია თბილისი, რომელსაც ძველად „ტიფლისი“ ეწოდებოდა. ამ სახელიდან მოდის საქართველოს დედაქალაქის ძველი უცხოური სახელწოდება „ტიფლისი“. ჩვენი სამშობლოს სიდიდით მეორე ქალაქია ქუთაისი, ძველი ქუთათისი. საქართველოს უმნიშვნელოვანესი ნავსადგურებია ბათუმი, ფოთი და სოხუმი.

ბათუმი აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის დედაქალაქია. სოხუმი კი - აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის.

კავკასიონის მთიანეთი შავ და კასპიის ზღვებს შორისაა გადაჭიმული. შავი ზღვა ამ ზღვის შედარებით ახალ სახელი. თავდაპირველად ჩვენი წინაპრები მას უბრალოდ „ზღვას“ უწოდებდნენ, შემდეგ კი, მის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე

შავ ყნობდნენ ზაჟუმ და სოხუმ
ქალაქ

ძველად ბათუმს „ბათოსაჟ“ ეძახდნენ. ეს სახელი ძველი ბერძნული „ბათოსიდან“ მომდინარეობს, რაც „არმას“ ნიშნავს. XIII-XV სს-ში დასავლეთ ევროპელები ამ ქალაქს „ვატის“ - „ლო-ვატის“ ეძახდნენ, რაც ბერძნული „ბათოს“ ლათინური შესატყვისია.

ქალაქ სოხუმს ძველი ბერძნული „დიოსკურიას“, რომაელები - „სებასტოპოლისს“, დასავლეთ ევროპელები კი „სეპასტოპოლს“ უწოდებდნენ. სახელწოდება „სოხუმი“, იგივე „სოხუმი“ ამ ქალაქის ძველი ქართული სახელიდან - ცხუმს/ ცხომიდან მოდის, რაც ძველი ქართული ენის ერთ-ერთ დიალექტზე რცხილს აღნიშნავს. საკუთრივ სოხუმს/სოხუმი ქართული „ცხუმის“ თურქული გაითქმა. თურქულს „ც“ ბგერა არ გააჩნია, რის გამოც მას „ს“-ით ცვლის. თანაც ამ ენის სიტყვის თავში ორი თანხმოვნის ერთად გამოთქმა არ შეუძლია. ამიტომ ხშირად „სოხუმი“ „სოხუმი“ იწოდებოდა.

ძაფი ზღვიზ ძველი სხელები

ჩვენს წინაშეა ყველაობის მოვლა
მთელში

လက်မှတ်ရင်း

4

ამ გასასვლელის გარდა, სამხრეთ და ჩრდილოეთ კავკასიას შორის მიმოსვლა კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის უღელტეხილებით ხდებოდა, რომლებიც კავკასიონის მთავარი ქედიდან გამოსული მდინარეების სათავეებთანაა. ასეთი გადასასვლელი საქართველოში ორმოცდასამია. მათ შორის ძველად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ჯვრის უღელტეხილს, რომელიც მდინარეების არაგვისა და თერგის სათავეების შესაყარში მდებარეობს. საქართველოს საზღვართან მდ. თერგი ვიწრო დარიალის ხეობაში შედის, რომლის ბოლოს უძველესი დროიდან დარიალის ციხე იდგა. დარიალიც ძველი სპარსული „დარი ილანი“-ა და „ალანთა კარს“ ნიშნავს. ჩრდილოეთ კავკასიაში მოსახლე ალანებს ჩვენი წინაპრები „ოკეზებს“ ეძახდნენ, ამიტომ საქართველოდან თერგის ხეობით ოსეთში გასასვლელს, ძველსპარსულ „დარიალან“ იგივე „დარიალ“-თან ერთად ჩვენი წინაპრები „ოსთა კარსაც“ უწოდებდნენ. კავკასიონის მთიანეთიდან მცირე კავკასიონისკენ ლიხის ანუ სურამის ქედი მიემართება, რომელიც საქართველოს აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოდ კყოფს.

§ 2. საქართველოს ბუნება

მრავალფეროვანია საქართველოს ჰავა და ბუნება. აქ მსოფლიოში გავრცელებული თითქმის ყველა კლიმატური ზონა გვხვდება, მათ შორის სუბტროპიკები და ნახევარუდაბნოებიც კი.

ჰავისა და რელიეფის მრავალფეროვნება საქართველოს თვალწარმატაც ქვეყანად აქცევს: შავი ზღვის მოლიველურ ტალღებთან ახლოს შემდები თოვლით დაფარული მთები და მყინვარები, ხოლო დაბლობებს ტყით დაფარული მდინარეთა ვიწრო ხეობებიც ცვლის. საქართველოს ტერიტორიის უდიდესი ნაწილი მთაგორიანია. კავკასიონის მთიან სისტემას უჭირავს ჩვენი სამშობლოს ერთ მესამედზე მეტი. მცირე კავკასიონის მთიანეთზე მოდის საქართველოს ტერიტორიის კიდევ დაახლოებით ერთი მესამედი.

ამ ორ მთათა სისტემას შორის არსებული ვაკეებიდან პირველ რიგში აღსანიშნავია კოლხეთის დაბლობი, შიდა ქართლის, ქვემო ქართლის და ალაზნის ვაკეები.

საქართველო მტკვარი წყლით მსოფლიოში ერთ-ერთი უმდიდრესი ქვეყანაა. აქ არის ბევრი მდინარე, ტბა თუ ხელოვნური წყალსაცავი. აქვეა მყინვარები, მიწისქვეშა წყლები და ჭაობები.

ყველაზე მეტი ჭაობი კოლხეთის დაბლობში გვხვდება. მყინვარები მხოლოდ კავკასიის მთავარ წყალგამყოფ და მის მიმდებარე ქედებზეა.

საქართველოს მდინარეები კასპიის ან შავი ზღვის აუზებს განეკუთვნებიან. ჩვენი ქვეყნის უდიდესი მდინარეა მტკვარი, რომელიც ასევე პირველია კავკასიის მდინარეთა შორის. აღმოსავლეთ საქართველოს თითქმის ყველა მდინარე, რომელიც კასპიის აუზს მიეკუთვნება, მტკვრის შენაკადია. ამ მხრივ გამონაკლისის, უპირველეს ყოვლისა, თერგი წარმოადგენს, რომელიც კავკასიის წყალგამყოფი ქედის ჩრდილოეთით იწყება და კასპიის ზღვას უერთდება. მას ქართველები ძველად ლომეკს უწოდებდნენ, ხოლო შემდეგ ქართლის არაგვისაგან განსხვავებით, ოსეთის ანუ ოსეთის არაგვს ეძახდნენ. მართლაც, საქართველოს საზღვრების შემდეგ, ეს მდინარე პირველად ოსეთის ტერიტორიაზე მიედინება. სახელწოდება თერგი შედარებით ახალია. აქედან წარმოსდგება ამ მდინარის რუსული სახელი „ტერეკ“-ი.

მდინარე მტკვარი თურქეთის ტერიტორიაზე, ისტორიულ პროვინცია კოლამი იწყება. მისი სიგრძე 1364 კმ-ია. სანამ კასპიის ზღვას შეუერთდებოდეს, მტკვარი თურქეთს, საქართველოს და აზერბაიჯანს გაივლის. ჩვენი წინაპრები მტკვარს „მტკ-უარს“- ეძახდნენ, აქედან გაჩნდა ამ მდინარის ბერძნული სახელწოდება „კურ-ოს“, „კორ-ოს“, რომელიც თავის მხრივ საფუძვლად დაედო მის უცხოენოვან სახელს „კურა“-ს. მდ. მტკვარმა უდიდესი როლი ითამაშა საქართველოს ისტორიაში. შემთხვევითი არაა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ქალაქთა უმრავლესობა უძველესი დროიდან ამ მდინარის ნაპირას მდებარეობს. მათ შორისაა ქართლის სამეფოს უძველესი დედაქალაქი მცხეთა. ჩვენი სამშობლოს დედაქალაქი თბილისიც მდინარე მტკვრის ორსავე ნაპირზეა გაშენებული.

შიდა ქართლის ვაკეზე მტკვრის მარცხენა შენაკადებიდან აღსანიშნავია ლიახვი, ჭანა და არაგვი. მდ. არაგვის მთავარ ზეოს, რომელიც ლომისის ქედიდან გამოედინება, თეთრი, იგივე მთიულეთის არაგვი ეწოდება. ფსანაურთან მას მარცხენა მხრიდან შავი ანუ გუდამაყრის არაგვი უერთდება. უფრო ქვემოთ ჟინვალთან მთიულეთის არაგვს მარცხენა მხრიდან ფშავის არაგვი უერთდებოდა, რომელიც დღეს ჟინვალის წყალსაცავში შეედინება. ფშავის არაგვს მარჯვნიდან ხეჟურეთის არაგვი უერთდება.

საქართველოში ცოტაა ხეობა, რომელმაც ისეთი დიდი როლი ითამაშა მის ისტორიაში, როგორც არაგვის ხეობამ. ამ მდინარეს უძველესი დროიდან მოუყვებოდა საეკონომიკური-საქარაუნო გზა, რომელიც ჯერის უღელტეხილით თერგის ხეობაში გადადიოდა და საქართველოს, ისევე როგორც მთელ სამხრეთ კავკასიას, დარიალის გასასვლელით ჩრდილოეთ კავკასიასთან და აღმოსავლეთ ევროპასთან აკავშირებდა. ამ გზით საქართველოს საუკუნეთა მანძილზე მრავალი მტერიც შემოსევია. დღეს ამ გზას „საქართველოს სამხედრო გზა“ ეწოდება.

საქართველოში მტკვრის ყველაზე დიდი შენაკადი მდინარე ალაზანია. ეს მდინარე კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის სამხრეთ კალთებიდან ალაზნის ვაკეზე ეშვება. ცოტა უფრო დასავლეთით, ამავე ქედის კალთებიდან კახეთის სიდიდით მეორე მდინარე იორი იწყება. ეს ორი მდინარე დიდ მანძილზე თითქმის პარალელურად მიედინება. ჩვენი წინაპრები მდინარე ალაზნის და იორის ტყუპის ცალკეადავსებდნენ, ამიტომ საკუთრივ ალაზნის „დიდ ალაზანს“, იორს კი „მცირე ანუ პატარა ალაზანს“ ეძახდნენ. ძველი ბერძენი და რომელიმე ავტორები ამ მდინარეს „კამბისის“ სახელით მოიხსენიებენ, რაც ძველი ქართული ქვეყნის, კამბეჩოვანის (გვიანდელი ქიზიყი) სახელიდან მოდის და ქართულ „კამბეჩი/კამეჩს“ უკავშირდება. მინგეჩაურის წყალსაცავის აშენებამდე მდინარე იორი მტკვართან ალაზნის შეერთებამდე ცოტა ზემოთ ალაზანს უერთდებოდა. დღეს ეს ორი მდინარე ცალ-ცალკე უერთდება მინგეჩაურის წყალსაცავს, რომელიც აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე მდებარეობს.

საქართველოში მტკვრის მარჯვენა შენაკადებიდან უდიდესია მდინარე შრამი, იგივე ქიცია, რომელიც მტკვართან შეერთებამდე მდ. დებედას იერთებს. შრამამდე მტკვარს მდ. ალგეთი უერთდება. მრავალი საუკუნის მანძილზე დებედას, შრამისა და ალგეთის ხეობები და ამ ხეობებში აღმართული ციხე-სიმაგრეები პირველი ზღვებოდნენ საქართველოში სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან შემოჭრილ მტერს.

მტკვრის ყველაზე დიდი შენაკადი მდ. არაქსია, რომელიც მტკვარს კასპიის ზღვაში ჩადინებამდე მარჯვენა მხრიდან ერთვის. დღეს არაქსი თურქეთზე, სომხეთზე და აზერბაიჯანზე მოედინება. მრავალი საუკუნის მანძილზე მდინარეების მტკვრისა და არაქსის წყალგამყოფი ქედი, რომელსაც ამჟამად ბამბაკ-ერენის ქედი ეწოდება, საზღვარი იყო საქართველოსა და სომხეთის შორის.

დასავლეთ საქართველოს მდინარეები შავი ზღვის აუზს მიეკუთვნებიან. იმ მდინარეთა შორის, რომელიც მთლიანად საქართველოში მოედინება, ყველაზე დიდი რიონია. ეს მდინარე კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის ფასის მთიდან ჩაჩქერითი ეშვება. ამიტომ რიონს ძველად „ფასის“-საც უწოდებდნენ. აქედან მოდის მისი შავ ზღვასთან შეერთების ადგილას მდებარე ქალაქი ფოთის ძველი სახელი „ფაზისი“, იგივე „ფასისი“.

დასავლეთ საქართველოს მდინარეთა უდიდესი ნაწილი მდინარე რიონს უერთდება. მის შენაკადთა შორის პირველ რიგში აღსანიშნავია ყვირილა. რიონის დიდი შენაკადებია ცხენისწყალი და ტეხური, რომელსაც მდინარე აბაშა უერთდება.

დასავლეთ საქართველოს დიდ მდინარეებს შორის შავ ზღვას რიონის ჩრდილო-დასავლეთით უშუალოდ ერთვის ხობი, ენგური, ღალიძგა, კოდორი და ბზიფი. ბზიფს ძველად კაპოეტის წყალი ეწოდებოდა. ყველაზე ჩრდილო-დასავლეთით შავ ზღვას საქართველო-რუსეთის სასაზღვრო მდინარე ფსო უერთდება.

საქართველოში შავი ზღვის აუზის ყველაზე დიდი მდინარე ჭოროხია, რომელიც დღეს თითქმის მთლიანად თურქეთის ტერიტორიაზე მოედინება და შავ ზღვასთან შეერთებამდე ცოტა ადრე შემოდის საქართველოს საზღვრებში.

საქართველოში მდინარეებს უძველესი დროიდან მორწყვისათვის და თევზაობისთვის იყენებდნენ. ფართოდ იყო გავრცელებული სამდინარო ნაოსნობაც. საზღვაო ზომილებით და ნაგები მდინარის აღმა ჩვეულებრივ ჭაპანით ამოჰყავდათ. მხოლოდ მდ. რიონზე, მასთან მდ. ტეხურის შესართავამდე, შეიძლოთ სამხედრო ნიჰბან გემებს (კატარებს) თავისი სვლით ამოსვლა. უფრო ზემოთ პატარა ზომილებით კატარითან ახლოს, ვარციხემდე აჰყავდათ. აქედან მდინარე ყვირილაზე, შორაპნის ციხე-სიმაგრემდე პატარა სამდინარო ნაუბს ჭაპანით მიათრევდნენ.

მდ. ჭოროხი სანაოსნო იყო დაახლ. 50 კმ-ზე. მდ. ზოზზე ზღვიდან ზომილებით ხობის მონასტრამდე აჰყავდათ, ენგურზე - რუხის ციხემდე. დასავლეთ საქართველოში ძველად სანაოსნოდ გამოიყენებოდა თითქმის ყველა ის მდინარე, რომელიც შავ ზღვას უერთდება. აღმოსავლეთ საქართველოში ამ მხრივ მდინარე მტკვარი გამოირჩეოდა, რომელიც თბილისამდე სანაოსნოდ ითვლებოდა.

დღეს საქართველოში მდინარეები, უპირველეს ყოვლისა, პირობით-ენერგო რესურსების წყაროა. ასეთი რესურსებით ჩვენი ქვეყანა მსოფლიოში უმდიდრესია. სამწუხაროდ, ამ რესურსების მხოლოდ 10%-ზე

ცოტა მეტია ათვისებული. საქართველოს მდინარეები გამოიყენება სარწყავ და სასმელ წყლად. ბევრ მდინარეზე აგებულია წყალსაცავები. მათ შორისაა წალკის, სიონის, ალგეთის, თბილისის (სამგორის), ჟინვალის, გალის, შაორის, ტყიბულის, ენგურის იგივე ჯვრის, ვარციხის, ლაჯანურას და გუმათის წყალსაცავები.

საქართველოში ბევრი ტბაა. მათი რიცხვი ოთხმოცდაათამდე აღწევს. ზოგი ტბა კავკასიონის მუდმივი თოვლის ზონის ახლოს მდებარეობს, ზოგი კი უშუალოდ შავი ზღვის პირას. საქართველოს ტბებს შორის ფართობით ყველაზე დიდი ფარანის ტბაა. წყლის მოცულობით კი - ტაბაწყურის. ყველაზე ღრმა - რიწის ტბაა. ზღვის დონიდან ყველაზე მაღლა ყელის ტბა მდებარეობს, რომლიდანაც მდინარე ქსანი გამოდის. ქ. ფოთთან მდებარე პალიასტომის ტბა კი ზღვის დონეზე ოდნავ დაბლაა. „პალიასტომი“ ბერძნულად „ძველ ყურეს“ აღნიშნავს. საქართველოს შედარებით დიდ ტბებს მიეკუთვნებიან აგრეთვე კარწახის, ჯანდარის, საღამოს და ბაზალეთის ტბები. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ფარანის და საღამოს ტბა ერთმანეთთან მდ. ფარანითაა დაკავშირებული. ეს მდინარე ამავე სახელის ტბიდან მოედინება და საღამოს ტბის გავლით მტკვარს მარჯვნიდან უერთდება.

§ 3. საქართველოს მეურნეობის ტრადიციული სახეები

ჩვენი ქვეყანა ტყით ძალზე მდიდარია. ტყეს საქართველოს ტერიტორიის 38%-ზე მეტი უკავია. ამ ტყეებში მარტო ძუძუმწოვართა ასამდე და ფრინველთა სამსზე მეტი სახეობა ბინადრობს. მათ შორის ირემი, კურციკი, ჯიხვი, შველი, დათვი, მგელი, მელია, კურდღელი, მარჩი, წავი, თახვი, აფთარი, ფოცხვერი, გარეული ღორი ... ძველად წავის, თახვის ტყავები საქართველოდან დიდი რაოდენობით გაჰქონდათ უცხოეთში, რამაც მათი რიცხვი ძალზე შეამცირა. ტყეში ბინადარ ფრინველთაგან, უპირველეს ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ: ზოზობი, კაკაბი, დურუჯი, შურთხი, ტყის ქათამი ... საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ საქართველოს ხე-ტყის უძვირფასესი ჯიშები წიფელი, კაკალი, ბზა, ურთხმელი, მუნა, ძელქვა ... უძველესი დროიდან მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში დიდი მოთხოვნილებით სარგებლობდა. საქართველოდან გავრცელდა ევროპაში ერთ-ერთი ულამაზესი ფრინველი ზოზობი. ამაზე მისი ევროპული სახელწოდებები მოწმობს, რომლებიც ფოთის ძველ სახელთან, ფაზისთანაა დაკავშირებული. საქართველოს ტყეებს უძველესი დროიდან ქართველებისათვის დიდი სამეურნეო მნიშვნელობა ჰქონდა. გარდა ხე-ტყის დაზოგვისა მისახლეობა ტყეში აგროვებად და დღესაც აგროვებს თხილს, ტყეშალს, კაკალს, ზღმარტლს, წაბლს, პანტას, ძახველს, მოცხარს, ჟოლოს, მაყვალს, შინდს, ალუბალს, ტყის ბალს (ბალამწარას) მრავალი სახეობის სოკოს...

სამეურნეო ფუნქციაზე უფრო საქართველოში ტყეს ნიადაგდამცავი, წყალდამცავი, და ჰაერდამცავი ფუნქცია გააჩნია. ასეთი დიდი მნიშვნელობის გამო საქართველოს ტყეები სახელმწიფოს განსაკუთრებული ზრუნვის საგანს წარმოადგენს.

საქართველოში მდიდარი მცენარეული საფარია, მათ შორის ბევრი უნიკალური სამკურნალო მცენარე: მრავალმარადეა, კატაბაზა, ... შემთხვევითი არ არის, რომ ძველი ბერძნები საექიმო საქმის წარმოშობას კოლხი მედვას სახელს უკავშირებენ. ითვლება, რომ მისი სახელიდან მოდის ტერმინი მედიცინა.

საქართველო მდიდარია სამკურნალო-მინერალური წყლებით. მათ შორისაა მსოფლიოში სახელგანთქმული „ბორჯომი“ და „საირმა“. ამ წყლებს სამკურნალო თვისებებით არ ჩამოუვარდებიან მინერალური წყლები: „ნაბელავი“, „უწერა“, „მიტარბი“, „ვავას წყარო“, „ზვარე“ ... ზოგი მინერალური წყალი სამკურნალო აბაზანებისთვის გამოიყენება. მათ შორის პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ წყალტუბის თბილი აბანოები. აგრეთვე თბილისის, ცაიშის, მენჯის თბილი წყლები. დიდი ეფექტურობით გამოირჩევა ახტალის სამკურნალო ტალახი.

მთისა და ბარის სიახლოვე, ჰავის მრავალფეროვნება, მინერალური წყლების სიმრავლე საქართველოს მსოფლიოში ერთ-ერთ საუკეთესო საკურორტო ზონად აქცევს. ლამაზი ბუნება, ბუნებრივი და ისტორიული ძეგლების სიუხვე, საქართველოს სამომავლოდ ტურიზმის განვითარების დიდ შესაძლებლობას უქადის.

საქართველო წიაღისეულის განსაკუთრებული სიმდიდრით არ გამოირჩევა, მაგრამ მისი მინერალური რესურსები მრავალფეროვანია. ჩვენს ქვეყანას მოეპოვება მანგანუმის, ნახშირის, ტორფის, რკინის, ღარიშხანის, ვერცხლისწყლის, სპილენძის, ოქროს ... საბადოები. აქ ნათობის და ბუნებრივი აირის მნიშვნელოვანი მარაგიცაა. განსაკუთრებით მდიდარია საქართველო სხვადასხვა დანიშნულების თიხებით, სამშენებლო ქვით. მათ შორისაა განთქმული ქართული მარმარილო. სხვადასხვა ფერის ტუფის ქვა...

საუკუნეთა მანძილზე ტუფის ქვით ჩვენი წინაპრები ეკლესია-მონასტრებს და სასახლეებს აპირკეთებდნენ. თიხისაგან ამზადებდნენ მაღალხარისხიან სხვადასხვა დანიშნულებისა და ფორმის ჭურჭელს, კერამიკულ მილებს, მოსაპირკეთებელ ფილებს, აგურსა და კრამიტს.

საქართველო რკინის მეტალურგიის ერთ-ერთი სამშობლოდ ითვლება. ძველ მსოფლიოში, განთქმული იყო ქართული მოდემის ტომების ხალიბებისა და მოსინიკების დამზადებულ ფოლადი. ჩვენი წინაპრები უძველესი დროიდან მოიპოვებდნენ ოქროს, ამიტომაც იყო, რომ, როგორც ვნახავთ, ძველი ბერძნები და რომაელები დასავლეთ საქართველოს „ოქრომრავალ კოლხეთს“ ეძახდნენ.

საქართველოს ბუნების მრავალფეროვნება უძველესი დროიდან განაპირობებდა ქართველი გლეხის მეურნეობის მრავალმხარეობას. ისტორიულად საქართველო განვითარებული სოფლის მეურნეობის ქვეყანა იყო. ჩვენი წინაპრები უძველესი ხანად მისდევდნენ მევენახეობას და მემინდვრეობა-მებაღეობა-მეხობეობას. აშენებდნენ ზეთისხილს, კაკლს, თხილს, სხვადასხვა სახეობის ხილს. განსაკუთრებით ბევრია საქართველოში ვაშლი, მსხალი, ატამი, გარგარი, ჭერამი, ბროწეული, ყურძენი. ღვლედი, კომში, ბალი, ალუბალი, ნუში, ქლიავი, ტყემალი, შინდი, თუთა, ... მრავალი სახის კენკროვანი, მათ შორის ხენდრო, ფორო, მოცხარი ... დღეს ჩვენს სამშობლოში მოჰყავთ ჩაი, მაგრამ მის მოყვანას ჩვენს ქვეყანაში არც თუ ისე დიდი ხნის ისტორია აქვს. მეჩაიეობას მხოლოდ გასული საუკუნის დასაწყისში მიჰყვეს ხელი. საქართველო ძველთაგან ციტრუსების ქვეყანაც იყო. ადრე აქ აშენებდნენ თორინჯს (გრეიფრუტს), ნარინჯს, ლიმონს. დღეს ამათ გარდა დიდი რაოდენობით მოჰყავთ მანდარინი, ფორთოხალი, კეი.

ქართველი გლეხი უძველესი დროიდან მისდევდა ისეთი სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოყვანას, რომელიც ქსოვილების დასამზადებლად გამოიყენებოდა. ჩვენ წინაპრებს ბამბა, ხელი და კანაფი მოჰყავდათ. ჯერ კიდევ ორიათას ხუთასი წლის წინათ ძველი ბერძენი ისტორიკოსი პეროდოტე საგანგებოდ აღნიშნავდა კოლხური ხელის ქსოვილის მაღალ ღირსებას, რომელიც იმ პერიოდში მსოფლიოში ერთ-ერთ საუკეთესოდ ითვლებოდა. ხელის თესლისაგან ძველთაგან ზეთსაც ხდიდნენ. მებაღეობას დღეს საქართველოში აღარ მისდევენ, საუკეთესო ზეთს კი მზესუმზირისაგან ამზადებენ. მზესუმზირას საკვებადაც ფართოდ იყენებენ.

ქართველები ერთ-ერთი პირველები იყვნენ ჩინელების შემდეგ იმ ხალხებს შორის, რომლებმაც მებაგრეშეშეშობას მიჰყვეს ხელი და ამისათვის თუთის ხეებისა და აბრეშუმის ჭიის მოშენება დაიწყეს. საუკუნეთა მანძილზე ქართული აბრეშუმი ცნობილი იყო მთელ მსოფლიოში.

ქართველი ხალხის ეროვნულ ტანსაცმელს მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს. ქართულ ტანსაცმელს, როგორც კაცის ჩოხა-ახალუხს, ისე ქალის კაბას, საქართველოს სხვადასხვა მხარეში თავისი განუმეორებელი სილამაზე გააჩნია.

საქართველო ზორბლეულის სამშობლოა. დღეისათვის მსოფლიოში ზორბლეულის ცნობილი ცხრაშეტი ჯიშიდან თითოშეტი საქართველოშია დამოწმებული. აქედან ზუთი ჯიშის სამშობლოდ საქართველო ითვლება. ქართველი გლეხი უძველესი დროიდან მრავალი სახეობის პურს აცხობდა. გასული საუკუნის დასაწყისში ჩვენს ქვეყანაში ასევე მეტი სხვადასხვანაირი გამოძეგნის პური იცოდნენ.

მარცვლეულის სხვა სახეობები საქართველოში უძველესი დროიდან მოჰყავდათ სხვადასხვა ჯიშის ქერი, შვრია, ფეტვი, აგრეთვე ბრინჯი და ღობი, რომლებიც დღეს თითქმის არ მოჰყავთ. დასავლეთ საქართველოში ღობი სიმინდმა შეცვალა. სიმინდი, ისევე როგორც ღობი, ჩვენს ქვეყანაში XVII-XVIII სს-ში შემოვიდა. მანამდე პარკოსნიბიდან მუხუდოს, ოსპის და ცერცვის სხვადასხვა ჯიშები მოჰყავდათ. სოიო საქართველოში კიდევ უფრო გვიან, XIX ს-ში შემოვიდა.

ბოსტნეულს ძველად „მტილივანს“ ეძახდნენ. ქართველი გლეხი უძველესი დროიდან იცნობდა ბოსტნის გაშენების ხელოვნებას. აქ მოჰყავდათ ბადრიჯანი, სხვადასხვა სახის კომბოსტო, სტაფილო, პარას, ხახვი, ბოლოკი, კიტრი, ნესი, სხვადასხვა ჯიშის კვახი ანუ გოგრა, საზამთრო, რომელსაც ძველად „მელსაპაბანსა“ ეძახდნენ ... კარტოფილი და პამიდორი, რომელსაც „ოქროვალსა“ უწოდებდნენ, საქართველოში XIX ს-ში შემოვიდა. შვენილიულისაგან ჩვენში ძველთაგანვე მოჰყავდათ ქინძი, კამა, ცერეცო, ოხრახუმი, იგივე მაკედონი, ნიახური, ქონდარი ... საზამთროდ ამზადებდნენ სუნელებსაც.

საქართველო ვაზისა და ღვინის სამშობლოდაც ითვლება. დღეს მსოფლიოში ვაზის ოთხიათასი სახეობაა შემორჩენილი, აქედან ზუთასზე მეტი მხოლოდ საქართველოში გვხვდება. არქეოლოგების მონაცემებით საქართველოში მეღვინეობას სულ ცოტა რვა ათასი წლის ისტორია აქვს.

როგორც მეღვინეობის ძველი ტრადიციის მქონე სხვა ქვეყნებში, საქართველოშიც ღვინის დაყენების თავისი ორგანიზებული წესები ჰქონდათ, რომელიც პირველ რიგში ყურძნის წვენი სპეციალურ ქვევრებში დაღვინებას გულისხმობს.

თავისი წვლილი შეიტანეს ჩვენმა წინაპრებმა მეცხოველეობის განვითარებაში. მათ მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონლის მრავალი ჯიშში გამოიყვანეს. დაახლ. 2400 წლის წინათ სახელგანთქმული ძველი ბერძენი სწავლული არისტოტელე საგანგებოდ ასახელებდა საქართველოში ფაზისის, იგივე რიონის პირას პატარა ზომის ძროხებს, რომლებიც თავიანთ ზომასთან შედარებით ბევრ რძეს იძლეოდნენ. ძროხის ასეთი ჯიშში დღეს მხოლოდ ზეესურეთში შემორჩა და მას „ზეესურულ ძროხას“ ეძახიან.

საქართველოს მეურნეობაში დიდ როლს თამაშობდა მეკამეჩეობა. კამეჩს იყენებდნენ ტვირთზიდვისათვის. დიდი მოწონებით სარგებლობს კამეჩის რძე და მისგან დამზადებული სხვადასხვა სახის რძის პროდუქტიც.

უძველესი დროიდან საქართველოში დიდი რაოდენობით აშენებდნენ ღორს და თხას. ღორის ჯოგს „კოლტი“ ეწოდებოდა. ღორს ქართულ ყოფასა და კულტურაში განსაკუთრებული დატვირთვა ჰქონდა. გარეული ღორი ანუ ტახი ქართული ზღაპრების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პერსონაჟია. საქართველოში ღორის ზორცის დამუშავების მაღალი ტექნოლოგია არსებობდა. უცხოური წყაროები განსაკუთრებით აღნიშნავენ საქართველოში დამზადებული ღორის ღორის გემოს. დღეს განსაკუთრებით რაჭული ღორია განთქმული.

ცნობილია ქართული ცხვარიც. როგორც ფიქრობენ, უძველესი ქართული ცხვარი თავისი გრძელმატყლიანობით გამოირჩეოდა. მან დაუდო საფუძველი თანამედროვე ევროპულ გრძელმეწვიან ცხვარს. ცხვრის ძველი ქართული ჯიშები დღესაცაა შემორჩენილი და მათ „იმერული“ და „თუშური“ ეწოდებათ. მეცხვარეობას უკავშირდება მწყემსი ძაღლის ისეთი საუკეთესო სახეობაც, როგორიცაა კაეკასური ანუ ქართული ნაგაზი.

მეცხვარეობის განვითარების მაღალი დონე შალის წარმოების მაღალ დონეს განაპირობებდა. ქართველები განთქმულნი იყვნენ თავიანთი შალის ქსივილით. ძველი დროიდან შალის საუკეთესო ქართული ნაბადი, ულამაზესად მოხატული ქართული თეძები, რომლებიც დამზადების მაღალი და რთული ტექნოლოგიით დღემდე გამოირჩევა.

მრავალფეროვანია ქართული ტრადიციული რძის პროდუქტი. მათ შორის პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ მთელ საქართველოში გავრცელებული მაწონი, რომელიც ახალშობილებისათვის დღესაც შეუცვლელი საკვებია. განსაკუთრებული მოწონებით სარგებლობს ნაღული, კამეჩის მაწონი, თუშური და იმერული ყველი, მეგრული სულუგუნი, ზეესურული ერბო და სხვ.

დიდი ღვაწლი მიუძღვით ჩვენს წინაპრებს მეცხენეობის განვითარებაში. მრავალი საუკუნის მანძილზე ქართულ ბედაურებზე უცხოეთში დიდი მოთხოვნილება იყო. მათ შორის ბრძოლაში სისწრაფით „მეგრული ცხენი“ გამოირჩეოდა, ზოლო ტვირთმზიდაობით ე. წ. „კახური ცხენი“. ტვირთზიდვისათვის საქართველოში უძველესი დროიდან აქლემი, ხარი, ვირი და ჯორიც გამოიყენებოდა.

ჩვენში ფართოდ იყო გავრცელებული მეფუტკრეობაც. მსოფლიოში განთქმულია ქართული გრძელ ხორთუმბანი ფუტკარი. ქართულ თაფლს ჯერ კიდევ ძველი ბერძნები კარგად იცნობდნენ და ძალზე აფასებდნენ.

საქართველოს მდინარეები, ტბები და შავი ზღვა თევზის საუკეთესო სახეობებითაა ცნობილი. მათ შორის პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ: ზუთხი, ორაგული, კეფალი, კალმახი, ლოქო ... საქართველოში მდინარეებზე, ტბებზე და ზღვაზე თევზაობას ძველთაგან დიდი სამეურნეო მნიშვნელობა ჰქონდა. ჩვენი წინაპრები ამზადებდნენ ხიზილალას, თევზის ქონს, იცოდნენ თევზის გამოყვანა, თევზის შიგნეულიდან ამზადებდნენ წებოს.

ამგვარად, ტრადიციული ქართული სოფლის მეურნეობა მრავალდარგაიანობით და განვითარების მაღალი დონით გამოირჩეოდა, რაც ჩვენი წინაპრებისაგან თავდადებულ შრომას და მიწის დიდ სიყვარულს მოითხოვდა. მით უფრო, რომ მტრისაგან გაკაფული ვენახებისა და მრავალწლიანი ნარგავების აღდგენა მათ არაერთგზის უხდებოდათ.

§ 4. რა გვქვია ჩვენი?

ჩვენ თავს ქართველებს ვეძახით, ჩვენ სამშობლოს კი საქართველოს. მეზობელი თუ შორეული ხალხები სხვა სახელებით გვიცნობენ. უძველეს ხანაში ჩვენი ქვეყნის ერთიანი სახელწოდება საეროდ არ არსებობდა, ვინაიდან არ არსებობდა ერთიანი ქართული სახელმწიფო. თავდაპირველად ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე ძირითადად ორი, აღმოსავლურ და დასავლურ ქართული სახელმწიფო იყო.

დასავლურ ქართულ სახელმწიფოს აღმოსავლეთის ძველი ხალხები „კილხას“, „კულხას“, ძველი ბერძნები და რომაელები კი „კოლხიდას“ უწოდებდნენ. მოგვიანებით ამ სახელმწიფოს სათავეში ლაზური ტომიდან წარმოშობადი სამეფო დინასტია შეიქმნა. ქვეყანასაც მეზობლები „ლაზიკელ“ მოიხსენიებდნენ. ჩვენი წინაპრები დასავლურ ქართულ სამეფოს აქ მოსახლე ძირითადი ქართული ტომის სახელის მიხედვით „ეგრის“-ს (წარმოსდგება ეგური-დან, ეგ(ური)სი) უწოდებდნენ. ამ სახელმწიფოში მცხოვრებლებს კი „მეგრს“ იგივე მეგრულს ეძახდნენ, რაც ზოგადად ეგრისის ანუ დასავლურ ქართული სამეფოს მკვიდრს აღნიშნავდა. დაახლოებით ათასი წლის წინათ ეს სახელი დასავლეთ საქართველოს მხოლოდ ერთი ქართული მხარის სამეგრელოს და მისი მოსახლის სახელად იქცა. დაახლოებით ათასი ორასი წლის წინათ დასავლეთ საქართველოს სამეფოს აფხაზური დინასტია ჩაუდგა სათავეში. ამის შემდეგ დიდხანს ჩვენი წინაპრები და სხვა ხალხები დასავლეთ საქართველოს „აფხაზეთს“ და მის მოსახლეს „აფხაზს“ უწოდებდნენ.

აღმოსავლურ ქართულ სამეფოს ძველი სპარსელები „ეირკან“-ს ეძახდნენ, რაც „მგელთა ქვეყანას“ ნიშნავს და სპარსული „ეირკ“-იდან (მგელი) მომდინარეობს. ეს არაა გასაკვირო, უძველეს ხანაში სხვადასხვა ხალხები სხვადასხვა ცხოველებს ეთაყვანებოდნენ. ასეთ ცხოველებს „ტოტემური ცხოველები“ ეწოდება. როგორც ჩანს, ჩვენი ძველი წინაპრებისთვის მგელი განსაკუთრებით სათაყვანო ცხოველი იყო. მგლის კულტის კვალი შემოგვინახა ქართულმა ხალხურმა ზღაპრებმაც. დიდი ქართველი მეფის ვახტანგ გორგასლის მუზარადზეც მგელი იყო ამოტვიფრული. ეს ძველი სპარსული სახელწოდება დღეოდ საფუძვლად ჩვენი ქვეყნის ძველ ბერძნულ-რომაულ სახელს „იბერიას“ იგივე „ივერიას“. ბერძნულ-რომაული „ივერია“ ჩვენმა ძველმა მეზობლებმა სომხებმა მათი ენის შესაბამისად, „ზემო მხარედ“, „ზემო ქვეყნად“ გაიზარეს. აქედან წარმოსდგა „ეერაკ“ (ძველი „ევერკ“, „ეირკი“ – ქართველი), რასაც ისინი ჩვენ გვებაზიან. აქედანვე მოდის საქართველოს სომხური სახელიც „ეერასტან“, რაც „ქართველთა ქვეყანას“ ნიშნავს. მოგვიანებით, თვით სპარსულ ენაში მომხდარი ცვლილებების გამო, „ეირკ“-ი და „ეირკანი“ „გურგმა“ და „გურგანმა“ შეცვალა. არაბებმა, ვინაიდან მათ ენაში „ჰ“ არ არსებობს, ეს სახელი „ჯურჯ“-ად და „ჯურჯანად“ შეითვისეს. „გურგის“ და „ჯურჯის“ ნაზავია სახელი „გურჯი“ - „ქართველი“ და გურჯისტანი - „საქართველო“, რომელსაც აღმოსავლეთის ხალხები, მათ შორის თურქები და სპარსელები გვიწოდებენ.

„ჯურჯი“, „გურჯი“ და „გურჯი“, იგივე „გორგი“ ევროპელებმა ადრევე „გეორგ“-ად გადაიღეს. ამ ძირიდან წარმოსდგება ქართველის და საქართველოს აღმნიშვნელი ყველა დასავლეთ ევროპული სახელი. რუსული „გრუზ“-ინი, აგრეთვე „გურჯის“, იგივე ძველი რუსული „გურზინ“-ის სახეცვლილებაა. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ „იბერიას“ ძველი ბერძნები პირინეის ნახევარკუნძულსაც (დღევანდელი ესპანეთი და პორტუგალია) უწოდებდნენ, იქ მოსახლე ხალხს კი - „იბერებს“. გარდა სახელთა ასეთი აღმთხვევას, ძველი ბერძნები კავკასიაში ადრევე გაციენენ ზეპირ გადმოცემას ქართველთა ანუ იბერთა გადმოსახლებისა და თავიანთ ახალ სამშობლოში მოსვლის შესახებ, რომელიც, სინამდვილეში, წინააზიაში სკვითურ-ინდოევროპული ტომების მოძრაობას ასახავდა. ამ ორი ინფორმაციის გაერთიანებით ბერძენ სწავლეულებში წარმოიქმნა თვალსაზრისი, რომ პირინეის ნახევარკუნძულისა და კავკასიის იბერები მონათესავე ხალხები იყვნენ და ერთმანეთის განაყოფს წარმოადგენდნენ. ზოგი თვლიდა, რომ კავკასიის იბერები პირინეის ნახევარკუნძულიდან გადმოსახლდნენ, ზოგი კი პირიქით, პირინეის ნახევარკუნძულის იბერების თავდაპირველ სამშობლოდ კავკასიას მიიჩნევდა. პირინეის ჰერძებისა და ქართველთა ანუ კავკასიის იბერების წათესაობის შესახებ თვალსაზრისი ბერძნული მწერლობიდან ძველ საქართველოშიც დამკვიდრდა. ის ჩვენ წინაპრებში ერთხანად იმდენად გაქრცელებული იყო, რომ ათონის ქართველთა მონასტრის წინამძღვარი, X-XI საუკუნეების დიდი საეკლესიო მოღვაწე იოანე მთაწმინდელი ესპანეთში გამგზავრებასაც კი აპირებდა: „სმენოდა, - მოგვითხრობს იოანე მთაწმინდელის ცხოვრების მებატინე, - რომ ქართველთა არც თუ მცირერიცხოვანი მოდგმა და ერი სახლობს იქ“.

პირინეის ნახევარკუნძულის იბერებისა და ქართველთა ნათესაობის თეორიას ძველ ბერძნულ სამყაროშივე გამოიჭნა მოწინააღმდეგენი. ჯერ კიდევ ძველი ბერძენი ისტორიკოსი აპიანე აღნიშნავდა, რომ „იბერებს, რომლებიც აზიაში არიან (იგულისხმება ქართლის მცხოვრებლები), ზოგი მათგანი მიიჩნევს ევროპელი იბერების (იგულისხმება აპენინის ნახევარკუნძულის იბერები) წინაპრებად, ზოგი მათ შორის აღნიშნავდა, სხვები კი მხოლოდ თანამოსახლეებად, რადგან არც ზნე აქვთ არაფრით მსგავსი, არც ენა“.

მოუხედავად ამისა, ქართველთა და პირინეის იბერთა ნათესაობის შესახებ თვალსაზრისი ფრიად ცხოველმყოფელი აღმოჩნდა. XIX-XX სს-ში ესპანეთის იბერების მემკვიდრეების ბასკებისა და ქართველების ენობრივი ნათესაობის საკითხი მეცნიერთა სპეციალური შეხვედრის საგანი გახდა. კელტები, როგორც მოსალოდნელი იყო, ბასკურ და ქართულ ენებს შორის წინადასაზრად ვერ დაადგინა.

ძველმა ევროპელმა სწავლელებმა სახელწოდება „გეორგიის“ (საქართველო) სპარსული „გურგ“-იდან (მგელი) წარმომავლობის შესახებ არაფერი იცოდნენ. ამიტომ ისინი საქართველოს ამ სახელწოდების თავისებურ ახსნას შეეცადნენ: ზოგი სწავლული მას საქართველოში წმინდა გიორგის განსაკუთრებული პატივისცემით ხსნიდა, ზოგი კი ბერძნულ სიტყვა „გეორგ“-ს უკავშირებდა, რაც ამ ენაზე „მიწათმოქმედს“ აღნიშნავს. სახელწოდება „გეორგიის“ ევროპელ სწავლულთა მიერ მოცემულ ახსნას ქართველი მეცნიერებიც გაეცნენ და ერთხანს, ამ საკითხის საბოლოოდ გარკვევამდე, იზიარებდნენ კიდევ.

ჩვენი თვითსახელწოდება „ქართველი“, საიდანაც წარმოსდგება სახელი სა-ქართველ-იც, მომდინარეობს ძველი აღმოსავლურ ქართული სამეფოს სახელიდან - „ქართლი“. ეს სახელი თავდაპირველად მცხეთის მიდამოებში მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე აღმართულ მთას და ამ მთაზე მდებარე ციხე-ქალაქს ერქვა. ამ ციხე-ქალაქს მოგვიანებით „აბაზა“ ეწოდა, ხოლო მთას სახელი „ქართლი“ დღემდე შემორჩა. ციხე-ქალაქი ქართლი უძველეს ხანაში, მცხეთის გავრცელებამდე აღმოსავლურ ქართული სახელწოდების მეფეთა მთავარ სამეფოს წარმოადგენდა. ამიტომ მისი სახელი მთელი სამეფოს სახელად იქცა. როგორც ფიქრობენ, თვით სახელი „ქართ-ლი“ „ქართ“ ძირიდან მომდინარეობს, რომელიც ძველ ინდოევროპულ ენებში გამავრცელებულ, მოზღუდულ ადგილს აღნიშნავს.

შეადარეთ: „გარდ“- ციხე, ქალაქი - სლავერ ენებში; „გარდ-ენ“//„გარტ-ენ“- ბაღი - გერმანულ ენებში... ქვეყნის სახელიდან „ქართ-ლი“ მივიღეთ მისი მოსახლის სახელი „ქართ-ელი“, იგივე „ქართველი“, რომელიც ზოგადად, ტომობრივი წარმოშობის მოუხედავად, ქართლის სამეფოს მცხოვრებს აღნიშნავდა.

საქართველოს სხვადასხვა მხარეები უძველესი დროიდან მჭიდროდ იყო ერთმანეთთან დაკავშირებული. ამიტომ მისმა მცხოვრებლებმა თანდათანობით თავიანთი თავი ერთ ხალხად - ქართველად გაიზარა. თავის ქართველად გააზრებამ აუცილებელი გახდა, პოლიტიკური დაქუცმაცებულობის მოუხედავად, ქვეყნის საერთო სახელის წარმოშობაც. თავდაპირველად ასეთი მნიშვნელობა „ქართლმა“ შეიძინა. ქვეყნის ერთიანი სახელის გაჩენა წინ უსწრებდა ქვეყნის ერთ სამეფოდ გაერთიანებას. ჯერ კიდევ საქართველოს გაერთიანებამდე, X ს-ის სინას მთაზე მცხოვრები ქართველი ბერები თავის დილის ლოცვაში მათი საერთო, თუმცა მრავალ სამთავრო-სამეფოდ დანაწილებული სამშობლოს - ქართლის - კეთილდღეობას შესთხოვდნენ ღმერთს: „ქართლისა მშვიდობისა, საზღვართა განგებისა, მეფეთა და მთავართა დაწყნარებისა, ქრისტეანობისა დამტკიცებისათვის უფლისა მიმართ ვილოცით.“

XI ს-დან მოყოლებული ქართველთა ერთიანი ქვეყნის სახელი „საქართველო“-მ დაიმკვიდრა, რაც, როგორც ვიცით, ქართველებით დასახლებულ ქვეყანას აღნიშნავს. ამ სახელთან ერთად ჩვენი წინაპრები თავიანთ ქვეყანას „ყოველ საქართველოს“ უწოდებდნენ. ამით ისინი ეძლეოდა უსუამდნენ საზს იმას, რომ გაერთიანებამდე არსებული სამეფო-სამთავროები ერთიანი ქართული ქვეყნის ცალკეული მხარეები იყვნენ.

სახელწოდება საქართველომ გაუძლო იმ ძნელებობას, რომელიც ჩვენმა ქვეყანამ გამოიარა. ამ სახელს უწოდებდნენ ჩვენი სამშობლოს ჩვენი წინაპრები მაშინაც, როდესაც იგი ცალკეული გუბერნიების სახით რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა ეწოდებოდა ჩვენი ქვეყანას 1918-1921 წლებში, როდესაც მან სულ მოკლე ხნით რუსეთის იმპერიიდან განათვისუფლება შეძლო.

საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სახელით შედიოდა ის საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში, საბჭოთა რუსეთის მიერ ჩვენი ქვეყნის ხელახლა დაპყრობის შემდეგ.

დღეს საქართველო დამოუკიდებელი ქვეყანა და მსოფლიო თანამეგობრობის სრულუფლებიანი წევრია.

§ 5. საქართველოს მხარეები დღეს და ძველად

ჩვენი სამშობლო უძველესი დროიდან ცალკეულ მხარეებად იყოფოდა, რომელთაც ჩვენი წინაპრები სულ ადრე „სოფელს“, მოგვიანებით „ზეგს“ და „ქვეყანას“ უწოდებდნენ. ქართლი, კახეთი, სამცხე, ჯავახეთი, იმერეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი, აჭარა, გურია, სვანეთი, რაჭა, ლეჩხუმი, ხევი, მთიულეთი, ფშავი, ხევსურეთი, თუშეთი საქართველოს ძირითადი მხარეებია.

ქართლი საქართველოს შუაგულია. დღეს ის მდინარე მტკვრის ორივე ნაპირას ლიხის ქედიდან აზერბაიჯანის და სომხეთის საზღვრებამდეა გადაჭიმული. ქართლში მდებარეობს ჩვენი სამშობლოს დედაქალაქი თბილისი. ცალკე გამოყოფენ ქართლის სამხრეთ ნაწილს, რომელსაც ქვემო ქართლს უწოდებენ. ქვემო ქართლში მდებარეობს ქალაქები: მარნეული, ბოლნისი, დმანისი, აგრეთვე მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე რუსთავი და გარდაბანი....

ძველად ქვემო ქართლი მხოლოდ მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს ეწოდებოდა. ის ბევრად უფრო სამხრეთით ვრცელდებოდა და დღევანდელი სომხეთის ჩრდილოეთ ნაწილსა და მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს აზერბაიჯანის დასავლეთ ნაწილსაც მოიცავდა. ქვემო ქართლის ისტორიული საზღვარი აზერბაიჯანთან მდინარე ბერდუჯზე, დღევანდელ მდინარე ძეგამ-ჩაიზე (აზერბაიჯანში) გადიოდა; სომხეთთან კი ისტორიული საზღვარი ბაშა-კერეზის ქედს მიუყვებოდა. უძველეს ხანაში ქვემო ქართლი ორ ქვეყნად გარდაბანად და გაჩიანად იყოფოდა. ძველი გარდაბანი მტკვრის მარჯვენა მხარეს მდებარე ქვეყანა იყო და ძირითადად ქვემო ქართლის დაბლობ ნაწილს მოიცავდა. გარდაბანი თბილისის ქვემოთ, მტკვრის მარჯვენა ნაპირას იწებოდა და მდ. ძეგამ-ჩაიმდე ვრცელდებოდა. მისი მთავარი ციხე-ქალაქი ზუნანიც მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე მტკვართან მდ. თაუზ-ჩაის შეერთების ადგილას (ამჟამად აზერბაიჯანშია) მდებარეობდა. ამიტომ ძველი ქართლის სამეფოს იმ საერისთავოს, რომელიც გარდაბნის ქვეყანას მოიცავდა, ზუნანის საერისთავო ეწოდებოდა. ეს ქალაქი XIII ს-დან აღარ არსებობს. გაჩიანის ქვეყანა ძირითადად ქვემო ქართლის მთიან ნაწილს, მდინარეების: ვერეს, ალგეთის, ზრამისა და დებუდას ზეობებს მოიცავდა. ქართლის სამეფოს წარმოშობის შემდეგ გაჩიანმა სამშვილდის საერისთავო შეადგინა. მოგვიანებით გაჩიანს ტაშირი ეწოდა. სამშვილდის საერისთავო კიდევ ერთ, შედარებით პატარა ისტორიულ ქვეყანას აბოცს, რომელსაც აშოცს მოიცავდა. აბოცი ერთადერთი ძველი ქართული ისტორიული მხარეა, რომელიც ბაშა-კერეზის წყალგამყოფი ქედის სამხრეთით, მდ. არაქსის შესაბამის, ახურიანის ზემო წელზე მდებარეობდა. ქვემო ქართლის ძველ ციხე-სიმაგრეებსა და ეკლესია-მონასტრებს შორის, უპირველეს ყოვლისა, უნდა მოვისხენიოთ სამშვილდისა და ბირთვისის ციხეები, ბოლნისის სიონი, რომლის კედლებმა უძველესი ქართული წარწერები შემოგვინახა.

ქვემო ქართლს შიდა ქართლისაგან ისტორიულად თრიალეთის ქედი გამოჰყოფდა. შიდა ქართლში მდებარეობენ ქალაქები: ცხინვალი, გორი, ზაშური ... აგრეთვე ძველი ქართლის სამეფოს დედაქალაქი და ქართული მართლმადიდებლური ეპისკოპოსის ცენტრი მცხეთა, თავისი დიდებული სვეტიცხოვლის ტაძრით. მცხეთაშივეა აღმართული სამთავროს ტაძარი, სადაც ჩვენი პირველი ქრისტიანი მეფე მირიანი და მისი მეუღლე ნანა ასვენია. აქვეა უფლისციხის ძველი ნაქალაქარიც. თანამედროვე სამხარეო დაყოფით, შიდა ქართლი გასხვავდება ისტორიული შიდა ქართლისაგან. დღეს ის ზაშურის, კასპის, ქარელის, გორის რაიონებს მოიცავს. ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის გორნისის (ზნაურის) და ცხინვალის რაიონების ქართული სოფლები ადმინისტრაციულად მიერთებულია ქარელის და გორის რაიონებს. მცხეთისა და ახალგორის რაიონები, რომლებიც ისტორიულად შიდა ქართლს ეუთვნოდნენ, თანამედროვე დაყოფით, მცხეთა-მთიანეთის მხარეს მიეკუთვნება.

ძველად ზემო ქართლიც არსებობდა, რომელშიც მტკვრის აუზის ზემო წელი, ჭოროხის აუზი და მდ. არაქსის სათავეები შედიოდა. მტკვრის ზემო წელში მდებარეობდა საქართველოს ისტორიული მხარეები: თორი - დღევანდელი ბორჯომის რაიონი, სამცხე, ჯავახეთი, არტაანი და კოლა. ჭოროხის აუზში მდებარეობდა: სპერი, პარხალი, ტაო, კლარჯეთი, შავშეთი, ნიგალის ხევი იგივე ლივანა, და აჭარა. დღეს თორის, სამცხის, ჯავახეთის და აჭარის გარდა ყველა ეს ისტორიული ქვეყანა თურქეთის საზღვრებშია. ჯავახეთი ამჟამად მხოლოდ ნინოწმინდის და ახალქალაქის რაიონებს და ასპინძის რაიონის ერთ ნაწილს მოიცავს. ძველად ჯავახეთში მტკვრის მარცხენა სანაპიროც შედიოდა. აქ ცალკე გამოყოფდნენ ერუშეთის ქვეყანას. მას ძირითადად ერუშეთის წყლის ზეობა ეჭირა. ერუშეთი დღეს თურქეთის საზღვრებშია. ასპინძის რაიონის მეორე ნაწილი ახალციხისა და ადიგენის რაიონებთან ერთად სამცხეა. სამცხე-ჯავახეთშია საქართველოს სიამაყე, ქართული არქიტექტურის მშვენიერ კლდეში ამოკვეთილი ვარძიის მონასტერი, აგრეთვე, კუმურდოს, საფარის, ზარზმის მონასტრები... აჭარის დიდი ნაწილი აჭარის წყალზე მდებარეობს. აჭარას შევეთიდან კარჩხალის მთა გამოჰყოფს. შავშეთი მდ.

ჭოროხის მარჯვენა შენაკადის შეეშეთის წყლის ზემო დინებას და მისი შენაკადის იმერხევის ხეობას მოიცავდა. მოგვიანებით შეეშეთის წყალს ბერთას წყალი ეწოდა. შეეშეთში შედიოდა მდ. მაჭახელას ხეობაც, რომელიც ჭოროხის მარჯვენა შენაკადია. ამ ხეობას ძველად მიჭიხინაი ეწოდებოდა. დღეს ზემო მაჭახელა თურქეთის საზღვრებშია, ქვემო მაჭახელა კი აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შემადგენლობაში. შეეშეთის წყლის შუა დინებაზე და მის მარცხენა შენაკადზე, არტანუჯის წყალზე კლარჯეთი იყო. შეეშეთის წყლის ჭოროხთან შეერთების ქვემოთ, ჭოროხის ქვემო დინებაზე ნიგალის ხევი, იგივე ლივანა იყო. ლივანაში ზოგჯერ ცალკე გამოჰყოფენ მურულუს, რომელიც ჭოროხის ამავე სახელწოდების მარცხენა შენაკადის ხეობას მოიცავს.

მდ. არაქსის სათავეებში ბასიანის ქვეყანა მდებარეობდა, მდ. ჭოროხის ზემო წელი სპერს ეჭირა. მდ. ჭოროხის შუა წელზე მარცხენა მხარეს პარხალი, მარჯვენა მხარეს კი ტაოს ვრცელი ქვეყანა იყო. მდ. ლივანის წყალი და მისი შენაკადი ბანას წყალი ტაოს მიერ და ამიერტაღად ყოფდა. იმიერტაოში, ჭოროხის მარჯვენა შენაკადზე, თორთუმის წყალზე თორთუმის მხარე მდებარეობდა.

სპერს, პარხალს და ნიგალის ხევის შავი ზღვის სანაპიროდან ჭანეთის, იგივე ლაზეთის ანუ პონტოს ქედი გამოჰყოფდა. შავი ზღვის სანაპიროზე, ჭოროხის მარცხენა ნაპირიდან ლაზეთი იწყებოდა, რომელიც ტრაპიზონამდე ვრცელდებოდა. ტრაპიზონის შემდეგ, შავი ზღვის სანაპირო ღლევანდელი სამსუნის ჩათვლით ჭანეთს ეჭირა. ეს ქვეყანა ძველი წელთაღრიცხვის VIII-VI სს-ის შემდეგ ქართული სამეფო-სამთავროების ფარგლებში არასოდეს ყოფილა. ლაზეთი კი XVI ს-ის მეორე ნახევარამდე დროდამდე სხვადასხვა ქართულ სახელმწიფოებში ერთიანდებოდა. თურქეთის ტერიტორიაზე, ისტორიულ ზემო ქართლში შემორჩენილია ულამაზესი ოშკის, ხახულის, ტბეთის, შატბერდის, ბანას, ოპიზის საფდრები.

საქართველოს ყველაზე აღმოსავლეთი მხარე კახეთია. ღლევანდელი კახეთი სამი უძველესი ქართული ქვეყნის: საკუთრე კახეთის, კუხეთის და პერეთის გაერთიანების შედეგია. ძველი კახეთი კავკასიონის, ცივ გომბორის ანუ კახეთის მთებსა და არაგვს შორის მდებარეობდა. მისი საზღვარი პერეთთან თელავის (ძველი ტყეცბა) სამხრეთით გადიოდა. თავდაპირველად კახეთის ცენტრი ჩელეთი იგივე ჟალეთი იყო. ისტორიული კუხეთი მტკვარსა და ცივგომბორის მთებს შორის მდებარეობდა და მთიულეთის არაგვიდან ქვეით იორ-ალაზნის შესართავამდე ვრცელდებოდა. კუხეთის ცენტრს ბოსტან-ქალაქი იგივე რუსთავი წარმოადგენდა. პერეთი კავკასიონის მთაგარ ქედსა და ცივგომბორის მთებს შორის მდებარეობდა და თელავის სამხრეთით იორ-ალაზნის შესართავამდე ვრცელდებოდა. პერეთის ცენტრი თავდაპირველად იორ-ალაზნის შესართავში მდებარე ხორანთა იყო. მოგვიანებით პერეთის ცენტრი შაქი (ნუზა ღლევანდელ აზერბაიჯანში) გახდა. კამბეჩოვანის, გვიანდელი ქიზიყის დიდი ნაწილი პერეთში შედიოდა. ამჟამად პერეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილი, რომელსაც ქართველები საინგილოს ექაბთი, აზერბაიჯანის საზღვრებშია.

XV ს-ის 70-იანი წლებიდან, კახეთის ახალი სამეფოს წარმოქმნის შემდეგ, თანდათანობით კახეთის ახალი დაყოფა დამკვიდრდა. ძველი კუხეთის ძირითად ნაწილს, მდ. ივრის შუა წელს „გარეთ კახეთი“ ეწოდა; ივრის ქვემო წელს, ძველ კამბეჩოვანს საბოლოოდ ქიზიყის სახელი დაუმკვიდრდა. მდ. ალაზნის მარჯვენა სანაპიროს „შიგნით კახეთი“ ეწოდა, ხოლო მარცხენა სანაპიროს - „გადა მხარე“. უფრო აღმოსავლეთით, პერეთის უკიდურეს ჩრდილო-აღმოსავლეთ მხარეში, ღლევანდელ საინგილოში კაკი და ელისენი მდებარეობდა.

კახეთში ბევრი ძველი და ლამაზი ქალაქია. მათ შორისაა კახეთის სამეფოს დედაქალაქი თელავი. აგრეთვე სიღნაღი ... კახეთშია ულამაზესი დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსი და საქართველოს ტაძართა შორის ყველაზე მაღალი ალავერდის ტაძარი, კახეთის ძველი დედაქალაქის გრემის ნანგრევები... ქართლის და კახეთის ისტორიული საზღვარი მდ. არაგვის მიუყვებოდა.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიან მხარეებს კავკასიონის ულამაზესი ხეობები უკავიათ. მათ შორის უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთით, კავკასიონის მთაგარი ქედის გადაღმა, მდინარე თერგის ზემო წელში დარიალის ციხემდე არის ხევი - ღლევანდელი ფაზბეგის რაიონი. თეთრ არაგვზე მთიულეთი მდებარეობს, შავ არაგვზე - გუდამაყარი; ფშავის არაგვზე ამავე სახელწოდების მხარე ფშავია; მის მარჯვენა შენაკადზე, ხევსურეთის არაგვზე კი ხევსურეთის ერთი ნაწილი პირაქეთა ხევსურეთია. ხევსურეთის მეორე ნაწილი კავკასიონის მთაგარი ქედის გადაღმა, მდინარეების ასასა და არგუნის ხეობებშია. მას პირიქითა ხევსურეთი ეწოდება. მდ. არგუნზე და მის შენაკადზე მდებარეობენ ხევსურეთის ულამაზესი სოფლები შატლიდი და მუტო. XIII-XIV საუკუნეებამდე ფშავს და ხევსურეთს ფხოვი ეწოდებოდა. ფშავის აღმოსავლეთით, მდინარე ივრის მარჯვენა შენაკადებზე ერწო და თიანეთია.

საქართველოს მთიან მხარეებს შორის ყველაზე აღმოსავლეთით, კავკასიონის ქედის გადაღმა თუშეთია. თუშეთი წოვთ, გომქვრათ, ჩაბმალ და ფარსმანის ხეყად იყოფოდა. თუშებს ძველთაგანვე თავიანთი სამოსახლო ხოფლები კახეთის ბარშიც გააჩნდათ, ამიტომ საქუთრიც თუშეთს ამჟამად მთათუშეთსაც უძახიან.

თუშეთის აღმოსავლეთით ძველად კიდევ ერთი ისტორიული ქვეყანა წუქეთი მდებარეობდა. მას კავკასიონის მთავარი ქედის ჩრდილოეთით მდ. სამურის სათავეები, ხოლო სამხრეთით მდ. ქურმუხის (საინგილოში, აზერბაიჯანში) ხეობა ეჭირა. წუქეთი საქართველოს ჯერ კიდევ V ს-ის II ნახევარში ეახტანე გორგასალმა შემოუერთა. ეს მხარე საქართველოს ფარგლებში (კახეთის სამეფოში) XVII ს-ის დასაწყისამდე შედიოდა.

ხევი, მთიულეთი და გუდამაყარი ისტორიულად ქართლს ეკუთვნოდა; ფშავი, ხევსურეთი, ერწო-თიანეთი და თუშეთი კახეთში შედიოდა.

კავკასიონის ქედის გადაღმა, მამისონის უღელტეხილსა და დარიალის ხეობას შორის, მდ. არდონის სათავეებში მდებარეობს დვალეთი. დვალეები ქართული მრდგის ტომი იყო. XVI ს-ში მათი აღგილი თანდათანობით ოსებმა დაიკავეს. მიუხედავად ამისა დვალეთი, როგორც მხარე XIX ს-ის 50-იან წლებამდე საქართველოში შემოდიოდა. დღეს ის რუსეთის ფედერაციის, ალანის (ოსეთის) რესპუბლიკის საზღვრებშია. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ამ ძველი ისტორიული მხარიდან წარმოსდგება ისეთი ქართული გვარები, როგორიცაა დვალე, დვალიშვილი

დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ ნაწილს დღეს იმერეთი ეწოდება. ეს სახელი დაახლოებით XI-XII სს-დან საერთოდ ლიხის ქედის იმიერ ანუ გადაღმა მდებარე საქართველოს აღნიშნავდა. მოგვიანებით, დასავლეთ საქართველოს აღმნიშვნელი ეს ზოგადი გეოგრაფიული ტერმინი, ერთ-ერთი ვრცელი ქართული ქვეყნის სახელად იქცა.

იმერეთის ქვეყანა ლიხის ქედიდან მდინარე ცხენისწყლამდე ვრცელდება. იმერეთში მდებარეობს საქართველოს სიდიდით მეორე ქალაქი ქუთაისი (ქუთათისი), რომელიც იმერეთის სამეფოს დედაქალაქი იყო. ერთ დროს, როდესაც მტერს თბილისი ჰქონდა დაპყრობილი, საქართველოს მეფეები ქუთაისიდან მართავდნენ ქვეყანას. ისტორიულად იმერეთი ცალკეულ მხარეებად იყოფოდა. ლიხის ქედსა და ქუთაისს შორის ქვეყანას არგვეთი ეწოდებოდა. XVI ს-დან ძველი არგვეთის დიდ ნაწილს მდ. ჩოლოხურამდე ხეობა მხარე შვერქეა. ამის შემდეგ სახელწოდება არგვეთი მხოლოდ დღევანდელ თერჯოლის რაიონზე ვრცელდებოდა. მდ. წყალწითელას ხეობა ოკრიბას ეჭირა. იმერეთის დაბლობს ნაწილს ვაკე ანუ ვაკე იმერეთი ეწოდებოდა. მდინარეების ყვირილისა, რიონის და ფეხსათის მთებს შორის ლონძათიხევი, გაღმართი, სალომინაო და საჩინო მდებარეობდა. საჩინოს დასავლეთით, მდ. ხევისწყლის ხეობაში საჯავახო იყო, რომელიც გურიის სამთავროსა და იმერეთის სამეფოს შორის სადავო ტერიტორიას წარმოადგენდა. მდ. ცხენისწყლის ორივე ნაპირზე, რიონის შესართავთან საჭილაო მდებარეობდა, რომელიც იმერეთის სამეფოსა და სამეგრელოს სამთავროს შორის ცილობის საგანი იყო.

ქუთაისში და ქუთაისთან ახლოს მდებარეობს ქართული ხუროთმოძღვრების უბრწყინვალესი ძეგლები: ბაგრატიის ტაძარი, გელათის მონასტერი, გეგუთის სამეფო ციხე-დარბაზი იმერეთის ქალაქებია: ჭიათურა, ზესტაფონი, ზონი, საჩხერე, ტყიბული ...

იმერეთს ცხენისწყალი სამეგრელოდან საზღვრავს. სამეგრელოს უჭირავს ზღვისპირეთი მდ. რიონსა და ენგურს შორის. სახელწოდება სამეგრელო დასავლეთ საქართველოს ძველი ქართული სახელიდან ეგრისიდან წარმოსდგება. სამეგრელოს ოდიშიც ეწოდებოდა. ეს სახელი ოდიშის საერისთავოს სახელიდან მოდის, რომელიც თავდაპირველად მდინარეების კოდორსა და ტეხურს შორის მდებარეობდა. შუა საუკუნეებში ოდიშს, იგივე სამეგრელოს ბეგვად მეტი ტერიტორია ეკავა, ვიდრე დღეს. მის საზღვრებში ქალაქი სოხუმიც შედიოდა. დღეს სამეგრელო-აფხაზეთის საზღვარი მდ. ენგურზე გადის. სამეგრელოში მდ. ტეხურის პირას ნოქალაქევი ბორცვებზე შეფენილია ეგრისის ძველი დედაქალაქის ციხე-გოჯის კარგად შემორჩენილი ნაგებობები. სამეგრელოშია მარტვილის, ხობის, ცაიშის, წალენჯიხის ბრწყინვალე ტაძრები. სამეგრელოს ქალაქებია: ზუგდიდი, ფოთი, ხენაკი ...

მდ. ენგური სამეგრელოს აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკიდან ჰყოფს. აფხაზეთი საქართველოს უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთში, მდინარეებს ენგურსა და ფსოუს შორის მდებარეობს. ის საქართველოს ერთ-ერთი ულამაზესი მხარეა. აქ მთა ძალზე ახლოს მიდის ზუგდიდს. ზღვის ნაპირიდან ჩანს კავკასიონის მუდმივოვლიანი მთები. სოხუმის მთადაც აფხაზეთის მნიშვნელოვანი ქალაქებია: ტყვარჩელი, ოჩამჩირე, გუდაუთა და გაგრა. დღევანდელ აფხაზეთში მდებარე ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლებიდან აღსანიშნავია: ბედიის, მოქვის, დრანდის, ლიხნის და ბიჭვინთის დიდებული ტაძრები.

თავდაპირველად აფხაზეთი ანაკოფიიდან (დღევანდელი ახალი ათონი) ჩრდილო-დასავლეთით მდ. ნიკოფსამდე (რუსეთის მდ. ნეგუესუხომდე) მდებარე ტერიტორიას ეწოდებოდა. ამ მდინარის იქით, შავი ზღვის პირას ყირიმის ნახევარკუნძულამდე ჯიქეთი მდებარეობდა, რომელიც ქაშაგეთთან (ჩერქეზეთი) ერთად XV საუკუნემდე საქართველოს ვასალურ მხარეს წარმოადგენდა. მოგვიანებით, ჯიქეთი ბევრად უფრო სამხრეთ-აღმოსავლეთით დღევანდელი სოჭისა და ადლერის მხარეს გაგრამდე ეწოდა. XVI ს-ის დასაწყისში აფხაზეთი მხოლოდ დღევანდელი გაგრისა და გუდაუთის რაიონებს მოიცავდა და მას ზუფუც ეწოდებოდა. აფხაზეთი ამჟამინდელ საზღვრებში ძირითადად XVII-XVIII სს-ის მიჯნაზე, აფხაზეთა მიერ სამეგრელოს ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილის დაპყრობის შედეგად ჩამოყალიბდა. ახლად დაპყრობილ ტერიტორიაზე აფხაზეთის რამდენიმე მხარე შეიქმნა. ტერიტორიას ანაკოფიიდან მდ. კოდორამდე „გუმი“ ეწოდა. მდინარეებს კოდორსა და ლალიძგას შორის - „აბჟუა“. „აბჟუა“ ქართული „შუასოფლის“ აფხაზური თარგმანია. ტერიტორიას მდინარეებს ენგურსა და ლალიძგას შორის, უმთავრესად გალის რაიონს, XVIII ს-დან „სამურზაყანო“ ეწოდება. ეს სახელი მურზაყან შარვაშიძედან მოდის, რომელიც ამ დაპყრობილ მხარეს XVIII ს-ის 20-იან წლებში განაგებდა. სამურზაყანო, როგორც წესი, სამეგრელოს მთავარს ემორჩილებოდა.

საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთით შავი ზღვის პირას აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა და გურია მდებარეობს. მათ ერთმანეთისაგან მდ. ჩოლოქი აყოფს.

მთისა და ზღვის სიახლოვე აჭარა-გურიასაც მომხიბვლელობას ანიჭებს. აჭარის ქალაქებიდან ბათუმს გარდა აღსანიშნავია ქობულეთი. ამ მხარეში განსაკუთრებით ბევრი ძველი ქართული ხიდია შემორჩენილი. აჭარაში ზღვის პირას ბათუმის ახლოს დგას გონიოსა და ციხისძირის ძველი ციხე-სიმაგრეები. აჭარაშია სხალთის და ზინოწმინდის ბრწყინვალე ტაძრები. გურიის ქალაქებია ოზურგეთი, ლანჩხუთი და ჩოხატაური. გურიაში შემორჩენილი ისტორიული ძეგლებიდან აღსანიშნავია შემოქმედის და ჯეშათის მონასტრები.

დასავლეთ საქართველოს მთიანი მხარეებია: სვანეთი, ლეჩხუმი და რაჭა. დღეს სვანეთი ქვემო, ზემო და აფხაზეთის სვანეთად იყოფა. ქვემო სვანეთი მდინარე ცხენისწყლის ზემო წელში, ხოლო ზემო სვანეთი მდინარე ენგურის ზემო წელში მდებარეობს. აფხაზეთის სვანეთად მდინარე კოდორის სათავეები ითვლება. XVI ს-დან ზემო სვანეთი ბალის ქედით ორ ბაღს ზემო და ბაღს ქვემო სვანეთად იყოფოდა. ბაღს ზემო სვანეთს უბატონო ანუ თავისუფალი სვანეთი ეწოდებოდა. ბალის ქედის ქვემოთ, ენგურის ხეობაში სადადეშქელიან სვანეთი, იგივე სვანეთის სამთავრო მდებარეობდა. მდ. ცხენისწყლისა და რიონის შუა წელი ლეჩხუმს უკავია. ცხენისწყლის ხეობის ლეჩხუმს კლდეადმართი, რიონის ხეობის ლეჩხუმს კი კლდეადმართი ეწოდებოდა.

რიონის ზემო წელში რაჭა მდებარეობს. რაჭა ზემო და ქვემო რაჭად იყოფა. სოფლებს: გლოლას, ჭიორას და ლებს მთის რაჭა ეწოდება. რაჭაში შედის მდ. ჯეჯორას ქვემო წელიც, რომელიც ონთან რიონს მარცხნიდან უერთდება. ძველად რაჭას ამ მდინარის ზემო წელიც ეკუთვნოდა. XVI ს-დან აქ ოსები ჩასახლდნენ და მას კუდარო ეწოდა. თავდაპირველად რაჭა და ლეჩხუმი ერთიან, თაკურის ქვეყანას ქმნიდა.

დასავლეთ საქართველოს ამ მთიან მხარეებში მრავალი უმშენებრესი ტაძარი და ციხე-სიმაგრეა. სვანეთშია ევროპაში ზღვის დონიდან ყველაზე მაღალი სოფელი უშგული. სვანეთმა კარგად შემოგვინახა მთის ძველი ქართული საცხოვრებელი სახლები და მრავალსართულიანი კოშკები. სვანეთის ეკლესიები მნახველს შუა საუკუნეების ქართული ფრესკული მხატვრობის შესანიშნავი ნიმუშებითაც აცვიფრებს. რაჭაში დგას ქართული ხუროთმოძღვრების სიამაყე, სახელგანთქმული ნიკორწმინდის ტაძარი (იხ. რუკა 2).

§ 6. ისტორია, ისტორიის დარგები და დამხმარე დისციპლინები

ისტორია წარმოდგება ძველი ბერძნული სიტყვიდან „ჰისტორია“ და გარდასულ ამბავთა თხრობას ნიშნავს. ისტორია ცალკეული ხალხების, ქვეყნების თუ მთელი კაცობრიობის წარსულს შეისწავლის. ადამიანებს უძველესი დროიდან სურდათ სცოდნოდათ თავიანთი წარსული და მომავალი თაობებისთვის გადაეცათ ცნობები მათ მიერ გარდახდილი ძველგამოხდილი ლაშქრობების, გრანდიოზული მშენებლობების თუ ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში მოპოვებული მიღწევების შესახებ. თაობიდან თაობაში გადადიოდა ზეპირი გადმოცემები გამორჩენილ გმირებზე. თანდათანობით ასეთი ცნობები ლეგენდების და მითების სახეს იღებდა, რომელთაც ხალხური მთქმელები ლექსად ან სიმღერით მოუთხრობდნენ მშენებელს.

დამწერლობის წარმოშობის შემდეგ ეს ლეგენდები და მთქმელები თანდათანობით ჩაიწერა. ასე შემოგვრჩა ძველი ბერძნული უკუდავი პოემები „ილიადა“ და „ოდისეა“, რომლებიც ჯერ კიდევ ბერძნული დამწერლობის შექმნამდე უსინათლო პოეტმა და მომღერალმა პომპროსმა შეთხზა. მალე ადამიანებმა დაიწყეს მოკლე ჩანაწერების გაკეთება, სადაც შეფუთვების სახელებს, მათი ზეობის ანუ მეფობის წლების ხანგრძლივობას თუ სხვა უმნიშვნელოვანეს მოვლენებს გადმოგვცემდნენ. დაახლოებით 2500 წლის წინათ ძველმა ბერძენებმა უკვე შექმნეს ნამდვილი ისტორიული თხზულებები. ისტორიის, როგორც მეცნიერების მამად და პირველ ისტორიკოსად ითვლება ძველი ბერძენი სწავლული ჰეროდოტე.

ისტორიკოსი შეისწავლის, თუ როგორ ცხოვრობდა ადამიანთა საზოგადოება ძველად, როგორი ზეცხოვრებები ჰქონდა, რას იცავდა, რითი იკვებებოდა, რომელ ღმერთებს სცემდა თაყვანს, როგორ იმარხებოდა, როგორი რელიგიური წესები, სახელმწიფო კანონები თუ ადამიანების წარმართავედა მის ცხოვრებას; რა ურთიერთობები ჰქონდათ სხვადასხვა ხალხებს და სახელმწიფოებს ერთმანეთთან, როგორ ვაჭრობდნენ, როგორ ომობდნენ, როგორ თანაარსებობდნენ მშვიდობიან პერიოდებში ...

საზოგადოების ცხოვრება ყოველთვის ერთი და მრავალფეროვანი იყო. წარსულის სრული სურათის აღდგენა შეუძლებელია მისი რომელიმე ერთი მხარის შესწავლით. ამიტომაც, რომ ისტორიას ცალკეული დარგები და დამხმარე დისციპლინები გააჩნია. საკუთრივ ისტორიის გარდა ისტორიის დარგებია: არქეოლოგია, ეთნოგრაფია, ისტორიული გეოგრაფია, ცივილიზაციის ისტორია, კულტურის ისტორია ... ისტორიის დამხმარე დარგებია: წყაროთმცოდნეობა, პალეოგრაფია, დიპლომატიკა, სფრაგისტიკა, პერალდია, გენეალოგია, ნუმიზმატიკა, ისტორიული მეტროლოგია, ქრონოლოგია....

ისტორიკოსი წარსულს გარკვეული მასალების საფუძველზე აღადგენს, ასეთ მასალას ზოგადად ისტორიული წყარო ეწოდება. ისტორიული წყაროა ყველაფერი ის, რაც წარსულიდან შემოგვრჩა.

მიწაში დაფლულ ისტორიულ მასალას არქეოლოგია შეისწავლის. არქეოლოგია ორი ძველი ბერძნული სიტყვის „არქაიოს“ - ძველი და „ლოგოს“ - სიტყვა, ცოდნა შეერთების ზნითა მიღებული და სიძველეთმცოდნეობას ნიშნავს. მიწაში დაფლული სიძველეებისადმი ინტერესი ადამიანს უძველესი დროიდან გაუჩნდა, მაგრამ ისტორიის ცალკე დარგად არქეოლოგია სულ სამასწოდე წლის წინათ ჩამოყალიბდა.

არქეოლოგიური გათხრები ისე უნდა ჩატარდეს, რომ არ დაზიანდეს არქეოლოგიური მასალა. ვერც ერთი ისტორიული თუ ლიტერატურული თხზულება ვერ აღადგენს წარსულის ყოფილ დეტალებს ისე სრულად, როგორც არქეოლოგია. დიდ არქეოლოგიურ აღმოჩენებამდე კაცობრიობამ თავისი მხოლოდ დაახლოებით 3 ათასი წლის ისტორია იცოდა. არქეოლოგიამ მოგვცა საშუალება შეგვესწავლა კაცობრიობის ისტორიის ის მეტად ზანგრძლივი პერიოდი, როდესაც დამწერლობა არ არსებობდა. არქეოლოგიამ ნათელი მოჰქონა იმ ეპოქებსაც, საიდანაც წერილობითი ძეგლები შემოგვრჩა. მან გამოავლინა მრავალი ისეთი ქალაქი, რომლის არსებობა მეცნიერებს მხოლოდ მითად და ლეგენდად მიაჩნდა.

საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ პომპროსის პოემა „ილიადაში“ მოხსენიებული ქალაქის, ტროას რეალურობა, რომლის არსებობაც მეცნიერებს დიდხანს არ ჯეროდათ, მხოლოდ არქეოლოგიურმა გათხრებმა დაადასტურა, რომელიც გერმანელმა პერიხ შლიმანმა დაიწყო.

დიდი არქეოლოგიური აღმოჩენების შედეგად არქეოლოგებმა გამოავლინეს დღეს უკვე გაქრალი

ხალხები და სახელმწიფოები. მათი კულტურა, ყოფა და წერილობითი ძეგლები, გაითხარა უძველესი ქალაქები თავისი ბიბლიოთეკებით და სახელმწიფო არქივებით, რამაც საშუალება მისცა მეცნიერებს ამ ხალხების ისტორია შეესწავლათ.

პირველი არქეოლოგიური გათხრები საქართველოში, უფლისციხეში 1852 წ. დიმიტრი მედიკინთუხუცესისშვილმა ჩაატარა. საქართველოში არქეოლოგიის ფუძემდებლებს შორის, უპირველეს ყოვლისა, უნდა მოვიხსენიოთ დიმიტრი ბაქრაძე და ექვთიმე თაყაიშვილი. დ. ბაქრაძემ თბილისში კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოება დააფუძნა. ექვთიმე თაყაიშვილმა პირველმა დაიწყო ცნობილი ვანის ნაქალაქარის გათხრები. ის პირველი იყო, რომელსაც, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დაარსების შემდეგ (1918 წ. 26 იანვარი), არქეოლოგიის სალექციო კურსი მიჰყავდა.

არქეოლოგიურმა გათხრებმა საქართველოში განსაკუთრებით ფართო მასშტაბი გასულ საუკუნის 30-იანი წლებიდან მიიღო. ეს გათხრები დიდი არქეოლოგების, ქართული არქეოლოგიის მამამთავრების: ბორის კუფტინის, გიორგი ნიორაძის, ალექსანდრე კალანდაძის, გიორგი ლომთათიძის, გერმანე გობეჯიშვილის, ანდრია აფაქიძის, ოთარ ლორთქიფანიძის სახელს უკავშირდება.

საქართველოს დიდ არქეოლოგიურ აღმოჩენებს შორის პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ: მტკვარ-არაქსის კულტურა, ყორღანების ბრწყინვალე კულტურა, ვანის და საჩხერის, ბაგინეთის, სამადლოს, ძალისას ნაქალაქარები; მცხეთაში, არმაზის ხევში ქართლის პიტიახშების სამაროვანი, აგრეთვე სულ ახლახან ნაპოვნი დმანისელი ადამიანი. არმაზის სამაროვანში არქეოლოგებმა მიაკვლიეს ძველ ბერძნულ და არამეულ ენებზე შესრულებულ წარწერებს, რომლებმაც ახალი შუქი მოჰფინეს საქართველოს ისტორიას.

ყოველ ხალხს თავისი ზნე-ჩვეულებები და ადამთ-წესები გააჩნია, რომლებიც მისი ისტორიის სხვადასხვა ეტაპზე ჩამოყალიბდა და მის ყოფას და ცხოვრებას განუშეორებელ ელფერს ანიჭებს. ასეთი ზნე-ჩვეულებებისა და ადამთ-წესების ცოდნა აუცილებელია ცალკეული ხალხების თუ ეპოქების ისტორიის აღსადგენად. ყოველივე ამას ისტორიის ერთი დარგი, ეთნოგრაფია შეისწავლის. ის ორი ძველი ბერძნული სიტყვის „ეთნოს“ - ხალხი და „გრაფოს“ - აღწერა შეერთების გზითაა მიღებული და ხალხის აღწერას ნიშნავს. ეს ტერმინი დაახლოებით სამასი წლის წინათ შემოვიდა. თავდაპირველად ეთნოგრაფები იმ დაბალ საფეხურზე მყოფი ხალხების ყოფა-ცხოვრებას აღწერდნენ, რომლებმაც ეთნოლოგიები მათთვის აქამდე უცნო კონტინენტებზე (ამერიკის, ავსტრალიის ...) შეზღუდნენ. ეთნოგრაფები წლობით ცხოვრობდნენ ასეთ ხალხებში და მათ ცხოვრებას აკვირდებოდნენ. მათ შორის იყო ამერიკელი მეცნიერი ლუის მორგანი, რომელმაც ორ ათეულ წელზე მეტი ამერიკელ ინდიელებთან გაატარა. მისმა შრომებმა საშუალება მისცა მეცნიერებს აღედგინათ ადამიანთა საზოგადოების პირველყოფილი ცხოვრების ეპოქა. მხოფლიოს უდიდესი ეთნოგრაფებიდან შეიძლება დავასახელოთ ედუარდ ტეილორი, ფრიდრიხ რატცელეი ...

ქართული მეცნიერული ეთნოგრაფიის ფუძემდებელია გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსი და გეოგრაფი ვახუშტი ბაგრატიონი (1696-1756). ძვირფასი ეთნოგრაფიული მასალა მოიპოვება ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე II-ის შვილიშვილის იოანე ბაგრატიონის (1768-1830) „კალმასობაში“. ქართული ეთნოგრაფიის განვითარებაში დიდი წვლილი მიუძღვით დიდ ქართველ პოეტებს რაფიელ ერისთავს და ეპა-ფშაველას, აგრეთვე ისტორიკოსებს ნიკოლოზ ხიზანიშვილს და მოსე ჯანაშვილს. რაბჭოთა პერიოდის ქართველი ეთნოგრაფებიდან, უპირველეს ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ სერგი მაკალათია, გიორგი ჩიტაია; ვერა ბარდაველიძე, ალექსი რობაქიძე, ... მათ დიდი ღვაწლი დადეს ქართული და კავკასიური ეთნოგრაფიული მასალის შეგროვება-შესწავლას და ქართული ეთნოგრაფიული სკოლის ჩამოყალიბებას.

დღეს ეთნოგრაფები თანაბრად აღწერენ და შეისწავლიან მსოფლიოს ყველა ხალხის ყოფა-ცხოვრებას მათი განვითარების დონის მიუხედავად. ეთნოგრაფიისაგან განასხვავებენ ეთნოლოგიას. ეთნოლოგია სიტყვასიტყვით ხალხთმცოდნეობას ნიშნავს. ეთნოლოგები აზოგადებენ და თეორიულად ამუშავებენ ეთნოგრაფიულ მასალას.

ისტორიკოსი, უპირველეს ყოვლისა, წერილობით წყაროებს იყენებს. ჩვენს კომპიუტერულ ეპოქაში ძნელი წარმოსადგენია თუ რა სიძნელეებთანაა დაკავშირებული ძველი ხელნაწერების წაკითხვა. ამ საქმეში პირველ რიგში გვეხმარება პალეოგრაფია. ეს ტერმინი ორი ბერძნული სიტყვის „პალეოს“ - ძველი და „გრაფოს“ - წერა, აღწერა შეერთების გზითაა მიღებული და ქართულად დამწერლობათმცოდნეობას ნიშნავს. პალეოგრაფები სწავლობენ სხვადასხვა ეპოქებში თუ როგორ წერდა და რას იყენებდა საწერ მასალად ადამიანი, როგორი იყო ამა თუ იმ ისტორიულ პერიოდში ასოთა მოყვანილობა. პალეოგრაფიის შემადგენელი ნაწილია დიპლომატიკა ანუ სიგელთმცოდნეობა რწელიც

საგანგებოდ იკვლევს ძველ ისტორიულ დოკუმენტებს. აგრეთვე სფრავისტიკა, რომელიც სწავლობს ძველ დოკუმენტებზე დასმულ ბეჭდებს და მათ გამოსახულებებს. დიპლომატიკას და სფრავისტიკას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებათ ძველი დოკუმენტების უტყუარობას დადგენაში. საბუთების გაყალბებას აღმართები ძველ დოკუმენტებზე არც თუ ისე იშვიათად მიმართავდნენ. ქართული პალეოგრაფიისა და დიპლომატიკის მეცნიერულ შესწავლას სათავე დაუდეს: თედო ჟორდანიამ, ალექსანდრე ცაგარელმა, ივანე ჯავახიშვილმა, ექვთიმე თაყაიშვილმა, სარგის კაკაბაძემ ...

პალეოგრაფიის შემადგენელი ნაწილია აგრეთვე ეპიგრაფიკა, რომელიც მაგარ ჰასალაზე - ქეა, ლითონი, მინა, კერამიკა - შესრულებულ ძველ წარწერებს იკვლევს.

წერილობითი წყაროების დიდი ნაწილი ნარატიული ანუ თხრობითი წერილობითი წყაროებია. მათ ჩვენს წინაშე „მატიანეს“, „ცხოვრებას“ ან „ამბასეს“ უწოდებდნენ. ასეთ ისტორიულ თხზულებებს ხშირად ერთი ავტორი იწყებდა და სხვები აგრძელებდნენ, ამიტომ ძალზედ ჭირს ძველი მათიანეების დაწერის დროის და მისი შემადგენელი ნაწილების დადგენა. ყოველივე ამას წყაროთმცოდნეობა შეისწავლის.

ძველი ქართული მათიანეების შესწავლა-გამოცემის საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვით: გამოჩენილ ფრანგ ქართველოლოგს მარი ბროსეს, თედო ჟორდანიას, ექვთიმე თაყაიშვილს, ივანე ჯავახიშვილს, სიმონ ყაუხჩიშვილს...

ჰერალდიკა - მეცნიერებაა გერბების შესახებ. გერბი არის საგანგებო ნიშანი, განმასხვავებელი ემბლემა. გერბები ჰქონდათ და აქვთ სახელმწიფოებს, მასში შემავალ მხარეებს, ქალაქებს თუ პროვინციულ გაერთიანებებს. ძველად საკუთარი გერბები ჰქონდათ წარჩინებულ საგვარეულოებს. ამიტომ ჰერალდიკა მჭიდროდაა დაკავშირებული გენეალოგიასთან. გენეალოგია საგანგებოდ სწავლობს ცალკეულ საგვარეულოთა ისტორიას და ისტორიულ პირთა წარმომავლობას.

ისტორიული მეტროლოგია იკვლევს ძველი დროის სხვადასხვა ზალხების სიგრძის, წონის, ზომის, დროის, მოცულობის ერთეულებს.

ნუმიზმატიკა ლითონის ფულის - მონეტის ისტორიას სწავლობს. დიდი ხნის მანძილზე მხოლოდ ლითონის ფული იჭრებოდა. პირველი ასეთი მონეტები დაახლოებით 2700 წლის წინათ ლიდიის სახელმწიფოში და საბერძნეთის ერთ-ერთ კუნძულზე მოჭრეს.

ძვ. წ. VI ს-ს მიწურულში, დაახლოებით ძვ. წ. 517 წელს აქემენიანთა სპარსეთის შაჰმა დარიოს I მოჭრა ოქროს მონეტა, რომელსაც დარიკს უწოდებდნენ. ის 8,4 გრ. ოქროს იწონიდა.

დაახლოებით ამავე ხანებში პირველი მონეტები ვერცხლ-საგანს საქართველოშიც მოიჭრა. ამ მონეტებს მეცნიერები „კოლხურ თეთრს“ უწოდებენ. ასე რომ, საქართველო ფულის ერთ-ერთი საშობოლოა. დიდი ხნის მანძილზე საქართველოში მოჭრილ მონეტებს მხოლოდ უცხოენოვანი წარწერები ჰქონდათ. ქართულ წარწერიანი მონეტები ახ. წ. VI ს-იდან გვხვდება.

ქართულ ნუმიზმატიკას XIX ს-ში საფუძველი მიხეობს ბარათევმა (ბარათაშვილმა) ჩაუყარა. მის განვითარებაში დიდი ღვაწლი მიუძღვით დავით კაპანაძეს, თამარ ლომოურს ...

ისტორიული გეოგრაფია იკვლევს ძველი ტომების განსახლების თუ ცალკეული სახელმწიფოების საზღვრებს, ძველ სამომოსელო გზებს, ძველი სოფლების თუ ქალაქების მდებარეობას ... ისტორიული გეოგრაფიის ერთ-ერთი უმთავრესი ამოცანა ისტორიული რუკების შედგენაა. საქართველო ისტორიული გეოგრაფიის შესწავლას საფუძველი გამოჩენილმა ქართველმა ისტორიკოსმა და გეოგრაფმა ვახუშტი ბაგრატიონმა ჩაუყარა. ქართული ისტორიული გეოგრაფიის განვითარებას დიდი ღვაწლი დადეს ნიკოლოზ ბერძენიშვილმა და მისმა მოწაფეებმა.

ისტორიული მეცნიერების დარგია ცივილიზაციების ისტორია. ცივილიზაცია ლათინური „ცივილისიდან“ წარმოსდგება, რაც ამ ენაზე ქალაქურს. საზოგადოებრივ, სახელმწიფოებრივს აღნიშნავდა. დღეს ცივილიზაცია ეწოდება ძველ თუ თანამედროვე საზოგადოებებში არსებულ პოლიტიკურ-ეკონომიკურ, სოციალურ (საზოგადოებრივ) და კულტურულ ტრადიციათა ერთობლიობას. ერთმანეთისაგან განასხვავებენ ცალკეული ერების, მაგ. ქართველების, სომხების, რუსების ...; ან ცალკეული რეგიონების, მაგ. კავკასიის: ევროპულ, წინააზიურ, ხმელთაშუა ზღვისპირა ცივილიზაციებს. ცივილიზაციებს ერთმანეთისაგან განასხვავებენ რელიგიური ნიშნითაც, მაგ. ქრისტიანული, ისლამური, ბუდისტური ... მეცნიერთა ერთ ნაწილს ცივილიზაციებს შორის ეთნიკურ-რელიგიური ნიშნით არსებული განსხვავება იმდენად მნიშვნელოვანად მიაჩნია, რომ უარყოფს ერთიანი მსოფლიო ანუ საკაცობრიო ცივილიზაციის არსებობას. სხვები კი ცივილიზაციების ისტორიაში მთავარ როლს აუთუთებენ არა ამ განსხვავებებს, არამედ იმ ზოგადსაკაცობრიო და უნივერსალურ ღირებულებებს, რომლებიც მათ აერთიანებს. ასეთი მეცნიერები მომავალში ერთიანი მსოფლიო

ცივილიზაციის შექმნის შესაძლებლობას ხედავენ. მათ გლობალისტები ეწოდებათ.

კაცობრიობის თუ ცალკეული ხალხების ისტორიის შესწავლაში მეცნიერების სხვა დარგებიც გვეხმარება. ისტორიკოსი ისტორიული წყაროების, ისტორიული მეცნიერების სხვადასხვა დარგების მონაცემების საფუძველზე ადავლებს ადამიანთა საზოგადოების, ერების, ცალკეული რეგიონების თუ მთელი კაცობრიობის წარსულ ცხოვრებას ან ამ წარსული ცხოვრების გარკვეულ მონაკვეთს. სწავლობს ცალკეულ ისტორიულ მოვლენებს და ცდილობს დაადგინოს მათი კანონზომიერება.

როგორც ვხედავთ, ისტორიკოსის პროფესია ძალზე რთულია და დიდ ცოდნასთან ერთად შთაგონებასაც მოითხოვს. ამიტომაც იყო, რომ ძველი ბერძნები მეცნიერების და ხელოვნების მფარველი ცხრა მუსიდან (ქალღმერთიდან) ერთ-ერთს - კლიოს - ისტორიის მფარველად მიიჩნევდნენ და მას ახალგაზრდა შთაგონებული ქალის სახით გამოხატავდნენ ხელში პაპირუსის გრაგნილით ან ეტრატიით.

§ 7. ასტრონომიული და ისტორიული დრო

ყოველი ისტორიული მოვლენა გარკვეულ დროს ხდება, ამ დროის დადგენაში ისტორიკოსს ეხმარება ქრონოლოგია. ეს ტერმინი ორი ბერძნული სიტყვის „ქრონოს“ - დრო და „ლოგოს“ შეერთების გზითაა მიღებული და დროის შესახებ მეცნიერებას ნიშნავს. ქრონოლოგია მათემატიკურ და ისტორიულ ქრონოლოგიად იყოფა. მათემატიკური ქრონოლოგია ციურ სხეულთა მოძრაობაზე დაკვირვებით ადგენს ზუსტ ასტრონომიულ დროს, ისტორიული ქრონოლოგია იყენებს მათემატიკური ქრონოლოგიის მონაცემებს და ადგენს წარსული მოვლენების თანმიმდევრობას. კონკრეტულ დროს, როდესაც მოხდა ესა თუ ის მოვლენა, ისტორიული თარიღი ეწოდება.

ძველად სხვადასხვა ხალხებს დროის აღრიცხვის სხვადასხვა სისტემა ჰქონდათ. ისტორიული ქრონოლოგია სწავლობს თუ როგორ ჩამოყალიბდა და ვითარდებოდა დროის აღრიცხვის ასეთი სისტემები, როგორ აღნიშნავდნენ ისინი თარიღებს და როგორ ხდება ამ თარიღების გადაყვანა დროის აღრიცხვის თანამედროვე სისტემაზე.

თავდაპირველად უძველესმა ადამიანმა დროის მხოლოდ ერთად-ერთი ერთეული - დღე და ღამე იცოდა. ეს არის ის დრო, რომელსაც დედამიწა თავის ღერძის გარშემო ერთხელ შემობრუნებას უნდება და რომელიც, როგორც ვიცით, 24 საათს უდრის. შემდეგ ადამიანმა შეამჩნია, რომ ყოველი ახალი მთვარიდან შემდგომ ახალ მთვარემდე ყოველთვის ერთიდაიგივე დრო გადიოდა. ასე აღმოაჩინა მან დროის ახალი ერთეული მთვარის თვე, რომელიც ასტრონომიულად დაახლ. 29 დღეს და 12 სთ-ს შეესაბამება.

თაობიდან თაობამდე ადამიანებმა დაინახეს, რომ გარკვეული თვეების მანძილზე თბილი სეზონი ცხელი სეზონით იცვლება, ცხელი გრილით, გრილი ცივით და სეზონთა ასეთი ცვლა გარკვეული დროის შემდეგ კელავ ჩეორდება. ასე აღმოაჩინა ადამიანმა დროის კიდევ ერთი ერთეული - წელიწადი. ეს ის დროა, რომელსაც დედამიწა მზის გარშემო ერთ შემობრუნებას უნდება. ასტრონომიული წელიწადი დაახლოებით 365 დღე-ღამეს და 6 სთ-ს უდრის.

შემდეგ ადამიანმა დრო კიდევ სხვა ერთეულებად დაყო. პირველ რიგში, ესაა კვირა, რომელიც თავდაპირველად ზოგ ხალხებში ხუთ, ზოგან კი ათ დღეს აერთიანებდა. დღეისათვის ყველაზე გავრცელებული შვიდდღიანი კვირაა.

ბოლოს ადამიანმა ისტორიული დროის კიდევ ერთი დიდი ერთეული - საუკუნე შემოიღო. თავდაპირველად ამ ტერმინით იმ დროს აღნიშნავდნენ, რომელიც ერთი თაობის მეორე თაობით შეცვლას სჭირდება. ამიტომ საუკუნე ძველ ებრაელებთან ორმოც წელს, ბოლო ძველ რომაელებთან 35 წელს უდრიდა. შემდეგ რომაელები საუკუნედ უკვე 100 წელს ანგარიშობდნენ. ჯერ კიდევ დაახლოებით სამასი წლის წინათ ჩვენი წინაპრები სიტყვა „საუკუნეს“ ათასწლეულის აღსანიშნავად ხმარობდნენ. საუკუნე 100 წლის მნიშვნელობით, შედარებით გვიან დამკვიდრდა.

ისტორიული დროის აღრიცხვას ანუ წელთაღრიცხვას საწყისი დრო, ათვლის წერტილი, ანუ ერა ესაჭიროება, საიდანაც ისტორიული დროის აღრიცხვა დაიწყება. ასეთი ათვლის წერტილის გარეშე ჩვენ ვერ გავიგებდით თუ როდის მოხდა ესა თუ ის ისტორიული მოვლენა და რამდენი წელი ამორებს მას ჩვენ დრომდე.

თავდაპირველად სხვადასხვა ხალხები თავიანთი წელთაღრიცხვის საფუძველად ანუ დროის ათვლის

ა. წ. XX ს.		ა. წ. II ათასწლეული
ა. წ. X ს.		ა. წ. I ათასწლეული
ა. წ. I ს.		ა. წ. I ათასწლეული
ძვ. წ. I ს.		ა. წ. I ათასწლეული
ძვ. წ. X ს.		ა. წ. II ათასწლეული
ძვ. წ. XX ს.		ა. წ. II ათასწლეული
ძვ. წ. XXX ს.		ა. წ. III ათასწლეული
ძვ. წ. XL ს.		ა. წ. IV ათასწლეული
ძვ. წ. L ს.		ა. წ. V ათასწლეული
ძვ. წ. LX ს.		ა. წ. VI ათასწლეული
ძვ. წ. LXX ს.		ა. წ. VII ათასწლეული
ძვ. წ. LXXX ს.		ა. წ. VIII ათასწლეული

საწყის წერტილად სულ სხვადასხვა ისტორიულ მოვლენას იღებდნენ. ძველი ეგვიპტელები თავიანთ წელთაღრიცხვას ფარაონთა მეფობის წლებით ანგარიშობდნენ, ძველი რომაელები - ქალაქ რომის დაარსების მითითური თარიღიდან, ძველი ბერძნები პირველი ოლიმპიური თამაშების გამართვის დროიდან....

საქართველოში თავდაპირველად, ისევე როგორც სხვა ძველ ქვეყნებში, მოვლენებს მეფეების გახელმწიფების წლიდან ათვლიდნენ. უმეტეს შემთხვევაში ასეთ მეფეებად სპარსეთის შაჰები თუ ბიზანტიის კეისრები გვევლინებიან. ამის კარგი მაგალითია იაკობ ხუცესის „შუშანიკის წამება“, სადაც თარიღები სპარსეთის შაჰის პეროზის გამეფების წლიდანაა ათვლილი.

დღეისათვის მსოფლიოს უმეტეს ქვეყნებში, მათ შორის საქართველოში, წელთაღრიცხვის ანუ ერის დასაწყისად ქრისტეს დაბადების წელი ითვლება. მას „ქრისტიანული ერა“, „ჩვენი ერა“ ან კიდევ „ახალი წელთაღრიცხვა“ ეწოდება.

ქრისტეს შობიდან დროის ათვლა VI ს-ში ერთმა სკეითური წარმოშობის რომაელმა ბერმა დიონისე მცირემ შემოიტანა. თანდათანობით ეს ერა მთელ მსოფლიოში გავრცელდა. თუმცა ამ მხრივ გამოჩნდნენ, უპირველეს ყოვლისა, ზოგი მუსლიმური ქვეყანა წარმოადგენს, სადაც წელთაღრიცხვა დღესაც ე. წ. „აჰიჯრით“ ანუ მუსლიმური წელთაღრიცხვით ათვლება. ის ჩვენი ერის 622 წლის 16 ივლისიდან იწყება. ამ დღეს მუსლიმთა განმანათლებელი და წინასწარმეტყველი მუჰამედი იძულებული გახდა არაბული ქალაქ მექადან მედინაში გაქცეულიყო. ქრისტეს შობიდან წელთაღრიცხვის შემოღების შემდეგ, მანამდე მომხდარი მოვლენების დასათარიღებლად ისტორიკოსებმა ტერმინები „ქრისტეს შობამდე“, „ჩვენი ერამდე“ ან კიდევ „ძველი წელთაღრიცხვით“ შემოიღეს.

ძველი წელთაღრიცხვით ანუ ჩვენი ერამდე დროის ათვლა შებრუნებულად მაღლიდან დაბლა ხდება - რაც უფრო ასლოა ესა თუ ის მოვლენა ქრისტეს შობიდან მისი თარიღი ნაკლებია და პირიქით. ამ შემთხვევაში ანალოგიად შეიძლება რიცხვითი ღერძი გამოვდგეს, სადაც ქრისტეს დაბადება ნულოვან წერტილს შეესაბამება, ახალი ერა დადებით რიცხვებს და ძველი ერა კი უარყოფით რიცხვებს.

საქართველოში ახალი ერა ანუ „ქრისტესით“ VIII ს-დან შემოვიდა. ჩვენი წინაპრები შუა საუკუნეებში „ქრისტეს დაბადებიდან“ წელთაღრიცხვაზე უფრო, წელთაღრიცხვის ორ სხვა ქრისტიანულ სისტემას „დასაბამითგან“ და „ქორონიკონით“ იყენებდნენ.

ქრისტეს ერის შემოღებამდე ქრისტიანებს უკვე გააჩნდათ თავიანთი კიდევ ერთი წელთაღრიცხვა, რომელსაც ბიბლიის წიგნებზე დაყრდნობით, სამყაროს გაჩენიდან ქრისტეს დაბადებამდე ანგარიშობდნენ. საქართველოში თვლიდნენ, რომ სამყაროს გაჩენიდან ქრისტეს შობამდე 5604 წელი იყო გასული. ამიტომ, თუ ძველ ქართულ საისტორიო წყაროებში „დასაბამითგან“ დათარიღება შეგვხვდებათ, ამ თარიღს ჩვენს ერაზე გადმოსაყვანად 5604 წელი უნდა გამოვკლოთ. ასეთი დიდი ციფრებით ანგარიში იმ დროში ადამიანებისთვის ძალზე რთული იყო, ამიტომაც შეეცადნენ ეს სისტემა გაემარტივებინათ. ძველმა ადამიანებმა ყურადღება მიაქციეს იმას, რომ ყოველი 532 წლის გავლის შემდეგ ერთი და იგივე თვის ერთი და იგივე რიცხვი კვირის ერთსა და იმავე დღეს შეესაბამება, ამიტომ, ანგარიშის გასაიოლებლად, მათ 5604 წლიდან მოყოლებული ისტორიული დრო დაყვეს 532 წლიან ციკლებად - „ქორონიკონებად“ ანუ „მოქცეუებად“.

ყოველ ქორიკონში დროის აღრიცხვა 1-დან 532 წლამდე ხდებოდა. საქართველოში ქორიკონით წელთაღრიცხვა 780 წლიდან, მე-13 მოქცევის დასაწყისიდან შემოვიდა. შემდგომი მე-14 მოქცევა 1312 წ-დან დაიწყო და 1844 წ-ს დამთავრდა. მეოთხეზე მეტ მოქცევის შემდეგ წელთაღრიცხვის ეს სისტემა საქართველოში აღარ გამოიყენებოდა. მიუხედავად ამისა, საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ 2003 წ. ქორიკონით მე-15 მოქცევის 159-ე წელია.

დროის დღე-ღამეებად, კვირებად, თვეებად, წელიწადებად, საუკუნეებად აღრიცხვის სისტემას კალენდარი ეწოდება. ეს სიტყვა ლათინური კალენდარიუმიდან მოდის, რაც თვის პირველ დღეს ნიშნავს. პირველი კალენდარი, რომელიც აღამაინა შექმნა, მთვარის კალენდარი იყო. ამ კალენდარში წელიწადი მთვარის ასტრონომიული თვეების ხანგრძლივობითაა ათვლილი. სულ ასეთ კალენდარში 12 თვე იყო. აქედან 6 თვე ოცდაცხრა დღიანი და ექვსი 30 დღიანი. ასე წელიწადში 354 დღე გამოდის, რაც ასტრონომიულ წელზე 11 დღით ნაკლებია. მთვარის კალენდარი სრულად ვერ ასახავს სეზონთა ცვალებადობას და ნაკლებად მოსახერხებელია, თუმცა მას დღესაც იყენებენ მუსლიმურ სამყაროში. შემდგომ შემოვიდა მთვარე-მზის კალენდარი, რომელიც მთვარის დედამიწის გარშემო ბრუნვასთან ერთად, ასტრონომიულ წელიწადსაც ითვალისწინებდა. დღეს ასეთი კალენდარი ებრაელთა სახელმწიფოში, ისრაელში იხმარება.

ძველი ეგვიპტელები წელიწადის ხანგრძლივობას ასტრონომიული წელიწადით საზღვრავდნენ. კალენდარი, რომელიც საუბრელად უღვას თანამედროვე კალენდარს, ძვ. წ. I ს-ში რომის სახელმწიფოს უმაღლესი ზღვისუფლის იულიუს კეისრის დავალებით ეგვიპტელმა ქურუმმა სოზიგენემ ძველ ეგვიპტურ კალენდარზე დაყრდნობით შეიმუშავა.

მას კეისრის სახელის მიხედვით, იულიუსის კალენდარი ეწოდა. ამ კალენდრით წელიწადი პირველ იანვარს იწყება და პირველი სამი წელი 365 დღისგან შედგება, ხოლო მეოთხე „ნაკიან“ წელს თებერვალში დამატებით ერთი დღე ემატება. იულიუსის კალენდარი თანდათანობით მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში გავრცელდა. ამ კალენდრის წელიწადი ასტრონომიულზე 11 წუთით ნაკლები აღმოჩნდა, რაც ყოველ 128 წელიწადში ერთ დღე-ღამეში განსხვავებას იძლევა. 1582 წლის 28 თებერვალს რომის პაპმა გრიგოლ XIII სპეციალური დადგენილებით კალენდარში ცვლილებები შეიტანა. ამ დროს იულიუსის კალენდრის ცდომილება ათ დღეს შეადგენდა. ამიტომ რომის პაპის ბრძანებით, 1582 წლის 5 ოქტომბერი 15 ოქტომბრად გამოცხადდა. ამ ცვლილების გამო ახალ კალენდარს გრიგორიანული კალენდარი ეწოდა. ამ კალენდარმა თანდათანობით აღიარება პოვა. მისი გავრცელების შემდეგ იულიუსის კალენდრით დროის აღნიშვნას ძველი სტილი, ხოლო გრიგორიანული კალენდრით აღნიშვნას ახალი სტილი ეწოდა. ახალ სტილზე საქართველო 1918 წლის მარტიდან გადავიდა. ამ დროს განსხვავება ძველ და ახალ სტილებს შორის უკვე 13 დღეს შეადგენდა. ქართული მართლმადიდებლური ეკლესია კვლავაც ძველ სტილზე დარჩა, ამიტომ შობას 7 იანვარს, ახალ წელს კი 14 იანვარს აღნიშნავს.

საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ძველი მსოფლიოს სხვა ხალხების მსგავსად ჩვენი წინაპრებიც თავდაპირველად მთვარის კალენდრით სარგებლობდნენ. ამიტომაც, რომ მეგრულში „თუთა“ ერთდროულად თვეს და მთვარეს აღნიშნავს. ასეთივე ორმაგი მნიშვნელობა ჰქონდა ძველ ქართულ „თუეს“. მზის კალენდარი საქართველოში დაახლოებით ძველი და ახალი ერების მიჯნაზე შემოვიდა.

თავდაპირველად საქართველოში თვეებს სხვა სახელები ერქვათ: იანვარს - აპანი, ივრეე აპნისი, თებერვალს - სურწყუნისი, მარტს - მირკან/მიპრკანი, აპრილს იგრიკა, ან კიდევ აღარი, მაისს - ვარდობისა, ივნისს - მარიალისა, აგრეთვე, ივანობისთვე, ივლისს - თიბისა ანუ თიბეის, აგრეთვე მკათათვე, კვირიკობისთვე, აგვისტოს ქველთობისა, აგრეთვე მარიამობის თვე და ფერიცვალობის თვე, სექტემბერს - ახალწლისა, ენკენობის თვე, ოქტომბერს - სთველისა, ივრეთვე ღვინობისთვე, მწიფობისთვე, ნოემბერს - ტირისკნისა, აგრეთვე გიორგობისთვე, დეკემბერს - ტირიზდენი, აგრეთვე ქრისტეშობისთვე. იულიუს კეისრის კალენდრის დამკვიდრების შემდეგ თვეების ქართული სახელები ლათინურით ანუ რომაულთ შეიცვალა. მეცნიერები ფიქრობენ, რომ უძველეს ხანაში ახალი წელი საქართველოში 6 აგვისტოს იწყებოდა. შემდეგ 1 სექტემბერს. IX ს. დასასრულიდან ახალ წელს 1 მარტიდან იწყებდნენ. X ს. დასასრულიდან საქართველოში რომაული კალენდრის მიხედვით ახალი წელი 1 იანვრიდან იწყება.

წ 8. ისტორიის პერიოდიზაცია

კაცობრიობის ისტორიის შესწავლისათვის აუცილებელია მის მიერ განვლილი გზის ეტაპებად - პერიოდებად დაყოფა ანუ პერიოდიზაცია. დიდი ხანია შემჩნეულია, რომ კაცობრიობის ისტორიის თითოეულ ასეთ ეტაპზე მოწინავე ხალხების უმეტესობას აქვს ცხოვრებისა და აზროვნების მსგავსი წესი. მსოფლიოს ხალხებმა, მათ შორის ქართველებმა დღემდე ხანგრძლივი დასაინტერესო გზა გაიარეს. საზოგადოების ცხოვრების აღმავლობას ხშირად დაღმავლობა ცვლიდა, რომელსაც უფრო დიდი აღმავლობა მოსდევდა, ასე რომ, კაცობრიობის განვითარება მაინც წინსვლის ანუ პროგრესის გზით მიდიოდა. შედარებით მარტივ ცხოვრების წესს და რწმენა-წარმოდგენებს უფრო რთული ცვლიდა. სულ უფრო და უფრო იხვეწებოდა შრომისა და ბრძოლის იარაღები ანუ ტექნიკა. ადამიანიც სულ უფრო მეტ გამოცდილებას და ცოდნას იძენდა.

სწავლულები უძველესი დროიდან ცდილობდნენ მოეცათ კაცობრიობის ისტორიის პერიოდიზაცია. აჯერ კიდევ ძვ. წ. VIII-VII სს-ში ბევრმა ბერძენმა პესიოდემ კაცობრიობის ისტორია ხუთ თაობად და ოთხი: ოქროს, ვერცხლის, სპილენძისა და რკინის ხანად დააყო. მისი აზრით, ოქროს ხანაში ადამიანები ღმერთებს პატივს სცემდნენ. მათთვის უცნო იყო ავადმყოფობა. ისინი ღმერთებივით უდარდელად ბედნიერად ცხოვრობდნენ. თანდათანობით ადამიანები სულ უფრო და უფრო დაშორდნენ ღმერთებს და ბოროტებასა და ომებში ჩაეფლნენ. ღმერთებმაც მათ სხვადასხვა ავადმყოფობა და უბედურება გამოუგზავნეს. პესიოდეს თვალსაზრისით, ადამიანებისათვის ყველაზე მძიმე ბოლო, მეოთხე რკინის ხანა იყო, რომელშიც ის თვითონ ცხოვრობდა.

ერაზმი, ყელსი

რომის იმპერიის დაცემის (476 წ.) შემდეგ, საუკუნეთა მანძილზე მიაჩნდათ, რომ ეს იმპერია არსებობას აგრძელებდა. ამიტომ იყო, რომ ფრანკთა ხელმწიფემ კარლს დიდმა, რომელსაც თითქმის მთელი დასავლეთ ევროპა ემორჩილებოდა, 800 წ. „რომის იმპერატორის“ გვირგვინი გერმანიის ხელმწიფემ დაიმკიდრა, რომელმაც თავის სახელმწიფოს „გერმანული საღვთის წმინდა რომის იმპერია“ უწოდა. გერმანულში იმპერატორის აღმნიშვნელი სახელიც „კაიზერი“ იუდეუსე კესრის სახელიდან წარმოსდგება. ითვლებოდა აგრეთვე, რომ რომის იმპერია აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში, იგივე ბიზანტიაში განაგრძობდა თავის არსებობას. სიანტერესოა ვიცოდეთ, რომ, ბიზანტიის დაცემიდან (1453 წ.) თითქმის ერთი საუკუნის შემდეგ, მესამე რომად თავი მოსკოვის სამთავრო გამოაცხადა, რომლის მთავარმა ივანემ IV 1549 წ. კესრის იგივე ტიტულის - რუსული გამოთქმით „ცარი“ ტიტული მიიღო.

ხანად ჰყოფენ. ასეთი პერიოდიზაციის მიხედვით, დღეს კაცობრიობის ისტორიის ახალი ეტაპია, როდესაც შრომისა და ბრძოლის იარაღების დასაზრდადობად რკინაზე უფრო სხვა მეტალებს, მინარეკებს და პლასტმასებს იყენებენ.

XIX-ს-ის მეორე ნახევარში გერმანულმა ეკონომისტმა კარლ მარქსმა და ფილოსოფოსმა ფრიდრიხ ენგელსმა შექმნეს საზოგადოების განვითარების შესახებ ახალი მოძღვრება. მათ მოძღვრებას მარქსიზმი, ამ მოძღვრების მიმდევრებს კი მარქსისტები ეწოდებათ. მარქსისტული პერიოდიზაციით, კაცობრიობის მთელი წარსული და მომავალი ისტორია ხუთ ეტაპად ანუ ფორმაციად იყოფა: პირველყოფილ-თემური, მონათფლობელური, ფეოდალური, კაპიტალისტური და კომუნისტური ფორმაციები. კაცობრიობის ისტორიის დაყოფის ასეთ პრინციპს სხვადასხვა პერიოდებში წარმოების საშუალებებზე, საკუთრებისა და წარმოების ანუ შრომის ორგანიზაციის სხვადასხვა წესი უდევს საფუძვლად.

მარქსიზმის მიხედვით, წარმოების საშუალებებში იგულისხმება მიწა, ფაბრიკა-ქარხნები და საერთოდ ყველანაირი იარაღი, რაც შრომისთვისაა საჭირო; წარმოების წესი ესაა ურთიერთობათა წესი წარმოების ანუ შრომის პროცესში მონაწილეებს შორის; საწარმოო ძალები კი გულისხმობს, როგორც წარმოების

საშუალებებს, ისე საკუთრივ მწარმოებელს - მუშახელს ანუ სამუშაო ძალას, მის ცოდნა გამოცდილებას, ფიზიკურ შესაძლებლობებს.

მარქსიზმმა უდიდესი გავლენა მოახდინა XIX ს-ის II ნახევრისა და XX სს-ის მსოფლიოს ეკონომიკურ, ისტორიულ და პოლიტიკურ აზროვნებაზე. ის ოფიციალურ მოძღვრებად იქცა საბჭოთა კავშირსა და ჩინეთში, აგრეთვე ევროპის, აზიის და ამერიკის რიგ ქვეყნებში.

მარქსისტული მოძღვრების მიხედვით, პირველყოფილ-თემურ საზოგადოებაში წარმოება შრომის იარაღების საზოგადოებრივ, თემურ საკუთრებას ეფუძნებოდა. ამიტომ არ არსებობდა ერთი ადამიანის მიერ მეორის ექსპლუატაცია ანუ ერთის მიერ მეორის შრომით შექმნილი პროდუქციის მითვისება. მონათმფლობელურ, ფეოდალურ და კაპიტალისტურ ფორმაციებში კი წარმოების წესი ემყარებოდა წარმოების საშუალებებზე კერძო საკუთრებას. შესაბამისად, საზოგადოების ის ნაწილი, რომელიც წარმოების საშუალებებს ფლობდა, იყენებდა შრომის იარაღების არმქონე ნაწილის შრომას და ითვისებდა მისი შრომის ნაყოფს ანუ უწყვედა მას ექსპლუატაციას. მონათმფლობელურ ფორმაციაში მონათმფლობელების სრული საკუთრება იყო არა მარტო შრომის იარაღები, არამედ თვითონ მწარმოებელი - მონა; ფეოდალურ ფორმაციაში ფეოდალები ფლობდნენ წარმოების ძირითად საშუალებას - მიწას, მიწის მუშაკზე, ყმა-გლეხზე კი ფეოდალის საკუთრება კანონით შეზღუდული იყო. ფეოდალს არ შეეძლო, მონათმფლობელისაგან განსხვავებით, ყმა-გლეხის მოკლა, დასახინჩრება, უმიწოდ გაყიდვა... კაპიტალისტურ ფორმაციაში არც მონა არსებობს და არც ყმა-გლეხი. მშრომელები - მუშები თავისუფალი ადამიანები არიან, მაგრამ, ვინაიდან მარქსიზმის მიხედვით, წარმოების საშუალებებს - ფაბრიკა-ქარხნებს კაპიტალისტები ივიცე ბურჟუები ფლობენ, ამიტომ პირდად თავისუფალი მუშა-პროლეტარი იძულებულია მიექირავოს კაპიტალისტს და მხოლოდ იმ გასამრჯელოს დასჯერდეს, რასაც მას კაპიტალისტი სთავაზობს. წარმოების საშუალებების ფლობა-არფლობის მიხედვით მარქსისტები განასხვავებენ საზოგადოებაში ორ დაპირისპირებულ ანუ ანტაგონისტურ კლასს: მონათმფლობელი და მონა, ფეოდალი და ყმა-გლეხი, კაპიტალისტი და მუშა. ზოლო კაცობრიობის ისტორიის მამოძრავებელ ძალად ამ ორ კლასს შორის ბრძოლას თვლიან. ბოლო, კომუნისტური ფორმაცია მარქსისტების მიხედვით, მსგავსი იქნება პირველყოფილ-თემური წყობილებისა იმით, რომ იმ ხანისთვის გაქრება კრძოლ საკუთრება წარმოების საშუალებებზე და ეს საშუალებები ისევ მთელი საზოგადოების ერთიან, კოლექტიურ მფლობელობაში გადავა. ეს მოსაზრს ერთი ადამიანის მიერ მეორის ექსპლუატაციას. შესაბამისად, გაქრება დაპირისპირებული კლასებიც. იმ საოცნებო ხანაში ყველა იმშრომებს შესაძლებლობის მიხედვით, ანაზღაურებს კი მიიღებს მოთხოვნილების მიხედვით. ამ უტოპიურმა ანუ ზღაპრულმა ისტორიულ-ეკონომიკურმა მოძღვრებამ ცხოვრებაში ვერ გაამართლა. მან კრიზისმდე მიიყვანა მისი მიმდევარი სახელმწიფოები, რამაც მათი უმეტესობის, უპირველეს ყოვლისა, საბჭოთა კავშირის გაქრება გამოიწვია.

კაცობრიობის ისტორიის თავისებური პერიოდიზაცია მოეპოვებათ ცივილიზაციის იმ ისტორიკოსებს, რომლებიც ერთიანი მსოფლიო ცივილიზაციის არსებობას აღიარებენ. ისინი კაცობრიობის ისტორიას დღემდე მსოფლიო ცივილიზაციური ციკლების მონაცვლეობის მიხედვით შეიდგენენ ჰყოფენ. პირველ ეტაპად ნეოლითურ ანუ ახალი ქვის ხანის ცივილიზაციას მიიჩნევენ (ძვ. წ. VIII-IV ათასწლეულები), როდესაც ადამიანმა, როგორც ვნახათ, უმარტივეს დონეზე წარმოება დაიწყო. მეორე ეტაპი საზღვარსარო ცივილიზაციის ხანაა (ძვ. წ. IV-II ათასწლეულები). მართლაც, პირველი სახელმწიფოები დიდი მდინარეების ნაპირებზე წარმოიქმნა. ასეთი ცივილიზაციების კერები იყო ნილოსი ეგვიპტეში, მდინარეები ტიგროსი და ეფრეატი შუამდინარეთში (წინაზამში), ინდი და განგი ინდოეთში, ზუანზე და იანბი ჩინეთში. უძველესი ქართული სახელმწიფოებიც სამდინარო ცივილიზაციებს წარმოადგენდნენ, რომლებიც მდინარეების მტკვრის, რიონის და ჭოროხის აუზებში მდებარეობდნენ. მესამე, ანტიკურ ცივილიზაციაში (ძვ. წ. IX- ახ. წ. V სს.) წამყვან როლს ძველი ბერძნები და რომაელები ასრულებდნენ. ანტიკური ცივილიზაციის განუყოფელი ნაწილს ძველი ქართული სახელმწიფოები კოლხიდა, იგივე ეგრისის სამეფო და იბერია - ქართლის სამეფო წარმოადგენდნენ. ანტიკური ცივილიზაციის მთავარი ცენტრები ხმელთაშუაზღვისპირეთის, წინა აზიის, აღმოსავლეთ და სამხრეთ აზიის ქვეყნები იყო.

მეოთხე, ფეოდალური ცივილიზაციის (V-XIV სს.) წამყვანი რეგიონი ევროპა გახდა. ამ ცივილიზაციის ერთ-ერთ მოწინავე ქვეყანას საქართველოც წარმოადგენდა. ევროპაშივე წარმოიშვა

ანტიკური

ანტიკური, ანტიკა ლათინური ზიტყვიდან „ანტიკუ“ მოდის და ამ ენაზე ძველს აღნიშნავს.

მანუაქცუბა

მანუაქტუბა რა ლათინური სიტყვის „მანუს“ - ხელი და „ფაქტურა“ - ციფრები შეერთების გზითაა მიღებული და სიტყვა-სიტყვით „ხელით წარმოებას“ ნიშნავს. ჩვეულებრივი სახელსიტყვოებთან განსხვავებით, სადაც ერთი ხელისანი თავიდან ბოლომდე ამზადებდა პროდუქციას, მანუაქტურაში შრომა დანაწილებული იყო. მაგალითად, აქ ერთი მეჩაღე თავიდან ბოლომდე კი არ კერავდა წალს, არამედ ერთი კრავდა ტყავს, მეორე ამზადებდა ზონრებს, მესამე ფეხსაცმლის ძირებს და ა. შ. მანუაქტურული წარმოება ხელის შრომის პირობებში დიდი როდენობით საქონლის დამზადების საშუალებას იძლეოდა. ნამდვილი მანუაქტურები ევროპაში XIV ს-ში წარმოიქმნა.

ინდუსტრია

ინდუსტრია ლათინური სიტყვაა და საქმიანობას ნიშნავს. ამ ტერმინით სამანქანო წარმოება აღინიშნება.

გაიარა. აუცილებელია უფრო ზოგადი მიდგომა. ცალკე უნდა გამოიყოს პირველყოფილი საზოგადოების ისტორია ანუ წინარე ისტორიული ხანა და კაცობრიობის ისტორიული ანუ სახელმწიფოებრიობის პერიოდი.

დღეისათვის ყველაზე უფრო მიღებულია ისტორიული ხანის სამ დიდ პერიოდად დაყოფა: ძველ ანუ ანტიკურ პერიოდად, შუა საუკუნეებამდე და ახალ პერიოდად. კაცობრიობის ისტორიის ასეთ დაყოფას სამწვერიანი დაყოფა ეწოდება. ის XV ს. II ნახევარში შემოვიდა და თანდათანობით დამკვიდრდა.

ამ პერიოდიზაციის მიხედვით, ანტიკური ანუ ძველი ხანის დასასრულად 476 წ. - დასავლეთ რომის იმპერიის დაცემის თარიღია მიჩნეული. ეს თარიღი იმავედროულად შუა საუკუნეების დასაწყისიცაა. თარიღი პირობითია და სიმბოლური აღნიშვნაა მსოფლიო ისტორიის ისეთი დიდი მოვლენისა, რომელსაც „ხალხთა დიდი გადასახლება“ ეწოდება. მართლაც, გერმანულმა, სლავური, პუნური, თურქული ტომების ამოძრავებამ და ათასობით კილომეტრით გადასახლებამ წააღწერა ძველი სამყარო, აქამდე არსებული ცხოვრების წესი და მნიშვნელოვნად შეცვალა მსოფლიოს პოლიტიკური რუკა.

შუა საუკუნეების დასასრული და მსოფლიო ისტორიის ახალი ხანის დასაწყისი XV - XVI საუკუნეების მიჯნას ემთხვევა. ეს პერიოდი დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენებით (ამერიკის აღმოჩენა, მსოფლიოს ირგვლივ შემოვლა...) და ევროპის რიგ ქვეყნებში ეკლესიის გარდაქმნის ანუ რეფორმაციის დასაწყისით აღინიშნა. დიდმა გეოგრაფიულმა აღმოჩენებმა მსოფლიოს ხალხები კიდევ უფრო დააახლოვა. საერთო ისტორიული პროცესის თანამოზარე გახდა ამერიკის და აფრიკის კონტინენტებზე მოსახლე მრავალი ხალხი, რომელიც აქამდე განცალკავებით ცხოვრობდა. ამავე ხანაში ევროპის მოწინავე ქვეყნებში წარმოიქმნება და ვითარდება წარმოების ახალი, კაპიტალისტური წესი, რომელმაც თანდათანობით მთლიანად შეცვალა შუასაუკუნეობრივი ადამიანის ცხოვრება და აზროვნება.

ახალ ისტორიაში მის უახლეს ეტაპს გამოყოფენ, რომელიც XIX ს. 60-70-იან წლებში იწყება და 1945 წლამდე, მეორე მსოფლიო ომის დასრულებით მთავრდება. უახლესი ისტორიის დასაწყისი მსოფლიოს სხვადასხვა კონტინენტის მრავალ ქვეყანაში აგრეთვე უმნიშვნელოვანესი პოლიტიკური მოვლენებითა და რეფორმებით აღინიშნა. მათ შორის ბატონ-ყმობა გადაეარდა და ბურჟუაზიული რეფორმები გატარდა რუსეთის იმპერიაში, რომლის შემადგენლობაში იმეამად ევროპისა და აზიის სხვა მრავალ ქვეყანასთან ერთად (პოლონეთი, ლიტვა, ლატვია, ესტონეთი, ფინეთი, ყაზახეთი, შუა აზიის სახელმწიფოები) საქართველოც შედიოდა. ამის შემდეგ საქართველოში კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარება სწრაფი ტემპით წარმოადგინა. ხუთი ათეული წლის შემდეგ საქართველო ძალით საბჭოთა კავშირში გაერთიანდა, რომელიც კაპიტალისტურ და საბაზრო ეკონომიკის უარყოფდა. ამან საქართველო მსოფლიოს განვითარების ძირითად ხაზს შეიძინა ათეული წლით ჩამოაშორა. მეორე მსოფლიო ომის დამთავრებიდან დღემდე კაცობრიობის ცხოვრებაში ძირეული ცვლილებები მოხდა. თავდაპირველად საბჭოთა კავშირმა თავისი ძლიერების მწვერვალს მიაღწია. მან მძლავრი სოციალისტური ბანაკი შექმნა, რომელიც კაპიტალისტურ სამყაროს დაუპირისპირდა. ამ ორ ბანაკს შორის დაპირისპირება ისტორიაში ცივი ომის სახელით შევიდა.

მეხუთე, წინანდესტორიული ცივილიზაცია (XV-XVIII ს. 30-იანი წლები). წინანდესტორიული ცივილიზაცია კაპიტალისტური მანუაქტურების საფუძველზე შეიქმნა. XVIII ს. 30-იანი წლებიდან ხელით შრომა მანქანა-დანადგარებმა შეცვალა. ასე დაიწყო ცივილიზაციების ციკლების თეორიის ავტორთა მიხედვით, ცივილიზაციის ახალი, ინდუსტრიული ციკლი, რომელიც XX ს. 70-იან წლებამდე გაგრძელდა.

დღეს კაცობრიობა ამავე თეორიის მიხედვით, ახალი, ინფორმაციული ცივილიზაციის ხანაში ცხოვრობს, სადაც წამყვან როლს კომპიუტერული ტექნიკა ასრულებს.

შეზოგადებული პერიოდიზაციები კარგად აჩვენებენ კაცობრიობის ისტორიული განვითარების ცალკეულ მხარეებს, თუმცა სრულად ვერ ასახავენ განვითარების იმ მრავალფეროვნებას, რომელიც კაცობრიობამ

XX ს-ის 80-იანი წლების დასასრულს სოციალისტური ბანაკი და საბჭოთა კავშირი დაიშალა. ამით უახლესი ისტორიის კიდევ ერთი ეტაპი დასრულდა. უახლესი ისტორიის მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდს ალბათ მომავალი ისტორიკოსები გამოუმეზნავენ შესაბამის სახელს.

საქართველოს ისტორიის პერიოდისაჲცის პირველი ცდები ჯერ კიდევ უძველესი ქართული საისტორიო კრებულის, „ქართლის ცხოვრების“ პირველ შემდგენელ ჰემატიანესთან და IX ს-ის ისტორიულ ქრონიკაში „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ გვხვდება. ამ თხზულებებში საქართველოს ისტორია ორ დიდ პერიოდად: წარმართულ ანუ კერპთაყვანისცემის ხანად და ქრისტიანულ პერიოდად იყოფა. თავის მხრივ წარმართული პერიოდიც მეფობის წინა ანუ „მამასახლისობის“ და მეფობის ხანადაა გაყოფილი.

ქართულ ისტორიკოსებში ისტორიის სამწვეროვანი დაყოფა პირველმა ფაქტობრივად XVIII ს-ის დიდაქტორთაგანმა ისტორიკოსმა ვახუშტი ბაგრატიონმა მოგვცა. მან საქართველოს ისტორია, როგორც ენახათ, ძველ და ახალ ხანად დაყო. ძველ ხანაში კი ორი ქვეპერიოდი გამოყო, რომელთაც ორი ღინასტის: ფარნავაზიანთა და ბაგრატიონთა მმართველობა შეუსაბამა.

საქართველოს ისტორიის პერიოდისაჲცის შემდგომი ეტაპი დიდ ქართველ ისტორიკოსებს: ივანე ჯავახიშვილს, სიმონ ჯანაშიას და ნიკოლოზ ბერძენიშვილს ეუთვნის.

მსოფლიოს ყველა ქვეყანას თუ ხალხს თავისი საკუთარი ისტორია გააჩნია, განსხვავებული ისტორიული ბედი ჰქონდა დიდ გეოგრაფიულ რეგიონებს და ცალკეულ კონტინენტებსაც კი. მიუხედავად ამისა, დღეისათვის ნათელია, რომ მსოფლიოს ყველა ხალხი ერთი საერთო საკაცობრიო ისტორიული პროცესის მონაწილეა. ამ ისტორიულ პროცესში ზოგმა ხალხმა საერთოდ გამოატოვა ისტორიული განვითარების მთელი ეტაპები და მსოფლიო ისტორიულ პროცესს შედარებით გვიან დაეწია. ზოგიერთი გაწვითარებული ხალხები, ქვეყნები და რეგიონებიც კი გარკვეულ პერიოდში ბელადობის გამო მსოფლიო ისტორიის მსვლელობას დროებით ჩამორჩა და იძულებული გახდა წინასწარ ხალხებს ხელახლა დაეწყო. ცალკეულმა ხალხებმა, ქვეყნებმა და მთელმა რეგიონებმა განსაკუთრებული როლი შეასრულეს ისტორიის გარკვეულ პერიოდში, მაგრამ შემდგომ მოწინააღმდეგეა ხალხებსა თუ რეგიონებს ხედავ.

საქართველო და საერთოდ სამხრეთ კავკასია უძველესი დროიდან მსოფლიო ცივილიზაციის ერთ-ერთ კერას წარმოადგენდა. ანტიკურ ხანასა და შუა საუკუნეებში ქართული სახელმწიფოები, შემდგომ კი საქართველოს გაერთიანებული სამეფო მსოფლიოს მოწინააღმდეგე ქვეყნებს შორის იყო. ამიტომ საქართველოს ისტორიის ეს პერიოდები კარგად ჯდება კაცობრიობის ისტორიის იმ პერიოდისაჲცისაში, რომელიც დღეს ყველაზე უფრო აღიარებულია ითვლება. ანტიკური ხანის დასასრულად და შუა საუკუნეების დასაწყისად საქართველოშიც V-VI საუკუნეების მიჯნა უნდა მივიჩნიოთ, რადგანაც ძველი ცხოვრების წესი ახალი, ფეოდალური ურთიერთობით იცვლება. პოლიტიკურად ეს ხანა ქართლში ვახტანგ გორგასლის მეფობის დასრულებას დაემთხვა.

XV ს-ის ბოლოს ერთიანი ქართული სახელმწიფო სამეფო-სამთავროებად დაიშალა. ასე რომ, შუა საუკუნეების დასასრულსა და კაცობრიობის ისტორიის ახალ ხანას საქართველოც თავისი ისტორიის ახალ ეტაპზე შეხვდა. მაგრამ ეს ახალი ეტაპი მსოფლიოს მოწინააღმდეგე ხალხებისა და რეგიონებისაგან განსხვავებით საქართველოსა და საერთოდ სამხრეთ კავკასიისათვის პოლიტიკურ-ეკონომიკური განვითარების შეფერხებითა და ნაწილობრივ უკანსვლითაც კი აღინიშნა. საუკუნეთა განმავლობაში განვითარების უფრო დაბალ საფეხურზე მდგომ, მომთაბარე ხალხებთან ხანგრძლივმა ბრძოლამ, რაც მიმართული იყო საკუთარი ეროვნულობის, და ცხოვრების ქრისტიანული წესის შენარჩუნებისათვის, ბოლოს და ბოლოს საქართველო წელში გატეხა; ხოლო ახალი ისტორიის პირველ საუკუნეებში ოსმალეთის, სპარსეთის და კავკასიის მთიელების მხრივ გაუთავებელ თავდასხმებსა და რეპრესიასაჲცის საქართველოს მოსახლეობის შემცირება და საზოგადოების განვითარების შენელება მოჰყვა. ამან ჩვენ ქვეყანაში კაპიტალისტური ურთიერთობის ჩასახვის შეფერხება და ფეოდალური ურთიერთობების გახანგრძლივება გამოიწვია. ქართული საზოგადოების ცხოვრება მსოფლიოს მოწინააღმდეგე ქვეყნების ცხოვრებას ჩამორჩა. მიუხედავად ამისა, საქართველოს ახალი ისტორიაც XVI ს-დან უნდა დაიწყოთ. უპირატესი ყოელის იმიტომ, რომ XVI ს-ის წინა აზიაში, იმევე როგორც მთელ მსოფლიოში, სრულიად ახალი გეოპოლიტიკური ვითარება ჩამოყალიბდა, რომლის რღვევა მხოლოდ XIX ს-ის დასაწყისიდან დაიწყო.

მსოფლიოს ისტორიის უახლესი პერიოდის დასაწყისს (1870 წ.), როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საქართველო რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შეხვდა. ამ დროს საქართველომ ძირითადად დასძლია ფეოდალური ჩამორჩენა და განვითარების კაპიტალისტურ გზას დაადგა. ეს იმედს იძლეოდა, რომ ჩვენი ქვეყანა მსოფლიოს მოწინააღმდეგე ქვეყნების რიგებში ჩაედგებოდა, მთ უფრო, რომ 1918 წ. საქართველომ დამოუკიდებლობაც

დაიბრუნა. სამწუხაროდ, 1921 წ. საქართველო საბჭოთა რუსეთმა დაიპყრო და ის, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სამოცდაათი წელი მსოფლიო ისტორიის განვითარების მთავარი ხაზის მიღმა დარჩა.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მსოფლიოში მიმდინარე პროცესებმა საბჭოთა კავშირის დაშლა გამოიწვია, რაც ოფიციალურად 1991 წ. დეკემბერში გაფორმდა. ჯერ კიდევ 1991 წლის 9 აპრილს საქართველომ დამოუკიდებლობის აღდგენა გამოაცხადა და ხალხთა მსოფლიო თანამეგობრობას დაუბრუნდა.

§ 9. ვინ და რას წერდა ჩვენზე წარსულში

„აღმოსავლეთში არის ერთი ქრისტიანი ხალხი. ეს ხალხი დიდი მებრძოლი, ომში მამაცი, ტანად ძალოვანი და ძლევაშილია. ჰყავს ურცხვი მეომარი, შიშის შარს სცემს სარკინო ზეხს.“
1184 წ. პალესტინის ქალაქ აკროს კათოლიკე პატრიარქი
.ჟაკ დე ვიტრო.

„ქართველები მიეკუთვნებიან კავკასიურ რასას და ცნობილი არიან თავიანთი სილამაზით“
ბიერ ლარუსი
დიდი ფრანგული უნივერსალური ლექსიკონი, ტ. XIX, პარიზი, 1872.

უძველეს ხანაში, ხანად ჩვენი წინაპრები საკუთარი ისტორიის ჩაწერას დაიწყებდნენ, ქართული ტომებისა და ქართული სახელმწიფოების შესახებ ცნობები დამწერლობის მქონე იმ ხალხებმა შემოგვინახა, რომლებიც ან ჩვენს მეზობლად ცხოვრობდნენ ან სხვადასხვა დროს ჩვენთან შეხება ჰქონდათ. ასეთებად, უპირველეს ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ ძველი ბერძნები. სწორედ ძველ ბერძნებში შეიქმნა თქმულება არგონავტთა ლაშქრობის შესახებ, სადაც უსსოვარ დროში იაზონის მეთაურობით ბერძენი გმირების კოლხეთის სანაპიროებთან გემ „არგოთი“ მოსვლისა და კოლხეთიდან ოქროს საწმისის (ჯადოსნური ვერძის ტყავი) გატაცების ამბავი იყო მოთხრობილი. ეს მითი ბერძნული დამწერლობის წარმოქმნისთანავე დაახლ. ძვ. წ. VIII-VII ს-ში ჩაიწერა. ძველ მსოფლიოში ის ერთ-ერთ ყველაზე პოპულარულ სიუჟეტად იქცა და მრავალ ლიტერატურულ ნაწარმოებს, პოემას თუ ტრაგედიას დაედო საფუძვლად. მათ შორის აღსანიშნავია ძველი ბერძენი ტრაგიკოსის ევრიპიდეს ტრაგედია „მედეა“ და ძველი ბერძენი პოეტის აპოლონიოს როდოსელის პოემა „არგონავტიკა“.

ქართულ ტომებზე და სახელმწიფოებზე მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდიან ქვაზე ამოკვეთილი წარწერები, რომლებიც ძველი მსოფლიოს ცნობილი წინააზიური სახელმწიფოს, ასურეთისა და ჩვენი სამხრეთელი მეზობლის ურარტუს მეფეთა ბრძანებით ამოკვეთეს. ძვ. წ. XII - ძვ. წ. XI სს-ის ასურული წარწერები მოგვითხრობენ კილხაზე, რომელსაც მეცნიერები კოლხასთან იგივე კოლხეთთან აიგივებენ და მუშქებზე, რომლებიც ერთ-ერთი ქართული ტომის მესხების წინაპრებად არიან მიჩნეულნი. ძვ. წ. VIII ს-ის ურარტული წარწერებიც არაერთ საინტერესო ცნობას შეიცავენ უძველესი ქართული სახელმწიფოების დიაოხის და კოლხას შესახებ.

ანტიკური ხანის საქართველოს ისტორიის შესწავლისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ძველ ბერძენ და რომაელ ავტორთა თხზულებებს. საინტერესო ცნობები კოლხეთზე მოგვოვებათ ძვ. წ. V ს-ში მცხოვრებ დიდ ბერძენ ისტორიკოსს ჰეროდოტეს და სახელგანთქმულ ბერძენ ექიმს, „მედიცინის მამად“ წოდებულ ჰიპოკრატეს... საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ჰიპოკრატე საქართველოს ზღვისპირეთშიცაა ნამყოფი და აღწერილი აქვს ჭაობების მანვე გავლენა აქ მოსახლე ჩვენი წინაპრების ჯანმრთელობაზე.

იბერია, აღმოსავლურ ქართული სახელმწიფო, იგივე ქართლის სამეფო, ბერძნულ წყაროებში პირველად ძვ. წ. IV ს-ში მოიხსენიება. განსაკუთრებით ხშირდება იბერიის შესახებ ცნობები რომის სახელმწიფოს მიერ მისი დაქვემდებარების შემდეგ (ძვ. წ. 65 წ.). ამ პერიოდის ბერძენი და ლათინი (რომაელი) მწერლები ბევრს მოგვითხრობენ არა მხოლოდ კოლხეთის, არამედ იბერიის შესახებაც. ამ მხრზე განსაკუთრებით აღსანიშნავია დიდი ბერძენი გეოგრაფი სტრაბონი (ძვ. წ. 40 - ახ. წ. 20), რომელმაც თავის მსოფლიო გეოგრაფიაში დაგვიტოვა კოლხეთის და იბერიის შესანიშნავი აღწერა.

არანაკლებ მნიშვნელოვანია საქართველოს შესახებ ისეთი დიდი ასტრონომისა და გეოგრაფის ცნობები, როგორიც იყო ძველი ბერძენი კლავდიუს პტოლემეაიოსი....

ჩვენი წინაპრების ძველ სპარსეთთან ურთიერთობა აისახა უძველეს სპარსულ ეპოსებში. ამ ეპოსებმა, განსაკუთრებით კი მაზდეანური სარწმუნოების (სპარსთა ძველი სარწმუნოება) წმინდა წიგნმა „ავესტამ“, რომელსაც ქართველები „ნებროთის წიგნს“ ეძახდნენ, უდიდესი როლი ითამაშა ჩვენი წინაპრების ისტორიული აზროვნების ჩამოყალიბებაში.

V ს-დან უკვე ქართული დამწერლობის ძეგლებიც მოგვეპოვება. მიუხედავად ამისა, უცხოენოვან ავტორთა ცნობებს არც შემდეგ იშვარებათ ჩვენი ქვეყნის ისტორიის შესწავლისათვის თავისი მნიშვნელობა. აღმოსავლეთ რომის იმპერიის, ბიზანტიის სარწმუნოების შემდეგ XV ს-ის II ნახევრამდე, მისი არსებობის მთელ მანძილზე საქართველოს შესახებ უაღრესად მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდიან სხვადასხვა დროის ბიზანტიელი ისტორიკოსები: პროკოპი კესარიელი (VI ს.), თეოფანე ჟამთააღმწერელი (VIII-IX სს.), ბიზანტიის კეისარი და ისტორიკოსი კონსტანტინე პორფიროგენეტი (X ს.) ...

უძველესი დროიდან ჩვენი საშხრეთელი მეზობლები იყვნენ და დღესაც არიან სომხები. ამიტომ გასაკვირი არაა, რომ ძველ სომეხ ისტორიკოსთა შრომებში ბევრი საინტერესო შეიძლება ამოვიკითხოთ საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა პერიოდების შესახებ. ამ შრომებში, უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია V ს-ის ავტორი ლაზარე ფარაბეი, რომელმაც საინტერესო ცნობები დაგვიტოვა ვახტანგ გორგასლის შესახებ; აგრეთვე VII-VIII სს-ის დიდი სომეხი ისტორიკოსი, სომხური ისტორიოგრაფიის „მამად“ წოდებული მოესეს ზორენაცი. შუა საუკუნეებიდან სომხებს ბევრი ისტორიული თხზულება შემორჩა. თითქმის ყველა ამ ისტორიულ თხზულებაში დაცულია საინტერესო ცნობები ჩვენი ქვეყნის თუ მისი ცალკეული მხარეების შესახებ.

VIII ს-ში წინა აზიაში, ჩრდილოეთ აფრიკასა და პირინეის ნახევარკუნძულზე კი გაბატონდნენ არაბები. სხვა მრავალ სახელმწიფოსთან ერთად მათ საქართველოც დაიმორჩილეს. არაბი ვაჭრები, ისტორიკოსები თუ გეოგრაფოსები მთელ იმპერიულ მსოფლიოს მოედნენ. VII-X სს-ში არაბული მუსლიმურ წინააზიაში ერთადერთ ენად იქცა, რომელზედაც სამეცნიერო თხზულებები იწერებოდა. არაბმა მეცნიერებმა ბალოღორმი (IX ს.), ტაბარი (X ს.), იბნ ალ-ასირმა (XII-XIII სს.) თავიანთ ისტორიულ თუ გეოგრაფიულ თხზულებებში საინტერესო და მნიშვნელოვანი ცნობები დაგვიტოვეს საქართველოს შესახებ. არაბ ავტორებთან ჩვენი სამშობლოს შესახებ ცნობები XIV-XV სს-შიც მოგვეპოვება.

არაბთა მიერ სპარსეთის დაპყრობას არაბობამდელი ძველი სპარსული დამწერლობის ძეგლების სრული განადგურება მოჰყვა. ამიტომ, მიუხედავად იმისა, რომ ძველ ქართველებს და ძველ სპარსელებს უაღრესად ახლო ურთიერთობები ჰქონდათ, ამის ამსახველი სპარსულენოვანი თხზულებები არ შემორჩა. სპარსული ლიტერატურა X ს-დან კვლავ აღორძინდა. ამავე ხანიდან ახალ სპარსულ ენაზე დაწერილ საისტორიო თუ გეოგრაფიულ ნაწარმოებებში გვხვდება ცნობები საქართველოზე. სპარს ავტორთაგან პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ ჯუჟეინი და რაშიდ ედ-დინი (XIII-XIV სს.), რომლებიც წინააზიის ქვეყნებში, მათ შორის საქართველოში მონღოლთა ბატონობას ასახავენ. მომდევნო ხანის სპარსი ისტორიკოსებიდან აღსანიშნავია ჰასან რუმლუ, ისქანდერ მენში... მათ თხზულებებში ყიზილბაშურ სპარსეთთან ქართველების თურული ბრძოლის ეპიზოდებია ასახული...

XV ს. II ნახევარში საქართველოს თურქ-ოსმალთა სახელმწიფო გაუმეზობლდა. ოსმალთა მოგზაურებმა თუ ისტორიკოსებმა არაერთი საინტერესო და მნიშვნელოვანი ცნობები დაგვიტოვეს ჩვენი სამშობლოს ისტორიის თუ ისტორიული გეოგრაფიის თვალსაზრისით. მათ შორის პირველ რიგში აღსანიშნავია იბრაჰიმ ფეჩევი, ქათბი ჩელები, ევლია ჩელები...

საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა საკითხების კვლევისას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება იმ სიკვალ-გუჯრებს, რომლებსაც ირანის შაჰები თუ თურქ-ოსმალთა სულთნები ქართველ მეფე-თავარგებზე და ცალკეულ თავადებზე გასცემდნენ. ეს დოკუმენტური მასალა მოიპოვება ჩვენთანაც, მაგრამ განსაკუთრებით უხვად ის, რა თქმა უნდა, ირანის და თურქეთის არქივებშია დაცული. უაღრესად მნიშვნელოვანი მასალა დაგვიტოვეს თურქ-ოსმალთა მიერ შედგენილმა „დათურებმა“, რომლებშიც მათ მიერ დაპყრობილი ქართული მხარეებია დაწერილებით აღწერილი. უძველესი, 1595 წ-ს შედგენილი ჭეიმი დათარი, „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დათარის“ სახელითაა ცნობილი.

დასავლეთ ევროპელთა დაინტერესება ჩვენი ქვეყნით ჯეჯაროსანთა პირველი ლაშქრობებიდან დაიწყო და განსაკუთრებით გაიზარდა XIII ს. II ნახევრიდან. იმამად დასავლეთ ევროპელებმა პლანო-კარპინმა, რუბრიკუსმა და გამონჩენილმა მარკო-პოლომ დიპლომატიური თუ სავაჭრო მიზნით მონღოლთა საყაენოში იმოგზაურეს და სხვა ამბებთან ერთად საქართველოს შესახებ ცნობები დაგვიტოვეს.

XIII ს. II ნახევრიდან შავი ზღვისპირეთში იტალიელთა, ძირითადად, გენუელთა სავაჭრო ფაქტორიები დაარსდა და საქართველოს ზღვისპირეთი XIV-XV სს-ის იტალიურ, ესპანურ და პორტუგალიურ

საზღვაო რუკებზეც დაიტანეს. საქართველოს შესახებ ძალზე საინტერესო ცნობები დაცული XIII-XV სს-ების იტალიურ ლოკუმენტებში, რომლებშიც შავ ზღვაზე იტალიელების ვაჭრობაა ასახული.

XVII ს-ის პირველი ნახევრის ევროპელ მოგზაურთა შორის, რომლებმაც ცნობები შემოგვინახეს ჩვენი ქვეყნის შესახებ, უპირველეს ყოვლისა, იტალიელი პიეტრო დე ლა ვალე უნდა დავასახელოთ. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ პიეტრო დე ლა ვალე ერთ-ერთი პირველი ევროპელია, რომელმაც გაამახვილა ყურადღება საქართველოზე, როგორც აბრეშუმის დიდი გზის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მონაკვეთზე.

ჩვენ ქვეყანაზე საინტერესო ცნობები დაგვიტოვეს XVII ს-ში საქართველოში მოღვაწე კათოლიკე ბერებმა. მათ შორის პირველ რიგში უნდა მოვიხსენიოთ არქანჯელო ლამბერტი, რომელმაც თითქმის მეთოხმედი საუკუნე გაატარა საქართველოში. მან დაგვიტოვა „სამეგრელოს აღწერა“. ამ წიგნის პირველ, 1654 წ-ის გამოცემას თან ახლავს რუკა, რომელზედაც სამეგრელო, ანუ ოდიშის სამთავროა გამოხატული. არქანჯელო ლამბერტის კალამს ეკუთვნის აგრეთვე „წმინდა კოლიდა“. თავის ამ თხზულებაში ლამბერტი XVII ს-ის I ნახევრის საქართველოს ისტორიას მოგვითხრობს.

ძალზე საინტერესოა მისივე თანამედროვის, მეორე კათოლიკე ბერის ქრისტეფორე კასტელის ჩანახატები. აქ მოცემულია იმ ხანის საქართველოს გამორჩენილ პირთა, მათ შორის მეფეთა და მთავართა პორტრეტები.

XVIII ს-ის II ნახევარში საქართველოში რუსეთის მეცნიერთა აკადემიის დავალებით იმოგზაურა გერმანელმა იოჰან გიულდენშტეტმა და დაგვიტოვა ჩვენი ქვეყნის და მისი ცალკეული მხარეების დეტალური აღწერა. ამ დროისათვის რუსეთ-საქართველოს დიპლომატიურ ურთიერთობას ხანგრძლივი ისტორია ჰქონდა. ჩვენს ქვეყანაში უკვე რუსეთის არაერთი ელჩობა იყო ნამყოფი. ელჩებს პირველ რიგში, მასპინძელი ქვეყნის დაზვერვა-აღწერა ევალებოდათ. ამიტომ რუსი ელჩების თავისი მთავრობისადმი წარდგენილ ანგარიშებში საქართველოს შესახებ ფრიად საინტერესო მასალა მოიპოვება. ამ მხრივ პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ 1651-1652 წწ-ში ნიკიფორე ტოლოჩანოვისა და ალექსი იველევის იმერეთის სამეფოში ელჩობის ანგარიშები, სადაც დაწვრილებითი ცნობები მოიპოვება ამ სამეფოს სოციალურ-პოლიტიკური აღნაგობის შესახებ. საქართველოს ისტორიის შესახებ უაღრესად მნიშვნელოვან მასალას შეიცავს ის საბუთები, რომლებშიც საუკუნეთა მანძილზე საქართველო-რუსეთის ურთიერთობები აისახა. ამ ლოკუმენტების უდიდესი ნაწილი რუსეთის არქივებში ინახება. მათ შორის, უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია 1783 წ. რუსეთსა და საქართველოს შორის დადებული გეორგიევსკის ტრაქტატი, რომლის თანახმადაც ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთის ვასალურ (დაქვემდებარებულ) სახელმწიფოდ იქცა.

§ 10. ჩვენ - ქართველები

*„ქართველნი ვართ მოღმებით მხენნი, მეომრებად აღზრდილნი და მარად გაჭირვებულ ცხოვრებას ჩვეულნი“
გრიგოლ ბაკურიანის-ძე XI ს.*

ქართველი ხალხის წარმოშობა, ისევე როგორც სხვა ნებისმიერი ხალხის, რთული და ხანგრძლივი პროცესის შედეგია. ხალხი, ერი არ წარმოიქმნება ერთაშედა და სამუდამოდ. სანამ ერი არსებობს და ცოცხლობს, მისი განვითარება უწყვეტად, შეუწყვეტლად გრძელდება.

ზოგჯერ ერს მხოლოდ ენას უკავშირებენ და თვლიან, რომ თუ საერთოა ენა, მაშინ ერთ ხალხთან გვაქვს საქმე. ენა, რა თქმა უნდა, ერთ-ერთი მთავარი ფაქტორია ერის არსებობისთვის, მაგრამ მისი მნიშვნელობაც არ უნდა შევაფასოთ გადაჭარბებით. დღევანდელ მსოფლიოს თუ გადავხედავთ, დავინახავთ, რომ არის შემთხვევები, როდესაც სხვადასხვა ენაზე მოსაუბრე ხალხი ერთ ერს ქმნის (მაგალითად, შეიციარელები, კანადელები ...). პირიქით არაერთი შემთხვევა ვიცით, რომ ერთ ენაზე მოსაუბრე ხალხი სხვადასხვა ერებს წარმოადგენენ (მაგალითად, ინგლისელები და ამერიკელები, ესპანელები და ესპანურ ენოვანი სამხრეთ ამერიკის ხალხები, გერმანელები და ავსტრიელები...). ამგვარად, როგორც ვხედავთ, მხოლოდ ენა არ ყოფილა ერის ცნებაში გადამწყვეტი.

ძველი თუ თანამედროვე ენების გრამატიკულ აღნაგობას (სტრუქტურას), სიტყვიერ მარაგს ანუ ლექსიკას, მათ წარმოშობას და ენათა შორის ნათესაობას იკვლევს მეცნიერების დარგი, რომელსაც ენათმეცნიერება ანუ ლინგვისტიკა ეწოდება.

ენათმეცნიერთა ზრითი, დღეს არსებული ენები ერთიანდებიან დიდ ენათა ოჯახებში. ერთ ოჯახში შემავალ ენებს მონათესავე ენებს უწოდებენ. თითოეულ ასეთ ენათა ოჯახში შედის როგორც დღეს

არსებული, ცოცხალი ენები, ისე უკვე არარსებული - მკვდარი ენები...

დღეისათვის მსოფლიოში გავრცელებული ენათა ოჯახებია ინდოევროპული, სემიტური, თურქულ-ალთაური, ჩინურ-ტიბეტური, უნგრ-ფინური...

ინდოევროპული ენათა ოჯახი რამდენიმე დიდი განშტოებისაგან შედგება. მათ შორისაა: 1. რომანული (ლათინური, ფრანგული, ესპანური, იტალიური, რუმინული...), 2. გერმანული (საუთრივ გერმანული, ძველი ინგლისური, პოლანდიური, დანიური, შვედური...), 3. სლავური (რუსული, უკრაინული, ბელორუსული; ჩეხური, პოლონური, სერბული, ბულგარული...), 4. ბალტიკური (ლატვიური, ლიტვიური...), 5. ირანული (სპარსული, ტაჯიკური, ქურთული, ოსურ-ალანური...), 6. ინდური (ჰინდი, ურდუ ...) ენები. ინდოევროპული ენების დამოუკიდებელ შტოებს ქვნიან ბერძნული და სომხური.

სემიტური ენებია: არაბული, სირიული, ფინიკიური, ასირიული...

ჩინურ-ტიბეტური ენებია: ჩინური, ტიბეტური...

თურქულ-ალთაურს მიეკუთვნებიან: თურქული, აზერბაიჯანული, ყაზახური, თურქმანული, უზბეკური, მონღოლური...

უნგრ-ფინური ენებია: უნგრული, ფინური, ესტონური ...

ამგვარად, ჩვენი მეზობლები: რუსები, სპარსელები, სომხები, ოსები ენები ინდოევროპულ ენათა ოჯახს მიეკუთვნებიან. თურქები, აზერბაიჯანელები, ბალყარელები და ყარაჩაელები თურქულ-ალთაურ ენებზე საუბრობენ.

ქართულ ენას ენათმეცნიერები ქართველურ ანუ იბერიულ ენათა ოჯახს მიაკუთვნებენ. ამ ოჯახში შედიან ქართული, მებერული, სვანური, ლაზური ენები, უფრო ზუსტად დიალექტები.

ჩრდილოეთ კავკასიის მკვიდრი ხალხების ენების უმეტესი ნაწილი ერთმანეთის მონათესავეა. ეს ენები ერთ კავკასიურ ოჯახს ქვნიან. ამ ოჯახში შედიან ადიღურ-ჩერქეზული, ვაინახური (ჩერნურ-ინგუშური) და დღაცხტური ენები. ადიღურ-ჩერქეზულ ენებს მიეკუთვნება აფხაზური. ვაინახურ ენებს, ჩერნურსა და ინგუშურს გარდა, მიეკუთვნება ქისტური, რომელზედაც კახეთში, პანკისის ხეობაში მცხოვრებ ჩვენ თანამემამულეთა ერთი ნაწილი საუბრობს. ძველ ალბანურს კი დღაცხტურ ენათა ჯგუფს მიაკუთვნებენ.

მეცნიერებში ძალზე პოპულარული იყო თვალსაზრისი, რომ ქართველური ენები და კავკასიური ენები უძველეს წარსულში ერთ იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახს ქვნიდნენ და ამ ხალხების წინაპრები სისხლით ანუ გენეტიკურად მონათესავე ტომებისაგან წარმოსდგებოდნენ. იბერიულ-კავკასიური ენების მონათესავედ მიიჩნევდნენ ბასკურ ენასაც, რომელზედაც ესპანეთისა და საფრანგეთის საზღვარზე პირინეის მთებში მოსახლე ბასკები საუბრობენ.

ენათმეცნიერების განვითარების თანამედროვე დონეზე ქართველური ენების ნათესაობა არ დადასტურდა არც ბასკურთან და არც კავკასიურ ენებთან. მიუხედავად ამისა, სახელწოდება „იბერიულ-კავკასიური ენათა ოჯახი“ მაინც დარჩა. ამ სახელწოდების ქვეშ დღეს მეცნიერები აერთიანებენ ორ ენათა ოჯახს, ქართველურს და კავკასიურს, მაგრამ უკვე არა ნათესაობის, არამედ მეზობლურ-ტერიტორიული პრინციპით.

ერის ცნების განმარტებისას ზნორად ხმარობენ ისეთ გამოთქმას, როგორიცაა „სისხლით ნათესაობა“. ზოგჯერ თვლიან, რომ თუ ვინმე „სისხლით“ ანუ გენეტიკურად, წარმომოხმობთ ქართველია, ფრანგია და ა. შ. მაშის ამ ერის წარმომადგენელი ყოფილა. ასეთ შემთხვევებში ეროვნებას გვარს უკავშირებენ და თუ ადამიანი ქართული, სომხური, ფრანგული, რუსული ... წარმომოხმობს გვარს ატარებს, მას იმ ეროვნებას აკუთვნებენ. ისტორია და თანამედროვეობა გვიჩვენებს, რომ ენის

ალბანურები და ალბანოი

ძველ ალბანურ ენაზე დღეს მხოლოდ რამდენიმე ათასი უძლიერი საუბრობს. საქართველოში, კახეთში, ყვარლის რაიონში ამჟამად უდიდესი ერთი სოფელია - ზინიანი, რომელიც აზერბაიჯანიდანაა გადმოსახლებული. საკუთრივ აზერბაიჯანში უდიდესი ორ სოფელში ვართამესა და ნიკუში ცხოვრობენ. ძველად ეს ენა თანამედროვე აზერბაიჯანის თითქმის მთელ ტერიტორიაზე იყო გავრცელებული. ანტიკური ხანის ბერძენ და რომაელ ავტორებთან შემონახულია ცნობები ალბანეთის სამეფოზე. ქართული და სომხური ცნობები ალბანელების შესახებ ასახვენ V-X სს-ის ვითარებას, როდესაც ალბანელებს ერთიანი სამეფო უკვე აღარ ჰქონდათ და ცალკეულ სამეფო-სამთავროებად იყვნენ დაყოფილი. ამ ხანის ქართული წერილობითი წყაროები ასახელებენ მოეკანს და რანს. მოეკანი დღევანდელი აზერბაიჯანის მტკვრის მარცხენა სანაპიროს მთიანეთს, სადაც შემდგომში შაქი და შარკანი წარმოიშვა. რანს დღევანდელი აზერბაიჯანის მტკვრის მარჯვენა სანაპირო ეკავა. საქართველოსთან რანის საზღვარი მდინარე ბერდუჯზე (დღევანდელი ძეგამ-ჩაი) გადიოდა. ალბანელებმა, ისევე როგორც ქართველებმა და სომხებმა, ქრისტიანობა IV ს-ში მიიღეს. მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს ალბანეთი - რანი სომხური გაუქნის ქვეშ მოექცა და ნაწილობრივ გასომხდა. VII ს-ში რანი და მოეკანი საქართველოსა და სომხეთთან ერთად არაბებმა დაიპყრეს და აქ ისლამი გაავრცელეს. XI ს-დან ძველი ალბანეთის ტერიტორია თურქულურებას დაიპყრეს და მოსახლეობაც საბოლოოდ გათურქდა.

შეგავსად, „ისიზმით ნათესაობა“ ანუ გვიანის წარმომავლობა ყოველთვის სულაც არ ნიშნავს ამო თუ იმ ერისადმი კუთვნილებას. ბევრია შეშთხვევა, როცა მონათესავე ტომებს სხვადასხვა ერები შეუქმნიანთ და, პირიქით, გენეტიკურად სხვადასხვა წარმოშობის ტომები ერთი ერისთვის დაუდევთ სათავეს.

საერთო რელიგია ერის ერთობისთვის ძალიან მნიშვნელოვანი ფაქტორია, მაგრამ არც ესაა გადამწყვეტი. რა თქმა უნდა, ძალზე ხშირად რელიგიები თიშავენ მონათესავე და ერთ ენაზე მოლაპარაკე ხალხებს (მაგალითად, მართლმადიდებელი სერბები, კათოლიკე ზოგადსახალხო და მუსლიმი ბოსნიელები), მაგრამ მიუხედავად ამისა, არის შემთხვევები, როცა სხვადასხვა აღმსარებლობის ადამიანები მაინც ერთ ერს მიაკუთვნებენ თავს: კათოლიკე და პროტესტანტი გერმანელები, ამერიკელები, ინგლისელები. ქართველების შემტესობა მართლმადიდებელი ქრისტიანები ვართ, მაგრამ არიან მუსლიმი, კათოლიკე ... ქართველებიც.

ხშირად ერის წარმოქმნა-არსებობისთვის აუცილებელ პირობად საერთო ტერიტორია და ერთ სახელმწიფოდ ცხოვრება მიიჩნიათ. მაგრამ, როგორც ირკვევა, ესეც არ ყოფილა გადამწყვეტი. ჰეგელადც და დღესაც ცალკეული ერები გაყოფილი იყვნენ და არიან სხვადასხვა სახელმწიფოებში, მაგრამ ამით მათ ერთიანი ეროვნული შეგნება არ დაუკარგავთ, უფრო მეტიც, ზოგიერთი ხალხებს, მაგალითად ქურთებს. არასოდეს უცხოვრიათ ერთიანი ეროვნული სახელმწიფოს ფარგლებში, მაგრამ მათ ერთიანობის გრძნობა არა თუ არ დაუკარგავთ, არამედ ბოლო ხანებში გაუცხოველდათ კიდევ. ხანგრძლივად განცალკევებით ცხოვრების მიუხედავად, ერთიანი ეროვნულობის შენარჩუნების საკუთესო მაგალითს ებრაელები იძლევიან. ისინი ზომ ბედის უკუღმართობის წყალობით ორიათას წელზე მეტი ხანია მთელ მსოფლიოში არიან გაფანტულნი.

კულტურის ერთობა, საერთო ტრადიციები ერის არსებობის აუცილებელი პირობაა, მაგრამ რა უნდა ეიგულისხმოდ ამ ტერმინების ქვეშ? ხშირად ერთი ერცელი რეგიონის, მაგალითად, დასავლეთ ევროპის, შუა აზიის, ბალტიისპირეთის, კავკასიის ცალკეულ ქვეყნებს კულტურასა და ტრადიციებში ბევრი აქვთ საერთო, მაგრამ, ამის მიუხედავად, ეს რეგიონები სხვადასხვა ერებითაა დასახლებული.

საერთო ეკონომიკური ცხოვრებისა და უკეთესი მომავლისკენ საერთო სწრაფის გარეშე ძნელია ერის წარმოდგენა. მაგრამ არც ეს ყოფილა გადამწყვეტი. ფრანგ ებრაელს ეკონომიკური ერთობა აქვს ფრანგთან, ქართველ ებრაელს ქართველობასთან ... მაგრამ, ამის მიუხედავად, ისინი პირველ რიგში ებრაელები არიან...

ასე რომ, ზემოჩამოთვლილი ნიშან-თვისებებიდან არც ცალ-ცალკე და არც ყველა ერთად აღებული კიდევ არაა საკმარისი ერის წარმოქმნა-არსებობისთვის. ერის ცნების განმარტების ასეთი სირთულის გამო, რომ დღესაც მეცნიერები ვერ შეთანხმებულან ამ საკითხში. ერთი რამ კი ცხადია - მთავარია ეროვნული თვითშეგნება ანუ საკუთარი თავის გარკვეული ერისადმი კუთვნილების მყარი გრძნობა. სანამ ცალკეული ადამიანი თვლის თავს ქართველად, რუსად, ფრანგად, სომეხად, ... ის იმ ერის წარმომადგენელია.

ისევე როგორც ყოველ ადამიანს აქვს თავისი ინდივიდუალობა, ყოველ ერს, ხალხს აქვს თავისი ეროვნული სული, თავისი განუმეორებლობა, რაც თითქმის ყველაფერში ელინდება და თანაც მოუხე-ლთებელია, ხელშეუხებელი.

ამჟამად დღემდამდე ხალხების რიცხვი რამდენიმე ათასს აჭარბებს. ზოგიერთი ერი ასობით მილიონი ადამიანისაგან შედგება, ჩინელები მილიარდს აღემატებიან, ზოგი კი სულ რამდენიმე ათეულ ათასს კაცს მოითვლის. დღეს არსებული ხალხების შემტესობა ერად შედარებით გვიან ჩამოყალიბდა: სამხრეთ და ჩრდილოეთ ამერიკაში ამჟამად მოსახლე ერები, აფსტარალიელები, ახალ ზელანდიელები ... ჩვენ მეზობლებს შორის შედარებით ახლო წარსულში ჩამოყალიბდნენ ერებად რუსები, აზერბაიჯანელები, თურქები. სომეხი და სპარსელი ერის არსებობას კი ბევრად ხანგრძლივი ისტორია აქვს.

საქართველო სამხრეთ კავკასიაში, მსოფლიოს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს გზაჯვარედინზე მდებარეობს. ძველად ის ერთგვარ მიჯნას წარმოადგენდა მომთაბარე-მესაქონლე და ბინადარ-მიწათმოქმედ ხალხებს შორის. არქეოლოგების მოწმობით, სამხრეთ კავკასიაში უძველესი დროიდან ერთმანეთს ეკლიდნენ მიწათმოქმედი და მომთაბარე ხალხები. თუ როდის დასახლდნენ სამხრეთ კავკასიაში ჩვენი უძველესი წინაპრები - პროტოქართველები (წინარე ქართველები), ძნელი სათქმელია. არ შეეცდებით, თუ ვიტყვით, რომ 4000, 3500 წლის წინ მათ აქ უკვე მკვიდრად აქვთ ფეხი მოსაძებნელი.

დროთა განმავლობაში პროტო ქართველები რამდენიმე განშტოებად დაიშლნენ: მეგრულ-ჭანებად, სვანებად და იმ ქართველურ ტომებად, რომლებსაც მათი ერთიანი სახელის არარსებობის გამო, მეცნიერები დღეს პირობითად „ქართებს“ უწოდებენ. ეს, უპირველეს ყოვლისა, ქართველური ენის რამდენიმე ქართველურ ენა-დიალექტად - ქართულ, სვანურ, მეგრულ, ზანურ - დაშლაში გამოიხატა. თავდაპირველად დედა-ქართველურ ენას სვანური გამოეყო. ამ მოვლენას ზოგი მეცნიერი ძვ. წ. III

ათასწლეულით, სხვები კი ა.ე. წ. II ათასწლეულით ათარიღებენ. ამის შემდეგ კიდევ კარგა ხანი ერთ ენად განაგრძობდა არსებობას მეგრულ-ზანურ-ქართული. მეგრ.კლ-ზანურ-ქართული ერთიანი ენის დაშლას მეცნიერები ძვ. წ. I ათასწლეულში ვარაუდობენ.

ძვ. წ. IV-III სს-ის მიჯნაზე, ფარნაჯუხის ხანაში ქართველურ ტომთა უმრავლესობა ერთიანი სახელმწიფოს ფარგლებში მოექცა. ასე დაიწყო მათი ხელახალი შერწყმა-დაახლოება. ეს პროცესი ქრისტიანობის მიღების შემდეგ კიდევ უფრო დაჩქარდა და დაახლოებით VII-IX საუკუნეებში ერთიანი ქართველი ხალხის ჩამოყალიბებით დასრულდა. ისევე როგორც სხვა ხალხებში, რომელთა ენები ხანგრძლივი ისტორიის გამო რამდენიმე ენად ან დიალექტადაა დაყოფილი, სალიტერატურო-სამწერლობო და ქართველთა შორის უნივერსალური საერთოეთი ერთი ფუნქცია ჩვენშიც არსებობდა, ქართულმა შეიძინა. ქართველური ტომები იმხანად ქართველ ხალხს ჩამოყალიბდნენ და გაერთიანდნენ ერთი საერთო დამწერლობის, ერთი სალიტერატურო-სამწერლობო ენისა და ერთიანი ქართული ქრისტიანული კულტურის საფუძველზე. საკუთრივ ქართველური მოღვაწის ტომების გარდა, ქართველ ხალხს იმთავითვე შეერწყა და შემდგომშიც ერწყმოდნენ მეზობლად მცხოვრები თუ შორიდან მოსული ხალხებისა და ტომების ცალკეული ჯგუფები. ამან ჩვენს ერს სიძლიერე და ცხოველმყოფელობა, ჩვენ კულტურას კი გარემოებებში მრავალფეროვნება შესძინა. იმ ტომებიდან და ხალხებიდან, რომელთა მეტნაკლებად მნიშვნელოვანმა ჯგუფებმა მიიღეს მონაწილეობა ქართველი ხალხის ფორმირებასა და შემდგომ მის ზრდა-განვითარების პროცესში, უპირველეს ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ კავკასიური ტომები: ჩერქეზები, ჯიქები, აფხაზები, ოსები, ჩეჩნები, ინგუშები, ქისტები, ალბანელები, ლეკები, ლუზები ... აგრეთვე კიმირიელები და სკვითები, ურარტუელები და სპარსელები, სომხები, ბერძნები, ეთარები, ფიჩაყები, თურქები ... ეს ქართველი დღესაც გრძელდება.

ყოველ ერს მისთვის დამახასიათებელი იერ-სახე და ხასიათი გააჩნია. შუა საუკუნეების ქართველის ფიზიკური აღწერა და მისი დახასიათება მოცემული აქვს XVIII საუკუნის დიდ ქართველ ისტორიკოსს ვახუშტი ბაგრატიონს: „...არიან კაცნი და ქალნი მშვენიერნი, ჰაეროვანი, შავ-თვალ-წარბ-თმოსანი, თეთრ-ყირმინნი, იშვიათად შავგერემანი და მოყვითალო, იშვიათად ცისფერ და ჭრელთვალა, მწითლნი ან ქერა; ქალები ატარებენ უკან გადავარცხნილ და დაწნულ თმას; კაცები ყურებამდე შეჭრილს; არიან ტან-ქანკლები, განსაკუთრებით ქალები და იშვიათად სქელნი; მხნედ მშრომელნი, ჭირთამომენნი, თამანი ცხენოსნები, მკვირცხლები, სწრაფები... ლაშქრობაში ახოვანნი, საჭურველთა მოყვარულნი, ამაყნი, ღალბნი, სახელის მაძიებელნი, იმდენად, რომ სახელის გულისათვის არ დაგვიდევენ არც ქვეყანას და არც მეფეს; სტუმართა და უცხოთა მოყვარულნი, მხიარულნი: თუ ორნი და სამი ერთად არიან, აღარაფერს ინალვლიან, უხვნი - არც თავისი და არც სხვისი არ ენანებთ; სიმდიდრის არ მომზევუკლნი, გონიერნი, სწრაფად მიმსუდრენი, ცოდნის დამკვებელნი, სწავლის მოყვარენი ... თითოერთის ამჟღავნონი, სიკეთის დამსწავლელნი და მიმგებელნი, ნამუსის მქონენი, კეთილ-ბოროტზე იოლად მიმდრეკნი, თავხედნი, თვალმგებნი (დაკვირვებულნი) და მოთაყილენი“. როგორც ვხედავთ, ვახუშტი ბაგრატიონი ჩვენ ბევრ დადებით თვისებასთან ერთად უარყოფითსაც წარმოაჩენს. ეროვნული ხასიათი იმდენად მრავალფეროვანი და ერთული ფენომენია, რომ ცალკეული ადამიანის ხასიათისაგან განსხვავებით, ის არ შეიძლება იყოს ცუდი და კარგი. ასევე არ არსებობენ კარგი და ცუდი ერები. ეროვნული ხასიათის თავისებურებები, უპირველეს ყოვლისა, ტრადიციებსა და ხელოვნებაში ვლინდება, რაც თითოეული ერის კულტურას თავის განუმეორებლობას ანიჭებს.

ყოველი ერი, მათ შორის ქართველი ერი, ცოცხალი ორგანიზმია. მის შემადგენლობაში ახალ-ახალი ეროვნული ჯგუფები შეიძინა. დღევანდელი მსოფლიო ძალიან გახსნილი, მობილური - მოძრავია. თეთოფრინველებმა, სწრაფმა ავტომანქანებმა ადამიანებისთვის მსოფლიოს ნებისმიერი წერტილი იოლად ხელმისაწვდომი გახადა. კომპიუტერის, მიეილის, ფაქსის და ინტერნეტის მეშვეობით ყველაზე ახალი ინფორმაცია დედამიწის ნებისმიერი წერტილიდან იოლად ვრცელდება. დღეს ჩვეულებრივი ამბავია, რომ ქართველი ახალგაზრდები, სხვა ქვეყნების ახალგაზრდების მსგავსად, მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში მიდიან სასწავლად და სამუშაოდ. ეს ნორმალური და სასურველი პროცესია. საერთოდ დედამიწაზე ცხოვრების ტემპი არანახლად დაჩქარდა. ძველად ენაში და საზოგადოების ცხოვრებაში რაიმე ცვლილებას ასეთულობით წველი სჭირდებოდა. დღეს ენები და ხალხები აქტიური კონტაქტების წყალობით სწრაფად ვითარდებიან. სხვა ენებისა და ხალხების მსგავსად, დროის მოთხოვნილებების შესაბამისად ვითარდება ქართული საზოგადოება, მისი აზროვნება, კულტურა, ვითარდება და მდიდრდება უძველესი ქართული ენა. ზოგი ფიქრობს, რომ პატარა ხალხის თვითმყოფადობის შენარჩუნებისთვის აუცილებელია მისი სხვა ხალხებისგან იზოლაცია, გამოყოფა. ეს შეუძლებელია და თანაც ძალზე საშიში. ისტორიის გამოცდილებამ აჩვენა, რომ მსოფლიოს მოწინავე ხალხებისგან გამოიჯანს მხოლოდ ჩამორჩენა და გადამწევა მოაქვს. ყოველი ერის გადარჩენის ერთადერთი გზაა ფეხი აუწყოს ეპოქის მოთხოვნებს.

§ 11. როდის შეიქმნა ქართული დამწერლობა?

ცოდნის დაგროვების გარკვეული ეტაპიდან ადამიანს გაუჩნდა საჭიროება თავისი გამოცდილება უფრო საიმედო გზით გადაეცა, ვიდრე ამის საშუალებას ზეპირსიტყვიანობა იძლეოდა. ამან გამოიწვია დამწერლობის წარმოშობა. თავდაპირველად ადამიანმა უმარტივესი ხატოვანი დამწერლობა, ანუ პიქტოგრაფია შექმნა. ხატოვანი დამწერლობის განვითარებამ იეროგლიფური დამწერლობა წარმოქმნა, სადაც გარკვეული ხატოვანი გამოსახულება ერთ სიტყვას შეესაბამება. იეროგლიფური დამწერლობა ძვ. წ. III ათასწლეულში წარმოიშვა. მას იყენებდნენ ისეთი უძველესი ხალხები, როგორიც იყვნენ ძველი ეგვიპტელები, ჩინელები და სხვ. ჩინეთსა და იაპონიაში იეროგლიფური დამწერლობა დღემდე შემორჩა. ძველი ეგვიპტელები იეროგლიფებით წერდნენ როგორც ქვაზე, ისე პაპირუსზე. ეს დამწერლობა XIX ს-ის I ნახევარში დიდმა ფრანგმა მეცნიერმა ფრანსუა შამპოლიონმა გაშიფრა, რაც იმ დროს მეცნიერების უდიდეს მიღწევად ჩაითვადა.

დამწერლობის განვითარების შემდგომ საფეხურს ლურსმული დამწერლობა წარმოადგენს. ასეთ დამწერლობას იყენებდნენ წინა აზიის ხალხები - ძველი შუმერები, ასურელები, ხეთები ... ჩვენი წინაპრების სამხრეთელ მეზობლები ურარტუელები. ეს დამწერლობაც ძირითადად XIX ს.-ში გაიშიფრა. ლურსმული დამწერლობის წაკითხვაში განსაკუთრებული დამსახურება ინგლისელ პენი როულინსონს მიუძღვის. ლურსმული დამწერლობაში ცალკეული ნიშნით უკვე ცალკეული მარცვალაა გადამოცემული. ლურსმულით წერდნენ როგორც ქვაზე, ისე თიხის ფირფიტებზე. დღეს ასეთი თიხის ფირფიტების მთელი ბიბლიოთეკებია აღმოჩენილი.

ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მცხოვრებმა ძველმა ფინიკელებმა ლურსმული დამწერლობიდან ანბანური დამწერლობა შექმნეს, სადაც თითოეულ ბგერას თითო ასო-ნიშანი შეესაბამება. ფინიკიური დამწერლობის პირველი ნიმუშები ძვ. წ. XII - ძვ. წ. XI სს-დან შემოგვრჩა. ფინიკელებმა ასეთი ასო-ნიშნები მხოლოდ თანხმონებებს მიუხადავს. დასრულებული სახე ანბანურ დამწერლობას ძველმა ბერძნებმა მისცეს, რომლებმაც ფინიკურ ანბანს ხმოვნების აღმნიშვნელი ასო-ნიშნებიც დაუმატეს. ძველი ბერძნული დამწერლობის პირველი ნიმუშები ძვ. წ. IX-VIII სს-დან შემოგვრჩა. თავდაპირველად ძველი ბერძნები ფინიკელების მსგავსად მარჯვნიდან მარცხნივ წერდნენ, შემდგომ კი მარცხნიდან მარჯვნივ წერაზე გადავიდნენ. ბერძნულიდან ანბანი ბერძნულ ძველმა ხალხმა გადაიღო, მათ შორის ლათინებმა (რომაელებმა). ლათინური ანბანი საფუძვლად დაედო თანამედროვე დასავლეთ ევროპული ქვეყნების ანბანებს. ბერძნულიდან მოდის ძველი სლავური ანბანი, რომელიც IX ს-ში შეიქმნა. მისი განვითარებაა დღემდედელი რუსული ანბანი.

ფინიკურმა ანბანმა საფუძველი დაუდო წინა და მცირე აზიაში ძველად გავრცელებულ არამეულ დამწერლობას, რომელიც ასევე არ შეიცავდა ხმოვან ასო-ნიშნებს და მარჯვნიდან მარცხნივ იწერებოდა. არამეულით შესრულებული პირველი წერილობითი ძეგლები ძვ. წ. IX ს-დანაა დამოწმებული. არამეულიდან განვითარდა არაბული დამწერლობა, რომელსაც არამეულის ეს ორივე ნიშანი ახასიათებს. არაბული დამწერლობა ძველად ყველა მუსლიმურ ქვეყანაში იყო გავრცელებული. დღეს ამ ანბანს ძირითადად არაბული ქვეყნები და ირანი იყენებს. სულ მსოფლიოში დღეისათვის 14 ანბანური სისტემა არსებობს. მათ შორისაა ქართული და სომხური ანბანები.

არქეოლოგიური აღმოჩენები მოწმობენ, რომ ჩვენი წინაპრები უძველესი დროიდან განათლებული და მწიგნობარი ერების რიცხვს მიეკუთვნებოდნენ. ისინი კარგად ფლობდნენ ბერძნულ და არამეულ ენებს და ცხოვრებაში ორივე დამწერლობას იყენებდნენ. დღეისათვის არქეოლოგების მიერ გამოვლენილი უძველესი ცხარეული წარწერები საქართველოში ძვ. წ. VI ს-დან გვხვდება. უძველესი არამეული დამწერლობის ძეგლები კი ახ. წ. I ს-ით თარიღდება.

საქართველოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების შემდეგ, შეიქმნა ქრისტიანული ლიტერატურის ქართულად თარგმნის საჭიროება, რამაც ქართული დამწერლობა წარმოიშვა. მეცნიერთა უმეტესობის აზრით, ქართული ანბანი IV ს-ის I ნახევარში ბერძნული ანბანის საფუძველზეა შექმნილი.

საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ქართული დამწერლობის წარმოშობის შესახებ ორი უძველესი ცნობა შემორჩენილი. ძველი ქართული ბატანა - „ქართლის ცხოვრება“, ქართული ანბანის შექმნის ქართლის პირველ მეფეს ფარნავაზს მიაწერს (ძვ. წ. IV-III ს.). თანამედროვე მეცნიერები ამ ცნობას ნაკლებად დამაჯერებლად მიიჩნევენ, რადგან დღემდე არაა ნაპოვნი გაქრისტიანებაზე ადრინდელი ხანის ქართული წარწერები. მეორე ცნობა ძველ სომხურ საისტორიო მწერლობაშია დაცული. ის ქართული და ალბანური დამწერლობის შემქმნელად IV ს-ის II ნახევრის სომეხ სწავალს მამტოკს, იგივე მესროპს ასახელებს.

ეს ცნობა კიდევ უფრო ნაკლებად დამაჯერებელია. საქმე ისაა, რომ თვით სომხური წყაროების ცნობით, მამტოკმა ქართული არ იცოდა, მაშინ როდესაც ანბანის შექმნა პირველ რიგში ენის სრულყოფილ ცოდნას მოითხოვს. განსაკუთრებით ეს უნდა ითქვას ქართული ანბანის შემდგენელზე, რომელიც ენის შესანიშნავ ცოდნას ამჟღავნებს.

ალბანური ანბანიც ქართული და სომხური ანბანების მსგავსად IV ს-ში შეიქმნა. ის 52 ასო-ნიშნისაგან შედგება. ეს ანბანი მეცნიერებისთვის დიდი ზანია ცნობილი იყო. ამ ანბანით შესრულებული რამდენიმე ეპიგრაფიკული წარწერაც აღმოჩნდა, მაგრამ მათი წაკითხვა ვერ მოხერხდა. სულ ახლანდეს ქართველმა მეცნიერებმა სინას მთის წმინდა ეკატერინეს სახელობის მონასტერში აღმოაჩინეს ძველი ქართული ხელნაწერი-პალიმფსესტი, რომლის უძველესი, პირველი ფენა ალბანური დამწერლობით იყო შესრულებული. ამჟამად ამ ტექსტის ერთი ნაწილი გაშიფრულია.

სომხური ანბანი 38 ასო-ნიშნისაგან შედგება. ამ დამწერლობით შესრულებული პირველი ნიმუშები V ს-დან გვხვდება.

ქართული დამწერლობის უძველესი ნიმუშები ქართულმა ეპიგრაფიკულმა ძეგლებმა შემოგვინახა. პირველ რიგში, ესაა იერუსალიმის ქართული მონასტრის მოზაიკის წარწერა, რომელიც V ს-ის I ნახევრით თარიღდება. საქართველოს ტერიტორიაზე დღემდე აღმოჩენილ წარწერებს შორის ყველაზე ძველია ბოლნისის ტაძრის სამშენებლო წარწერა, რომელიც მეკლევართა უმრავლესობის მიერ 494 წლით თარიღდება. ბოლო წლებში ქართული დამწერლობის უძველესი ნიმუშები აღმოჩნდა ნეკრესისა და დმანისის ნაქალაქარების არქეოლოგიური შესწავლის დროს. მათი ზუსტი დათარიღება მომავლის საქმეა.

ქართული დამწერლობის უძველესი ნიმუშები VI ს-ის II ნახევარში მოჭრილმა ქართულმა მონეტებმაც შემოგვინახა. უძველესი ქართული წარწერებია მცხეთის ჯვრის დიდებულ ტაძარზეც, სადაც ამ ეკლესიის აღმშენებლების სახელობა მოხსენიებულია. პირველი ზუსტად დათარიღებული წარწერა ატენის ტაძარზე მოიპოვება. ის ქართლის ერისმთავრის სტეფანოზ III გარდაცვალებას ეხება. საინტერესოა, რომ წარწერაში ეს თარიღი - 738 წ. არაბული წელთაღრიცხვითაა მოცემული.

ისტორიის სიღრმიდან ჩვენამდე ათი ათასზე მეტმა ქართულმა ხელნაწერმა წიგნმა ან მისმა ცალკეულმა ფრაგმენტმა მოაღწია. მათი უმეტესობა მაღალ მხატვრულ ღონეზეა გაფორმებული. ამათგან უძველესები VI-VIII სს-ით თარიღდება. იმხანად ჩვენი წინაპრები ქალაქს ჯერ კიდევ არ იყენებდნენ და საწერ მასალად სპეციალურად დამუშავებულ ტყავს - ეტრატს ხმარობდნენ. თითოეულ ხელნაწერ წიგნს ათეული და ზოგჯერ ასეული ხზის ან ცხვრის ტყავი სჭირდებოდა. ამიტომ ასეთი ძვირფასი მასალის ეკონომიის მიზნით, ხშირად ძველ ნაწერებს შლიდნენ და მათზე ახალს ათავსებდნენ. ასეთ ხელნაწერებს პალიმფსესტები ეწოდება. წაშლის მიუხედავად, ეტრატზე ძველი ტექსტის კვალი მაინც შემორჩა. ამიტომ პალიმფსესტებმა შემოგვინახეს უძველესი ქართული ხელნაწერი. ის მეცნიერებმა აღადგინეს.

პირველი ქართული მართლიანი ხელნაწერი 864 წლის საეკლესიო წიგნი ე. წ. სინური მრავალთავია, სადაც ვკითხულობთ: „დაიწერა წმინდა ესე წიგნი დასაბამითან წელთა ზემც (6468), ქორიონი იყო პდ (84)“.

„სინურს“ ამ ხელნაწერს იმიტომ უწოდებენ, რომ ის დაცულია სინას მთის მონასტრის წიგნთსაცავში. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ეს ხელნაწერი მისი შექმნიდან დაახლოებით 100 წლის შემდეგ დიდმა ქართველმა ჰიმნოგრაფმა იოანე-ზოსიმემ შეამკო და ხელნაწერის ბოლო ცარიელ გვერდზე თავისი „ქება და დიდება ქართულისა ენისა“ - ქართული ენისადმი მიძღვნილი დიდებული საგალობელი მოათავსა. უძველესი ქართული ხელნაწერი წიგნებია აგრეთვე აღიშის, ოპიზის, ჯრუჭის, პარხალის ოთხთავები - სახარებები.

ქართულმა დამწერლობამ თავისი განვითარების გრძელი გზა გაიარა. უძველესი ქართულ ანბანს თავისი მოხატულობის გამო მრგვლოვანს უწოდებენ. მრგვლოვანში ყველა ასო ერთი სიმაღლისაა. ეს ანბანი ჩქარი წერისთვის მოუხერხებელი იყო და თანდათან ის ქართული ანბანის მეორე სახეობამ ნუსხურმა შეცვალა. ნუსხურის ყველაზე ადრეული ნიმუში ატენის ტაძრის კედლის 835 წლის წარწერამ შემოგვინახა. ნუსხურმა ეპიგრაფიკულ ძეგლებში მრგვლოვანი ვერ გამოდევნა, სამაგიეროდ ხელნაწერებში თანდათანობით მისი ადგილი თითქმის მთლიანად დაიკავა. აქ მრგვლოვანს სათაურების თუ წინადადების საწყის ასოებად იყენებდნენ, ამიტომ მას მეორე სახელი ასომთავრული ეწოდა.

ნუსხურის პარალელურად ჩამოყალიბდა ქართული დამწერლობის კიდევ ერთი სახეობა - მხედრული. ჭისი პირველი ნიმუში ისევ ატენის სიონის ტაძარმა შემოგვინახა. ის 980-იანი წლებით თარიღდება.

თანდათანობით მხედრულმა საერო დამწერლობიდან ნუსხური თითქმის მთლიანად გამოდევნა. ამის ქმედვე ნუსხურით ძირითადად სასულიერო შინაარსის წიგნები იწერებოდა. რის გამოც მას მოგვიანებით ყუტური ან ნუსხა-ხუტური ეწოდა.

მხედრულის განვითარება დღევანდელი ქართული ანბანი.

§ 12. როგორ იწერებოდა საქართველოს ისტორია

ქართველმა ხალხმა 2000, 2300 წ-ის წინათ მატრიანეების და ქორნიკების სახით დაიწყო თავისი ისტორიის ჩაწერა. თავდაპირველად ასეთი მატრიანეები მხოლოდ მეფეთა სახელებზე, მათი მეფობის წლებზე, ნათესაურ კავშირებზე, ძლევაშიყოლი ბრძოლებზე თუ აღმშენებლობით საქმიანობაზე მოგვითხრობდნენ. ამასთან ერთად, ცალკე იწერებოდა თქმულებები და გადმოცემები ისტორიულ გმირებზე და განსაკუთრებით გამოჩენილ მეფეებზე. ქართული ანბანის წარმოშობამდე ყოველივე ეს ძველ ბერძნულ თუ არამეულ ენებზე იქმნებოდა. ქართული დამწერლობის წარმოქმნის შემდეგ ასეთი ისტორიული დოკუმენტურა ან ენებიდან ქართულად ითარგმნა. დროთა განმავლობაში მათ საკუთრივ ქართულად დიწეროლი ცალკეულ მეფეთა ცხოვრების კრებული აღწერილობა თუ ქრონიკა-მატიანეები შეემატა. ამ თხზულებათა ავტორების სახელები ისტორიამ ვერ შემოგვინახა. ერთ-ერთი გამონაკლისი VI ს-ის II ნახევრის ქართლის ერისმთავარი ჯუანშერ ჯუანშერიანი წარმოადგენს, რომელმაც ეს ცალკეული მატრიანე-ქრონიკები, თუ მეფეთა „ცხოვრებები“ გააერთიანა, ქრონოლოგიურად განალაგა და მათ ჩვენი სახელოვანი მეფის ვახტანგ გორგასლის ეპოქის ისტორია დაურთო. მის მიერ შედგენილ საისტორიო კრებულს ჯუანშერ-ჯუანშერიანმა თავის ანდერძ-მინაწერში „ქართლის ცხოვრება“, იგივე „ქართველთა ცხოვრება“ უწოდა. საფიქრებელია, რომ მან ეს სახელწოდება თავის კრებულში შეტანილი ერთ-ერთი ქრონიკიდან აიღო. VII-VIII სს-ის მიჯნაზე დღეისათვის უცნობმა ქართველმა ისტორიკოსმა „ქართლის ცხოვრებას“ წინ შესავლის სახით ქართველთა წინაპრების სხვა ხალხებთან - „ძმებთან“ ერთად კავკასიაში მოსულის ამბავი დაუმატა და თანაც თხრობა VII ს-მდე მოიყვანა. ვინაიდან მან მისი დროისათვის კავკასიაში არსებული პოლიტიკური ვითარება, უძველესი ხანიდან უცვლელად წარმოიდგინა, ამიტომ ამ „ძმების“ განსახლების სახით ფაქტობრივად თავისი დროის კავკასიის პოლიტიკური რუკა მოგვცა. რაც წარმოაჩენს კიდევ ამ შესავალი ნაწილის ავტორს VII-VIII სს-ის მოღვაწედ.

საქართველოს ისტორიის ამსახველი თხზულებები, ბუნებრივია, VII-VIII სს-ის შემდგომაც იქმნებოდა. თანდათანობით იხინიც შემოკლებული თუ შედარებით მთლიანი სახით „ქართლის ცხოვრებაში“ შექპონდათ და ძველ ნაწილებსაც ზოგჯერ თავისი დროისა და ცოდნის შესაბამისად გადააკეთებდნენ ხოლმე, რათა მათი თანამედროვე მკითხველისათვის ადვილად გასაგები გაეხადათ. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევა XI ს-ის II ნახევრის ისტორიკოსი, რუისის ეპისკოპოსი ლეონტი მროველი, რომელმაც „ქართლის ცხოვრების“ ძველი ტექსტის ახლებურად გამართა და მას თავისი ახალი თხზულება „მატიანე ქართლისაჲ“ დაუმატა. ამით მან „ქართლის ცხოვრება“ დავით აღმაშენებლის ხანამდე გააგრძელა. XII ს-ის 20 იან წლებში „ქართლის ცხოვრებას“ კიდევ ერთი, დავით აღმაშენებლის მეფობის ამსახველი თხზულება, „ცხოვრებაჲ მეფეთა მეფისა დავითისა“ დაემატა. XII ს-ის შუა წლებში „ქართლის ცხოვრება“ სომხურად ითარგმნა. ვინაიდან იმეამდის ის დავით აღმაშენებლის „ცხოვრებით“ სრულდებოდა, ამიტომ, ცხადია, სომხური თარგმანი დავით აღმაშენებლის „ცხოვრების“ შემდეგ დამატებულ თხზულებებს არ შეიცავს.

XI ს-ის დასაწყისში სუმატ დავითის-ძე ბაგრატიონმა საქართველოს სამეფო დინასტიის, ბაგრატიონთა საგვარეულოს ისტორია - „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონთა“ - დაწერა. მოგვიანებით ეს საისტორიო თხზულებაც „ქართლის ცხოვრებაში“ შევიდა.

თამარ მეფის გარდაცვალების შემდგომ, ახლო ხანებში ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად დაიწერა თამარის მეფობის ამსახველი ორი თხზულება: „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ და „ცხოვრება მეფედ-მეფისა თამარის“, რომლებშიც მოკლედ აღწერილია აგრეთვე თამარის მამის გიორგი III-ის ცხოვრება. ამ ორი ნაწარმოებიდან შემდგომში „ქართლის ცხოვრების“ ზოგ ხელნაწერში ერთი შეიტანეს, ზოგში კი - მეორე. „ქართლის ცხოვრებაშივე“ შევიდა 1222-1224 წლებში შექმნილი კიდევ ერთი საისტორიო თხზულება, რომელსაც პირობითად „ლამა გიორგის დროინდელი მატრიანე“ ეწოდება.

XIV ს-ის შუა წლების უცნობმა ფაშთაღმწერელმა მოგვითხრო საქართველოს ისტორია თამარის ძის, ლამა გიორგის მეფობიდან გიორგი V-ის (ბრწყინვალის) გამეფებამდე ანუ დაახლოებით 1318 წლამდე. ამ თხზულებას პირობითად „ასწლოვან ისტორიას“ უწოდებენ. მოგვიანებით ფაშთაღმწერლის თხზულებაც „ქართლის ცხოვრებაში“ შეიტანეს. ამის შემდეგ „ქართლის ცხოვრებას“ თითქმის სამი საუკუნე არაფერი შემატებია.

„ქართლის ცხოვრებას“ ანუ „ქართველთა ცხოვრებას“ ეს სახელწოდება ბოლომდე შემორჩა. მას იცნობს „ქართლის ცხოვრების“ XII ს-ის სომხურად მთარგმნელი, რომელიც ამ სახელს სომეხ მკითხველს როგორც „ქართლის ისტორიას“ განუმარტავს. „ქართლის ცხოვრება“ მოხსენებულია 1260-იანი წლების

საქართველოს მღვდელმთავრების თხოვნა-წერილში მეფე დავით გიორგის ძისადმი. აღსანიშნავია, რომ ამ წერილში მეფე დავით გიორგის ძე 75-ე მეფედაა ჩათვლილი. მეფეთა ეს რიცხვი სწორედ „ქართლის ცხოვრებაში“ დასახელებული ქართლის წარმართი და ქრისტიანი მეფეების, ერისმთავრების, „ქართველთა“, „აფხაზთა“ და ერთიანი საქართველოს მეფეების შეკრებითაა მიღებული.

„ქართლის ცხოვრებას“, აღნიშნული სახელწოდების გარდა, თვით ამავე თხზულებაში ზოგჯერ „მეფეთა ცხოვრება“, ან კიდევ „მეფეთა წიგნი“ წოდება.

„ქართლის ცხოვრება“ უბრალოდ ისტორიულ მოვლენათა აღმსრულებელი მატერია როდია, მოუხედავად იმისა, რომ მისი ცალკეული ნაწილები სხვადასხვა ისტორიულ პერიოდებში და სხვადასხვა ავტორთა მიერ იქმნებოდა. მას ასახიათებს ერთიანი, მწყობრი მსოფლალქა, რომელიც მაღალ მორალურ-ზნეობრივ კატეგორიებს ეფუძნება.

ქართველი ხალხის ისტორია ურიცხვ მტერთა წინააღმდეგ დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლის ისტორიაა. სამშობლოს დაცვის, მისთვის თავანწირვის მაღალი გრძნობა „ქართლის ცხოვრებაში“ არ გადადის მტრისადმი უსახლავო სიძულვილში. „ქართლის ცხოვრება“ შეძლებისდაგვარად ცდილობს დაგვიხატოს ისტორიული მოვლენის ამსახველი პირუთენელი სურათი. ცალკეული ადამიანის დასახიათების დროს, ის ნაკლებ ყურადღებას აქცევს მის ეთნიკურ წარმოშობას. ადამიანი კარგია და კეთილი ან ცუდი და „მესისხლე“ მიუხედავად მისი ეთნიკურ-რელიგიური კუთვნილებისა.

განსაკუთრებით თბილადაა განწყობილი „ქართლის ცხოვრება“ საქართველოს მეზობელი, კავკასიელი ხალხების მიმართ. ამ მხრივ თხზულებას გამოკვეთილი პოზიცია აქვს: როდესაც ქართველი, სომხები, ალბანელები და სხვა კავკასიელი ხალხები ერთად იბრძვიან, მათ მტერი ძნელად თუ დაამარცხებს.

აღსანიშნავია ის სულისკვეთება, რომლითაც გამსჭვალულია „ქართლის ცხოვრება“. ქართული კულტურის ეს ღირსშესანიშნევი ძეგლი მეფის, მმართველის საქმიანობას აფასებს, უპირველეს ყოვლისა, არა მის მიერ მოგებული ომების ოდენობით, არამედ აშენებული ეკლესიების, ზილების, ციხეების, ქალაქების მიხედვით. „კარგი მეფეები“ არიან „დიდად მორწმუნენი“ და „მაშენებელნი ეკლესიათა“. მეფეთა „სიკეთესი“, „უღირსობის“ ძირითადი მახასიათებელი კი ისაა, რომ „მან არსად არ აღაშენა ეკლესია, არცა შექმნა რამე უკუე შენებულთა...“.

„ქართლის ცხოვრების“ ცალკეული მონაკვეთები ქართული მწერლობის შედევრებად უნდა ჩაითვალოს. ძველი ქართველი ისტორიკოსები მარტო დიდ მოაზროვნებად როდი გვევლინებიან, ისინი ქართული სიტყვის დიდი ოსტატებიც იყვნენ, მშვენიერად ფლობდნენ მხატვრული მწერლობის სხვადასხვა ზერხებს და მკითხველზე შთაბეჭდილების მოზიდვის მიზნით, მათ მარჯვედ იყენებდნენ.

„ქართლის ცხოვრება“ უეჭოფასები ძეგლია, როგორც ქართული ხალხის, ისე კავკასიის ხალხების ისტორიის შესასწავლად. ის საქართველოს ისტორიის პირველი სახელმძღვანელოცაა, რომლითაც საუკუნეთა მანძილზე ჩვენს წინაპრებს თავისი სამშობლოს ისტორიას აწვავდნენ. „ქართლის ცხოვრება“ „ვეფხისტყაოსანთან“ და სახარებასთან ერთად ქართველი ერის სულიერ საზრდოს წარმოადგენდა. მან უდიდესი როლი შეასრულა ქართველი ხალხის ეროვნული თვითშეგნების ჩამოყალიბებაში, ეროვნული სიამაყისა და სამშობლოს სიყვარულის, ქართველთა შორის ზოგადსაკაცობრიო ჰუმანური იდეალების დამკვიდრების საქმეში.

ვინაიდან „ქართლის ცხოვრება“ XIV ს-ის შუა წლების შემდეგ აღარ გაუგრძელებიათ და ის საქართველოს ისტორიის XIV ს-ის დასაწყისის ამბების თხრობაზე წყდება, ქართული საზოგადოება შემდეგი საუკუნეების საქართველოს ისტორიის ამსახველი ერთიანი თხზულების გარეშე რჩებოდა. ასეთი თხზულების საჭიროება კი უუცვლელია დღემდე იყო. მისი დაწერა პირველმა XVII ს-ის ქართველმა ისტორიკოსმა ფარსადან გორგიჯანიძემ (1626-1696) ითავა. ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულების სახელწოდება ჩვენამდე არ მოაღწია. ამიტომ მას პირობითად „საქართველოს ისტორია“, ან კიდევ „საქართველოს

ფარსადან გორგიჯანიძე

XVIII ს-ის გამოჩენილი ქართველი მოღვაწეა. ფარსადანი ქართლის მეფის როსტომ ხანის კარზე გაიზარდა. 1656 წ. ის როსტომ მეფეს სამარცხიშავედ გააგზავნა. აქ ფარსადანი ერთხანს ქართლის მეფის ნაცვლად სამარცხიშავედ დღაქალაქის სასახლის ტარულის (მუშაულის) მოვალეობას ასრულებდა. შემდგომში მას სამარცხიშავედ სხვადასხვა დიდი თანამდებობები ეკავა.

სპარსეთში ფარსადან გორგიჯანიძე სიკვდილამდე დარჩა. აქვე დაწერა მან თავისი საისტორიო თხზულებაც. ფარსადანმა ზედმიწევნით იცოდა სპარსული ენა. ამან საშუალება მისცა მას სპარსულილიდან ქართულად მრავალი თხზულება ეთარგმნა. მასვე ეკუთვნის X ს-ის დიდი სპარსი პოეტის ფირდოუსის „შაჰ ნამას“ ქართული პოეტური ვერსია. ფარსადანმა შეადგინა აგრეთვე ქართულ- სპარსულ- სპარსული ლექსიკონი და ქართულად თარგმნა მუსლიმური სამართლის ისეთი უმნიშვნელოვანესი ძეგლი, როგორცაა „ჯამი აბასი“.

„ქართლის ცხოვრების“ ძველი ციკლი ჩვენამდე ხუთი ნუსხითაა მოღწეული: „ანასეული“, „მარამბისეული“, „ჰლამეილისეული“, „მანაბლისეული“ და „მცხეთური“. „ანასეული“ ეწოდება იმ ნუსხას, რომელიც გადაწერილია კახთა მეფის ალექსანდრე I-ის (1476-1511) თანამეცხედრის ანა დედოფლის ბრძანებით 1479-1495 წლებში. „მარამბისეული“ ეწოდება იმ ნუსხას, რომელიც გადაწერილია ქართლის მეფის როსტომის (1632-1658) თანამეცხედრის, ოდიშის მთავრის ლევან II დედოფლის დის მარამ დედოფლის ბრძანებით 1633-1646 წლებში. „ჰლამეილისეული“ პირობითად ეწოდება XVI ს-ში უცნობი გადაწერის მტკრ გადაწერულ ხელნაწერს, რომლის ნაკლული, დაკარგული თავი და ბოლო შეავსო უკვე 1731 წ. ერეკლე I-მ. „მანაბლისეული“ ხელნაწერს შედგება ორი ნაწილისაგან: 1736 წ. გიორგი მანაბლაშვილმა გადაწერა არჩილ მეფის (XVII ს-ის II ნახევარი) ნაქონი თავ-ბოლო ნაკლული ხელნაწერი და შეავსო ის XVIII ს-ის ანუ „ახალი ციკლის“ ნუსხიდან; „მცხეთური“ ნუსხა გადაწერილია ქართლის კათალიკოსის ბრძანებით 1697 წ.

დღესდღეობით მოღებულა „ქართლის ცხოვრების“ დაყოფა ძველ და ახალ ციკლებად. „ქართლის ცხოვრების“ ძველ ციკლში იგულისხმება ის ნუსხები, რომლებსაც „სწავლულ კაცთა კომისიის“ მხრივ გადამუშავება-შეესება არ განუცდიათ, ხოლო „ქართლის ცხოვრების“ ახალი ციკლი მოიცავს „ახალ ქართლის ცხოვრებას“.

„ქართლის ცხოვრება“ შუა საუკუნეების ისტორიული აზროვნების ნაყოფია. ახალი ეპოქა და ახალი აზროვნება საქართველოს ისტორიის ახლებურად გამართვას მოითხოვდა. ეს დიდი ამოცანა პირველმა ვახუშტმა ბაგრატიონმა იტვირთა.

ვახუშტი ბაგრატიონი (1696-1756) ქართლის მეფის ვახტანგ VI-ის შვილი იყო. ის თავის მამას რუსეთში გააყვია და ცხოვრების ბოლო 30 წელი იქ გაატარა. ვახუშტი ბაგრატიონმა დიდი როლი ითამაშა რუსეთში პირველი, მოსკოვის უნივერსიტეტის დაარსების საქმეში. რუსეთშივე დაასრულა მან თავისი დიდი თხზულება „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, სადაც გადმოცა ჩვენი ქვეყნის ისტორია უძველესი დროიდან XVIII ს-ის პირველი ნახევრის ჩათვლით. ვახუშტი ბაგრატიონის თხზულება ორ ნაწილად იყოფა. ნაშრომის პირველ ნაწილში მოცემულია ჩვენი სამშობლოს ზოგადი გეოგრაფიული, ისტორიულ-გეოგრაფიული და ეთნოგრაფიული აღწერა და მისი ისტორია უძველესი ხანიდან XV ს-ის 10-იან წლებამდე. თხზულების მეორე ნაწილში გადმოცემულია საქართველოს „ახალი ისტორია“ XV ს-ის 70-იანი წლებიდან XVIII ს-ის 40-იანი წლების ჩათვლით. აქ ცალ-ცალკე მოთხრობილია ახლად წარმოქმნილი პოლიტიკური ერთეულების ისტორია, მათ გეოგრაფიულ და ისტორიულ-გეოგრაფიულ აღწერაშია მათთან ერთად. ვახუშტი ბაგრატიონმა თავის ნაშრომს დაურთო საგანგებო ქრონოლოგიური ცხრილი და საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიულ და გეოგრაფიულ რუკათა ქართულ ენაზე შედგენილი ორი ატლასი. მანვე რუსეთის არმიის გენერალური შტაბის დაეკავებინა შეადგინა საქართველოს და მისი მომიჯნავე ქვეყნების რუკათა ატლასი რუსულ ენაზე. ვახუშტი ბაგრატიონის რუკები XIX ს-ის 20-იან წლებამდე სამხრეთ კავკასიის უზუსტეს რუკებს წარმოადგენდნენ. უნდა აღინიშნოს, რომ მისი პირველი ატლასის პირველ რუკაზე ქართველთა საქართველო მოცემულია საქართველოს სამეფო-სამთავროების გერბები. ამავე ატლასის მეორე რუკას თან ერთვის XVIII ს-ის 20-იანი წლების თბილისის გეგმა. ვახუშტი ბაგრატიონი თანამედროვე ქართული ისტორიული ქრონოლოგიის, გენეალოგიის, პერადიკის, გეოგრაფიის და ისტორიული გეოგრაფიის ფუძემდებელია. განსაკუთრებით დიდია მისი ღვაწლი ჩვენი ქვეყნის XIV-XVIII სს-ის ისტორიის გამართვისა და შევსების საქმეში. აუცილებელია აღინიშნოს, რომ ვახუშტი ბაგრატიონი შესანიშნავად ფლობდა მისი ხანის

ცხოვრება“ ეწოდება. აქ მოცემულია ჩვენი ქვეყნის ისტორია ქართლის სამეფოს გაქრისტიანებიდან 1694 წლამდე საქართველოს IV-XIII სს-ის ისტორია ძირითადად ემყარება „ქართლის ცხოვრებას“, მაგრამ ავტორი აგრეთვე იყენებს ზეპირ გადმოცემებს და სხვა წყაროებს. XIV-XVII სს-ის საქართველოს ისტორიის თხრობისას ფარსადან გორგიჯანიძე სრულიად ორიგინალურია. ამ ნაწილის წერისას ის უხვად სარგებლობს სპარსი ისტორიკოსების თხზულებებით, რომლებსაც კარგად იცნობდა.

XVIII ს-ის დასაწყისში ქართლის მეფემ, ქართული კულტურის დიდმა მომადგემ ვახტანგ VI „ქართლის ცხოვრების“ შეესება და გაგრძელება გადაწყვიტა. მან ამ მიზნით შექმნა „სწავლულ კაცთა კომისია“ ბერი ეგნატაშვილის ხელმძღვანელობით. კომისიამ მოიძია „ქართლის ცხოვრების“ სხვადასხვა ხელნაწერები, სხვა ისტორიული თხზულებები თუ ქრონიკები, სიგელ-გუჯრები ანუ დოკუმენტური მასალა და მათ საფუძველზე გააგრძელა „ქართლის ცხოვრება“. ასე შეიქმნა თხზულება, რომელსაც თვით კომისიამ „ახალი ქართლის ცხოვრება“ უწოდა. ამ თხზულებაში ახლებურად გაიმართა და შეივსო „ქართლის ცხოვრების“ ძველი ნაწილი და მას XIV-XVII სს-ის საქართველოს ისტორია დაემატა.

ბერი ეგნატაშვილის XIV-XVII სს-ის საქართველოს ისტორიით იმდროინდელი ქართული საზოგადოება მთლად კმაყოფილი ვერ დარჩა. ამიტომ მის დროსვე შეიქმნა „ქართლის ცხოვრების“ კიდევ ორი გაგრძელება.

ევროპული მეცნიერების მიღწევებს და მისი უზარმაზარი ისტორიული და გეოგრაფიული თხზულება იმპაზინდელი მსოფლიო მეცნიერების დონეს არა თუ არ ჩამოუვარდება, რაც შემთხვევებში აღმატება კიდევ.

საქართველოს ძველი ისტორიის თავისებური გააზრება მოგვცა საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი XII-ის შვილმა თეიმურაზ ბაგრატიონმა (1782-1846). მას ეკუთვნის თხზულება: „ისტორია დაწყებითიდან ივერიისა ესე იგი გეორგიისა, რომელ არს სრულიად საქართველო“. ეს თხზულება მოიცავს ჩვენი ქვეყნის ისტორიას უძველესი დროიდან ქრისტიანობის დაშვებამდე. მასვე ეკუთვნის „საქართველოს ახალი ისტორია“, სადაც თხრობა 1744-1819 წლებს მოიცავს.

1837 წ. თეიმურაზ ბაგრატიონი ადმოსავლეთმცოდნეობაში დიდი დამსახურებისათვის რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის პირველ ქართველ ნამდვილ წევრად აირჩიეს.

იმავ 1837 წ. რუსეთის იმპერიის დედაქალაქ პეტერბურგში რუსეთის აკადემიის მოწვევით ფრანგი

აღმოსავლეთმცოდნე მარი ბროსე (1802-1880) ჩამოვიდა. ეს მოწვევა საქართველოსა და სომხეთის ისტორიის შესწავლაში ამ ფრანგს სწავლულის ჯერ კიდევ სამშობლოში მოპოვებულმა მიღწევებმა განაპირობეს. საინტერესოა ეიცოდეთ, რომ მარი ბროსე ქართველოლოგიაში თავს თეიმურაზ ბაგრატიონის მოწაფედ თვლიდა. პეტერბურგში მარი ბროსემ პირველად დაბეჭდა „ქართლის ცხოვრება“ და გამოაქვეყნა მისი ფრანგული თარგმანი. „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტის გამოცემას მან დაურთო კომენტარები, სადაც უცხოეთიდან წერილობითი წყაროებიც მოიშველია. მარი ბროსეს „ქართლის ცხოვრების“ ფრანგულმა თარგმანმა ჩვენი კულტურის ეს ღირსშესანიშნავი ძეგლი მსოფლიოს გააცნო. მარი

ბროსემ იმოგზაურა საქართველოში და დიდძალი დოკუმენტური, ეპიგრაფიული და ნუმიზმატიკური მასალა შეკრიბა. მანვე დაწერა საქართველოს ისტორია ორ ტომად.

მარი ბროსეს უმცირესი თანამედროვე დიმიტრი ბაქრაძე (1826-1890) იყო. დიმიტრი ბაქრაძემ შესანიშნავად იცოდა საქართველოს ისტორიის ქართული თუ უცხოური წყაროები. მან საგანგებოდ შეისწავლა საქართველოს ისტორიის ძველი ხანა და ცალკე წიგნად გამოსცა საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან X ს-ის ჩათვლით.

საქართველოს ისტორიის შესწავლას დიდი ღვაწლი დადო ექვთიმე თაყაიშვილმა (1863-1953). მან გამოაშენა და გამოაქვეყნა ერთ-ერთი უძველესი ქართული საისტორიო თხზულება „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, სადაც წმინდა ნინოს მიერ ქართლის სამეფოს ქრისტიან რჯულზე მოქცევის ამბავია გადმოცემული. მანვე უამრავი ძველი ქართული დოკუმენტი შეისწავლა და გამოაქვეყნა. ექვთიმე თაყაიშვილმა საქართველოს მრავალ ისტორიულ მხარეში იმოგზაურა და დაწერილებით აღწერა იქ შემორჩენილი ქართული ეკლესია-მონასტრები და მის დროს იქ დატყდული სიძველეები. ამ მოგზაურობებში მას თან დაჰყავდა მხატვრები და ფოტოგრაფები. მათ ჩანახატებმა და ფოტომასალამ დღეს უკვე დანერგულ ან დაკარგულ ძველი ქართული ხელოვნების მრავალ ძეგლზე უნიკალური მასალა შემოგვინახა. ექვთიმე თაყაიშვილმა ორ ათეულ წელიწადზე მეტი ხანი ემიგრაციაში, საფრანგეთში გაატარა, სადაც საქართველოზე გატანილ ისტორიულ საგანძურს პატრონობდა. 1945 წ. ექვთიმე თაყაიშვილი საგანძურთან ერთად სამშობლოში დაბრუნდა.

არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ ცნობილი ქართველი ისტორიკოსები თედო ჟორდანი (1854-1916) და სარაის კაკაბაძე (1886-1967) და მათი დამსახურება ქართული საისტორიო დოკუმენტების შესწავლა-გამოქვეყნების საქმეში.

დიდი ქართველი მეცნიერის ივანე ჯავახიშვილის (1876-1940) სახელთანაა დაკავშირებული საქართველოს ისტორიის შესწავლის თანამედროვე ეტაპი. მან საფუძველი დაუდო ქართული ისტორიული მეცნიერების მრავალ დარგს: ქართულ პალეოგრაფიას, ეპიგრაფიკას, ქართულ სივლეთმცოდნეობას, მეტროლოგიას, ... გარდა ისტორიული დარგებისა ივ. ჯავახიშვილმა საფუძველი ჩაუყარა ქართული მეცნიერების ისეთ დარგებს როგორცაა: ქართული მუსიკის ისტორია, ქართული სამართლის ისტორია, ქართული ეკონომიკის ისტორია ... განსაკუთრებით აღსანიშნავია ივ. ჯავახიშვილის მრავალტომიანი „ქართული ერის ისტორია“.

ივანე ჯავახიშვილის საქმე გააგრძელეს დიდმა ქართველმა ისტორიკოსებმა: სიმონ ჯანაშიამ (1900-1947), ნიკოლოზ ბერბენიშვილმა (1894-1965), გიორგი მელიქიშვილმა (1918-2002)...

თეიმურაზ ბაგრატიონი ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის მიერ ანექსიის შემდეგ, 1803 წ. საპარსოში გაიქცა. იქ ის საპარსოთა არტილერიაში შეთავსდა.

1810 წ. თეიმურაზი რუსეთის ხელისუფლებას შეუ-რიგდა და პეტერბურგში გადასახლდა. იქ მან დიდი სამეცნიერო მოღვაწეობა გააჩაღა. თეიმურაზ ბაგრატიონი კარგად იცნობდა „ქართლის ცხოვრებას“. შე-მორჩენილია „ქართლის ცხოვრების“ მისეული ნუსხა.

თეიმურაზ ბაგრატიონი იყო საფრანგეთის საზოგადოების წევრი. ეს საზოგადოება საფრანგეთის და საერთოდ ევროპის გამოჩენილ აღმოსავლეთმცოდნეებს აერთიანებდა.

ოქტომბრის ბევრწიხი

პირველყოფილი საზოგადოება საქართველოს ტერიტორიაზე

§ 13. ქვის ხანა საქართველოს ტერიტორიაზე

დმანისის შუა საუკუნეების ნაქალაქარის გათხრების დროს არქეოლოგებს ეჭვი გაუჩნდათ, რომ ძალზე დიდი ხნის წინათ ამ მიდამოებში უძველესი ადამიანი ცხოვრობდა. მართლაც, 1983 წ. ასეთი ადამიანის ქვის იარაღები აღმოაჩინეს. მას შემდეგ ძველი ადამიანის ნაკვალევს ძებნას დმანისის მიდამოებში გეგმაზომიერი ხასიათი მიეცა, რასაც სულ უფრო და უფრო ახალი და მნიშვნელოვანი აღმოჩენები მოჰყვა. ჯერ არქეოლოგებმა იპოვეს ძველი ადამიანის ქვედა ყბა, შემდეგ მისი ტერფის ძვალი. განსაკუთრებით სენსაციური 1999 წლის ზაფხული გამოდგა, როდესაც ძველი ადამიანის ორი თავის ქალა აღმოაჩინეს. ამჟამად უკვე სულ ოთხი თავის ქალაა გამოვლენილი.

ანთროპოლოგია

„ანთროპოლოგია“ ორი ბერძნული სიტყვის „ანთროსი“ - ადამიანი და „ლოგოს“ - სიტყვა შეერთების გზითაა მიღებული. ეს მეცნიერება შეისწავლის ძველი და თანამედროვე ადამიანის ანგარიშს.

კვლევაში ანთროპოლოგებიც ჩაერთნენ. ანთროპოლოგებმა გამოიკვლიეს დმანისელ ადამიანთა ნაშთები და მათ პომინიდების-ოჯახში (ადამიანისებრები) შესაბამისი ადგილი მიუჩინეს.

დღეისათვის ითვლება, რომ უძველესი ადამიანი აფრიკის კონტინენტზე დაახლოებით 4 მილიონი წლის წინათ გაჩნდა. ითვლება, აგრეთვე, რომ ის ევრაზიის სუპერკონტინენტზე ბევრად უფრო გვიან განსახლდა. აქამდე ევროპაში უძველესი ადამიანის ყველაზე ადრეული ნაშთები 800 ათასი წლით თარიღდებოდა.

ამიტომ ადგილი წარმოსადგენია, თუ რა დიდი ინტერესი და განცვიფრება გამოიწვია დმანისელი ადამიანის აღმოჩენამ, რომელიც, როგორც მეცნიერებმა დაადგინეს, მილიონ 700 - 800 ათასი წლის წინათ ცხოვრობდა. ამით ზომ ევრაზიაში ადამიანის განსახლება სულ ცოტა ორჯერ დაძველდა. დმანისელი ადამიანი დღეისათვის ევრაზიის კონტინენტზე აღმოჩენილი უძველესი ადამიანია. გამოთქმულია თვალსაზრისი, რომ ევრაზიის კონტინენტზე თუდაპირველად სწორედ დმანისელი ადამიანი განსახლდა.

დმანისის უძველესი ადამიანის სადგომი თბილისიდან სამხრეთ-დასავლეთით 95 კმ. დაშორებით მდებარეობს. დღეს დმანისსა და საერთოდ სამხრეთ საქართველოში საკმაოდ მკაცრი, კონტინენტური ჰავაა. იმ შორეულ წარსულში კი აქ კლიმატი ძალზე წააგავდა თანამედროვე აფრიკის ჰავას. როგორც დმანისელი ადამიანის სადგომში აღმოჩენილი ცხოველების ძვლები მოწმობს, იმაჟამად სამხრეთ კავკასიაში თბილი კლიმატის მოყვარული ჟირაფები, მარტორქები, სირაქლეები, ეშვიანი ვეფხეები, სპილოები და სხვ. ბინადრობდნენ. თვით ეს სადგომი პატარა ვულკანური წარმოშობის ტბის პირას მდებარეობდა. დმანისში აღმოჩენილია ადამიანთა ორივე სქესის, როგორც ქალის, ისე მამაკაცის ნაშთები. ქალის სიმალე მისი ტერფის ძვლის მიხედვით ერთნახევარ მეტრამდე აღწევდა. მამაკაცი უფრო მაღალი უნდა ყოფილიყო. დმანისელი ადამიანი მისდევდა შემგროვებლობას და მცირე ზომის ცხოველებზე ნადირობდა. ფიქრობენ, რომ მან, შესაძლოა, ცეცხლის გამოყენებაც იცოდა. თავის შრომის იარაღებს ეს ადამიანი ქვისაგან ამზადებდა.

ქვა ის პირველი ძირითადი მასალაა, რომელსაც უძველესი ადამიანი შრომისა და ბრძოლის იარაღის დასამზადებლად იყენებდა. საზოგადოების განვითარების შედეგად ადამიანმა შრომის თუ ბრძოლის იარაღების დასამზადებლად ქვა თანდათანობით მეტალთ (სპილენძი, ბრინჯაო, რკინა) შეცვალა. შრომის იარაღების დასამზადებლად მასალის ასეთი ცვლა უძველესი ადამიანის განვითარების უმთავრესი მაჩვენებელია. ამიტომ არქეოლოგებმა, როგორც უკვე ვიცით, კაცობრიობის პირველყოფილი ისტორიის პერიოდიზაციას საფუძვლად სწორედ მასალათა ასეთი მონაცვლეობა დაუდეს. ამის მიხედვით პირველყოფილი საზოგადოების ისტორია ორ დიდ პერიოდად ქვის ხანად და მეტალის ხანად იყოფა. ქვის ხანა ყველაზე ხანგრძლივი ხანაა კაცობრიობის ისტორიაში. ამაში ადვილად დავრწმუნდებით, თუ აღვნიშნავთ, რომ მისი დასასრული ძვ. წ. VII-VI ათასწლეულით თარიღდება.

დროის ასეთ ხანგრძლივ პერიოდში ადამიანთა საზოგადოება ერთ ადგილას არ იდგა, ის მუდმივად პროგრესირებდა, ეს უპირველეს ყოვლისა ქვის იარაღის დამზადების ტექნიკისა და ხარისხის გაუმჯობესებაში აისახებოდა. თუ ქვის ხანის ადრეულ საფეხურზე ქვის იარაღი იმდენად უხეშად იყო დამუშავებული, რომ მისი გარჩევა ბუნებრივი ქვისაგან ზნირად მხოლოდ არქეოლოგის გამოცდილ თვალს შეუძლია, ქვის ხანის ბოლო პერიოდის საბრძოლო თუ შრომით იარაღს თავისი დახვეწილობით განცვიფრებაში მოჰყავს მნახველი. ამიტომაც, რომ არქეოლოგები ქვის ხანას ძირითადად ქვის

დამუშავების ტექნიკის მიხედვით, სამ დიდ ქვეპერიოდად: ძველ ქვის ხანად ანუ პალეოლითად, შუა ქვის ხანად - მეზოლითად და ახალ ქვის ხანად - ნეოლითად ყოფენ: „ლითოს“ ბერძნულად ქვას, „პალეოს“ - ძველს, „მეზოს“ - შუას და „ნეოს“ - ახალს ნიშნავს.

პალეოლითი თავის მხრივ ქვედა და ზედა პალეოლითად იყოფა. ღმნისელი ადამიანი ქვედა პალეოლითის ყველაზე ადრეულ საფეხურზე ანუ ოლდოვეის ეპოქაში ცხოვრობდა. ქვედა პალეოლითის შემდგომი საფეხურები საქართველოში ორას ოთხმოცზე მეტი არქეოლოგიური ძეგლითაა წარმოდგენილი და საქართველოს მრავალ კუთხეში გვხვდება. ქვედა პალეოლითის ადამიანი თავისი იერიით და ცხოვრების წესით მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა თანამედროვე ადამიანისაგან. იმ ხანის ადამიანი პირველყოფილ ჯოგებად ცხოვრობდა. აგროვებად მცენარეთა ნაყოფს და ძირუხერების ძირებს, ნადირობდა, ზეგჯერ თევზაობდა კიდეც. თანდათანობით მან ცეცხლის სხვაზე და ბრუნველური გზით მიღება ისწავლა. ცეცხლის დამორჩილება იმდენად დიდი და შთაბეჭდილი მოვლენა იყო კაცობრიობის ისტორიაში, რომ ეს ფაქტი მრავალი ხალხების თქმულებებში და ლეგენდებში აისახა.

120-100 ათასი წლის წინათ სამხრეთ აფრიკის ინდოეთის ოკეანის სანაპიროზე თანამედროვე ადამიანის წინაპარი - კრომანიონელი ადამიანი გაჩნდა, რომელმაც თანდათან ჩრდილოეთით გადაინაცვლა, სუეცის ყელზე გავლით წინაზაზში გადმოვიდა და აქედან მთელ დედამიწელზე გავრცელდა. კრომანიონელი თავისი იერიით და გონებრივი შესაძლებლობით არ განსხვავდებოდა თანამედროვე ადამიანის - ჰომო საიენსის ანუ გონიერი ადამიანისაგან (ლათინურად „ჰომო“ - ადამიანს, „საიენსი“ - გონიერს ნიშნავს).

ქვედა პალეოლითი 40-35 ათასი წლის წინათ დასრულდა. ზედა პალეოლითის დადგომა დაემთხვა დედამიწაზე ერთ-ერთ ძლიერ გამყინვარებას, როდესაც მუდმივი თოვლის და ყინულის საფარი ზღვის დონიდან ყველაზე დაბალ სიმაღლეზე დაეშვა. ამიტომ იყო, რომ ამ ხანაში საქართველოს ტერიტორიაზე ისეთი ცხოველი გამოჩნდა, როგორიცაა მამონტი. დღეისათვის არქეოლოგებმა და პალეონტოლოგებმა საქართველოში ზედა პალეოლითის ხანის 80-მდე ძეგლი გამოკვლინეს. ყველა მათგანი დასავლეთ საქართველოშია აღმოჩენილი, რაც იმ დროისათვის დასავლეთ საქართველოში აღმოსავლეთ საქართველოსთან შედარებით უფრო თბილი ჰავით შეიძლება აიხსნას. ამ არქეოლოგიურ ძეგლებს შორის უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნავია დევის ზერელის მღვიმე (მდ. ჩხერიმელაზე, ზარაგაულთან), სადაც კრომანიონელის ყბის ნაწილი აღმოჩნდა, აგრეთვე საგვარჯილეს (თერჯოლას რაიონის სოფ. ძეგრში) და საკაფის (მდ. წყალწითელაზე ქუთაისთან) მღვიმეები.

ზედა პალეოლითის ადამიანი გვაროვნულ თემებად ცხოვრობდა. გვაროვნული თემი ისეთი საზოგადოებრივი ერთობა იყო, რომელიც სისხლით მონათესავე ადამიანებისაგან შედგებოდა. ქვის ხანაში გვარი მატრიარქალური ანუ დედამთავრული იყო. ეს იმას ნიშნავს, რომ ნათესაობა დედის ხაზით გადადიოდა. ამის მიზეზი ძირითადად იყო ის, რომ იმხანად ოჯახი ჯერ კიდევ არ იყო მონოგამური ანუ ერთპარტიზნოვანი და როგორც ქალს, ისე კაცს ერთდროულად რამდენიმე მეუღლე შეიძლებოდა ჰყოლოდა. ამას პოლიგამია ეწოდება. ასეთ ვითარებაში წარმომავლობა დედის ხაზით უფრო ადვილად დასადგენი იყო. რამდენიმე გვაროვნული თემი ტომებად ერთიანდებოდა.

ზედა პალეოლითელ ადამიანს უკვე გააჩნდა პრიმიტიული რწმენა-წარმოდგენები ანუ უმარტივესი რელიგია. მან დაიწყო თავისი მიცვალებულის დამარხვა გარკვეული წესის მიხედვით. იმ ხანის ადამიანი ასულეირებდა უსული საგნებს. მას ეგონა, რომ საკუთარი თავის მსგავსად ქვას, ხეს, წყალს, მთას ... თავისი სული გააჩნდა. ასეთ რწმენა-წარმოდგენებს მეცნიერები ანიმიზმს უწოდებენ. პირველყოფილი ადამიანი თავყანს სცემდა აგრეთვე ცხოველებს. ცალკეულ გვარს და ტომს თავისი სათაყვანო ცხოველი ჰყავდა, რომელზედაც აკრძალული იყო ნადირობა. ასეთ ცხოველებს „ტოტემური ცხოველები“ ეწოდებოდათ. მაგალითად, ავსტრალიაში ადგილობრივი ტომებისთვის ტოტემური ცხოველი იყო კენგურუ. ფიქრობენ, რომ ჩვენი წინაპრებისთვის ტოტემური ცხოველები უნდა ყოფილიყო მგელი, ტახი ... გავრცელებული იყო აგრეთვე ზეთა თაყვანისცემა. ასეთ სათაყვანო ზეებად ჩვენში ითვლებოდა ნაძვი,

პალეონტოლოგია

„პალეონტოლოგია“ სამი ბერძნული სიტყვის „პალეოს“ - ძველი, „ონტოს“ - არსებული და „ლოგოს“ - ცოდნა, მოძღვრება, შეერთების გზითაა მიღებული და სიტყვასიტყვით ძველად არსებულის შესახებ მოძღვრებას ნიშნავს. მეცნიერების ეს დარგი ცოცხალი ბუნების ისტორიას ანუ ნამარხ ცხოველებსა და მცენარეებს შეისწავლის.

მონოგამია და პოლიგამია

„მონოგამია“ ორი ბერძნული სიტყვისაგან „მონოს“ - ერთი, ერთიანი, ერთადერთი და „გამოს“ - ჭრიწინება შედგება. ამ სიტყვით აღინიშნება ადამიანთა საზოგადოებაში ისეთი საქორწინო ურთიერთობა, როდესაც ქალსა და კაცს თითო მეუღლე ჰყავს. ამის საპირისპირო ცნებაა „პოლიგამია“, სადაც „პოლი“ მრავალს ნიშნავს.

მუხა, ცაცხვი, ალუა, ურთხმელი ... ამავე დროიდან შემოდის შელოცვები ავი თვალისაგან დასაცავად, აეადმყოფობის გამსაკურნებლად, აგრეთვე რწმენა იმისა, რომ სხვადასხვა შელოცვით საგანს ადამიანის დაცვა შეუძლია. ასეთ რწმენა-წარმოდგენას მეცნიერები მაგიას ემახიან.

ზედა პალეოლითში ჩაისხა ხელოვნების სხვადასხვა დარგი. უძველესი რელიგიური რიტუალები სხეულის რიტუალი, თანმიმდევრული მოძრაობებით და „მუსიკალური“ თანხლებით სრულდებოდა, რამაც თანდათან საფუძველი ჩაუყარა ცეკვას და სიმღერას. ზედა პალეოლითიდან მოდის მხატვრობაც. იმჟამინდელი ადამიანი პირველ რიგში ცხოველებს და ნადირობის სცენებს ხატავდა. ზედა პალეოლითიდან ადამიანის მხატვრობის შესანიშნავი ნიმუშები გამოგონება პირინეის მთებისა და სახარის უდაბნოს გამოქვაბულებმა. მათ შორის განსაკუთრებით გამოირჩევა ალტამირას (ესპანეთში) და ლიასკოს (საფრანგეთში) გამოქვაბულების ფერწერა. ზედა პალეოლითის ხელოვნების რამდენიმე ნიმუში საქართველოშიცაა აღმოჩენილი. სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოში დაბა წალკის ახლოს არქეოლოგებმა კლდეზე ამრკაწრული ირმები, ცხენები, აქლემები, გველები, ფრინველები და მშვილდისრიანი კაცუნები აღმოაჩინეს. ამ ნახატებს არქეოლოგები უკვე მეზოლითის ხანას მიაკუთვნებენ, რომელიც საქართველოს ტერიტორიაზე ძვ. წ. XII-LX ათასწლეულებით თარიღდება. უძველესი ადამიანის ისტორიაში მეზოლითი ანუ შუა ქვის ხანა უპირველეს ყოვლისა მშვილდისრის გამოგონებითაა ცნობილი. მშვილდისრის გამოგონებას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა. ადამიანი საბოლოოდ გაბატონდა ცხოველთა სამყაროზე: ახლა მას შეეძლო სორი მანძილიდან განეგმორა თავისი მსხვერპლი.

მეზოლითის ეპოქა ახალმა ქვის ხანამ ანუ ნეოლითმა შეცვალა. ნეოლითი კაცობრიობის ისტორიაში ძირეული გარდატეხის ეპოქაა. ამ პერიოდს ნეოლითურ რევოლუციასაც უწოდებენ: ადამიანი შემგროვებელი და მიმოფიქვებული არსებიდან მწარმოებელ არსებად გადაიქცა. ნეოლითის ხანაში ჩაყარა საფუძველი მიწათმოქმედებას და მეცხოველეობას. ამავე პერიოდში ადამიანი იწყებს კერვას, ქსოვას და მეთუნეობას ანუ თიხის ჭურჭლის დამზადებას. საქართველოში ნეოლითური ნამოსახლარები ბევრია შემორჩენილი, მათი უმრავლესობა დასავლეთ საქართველოშია. ასეთებია: კისტრიქში, გურიათაში, ანასელში, მაშათში, ღუმბრიშში, თეთრამღივში, ზემო ალვანში (კახეთში) ... ნეოლითი საქართველოს ტერიტორიაზე ძვ. წ. VIII - VI ათასწლეულის პირველ ნახევარს მოიცავს. ნეოლითი მატრიარქალური გვარის გაფურჩქნის პერიოდი, მატრიარქატის „ოქროს ხანა“, ამავე დროს მისი დასასრულიც. მეტალის გამოჩენით პირველყოფილი საზოგადოების ისტორიაში ახალი ეტაპი იწყება.

§ 14. ბრინჯაოს ხანა საქართველოს ტერიტორიაზე

პირველი მეტალი, რომელიც ადამიანმა გამოიყენა, სპილენძი იყო. სპილენძი შენარევების გარეშე რბილი მეტალია, მან ვერ გამოაშვეა ხმარებიდან ქვის იარაღი, ამიტომ საზოგადოების ისტორიის ამ ხანას სპილენძ-ქვის ხანას ანუ ენეოლითს (ენეოს - ლათინურად სპილენძს აღნიშნავს) უწოდებენ. ენეოლითი ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიაზე ძვ. წ. VI - ძვ. წ. IV ათასწლეულის I ნახევრით თარიღდება. მეცნიერთა უმრავლესობა ამჟამად ენეოლითს განიხილავს არა როგორც ცალკე ხანას, არამედ, როგორც ბრინჯაოს ეპოქის საწყის ეტაპს. ბრინჯაო როდესაც შენარევი. მის მისაღებად საჭიროა სპილენძს

ამქოლოგიუმი ყლყუმი

არქეოლოგიური კულტურა ერთ გარკვეულ დროში. ერთსა და იმავე ტერიტორიაზე არქეოლოგთა მიერ გამოვლილი ერთ-გვაროვანი მატერიალური ნივთების ერთობლიობას ეწოდება. ჩვეულებრივ ასეთი ერთ-გვაროვნება აისახება კრამიოს, ანუ თიხის ჭურჭლის მოყვანილობასა და მოხატულობაში, სამკრწრო და საბრძოლო იარაღის ფორმებში, საცხოვრებელი არქიტექტურასა და სამშენებლო ტექნიკაში, საერთო რწმენა-წარმოდგენებში, რომლებიც პირველ რიგში დიკრძალვის წესში გამოიხატება.

გარკვეული დროით სხვა მეტალები: სტილიზუმი, იგივე ანთიმონი, დარიშხანი ან კალა შეერიოს. ხანამ მეტალურგიის საწყისებს დაუფუძნებოდა, ადამიანი სპილენძს ცივად, ჭედვით დამუშავების გზით იყენებდა. სპილენძის მოპოვებამ და დამუშავებამ მნიშვნელოვნად შეცვალა პირველყოფილი საზოგადოების ცხოვრება. უპირველეს ყოვლისა, გაიზარდა მამაკაცის როლი გვაროვნულ თემში, რასაც მატრიარქატის პატრიარქატით ანუ მამამთავრული გვარით შეცვლა მოჰყვა.

ჩვენს ტერიტორიაზე ენეოლითი ყველაზე კარგად არქეოლოგთა მიერ აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი ე. წ. „ადრესამიწეთმოქმედო კულტურის“ სახითაა წარმოდგენილი. მას „გორა ნამოსახლარების კულტურასაც“ უწოდებენ.

ენეოლითის ხანის გორა ნამოსახლარების კულტურის ძეგლები ძირითადად შიდა და ქვემო ქართლში და მის მომიჯნავე დღევანდელი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე გვხვდება. ეს გორები ხელოვნური ბორცვებია, რომლებიც მრავალი თაობის ერთ ადგილას ხანგრძლივი ცხოვრების შედეგადაა წარმოქმნილი. ასეთ გორაზე (იბირის გორა, შულაერის გორა, წითელი სოფლის გორა, ზრამის დიდი გორა...) ცალკეული სამოსახლოების მთელი კომპლექსია აღმოჩენილი. ამ სამოსახლოებში თითოეულ ოჯახს თითო საცხოვრებელი ეკუთვნოდა, რომლის კედელთან თიხისგან ნაბერწი ცეცხლის კერა იდგა, სადაც ცეცხლი მუდმივად ენთო. საცხოვრებლები ალიზით (გამორუქვარი თიხა) იყვნენ ნაკვეთი და თავისი ფორმით თივის ზეიმს წააგავდა. ამ კულტურის მატარებელი მოსახლეობა ბინადარ ცხოვრებას ეწეოდა და მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობას მისდევდა. არქეოლოგებმა მათ ნამოსახლარებზე მარცვლეულის ათამდე ჯიშში დააფიქსირეს, მათ შორის ზორბალი, ქერი, შერია... უპირატესად აშენებდნენ მსხვილფეხა პირუტყვს, განვითარებული იყო მეღორეობაც. აღმოსავლეთ საქართველოს გორა ნამოსახლარების ენეოლითური კულტურა ძვ. წ. VI-IV ათასწლეულებით თარიღდება.

თანდათანობით ადამიანი საძილემთან სხვა მეტალების შერევას, მის გამოდნობას, ყალიბებში ჩასხმას, ანუ მეტალურგიას დაიწყო. ასე დაიწყო ბრინჯაოს ხანა. საქართველოს ტერიტორიაზე ბრინჯაოს ხანის დასაწყისად ძვ. წ. IV ათასწლეულის მეორე ნახევარი ითვლება. ეს ხანა ჩვენში სამ ათასწლეულს მოიცავს და, ისევე როგორც სხვაგან, ადრე, შუა და გვიანბრინჯაოს ხანად იყოფა. ადრე ბრინჯაოს პერიოდი გამოირჩევა ბრინჯაოს ნაწარმის სიძირით, შუა ბრინჯაოს ხანაში ბრინჯაოს მეტალურგია დიდ აყვავებას განიცდის, გვიან ბრინჯაოს ხანის ბოლო ეტაპზე კი ადამიანი უკვე რკინასაც ეცნობა.

ბრინჯაოს ხანა პირველყოფილი საზოგადოების ცხოვრებაში დიდი ძვრებით აღინიშნა. ბრინჯაოს იარაღის გამოყენებამ კაცობრიობის ისტორიაში პირველად წარმოქმნა ჭარბი პროდუქტი, როდესაც ადამიანმა შეძლო უფრო მეტი დოვლათი შეექმნა, ვიდრე მის საშრობებს სჭირდებოდა. ამან საფუძველი ჩაუყარა ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლუატაციას ანუ ერთი ადამიანის მიერ მეორე ადამიანის შრომის მითვისებას. ასე წარმოიშვა პირველყოფილი მონობა. ომები გვაროვნულ თემებს შორის ადრეც ზდებოდა ტერიტორიისა და დოვლათის ხელში ჩაგდებას მიზნით, მაგრამ ბრინჯაოს ხანაში ომები უფრო გახშირდა. თუ ადრე ტყვეებს უბრალოდ კლავდნენ, რათა თავიდან მოეცილებინათ ზედმეტი მჭამელი, ახლა მათ მონებად აქცევდნენ და მეურნეობაში იყენებდნენ: მათ ზომ უკვე მეტი შეეძლოთ ეწარმოებინათ ვიდრე მათი გამოკვებისთვის იყო აუცილებელი. ადრეული ბრინჯაოს ხანა დედამიწაზე საზოგადოებრივი შრომის პირველი დიდი დაწესილებით აღინიშნა: ბინადარ, მიწათმოქმედ ტომებსა და ზალხებს. გამოყენებ მომთაბარე-მესაქონლეობის მიმდევარი ტომები და ზალხები. მომთაბარეებსა და ბინადარ ცხოვრებას მიმდევარ ტომებში გახშირდა ომები და თავდასხმები. მეორე მხრივ, ამ განსხვავებული მეურნეობის ზალხებს შორის დიდი აღებ-მოციმბობა განვითარდა.

ადრეობრინჯაოს ხანა საქართველოს ტერიტორიაზე უმთავრესად მტკვარ-არაქსის კულტურითაა წარმოდგენილი, რომელიც ძვ. წ. IV ათასწლეულის მეორე ნახევრით და მესამე ათასწლეულის ბოლოთი თარიღდება. ეს სახელწოდება ამ კულტურას იმიტომ ეწოდა, რომ მისთვის დამახასიათებელი არქეოლოგიური ძეგლები თავდაპირველად მდინარეების მტკვრისა და არაქსის შუამდინარეთში აღმოჩნდა. დღეისათვის დადგენილია, რომ ეს კულტურა გავრცელებული იყო სამხრეთ და ჩრდილოეთ კავკასიის დიდ ნაწილში, დასავლეთ საქართველოსა და აღმოსავლეთ აზერბაიჯანის გამოკლებით. გარდა კავკასიისა „მტკვარ არაქსის კულტურა“ მოიცავდა ჩრდილოეთ ირანს, თანამედროვე თურქეთის სირიისა და პალესტინის დიდ ნაწილს. აქის ცნობილია „პირ-ბეტ-კერაკის არქეოლოგიური კულტურის“ სახელით (იხ. რუკა 3, ა).

მტკვარ-არაქსის კულტურას ენეოლითური გორა ნამოსახლარების კულტურის გაგრძელებად მიიჩნევენ. ამ კულტურის მატარებელი საზოგადოება ბინადარ და მიწათმოქმედ ცხოვრებას მისდევდა. ის სპეციალურად გამაგრებულ ბუნებრივ გორებზე ცხოვრობდა. გორაზე სამოსახლოები

მტკვარ-არაქსის კულტურა

უკმაშვი

სანტერესოა ვიცოდეთ, რომ მტკვარ-არაქსის კულტურისათვის დამახასიათებელი ნიშნები არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში, დღევანდელი პოლონეთის, ჩეხეთის ტერიტორიაზე და უფრო დასავლეთითაც კი. ასეთად შეიძლება დავასახელოთ. მაგალითად, ჩეხეთის ქალაქ დევიზთან აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა. ყოველივე ეს მეცნიერებს აფიქრებინებთ, რომ ძვ. წ. III ათასწლეულში კავკასიიდან მტკვარ-არაქსის კულტურის მატარებელ ტომმა ნაწილი ჩრდილო კავკასიის ველების გავლით გადავიდა აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში.

ტერასებად იყო განლაგებული. საცხოვრებლის შუაში თიხის მრგვალი კერა იყო მოთავსებული. აქვე იყო პატარა სამოცეცხლო თიხის კერპებით, რომლებიც ძირითადად ვერძის თავებს და ადამიანთა სიმბოლურ გამოსახულებებს წარმოადგენდნენ. საცხოვრებელ სახლს მიშენებული ჰქონდა პირუტყვის სადგომები. მტკვარ-არაქსის კულტურის მთავარი დამახასიათებელი ნიშანია მოწითალო, რუხი, წაბლისფერი ან შავი პრიალა ზედაპირიანი, ვარდისფერ სარჩულიანი ხელით ნაძერწი კერამიკა, რომელიც ზოგჯერ გეომეტრიული ორნამენტითაა შემკული.

ძვ. წ. III ათასწლეულის დასასრულიდან - ძვ. წ. II ათასწლეულის შუა ხანამდე საქართველოში შუაბრინჯაოს ხანაა. შუა ბრინჯაო ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიაზე წარმოდგენილია დიდი ყორღანების ბრწყინვალე კულტურით. რომელმაც ისტორიული საქართველოს ტერიტორიის დიდი ნაწილი მოიცვა (იხ. რუკა 3, ბ). ამ კულტურის მატარებელი ხალხი მომთაბარულ მესაქონლეობას მისდევდა, ამიტომ მათი სამოსახლოები დღემდე არაა მიკვლეული. გამოირჩევა მარტყოფის, ბედენის, თრიალეთის, ალაზნისა და ივრის ველების ყორღანები. ყორღანები მიწითა და ქვა-ლორღით დაფარული ხელოვნური გორებია. სიმაღლით ისინი ხანდახან 8-10 მეტრს, ფართობით კი ერთ ჰექტარს აღწევენ. ყორღანების ცენტრალურ ნაწილს კვადრატული ფორმის დასაკრძალავი დარბაზი წარმოადგენდა, რომელიც ქვით იყო ამოშენებული და ხის მორების ორმაგი რივით გადახურული. მიცვალებული ან მისი ფერფლი ასეთ ყორღანში საგანგებო ზარებით შებმული ოთხთავა ღრმით შეჰქონდათ. ხშირად მიცვალებულს თან აყოლებდნენ დახოცილ მსახურებს და ცოლებსაც, თან ატანდნენ იმ სამკაულისა და საბრძოლო იარაღის დიდ ნაწილს, რომლითაც ის ცხოვრებაში სარგებლობდა. ამიტომ საქართველოს ტერიტორიაზე გათხრილ და შესწავლილ ყორღანებში ოქროს, ვერცხლის და ბრინჯაოს მრავალი ნაკეთობა აღმოჩნდა. მათ შორის მსოფლიოს ხელოვნების საგანძურში შევიდა ამ ყორღანებში აღმოჩენილი ხელოვნების ისეთი უნიკალური ნიმუშები, როგორიცაა ძვირფასი თევზებით შემკული ოქროს თასი თრიალეთის ყორღანიდან და წნორის ყორღანში აღმოჩენილი ლომის ოქროს ქანდაკება. განსაკუთრებით დასვეწილი და ლამაზია ყორღანებში აღმოჩენილი კერამიკა. თრიალეთის ყორღანებში აღმოჩენილი კერამიკა კონტრასტული ფერებით გამოირჩევა და შემკულია მდიდრული მცენარეული ორნამენტით. ხელით ნაძერწი ეს თიხის ჭურჭელი იმდენად ნათიფია, რომ სამეთუნეო მორგეზე დაზაფებულისაგან ძნელად განირჩევა.

დასავლეთ საქართველოში ბრინჯაოს მეტალურგიის მთავარ ცენტრს მდ. რიონის სათავეები, ზემო რაჭაში ბრილის მდამოებე წარმოადგენდა. რაჭაში, მაღლა მთებში სპილენძის, ანთიმონის (სტილიბუმის) და დარიშხანის საბადოებია, რომლებსაც ჩვენი წინაპრები ძვ. წ. III ათასწლეულის შუა ხანიდან აბუშავებდნენ. საგანგებოდ მოწყობილ მაღაროებიდან სპილენძის მაღანი ურბებით ქვემოთ ჩამოჰქონდათ, სადაც მას ღუმელებში ადნობდნენ. სუფთა სპილენძის ნაწილი უცხოეთში გაჰქონდათ, ნაწილს კი ადგილზევე დარიშხანს და ანთიმონს უმატებდნენ და ბრინჯაოს იღებდნენ. მეტალურგიის ერთ-ერთ ასეთ კერას ბრილის ნამოსახლარი წარმოადგენს. დარიშხანი მომწამვლელი ნივთიერებაა, მაგრამ რადგან ის ადგილზე მოიპოვებოდა, ხოლო კალის შემოზიდვა ძალზე ძვირი ჯდება, ბრინჯაოს ხანის ხანგრძლივ მონაკვეთში ჩვენი უმთავრესად დარიშხანიან ბრინჯაოს იყენებდნენ. კალიანი ბრინჯაოს მიღება ჩვენმა წინაპრებმა მხოლოდ ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველ ნახევარში დაიწყეს.

შუა ბრინჯაოს ხანის ბოლო პერიოდში ჩვენი წინაპრების ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი სიახლეებით აღინიშნა. ამ დროისათვის მათ დაიწყეს თიხის ჭურჭლის სპეციალურ სამეთუნეო მორგეზე დამზადება. ამავე დროს იწყება ცხენის ფართოდ გამოყენება როგორც სამომოსვლოდ, ისე ბრძოლაში. შუა ბრინჯაოს ხანაზე მოდის შრომის მეორე დიდი საზოგადოებრივი დანაწილება. მიწათმოქმედ და მესაქონლე ტომებს ცალკე გამოეყვნენ ბრინჯაოს იარაღის დამამზადებელი ხელოსნები, რომლებიც ერთად სახლდებოდნენ და ქალაქის ტიპის პირველ დასახლებებს ქმნიდნენ.

ამავე ხანებში გვაროვნული თემი იწყებს დაშლას. ბრინჯაოს იარაღის გაუმჯობესებამ მოამარაგა გვაროვნულ თემში დოვლათი. ახლა უკვე აღარ იყო მთელი გვარის ძალისხმევა საჭირო ცხოვრების უზრუნველსაყოფად, ამას ცალკეული ოჯახიც აუდიოდა. დიდი, მძლავრი ოჯახები ტოვებენ გვარს და

ცალკე სახლდებიან. სხვადასხვა გვარებიდან გამოსული და მეზობლად დასახლებული ოჯახები სამეზობლო თემს ქმნიან. სამეზობლო თემში მიწა, კარმიდამო და სამეურნეო იარაღი უკვე არა მთელი თემის, არამედ ერთი დიდი ოჯახის საკუთრებად იქცა. ასე ჩაეყარა საფუძველი კერძო საკუთრებას, განსაკუთრებით კერძო საკუთრებას მიწაზე, რომელიც ძველი ადამიანისათვის წარმოების ძირითად საშუალებას წარმოადგენდა. ამავე დროს საძოვრები, წყალი, ტყე მთელი თემის საკუთრებაში დარჩა. კერძო საკუთრების წარმოქმნამ დააჩქარა საზოგადოების ქონებრივი დიფერენციაცია ანუ მისი დაშლა მდიდრებად და ღარიბებად. ყოველივე ამან სამხრეთ კავკასიაში და მათ შორის ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე მეცხოვრები ტომები სახელმწიფოს წარმოქმნის ზღურბლზე მიიყვანა.

სახელმწიფოს პირველი ნიშნები ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე უკვე „დიდი ყორღანების ბრწყინვალე კულტურის“ მატარებელ მოსახლეობაში შეიმჩნევა, სადაც წარჩინებულები, სავარაუდოთ ტომის და ტომთა გაერთიანების ბელადები, რიგითი წევრებისგან განსხვავებით განსაკუთრებულად მდიდრულ ყორღანებში არიან დაკრძალულნი. ასეთი ყორღანების მშენებლობა ხანგრძლივ და ორგანიზებულ შრომას ითხოვდა.

გვიანი ბრინჯაოს ხანა საქართველოს ტერიტორიაზე დაახლ. ძვ. წ. XV - ძვ. წ. IX-VIII საუკუნეებს მოიცავს. გვიანი ბრინჯაო საქართველოში ორი ბრწყინვალე არქეოლოგიური კულტურით - დასავლურ ქართული, პირობითად კოლხური და აღმოსავლურ ქართულითაა წარმოდგენილი. კოლხური კულტურა დასავლეთ კავკასიიდან, ყუბანისპირეთიდან თანამედროვე თურქეთის ქალაქ სამსუნამდე ვრცელდებოდა. ის ისტორიულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსა და შიდა ქართლსაც მოიცავდა (იხ. რუკა № 3, ბ). კოლხური კულტურისათვის დამახასიათებელია ბრინჯაოს ნატიფი სამეურნეო და საბრძოლო იარაღი, პირველ რიგში კოლხური ცულები. კოლხური კულტურის ბრინჯაოს ნაწარმი იმდროინდელ მსოფლიოში არსებული სხვა მეტალურგიული კერების ნაწარმისაგან თავისი მაღალმშატერული დონით საგრძნობლად გამოირჩევა.

ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისში ადამიანმა რკინის გამოყენებაც დაიწყო. ამიტომ გვიან ბრინჯაოს ხანის ბოლო პერიოდს, ძვ. წ. X-VIII საუკუნეებს გვიან ბრინჯაო-ადრეული რკინის ხანასაც უწოდებენ. თანდათანობით რკინამ ბრინჯაო მთლიანად გამოდევნა და დაიწყო რკინის ხანა. გვიან ბრინჯაოს ხანა და რკინის ხანის დასაწყისი ბევრგან და მათ შორის საქართველოში პირველი სახელმწიფოების წარმოშობით აღინიშნა.

საქართველო ანტიკურ ხანაში

§ 15. პირველი ქართული სახელმწიფოები და ძველი მსოფლიო

აზია და ევროპა

აზია დედამიწის ექვსი კონტინენტიდან ერთ-ერთია. „აზია“ ძველი ბერძნული ტერმინია. ფიქრობენ, რომ ის ასურული „ასუ“-დან წარმოსდგება. რაც ამ ენაზე „აღმოსავლეთი“ აღნიშნავდა. მცირე აზია ნახევარკუნძულია. ის ხმელთაშუა ზღვის, მარმარილოს და შავ ზღვებს შორის მდებარეობს. ეს ტერატორია დღისათვის მთლიანად თურქეთს უკავია. მცირე აზია წინა აზიის ერთ-ერთი ნაწილია. მის გარდა წინა აზიაში არაბეთის ნახევარკუნძული, აგრეთვე თანამედროვე ირანის, ერაყის, სირიის, იორდანისა და ისრაელის ტერიტორიებიც შედის. ამჟამად წინა აზიას სამხრეთ კავკასიასაც აკუთვნებენ. წინა აზიას ზოგჯერ „დასავლეთ აზიასაც“ უწოდებენ. ამით მას განასხვავებენ აღმოსავლეთ აზიასგან, რომელშიც შედის რუსეთის შორეული აღმოსავლეთი, ჩინეთის დიდი ნაწილი, ყირგა და იაპონია. დასავლეთ აზიასა ანუ წინა აზიას და აღმოსავლეთ აზიას შორის ცენტრალური აზია მდებარეობს. ცენტრალურ აზიაში შედის მონღოლეთი, ყაზახეთი, ტიბეტი, შუა აზია ... შუა აზია კასპიის ზღვის აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორიაა. მისი ისტორიული ფარგლები ძირითადად დღევანდელი თურქეთის, უზბეკეთის, ყირგიზეთისა და ტაჯიკეთის ტერიტორიას თანხვდება. ცალკე გამოყოფენ სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიას. რომელშიც თანამედროვე ბანკოტანი, ინდოეთი, ვიეტნამი შეყავთ. შედარებით ახალი ცნებაა „ევრაზია“. ის ორი გეოგრაფიული ტერმინის - „ევროპისა“ და აზიის გაერთიანების შედეგად შეიქმნა. ევროპის კონტინენტის სახელიც ძველი ბერძნული „ევროპადან“ მომდინარეობს, რაც ასევე ასურული სიტყვიდან „ერეპ/ირიბი“ - „დასავლეთი“ - წარმოსდგება.

უძველესმა ხალხებმა პირველი სახელმწიფოები ჯერ კიდევ ადრე და შუა ბრინჯაოს ხანაში შექმნეს. ეს სახელმწიფოები ძირითადად აზიისა და აფრიკის ცალკეულ რეგიონებში ჩამოყალიბდნენ. ამიტომ ისტორიკოსები მათ ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნებს უწოდებენ (იხ. რუკა № 3). მათ შორის, უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ძველი ეგვიპტე, რომელსაც ჩრდილო-აღმოსავლეთ აფრიკაში მდ. ნილოსის შუა და ქვემო წელი ეკავა. ძველ მსოფლიოში ცნობილი იყო ეგვიპტის მთავარი ქალაქები თებე და მემფისი. ეგვიპტის მეფეებს ფარაონები ეწოდებოდათ. ისინი საგანგებოდ აგებულ პირამიდებში იმარხებოდნენ. მათ შორის უმაღლესია ფარაონ ზუფუს ანუ ზეოფისის პირამიდა, რომლის სიმაღლე 146,5 მეტრია. ეგვიპტელები იეროგლიფურ დამწერლობას იყენებდნენ და ჰაბირუსზე და ქაზაზე წერდნენ. ძველი სახელმწიფოებრიობის ერთ-ერთ კერას შუამდინარეთიც წარმოადგენდა. ასე ეწოდება ორი დიდი წინააზიური მდინარის, ტიგროსისა და ეფრატის შორის მდებარე ტერიტორიას. მას მესოპოტამიასაც ეძახიან, რაც ძველ ბერძნულში შუამდინარეთს ნიშნავდა. აქ ადრეობრივად ხანაში შუმერებმა პირველი ქალაქ-სახელმწიფოები შექმნეს. შუმერებმა დიდი კვალი დაამჩნიეს მსოფლიო კულტურის განვითარებას. მათი ენიდან ცალკეული სიტყვებიც წინა აზიის მრავალი ხალხის ენაში, მათ შორის ძველ ქართულშიც შევიდა. ასეთებია შუმერული „ლუქ“ და ქართული დიქი, შუმერული „ბირ“ (ცეცხლის გაჩაღება) და ქართული ბრიალი; შუმერული „გიზიზი“ (ჩირაღდანი) და ქართული გიზგიზი ... შუმერებმა შექმნეს ლურსმული დამწერლობა, რომელიც მრავალმა ხალხმა გადაიღო. საწერ მასალად ისინი ძირითადად თიხის ფირფიტებს იყენებდნენ. შუმერები დახელოვნებულიყენ იყვნენ მშენებლობაში. აგურით აშენებდნენ საუცხოო ტაძრებს - ზიქურატებს. შუა ბრინჯაოს ხანაში შუამდინარეთში წარმოიქმნა ძველი მსოფლიოს ისეთი ცნობილი სახელმწიფოები, როგორიც იყო ასურეთი და ბაბილონი. ამ ქვეყნების სახელები მათივე დედაქალაქების ასურისა (დღევანდელი ქ. მოსულის ახლოს) და ბაბილონის (დღევანდელი ქ. ბაღდადის ახლოს) სახელებიდან წარმოსდგება. ასური ასურეთის მთავარი ღვთაების სახელი იყო, ხოლო ბაბილონი სემიტურ ენაზე „ღვთის კიშკარს“ აღნიშნავდა. ბაბილონის მეფებიდან ისტორიაში ცნობილია მეფე ჰამურაბი (ძვ. წ. XVIII ს.), რომელმაც ჩვენამდე მოღწეული უძველესი კანონთა კრებული შეადგინა. ეს კანონები საგანგებო სტელაზე იყო ამოკვეთილი. საუკუნეთა მანძილზე ასურეთი ძლევამოსილ ქვეყანას წარმოადგენდა. ის თავისი სიძლიერის მწვერვალზე წინა აზიის მრავალ ქვეყანაზე და ეგვიპტეზე ბატონობდა. I ათასწლეულის დასაწყისში ასურეთის დედაქალაქი ნინეფია (დღევანდელ ერაყში, მდ. ტიგროსის ნაპირას) გახდა. ამ ნაქალაქარის გათხრების დროს არქეოლოგებმა მიაკვლიეს ასურეთის მეფის ასურბანიუფაის ლურსმული დამწერლობით შესრულებულ, თიხის ფირფიტებისგან შემდგარ ბიბლიოთეკას, რომელმაც მეცნიერებას გააცნო

შუამდინარეთის ბრწყინვალე კულტურა და ისტორია. ასურელები და ბაბილონელები სემიტები იყვნენ. მცირე აზიაში დაახლოებით ამავე პერიოდში (ძვ. წ. XVIII ს.) სახელმწიფოს შემქმნელი ხეობები კი ინდოევროპიულ ხალხებს ეკუთვნოდნენ. ხეთებს ჩვენი წინაპრები ქეტებს უწოდებდნენ. მათი დედაქალაქი ხათუსა იყო. ამ ქალაქის ნანგრევები აღმოჩნდა ბოლახკოიში (თურქეთში). ხეთები ლუსსიმულ დამპყრობლის იყვნებდნენ. აქაც ძირითად საწერ მასალას თიხის ფირფიტები წარმოადგენდა. თავისი სიძლიერის ხანაში ხეთების სახელმწიფომ მცირე აზიის უდიდესი ნაწილი მოიცვა და შავი ზღვიდან ხმელთაშუა ზღვამდე გადაიჭიმა. ამ დროს მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით ხეთებს ურთიერთობა ჰქონდათ იქ მოსახლე ტომებთან, პირველ რიგში ქაშეებთან. მეცნიერთა ნაწილი ქაშეებს ამ სახელის ჩერქეზთა ძველ სახელთან - ქაშაგებთან - მსგავსების გამო, ჩერქეზულ-ადიღეური მოდგმის ტომად მიიჩნევს, მეცნიერთა მეორე ნაწილი კი მათ, მდიდარი ონომასტიკური მასალის ანალიზის საფუძველზე, ქართული მოდგმის ტომებად თვლის. ხეთური ენიდან ქართულში ცალკეული სიტყვები შემოვიდა. ასეთია, მაგალითად, ამინდის და ჭკეპა-ქუხილის დმართის სახელი თარხუნთასი, რომელიც ქართულში „ტარ-ოსის“ ფორმით დამკვიდრდა და ამინდს აღნიშნავს.

ონომასტიკა

ონომასტიკა ბერძნული სიტყვა „ონოს“-იდან მომდინარეობს, რაც „სახელს“ ნიშნავს. ონომასტიკა ენათმეცნიერების ერთი დარგია, რომელიც ძველ საკუთარ სახელებს შეისწავლის. ენათმეცნიერების ამ დარგს ონომასტიკა-გასაც უწოდებენ.

ხეთების სახელმწიფოს დაცემის შემდეგ ძვ. წ. XIII-XI სს-ში მცირე აზიის აღმოსავლეთ ნაწილში ეფფრატის სათავეებთან მუშქების ტომები გაშროჩნდნენ, რომლებიც ასურეთს ჩრდილოეთიდან უტევენ. მუშქებს მეცნიერთა ერთი ნაწილი ინდოევროპული ენის მატარებელ ტომებად მიიჩნევს. სხვები კი მათ ქართული მოდგმის ტომებად თვლიან და სახელწოდება „მუშქს“ ერთ-ერთი ძველ ქართულ სატომო სახელს - მესხს უკავშირებენ. მოგვიანებით მუშქებმა ინდოევროპულ ფრიგიელებთან ერთად ხეთების ტერიტორიაზე მძლავრი ფრიგიულ-მუშქური სახელმწიფო დააარსეს.

შუა ბრინჯაოს ხანიდან მსოფლიო კულტურის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კერას ხმელთაშუა და ეგეოსის ზღვების აუზი წარმოადგენდა. აქ წარმოქმნილ კულტურას კრეტა-მიკენის კულტურა ეწოდება, ის ძველმა ბერძენმა ტომებმა შექმნეს. ამ კულტურის თავდაპირველი ცენტრი კუნძულ კრეტაზე მდებარეობდა. აქ ნაქალაქარ კოსოსის გათხრების დროს არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს მეფის სასახლე, რომელიც მათ ბერძნულად მითოლოგიის ერთ-ერთი ცნობილი პერსონაჟის ელსოსის მეფე მინოსის ცნობილ სასახლედ - ლაბირინთად მიიჩნიეს, სადაც თქმულების თანახმად, ურჩხული მინოტავრი ცხოვრობდა. ამ სასახლის სახელიდან მომდინარეობს მსოფლიოს სხვადასხვა ენებში და მათ შორის ქართულში შემოსული სიტყვა ლაბირინთი, რაც დახლოებულ, დაბურდულ დერეფნებიან ნაგებობას ნიშნავს.

ძვ. წ. XVI ს-ში კრეტა-მიკენის კულტურის ცენტრმა საკუთარ მატერიალ საბერძნეთში, პელოპონესის ნახევარკუნძულზე ქალაქ მიკენში გადაინაცვლა. მიკენი მსოფლიო ვაჭრობის ცენტრად გადაიქცა. მიკენელებს სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდათ შორეულ ბალტიისპირეთთანაც კი, საიდანაც ქარვას უზიღებოდნენ. ამიტომაც არაა გასაკვირი, რომ მათ სახელთანაა დაკავშირებული ერთ-ერთი პირველი საზღვაო-სავაჭრო ექსპლდიტია ეგეოსის ზღვიდან შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროსაკენ. ამ ლაშქრობაზე ცნობა არგონავტების შესახებ ჩვენამდე მოღწეულმა განთქმულმა ძველბერძნულმა მითმა შემოგვინახა. ამ მითის მიხედვით, იაზონის მეთაურობით ბერძენი გემები გემ „არგოთი“ კოლხეთის სანაპიროებს მოადგნენ, რათა აქედან იმუამად სახელგანთქმული ოქროს საწმისი (ჯადოსნური ცხვრის ტყავი) გაეტაცათ. მრავალი სიძნელის გადალახვის შემდეგ, იაზონმა ხელში ჩაიგდო საწუკარი ოქროს საწმისი. ამაში მას კოლხეთის მეფის ასული მედეა დაეხმარა, რომელსაც იაზონი თავდავიწყებით შეუყვარდა. იაზონმა მედეაც თან წაიყვანა და სამშობლოში გამარჯვებული გამოეხუნდა. გემის სახელის მიხედვით, მოლაშქრებს „არგონავტები“ ეწოდათ. მითში დიდი ადგილი უჭირავს კოლხეთის, იგივე ეგრისის სამეფოს აღწერას. ფიქრობენ რომ, ძველი ბერძნების ეს ლაშქრობა შორეულ კოლხეთში მოეწყო მათ მიერ მცირეაზიული ქალაქის ილიონის იგივე ტროას წინააღმდეგ ომის დაწყებამდე ანუ არა უგვიანეს ძვ. წ. 1265 წლისა. კოლხეთის სამეფოს წარმოქმნის ხანად კი, ძვ. წ. XIII ს-ის დასაწყისი უნდა მივიჩნიოთ. არგონავტების მითმა კოლხეთის მეფის სახელი - აიეტის - შემოგვინახა. ბევრად უფრო გვიანაც ძველ ბერძნულ საისტორიო წყაროთა მიხედვით ეგრისის ანუ კოლხეთის მეფეები თავს ამ აიეტის შთამომავლად თვლიდნენ. ამიტომ კოლხეთის სამეფოს პირველ დინასტიას, რომელიც კოლხეთს ძვ. წ. II ს-ის ბოლომდე განაგებდა, მეცნიერები აიეტანთა დინასტიას უწოდებენ. აიეტანები დღემდე ცნობილ პირველ ქართულ სამეფო დინასტიად უნდა ჩაითვალოს.

ძველი ეგრისის ანუ კოლხეთის სამეფო ძვ. წ. II ს-ის დასასრულამდე არსებობდა. თავდაპირველად ის დიდ ტერიტორიას მოიცავდა. მის საზღვრებში შედიოდა დასავლეთ საქართველო, თითქმის მთელი

ჭოროხის აუზი, შავი ზღვის სანაპირო მდ. პალსიდან (დღევანდელი ყიზილ-ირმაკი თურქეთში) მდ. ყუბანის (რუსეთში) შესართავამდე. საფიქრებელია, რომ მის ფარგლებში იმჟამად მოქცეული იყო ისტორიული შიდა ქართლის ის ნაწილი, სადაც კოლხური კულტურის ძეგლებია აღმოჩენილი. ძველი კოლხეთის სამეფოს პოლიტიკური ცენტრი იყო დიონისე. რიონზე ანუ ფაზისზე მდებარეობდა (იხ. რუკა № 3, მ). კოლხეთის მეფის სასახლის სიმაღლეს განცვიფრებაში მოუყვანია არგონავტები. ბერძენი მოლაშქრეების მიერ კოლხეთიდან ოქროს ვერძის ტყავის გატაცების ამბავიც, კოლხეთის სიძლიერისა და სიმაღლის სიმბოლურ გამოხატულებად უნდა მივიჩნიოთ. ამ თქმულების მიხედვით, კოლხებს საკუთარი დამწერლობაც ჰქონდათ. დამწერლობის ამ ნიშნებს ძველი ბერძნები „კირებებს“ უწოდებენ.

ძვ. წ. XIII-XII სს-ში კოლხეთი „კილხას“ სახელწოდებით ასურელ მეფეთა იმ ლურსმულ წარწერებში გვხვდება, რომლებშიც სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში მათი ლაშქრობებია აღწერილი. ამავე ხანებში ასურული ლურსმული წარწერები კოლხეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მოიხსენიებენ მეორე ქართულ სახელმწიფოს დიახნის. ამ ქვეყანას ურარტუელები დიაოხს უწოდებდნენ, ძველი ბერძნები კი მის მცხოვრებლებს - ტაოხებს. ეს სახელწოდება ისტორიული ქართული მხარის ტაოს სახელმა შემოგვინახა.

ურარტუს ძლიერი სახელმწიფო დიაოხის სამხრეთით, ვანის ტბის (თურქეთში) მიდამოებში ძვ. წ. IX ს-ში შეიქმნა. მისი დედაქალაქი ამავე ტბის ნაპირზე მდებარე ტუმშა იყო (იხ. რუკა № 3, დ). ურარტუელები ლურსმულ დამწერლობას იყენებდნენ. დღემდე მარადწია კლდეზე ამოკვეთილმა ასეთმა წარწერებმა, სადაც მათი მეფეები არგიშოი, მენუა, სარდური ... თავიანთ მეზობლებს, მათ შორის კოლხეთისა და დიაოხის წინააღმდეგ ლაშქრობებზე მოგვითხრობენ. ამ წარწერებიდან კარგად ჩანს, რომ როგორც დიაოხში, ისე კოლხეთში „სამეფო ქალაქები“ არსებობდა, განვითარებული იყო მიწათმოქმედება, მესაქონლეობა, მათ შორის მეცხენეობა. მაღალ დონეზე იდგა მეტალურგია. ყოველივე ეს ჩვენთვის ცხადი ხდება იმ ხარკიდან, რომელიც ურარტუელ მეფეებს, ლურსმული წარწერების თანახმად, გამარჯვების შემდეგ ამ ქვეყნიდან მიჰქონდათ.

ქართულ ტომებში მეტალურგიის განვითარების მაღალ დონეს ძველი ბერძნული საისტორიო წყაროებიც ადასტურებენ. ძველი ბერძნები შავი ზღვის ახლოს მცხოვრებ ერთ-ერთ ქართულ ტომს - ხალიბებს „რკინის გამოშვებლებს“ უწოდებდნენ. მათ მეზობლად მცხოვრებ მეორე ქართულ ტომს მოსინიკებს კი იმ განსაკუთრებული მაღალი ხარისხის ფოლადის გამოშვებლად მიიჩნევდნენ, რომელსაც ისინი „მოსინიკურ ფოლადს“ ეძახდნენ.

სწორედ რკინის მეტალურგიის მაღალი დონე და მდიდარი რკინის საბადოები იზიდავდა ამ „ჩრდილოეთის ქვეყნის“ დასაპყრობად ჯერ ასურეთს, ხოლო შემდგომ ურარტუს.

ძვ. წ. VIII ს-ის პირველ ნახევარში ურარტუელი მეფეები გამუდმებით თავს ესხმიან დიაოხს. ჩრდილოეთიდან კი დიაოხს კოლხეთი ავიწროებს. საბოლოოდ ეს ქვეყანა ამ ორმა დიდმა მეზობელმა გაინაწილა. ამის შემდეგ კოლხეთი და ურარტუ ერთმანეთს უშუალოდ გაუმეზობლდნენ. ძვ. წ. VIII ს-ის შუა წლებში ურარტუს მეფემ სარდულ II კოლხეთის წინააღმდეგ რამდენჯერმე ილაშქრა. ამავე დროს ურარტუელი მეფეები წარმატებით იბრძვიან სამხრეთელი ძლიერი მეზობლის ასურეთის წინააღმდეგაც. ურარტუ თავის საზღვრებს დასავლეთით მცირე აზიაშიც აფართოებს. ურარტუს შემდგომ გაძლიერებას ბოლო მოუდეს კავკასიონის გადმოსასვლელელებით წინა აზიაში შემოჭრილმა - კიმერიელებმა და სკითებმა. მათ შემოსევებმა წინა აზიაში მოსასვლე ხალხების დიდი აყრა-გადასახლება გამოიწვია, რამაც მკვეთრად შეცვალა ეთნო-პოლიტიკური რუკა ამ რეგიონში.

§ 16. ძველი მსოფლიო და საქართველო ძვ. წ. VIII-VI საუკუნეებში

ძვ. წ. VIII ს-ის 30-იან წლებში კავკასიის გადმოსასვლელელებით წინა აზიას მომთაბარე მესაქონლეობას მძიმეკარი ირანული მოღმესი კიმირიული ტომები შემოესივნენ. შემდეგ კი მათ ასევე ირანული მოღმესი მომთაბარე-მესაქონლე სკითები მოჰყვნენ. კიმირიელები და სკითები თავიანთ ცხოვრების წესთან წინა აზიის ბინადარი ხალხებისაგან ძალზე განსხვავდებოდნენ: არც სახანვე-სათუხები და ბალ-უენიხები გააჩნდათ და არც მკვიდრი სამოსახლოები. მათ „სახლებს“ გადახურული ოთხთავალები წარმოადგენდნენ, რომლითაც ბავშვები და მოხუცები გადაჰყავდათ და ავლა-დიდება გადაჰქონდათ. კიმირიელებს და სკითებს თან მიჰყვებოდა საქონლის ჯოგები. ეს ჯოგები მათი ძირითადი ქონება და სიმაღლედ იყო. საქონლის ჯოგებისთვის უკეთესი საძოვრების ძიებაში ისინი ხშირად ერთი ადგილიდან მეორეზე გადადიოდნენ. ასეთ ცხოვრებას მიჩვეული ტომებისათვის ასეულობით კილომეტრით გადაადგილება

არავითარ სიმძნელეს არ წარმოადგენდა. მით უფრო, როდესაც მათ წინ საძარცვად და სარბევად მიმზიდველი, სიმდიდრით სახელგანთქმული წინააზიური სახელმწიფოები ეგულებოდათ. კიბირიელებს და სკეითებს არც ქალაქები გააჩნდათ, არც სახელმწიფოებრიობა ჰქონდათ, არც დამყრელობას იყენებდნენ. ამიტომ ისინი წინა აზიის ბინადარი ხალხის თვალში ევლუბებად გამოიყურებოდნენ. სინამდვილეში არც ასე იყო საქმე. როგორც სკეითური ყორანების გათხრებმა აჩვენა, ისინი მშვენიერი ხელოსნები იყვნენ და ოქრო-ვერცხლისა თუ რკინა-ბრინჯისაგან საუცხოო იარაღს და სამკაულს ამზადებდნენ. მაკარ, მომთაბარულ ცხოვრებას მიჩვეული კიბირიელები და სკეითები შესანიშნავი მეომრები იყვნენ. ამას თუნდაც ქართული სიტყვა „გმირი“ და სომხური „გომირა“ მოწმობს, რომელიც კიბირიელების სატომო სახელოდან წარმოსდგება. კიბირიელები და სკეითები მეცხენეობას მისდევდნენ და საუკეთესო ცხენებს შვენებდნენ. მათი მთელი ლაშქარი მშვილდოსანი მხედრებისგან შედგებოდა, რომლებიც თავებუდამხვევი სისწრაფით ესხმოდნენ მტერს. ბრძოლის წარმოების ასეთი წესი უცხო იყო წინა აზიის ხალხებისათვის, რომელთა ლაშქრის უდიდეს ნაწილს შუბებით შეიარაღებული კნეითები შეადგენდნენ. კიბირიელებმა და სკეითებმა სამხრეთ კავკასია, მცირე აზია და საერთოდ ყველა აზიის დიდი ნაწილი აოხრეს და თავიანთი ლაშქრით ეგვიპტის საზღვრებამდეც კი მიადგნენ. მცირე აზიაში მათ დაპარცხეს ფრიგიულ-მუშქური სახელმწიფო, ასურეთი და ურარტუც ძალზე დასუსტეს. ისინი წინა აზიის ბრავალ რეგიონში დასახლდნენ. სამხრეთ კავკასიაში, მტკერისა და არაქსის შუამდინარეთში ერთხანს მათი „სამეფოც“ კი არსებობდა. ერთ-ერთი კიბირიული ტომის თრელებს სახელი ქართულ გეოგრაფიულ სახელწოდება თრიალეთში შემორჩა. სამხრეთ კავკასიაში და წინა აზიაში დასახლებულ კიბირიელთა და სკეითთა მიმშველიოვანი ნაწილი ადგილობრივ მისახლეობას, მათ შორის ჩვენ წინაპრებს შეერია და მათში გაითქვიათ, ერთი ნაწილი კი მოგვიანებით ისევ კავკასიის ჩრდილოეთით მდებარე ევლებს დაუბრუნდა.

ასურეთის დასუსტებით, უპირველეს ყოვლისა, მიდიელებმა ისარგებლეს. კასპიის ზღვის სამხრეთით მისახლე ეს სპარსული მრდგვის ტომები სკეითების დახმარებით ასურელთა დამოკიდებულებისაგან განთავისუფლდნენ და ძვ. წ. VIII ს-ის ბოლოსა და VII ს-ში თანდათან დიდი და ძლიერი სახელმწიფო შექმნეს. მიდიის დედაქალაქი ეკატანა (დღევანდელი ქ. ჰამადანი ირანში) იყო. მიდიასთან ერთად ასურეთისაგან ბაბილონის სამეფოც განთავისუფლდა. ძვ. წ. VII ს-ის მიწურულში მიდიამ და ბაბილონმა ამ მომთაბარე ხალხების დახმარებით ბოლო მოუღეს ერთ დროს ძლევაძმოსილ ასურეთს. ამ დროს ბაბილონში გამეფდა ნობუქოდონოსორი, რომელმაც თავი ხალხების აყრა-გადასახლებით გამოიჩინა. მან იერუსალიმიდან ბაბილონში გადასახლა ებრაელები, რაც ამ ხალხის ისტორიაში „ბაბილონის ტყვეობის“ სახელითაა ცნობილი. განსაკუთრებით გაძლიერდა მიდია მეფე ყიადსარის დროს, რომელმაც ძვ. წ. 590 წ. ურარტუს სახელმწიფოც კი გაანადგურა. ურარტულთა ნაწილი აიყარა, ჩრდილოეთით ქართული ტომებით დასახლებულ ტერიტორიაზე გადმოსახლდა და თანდათანობით ქართულ ტომებში გაითქვიათ. ამის შემდეგ ქართულ ენაში შემოვიდა ურარტული სიტყვები. ასეთებია: ყირა, რომელიც ურარტულად მიწას აღნიშნავდა. აქედან მომდინარეობს ქართული თავდაჯიყრა, ყირაძალა, ყირაზე გადასვლა. ქართული სიტყვა შარშან აგრეთვე ურარტული შალიშანიდან წარმოსდგება, რომელიც ამ ენაზე გასულ წელს აღნიშნავდა. ქართულ ხალხურ სიმღერებში გავრცელებული მისამღერები: თარი არალე, არი არალე, იერი არალეც ურარტული ენის მეშვეობით იხსნება. არალე იგივე ალალე ურარტული მოსავლის დუთაების სახელია. თარი არალე - ძლევაძმოსილო არალე, იერი არალე - უფალო არალე, არი არალე - მომეც არალეს ნიშნავს. ქართულში დამოკიდებულია გვარები, რომლებსაც ქართული გვარის მაწარმოებლების (ია, ძე) დართვამდე ურარტულ-ხურიტული დაბოლოებები (უხი, ახი) ჰქონდათ, მაგალითად: კაჯ-ა-ხი-ძე, ფურთ-უ-ხ(ი)-ია, კუჯ-უ-ხი-ძე.... ასეთივე დაბოლოება აქვს ზოგიერთ ქართულ სატომო სახელსაც კოლ-ხი ... მეს-ხი, ჯაყა-ხი....

ურარტუს ტერიტორიაზე უპირველეს ყოვლისა სკეითური ტომები დასახლდნენ. მისი ძირითადი მოსახლეობა კი მცირეაზიის ცენტრალური მხარეებიდან აყრილ-გადმოსახლებულმა ფრიგიულ-ინდოევროპული ენის მატარებელმა სომეხთა წინაპარმა ტომებმა შეადგინეს. ურარტუელებისა და მათი ქვეყნის სახელი ბიბლიიდან ცნობილმა მთამ არარატმა (თურქეთში) შემოგვიანხა. სომეხთა წინაპარ ტომებთან ერთად დასავლეთისაკენ მუშქების ერთმა ნაწილმაც გადმოინაცვლა და სამხრეთ კავკასიაში - თავის ძველ სამშობლოს დაუბრუნდა. ისინი საქართველოს ისტორიულ სამხრეთ-დასავლეთში კოლხებისთვის წართმეულ ტერიტორიაზე დასახლდნენ და ძველთაგან აქ მცხოვრებ თავის განაყოფ ტომებთან გაერთიანდნენ. მოგვიანებით მათ ქვეყანას ძველი ბერძნები „მოსხიკეს“ უწოდებდნენ. „ქართლის ცხოვრებაში“ ეს ძველი ქართული მხარე, „ოძრხის“ და „კლარჯეთის“ საერისთავოების სახელით ფიგურირებს. „ოძრხის საერისთავო“ მესხეთს და აჭარას, „კლარჯეთის საერისთავო“ კი საკუთრივ კლარჯეთის, შავშეთისა და ნიგალის სხვის გარდა დროდარო ტაოს, პარხალს და ლაშეთის ნაწილსაც მოიცავდა.

სკიოთებისა და კიბირიელების შემოსევებმა მნიშვნელოვნად დაასუსტა კოლხეთის სამეფო, რომელმაც მუშქების, იგივე მესხების მოწოლას ვერ გაუძლო და გარკვეული დროით ჭოროხის აუზში მდებარე ტერიტორიები დაკარგა. მეორე აზიის ჭეჭნების განადგურებითა და კოლხეთის დასუსტებით ისარგებლეს ბერძნებმა. მათ თანდათანობით მცირე აზიისა და შავი ზღვის სანაპირო ზოლი თავიანთი ქალაქ-სახელმწიფოებით დაფარეს და ეგეოსის, ზმელთაშუა და შავ ზღვებში გაბატონდნენ.

ძველი ბერძნები, რომელთა კულტურა ძველი მსოფლიოს ისტორიაში ერთ-ერთ უბრწყინვალეს და უმაღლეს მწვერვალად აღიქმული, ბალკანეთის ნახევარ კუნძულზე და ეგეოსის ზღვის კუნძულებზე სახლობდნენ. კრეტა-მიკენის ხანის ბერძნები თავს აქაელებს უწოდებდნენ. ძვ. წ. XIII-XII სს-ში ეს ტომები ჩრდილოეთიდან შემოსეულმა, განვითარების უფრო ამაღლ საფეხურზე მდგომმა ბერძნულივე მოდგმის ტომებმა - დორიელებმა გაანადგურეს. ამის შემდეგ ბერძნული კულტურისა და სახელმწიფოებრიობის ახალი აღმავლობა ძვ. წ. IX-VIII სს-ში იწყება. ამ პერიოდის ბერძნები უკვე თავს ელინებს უწოდებდნენ, თავიანთ ქვეყანას კი - ელადას.

ძველი ბერძნების სახელთანაა დაკავშირებული ძვ. წ. VIII - ძვ. წ. V სს-ის მსოფლიო ისტორიის ისეთი მნიშვნელოვანი მოვლენა, როგორიც იყო „დიდი ბერძნული კოლონიზაცია“.

კოლონიზაცია აღმართა დიდი მასის ერთი ადგილიდან მეორე ადგილას გადასახლებას და იქ მუდმივად დასახლებას ნიშნავს. თავდაპირველად ძვ. წ. XI - ძვ. წ. IX სს-ში ძველმა ბერძნებმა მცირე აზიის სანაპირო ზოლი ათივისეს და მას იონია უწოდეს. იონიის ერთ-ერთი უმთავრესი ქალაქი-ახალშენი

ფინიკიური კოლონიზაცია

ხმელთაშუაზღვისპირეთში „დიდ ბერძნულ კოლონიზაციას“ წინ უსწრებდა ფინიკიური კოლონიზაცია. ფინიკიის ხმელთაშუა ზღვის პირას დღევანდელი ლიბიის სანაპიროს ვიწრო ზოლი ეკავა და ცალკეული ქალაქ-სახელმწიფოებისაგან შედგებოდა. მათგან ყველაზე სახელგანთქმული ბიბლოსი და ტერიოსი იყო. ფინიკიელები საზღვაო ვაჭრობას მოსდევდნენ და მიუღ ხმელთაშუაზღვისპირეთში დაეცურებდნენ. როგორც გვახსოვს, მათ ანსანში დაშვრლობა გამოარჩეს. ძვ. წ. X-VIII სს-ში ფინიკელებმა ძირითადად დასავლეთ ხმელთაშუა ზღვისპირეთში თავიანთი ახალი ქალაქები დააარსეს. მათ შორის განსაკუთრებით გამოირჩედა ჩრდილოეთ აფრიკაში, დღევანდელ ქალაქ ტუნისის მიდამოებში. მათ მიერ დაარსებული კართაგენი „კართაგენი“ - ფინიკიურად „კართ-სატმს“ - ახალქალაქს ნიშნავს. მალე კართაგენი ძლიერ ქალაქ-სახელმწიფოდ გადაიქცა, რომელიც ძვ. წ. II საუკუნეში ძლევამოსილ რომაელებს უწევდა მტოკეობას.

მილეტი იყო. მილეტელებმა აქტიური მონაწილეობა მიიღეს ჩრდილოეთის მიმართულებით „დიდ ბერძნულ კოლონიზაციაში“ და მარმარილოსა და შავი ზღვის სანაპიროებზე 80-ზე მეტ ქალაქს - ახალშენი დააარსეს.

საერთოდ, ძვ. წ. VIII-VI საუკუნეებში დიდი ბერძნული კოლონიზაცია სამი მიმართულებით ვითარდებოდა. დასავლეთით ძველმა ბერძნებმა ათივისეს სამხრეთ იტალია, სიცილია, დღევანდელი საფრანგეთის და ესპანეთის ხმელთაშუა ზღვის სანაპირო. სამხრეთ იტალიას მათ მიერ აქ დაარსებული ქალაქების სიმრავლის გამო ერთხანს „დიდი ელადა“ ანუ „დიდი საბერძნეთი“ ეწოდებოდა. სიცილიაში დაარსებულ ქალაქებს შორის აღსანიშნავია სირაკუზი, საიდანაც იყო გამოჩენილი ძველი ბერძენი მეცნიერი არქიმედე. საფრანგეთის სანაპიროზე ძველი ბერძნების დაარსებულია მარსილი, დღევანდელი მარსელი. სამხრეთ-დასავლეთით ძველმა ბერძნებმა თავიანთი ქალაქი ეგვიპტეში, მდინარე ნილოსის შესართავშიც დააარსეს.

ძვ. წ. VII - ძვ. წ. VI სს-ში ბერძნებმა დასუსტებულ ეგრისს (კოლხეთს) სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის დიდი ნაწილი წაართვეს, სადაც ბერძნული ახალშენები: ამისო, ეგრასენტი, კოტიორა და ტრაპეზუნტი წარმოიქმნა.

შემდეგში ბერძნებმა საუკურო ახალშენები კოლხეთის სამეფოს ტერიტორიაზე აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთშიც შექმნეს. ესენია ფაზისი (ფოთი), გიენოსი (ოზმურტი), დიოსკურია (სოხუმი), პიტეონტი (ბიჭვინთა). ბერძნული დასახლებები იყო აგრეთვე სოხუმის ჩრდილო-დასავლეთით, დღევანდელ ეგრეში და დღევანდელი ქობულეთის მიდამოებში.

ამავე ხანებში ბერძნული ქალაქები ჩრდილო შავიზღვისპირეთში - გირონის ნახევარკუნძულსა და მის მეზობელ მხარეებშიც წარმოიქმნა. მათ შორის აღსანიშნავია ბოსფორი, პანტიკაპეონი, ზერსონესი, ოლგია, ფანაგორია.... შავიზღვისპირეთში ბერძნული ქალაქი-ახალშენების ისტორია სულ სხვადასხვანაირად წარმართა: სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში კოლხეთისთვის წართმეულ ტერიტორიაზე დაარსებული ბერძნული ახალშენები სხვა მრავალი ბერძნული ქალაქ-კოლონიების მსგავსად, დამოუკიდებელ ქალაქ-სახელმწიფოებად - პოლისებად ჩამოყალიბდნენ; გირონისა და მის მომიჯნავე მხარეებში წარმოქმნილი ბერძნული ქალაქები ძვ. წ. V ს-ში ერთ, ბოლოსთვის სამეფოში გაერთიანდნენ. ბერძნული ახალშენები კი, რომლებიც კოლხეთის სამეფოს საზღვრებში დარჩნენ, ეგრისის მეფეებს დაემორჩილნენ და მხოლოდ თვითმმართველობით დამკაფიოვლდნენ (იხ. რუკა 4).

შავიზღვისპირეთში ბერძნული ახალშენების დაარსების შემდეგ კოლხეთი ბერძნულ სამყაროს უფრო დაუახლოვდა და ბერძნული კულტურის მიღწევებს ეზიარა. ეგრისისა და საბერძნეთის ნავსადგურებს შორის მუდმივი მიმოსვლა დამყარდა. კოლხეთის საზღვაო ვაჭრობა მსოფლიო საზღვაო აღებ-მიცემობის შემადგენელ ნაწილად იქცა. ძველ ბერძნებს კოლხეთიდან გაპქონდათ, თაფლი, ცვილი... კოლხეთის ექსპორტს საბერძნეთში განსაკუთრებით გემთსაშენი ხე-ტყე, კუპრი, რკინა, რკინის ნაწარმი, მინერალური საღებავები, ღვინო ... და ტყე-მონები შეადგენდა.

საბერძნეთის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური გათხრების დროს მიაკვლიეს თიხის სურებს, რომლებსაც ბერძნულად აწერია: „კოლხმა გამაქეთა“, „კოლხმა მომხატა“. განსაკუთრებით აღსანიშნავია კოლხური სელის ნაწარმი, რომელიც, როგორც გვასსოვს, ბერძნებისვე ცნობით, არაფერი ჩამოუვარდნავდა ეგვიპტურს. ეგვიპტე კი იმჟამად მსოფლიო ბაზრის ისეთი მაღალი ხარისხის სელს აწვდიდა, რომ მას არქეოლოგები აბრეშუმის ქსოვილისაგან ძლივს ანსხეავენ. ბერძნებს ეგრისიდან დიდი რაოდენობით გაპქონდათ ოქრო. ამიტომ მას „ოქრომრავალ კოლხეთს“ ეძახდნენ. ძველი ბერძნები გვიყვებიან, თუ როგორ მოიპოვებდნენ ოქროს ჩვენი წინაპრები. კოლხეთის მდინარეებს კავკასიონის მთებიდან ოქროს მადნის ნარეცხი ქვიშა ჩამოჰქონდა. მოსახლეობა მდინარეებში ცხვრის ტყავებს ფენდა და ამარგებდა. გარკვეული დროის განმავლობაში ცხვრის ბეწვში ოქროს ქვიშა ილექებოდა. ზოგი ძველი ბერძენი ისტორიკოსი თქმულებას ოქროს საწმისზე კოლხებში ოქროს მოპოვების აღნიშნულ წესს უკავშირებს. ამ წესით ოქროს მოპოვებას სვანეთში ბოლო ხანებამდე მისდევდნენ. საქართველოში პირველად გაეცნენ ძველი ბერძნები ზოხოსს. ზოხბისგან დამზადებული კერძები განსაკუთრებულ ფუფუნებად ითვლებოდა. ამიტომ ეს ფერხველი კოლხეთიდან დიდი რაოდენობით გაჰყავდათ. ძველმა ბერძნებმა მას კოლხეთის მთავარი საზღვაო ქალაქის ფაზისის მიხედვით, „ფასიანუსი“ (ფაზისური) უწოდეს, ბერძნებისათვის ის ლათინებმა (რომაელებმა) გადაიდეს, საიდანაც ევროპულ ენებში გავრცელდა. მაგალითად, გერმანულსა და რუსულში „ფაზან“, ინგლისური „ფეზ“.

კოლხეთში ბერძნული სამყაროდან ძირითადად შემოჰქონდათ მაღალი ხარისხის, მდიდრულად მოხატული თიხის ჭურჭელი, ღვინო, ზეთუნის ზეთი, მარილი, ნელსაცხებლები, ფუფუნების საგნები და საერთოდ ყოველივე ის, რასაც იმ დროს ბერძნული სამყარო ამზადებდა და რასაც იმხანად განვითარებული საზოგადოება მოითხოვდა. აღსანიშნავია, რომ უცხოეთიდან შემოტანილი საქონელს შორის იყო ნავთობიც, რომელიც ბოსფორის სამეფოდან შემოჰქონდათ. იმჟამად სითხე, მარცვლეული თუ სხვა მსგავსი საქონელი საგანგებო თიხის ჭურჭლით - ამფორებით გადაჰქონდათ. ამფორა ვიწრო ყელიანი ორფერა ჭურჭელი იყო. ასეთი ამფორები კოლხეთშიც დიდი რაოდენობით მზადდებოდა. კოლხური ამფორები საქართველოს საზღვრებს გარეთ, ყირიმშიცაა ნაპოვნი. გაცხოველებულ აღებ-მიცემობას კოლხეთში ქალაქების მომრავლება მოჰყვა. არქეოლოგებმა დასავლეთ საქართველოში მიაკვლიეს და გათხარეს რამდენიმე კოლხური ქალაქი, მათ შორის საირხის და ვანის ბრწყინვალე ნაქალაქარები, სადაც აღმოჩენილი ვერცხლისა და ოქროსაგან დამზადებული ზამკაულები მსოფლიო ხელოვნების საგანძურში შევიდა.

ვანს ძველი ბერძნები „სურიუმს“, იგივე „სურიონს“ უწოდებდნენ. ეს სახელი მდინარე სულორის სახელიდან წარმოსდგება, რომლის მარცხენა ნაპირზე ეს ქალაქი იყო გაშენებული. ვანის გათხრების დროს არქეოლოგებმა იპოვეს ბერძნულ წარწერიანი ქვის ფილა, სადაც ამ ქალაქის სახელი „სური“ არის მოხსენიებული. ძველი ბერძნები სშირად იხსენიებენ მდ. ფაზისის (რიონის) აყოლებით დაახლოებით მდ. ტყუარას რიონთან შეერთების ახლოს მდებარე „დიდ ბარბაროსულ ქალაქს, საიდანაც იყო მდელა“.

ეს ქალაქი, რომელიც კოლხეთის უმთავრესი ქალაქი და სამეფოს ცენტრი იყო, სამწუხაროდ, ჯერ არაა მიკვლეული. ძველი კოლხური ქალაქების გათხრებისას მოპოვებული მასალა კარგ წარმოდგენას გვიქმნის კოლხეთის საქალაქო ცხოვრებაზე. ვაჭრობისა და საქალაქო ცხოვრების განვითარებამ საკუთარი ფულის საჭიროება წარმოშვა. ამიტომ კოლხეთის მეფეები ძვ. წ. VI ს-ში იწყებენ ფულის მოჭრას. ვერცხლისაგან მოჭრილ ამ მონეტებს მეცნიერები „კოლხურ თეთრს“ უწოდებენ.

კოლხეთის დაბლობი ჭაობიან მხარეს წარმოადგენდა. მისი საცხოვრებლად ათვისება სახელმწიფოს მხრივ ორგანიზებულ ძალისხმევას და სახსრებს მოითხოვდა. კოლხეთის სამეფოს ეკონომიკურ

ბაჰაშაი

თავდაპირველად ბერძნები ბარბაროსს ეწეოდა არავლის ანუ არაბერძენს უწოდებდნენ. უცხოენოანი ხალხების საუბარი ბერძნებს, უბერძნოე, არ ესმოდათ და მათი მხნინოების გაუგებრად ანუ „ბარ-ბარ“-დ აღიქმებოდა. აქედან მომდინარეობს სიტყვა „ბარბაროს“-ი. თანდათანობით ძველმა ბერძნებმა მათგან განსხეავებული კულტურის ზალხებს ჰელადურად დაუწვეს ყურება. ისინი მათ უფრო დაბლა მდგომად. ევლურება მიიჩნევდნენ. ამიტომ თანდათან ტერმინი „ბარბაროსი“ ევლურის სინონიმი გახდა.

სიძლიერეზე ისიც მეტყველებს, რომ გვიანბრინჯაოს ხანიდან მოყოლებული მთელი ეს მხარე ხელოვნური არსებით იყო დასერილი. მიწაყრილებით შექმნილ ხელოვნურ გორაკებზე - „დიხა-გუტუბებზე“ კი მოსახლეობა ცხოვრობდა. დიდი ბერძენი ექიმი პიპოკრატე, რომელმაც ძვ. წ. V ს-ში მოინახულა კოლხეთი, ასე აღგვიწერს ამ ქვეყანას: „ეს ქვეყანა ჭაობიანია, თბილი, წყლიანი და ტყიანი. წლის ყოველ დროს აქ ხშირი და ძლიერი წვიმები მოდის. ადამიანებს საცხოვრებელი ჭაობებში აქვთ და მათი ხისა და ლერწმის სახლები წყალზეა გაშართული. ისინი ცოტას დადიან ფეხით ქალაქებსა და ნავსადგურებში, არამედ დაცურავენ აღმა-დაღმა მთლიანი ხიდან გამოთლილი ნავეებით, რადგან არსები ბევრია“.

დიდი ბერძენი ისტორიკოსი პეროდოტე კოლხებს „შავკვერმან და ზუჭუჭთმიან“ ხალხად წარმოაჩენს. ის ძალიან მაღალი აზრისაა მათზე. ეს თუნდაც იქიდან ჩანს, რომ პეროდოტე კოლხებს ძველი ეგვიპტელებიდან წარმომდგარად მიიჩნევს. ის მათ იმ ეგვიპტელი მოლაშქრეების შთამომავლებად თვლის, რომლებიც ვითომდა უხსოვარ დროში, ამ მხარის ეგვიპტის ერთ-ერთი ფარაონის მიერ დალაშქრის შემდეგ, სამშობლოში აღარ დაბრუნდნენ და აქ დარჩნენ. ეგვიპტელებს კი ძველი ბერძნები განსაკუთრებით პატივს სცემდნენ და თავიანთ მსწავლელებად მიიჩნევდნენ.

§ 17. აქემენიანთა ხანიდან ალექსანდრე მაკედონელამდე

ლილიის მეფე კოიოსისი

სპარსეთის შამაჰ კროსო მცირე აზიაში დიდი და ძლიერი სახელმწიფო ღლიდა დაიპყრო, რომელსაც იმდამდე სიმდიდრით განთქმული მეფე კროსოსი განაგებდა. აქედან შემოიჭრა გამოთქმა „კროსოსივით მდიდარი“, რასაც მაკანის განსაკუთრებული სიმდიდრის აღსანიშნავად ხმარობენ. კროსოსის დამარცხებისა და აქემენიანთა მიერ ლილიის დაპყრობის შესახებ ლამაზი მოთხრობა შემოგვინახა პეროდოტემ. ისტორიკოსის მიხედვით, სპარსეთთან ომის დაწყების წინ კროსოსის მოციქულები გაუგზავნა სპარტეგეში იმხანად მისწრაფი ანუ წინასწარმეტყველებით განთქმულ დელფოს ტაძარში და ღმერთებისათვის კროსოსის წინააღმდეგ ომის წამოწყების მიზანშეწონილობა უკითხავს. სამისწრაფი კროსოსის წარგზავნაზე შემდეგი პასუხი გასცა: „თუ კროსოსი ილაშქრებს სპარსელებზე, დიდ სახელმწიფოს დაანგრევს“. მისწრაფი დამიდევნებელმა კროსოსმა კროსოს წინააღმდეგ ილაშქრა, მაგრამ სასტიკად დამარცხდა. კროსოსი ტყვედ ჩაეპარდა. მისი სამეფო კი სპარსელებმა დაიპყრეს. მისწრაფი ამ შემთხვევისთვისაც სწორი გამოდგა. დიდი სახელმწიფო ღლიდა, მართლაც, განადგურდა.

გამოუწევი ტყავადაკრული ხის პატარა ფარებით, მოკლე შუბებითა და დანებით იყვნენ შეიარაღებულნი. ძვ. წ. V ს-ის II ნახევარში სპარსეთის უშუალო მმართველობა აღმოსავლეთ საქართველოზეც დამყარდა.

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, სპარსეთმა აღმოსავლეთ საქართველოში თავისი გამგებელი - „ერისთავი“ დანიშნა. პირველი ასეთი ერისთავი არღამ იყო. აქემენიანთა ბატონობის ხანაში ქართლში სულ ხუთი სპარსელი გამგებელი გამოიცვალა. ჩვენი წინაპრები თავგამოდებით იბრძოდნენ სპარსთაგან

თავის დასაღწევად. ამ ბრძოლაში ისინი დახმარებისათვის ხშირად ჩრდილო კავკასიელ ტომებსაც მიმართავდნენ. მიუხედავად ცალკეული წარმატებებისა, სპარსთაგან სრული განთავისუფლება მათ იმეამდ მაინც ვერ შეძლეს.

სპარსელთათნ ურთიერთობას თავისი დადებითი შედეგებიც ჰქონდა. ამ პერიოდში ჩვენი წინაპრები ეზიარნენ იმ დროისათვის ერთ-ერთ მოწინავე სპარსულ კულტურას. გადაიღეს მისი მიღწევები. ძველი სპარსელები ცეცხლთაყვანისმცემლები იყვნენ. მათი მთავარი ღვთაება აპურამაზდა იყო. მასთან ერთად აქემენიანთა სპარსეთში ეთაყვანებოდნენ აგრეთვე მითრას - მზეს, რომელიც შემოაბო მხედრის სახეს ატარებდა. სპარსელების რწმენა-წარმოდგენები, აქემენიანთა სახელმწიფოს ტერიტორიის ზრდასთან ერთად, მთელ წინა აზიაში გავრცელდა. ის ჩვენმა წინაპრებმაც შეითვისეს.

ჩვენ სამშობლოში, თავდაპირველად დასავლეთ საქართველოში ძველი ბერძნული რწმენა-წარმოდგენებიც შემოვიდა და გავრცელდა.

აქემენიანთა იმპერიასა და ბერძნულ სამყაროს შორის დაპირისპირება სპარსეთის სახელმწიფოს გაჩენისთანავე წარმოიშვა. თავდაპირველად სპარსელებმა მცირე აზიის სანაპიროზე იონიის ქალაქ-სახელმწიფოები დაიპყრეს, ხოლო ძვ. წ. V ს-ის დასაწყისში ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე - ელადაში მდებარე ბერძნული ქალაქ-სახელმწიფოების დაპყრობის შეეცადნენ. ამას ბერძნებსა და სპარსელებს შორის მრავალწლიანი ომი მოჰყვა, რაც ისტორიაში ბერძენ-სპარსელთა ომის სახელითაა ცნობილი. ომში ბერძნებმა გაიმარჯვეს და უპირატესობა თანდათან მათ მხარეზე გადავიდა.

ძვ. წ. 334 წ. მცირე აზიაში ბერძენ-მაკედონელთა ლაშქარი შეიჭრა, რომელსაც მაკედონიის მეფე ალექსანდრე მიუძღოდა.

ალექსანდრე მაკედონელმა მოკლე ხანში გაანადგურა აქემენიანთა იმპერია, მთლიანად დაიპყრო მისი ტერიტორია და შუა აზიიდან ინდოეთშიც კი ილაშქრა. ასე შეიქმნა ძველი მსოფლიოს უდიდესი იმპერია, რომელმაც მსოფლიო ისტორიაში პირველად სამი კონტინენტის - ევროპის, აზიისა და აფრიკის ქვეყნები გააერთიანა. ამ იმპერიაში ბალკანეთის ნახევარკუნძული, ეგეოსის ზღვის კუნძულები, მცირე აზია და საერთოდ მთელი წინა აზია, ეგვიპტე, შუა აზია, ცენტრალური აზიისა და ინდოეთის ერთი ნაწილი შედიოდა. ალექსანდრე მაკედონელის იმპერია მდ. ინდიდან ნილოსამდე და ნილოსიდან მდ. ღუნაიმდე გადაიჭიმა. თავისი იმპერიის დღეაქალაქად მან ბაბილონი აირჩია (იხ. რუკა 5).

ალექსანდრე მაკედონელი მსოფლიოს ყველა დროის უდიდეს მხედარმთავრად ითვლება. შუა აზიაში ლაშქრობის დროს ალექსანდრე მაკედონელმა კასპიის ზღვას სამხრეთით შემოუარა. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, მას ქართლშიც ულაშქრია და ქართლის ციხე-სიმაგრეებიც „დაუღწეა“. სინამდვილეში, როგორც ეს მეცნიერებმა დაადგინეს, ალექსანდრე მაკედონელს სამხრეთ კავკასიაში და საქართველოში არ ულაშქრია. მიუხედავად ამისა, მისი ქართლში ლაშქრობის შესახებ ცნობა ქართველ მემატიანეს, რა თქმა უნდა, თვითონ არ შეუთხზავს. საკმე ისაა, რომ ძველ ბერძნულ-რომაულ სამყაროში ალექსანდრე მაკედონელის კავკასიაში ლაშქრობის შესახებ მცდარი თვალსაზრისი ძალზე პოპულარული იყო და ის არაერთი ავტორის თხზულებაში აისახა. ქართველმა მემატიანეებმა ეს ინფორმაცია ამ ძველი ბერძენი და რომაელი ავტორებისაგან გადმოიღო.

ალექსანდრე მაკედონელის დაპყრობებით მსოფლიოს ისტორიაში ახალი, „ელინიზმის ხანა“ დაიწყო. ეს ტერმინი სიტყვა „ელინიდან“ - ბერძენი წარმოსდგება. ის ბერძენთა მეთაურობით დასავლური და აღმოსავლური სამყაროს ერთ კულტურულ, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სივრცეში გაერთიანებას გულისხმობს. ელინიზმურ ხანაში აღმოსავლეთში გავრცელდა ბერძნული ენა და კულტურა. დიდი გაანება მიიღო საერთაშორისო საზღვაო და სახმელეთო ვაჭრობამ. ქართული ქვეყნებიც ელინიზტური სამყაროს შემადგენელი ნაწილი გახდა. ძვ. წ. IV-I საუკუნეებში საქართველოზე გადიოდა დიდი სავაჭრო-საქარაგნო გზა, რომელიც შორეულ ინდოეთს საქართველოს ნავსადგურების მეშვეობით ევროპასთან აკავშირებდა. ეს გზა ჩრდილოეთ ინდოეთში იწყებოდა და დღევანდელი ავღანეთისა და შუა აზიის გავლით კასპიის ზღვამდე აღწევდა. კასპიის ზღვის გადალახვის შემდეგ აღმოსავლელი ვაჭრები მდ. მტკვრის ხეობას ამოუყვებოდნენ, ლიხის ქედს გადალახავდნენ და მდ. ყვირილას ხეობაში ემეობოდნენ, საიდანაც, როგორც

მაკედონიის სამეფო და ალექსანდრე მაკედონელი

მაკედონია ბერძნული სამეფო იყო, რომელიც ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილოეთში მდებარეობდა. ძვ. წ. IV ს-ის შუა წლებში ალექსანდრეს მამამ მაკედონიის მეფემ ფილიპე II ელადის ანუ ბალკანეთის საბერძნეთის ქალაქ-სახელმწიფოების დიდი ნაწილი გააერთიანა და სპარსეთზე სალაშქროდ მოემზადა. ძვ. წ. 336 წ. ის შთქმულების მსხვერპლი გახდა და ტახტი მისმა ოცი წლის ვაჟმა ალექსანდრემ (336-323) დაიკავა. ალექსანდრემ ბრწყინვალე განათლება მიიღო, საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ მისი აღზრდელი იყო ძველი მსოფლიოს ერთ-ერთი უდიდესი სწავლული - არისტოტელე.

ხმელეთით ისე მდინარით, იმ დროს ზღვისპირა დიდ საეპიტო ქალაქში ფაზისში ჩადიდნენ. აქედან აღმოსავლური საქონელი საზღვაო გემებით ეგეოსისა და ხმელთაშუა ზღვის ნავსადგურებში გადაქონდათ. ძვ. წ. 323 წელს სრულიად ახალგაზრდა, 33 წლის ალექსანდრე მაკედონელი მოულოდნელად გარდაიცვალა. ალექსანდრე მაკედონელის სიკვდილის შემდეგ მის მემკვიდრე-მხედართმთავრებს, იგივე

პტოლემაიოსიანთა ეგვიპტე

პტოლემაიოსიანთა დინასტია ეგვიპტის სამეფოსძვე. წ. 30 წ-მდე, რომის მიერ მის დაპყრობამდე მართავდა. ამ დინასტიის ბოლო წარმომადგენელი და ელინისტური ეგვიპტის უკანასკნელი მეფე სელამაზია და რომანტიკული თავგადასავლებით გათქმული კლუპატრა იყო, რომელმაც თვით-მკვლელობით დაასრულა თავისი სიცოცხლე.

მწიფოში თითქმის მთელი წინა აზია, შუა აზია და ჩრდილოეთ ინდოეთი გაერთიანდა. მას მისი დამპყრობლის სახელის მიხედვით, სელევკიანების სამეფოს ან „დიდ სირიას“ ეძახიან. „ქართლის ცხოვრებაში“ სელევკიანთა სახელმწიფო „ასურასტანის სამეფოს“ სახელით მოიხსენიება. სელევკმა თავისი სამეფოს ერთ-ერთ დედაქალაქად მის მიერ მდ. ორონტზე დაარსებული ქალაქი აირჩია, რომელსაც მამის სახელი - ანტიოქია - უწოდა (დღევანდელი ქალაქი ანტაქია თურქეთში, სირიის საზღვართან).

ძვ. წ. IV ს-ის დასასრულს სელევკიანების სახელმწიფოს ჩრდილო-აღმოსავლეთით პონტოს სამეფო გამოეყო. ეს სამეფო თავდაპირველად სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში მდებარე ბერძნულ ქალაქებს და მათ მეზობლად მოსახლე ქართულ ტომებს: კოლხებს, ტიბარენებს, მოსინიკებს აერთიანებდა. მოგვიანებით მის შემადგენლობაში მთელი კაპადოკია ანუ მცირე აზიის აღმოსავლეთი მოექცა. პონტოს სამეფოს სამხრეთ აღმოსავლეთით, მდინარეების პალისის (კიზილ ირმაკის), ეფერატის და ჭოროხის სათავეებში ბერტიანთა ნახევრად დამოუკიდებელი სამფლობელო არსებობდა, რომელიც ძირითადად ქართული ტომებით: სასპერებით, მაკრონებით, ხალიბებით, ლახებით ... იყო დასახლებული. იმ ხანათ ბერტიანები ტაოს, კლარჯეთს და ოძრხესაც განაგებდნენ. ამგვარად, როგორც ვედავთ, ისინი ფაქტობრივად ძველი ქართული ქვეყნის „მოსხიკის“ მმართველები იყვნენ. ძვ. წ. III ს-ის შუა წლებში სელევკიანების სამეფოს კასპიის სამხრეთით მდებარე სპარსული ქვეყანა პართია გამოეყო. ჩვენი წინაპრები მას, აქემენიანთა სპარსეთის ანალოგიით, ისევე სპარსეთს ეძახდნენ. კასპიის ზღვის სამხრეთ-დასავლეთ სანაპიროზე სელევკიანებისაგან ფაქტობრივად დამოუკიდებელი სახელმწიფო - ატრო-პატაკანი წარმოიქმნა. ყველა ამ სახელმწიფომ დიდი როლი ითამაშა ანტიკური ხანის საქართველოს ისტორიაში (იხ. რუკა 5).

ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობებმა და აქემენიანთა სპარსეთის დაცემამ ხელი შეუწყო აღმოსავლეთ საქართველოში ახალი ქართული სახელმწიფოს - ქართლის სამეფოს წარმოქმნას.

§ 18. ფარნავაზი და ქართლის სამეფოს წარმოქმნა

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, უხსოვარ დროს, ბაბილონის გოდოლის დანგრევის შემდეგ, შუამდინართიდან კავკასიაში მოვიდა ბიბლიური ნოეს შვილის იაფეტის შთამომავალი თარგამოსი თავისი რვა ვაჟით.

კავკასიაში მოსული რვა მშა-თავიანთი გამარავლებული ოჯახებით მამის მიერ გამოყოფილ ახალ სამფლობელოებში დამკვიდრდა. ესენია: ქართველთა ლეგენდარული მამამთავრები ქართლოსი, ეგროსი და პეროხი; სომეხთა მამამთავარი ჰაოსი, ძველი ალბანელების მამამთავრები ბარდოსი და მოვკანი, ჩერქეზ-ადიღელთა და ჩეჩენ-ინგუშთა მამამთავარი კავკასი და დაღესტნელ ხალხთა მამამთავარი ლეკანი.

ქართველთა მამამთავრებიდან „ქართლის ცხოვრება“ მხოლოდ მათ შორის უფროსის, ქართლოსის და მისი „ოჯახის“ ისტორიას გადმოგვცემს. ამ გადმოცემის თანახმად, ქართლოსის სიკვდილის შემდეგ

მის შთამომავლებს შორის მტრობამ და ქიშპმა დაიხადა. ქვეყანა ცალკეულ უფლებს ანუ მთავრებს შორის დანაწილდა. მიუხედავად ამისა, ისინი უპირველესად ქართლისს უფროსი ვათის მცხეთისის შემკვიდრეებს აღიარებდნენ. მას „არ ეწოდებოდა მეფე, არცა ერისთავი, არამედ მამასახლისი და ის იყო მასჯებელი და მსჯეული ყოველთა ქართლოსიანთა“.

ძველი ქართული საისტორიო ქრონიკა „მოქცევაჲ ქართლისაჲჲ“ კავკასიაში ქართველთა წინაპრების მოხელას აზოს სახელს უკავშირებს, რომელმაც ისინი „არიან ქართლიდან“ ანუ „სპარსეთის ქართლიდან“ გამოიყვანა.

ძველ ბერძნული საისტორიო მწერლობის მიხედვით, იბერიელებს ანუ აღმოსავლეთ ქართველებს წინაპრები სამხრეთ კავკასიაში ბაბილონის მეფე ნახუქოდონისორმა ესპანეთიდან გადმოსახლა. კოლხები ანუ ეგრისელები კი თითქოსდა ეგვიპტის ფარაონის (სესოსტრისის, იგივე რამზეს XII-ის) კოლხეთში ლაშქრობის დროს აქ დარჩენილი ეგვიპტელი მოლაშქრეების შთამომავლები არიან. ყველა ეს ცნობა ერთი გადმოცემის სხვადასხვა ვარიანტია. ამ გადმოცემაში მოთხრობილი იყო ძვ. წ. VI ს-ის დასაწყისში, ლეგენდარული აზოს მეთაურობით, მიდიის და ბაბილონის საზღვრებიდან აყრილ-გამოძეეული ინდოევროპულ-სკივთური ტომების სამხრეთ კავკასიაში მოხელა-დამკვიდრების ამბავი.

ამ ნახევარდ მომთაბარეული ტომების საქართველოში მოხელის ზანისათვის (ძვ. წ. VI ს-ის დასაწყისი), აღმოსავლეთ საქართველოში სახელმწიფოებრიობა უკვე არსებობდა. ის მტკვრის მარცხენა სანაპიროს ოთხი ქალაქის: კასპის, ურბნისის, სარკინეს და ოძრხეს გავრთიანების შედეგად შეიქმნა. უფრო ადრე თითოეულ ამ ქალაქს თავისი გამგებელი - უფალი ჰყავდა, თავისი უფლის ციხე გააჩნდა და თავის ირგვლივ ტერიტორიას „დაბებს“ ანუ „დაბებს“ აერთიანებდა. შემდგომში ისინი ერთ მმართველს - ქართლის მამასახლისს დაემორჩილნენ. უძველეს ზანაში მამასახლისი „სახლის“ ანუ გვაროვნული თემის მეთაურს ნიშნავდა, მაგრამ შემდგომ მან ქართლის გამგებლის შინაარსი შეიძინა. მოგვიანებით „უფლის ციხე“ მხოლოდ ქართლის მამასახლისის მთავარ რეზიდენციას ეწოდა. საფიქრებელია, ეს რეზიდენცია გორთან, მტკვრის მარცხენა ნაპირზე მდებარე კლდეში გამოკვეთილი უძველესი ციხე-ქალაქი უფლისციხე იყო. საქართველოში მოხული ინდოევროპულ-სკივთური ტომები ქართლში დამკვიდრდნენ და ქართლის მამასახლისის ძალაუფლებას დაექვემდებარნენ. თანდათან მოხულები ადგილობრივ მოსახლეობას შეერივნენ. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ბევრად უფრო გვიანაც ქართული ფეოდალური საგვარეულოების ერთი ნაწილი თავის წარმოშობას სწორედ მათ მოხელას უკავშირებდა.

როგორც ვიცით, ძვ. წ. V ს-ის II ნახევარში აღმოსავლეთ საქართველო აქემენიანთა სპარსეთმა დაიპყრო, რამაც აღმოსავლურ ქართული სახელმწიფოებრიობა ფაქტობრივად მოშალა. აღმოსავლეთ საქართველოში სახელმწიფოებრიობის აღდგენა მხოლოდ ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აქემენიანთა იმპერიის განადგურების შემდეგ გახდა შესაძლებელი. ეს ახლად წარმოქმნილი აღმოსავლურ ქართული სახელმწიფო „ქართლის სამეფოს“ სახელითაა ცნობილი.

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ქართლის სამეფო ფარავანაზმა დააარსა, რომელმაც ალექსანდრე მაკედონელის მიერ ვითომდა აზონის მეთაურობით ქართლში დატოვებული ბერძნები დაამარცხა. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ალექსანდრე მაკედონელს სინამდვილეში ქართლში არ ულაშქრია. მან ჩვენს სამშობლოს სამხრეთით ჩაუარა. ზნად ამ ბოლევანობილმა დამპყრობელმა მის მხარეზე გადასული და მის საშასხურში ჩამდგარი სპარსეთის მეფის ყოფილი სატრაპები კვლავ მათი საგამგებლო ქვეყნების მმართველებად დაამტკიცა. ერთი მათგანი იყო ატროპატე, საიდანაც მოდის ქვეყნის სახელი „ატროპატაკანი“, შემდგომი ზანის „აღარბადავანი“, იგივე „აზერბაიჯანი“; მეორე კი, მითრანე, რომელიც არმენიას ანუ სომხეთს განაგებდა. ფიქრობენ, რომ ალექსანდრე მაკედონელის დაჯილდოვებით და ბერძნულ-მაკედონურ რაზმებზე დაყრდნობით საქართველოში, შესაძლოა, სწორედ ეს სატრაპები

ნაძიგნა და ბაბილონის კოლონა

ებრეელთა და ქრისტიანთა წმინდა წიგნის, ბიბლიის პირველი ნაწილის, ძველი აღთქმის მიხედვით, ნოე წმინდა კაცი იყო, ამიტომ, როდესაც ღმერთმა მათი ცოდვების გამო წარუღებოდა ანუ მსჯელობათის მოუწოდებელი წყალობით ადამიანთა მოდების განადგურება გადაწყვიტა, ამის შესახებ ნოეს წინასწარ აცნობა. ღმერთის ბრძანებით ნოემ საგანგებო კიბოანი (ნოეს კიბოანი) ააგო და თავისი ოჯახით ღმერთის მიერ გამოცხადებული წარუღებას გადაურჩა. ასე რომ, ბიბლიის მიხედვით, თანამედროვე ადამიანები ნოეს შთამომავლები არიან.

ბაბილონის კოლონის ნიშნავს ქალაქ ბაბილონის კოშკს. გადმოცემა ბაბილონის კოშკის შესახებ ჯერ კიდევ ძვ. წ. II ათასწლეულში გაჩნდა, შემდეგ კი ის ძველ აღთქმაში შევიდა. ამ თქმულების მიხედვით, თაყაბირეულად ეცემა ზალხი ერთ ენაზე დააარსებდა. ერთხელაც ადამიანებმა ქალაქ ბაბილონისა და ამ ქალაქში ცაბდე ქართული კოშკის აგება განიზრახეს, რათა ღმერთადმე მისულიყვნენ. კოშკის აგებისათვის რომ ხელი შეემაღა, ღმერთმა ისინი სხვადასხვა ენაზე ალაპარაკა. სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე ადამიანებმა ერთმანეთს ვერაფერი გაუგეს და სხვადასხვა ქვეყნებში მოიოფანტნენ.

ვაჰსნავაზი და ლილი ვანძი

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ერთ-ერთი ნადირობის დროს ფარნავაზს კლდის პირას წვიმაბ მოუსწრო. ბედად მან ამო-ქოლილი ქვაბული დაინახა. მაშინ ფარნავაზმა ჩაკლულგოთ (მცირე წერტილი) ამოშე-ბული კედელი გააღვიდა და გამოქვა-ბულში შედღა. „ახილა იქ განძი, ოქრო და კერცხლი და ჭურჭელი ოქროსა და კერცხლისა მიუწვდომელი“. ღედისა და ღედის დახმარებით ფარნავაზმა ხუთი ლამის გან-მეულობაში ეს განძი სახედრებით უხიფათო ადგილას გადაიტანა. შემდეგ ის ეგრისის გამგებელს უქუის დაუკავშირდა, რომე-ლსაც შეუთვალა: „მე ვარ ნათესავი უფ-ლისისა, მცხეთისის ძისა და მძისწული საპარა მამასახლისისა და არის ჩემთან ხეასტავი (ქონება) დიდძალი. თუ ინებო მოველ შენთან ჩემის ხეასტავითა და ვიყუთ ძმებად და ვიხმართ ეს ხეასტავი ორ-თავებ“. ქუჩიმ შემოუთვალა: „შენ ხარ შვილი განმგებელთა ქართლისათა და შენ გმართებს უფლობა (უფროსობა, ბატო-ნობა) ჩემი. აწ ნუ დაინანებ ხეასტავსა შენსა, რათა გაეამრავლოთ სპანი და, თუ მოგვეცა ძლევა, შენ იყო უფალი ჩემი და მე კი მონა შენი მაშინ ეზრახნენ (მი-მართეს) ოცსთა და ლეკთა. ხოლო მათ გაი-ხარეს... და გამოყვნენ ოცსნი და ლეკნი და გაუმრავლდნენ სპანი“.

ალექსანდრე მაკედონელი და

ვაჰსნავაზი

ბერძნულ წყაროებში დაცულია საინ-ტერესო ცნობა იმის თაობაზე, რომ წაღეს. ძვ. წ. 327 წ. ინდოეთში შეტრის წინ შუა აზიაში მყოფ ალექსანდრე მაკედონელს კოლხეთის მეზობელი ქვეყნის მეფე ფარსმანი ეახლა და მას კოლხეთზე საერთო ლაშქრობა შესთავაზა. ეს ლაშ-ქრობა ალექსანდრე მაკედონელის მოცუ-ლელობის გამო გადაიდო, ხოლო მისი ნაადრევ გარდაცვალების შედეგად, კვლავ განხორციელდა. ფიქრობენ, რომ ფარს-მანად წოდებული ეს მეფე სწორედ ქარ-თლის პირველი მეფე ფარნავაზი იყო. მით უფრო, რომ მეფე ფარნავაზს მეორე, საკუთარი სახელიც ერქმეოდა, ვინაიდან, როგორც ვნახეთ, ფარნავაზი ზოგადად მეფის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო. საგუ-ლისხმოა ისიც, რომ ფარნავაზთანაა ღიან-ტიაში ფარსმანი ერთ-ერთი ყველაზე გაე-რცელებული სახელი იყო.

შემოიჭრენ. რაც შეეხება „აზონს“, ეს სახელი სკვითური ტომების ქართლში მომყვანი, ჩვენთვის უკვე ცნობილი ლეგენდარული „აზონს“ და არგონავტების მითის გმირის „იაზონის“ სახელებს შერწყმის შედეგად წარმოიშვა. „ქართლის ცხოვრებაში“ „აზონი“ ზოგადად ბერძენი დამპყრობლის სინონიმად იქცა. ფარნავაზის აზონთან ბრძოლაში აისახა ქართლის მეფის ბრძოლა ბიერითა და საგვარეულოსთან. ძვ. წ. III ს-ის შუა წლებში ამ საგვარეულოს ერთ-ერთი წარმომადგენელი ბაგადატ ბიერატი იყო. მისი სახელი ჩვენამდე მოღწეულმა მის მიერ მოჭრილმა რამდენიმე მონეტამ შემოგვინახა. ბაგადატ ბიერატიდან, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, წარმოსდგება ბაგრატიონთა სამეფო დინასტია.

ფარნავაზი ქართლის მამასახლისთა საგვარეულოს ეკუთვნოდა, რომელთაგან ისტორიამ მხოლოდ უკანასკნელის, ფარნავაზის ბიძის - სამარას სახელი შემოგვინახა. „ფარნავაზი“ ორი სპარსული სიტყვისაგან: „ფარანა“ - ბრწყინვალე, მანათობელი, „ბაზა“ - ხელი წარმოსდგება და ნათელი, ბრწყინვალე ხელის მქონეს ანუ „ბრწყინვალე ხელისუფალს“ აღნიშნავს. ამგვარად, ეს სახელი თავდაპირველად მეფის, ხელმწიფის აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინი იყო და მან საკუთარი სახელის მნიშვნელობა ბევრად უფრო გვიან შეიძინა. „ფარნაბაზა“ მაშვეანთა სარწმუნოების მთავარი ღვთაების აპურამაზდის ერთ-ერთი ეპითეტიც იყო - „ხელ-ნათელი“, „ხელ-ბრწყინვალე“. ამიტომაცაა, რომ „ქართლის ცხოვრება“, როდესაც ფარნავაზის მიერ ქალაქ ქართლში (გვიანდელი არმაზი) არმაზის კერპის აღმართვაზე საუბრობს, აღნიშნავს: „ამან ფარნავაზ თავის სახელზე შექმნა დიდი კერპი. ეს არის არმაზი, რადგან ფარნავაზს სპარსულად არმაზი ჰქვია“. არმაზი იგივე არმაზდი, ურმიზდი და აპურამაზდაა. აპურამაზდასთან თავის ღვთაებებით ფარნავაზი და მისი საგვარეულო თავის ღვთაებრივ წარმოშობას უსვამდა ხაზს. აღმოსავლეთსა და კერძოდ, სპარსულ სამყაროში მეფეების და სამეფო საგვარეულოების გაღმერთების დიდი ხნის ტრადიცია არსებობდა. ძვ. წ. IV ს-ის 20-იან წლებში წარმოქმნილი ქართლის სამეფოც ამ სამყაროს განუყოფელი ნაწილი იყო.

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ფარნავაზმა 65 წელი იმეფა. მისი მეფობა დაახლოებით ძვ. წ. 328-263 წწ-ით თარიღდება.

ალექსანდრე მაკედონელის იმპერიის საბოლოოდ დაშლის შემდეგ ახლად შექმნილმა პონტოს სამეფოც ეგრისის სამეფოს ჩრდილო-დასავლეთი შავიზღვისპირეთი წაართვა. ამავე ხანებში მისდამი დაქვემდებარებულმა ბიერითა და გამგებელმა ქართლის დიდი ნაწილი დაიპყრო. თოთლ ვითარებაში ქართლის მეფემ დიდი გამჭვრინაობა და პოლიტიკური აღლო გამოიჩინა. მან პონტოსა და მისი მოკავშირე ბიერითიანების წინააღმდეგ გადაწყვიტა ძლიერი მფარველი ეშოვა. ასეთი სახელმწიფო კი საქართველოს სამხრეთელი მეზობელი სელევკიანების სამეფო იყო. ფარნავაზმა „გაგზავნა მოციქულები ასურასტანის მეფის ანტიოქოსის წინაშე, გაუგზავნა“

დიდძალი ძღვენი და სთხოვა მას დახმარება ბერძენთა წინააღმდეგ. ანტიოქისმა მიიღო მისი ძღვენი, უწოდა მას თავისი შვილი, გამოუგზავნა გვირგვინი და უბრძანა სომხეთის ერისთავებს დახმარებოდნენ ფარნავაზს“.

ფარნავაზმა პონტოს მიერ შევიწროებულ ეგრისთან და მის მეფე ქუჯისთან დაამყარა კავშირი, რაც ქუჯიზე თავისი დის დაქორწინებითაც განამტკიცა. ასევე მოკავშირეებად გაიხადა ჩრდილოეთ კავკასიაში იმჟამად მომთაბარე სკითურ-სარმატული ტომები, რომლებსაც „ქართლის ცხოვრება“ „ოესების“ სახელით მოიხსენიებს. ეს კავშირიც ქორწინებით იქნა გამაგრებული: მათ გამგებელს ფარნავაზმა თავისი მეორე და მიათხოვა. მმლავრი მოკავშირეებით ზურგშემაგრებულმა ფარნავაზმა არტანუში ბიერითიანს გადაემწყვდით ბრძოლა გაუბრათა. ბრძოლა მისი ბრწყინვალე გამარჯვებით დამთავრდა. ამის შემდეგ ქართლის მეფემ „კლარჯეთის საერისთავო“ დაიქვემდებარა. გაძლიერებულმა ფარნავაზმა ახლა დანარჩენი ქართული მიწების გაერთიანება გადაწყვიტა. ის ეგრისში შევიდა და არგვეთი დაიკავა. არგვეთში მან თავისი ზელისუფლების განსამტკიცებლად შორაპნისა და დიმნას (დღევანდელი სოფ. ზემო დიმი ბაღდადის ახლოს) ციხეები ააგო. ამის შემდეგ ქუჯი იძულებული გახდა ფარნავაზის უხედავლად ელიარებინა. ქუჯის გამგებლობაში მხოლოდ შიდა ერისი და სვანეთი დარჩა. რაც შეეხება კოლხეთის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილს, ანუ ტერიტორიას „ეგრის წყალს ქვემოთ“, ის კვლავ პონტოს სამეფომ შეინარჩუნა. ფარნავაზმა არ მოშალა ეგრისის სახელმწიფოებრიობა, მაგრამ ქუჯი მასზე დაქვემდებარებულ გამგებლად იქცა. ასეთი ვასალი-მეფე ბევრად არ განსხვავდებოდა ქართლის სამეფოს პრივილეგიების - ქვეყნების გამგებელი ერისთავებისაგან. ამიტომ „ქართლის ცხოვრება“ მას უბრალოდ „ეგრისის ერისთავს“ უწოდებს. ასე რომ, ფარნავაზის ხელქვეითი, ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში პირველად, ქართული მიწების დიდი ნაწილი გაერთიანდა.

ფარნავაზის შექმნილი ქართლის სამეფო სამხედრო პრინციპზე აგებული ქვეყანა იყო. ტერიტორიას, საიდანაც ათასი მოლაშქრე გამოდიოდა, ათასისთავი განაგებდა. რამდენიმე ათასისთავი თავისი ჯარით სპასალარს ექვემდებარებოდა. სპასალარი სპარსული სიტყვებისაგან „სპა“ - ლაშქარი და „სარ“ - თავი შედგება და მხედართმთავარს ნიშნავს. რამდენიმე სპასალარი თავისი ლაშქრით საერისთავოს ლაშქარს მსხვილად, რომელსაც უკვე ერისთავი ედგა სათავეში. ფარნავაზმა ახლად შექმნილი სამეფო მსხვილადმინისტრაციულ ერთეულებად - საერისთავოებად დაჯდა. „ერისთავი“ ძველი ქართული სიტყვაა და ერის ანუ ჯარის უფროსს ნიშნავს. ეს საერისთავოები ქართლის სამეფოს წარმოქმნამდე ბევრად ადრე ჩამოყალიბებულ ქართულ ისტორიულ-გეოგრაფიულ ქვეყნებს მოიცავდნენ და მათ, როგორც წესი, ადგილობრივი წარჩინებული საგვარეულოებიდან გამოსული ერისთავები მართავდნენ. ერისთავების ზელისუფლება ფაქტობრივად მემკვიდრეობითი იყო, თუმცა საჭიროების შემთხვევაში მეფეს მათი გადაყენება-გამოცვლა შეეძლო. ეგრისის საერისთავოს იგივე ვასალური სამეფოს გარდა „ქართლის ცხოვრება“ კიდევ შეიღ საერისთავოს ჩამოთვლის: არგვეთის ანუ მარგვის, კახეთის, რომელიც კუხეთსაც მოიცავდა, ზუნანის იგივე გარდაბნის, სამშვილდის იგივე გაჩიანის, წუნდის ანუ ჯავახეთის, რომელშიც ჯავახეთთან ერთად კოლა და არტაანი შედიოდა; ოძრხის, რომელიც სამცხეს და აჭარას აერთიანებდა და ბიერითიანთა ერთი განმტოება ედგა სათავეში და კლარჯეთის, რომელიც შავშეთისა და საკუთრივ კლარჯეთის გარდა, ტაოსაც მოიცავდა. „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემებს კიდევ უფრო აზუსტებენ ძველი ბერძენი ავტორები, რომელთა მიხედვით ფარნავაზის ხანაში ქართლის სამეფოს მდ. არაქსამდე სომხური მიწებიც შეჰყოლიდა და ამგვარად ქართლის სამეფოს საზღვარი ხელეკიანთა სამეფოს შემადგენლობაში მყოფ სომხეთთან მდ. არაქსზე გადიოდა. (იხ. რუკა 6).

ერისთავები ქართლის ჯარების საერთო მეთაურის სპასპეტის დროშის ქვეშ ერთიანდებოდნენ. გარდა უმაღლესი მხედართმთავრობისა სპასპეტს დიდი უფლებები ჰქონდა. ის მეფის შემდეგ ქვეყანაში მეორე პირი იყო და მეფის სამეფოში არყოფნის ან მცირეწლოვანების დროს საამეფოს მართავდა. ჩვეულებრივ, სპასპეტი ტახტის მემკვიდრის „მამამჟუმე“ ანუ აღმზრდელი იყო. სპასპეტი ქართლის სამეფოს მტკვარს, არაგვსა და სურამის ქედს შორის მდებარე ცენტრალურ ტერიტორიას ზენა-სოფელს იგივე შიდა ქართლს განაგებდა.

ქართლის მეფე მთელი თავისი ძალით ხშირად გადაადგილდებოდა. წლის განმავლობაში ის რამდენჯერმე იცვლიდა ადგილს. ასე ინარჩუნებდა ქვეყნის ერთიანობას, კრეფდა სხვადასხვა სახის გადასახადებს, ინახავდა თავის დიდ ოჯახს, მსახურებს და ამალას: „გაზაფხულისა და შემოდგომის თვეებს დაყოფდა მცხეთაში, სამეფო ქალაქში, ზამთრის თვეებს დაყოფდა გაჩიანში, ზოლო ზაფხულის თვეებს - წუნდას. დროდადრო მივიდოდა ეგრისს და კლარჯეთს და მოიკითხვდა მეგრელთა და კლარჯთა და განაგებდა ყოველთა საქმეთა“.

ფარნავაზმა „განავრცო“ ქართული ენა სამეფოს მთელ ტერიტორიაზე და „აღარ საუბრობდნენ სხვა ენაზე ქართლში გარდა ქართულისა“ - წერს ძველი მემკითანი.

ქვეყნის ერთიანობის განმტკიცებისათვის აუცილებელი იყო ერთიანი სარწმუნოება. ამ თვალსაზრისითაც ფარნავაზმა მნიშვნელოვანი რეფორმა ჩაატარა. მან მტკერის მარჯვენა სანაპიროზე ქართლის მთაზე, როგორც გვახსოვს, აღმართა არმაზის საილენძის გამოსახულება და დააწესა ამ კერპის აღმართვის დღესასწაული, რომელსაც ქართლის მთელი მოსახლეობა შეიმობდა. „ქართლის ცხოვრების“ ცნობით, გარდაცვალების შემდეგ ფარნავაზი მის მიერ აღმართული არმაზის ბრწყინვალე კერპის წინ დაუკრძალავთ.

§ 19. ქართული სახელმწიფოები ფარნავაზისა და ქუჯის უახლოესი მემკვიდრეების ხანაში

ფარნავაზის სიკვდილის შემდეგ ქართლში მისი ვაჟი საურმაგი (ძვ. წ. 263-230) გამეფდა. სახელი „საურმაგი“, იგივე „საურმაგი“ ძველ სპარსულ ენაზე „შავმკლავს“ ნიშნავს. მისი მეფობის დასაწყისში ქართლის სამეფოს დაშლის საფრთხე დაემუქრა. ერისთავები განუდგნენ მეფეს. მათ მეფობის გაუქმება და თავიანთი საერისთავო ქვეყნების ძველმეურად შეუზღუდავი მართვა-გამგეობა მოისურვეს. შთქმულებმა მეფის მოკვლაც კი გადაწყვიტეს. საურმაგმა შეიტყო ეს და დედასთან ერთად ჩრდილოეთ კავკასიაში ღურბუკეთში - თავის ბიძებთან გაიქცა. აქედან ის თავის მამიდაშვილს „ოვსთა“ მეფეს ანუ სკვითთა გამგებელს დაუკავშირდა. მანაც თავის ბიძაშვილს დახმარების ხელი გაუწოდა. ჩრდილოელი მოკავშირეების დახმარებით საურმაგი იოლად გაუშკლავდა გამდგარ ერისთავებს და მეფობა დაიბრუნა. საშაზურის სანაკლად საურმაგმა ღურბუკეთა ერთ ნაწილს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში დასახლების უფლება მისცა და თავის საყრდენ სამხედრო ძალად აქცია. დროთა განმავლობაში ჩამოსახლებულები ადგილობრივ ქართულ ტომებში გაითქვიფნენ.

საგარეო პოლიტიკაში საურმაგი მამის, ფარნავაზის კვალს მისდევდა. ის ფორმალურად სელევკიანების სამეფოს უზენაესობას აღიარებდა ანუ „შაზურებდა იგი მეფესა ასურასტანისასა“. საურმაგის ცოლი სპარსელი იყო. ვინაიდან მას მემკვიდრე ვაჟი არ ჰყავდა, ამიტომ, როგორც ჩვენი წინაპრები ასეთ შემთხვევებში იქცეოდნენ ზოლმე, საურმაგმა ცოლის ნათესავი მირიანი დიგვე მირვანი თავის ასულზე დააქორწინა და ქართლის მეფეც განამზადა. „ქართლის ცხოვრება“ მირიანს ნებროთიანად ანუ აქემენიანთა საგვარეულოს წარმომადგენლად მიიჩნევს. მისი ცნობით, ის ქალის ხაზით ატროპატეს (ბარდაველი ერისთავი) შთამომავალი იყო. ატროპატე კი აქემენიანთა საგვარეულოს ეკუთვნოდა.

საურმაგმა მეორე ასული ეგრისის მეფის ქუჯის ვაჟზე დააქორწინა. ამ პერიოდში ეგრისი კვლავაც ქართლისადმი დაქვემდებარებულ, ვასალურ სამეფოდ რჩებოდა.

საურმაგმა თავის სამეფოში არაერთი ახალი ციხე-სიმაგრე ააგო, მანვე აღმართა ორი კერპი აინნა და დანანა.

საურმაგის შემდეგ ქართლში საურმაგის სიძე და შვილობილი მირიან I (ძვ. წ. 230-180) მეფობდა. ის იყო „ტანთა სრული, მშვენიერი, ძლიერი, მხნე და ქუელი“. მის მეფობაში დარიალის ხეობით ქართლში ჩრდილო კავკასიიდან ღურბუკები შემოიჭრნენ. ქართლის მეფე დიდი ჯარით გაემართა მათ წინააღმდეგ. მისი ლაშქრის ერთ ნაწილს ადრე ქართლში ჩამოსახლებული ღურბუკებიც შეადგენდნენ, რომლებიც გაჭირვების გამო თავიანთი ახალი სამშობლოს ერთგულები დარჩნენ. გადამწყვეტი ბრძოლა მტერთან დარიალის ვიწროებში მოხდა. ქართლის მეფე ჩამოქვეითდა და ასე წარუძღვა ლაშქარს: „და იყო ვითარცა ჯიქი სიფიცხითა, ვითარცა ვეფხვი სიმხნითა, ვითარცა ლომი ძახილითა. იქმნა მათ შორის ბრძოლა ძლიერი. ხოლო მირვანს ვერ აკვეთდა მახვილი ღურბუკთა, ვითარცა კლდესა ხიჰსა და იდგა უბრავად, ვითარცა კოშკი მტკიცე“. ბრძოლა ქართველთა ბრწყინვალე გამარჯვებით დასრულდა. შემდეგ ქართველები ღურბუკეთში შეიჭრნენ და ღურბუკები მათივე ქვეყანაშიც დაამარცხეს. ამის შემდეგ ქართლის მეფეც დარიალი ჩაკეტა - „შემაბა კარები ქვეტკირითა“.

მოთაქლი ისყიოიოსი ქლინეს
სყენლი

„დამიდალსი კაჰის“ ქესახჲ

მირიან მეფის მიერ ძვ. წ. III-II სს-ის მიჯნაზე დარიალის გასასვლელში „შებოლეს კარები“ და ქვეტკირის კოშკი ახ. წ. I საუკუნეშიც იდგა. მისი აღწერა მოპოვება რამდენ ისტორიკოსს პლინიუს სკუენდს (ახ. წ. I ს.): „მთის გადაღმა მდებარეობს კავკასიის კარები ... ეს არის ბუნების უდიდესი ქმნილება, მთების უცარი გარღვევით შექმნილი. გასასვლელი გადაღობილია კარბეკით - რკინით აქედითა ხის შირბით. მის ქვეშ მოედინება მღერი მდინარე, რომლის მეორე სანაპიროზე კლდეზე სიმაგრეა აღმართული“.

ამ ამბების თანადროულად მსოფლიოში მნიშვნელოვანი მოვლენები ვითარდებოდა, რომლებმაც სულ ცოტა ხანში მთლიანად შეცვალეს პოლიტიკური რუკა და ძალთა განლაგება წინა აზიამ.

ძვ. წ. 190 წ. მცირე აზიაში ქალაქ მაგნეზიასთან რომის ჯარებმა სასტიკად დაამარცხა სელევკიანების სახელმწიფო, რომელმაც მთელი მცირე აზია დაკარგა და ძალზე დასუსტდა.

სელევკიანების დამარცხებით, უპირველეს ყოვლისა, სომხებმა ისარგებლეს და თავიანთი სამეფო დააარსეს. ისტორიკოსი ეს სამეფო „დიდი სომხეთის“ სახელითაა ცნობილი. დიდ სომხეთს ძირითადად ეანის ტბის ირგვლივ ძველი ურარტუს ტერიტორია ეკავა. იმჟამად მას სელევკიანების სატრაპია არტაშესი განაგებდა, რომელმაც თავი მეფედ გამოაცხადა. სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში გაძლიერდა პონტოს სამეფოც. ის მის სამხრეთით და დასავლეთით მდებარე სელევკიანების სამფლობელოებს დაეპატრონა. გაძლიერდა პართიაც, რომელმაც სელევკიანების ხელში მყოფი ძველი სპარსული ქვეყნებს უდიდესი ნაწილი შეიერთა.

არტაშეს I-ის მეფობაში (ძვ. წ. 189-161) სომხეთმა დიდ წარმატებებს მიაღწია. მან განსაკუთრებით გააფართოვა თავისი სამფლობელოები ჩრდილოეთით და დასავლეთით. ძვ. წ. 180-იან წლებში არტაშესი ქართლის სამეფოს საზღვრებს მოადგა. ქართლის მეფე მირიანი იძულებული გახდა მას დამორჩილებოდა. არტაშესმა თავის ვაჟს ცოლად მირიანის ასული შეერთა და მტკამად ქართლის მიერ მისი უზენაესობის აღიარებით დაკმაყოფილდა. ამის შემდეგ მეფე მირიანი მალე გარდაიცვალა. ტახტზე მისი ვაჟი ფარნაჯომი ავიდა.

ქართლის მეოთხე მეფე ფარნაჯომმა მცხეთაში ზადენის ციხე ააგო და ზადენის კერაი აღმართა. ფიქრობენ, რომ კერაი ზედაზნის მთაზე უნდა ყოფილიყო აღმართული. ეს გეოგრაფიული სახელი ზომზედა ზადენიდან წარმოსდგება. ამ მეფეზე აუგია კახეთში ქალაქი ნეკრები. ფარნაჯომს დიდხანს არ უმეფია. სომხეთის მეფემ ფარნაჯომის წინააღმდეგ ქართლის ერისთავების ერთი ნაწილი შეაგებინა. მისი მოკავშირე ეგრისის მეფე აკე (ძვ. წ. 180-160) იყო, რომელსაც დამოუკიდებლობის დაბრუნება სურდა.

ქართლის მეფე დამარცხდა სომხებთან ბრძოლაში. თვითონ ფარნაჯომი ბრძოლაში დაიღუპა, მისი ერთი წლის ვაჟი მირიანი მხაზურებმა მალეულად პართიაში წაიყვანეს. ქართლში კი სომხეთის მეფის ვაჟი, ფარნაჯომის სიძე (დის ქმარი) არსუკ I („ქართლის ცხოვრების“ არშაკი) გამეფდა (ძვ. წ. 170-145). არსუკის შემდეგ ქართლს მცირე ხნით მისი ვაჟი არტაკ I („ქართლის ცხოვრების“ არტაგი) განაგებდა.

კოლხეთმა დამოუკიდებლობა აღიდგინა და არგვეთი და კლარჯეთი შეიერთა. მეფე აკე ისე გაძლიერდა, რომ საკუთარი ოქროს მონეტაც მოჭრა. რომელზედაც ბერძნულად მისი სახელია ამოტვიფრული. ის გვევლინება შავიზღვისპირა ორ ქვეყანას შორის დადებული ერთი საზავო ხელშეკრულების გარანტად. ხელშეკრულების ტექსტი მოწმობს, რომ კოლხეთი იმჟამად შავი ზღვისპირეთის ერთ-ერთ უძლიერეს ქვეყანას წარმოადგენდა. მალე ეგრისი შეტევაზე გადგა და დასუსტებულ ქართლის სამეფოს ზენა სოფლის ნაწილი ქალაქ უფლისციხითურთ წაართვა. ამ პერიოდის ეგრისის საშინაო ვითარებაზე ცოტა რამაა ცნობილი. ვიცით, რომ ქვეყანა საერისთავოებად (ბერძნულად სკეპტუხიებად) იყოფოდა. როგორც ფიქრობენ, ასეთი ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული დაყოფა ჯერ კიდევ ძველი კოლხეთის სამეფოს დარასების ხანიდან ჩამოყალიბდა.

ძვ. წ. 143-125 წწ-ში ქართლში ბრატმან I („ქართლის ცხოვრების“ ბარტომი) მეფობდა. მისი მეფობა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმით, რომ მან დაიწყო მტკვრისა და არაგვის შესართავში ქალაქ მცხეთის მშენებლობა. ბრატმანმა ეგრისის სიძლიერეს ანგარიში გაუწია და ეგრისის მეფის ვაჟი ქარძაძე ჩაისიძა. ეგრისელი უფლისწული ბრატმანმა თავის მეშვიდედღე გამოაცხადა.

ძვ. წ. 125 წლისათვის ქართლში პართული ჯარით ქართლის ტახტის კანონიერი მემკიდრე, მოკლული ქართლის მეფის ფარნაჯომის ვაჟი მირიანი შემოიჭრა. სასტიკი ბრძოლა ბრატმანსა და მირიანს შორის მდ. ბერდუჯზე (დღევანდ. ტეგამ-ჩაი აზერბაიჯანში) გაიმართა. ბრატმანს სომხეთი და ეგრისი დაეხმარა,

ძვ. წ. VIII ს-ში აქენინის ნახევარკნებლის დასავლეთ სანაპიროზე მდ. ტიბროსზე წარმოქმნილი პატარა ქალაქი რომი თანდათანობით მთელ აქენინის ნახევარკნებლს დაიკავა და დასავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში უდიდეს სახელმწიფოდ ჩამოყალიბდა. ჩვენთვის უკვე ცნობილი აღმოჩნდა რომელია სელევკიანებისაგან განსხვავებით, რომლებსაც მონარქები ანუ მეფეები მართავდნენ, რომი ძვ. წ. VI ს. დასასრულთან მუდის დაქვემდებარების შემდეგ რესპუბლიკა გახდა. მას სახალხო კრება, სენატი და ორი ერთი წლით არჩეული კონსული განაგებდა. სენატი ძირითადი მმართველი ორგანო იყო. ის 300, 600, ზოგჯერ კი 900 დამნიშნულ სენატორისაგან შედგებოდა. ძვ. წ. II ს-ში შუა წლებში რომმა მთელი ჩრდილო-დასავლეთი აფრიკის სანაპირო და ესპანეთი დამორჩილა. ამავე ხანებში მან საბოლოოდ დაიპყრო საბერძნეთი, ცოტა უფრო ადრე კი მაკედონიის სამეფო გაანადგურა. ამ წარმატებების მიზეზი, უპირველეს ყოვლისა, კარგად გაწყობილი გვეითი პოლიტიკა - ლეგიონების მაღალი ბრძოლისუნარიანობა, ახალი სამხედრო ტექნიკა და ომის წარმოების ახალი მეთოდები იყო.

მიუხედავად ამისა, მირიანმა გაიმარჯვა. მასთან ბრძოლაში დაიღუპნენ მეფე ბრატმანი და მისი სიძე, ეგრისელი უფლისწული ქარამი. ქარამის ორსულმა მეუღლემ თავს სომხეთში გაქცევით უშველა, რაც შეეხება დედოფალს, ბრატმანის ქერიუს, სომხეთის მეფის ასულს არტამასს, ის მირიანმა სამშვილდის ციხიდან გამოიყვანა და ცოლად შეირთო. ამით მან ხაზი გაუსვა თავის სურვილს კარგი ურთიერთობები შეენარჩუნებინა იმჟამად ძლიერი სომხეთთან. მირიან II ქართლს ძვ. წ. 125-110 წწ-ში განაგებდა.

ძვ. წ. 110 წლისათვის ქართლის ტახტზე მირიან II-ის ვაჟი არსუკ II ავიდა. იმჟამად ქართლის სამხრეთ-დასავლეთით მნიშვნელოვნად გაძლიერდა პონტოს სამეფო, რომელმაც თავისი სიძლიერის მწვერვალს პონტოს მეფის მითრიდატე VI-ის დროს (ძვ. წ. 111-63) მიაღწია. მითრიდატემ დაიმორჩილა ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში ბოსფორის სამეფო და იქ სამართავად თავისი ერთ-ერთი ვაჟი გაგზავნა. ამის შემდეგ მან თავისი აგრესია კოლხეთის წინააღმდეგ წარმართა. კოლხეთთან ბრძოლაში მითრიდატეს მოკავშირე ქართლის სამეფო იყო, რომლისთვისაც კოლხეთს მნიშვნელოვანი ტერიტორიები ჰქონდა წართმეული. იბერიელმა არსუკმა და მითრიდატემ საერთო ძალებით შეუტეს კოლხეთს: არსუკმა ეგრისელთა მიერ დაპყრობილი „ზენა სოფლის“ ნაწილი ქალაქი უფლისციხითურთ უკან დაიბრუნა. დანარჩენი კოლხეთს მითრიდატე პონტოელი დაეუფლა. ასე ძვ. წ. II ს-ში კოლხეთის ძლიერების ხანა, სამწუხაროდ, ამავე საუკუნის მიწურულს მის მიერ სახელმწიფოებრიობის დაკარგვით დასრულდა. მითრიდატემ კოლხეთში მეფობა გააუქმა, მაგრამ მისი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა ხელუხლებელი დატოვა. კოლხეთის ხელში ჩაგდებით მითრიდატე დაეპატრონა მის საზღვაო ფლოტს, ის კი იმჟამად მნიშვნელოვან სამხედრო ძალას წარმოადგენდა შავ ზღვაზე.

ძვ. წ. 95 წ. სომხეთის ტახტზე ტიგრან II ავიდა. ამ ნიჭიერი მეფის ხელში სომხეთმა არანახულ აღმავლობას და სიძლიერეს მიაღწია. ტიგრან II უპირველეს ყოვლისა, თავისი აგრესია ქართლის წინააღმდეგ მიმართა. მისი დახმარებით ქართლის მეფის ბრატმანის შვილიშვილმა, სომხეთში გაზრდილმა არტოკმა ქართლის მეფე არსუკი ბრძოლაში მოკლა და სამეფო ტახტს დაეუფლა. არტოკ II (ძვ. წ. 95-60) „ქართლის ცხოვრებაში“ ადერკის სახელთაა ცნობილი.

ტიგრანმა და მითრიდატემ რომის წინააღმდეგ კავშირი შეკრეს. ეს კავშირი ქორწინებითაც განამტკიცეს: ტიგრანმა მითრიდატეს ასულზე იქორწინა. ამის შემდეგ მოკავშირეებმა აღმოსავლეთ და ცენტრალურ მცირე აზიაში მთელი რიგი სახელმწიფოები დაიპყრეს და თავიანთი სამფლობელოები ძალზე გააფართოვეს. პონტოს სამეფომ სამხრეთ შავი ზღვისპირეთში მდებარე ბერძნული ქალაქებიც დაიქვემდებარა. ასეთ ვითარებაში რომსა და მოკავშირეებს შორის შეტაკება გარდაუვალი გახდა. პართლაც, მალე, ერთი მხრივ, რომსა და, მეორე მხრივ, სომხეთსა და პონტოს სამეფოებს შორის, ხანგრძლივი ომი გაჩაღდა. ამ ომში ტიგრანის მეშვეობით ქართლში გამეფებული არტოკი, რა თქმა უნდა, მის მხარეზე იბრძოდა. იბერიელი მშვიდდონები, რომლებიც იმჟამად საუკეთესოებად იყვნენ აღიარებულნი, ტიგრანის ლაშქრის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ძალას წარმოადგენდნენ. რომმა სამი ომი გადართვა პონტოსა და სომხეთის წინააღმდეგ. ეს ომები ისტორიაში „მითრიდატეს“ ომების სახელს ატარებენ. ბოლოს რომაელთა ლაშქარს ცნობილი რომაელი სარდალი პომპეუსი მეთაურობდა. მოკავშირეები სასტიკად დამარცხდნენ. მითრიდატე კოლხეთის გავლით ბოსფორის სამეფოში თავის ვაჟთან გაიქცა, სადაც სიცოცხლე თვითმკვლელობით დაასრულა. სომხეთი კი ფრიად შემცირებულ საზღვრებში, რომზე დამოკიდებულ სახელმწიფოდ იქცა.

ქართლი და ეგრისი უდიდესი და უმძლავრესი სახელმწიფოს - რომის პირისპირ სრულიად მარტონი აღმოჩნდნენ.

§ 20. პომპეუსის ლაშქრობა საქართველოში

ძვ. წ. 65 წ. პომპეუსი ომის გამოუცხადებლად ქართლის სამეფოში შემოიჭრა და ისე სწრაფად მოადგა ქართლის დედაქალაქ არმაზს, რომ ქართლის მეფე არტოკმა მტრის დასახვედრად მომზადება ვერ მოასწრო. მან ქალაქი სწრაფად დატოვა, მტკვრის მარცხენა ნაპირზე გადავიდა და ხიდი დაწვა. პომპეუსმა არმაზის ციხე აიღო და მტკვრის სამხრეთით მდებარე ქართლის მთელი ტერიტორია დაიმორჩილა. არტოკმა რომაელებს ელჩები გაუგზავნა და თავდაუსხმელობის შემთხვევაში ზიდის აღდგენა და სურსათით მომარაგება აღუთქვა. ქართლის მეფემ ეს პირობა შეასრულა, მაგრამ პომპეუსი ხიდზე მაინც გადავიდა და არტოკს ბრძოლა გაუმართა. ქართველები დამარცხდნენ. 9 ათასი მეომარი

დადილუბა, 10 ათასი კი ტყვედ ჩაგვარდა. ბრძოლაში დაცემულ მეომართა შორის ქალებიც იყვნენ. ეს სამშობლოს თავდასაცავად ჩვენი წინაპრების საოცარ თავგანწირვაზე მეტყველებს. დამარცხებამაც ვერ გატეხა ქვეყნის დაცეკვლათა სულისკეთება. მოლაშქრეებმა ახლა ტყეს შეაფარეს თავი, საიდანაც ისრებით რომაელები ძალზე დაზარალეს. ამიტომ პომპეუსმა ბრძანება გასცა, ირგვლივ ტყე გადაეწვათ. არტოკი ახლა ადიდებულ არაგვზე გადავიდა და ხიდი დაწვა. ბოლოს, როდესაც არაგვში წყალმა იკლო და რომაელთა ლაშქრისათვის იოლად გადასალახი გახდა, ქართლის მეფემ პომპეუსს ოქროს ტახტი, მაგიდა და საწოლი მიართვა და ზავი სთხოვა. რომაელი სარდალი ზავზე მხოლოდ მაშინ დათანხმდა, როდესაც არტოკმა მას მძევლად თავისი შვილები გაუგზავნა. პომპეუსმა ქართლის მეფე რომაელთა „მეგობრად და მოკავშირედ“ გამოაცხადა, რაც რომის ქვეშევრდომობის ნიშნავდა.

რომაელთა სარდალი ქართლიდან კოლხეთში გადავიდა. იმ დროისათვის ეგრისში ცენტრალური ხელისუფლება უკვე აღარ იყო, ამიტომ პომპეუსს წინააღმდეგობა მხოლოდ ცალკეულმა ერისთავებმა გაუწიეს. ერთ-ერთი ასეთი ერისთავი იყო ოლთაკე, რომელიც პომპეუსმა სხვა დამარცხებულ მეფე-მთავრებს შორის რომში მღევამოსილი დაბრუნების ყაზმ მის საპატივცემულოდ გამართულ საზეიმო შეხვედრაზე - ტრიუმფზე ჩამოატარა. ოლთაკე არტავის ლათინიზირებული ფორმა უნდა იყოს, რაც ამ სპარსული სახელის დასავლეთ საქართველოში გავრცელებასზეც მეტყველებს.

პომპეუსმა ეგრისის სამეფო აღადგინა და მის დინასტიად ანუ მეფედ არისტარქე დააყენა. საფიქრებელია, ის ძველი ეგრისული სამეფო საგვარეულოდან იყო. არისტარქესაგან მის მიერ მოჭრილი ვერცხლის მონეტა შემოგვრჩა, რომელზედაც ის მეფის გვირგვინითაა გამოხატული. მონეტაზე ამოტვიფრული წარწერა კი გვამცნობს: „არისტარქესია, რომელიც კოლხიდან განაგებს, მართავს მას 12 წელი“.

კოლხეთში მშვიდობა დიდ ზანს არ გაგვრძელდა. ძვ. წ. 40-იან წლებში ის ბოსფორის მეფემ მითრიდატე პონტოელის შედგმაყვანაქმ გაძარცვა, როდესაც ის კოლხეთის გაყვლით პონტოს სამეფოს დასაბრუნებლად მიემართებოდა. ფარნაკე მამისეული სამეფოს რომაელთაგან გამოხსნას შეეცადა. ის მცირე აზიაში შეიჭრა. მაშინ ფარნაკეს წინააღმდეგ იმეამად რომის გადგებელმა იულიუს კეისარმა გაილაშქრა. ბრძოლა ძვ. წ. 47 წ-ს მოხდა. ფარნაკე დამარცხდა და ბრძოლაში დადილუბა. ცნობილია ამ ბრძოლასთან დაკავშირებული იულიუს კეისრის გამონათქვამი: „მივედი, ენახე, გაიგმარჯვე“. ამის შემდეგ იულიუს კეისარმა ბოსფორის სამეფო და კოლხეთი ერთი მცირეაზიული სამეფოს, პერგამონის მეფეს მითრიდატეს გადასცა. მითრიდატემ მცირე აზია გაიარა, პონტოდან კოლხეთში შეიჭრა და სასტიკად ააოხრა. მითრიდატე პერგამონელის ბატონობა კოლხეთში ზანმოკლე აღმოჩნდა. იმავე ძვ. წ. 47 წ. ის ერთ-ერთ ბრძოლაში დადილუბა.

უცხო დამპყრობლების თარეშის შედეგად ქვეყანა სასტიკად აღოხრდა. ძვ. წ. I ს-ის 30-იან წლებში რომაელებმა ეგრისი მათ მიერ აღდგენილ პონტოს სამეფოს შეუერთეს. ამის შემდეგ ეგრისი დაახლოებით რვა ათეული წელი ამ სამეფოს შემადგენლობაში დარჩა.

პომპეუსის მიერ ტიგრან II-სა და მისი მოკავშირე არტოკის დამარცხებას ქართლის სამეფოსთვისაც მნიშვნელოვანი შედეგები მოჰყვა. ძვ. წ. 60 წლისათვის არტოკის მიერ ბრძოლაში მოკლული მეფე არსუკის ვაჟი ბრატან II მტკერის ჩრდილოეთით გაშვდა და თავის სატახტო ქალაქზე მცენათა გიხსადა. არტოკის ვაჟი ქარბამი კი ძველ დედაქალაქში არმაზში დარჩა. ასეთნაირად ქართლის სამეფო ორად გაიყო. მალე სომხეთმა შეძლო არმაზელი მეფეების დამორჩილება. ვინაიდან სომხები იმეამად ქართლს გოგარენას ანუ გუგარუს ეძახდნენ, ამიტომ ისინი მათდამი დაქვემდებარებულ არმაზელ მეფეებს გოგარენას ანუ გუგარტის პიტიახშებს უწოდებდნენ. ასეთმა ვითარებამ დაახლოებით 7-8 ათეული წელი გასტანა (იხ. რუკა 7). ქართლის მეფეები არაერთხელ შეეცადნენ არმაზის ქართლის სომხეთიდან განთავისუფლებას. მას ძვ. წ. 31-21 წწ-ში ქართლის მეფეებსა და სომხეთს შორის დიდი ომი მოჰყვა.

იულიუს კეისარი

იულიუს კეისარი (ძვ. წ. 100 - 44) გამორჩენილი რომაელი სახელმწიფო მოღვაწე და მხედართმთავარი იყო. როგორც მხედართმთავარმა, მან სახელი გაითქვა იმით, რომ დაიწყო გალია (დღევანდელი საფრანგეთი), აგრეთვე დღევანდელი გერმანიის და ინგლისის ერთი ნაწილი. იულიუს კეისარი შეეცადა რომში რესპუბლიკის ნაცვლად ემპირორატულ მმართველობა შემოეღო, მაგრამ ის ძვ. წ. 44 წ. რესპუბლიკის მომხრე შეთქმულთა ხელით დაიღუპა. მოუხდავად ამისა, რომში რესპუბლიკური წყობის შენარჩუნება ვერ მოხერხდა. დაახლოებით 15 წლის შემდეგ რომში რესპუბლიკა საბოლოოდ დედა და იულიუს კეისარის შვილობილმა ოქტავიანემ თავი რომის ერპირორატულ მმართველად გამოაცხადა. ასე დაიწყო რომის ისტორიაში ახალი - იმპერიის ხანა.

პიტიახში

„პიტიახში“ სომხურ-სპარსული „პეტ-ი-ამსარს“-იდან მოდის და ქვეყნის, პროვინციის თვის. გაფიქრებულ ნიშნავს. ეს ტერმინი ერისთავის მნიშვნელობით ანტიკური ხანის საქართველოშიც გავრცელებულია.

ქართლის მეფეებმა ჩრდილო კავკასიიდან დასახმარებლად ალან-ოსებსაც კი მოუხმეს და წარმატებასაც მიაღწიეს. მიუხედავად ამისა, არამაზულ მეფეთა სომხეთის დამოკიდებულებისაგან სრული განთავისუფლება და ქართლის სამეფოს ერთიანობის აღდგენა იმეამდ მაინც ვერ მოხერხდა.

ძვ. წ. 63 წ. რომმა იუდეა - ებრაელთა სამეფო თავის ქვეშევრდომ ქვეყნად აქცია. ებრაელთა სამეფოში რომაელთა ბატონობის დამყარებას მოსახლეობის ერთი ნაწილის უცხო ქვეყნებში, მათ შორის საქართველოში გადმოსახლება მოჰყვა. ებრაელები ქართლის სამეფოში ძვ. წ. I ს-ის 50-იან წლებში ორმეფობის ხანაში მეფეების ბრატმან II-ის და ქარბამ I-ის დროს მოვიდნენ.

ძველი და ახალი ერების მიჯნაზე წინა აზიაში ერთმანეთს ორი დიდი ძალა - რომი და პართია დაუპირისპირდა. რომი იუდეოს კეისრისა და მისი მემკვიდრეების ხანაში ტერიტორიულად ძალზედ გაიზარდა და კიდევ უფრო გაძლიერდა.

მისი ტერიტორია ახლა უკვე ჩრდილოეთით და დასავლეთით ინგლისს, გალიას (საფრანგეთი), ესპანეთს, სამხრეთით და აღმოსავლეთით კი ეგვიპტესა და შუამდინარეთის ნაწილს მოიცავდა (იხ. რუკა 8). რომის მიერ სელევკიანების, პონტოს სამეფოსა და სომხეთის დამარცხების შემდეგ პართია წინა აზიაში მისი ერთადერთი ძლიერი მეტოქე გახდა. პართიისა და რომის ინტერესები ერთმანეთს სომხეთშიც შეეჯახა, რომელიც ამ ორ დიდ დამპყრობელს შორის მოექცა. რომისა და პართიის სომხეთისათვის ბრძოლამ ეს ქვეყანა თანდათან დაასუსტა. სომხეთის დასუსტებამ ქართლის სამეფოს ხელსაყრელი პირობები შეუქმნა. ახ. წ. I ს-ში ქართლის სამეფოს გაძლიერებას თვით რომი უწყობდა ხელს. საქმე ისაა, რომ იმეამდ ჩრდილოეთ კავკასიაში მომთაბარე მრავალრიცხოვანი ტომები დარიალის გაზით სამხრეთ კავკასიას უტევდნენ. მათი შემოსევები კი წინა აზიაში რომის პაროზიციებსაც დიდ ზარალს აყენებდა. დარიალის გზის ჩაკეტვა და მისი კონტროლი მხოლოდ ძლიერ ქართლის სამეფოს შეეძლო.

§ 21. ქართლი და ეგრისი I - II საუკუნეებში

1. ქართლის სამეფო I-II საუკუნეებში

ახ. წ. I ს-ის 20-30-იან წლებში ქართლში მირდატ I (ბერძნულ-რომაული მითრიდატე) მეფობდა. ქართლის მეფეს ორი ვაჟი - ტატის მემკვიდრე ფარსმანი და მირდატი ჰყავდა. იმეამდ რომსა და პართიას შორის სომხეთისათვის ბრძოლა განსაკუთრებით გამწვავდა. მეფე მირდატმა ეს დაპირისპირება თავის სასარგებლოდ გამოიყენა და სომხეთის მიერ მიტაცებული მტკერის მარჯვენა სანაპიროს ქართლი, იგივე გოგარენა დაიკავა. ქართლის მეფე რომაელთა მხარე დაიჭირა და რომის კეისრის თანხმობით დაახლ. 35 წ. თავისი ვაჟი მირდატი (მითრიდატე) სომხეთში გაამეფა. ქართველი უფლისწულის სომხეთში მეფობა დიდხანს არ გაგრძელბოდა. მირდატმა მამის გავლენისა და მორჩილებისაგან თავის დასაღწევად, პართიასთან დაახლოება გადაწყვიტა. ამ მიზნით მან პართიის სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენელზე იქორწინა. ეს რომმა თავის საწინააღმდეგო მოქმედებად მიიჩნია. რომის ახალმა იმპერატორმა კალიგულამ (37-41) პართიასთან დამოყვრებული სომხეთში გამეფებული ქართველი უფლისწული რომში გაიწვია და ბორკილები დაადო.

მამის სიკვდილის შემდეგ ტახტზე ფარსმან II „ქველად“ წოდებული (38-68) ავიდა. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ფარსმან ქველი იყო „კაცი კეთილი, უხვი, შენდობი, ტანითა მშვენიერი, უშიში ვითარცა უხორცო და ყველაფრით უმჯობესი ყოველთა მეფეთა ქართლისათა“.

ქართლის ახალი მეფე, უპირველეს ყოვლისა, სომხეთის საკითხის გადაჭრას შეეცადა, სადაც ამ დროს პართიელი უფლისწული მეფობდა. ფარსმან ქველი შეიჭრა სომხეთში, დაიკავა მისი ღელაქალაქი არტაქსატა და რომაელთა მიერ იმხანად უკვე განათავისუფლებული თავისი ძმა მირდატი სომხეთის სამეფო ტახტზე ხელმოკრედ აიყვანა. განრისხებულმა პართიის შაჰმა ქართველთა დასახელებულ უფლისწულს ოპროდის სარდლობით დიდი ლაშქარი გამოეზავნა. ქართლის მეფემ დახმარება აღბანელებს და ჩრდილოეთ კავკასიაში მომთაბარე ალან-ოსებს თხოვა.

ალანები და ოსები

ალანები ინდოევროპულ ენათა ირანულ შტოს განეკუთვნებოდნენ. ადრე ისინი შუა აზიაში, არაღისა და კასიის ზღვის შიდა-მოვებში მომთაბარეობდნენ. ძველი და ახალი ერების მიჯნაზე ალანებმა უკვე ჩრდილოეთ კავკასიაში, კასიისა და აზოვის ზღვებს შორის გადმოინაცვლეს. ალანებს ქართული საისტორიო წყაროები მათი ერთ-ერთი ტომის სახელის მიხედვით „ოქსებს“ იგივე „ოსებს“ ეძახდნენ. თვით ოსები თავს „იორისს“ უწოდებენ. რაც არიელს ანუ ირანელს ნიშნავს. საისტორიოა ვიციოლო, რომ გვიან შუა საუკუნეებში ალანების ძეგლსა ხოვრეტელ ადგილებში დასახლებულ თურქული მოდგმის ყარაჩალებს დასავლეთ საქართველოში კვლავაც ალანებს ეძახდნენ. ალანებიდან მოდის ერთ-ერთი ქართული გვარი „ალანისა“.

ფარსმანი თავისი მოკავშირეებით პართელებს რკინის ხევის ვიწროებში შეეგება. ბრძოლის წინ ქართლის მეფემ თავის ლაშქარს შემდეგი სიტყვებით მიმართა: „სპარსთა ბატონობა არასოდეს გვიწვევია, თუ გავიმარჯვებთ სახელს მოვიხვევთ, ხოლო თუ მტერს ზურგს ვუწევნებთ, სირცხვილს ეგვამთ“. ამ სიტყვების შემდეგ ფარსმან ქველმა თავის მეომრებს მოიქროვილ საჭურველში ჩაჰყვარა მტერზე მიუთითა და შესძახა: „აჰა, ლომონ მძივნეარენო, ცხვრის ფარა დასტყველო“.

ბრძოლის ბედი ფარსმან ქველის და პართიელი უფლისწულის ორთაბრძოლამ გადაწყვიტა. გააცხარებულ ომში ქართლის მეფე და პართიის ჯარის სარდალი, უფლისწული ოროდი ერთმანეთს შეხვდნენ: „და შეუძახეს ორთავემ ზნითა სასტიკითა და შეუტყეს ურთიერთს და იწყეს ბრძოლა ზმლითა და ზმა ბრძოლისა მათისა ემსგავსა ზმასა ქუხილისა და მეხის ტეხისას. აჯობა ფარსმან“ და ზმლით თავი გაურჯნა. ამის დამნაშავე პართიელები დაფრთხნენ და გაქცევით უშველეს თავს. ბრძოლა ქართველთა ბრწყინვალე გამარჯვებით დამთავრდა.

მეორე წელს პართიის შაჰი მთელი სამეფოს ლაშქრით წამოვიდა ფარსმანის დასასჯელად. მტრის ლაშქარი იძვნიდა დიდი იფო, რომ ქართლის მეფემ მტერთან პირდაპირ შეება მიზანშეუწონლად ჩათვალა და მცხეთაში გაბაგრდა. აქედან ის მოულოდნელი და წარმატებული თავდასხმებით მტერს დიდ ზიანს აყენებდა. ომი გაჭიანურდა. ამასობაში რომაელებმა ზმა გააგრძელეს ვითომდა შუამდინარეთში, პართიის საზღვრებში შეჭრას აპირებდნენ. ამით შეშინებული პართიის შაჰი თავის ქვეყანაში გაბრუნდა. იძულებულ პართია იძულებული გახდა სომხეთში მირდატის მეფობას შეეუებოდა.

მალე ფარსმან ქველსა და მის ძმას სომხეთის მეფე მირდატს შორის ურთიერთობა ძალზე დაიძაბა. ქართლის მეფე თავისი უმცროსი ძმისაგან მორჩილებას მოითხოვდა, მირდატი კი ძველებურად დამოუკიდებელი მმართველობისაკენ მიისწრაფოდა. მაშინ ფარსმან ქველმა სომხეთის მეფეს თავისი უფროსი ვაჟი ღადაში (ლათინურად რადამ-ისტი) დაუპირისპირა. ძმიშვილი ბიძას, როგორც მამისაგან ღტოვილი, ეწეოდა და მოკლე ხანში მისი სრული ნდობა დაიმსახურა. ამის შემდეგ ფარსმან ქველმა ღადაში ქართლის ლაშქარი მიაშველა. მანაც ბიძა და მთელი მისი ოჯახი ამოწყვეტა და 51 წ-ს სომხეთის ტახტს დაეპატრონა.

ღადამა სომხეთში სულ სამი წელი იმეფა. მისი მეფობა სისასტიკით გამოირჩეოდა. სომხებმა ასეთ მმართველობას ვერ გაუძლეს, აჯანყდნენ და პართიელთა დახმარებით ის ტახტიდან ჩამოაგდეს. ღადამმა თავს ქართლში გამოქცევით უშველა. შემდგომში ის წლებს მანძილზე თავს ესხმოდა, არბევდა სომხეთს და ტახტის დაბრუნებას ცდილობდა. როდესაც უფლისწულს სომხეთის ტახტის დაბრუნების იმედი გადაეწურა, მან მამის სიცოცხლეშივე ქართლის სამეფო ტახტის დაპატრონება მოინდომა, რისთვისაც ფარსმანმა მემკვიდრე შვილი სიკვდილით დასაჯა.

რომი და პართია დარწმუნდნენ, რომ სომხეთისთვის მათი გაუთავებელი ჭიდილიდან მხოლოდ ქართლის მეფე იღებდა სარგებლობას. ამიტომ 63 წ. ეს ორი დამპყრობელი ერთმანეთში შეთანხმდა: სომხეთის ტახტზე პართიელი უფლისწულები - პართიის შაჰების უმცროსი ძმები ავიდოდნენ, მაგრამ სამეფო ნიშნებს რომისაგან მიიღებდნენ. ასე დამკვიდრდა სომხეთში. პართული წარმოშობის ამაკიანთა, სომხური გამოთქმით, არშაკუნიანთა დინასტია. ქართლის მეფის დასაშოშმინებლად და სომხეთზე მისი პრეტენზიების სანაცვლოდ რომის იმპერიამ, რომელიც ისტორიკოსის ტაციტუსის თანახმად, ფარსმან ქველს ქართლთან მომიჯნავე სომხური მიწები გადასცა.

ამგვარად მირდატ I-ისა და მისი ვაჟის ფარსმან II ქველის დროს ქართლის სამეფო ძალზე გაიზარდა. მან სომხების მიერ მიტაცებული ქართული მიწები მთლიანად დაიბრუნა და ქართლსა და სომხეთს შორის საზღვარი მდინარე არაქსის ზედა წელი გახდა. სამხრეთ-დასავლეთით ქართლის სამეფო

ზადამისკო და
ზენობია

რომაელი ისტორიკოსის ტაციტუსის (I-II სს.) ცნობით, ქართლში გამოქცეულ რადამისტს იგივე ღადაშს თან ორსული მუდღელე, მისი ბიძის მითრიაბატეს (მირდატის) ასული ზენობია ახლდა. როდესაც ღტოვილები მდინარე არაქსის ნაპირას მოვიდნენ, რომელსაც ამ დროს სომხეთსა და ქართლის სამეფოს შორის საზღვრად ითვლებოდა, ამჟამა გახდა, რომ ზენობია მდინარეს ვერ გადაეურავდა. ასეთ ვითარებაში ზენობიამ ქმარს სთხოვა თავი გადაერჩინა, ის კი მოექცა, რათა მუდღელე ხელში არ ჩაეარდნოდა. რადამისტს ცოლი მოსაკლავად არ ეშეებოდა, მაგრამ უნაიდან სხვა ვაზა არ იყო და მღვერეები მოწვეაზე იყვნენ, მეგრები ხანჯალი ჩასცა და არაქსში გადაადგო. რადამისტმა არაქსი გადაეურა და სამშობლოს მიაშურა. დაჯრილი ზენობიაც გადაარჩია. ცოტა ხნის შემდეგ ის მწვერულზე დაინახეს, მდინარიდან ამოიყვანეს და პართიის შაჰს მიჰყვარეს, რომელმაც დიდი პატივით მიიღო. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, იანს, რომ ზენობიას ღადამისაგან ვაჟი შეეძინა, რომელიც მოგვიანებით, ფარსმან ქველის გარდაცვალების შემდეგ, მცირე ხნით ქართლს მმუცელ კი იყო.

კლარჯეთსა და ტაოსაც დაეუფლა და შავ ზღვაზე გავიდა. ამავე ხანებში ქართლის სამეფომ ღიზის ქედის დასავლეთით მდებარე არგვეთიც შეიერთა (იხ. რუკა 8).

ფარსმან ქველის გარდაცვალების შემდეგ ქართლის სამეფოში ტახტისათვის შინა ომი ატყდა. საბოლოოდ მეფობა ფარსმან ქველის უმცროსმა ვაჟმა მირდატ II (75-125) დაისაკუთრა. ქართლის ახალმა მეფემ რომაელთაგან შეგირბული ურთიერთობა განამტკიცა.

ამ დროისათვის აღანები რომის იმპერიას ძალზე დაემუქრნენ. როგორც ვიცით, ჩრდილოელ მომთაბარეთა ერთ-ერთი მთავარი გზა სამხრეთ კავკასიისაკენ დარიალის ხეობით სწორედ მცხეთისთან გადიოდა. ამიტომ რომი განსაკუთრებით დაინტერესებული იყო მცხეთის მიდამოების გამაგრებით. ის ქართლში ციხე-სიმაგრეთა ასაგებად და ქართლის მეფეთა მოსახიბლად საჩუქრებს და სახსრებს არ ზოგავდა. მირდატ II-ის დროს ჩატარებულ ასეთი სამუშაოების შესახებ მოგვითხრობს მცხეთის მიდამოებში აღმოჩენილი ერთი ბერძნული წარწერა, რომლის თანახმადაც რომაელებმა ქართლის მოსახლეობას და მის მეფეს მითრიდატეს „კეისრის მოყვარულს და რომაელთა მეგობარს“ „ქედლები განუმტკიცეს“.

განსაკუთრებულ სიძლიერეს ქართლის სამეფომ მირდატ II-ის ვაჟის, ფარსმან III-ის (125-150-იანი წლები) მეფობის ხანაში მიაღწია. ქართლის მეფე კარგად სარგებლობდა იმით, რომ მას აღანებთან შეთანხმება და მათთვის დარიალის კარების გახსნა შეეძლო და რომს არ ეუბებოდა. 130-იანი წლების დასაწყისში მცირე აზიას რომის აღმოსავლეთის პროვინციების მონახულების მიზნით რომის კეისარი ადრიანე (117-138) ეწვია. კეისარმა მეფე ფარსმანს ძვირფასი საჩუქრები, მათ შორის საბრძოლო სპილო და 500 ქვეთისაგან შემდგარი რაზმი - კოჰორტა - გამოუცხადებდა და წინა აზიის სხვა მეფეებთან ერთად თავისთან მიიწვია. ქართლის მეფეს საჩუქრად გამოგზავნილი ეს რაზმი, უპირველეს ყოვლისა, კავკასიის გადმოსასვლელების დასაცავად და ქალაქ მცხეთის გასამაგრებლად უნდა გამოეყენებინა. ასეთი გულუხვი საჩუქრის მიუხედავად ფარსმანი ადრიანეს არ ეახლა და თავის მხრივ კეისარს სამასი ოქრომკედლი ნაქოვი მოსახმამი და სხვა ძვირფასი საჩუქრები გაუცხადებდა. ამით მან ფაქტობრივად რომს აგრძნობინა, რომ თავს მის მორჩილად არ თვლიდა. ფარსმანის საქციელმა რომის კეისარი ფრიად განარბო. ადრიანეს ბრძანებით, ქართლის მეფის დასამცირებლად, მის მიერ გამოგზავნილი მსახურთაგან ნაწილი სასპარეზოდ გამოსულ ველადიატორებს (მონები, რომლებიც მაჟორებლის ექსპარტობად არეწეულ საბრძოლო ასპარეზობებს მართავდნენ) ჩააცვეს. ამან ფარსმანსა და რომს შორის ურთიერთობა კიდევ უფრო დაძაბა. მაშინ ფარსმანმა რომს თავისი ძალა უჩვენა. მან 134 წ. აღანებს დარიალის გადმოსასვლელი გაუხსნა და მათაც სასტიკად დაარბიეს როგორც რომის პროვინციები, ასევე პართია. რომის კეისარი ადრიანე ისე გარდაიცვალა, რომ ქართლის მეფე ვერ შემოირიგა. ამ მხრივ უფრო წარმატებული რომის მომდევნო კეისარი ანტონინე პიუსი (138-161) აღმოჩნდა. იგი ფარსმანს მუხთილი ქვეყნების ხარჯზე ტერიტორიების გაფართოებას შეჰპირდა და ქართლის მეფეც კეისარს ვაჟიშვილთან, მეუღლესთან და დიდ ამაღლასთან ერთად იტალიაში, რომში ეწვია. ქართლის მეფის ეს ვიზიტი რომის იმპერიისათვის იმ წლის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მოვლენად ჩაითვა. კეისარმა ფარსმანს დამიერებისამებრ სამფლობელო გაუფართოვა. ქართლის მეფეს განსაკუთრებული პატივის ნიშნად უფლება მისცა კაპიტოლიუმის ბორცვზე, რომაელთა ერთ-ერთ მთავარ ტაძარში ღმერთებისათვის შესხვერპლი შეეწირა. მისივე ბრძანებით, ფარსმანის ცხენზე ამხედრებული ქანდაკება რომში ომის ღმერთის მარსის ტაძარში აღიმართა. ქართლის სამეფოსადმი განსაკუთრებული პატივისცემის გამოსახატავად ანტონინე პიუსი პირადად დაესწრო იპოდრომზე ფარსმან მეფის, მისი ვაჟის და მეფის ამაღლის სამხედრო ასპარეზობას. ფარსმან მეფის რომში სტუმრობის შესახებ რომაელ ავტორებთან დაკუთხული ეს ცნობა დაადასტურა რომის ძველ ნავსადგურში არქეოლოგების მიერ აღმოჩენილმა მარმარილოს ფიგურების წარწერამ, სადაც, რომისათვის უმნიშვნელოვანეს სხვა ამბებს შორის, მოთხრობილია იბერთა მეფის ფარსმანის ჩასვლა რომში, ვაჟთა და მეუღლეთ.

ქართლის ძველ მეფეთა „ქრონიკა“, რომელსაც პირობითად „არმაზულს“ ვუწოდებთ, იმიტომ, რომ ის არმაზში, ანუ მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე მცხოვრები პიროვნების პოზიციიდანაა დაწერილი, ფარსმან III-ის ამბის გადმოცემაზე მთავრდებოდა. მეორე ქრონიკა კი, რომელსაც, იმავე მიზეზის გამო, პირობითად „მცხეთურს“ ვუწოდებთ, III ს-ის შუა წლების ქართლის მეფის ამაზასპის „ცხოვრების“ თხრობით იწყებოდა. შედარებით გვიანე ხანის მემატყიანებ, რომელმაც ეს ორი ქრონიკა ერთმანეთს გადააბა, ამაზასპი ფარსმან III-ის უშუალო მემკვიდრედ და, შესაბამისად, მის შვილად მიიჩნია და ასეც წარმოაჩინა „ქართლის ცხოვრებაში“. სინამდვილეში ფარსმან III-ის მეფობა 150-იანი წლების დასასრულს ვერ გადმოსცილდება, ამაზასპის მეფობის დასაწყისი კი 230 წლის ახლო ხანებზე მოდის. ამგვარად, გვჩნდება დაახლოებით 80 წლიანი პერიოდი, რომელსაც „ქართლის ცხოვრების“ შემდგენელ მემატყიანეს ზემოთ დასახელებული ქრონიკების არასწორი გადაბმის შედეგად საერთოდ ამოუვარდა

თხრობიდან. შესაბამისად, ამ პერიოდის მეფეებზე „ქართლის ცხოვრება“ ინფორმაციას ვერ გვაწვდის. ეს ხარვეზი ერთგვარად შეაესო არქეოლოგიურმა მონაპოვრებმა.

მათი მეშვეობით გაირკვა, რომ ფარსმან III-ის შემდგომი და, შესაბამისად, II ს-ის II ნახევრის ქართლის მეფე იყო ქსეფარნუგი. მის შესახებ ცნობა მხოლოდ მცხეთაში, არამზში, პიტიახშო სამაროვანზე აღმოჩენილმა ეპიგრაფიკულმა წარწერამ შემოგვინახა. ამ წარწერას არამზის ბოლინგვა (ლათინურად „ბი“ - ორს, „ლინგვა“ - ენას აღნიშნავს) ეწოდება, იმიტომ რომ ის ორ, არამულ და ბერძნულ ენებზეა შესრულებული. ეს არის ეპიტაფია (საფლავის ქეის წარწერა), რომელიც მოთავსებული იყო პიტიახშო ნეკისის 21 წლის ასულის სერაფიტას საფლავზე. წარწერიდან გვეუბლობთ, რომ სერაფიტას მეუღლე იყო ქართლის მეფის ქსეფარნუგის დიდ-მოხელე - ეზოსმოძღვარი, ბრძოლებში მრავალჯერის გამარჯვებული იოზმანგანი. საინტერესოა, რომ იოზმანგანის მამას აგრიაპს ქსეფარნუგის წინა მეფის ფარსმანის კარზე იგივე თანამდებობა ეკავა. სასახლის კარზე თანამდებობების მემკვიდრეობით გადაცემა ანტიკურ ხანასა და შუა საუკუნეებში ჩვეულებრივი მოვლენა იყო შოფლიოს მრავალ ქვეყანაში, მათ შორის საქართველოში. სერაფიტას ეპიტაფია შემდეგი სიტყვებით მთავრდება: „ის, ვინც იყო ახალგაზრდა და იმდენად კეთილი და მშვენიერი, რომ არავინ იყო მისი შთაგუსი სილამაზით, გარდაიცვალა ოცდაერთი წლისა“.

სულ ახლახან, სვეტიცხოვლის ტერიტორიაზე არქეოლოგებმა გათხარეს სამარხი, რომელშიც აღმოჩნდა ოქროს საწერი მოწეხილობა - პენალი. პენალზე მრავლად მოიპოვება ბერძნულ ენაზე შესრულებული წარწერები (ბერძნულ ღვთაებათა თუ გამოჩენილ პირთა სახელები). აქვე აღმოჩნდა წარწერა, სადაც ვკითხულობთ: „მეფე უსტახისისა და ეგკენიონისა“. წარწერა მთლად ნათელი არაა. გაუგებარია, ეს ორი სახელი ერთ მეფეს ეკუთვნის, თუ ორ სხვადასხვა პიროვნებას. ერთი რამ კი ცხადია: აქ მოხსენიებულია ჩვენთვის აქამდე უცნობი ქართლის მეფე, რომელიც მეფობდა ქსეფარნუგის შემდეგ II-III სს-ის მიჯნაზე, ან III ს-ის I მესამედში.

2. ეგრისი I-II საუკუნეებში.

63 წ. პარიკისთან ზავის დადების შემდეგ, რომის იმპერიამ პონტოს სამეფო გააუქმა. ამან უპირველეს ყოვლის, პონტოს არისტოკრატია დააზარალა, რომელიც თანამდებობების გარეშე ღარჯა. ამიტომ 69 წ. პონტოში დიდმა აჯანყებამ იფეთქა. მას სათავეში გაუქმებული სამეფოს ფლოტის სარდალი - ანიკეტე ჩაუდგა. რომის კეისარმა ვესპასიანემ მცირე აზიაში დამატებითი ძალები გადმოისროლა და აჯანყებულები დაამარცხა. ანიკეტემ თავი მდ. ზოხის შესართავთან ეგრისის ერთ-ერთ ერისთავს შეაფარა, რომელსაც რომაული წყაროები „სელდონების მეფე“ მოიხსენიებენ. რომაელები ამ გამეფებულს ანიკეტეს გაცემის შემთხვევაში ჯილდოს შეპირდნენ, თუ არა და ომით დაემუქრნენ. მანაც ანიკეტე რომაელებს გადასცა. საქმე ისაა, რომ აჯანყებულთა წარმატებით და პონტოს სამეფოს აღდგენით ეგრისის ერისთავები სულაც არ იყვნენ დაინტერესებულნი. მართლაც, პონტოს სამეფოს გაუქმებით, უპირველეს ყოვლისა, ეგრისმა ისარგებლა. მან ძალები აღიდგინა თავისი სახელმწიფოებრიობა. II ს-ის დასაწყისისთვის რომაელი ავტორები უკვე მოიხსენიებენ კოლხეთის მეფეს.

ახლად აღდგენილ დასავლურ ქართულ სახელმწიფოს ქართველები და სომხები კვლავაც „ეგრისს“ და „ეგრეს“ ეძახდნენ. რომაელები და ბერძნები მას ძველებურად „კოლხეთს“ ან ახალ სახელს - „ლაზიკეს“, ხოლო მის მცხოვრებლებს „ლაზებს“ უწოდებდნენ.

„ლაზიკე“ ლაზების ქვეყანას ანუ ლაზეთს აღნიშნავს. ეს ქართული ტომი საისტორიო წყაროებში პირველად ძვ. წ. I ს-ის 70-იანი წლების ამბებთან დაკავშირებით გვხვდება. ლაზეთი კოლხეთის სამეფოს უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთში ცალკე საერისთავოს წარმოადგენდა. ლაზების ერისთავები სათავეში ჩაუდგნენ ახლად აღდგენილ ეგრისის სამეფოს. ამიტომ ქვეყნის ძველი ბერძნულ-რომაული სახელწოდება „კოლხიდა“ „ლაზიკით“ და „კოლხები“ „ლაზებით“ შეიცვალა.

ახალი ეგრისის სამეფო რომის იმპერიის ქვეშევრდომ ქვეყანას წარმოადგენდა. რომაელები ამ სამეფოზე თავის გავლენას, პირველ რიგში, საქართველოს ზღვისპირეთის ციხე-სიმაგრეებში ჩაყენებული მეციხოვნეების მეშვეობით ახორციელებდნენ.

პირველი რომაული გარნიზონები საქართველოს ზღვისპირეთში ჯერ კიდევ ანიკეტეს აჯანყების დამარცხების შემდეგ იმპერატორ ვესპასიანეს ბრძანებით ჩადგნენ. რომაელი მეციხოვნეები იდგნენ

შომის ყოისპი ქსპასიანე და ციყსი

ვესპასიანე (69-79) თვდაპირველად რომაელთა სარდალი იყო. მან სახელი პალესტინაში აჯანყებულ იუდეელებთან, იგივე უბრალებთან ბრძოლით გაითქვა. რომის კეისრად გახდომის შემდეგ იუდეელებთან ბრძოლა მისმა ვაჟმა ტიტუსმა გააგრძელა. ტიტუსმა 70 წ. უბრალებთან აჯანყება საბოლოოდ ჩაახშო და მათი დედაქალაქი იერუსალიმი მთლიანად დაანგრა. ამ დროს დაანგრიეს იერუსალიმში უბრაელთა მთავარი ტაძარი. ამის შემდეგ დაიწყო უბრაელთა საბოლოო გაფანტვა სხვადასხვა ქვეყნებში.

აფხაროსში (გონიო), ფაზისში (ფოთი), ძიგანოვში (გუდაუა), სებასტოპოლისში (სოხუმი) და ბიჭვინთაში. რომაელების და მათი მემკვიდრე ბიზანტიელების ხანაში ამ ციხე-სიმაგრეებში ჩაყენებული მეციხოვნეების რიცხვი დროდადრო იცვლებოდა.

ახალი ეგრისის იგივე ლაზთა სამეფოს დედაქალაქი მდ. ტეხურის მარცხენა ნაპირას მდებარე ციხე-გოჯი იყო. ბერძნულ-რომაულ წყაროებში მას არქეოპოლისი ანუ ძველი ქალაქი ეწოდება. ლაზეთს თავდაპირველად ბუერად ნაკლები ტერიტორია ეკავა ვიდრე კოლხეთს მითრიატე VI პონტოელის მიერ მისი დაპყრობის წინ. ამ სამეფოს საზღვრები აღმოსავლეთით ლიხის ქედამდე ვერ აღწევდა, რადგან არგვეთი ფარსმან ქველის ხანიდან ქართლის სამეფოს საზღვრებში შედიოდა. ქართლის სამეფოს ეკუთვნოდა ამავე ხანებში შავი ზღვისპირეთი მდ. ჭოროხიდან არქაბემდე. უფრო სამხრეთით ძველი კოლხეთის სამეფოს ყოფილ ტერიტორიაზე კიდევ ერთი ქართული - პენიოხთა და მაკრონთა სამეფო მდებარეობდა. საკუთრივ ეგრისის სამეფოს ზღვისპირეთში მდინარეები ჭოროხსა და კოდორს შორის მოქცეული ტერიტორია ეპყრა. უფრო ჩრდილო დასავლეთით აფშილები, აბასგები, სანიგები ცხოვრობდნენ, რომელთაც რომაელების მიერ დამტკიცებული „მეფეები“ ჰყავდათ.

აფშილები პირველად ახ. წ. I ს-ში რომაელ ავტორთან პლინიუს უფროსთან გვხვდებიან. ისინი იმჟამად დაახლოებით დღევანდელი სოხუმის რაიონში ცხოვრობდნენ. აფშილებს მეცნიერთა ერთი ნაწილი ადილეურ-ჩერქეზული მოდგმის ტომად მიიჩნევს და დღევანდელი აფხაზების ერთ-ერთ წინაპრად თვლის.

მეორე ნაწილს კი ისინი ქართული მოდგმის ტომად მიაჩნია.

აბაზგები პირველად II ს-ში ბერძენი ავტორის ფლავიუს არიანეს თხზულებაში გვხვდებიან. მათ ტომობრივ კუთვნილებაზე მეცნიერთა შორის არაა თანხმობა. ერთი აბაზგებს ადილეურ-ჩერქეზული მოდგმის ტომებს მიაკუთვნებენ და დღევანდელი აფხაზების წინაპრად თვლიან. სხვები კი. მათაც ქართულ ტომად მიიჩნევენ, რომლის თვითსახელწოდება მოგვიანებით აქ ჩამოსახლებულ ადილეურ-ჩერქეზული წარმომავლობის აფხაზს ტომებზე გაერკვლა. მათი თვალსაზრისით, აფხაზები (აბაზგები) განირჩეოდნენ და განირჩევიან ქართული წარმოშობის აფხაზებად და ადილეურ-ჩერქეზული წარმოშობის აფხაზებად.

აფხაზები ჟინოსი

ძველი აფხაზეთის და აფშილების ეთნიკური კუთვნილების საკითხი მხოლოდ მეცნიერული ინტერესის სფეროს გარეკუთნებას და არაფერი აქვს საერთო თანამედროვე აფხაზთა ეროვნულ კუთვნილებასთან. თანამედროვე აფხაზური ეთნოსი XIX-XX სს-ში ჩამოყალიბდა. მის მცირე ნაწილს აფხუურ-ადილეური მოდგმის გვარები, უდიდეს ნაწილს კი დასავლურ ქართული: იმერული, გურული, სვანური განსაკუთრებით მრავლად კი მეგრული წარმომავლობის გვარები შეადგენენ. XIX-XX სს-ში სამხრეთ კავკასიაში, კერძოდ, საქართველოში რუსეთის ბატონობის ხანაში, რუსეთის იმპერიული მიზნების სასარგებლოდ, მეთოდურად ზედობდა აფხაზეთის მოსახლეობის ეროვნულ თვითშეგნებაზე წყნოდა. რუსეთის მიზანი დანარჩენი საქართველოდან აფხაზთა გაუცხოება და მათში ქართველთა და ქართული კულტურისადმი (რომლის განუყოფელ ნაწილს საკუთრივ აფხაზები და აფხაზური კულტურა წარმოადგენს) სიძულვილის ჩანერგვა იყო. ამავე მიზანს ემსახურებოდა ქართული ენისა და კულტურის გამოდევნა ამ ძირეული ქართული ქვეყნიდან და მასში რუსული ენისა და კულტურის დანერგვა. აფხაზთა უმრავლესობისათვის დღესაც ერთ-ერთი ქართული დიალექტი, კერძოდ, მეგრული მშობლიური ენაა. მათ არც მათი გვარების ქართულ წარმოშობაში ეპარებათ ეჭვი. მაგრამ თავს ქართველთაგან განსხვავებულ, აფხაზურ ეთნოსად იხსენებენ.

ერთი რამ სრულიად ცხადია: უძველესი საისტორიო წყაროების მონაცემებით, ჩვენი ერის დასაწყისამდე დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე მხოლოდ ქართული მოდგმის ტომები (კოლხები, კოლები, კორაქები, პენიოხები, სანიგები) ჩანან. კოლხეთის სამეფოს დაცემის შემდეგ, როდესაც ქვეყნის საზღვრების დაცვა შესუსტდა, ადილეურ-ჩერქეზული მოდგმის ტომებმა მოახერხეს საქართველოს ზღვისპირეთში შემოსახლება. ეს ტომები ადრე ჩრდილოეთ კავკასიაში ცხოვრობდნენ. საქართველოს ზღვისპირეთში მათი გადმოსახლება მნიშვნელოვანწილად ჩრდილოეთ კავკასიაში ალან-ოსების გამოჩენამ განაპირობა, რომლებმაც იქ მოსახლე მრავალი ტომი აიძულეს ახალი სამოსახლო ეძებნათ.

II ს-ის ლაზეთის მეფეებიდან ცნობილია მალასა და პაკორი, იგივე ბაკური, მათ მეფობაში ლაზთა სამეფო თანდათანობით გაძლიერდა და ამავე საუკუნის მეორე ნახევარში მცირე ხნით რომის იმპერიის მორჩილებიდან თავის დაღწევაც კი შეძლო.

§ 22. ქართული სახელმწიფოები III საუკუნეში

224-226 წლებში სპარსეთში სამეფო დინასტია შეიცვალა. არშაკიანთა ნაცვლად ტახტზე ახალი სასანიანთა დინასტია ავიდა. ახალი დინასტია სპარსეთის ერთ-ერთი სამხრეთული პროვინციიდან ფარსიდან იყო, საიდანაც დაახლოებით ცხრა საუკუნის წინ აქემენიანთა სამეფო დინასტიაც გამოვიდა. სასანიანები ზოროასტრ ქერუმთა უმაღლეს საგვარეულოს ეკუთვნოდნენ. მათი გამეფებით სპარსეთი თვისებრივად ახალ სახელმწიფოდ გარდაიქმნა. ნახევრად დაშლილი, პართიის ნაცვლად ძლიერი, ცენტრალიზებული სახელმწიფო წარმოიშვა, რომელიც ძველ ირანულ კულტურულ ტრადიციებსა და მახლანობის ეყრდნობდა. მმართველი დინასტიის მიხედვით, ისტორიკოსები ამ ხანის სპარსეთს „ხსანურ სპარსეთს“ უწოდებენ.

პირველი სასანიანი შაპი არდშირ პაპაკის ძე საკუთრივ სპარსეთის პროვინციების შემომტკიცებით იყო დაკავებული და სხვა ქვეყნებისათვის ნაკლებად იცლიდა. მდგომარეობა შეიცვალა მისი ვაჟის შაპურ I-ის (241-272) მეფობაში. პართიიდან სასანიანთა სპარსეთმა მეტკიდრობით რომთან მეტოქეობა მიიღო. დაეა ძირითადად შუამდინარეთის, სომხეთისა და მთელი სამხრეთ კავკასიისათვის მიმდინარეობდა. ეს მარტო ტერიტორიული ქიშპი როდი იყო. ბრძოლა იმდროინდელი უმნიშვნელოვანესი საეკონომიკური-საქარაუზო გზების დაუფლებისათვისაც წარმოებდა. უფრო ზუსტად, იმ შემოსავლისათვის (ბაჟი, სხვადასხვა გადასახადები), რაც ამ გზებზე გაბატონებულ ქვეყანას ერგებოდა. შაპური თავიდანვე დამყრობების გზას დაადგა. რომთან ბრძოლაში სპარსეთის ბუნებრივი მოკავშირეები ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში მომთაბარე ალან-ოსები, ბოსფორის სამეფო და ოსტოეთები, იგივე აღმოსავლეთის გოთები იყვნენ.

გერმანული მოღვმის გოთებმა III ს-ის I ნახევარში ბალტიისპირეთიდან ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ყირიმის ნახევარკუნძულისა და აზოვის ზღვის სანაპიროზე გადმონაცვლეს. აქ მათ ბოსფორის სამეფოსთან შეკრეს კავშირი და ბოსფორელთა ზომადებით რომის იმპერიის შავი ზღვისპირა ქალაქების რბევა დაიწყეს. 252 წ. გოთები თავს დაესხნენ ბიჭვინთას, რომელიც უზარმაზარი კედლით იყო მოზღუდული. იმჯერად გოთებმა მისი აღება ვერ შეძლეს და მის კედლებთან სასტიკად დამარცხდნენ. შემდეგ გოთები ეგრისის მთავარ ნავსადგურს ფაზის (ფოთს) დაესხნენ თავს. იქ მათ არტემიდას მდიდარი ტაძარი და „აიეტის სასახლე“ ეგულებოდათ. დიდი მცდელობისა და მიუხედავად გოთებმა ვერც ფაზისის აღება შეძლეს. მაშინ ისინი ისევ ბიჭვინთისაკენ გაემართნენ და ჯერზე მათ აიეტს, სასტიკად დაარბიეს და გადაწყვეს ქალაქი. ქალაქის გარნიზონი კი ამოხოცეს. მალე რომაელებმა გოთების ტომთა კავშირი გაანადგურეს და შავიზღვისპირეთის მოსახლეობას, მათ შორის ეგრისელებს, საფრთხე თავიდან ააცილეს. IV ს-ში გოთები შავიზღვისპირა კელებიდან მომთაბარე პუნებმა გააძევეს. მიუხედავად ამისა, გოთების ერთი ნაწილი ყირიმში და აზოვისპირეთში დარჩა. მათი შთამომავლები ყირიმში XVI ს-ში ჯერ კიდევ გერმანულად ლაპარაკობდნენ.

230-265 წწ-ში ქართლში ამაზასპი მეფობდა: „ამაზასპი იყო კაცი ძლიერი და გოლიათი, მსგავსი ფარსმან ქველსა“. იმაჟამდ ქართული სამეფოები და სომხეთი რომის ქვეშევრდომი ქვეყნები იყვნენ. ამაზასპს ცოლად ჰყავდა სომხეთის მეფის ხოსრო I-ის და დრაკონტის და სომხეთის მეფესთან, თავის ცოლის მმსთან მეგობრული და სამოკავშირეო ურთიერთობა ჰქონდა.

III ს-ის 40-იან წლებში ალან-ოსები სპარსელთა წაქეზებით ქართლს თავს დაესხნენ. ისინი მალულად დელათის გზით გადმოვიდნენ და ლიხვის პირას დადგნენ. ამჯერად მათ მოსახლეობის რბევა-აწიოკება არ დაუწყიათ, ვინაიდან საკუთრივ ქართლის დედაქალაქის მცხეთის აღება ჰქონდათ განზრახული.

ამაზასპმა დასაზრატელად ეგრისისა და სომხეთის მეფეებს მოუხმო. მათ მოხელეადვე კი დედაქალაქის დაცვა გადაწყვიტა. ეს არც ისე ადვილი საქმე იყო. მის ლაშქარი სულ 30 ათასი ქვეითისა და 10 ათასი მხედრისაგან შედგებოდა. ოსების ბევრად უფრო მრავალრიცხოვანი ლაშქარი მუხრანში დადგა. ამაზასპმა ქვეითები მცხეთის მიდამოებში ციხე-სიმაგრეებში გაამაგრა, თვითონ კი დაზნარების

აჩეხიდა

ძველ ბერძნულ მითოლოგიაში ნადირობის მფარველი ქალღმერთია. ბერძნული რწმენა-წარმოდგენების თანახმად, ის მათი პანთეონის მთავარი ღვთაების ზევსის ასული და ზელოვნების მფარველი ღვთაების აპოლონის ტყუილის ცალი იყო. ა.ხ. წ. V ს-ის რომელიც ავტორის ზოსიმეს აღნიშნული ცნობიდან კარგად ჩანს, რომ ფაზისში არტემიდას სახელზე აგებული ყოფილა ტაძარი. რომელიც იმხანად მდიდარი და სახელგანთქმული იყო.

აიეტის სასახლე

აიეტ, როგორც გვახსოვს, კოლხეთის ის მეფეა, რომელიც არკონავტების მითშია მოხსენებული. ამ მითის თანახმად მისი სახელე არანხული სიმღღრით გამოირჩეოდა.

მოლოდინში ცხენოსანი ჯვართი ქალაქს იცავდა და თან ოსებს დროდადრო თავს ესხმოდა. ამასობაში ეგრისისა და სომხეთის მეფეები თავიანთი ლაშქრით ამაზასის ლაშქარს შეუერთდნენ. ძალაშეკრებილი ამაზასი განთიადისას შეტევაზე გადავიდა. ბრძოლა მოკავშირეთა გამარჯვებით და ოსთა მეფის მოკვლად დასრულდა.

ერთი წლის შემდეგ ქართლის მეფემ სომეხთა მეფესთან ერთად ოსეთში ილაშქრა. აღან-ოსები მათივე მიწაზე დაამარცხა და გამარჯვებული სამშობლოში დაბრუნდა.

III ს-ის შუა წლებში სპარსეთის შაჰმა შაპურმა რომან რაღუნზე დიდი ბრძოლა მოიგო. 260 წ. მან ბრძოლაში თვით რომის კეისარი დაატყვევა. ამ გამარჯვების შედეგად სპარსეთის შაჰმა თავისი სამფლობელოები ძალზე გააფართოვა. ჯერ კიდევ 253 წ. შაპურმა სომხეთის მეფე ხოსრო მოკლა და სომხეთის ტახტზე თავისი უფროსი ვაჟი პორმიზდ-არდაშირი აიყვანა. სომხეთის მეფის ერთადერთი მემკვიდრე მცირეწლოვანი თრდატი კი სომეხმა ღიღებულებმა რომში გახიზნეს. ასეთ ვითარებაში ქართლის მეფე ამაზასი იძულებული გახდა თავისი და სომხეთის სასანიანი მეფისათვის მიეთხოვებინა და სპარსეთის უზენაესობა ელარებინა. როგორც სპარსეთის შაჰის უშუალო ნათესავმა, ამაზასამ სასანიანთა კარზე ერთ-ერთი უმაღლესი ადგილი დაიკავა. ეს კარგად ჩანს იმდროინდელი სპარსეთის მთავარი მაზდეანური ტაძრის ზოროასტრი ქაასას კედელზე 262 წლისათვის ამოკეთილი სამეფოვანი წარწერიდან, სადაც ამაზასი საკუთრივ სპარსეთის შაჰის შაპურის შემდეგ რიგით მეხუთეა მოხსენიებული. ამისდა მოუხედავად, ქართლის მეფე რომაელთა მიმართ კეთილგანწყობილი რჩებოდა. როდესაც რომის იმპერატორი სპარსელებს ტყვედ ჩუუვარდა, ამაზასმა რომაელთა სარდლებს წერილი გაუგზავნა და კეისრის ტყვეობიდან დასახსნელად ლაშქრით დახმარებას შეჰპირდა. ამაზასის ასეთი განწყობა სპარსელებისთვის უცნობი არ დარჩა. 265 წლისათვის ქართლის სამეფოში სომხეთის მეფე და სპარსეთის ტახტის მემკვიდრე ამაზასის სიძე პორმიზდ-არდაშირი შემოიჭრა. სპარსეთმა ამაზასის წინააღმდეგ სომხეთთან ერთად აღან-ოსებიც გამოიყენა. გადაშფეცტ ბრძოლაში ამაზასი დაიღუპა და პორმიზდ-არდაშირმა ქართლის ტახტზე თავისი ვაჟი, ამაზასის დისწული რევი აიყვანა. ამით ქართლის სამეფო ტახტზე ფარნავაზიანთა სასანური განსტოება ავიდა, რომელსაც „ქართლის ცხოვრება“ „ზორორიანებს“ უწოდებს.

მაჰა ამაზასის ბატონი

ძველ ებრაელებში ადამიანის მსხვერპლად შეწირვის ცხოველთა შეწირვით შეცვლა თქმულების სახით ბიბლიაში შევიდა და ებრაელების მამამთავრის აბრაამის სახელს დაუკავშირდა. ბიბლიის მიხედვით, ღმერთმა ერთგულების გამოსაცემლად აბრაამს მისი საყვარელი შვილის, ისააკის მსხვერპლად შეწირვა უბრძანა. მანაც ღვთის ნების თანახმად, თავისი შვილი მთის წვერზე აიყვანა და სამსხვერპლოდ გაამზადა. ამ დროს ღმერთმა აბრაამს ანგელოზი მოუვლინა და დანის დასარტყმელად გამზადებული ხელი შეუწერა. იმადროულად ერთი გაზაბნეული კერძი ზეწყებოდა. აბრაამმაც ისააკის ნაცვლად ღმერთს ის შესწირა და მინისაჲნ გაუმართა. აქედან მომდარეობს გამოთქმა „მაჰა აბრაამის ბატონი“.

მეფე რევიც დიდ რეფორმატორად უნდა მივიჩნიოთ. რევიმ არმაზის, ზადენისა და ქართლის სამეფოს სხვა მთავარი კერაების გვერდით სიყვარულისა და სილაშქროს ბერძნული ქალ-ღმერთის აფროდიტეს კერპიც აღმართა. მოგვიანებით რევი ქრისტიანულ მოძღვრებას გაეცნო და ნაწილობრივ გაიზიარა. „რევე მეფე, თუმცა იყო წარმართი, მაგრამ იყო მოწყალე და შემწე ყოველთა გაჭირებულთა - წერს „ქართლის ცხოვრება“ -, რამეთუ ცოტა რამ სმენოდა საზარებიდან უფლისა ჩვენისა ქრისტესი და პქონად სიყვარული ქრისტესი“.

რევე-მართალის სიკვდილის შემდეგ ქართლის სამეფო ტახტზე მისი ვაჟი შვიდი წლის მირიანი (280-337) ავიდა. მირიანი ფარნავაზიანთა სასანური შტოს ანუ ზორორიანთა დინასტიის წარმომადგენელი იყო. მან, როგორც „ქართლის ცხოვრება“ გვამცნობს, „შეიყვარა ენა ქართული, დაიფიქრა ენა სპარსული და ისწავლა ენა ქართული, ამკობდა კერპებს და ბოძონებს (წარმართულ ტაძრებს).... და ქართლის ყველა

მეფეზე მეტად აღასრულებდა კერპთა მსახურებას, შამაკო საფლავი ფარნავაზისი. ყოველივე ეს მან ქართველთა სიყვარულით მოიმოქმედა და სწყალობდა ფრიად ქართველთა ნიჭითა და ყოვლითა ღიღბითა. შეიყვარეს იგი ქართველთა ყველა მეფეზე მეტად. მეფობდა ამგვარად მირიან მეცხეთის გაღმართ ქართლს, სომხეთს, რანს, ქრეთს, მოვკანს და ეგრისს“.

III ს-ის 80-იანი წლებიდან სპარსეთისა და რომის ურთიერთობაში გარდატეხა მოხდა. ახლა რომმა დაამარცხა თავისი მეტოქე და წინა აზიაში დაკარგული პოზიციები დაიბრუნა. ირრველ რიგში 293 წ. რომმა სომხეთის ტახტზე რომში გაზრდილი უფლისწული თრდატი აიყვანა. ამავე ხანებში მან ეგრისის სამეფოზეც თავისი გავლენა აღადგინა. ამის საპასუხოდ სპარსეთმა ეგრისის წინააღმდეგ თავისი ჩრდილოელი მოკავშირეები წააქება. 291-292 წწ-ში ბოსფორის სამეფომ და ალან-ოსებმა სასტიკად აიოხრეს საქართველოს ზღვისპირეთი.

ამავე ხანისათვის ჩრდილოეთ კავკასიას ქუნების სახით აღმოსავლეთიდან მომთაბარეთა ახალი ტალღა მოაწყდა. მირიანმა თავის მეფობაში ქუნებთან არაერთი ბრძოლა გადიახადა. ამ ბრძოლებს ადგილი ჰქონდათ როგორც სამხრეთ, ისე ჩრდილოეთ კავკასიაში. იქ მირიანი ლაშქრობდა ქუნების მათივე ქვეყანაში დამარცხების მიზნით. განსაკუთრებით ხშირად მოზღვაგებულ ქუნებს მირიანი დარუბანდის მისადგომებთან ებრძოდა. ომი ქუნებთან მირიანის და ქართული ლაშქრის დიდი წარმატებით დასრულდა: მირიანმა დიდი ხნით საიმედოდ ჩაქეტა კავკასიონის გადმოსასვლელები და ქვეყანას მომთაბარეთა მხრივ სასტიკი აოხრების საფრთხე თავიდან ააცილა.

ხანგრძლივი ბრძოლა ჰქონდა მირიანს რომის დახმარებით სომხეთის ტახტზე ასულ თრდატთან. მირიანი ირანის შაჰების ახლო ნათესავი იყო და ირანის ქვეშევრდომი, ამიტომ რომში დიანტრეგებული იყო მისი დამარცხებით. სომხეთის მეფე შეეცადა რომის ეს განწყობა თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა და ქართლისთვის მეტკერის მარჯვენა სანაპიროს მხარე ანუ გოგავენა წაერთმია. თრდატთან ბრძოლაში მირიანი სპარსეთს ეყრდნობოდა. მან სასანიანთა ნათესავი, სახელად ფეროზი ლაშქრით თავისთან მოიწვია, მას ცოლად თავისი ასული შერთო და საგამგებლოდ - საერისთავოდ რანი ჩააბარა.

III ს-ის მიწურულში ირანის შაჰმა ნერსეზი სომხეთის დასაბრუნებლად რომის წინააღმდეგ ახალი ომი წამოიწყო. 298 წ-ს ნისიბინთან მოხდა გადამწყვეტი ბრძოლა სპარსეთისა და რომს შორის. ამ ბრძოლაში სპარსეთის შაჰის მხარეზე თავისი ლაშქრით მირიანიც მონაწილეობდა. რომის მხარეზე კი ეგრისის სამეფო იბრძოდა. სპარსელები სასტიკად დამარცხდნენ. ქ. ნისიბინში დაიღო 40 წლიანი საზავო ხელშეკრულება. ამ ხელშეკრულებით, სპარსეთმა არათუ სომხეთი ვერ დაიბრუნა, არამედ იძულებული იყო ქართლის სამეფოზეც რომის უზენაესობა ეცნო. რომის გამაგრებება განსაკუთრებით სასარგებლო ეგრისისათვის აღმოჩნდა. რომმა უხვად დააჯილდოვა თავისი ერთგული მოკავშირე და ეგრისის სამეფოს, სამხრეთით მდებარე მაკრონთა და პენიოხთა სამეფოს, იგივე ბივრიტიანთა სამფლობელოს ზღვისპირა ტერიტორია გადასცა.

მირიანმა კარგი პოლიტიკური ალლო გამოიჩინა. ის განუდგა სპარსეთს, რომს მორჩილება და სამსახური აღუთქვა და ერთგულების დასამტკიცებლად რომის კეისარს თავისი უმცროსი ვაჟი ბაკური მძევლად ააზლა. გაზარებული კეისარი მირიანს სომხეთის მეფე თრდატთან ურთიერთობის მოგვარებაში დაეხმარა. მისი შუამდგომლობით თრდატმა შეწყვიტა ბრძოლა ქართლის წინააღმდეგ. მირიანი და თრდატი დაემხმარნენ ერთმანეთს: მირიანის უფროსმა ვაჟმა რემა თრდატის ასული სალომე მოიყვანა ცოლად. ქართლსა და სომხეთს შორის საზღვარი კი კვლავაც დაბაქ-კარგანის წყალგამყოფ ქედზე გავიდა. აღსანიშნავია, რომ, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, რომში მძევლობის დროს უფლისწულმა ბაკურმა ქრისტიანობა მიიღო და კეისრის სამხედრო სამსახურშიც დიდ წარმატებას მიაღწია.

სამხედრო და პოლიტიკური წარმატებების მიუხედავად, მირიანი საქართველოს ისტორიაში ალბათ მაინც ერთ-ერთ რიგით მეფედ შევიდოდა, მის დროს ქართლში ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად რომ არ გამოცხადებულა.

ქრები

ქუნები უნგრო-ფინური მოდგმის ტომები იყვნენ. ისინი თავდაპირველად ჩინეთის მახლობლად და ბაიკალისპირეთში მომთაბარებოდნენ. თანდათანობით მათ დასავლეთისაკენ გადმოინაცვლეს. III ს-ის II ნახევარში ქუნებმა გაანადგურეს ალან-ოსები. IV ს-ში ქუნებმა შავი ზღვისპირეთიდან გერმანული მოდგმის ტომები ოსტროგოთიც გააძევეს და ჩრდილოეთ კავკასიის ველებს ერთპიროვნულად დაეუფლნენ. ქართული და სომხური საისტორიო მწერლობა ქუნებს ხშირად შეედოთ ხაზარების სახელით მოიხსენიებს. ხაზარები კი, როგორც ვნახავთ, უფრო მოკვიანებით დამკვიდრდნენ ჩრდილოეთ კავკასიაში. 451 წ. ქუნთა უმრავლესობა თავიანთი ზღადის ატილას წინამძღოლობით აღმოსავლეთ ევროპაში შეიჭრა. ჩრდილო კავკასიაში დარჩენილი ქუნები ნაწილობრივ ჩრდილოკავკასიურ, ნაწილობრივ კი ახლადმოსულ თურქულ ტომებში გაითქოფნენ.

§ 23. ქრისტიანობის გავრცელება საქართველოში

რელიგია ადამიანთა რწმენა-წარმოდგენების ერთობლიობაა, თავდაპირველად ასეთი რწმენა-წარმოდგენები შედარებით მარტივ სახეს ატარებდა. ადამიანთა საზოგადოების განვითარებასთან ერთად ეს რწმენა-წარმოდგენები გართულდა, წერილობით, საღვთო წიგნების სახით გაფორმდა და რთულ რელიგიურ-ფილოსოფიურ სისტემებად ჩამოყალიბდა. იმ რელიგიებს, რომლებსაც მილიონობით ადამიანი მისდევს, მსოფლიო რელიგიები ეწოდება. ისინი მრავალი საუკუნის წინათ წარმოიშვნენ. ქრისტიანობის გარდა, მსოფლიოში გავრცელებულ რელიგიებს შორის უნდა დასახელდეს ინდუიზმი (ინდოეთში), ბუდიზმი (ჩინეთში, იაპონიაში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნებში), კონფუციანიზმი (ჩინეთში), იუდაიზმი (ებრაელებში), ისლამი (აზიისა და აფრიკის მრავალ ქვეყანაში).

რელიგიას ისტორიკოსები და თეოლოგები სწავლობენ. თეოლოგია ძველი ბერძნული სიტყვების „თეოს“ (ღმერთი) და „ლოგოს“ (სიტყვა) შეერთების გზითაა მიღებული და ღვთისმეტყველებას ნიშნავს. ძველი და თანამედროვე რელიგიების წარმოშობა-განვითარებას და მის ცალკეულ მიმდინარეობებს რელიგიის ისტორია შეისწავლის.

ქრისტიანობა მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული რელიგიაა. ამ რელიგიას ღვთისათვის დაახლოებით ორი მილიარდი ადამიანი მისდევს. ქრისტიანობა ძველი და ახალი ერების მიჯნაზე, პალესტინაში ებრაელთა მიწაზე ჩაისახა. ებრაელებმა პირველმა შექმნეს ერთღმერთიანი ანუ მონოთეისტური რელიგია (მონო ბერძნულად ერთს, თეოს - ღმერთს ნიშნავს). ის მოსე წინასწარმეტყველმა იქადაგა, რომელმაც ებრაელები ეგვიპტელთა ტყეობიდან გამოიყვანა და სამშობლოში დააბრუნა. მოსემ თავისი მოძღვრება, რომელიც ღმერთის მიერ იყო ნაკარნახები, ხუთ წიგნად ჩამოაყალიბა. მას ხუთწიგნეული ანუ ებრაულად „თორა“ ეწოდება. თორამ სხვა მოგვიანებით შექმნილ ებრაულ რელიგიურ წიგნებთან ერთად ბიბლიის პირველი ნაწილი ანუ ძველი აღთქმა შეადგინა. „ბიბლია“ ძველი ბერძნული სიტყვაა და „წიგნებს“ ნიშნავს. საინტერესოა ეიცოდეთ, რომ ამავე ბერძნული სიტყვიდან წარმოსდგება „ბიბლიოთეკა“.

როგორც გვახსოვს, ძვ. წ. 63 წ. ებრაელთა სახელმწიფო რომაელებმა დაიქვემდებარეს. ებრაელები დამოუკიდებლობის დაკარგვას ძალზე განიცდიდნენ და მესიას - მხსნელს ელოდნენ, რომელიც მათი რწმენის მიხედვით, ღმერთს იახვეს (იადვას) უნდა გამოეცხადებინათ. მართლაც უფალმა ებრაელებს და საერთოდ კაცობრიობას მხსნელად თავისი ძე იესო ქრისტე მოუვლინა. ის ქალაქ ბეთლემში ებრაულ ოჯახში გაჩნდა. მისი დედა მარიაში, შემდგომში მარიამ ღვთისმშობლად წოდებული, ებრაელთა პირველი მეფისა და წინასწარმეტყველის, დავითის შთამომავალი იყო. ბიბლიის თანახმად, მარიაში იესო ღმერთისაგან უბიწოდ ჩაესახა. მარიამის ქმარი და იესოს აღმზრდელი მამა იოსები იყო. ქრისტემ ნათლობა მდინარე იორდანეში იოანე ნათლისმცემლისგან მიიღო. ძე ღმერთისა მოწოდებული იყო ღვთის სიტყვა და ღვთის ნება ეცნობებინა ადამიანებისათვის. ებრაელებმა არ გაიზიარეს მისი მოძღვრება და არც მისი ღვთიური წარმოშობა ირწმუნეს. ებრაულმა სამღვდლოებამ ქრისტეს სიკვდილით დასჯა გადაუწყვიტა. ეს გადაწყვეტილება ებრაელთა ქვეყნის რომაელმა გამგებელმა პილატემ პონტიფელმა დაადასტურა, რის შემდეგაც ქრისტე ჯვარს აცვეს. სიკვდილით დასჯიდან მესამე დღეს ქრისტე აღდგა და ზეცაში მამა-ღმერთთან ამაღლდა.

ქართული საისტორიო ტრადიციის თანახმად, ქრისტეს ჯვარცმას ელიოზი და სხვა მცხეთელი ებრაელები ესწრებოდნენ. ელიოზმა ჯვარცმის შემდეგ რომელი ჯარისკაცისაგან ქრისტეს სამოსელი - კვარტი - შეისყიდა და სამშობლომაც წამოიღო. საეკლესიო ტრადიციის თანახმად, ქრისტეს კვარტი დღეს სვეტიცხოვლის ტაძარშია დაცული. საქართველოში ზოხბის მონასტერში ინახებოდა ღვთისმშობლის კვარტიც, რომელიც დღეს ზუგდიდის მუზეუმშია დაცული.

ქრისტიანობა კუმანურ იდეალებს და მაღალ ზნეობას ქადაგებს. ის ადამიანთა შორის ურთიერთ სიყვარულსა და შენობას ამკვიდრებს. ქრისტეს ჯვარცმის შემდეგ მის მოძღვრებას მრავალი მიმდევარი გამოუჩნდა. ქრისტეს ცხოვრება ოთხ თავადაა გადმოცემული, რომლებიც მათეს, მარკოზის, ლუკას და იოანეს მეთაა დაწერილი. თავდაპირველად ქრისტეს მოსწავლეები - მოციქულები ქრისტეს ცხოვრება-მოღვაწეობას და მის მოძღვრებას ხალხს აცნობდნენ ანუ „ახარებდნენ“. ამიტომ ოთხთავის თითოეულ თავს, ისევე როგორც მთლიანად ოთხთავს, „სახარება“ ეწოდება. ხოლო მის ავტორებს - მახარობლები. სახარება, „საქმე მოციქულთა“ და მოციქულების ეპისტოლეები (წერილები) შეადგენენ ბიბლიის მეორე ნაწილს - ახალ აღთქმას, რომელიც ძველ აღთქმასთან ერთად ქრისტიანების წმინდა წიგნია.

ტრადიციის მიხედვით, მოციქულებმა ქრისტეს ზეცაში ამაღლების დღეს კენჭი ყარეს, თუ ვის, რომელ

ქვეყანაში უნდა ექადაგა ახალი რჯული. საქართველო მარიამ ღვთისმშობელს ერგო წილად, ამიტომაც ეუწოდებთ ქართველები ჩვენს ქვეყანას „ღვთისმშობლის წილხვედრს“. ამავე გადმოცემის მიხედვით, ღვთისმშობელი საქართველოში არ ფოფილა. იესო ქრისტეს ნების თანახმად, მარიამის ნაცვლად ჩვენს სამშობლოში ანდრია პირველწოდებული გამოემგზავრა, რომელმაც თან ღვთისმშობლის ზელოუქმნელი ხატიც წამოიღო. ქართული საეკლესიო ტრადიციით, ეს ხატი აწეურის ღვთისმშობლის ხატია, რომელიც დღეს საქართველოს ზელოვნების მუზეუმში ინახება. ითვლება, რომ ლუკა მახარობლის დახატულია წილკნის ღვთისმშობლის ხატი, რომელიც ასევე ზელოვნების მუზეუმშია დაცული. მისი ასლი კი წილკნის ეკლესიაში ასვენია.

ანდრიას თან ახლდნენ სხვა მოციქულებიც - სვიმონ კანანელი და მატათა. საქართველოში მოციქულთა მოღვაწეობას დაახლოებით I ს-ის 50-70-იანი წლებით ათარიღებენ.

მოციქულებმა წარმატებით იქადაგეს ქრისტეს რჯული და სამხრეთ-დასავლეთ და დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ნაწილი ახალ სარწმუნოებაზე მოაქციეს. ამის შემდეგ ანდრია პირველწოდებულმა დატოვა საქართველო, ხოლო ორი სხვა მოციქული საქართველოში გარდაიცვალა. მატათა დაკრძალეს აფხარაში (გონიოში), ხოლო სვიმონ კანანელი - ნიკოფსიაში (ნოვაია მიხაილოვკაში, ტუაფსეს ჩრდილო-დასავლეთით. ამჟამად რუსეთშია). XIV-XV სს-ში ნიკოფსიიდან სვიმონ კანანელის ნეშტი ანაკოფიაში, დღევანდელ ახალ ათონში გადმოასვენეს.

მოციქულების ქადაგებას საქართველოში იმჟამად ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება არ მოჰყოლია, მაგრამ ჩვენს ქვეყანაში მოციქულთა მოღვაწეობის ფაქტმა დიდად შეუწყო ხელი მართლმადიდებლურ სამყაროში ქართული ეკლესიის მიერ საპატრიო ადგილის დამკვიდრებას.

ებრაელთა ქვეყანა რომის იმპერიაში შედიოდა. ამიტომ არაა გასაკვირი, რომ ახალი რჯული პირველ რიგში საყოველთაო ქალაქ რომში და რომის იმპერიაში შემავალ ქვეყნებში გავრცელდა. ქრისტიანთა პირველი თემები არქეოლოგების მიხედვით, საქართველოში II-III სს-შია დამოწმებული. ქრისტიანობას III ს-ის II ნახევარში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ქართლის მეფე რეე-მართალიც იცნობდა და თანაუგრძნობდა.

ქრისტიანობის გავრცელებას რომის იმპერიაში დიდი სიძნელებები შეხვდა. მას წარმართი ქურუმობა და სამიშრატორო ზელისუფლება დაუპირისპირდა. ქურუმებს ახალი რელიგიის დამკვიდრებით, თავიანთი გავლენისა და ქონების დაკარგვის ეშინოდათ, კეისრის კარი კი ახალი რელიგიის მიმდევრებში სახელმწიფოს შიგნით სიმშვიდის დამარღვევებს ხედავდა. ამიტომ I-IV სს-ში, ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებამდე, რომის კეისრები დროდადრო იწყებდნენ ქრისტიანთა ღვინას. ასეთი ღვინის დროს მრავალმა ქრისტიანმა მათ შორის მოციქულებმაც მოწამებობრივად დაასრულეს თავიანთი სიცოცხლე. რომის იმპერიაში ქრისტიანთა ბოლო ღვინა დიოკლიტიანე კეისრის (284-305) ხანაში დაიწყო. ამ დროს ეწამა რომაელთა ჯარის სარდალი წარმოშობით კაპადოკიელი (აღმოსავლეთ მცირე აზია) გიორგი, რომელიც თავისი მოწამებობრივი სიკვდილის შემდეგ წმინდანად შეირაცხა. წმინდა გიორგი საქართველოში განსაკუთრებით დიდი თავყანისცემით სარგებლობს. მის სახელზე ჩვენს სამშობლოში ყველაზე მეტი ეკლესიაა აგებული.

დიოკლიტიანეს ხანაში დაწყებული ქრისტიანების ღვინის დროს რომის იმპერიის აღმოსავლეთი პროვინციებიდან სომხეთს თავი შეაფარა ქრისტიან ქალთა ერთმა ჯგუფმა, რომელსაც მათთან მყოფი უფლისწულის რიფსიმეს სახელის მიხედვით, „რიფსიმეანებს“ უწოდებენ. ამ ქალებში იყო საქართველოს მომავალი განმანათლებელი წმინდა ნინო.

წმინდა ნინო წარმოშობით კაპადოკიელია. მისი მამა, ქართული საისტორიო ტრადიციის მიხედვით, რომაელთა ცნობილი სარდალი ზაბილონი, ხოლო დედა იერუსალიმის პატრიარქის და სუსანა იყო. როდესაც ნინო 12 წლის გახდა, მშობლებმა უარი თქვეს საერო ცხოვრებაზე და თავი საეკლესიო მოღვაწეობისათვის გადადეს. ნინომაც გადაწყვიტა, თავისი სიცოცხლე ქრისტეს რჯულის გავრცელებისათვის მიეძღვნა. ასე აღმოჩნდა ის რიფსიმესა და მის მსლებელთან ერთად ჯერ რომის ერთ-ერთ მონასტერში, შემდეგ კი სომხეთში. სომხეთში რიფსიმე და მისი თანმხლები ქალწულები სომხეთის მეფე თრდატმა ქრისტიანობის ერთგულებისათვის სიკვდილით დასაჯა. წმინდა ნინო კი ღვთის ნებით გადარჩა და ღვთისმცემ მეთითებით ქართლის სამეფოსაც გამოემართა.

წმინდა ნინო საქართველოში 303-311 წწ-ში მოვიდა და ქართლის სამეფოს დედაქალაქში მცხეთაში დამკვიდრდა. იგი აუადმოყოფებს კურნავდა და თანაც ქრისტიანობას ქადაგებდა. მისი პირველი მოწაფეები და მიმდევრები ქართლის სამეფოში მცხოვრები ებრაელები იყვნენ. მათ შორის აღსანიშნავია ებრაელთა მღვდელი აბიათარი, რომელმაც მიიღო ქრისტიანობა და ქრისტიანობის ქადაგებაში ისეთ წარმატებას

ნაშპაპიო საელ და ნაშინდა საელ

წმინდა პავლე ქრისტეს უშუალო მოწადიე არ იყო და სიცოცხლეში ქრისტეს არ იცნობდა. თაღდაპირულად პავლე საელად ანუ საელად იწოდებოდა. ის მორწმუნე ებრაელი იყო და ქრისტიანებს ძალზე დევნიდა. ერთხელაც გაზარდა მიმავალი საელ ანაზელად ნათლმა მოიცილა. ის მიწას დაწინადა და დაბრუნდა. ამ დროს მას ღვთის სიტყვები მოესმა. იესო საელს თავისი მომდევნების დევნა უსაყვედურა. ამის შემდეგ საელმა იესო ქრისტე იწამა. პავლე დარჩა და ქრისტეს მოძღვრების თაღდადებული მქადაგებელი გახდა. ის ისე გამოიჩინა თავისი მკვერთეკველებითა და მისინერგული მღვდანწოდებით (ქრისტეს მოძღვრების გავრცელება). რომ ადგილი დაიმკვრდა ქრისტეს პირველ მოციქულთა შორის უშუალოდ პეტრეს შემდეგ და პეტრესთან ერთად.

სეციცხოლის ჰიოელი ცაძის მქნელობა

სეციცხოლის ხის ეკლესიის მშენებლობასთან დაკავშირებით, „ქართლის ცხოვრებაში“ ლამაზი თქმულება შემოგვრისა. ეკლესიის ასაშენებლად სამეფო ბაღში მაღალი ნაძვი მოჭრეს და მისგან შეიღო სვეტი შეამზადეს. „როცა ააშენეს კედელი ძელებისაგან, აღმართეს ექვსი სვეტი თავთავის ადგილას, ხოლო მეშვიდე ყველაზე დიდი სვეტი, რომელიც საკვირველი იყო სანაზად და ეკლესიის შუა საყრდენად იყო გამზადებული, ვერ აღმართეს... მაშინ მოვიდა მეფე მრავალრიცხოვანი ერით. მრავალნაირი ხერხს მიმართეს და სიმრავლის ძალით ეცადნენ აღმართვას და ვერ შეძლეს... და ვითარ იქმნა მწუხრი (დაღამა), წავიდა მეფე თავის სახლად, დაღონებული დიდად, ხოლო წმინდა ნინო და მისი თორმეტი მოწოდებული დარჩნენ სვეტთან და სანატრელი ნინო დასტიროდა სვეტს და აყრქვედა ცრემლებს წმინდა ნინომ აღაპყრო ხელედი: ზეცას და ღოკულობა დმრთის მიმართ... როცა ირიფრაფა ... ადგა მეფე შეძრწუნებული ურჯოთაგან (დარდისაგან). მაშინ საძირის და დაწყებულ ეკლესიას და იხილა ნათელი, რომელიც ადგა მის სამოთხეს, ვითარცა ელვა და წიღებოდა ცას ... მოვიდა ყოველი სახელედი მისი და ყოველი ერი ქალაქისა. მაშინ იხილეს ეს საკვირველები: ნათლით გაბრწყინებული სვეტი თითქმის ციდან დაეშავა და აღამაინა მთერ ხელის შეხების გარეშე დაეზურნა საძირკველს და მყარად დაეფუძნა“.

მიადნია, რომ „ახალ პავლესად“ იწოდა. წმინდა ნინო ქართლის მეფის მირიანის მეუღლეს ნანა დედოფალს დაუახლოვდა, რომელიც მძიმე სენისაგან განკურნა. დედოფალმა ნინოს გავლენით, ქრისტე იწამა, თუმცა მირიანი ჯერ კიდევ ყოყმანობდა.

ნისიზინის ზავის შემდეგ ქართლის სამეფო რომის ქვეშევრდომი ქვეყანა გახდა. რომში კი საიმპერატორო ხელისუფლებას ქრისტიანობის მიმართ დამოკიდებულება ჯერ კიდევ ბოლომდე გარკვეული არ ჰქონდა. ქრისტიანების დევნა კეისარს ღოკოლტიანეს ტახტიდან გადადგომის შემდეგაც გრძელდებოდა. ის მხოლოდ 313 წელს ქალაქ მილანში გამოცემული საიმპერატორო ბრძანებულების ანუ ედიქტის თანახმად შეწყდა. მილანის ედიქტით, ქრისტიანობა რომის იმპერიაში წარმართობასთან ერთად ოფიციალურად ნებადართული რელიგია გახდა. 324 წელს კი კეისარ კონსტანტინე დიდის (306-337) ბრძანებულებით, ქრისტიანობა რომის იმპერიაში სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა. 325 წ. ქალაქ ნიკეაში ქრისტიანთა პირველი მსოფლიო საეკლესიო კრება გაიმართა, სადაც ქრისტიანული რელიგიის კანონები ძირითადად ჩამოყალიბდა. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ნიკეის საეკლესიო კრებას ბიჭვინთის ეპისკოპოსი სტრატოფილეს ესწრებოდა, რაც, უპირველეს ყოვლისა, ეგრისში ქრისტიანული თემების სიმრავლეზე მეტყველებს. დაახლოებით ამავე ხანებში ეგრისში ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგია გახდა.

მირიან მეფის გაქრისტიანება, საისტორიო ტრადიციის მიხედვით, ერთმა შემთხვევამ დააჩქარა. მცხეთის ახლოს მთისთვის მთაზე სანადიროდ წასულ მეფეს მზის დაბნელებამ მოუწურა. ირგვლივ უკუნი სიბნელე ჩამოწვა და მხოლოდ მაშინ ინათა, როდესაც მირიანმა ნინოს ღმერთს სთხოვა დახმარება. ამის შემდეგ მირიანმა ქართლში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება გადაწყვიტა.

შესაძლებელია შემოშობირობილ ამბავს მართლაც ჰქონდა ადგილი, მაგრამ მირიანის გადაწყვეტილებმა უშთაყრესად მაინც მისმა პოლიტიკურმა ორიენტაციამ განაპირობა. ქართლის მეფემ ფაქტობრივად არჩევანი გააკეთა დასავლურ და აღმოსავლურ სამყაროს, ქრისტიანულ რომა და მაზდაურ სპარსეთს შორის და ერთხელ და სამუდამოდ ქართველი ხალხი დასავლურ კულტურასა და ცივილიზაციას დაუკავშირა.

თავისი გადაწყვეტილება ქართლის მეფემ უპირველეს ყოვლისა რომის კეისარს კონსტანტინეს აცნობა და მოსახლეობის მოსანათლავად მღვდლები გამოითხოვა. თვითონ კი სამეფო ბაღში - სამოთხეში ხის ეკლესიის მშენებლობას შეუდგა. ამ ტაძარს შემდგომში „სეციცხოველი“ ეწოდა. იმპერატორმა კონსტანტინემ ქართლის სამეფოში რამდენიმე მღვდელი და დიაკონი გამოაგზავნა. მათ იოანე ეპისკოპოსი მოუძღვრდა. მირიანმა გაქრისტიანებით გასარეკლამა რომის კეისარმა მის კარზე დიდი ხნით მძევლად მყოფი და აღზრდილი უფლისწული ბაკური მამას უკან მოუბრუნა.

მირიან მეფემ ნათელი თვით წმინდა ნინოსაგან მიიღო. დედოფალი და უფლისწულები მღვდლებმა და ღიაკენებმა მონათლეს. ამის შემდეგ აკურთხეს მდინარე მტკვარი. იოანე ეპისკოპოსმა მტკვრის ნაპირას საგანგებო ადგილას ქართლის წარჩინებულები მონათლა, უფრო ქვემოთ მტკვარში მღვდლებმა და ღიაკენებმა უბრალო ხალხი მონათლეს. ქართველებთან ერთად ქრისტიანობა მცხეთაში მცხოვრებ ებრაელთა დიდმა ნაწილმაც მიიღო. გაქრისტიანებული ებრაელები თანდათან ქართველებს შეერწყნენ.

ამის შემდეგ მირიანმა გადაწყვიტა თავისი სამეფოს მთის მოსახლეობაც მოენათლა. ამ მიზნით მეფემ იქ წმინდა ნინო და იოანე ეპისკოპოსი გააგზავნა. მათ ლაშქრით ერისთავი გააყოლა, რათა დაუმორჩილებლობის შემთხვევაში მთიელები ძალით მოექციათ. წმინდა ნინო წობნის დადგა, სადაც წილკენელებს, გუდამაყრელებს, ჭართალებს, ფხოველებს (ფშა-ხეცურებს) მოუწოდა. მთიელებმა თავდაპირველად რჯულის გამოცვლაზე უარი თქვეს. მაშინ მეფის ერისთავმა მათი კერაები დაამსხვრია. ამის შემდეგ წმინდა ნინო ფშაის არაგვს აჰყვა და თიანეთით კახეთ-კუხეთის სასაზღვრო ქალაქ ჟალეთში (ძველი ჩელეთი) ჩავიდა. ჟალეთში მან ერწო-თიანეთელებს მოუწოდა, რომლებიც სწრაფად მოინათლნენ. ფხოველებმა ქრისტეს რჯული არ მიიღეს და მეფის რისხვის შიშით თუშეთში გადაიხვეწნენ. საერთოდ იმეკრად მთიელთა უმრავლესობა ძველ სარწმუნოებაზე დარჩა და მირიან მეფემ მათ სამეფო გადასახადი - ხარკი დაუშინა.

ჟალეთიდან წმინდა ნინო კუხეთის, დაბა ბოდბეში მივიდა, სადაც დასწევდა და გარდაიცვალა.

ქართლში ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად 326 წ. გამოცხადდა, მიუხედავად ამისა, ქართლის სამეფოს მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი ჯერ კიდევ წარმართად და მაზდეანად რჩებოდა.

დაახლოებით იმავე ხანებში ქრისტიანობა ეგრისის სამეფოშიც სახელმწიფო რელიგიად იქცა. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ დასწევებულმა წმინდა ნინომ თავისი ცხოვრება-მოღვაწეობის შესახებ ბოდბეში ქართლის ორ დიდებულ მანდილოსანს, მეფე მირიანის ვაჟის რევის მეუღლეს სალომე უჯარმელს და პეროფაქრი სიენელს მოუთხრო. მათი ჩანაწერი წმინდა ნინოს სხვა უახლოეს თანამოაზრეთა (მღვდელთა აბაათარი, მისი ასული სიღონია) ჩანაწერებთან ერთად, საფუძვლად დაედო მოთხრობას წმინდა ნინოს შესახებ.

§ 24. ყოფა და კულტურა ანტიკური ხანის საქართველოში

სიტყვა კულტურა ლათინურად თავდაპირველად ადამიანის მიერ „დამუშავებულ მიწას“ ნიშნავდა. ძვ. წ. I ს-ში გამოჩენილმა რომაელმა სწავლულმა და ორატორმა მარკუს ციკერონმა „კულტურა“ ადამიანის სულიერების მნიშვნელობით გამოიყენა. „კულტურის“ ასეთი განმარტება თანდათანობით დამკვიდრდა.

ყოველდღიურ ცხოვრებაში კულტურა განათლებულობის და ზრდილობის მნიშვნელობით იზმარება და ადამიანის მიერ ქცევის ნორმების ფლობასაც გულისხმობს. როდესაც ეროვნულ კულტურაზე ვსაუბრობთ აქ, რა თქმა უნდა, მართო განათლებულობა და ქცევის საზოგადოებრივი ნორმების ფლობა არ იგულისხმება. ასეთი გაგებით, კულტურა, უპირველეს ყოვლისა, ამა თუ იმ ხალხის მიერ ისტორიის ხანგრძლივ პერიოდში სულიერი ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში შექმნილ ფასეულობათა ერთობლიობაა. კულტურის ისტორია მეცნიერების შედარებით ახალი დარგია. ის საკაცობრიო თუ ეროვნული კულტურების წარმოქმნა-განვითარებას შეისწავლის. საზოგადოების კულტურას დიდად განაპირობებს მისი რელიგიური შეხედულებები, აგრეთვე საკუთნებით განმტკიცებული ადამ-ჩვევები და ტრადიციები, ამიტომ ამა თუ იმ საზოგადოების კულტურული ცხოვრების აღსადგენად კულტურის მკვლევართა გვერდით საჭიროა არქეოლოგების, ეთნოგრაფების, რელიგიის ისტორიკოსთა ... ერთობლივი მუშაობა.

ნებისმიერი საზოგადოების სულიერ ცხოვრებაში მოპოვებული მიღწევები მხოლოდ მეცნიერებასა და ხელოვნებაში როდი აისახება. ის, უპირველეს ყოვლისა, საცხოვრებელი თუ საზოგადო ნაგებობების, ქალაქების თუ დაბების დაგეგმარებასა და მათ გარეგნულ იერსახეში, ადამიანთა ჩაცმულობაში, კვების, დროსტარების, ქორწინების, გლოვის, დამარხვის, ბრძოლის, ნადირობის ტრადიციებში, ანუ ყოფით კულტურაში გამოიხატება. ისტორიკოსი ძველი საზოგადოებების როგორც სულიერ, ისე ყოფით კულტურას ერთობლიობაში შეისწავლის.

ანციკუპი ხანის ქალაქები ქართლის და ქუბისში

„ქართლის ცხოვრებაში“ მდინარე მტკვრის აუზში დასახლებულია ანტიკური ქალაქები: არმაზი, სარკინე, მცხეთა, ურბნისი, ხასპი, უფლისციხე, ნასტაკისი, ხერთვისი, ოძრხე (მდ. აბასთუმნის წყალზე), ბერძანია, წუნდა, ბოსტან-ქალაქი. იგივე რუსთავი, მტკვრის ციხე-ქალაქი, იგივე ხუნდია. ორბის ციხე-ქალაქი, იგივე სამშვილდე მდინარე ხრამზე, ჩელეთი, კახეთში მდ. იორზე, თუხარისი, ჭოროხის აუზში;

დასავლეთ საქართველოში ქალაქ ეგრისის გარდა „ქართლის ცხოვრებაში“ მოხსენებულია ციხე-გოჯი. ამ ქალაქს ბიზანტიელები „არქეოპოლისს“ ანუ „ძველ ქალაქს“ ეძახდნენ.

ძველი ბერძენი და რომაელი ავტორები ანტიკური ხანის საქართველოს სხვა ქალაქებსაც მოიხსენიებენ. ასეთებია დასავლეთ საქართველოში, უპირველეს ყოვლისა, აია, საიდნაც იყო ლევენდარული მედეა, აფსაროსი (დღევანდელი გონიო), ფაზისი (ფოთი), გიუნოსი (ოჩამჩირე), დიოსკურია-სებასტოპოლისი (სოხუმი), დიდი პიტინუტი (ბიჭვინთა), ზიგანენი-ძიგანენი (გუდაუა), რომლის სახელი საერთო ქართული სიტყვიდან „ძგა“ - კიდე, ძვილე წარმოსდგება (ბერძნული გამოთქმით „ზიგა“); სურიონი, იგივე ვანი, სარაკე (საირხე საჩხერის ახლოს), კუტაია, იგივე ქუთაისი.... ქართლის სამეფოში ძველ ბერძენ-რომაელ ავტორებთან დასახლებულია მამრბოიკე, იგივე არმაზი, სეფსამორა-წიწამური, სური (სურამი), ზალისა, იგივე ძალისა, აგინა, იგივე ძალდია მდ. ფცის ხეობაში; ტაღედა, იგივე თელავი.

ყვთოლი აყვობები ანციკუპი ხანის ქართლისა და ქუბისის ქალაქების ძესხებ

„იბერია კარგადაა დასახლებული ქალაქებითაჲ და დაბეჭითაჲ, ისე, რომ აქ არის კრამიტით გა-
დაფარული და არქიტექტურულად დაცემი-
ლი სახლები, ბაზრები და სხვა სახელმწიფო და-
წყებულებანი“ - სტრაბონი (ძვ. წ. 40-ა. წ. 20).
„ეს ქალაქი - წერს ანტიკური ხანის ქალაქ
აფსაროსზე (გონიო) VI ს-ის ბიზანტიელი ავტორი
პროკოპი კესარიელი - ძველად მჭიდროდ
ფოფილა დასახლებული, მას გარშემო უვლიდა
კედელი და შემოული იყო თეატრითა და იოდ-
რობით და მრავალი სხვაჲ ქუჩონდა, რაც ჩვეუ-
ლებრივ ქალაქის სიდიდის მომასწავებელია.
ამჟამად ამ ნაგებობათაგან საძირკვლების
გარდა არაფერია დარჩენილი“.

1. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ანტიკური ხანის ქართლსა და ეგრისში

ანტიკური ხანის ცივილიზაცია საქართველოში, ისევე, როგორც იმდროინდელი მსოფლიოს წამყვან ქვეყნებში, უპირველეს ყოვლისა, ქალაქური ცივილიზაცია იყო. თავდაპირველად ქალაქები ბატონობდნენ მათ ირგვლივ მდებარე ტერიტორიაზე - დაბებზე. ასეთ ქალაქებს საკუთარი პოლიტიკური მმართველობა ჰქონდათ, ამიტომ მათ მეცნიერები ქალაქ-სახელმწიფოებს უწოდებენ. ქალაქ-სახელმწიფოებმა ყველაზე განვითარებული სახე მიიღეს ძველ ბერძნულ სამყაროში, რომელიც სწორედ ასეთი დამოუკიდებელი ქალაქებისაგან - პოლისებისაგან შედგებოდა.

ბევრგან ქალაქ-სახელმწიფოები ერთმა უფრო მძლავრმა ქალაქ-სახელმწიფომ დაიპყრო. ამ გზით ჩამოყალიბდა ანტიკური ხანის მრავალი დიდი სახელმწიფო, რომელთა სახელებიც მათი მთავარი ქალაქებისაგან მომდინარეობდა. მაგალითად, ქალაქი ასური და ასურეთი, ქალაქი ბაბილონი და ბაბილონის სამეფო. ასევე იყო საქართველოში ქართლის სამეფოს სახელწოდება ქალაქმა ქართლმა (გვიანდელი არმაზი) მისცა, ეგრისის სამეფოს - ქალაქმა ეგრისმა, ხოლო პერეთს კი - პერეთმა, იგივე ზორანთა.

ანტიკურ ხანაში ქალაქები, უპირველეს ყოვლისა, ხელოსნობის და ვაჭრობის ცენტრებს წარმოადგენდნენ. ამიტომ ისინი დიდი მდინარეების, მათი შენაკადების ან ზღვის სანაპიროზე წარმოიშვნენ, სადაც სავაჭრო სახმელეთო თუ საზღვაო გზები გადიოდა. ასევე იყო ანტიკური ხანის საქართველოში. აქაც ქალაქები შავი ზღვის სანაპიროზე, მდინარეების: მტკვრის, რიონის, ჭოროხის თუ მათი შენაკადების ნაპირებზე დაარსდა.

საქართველოს უძველესი ქალაქების შესახებ ცნობებს ქართული და ბერძნულ-რომაული წერილობითი წყაროები გვაწვდიან. ქართლის სამეფოს ანტიკური ქალაქებიდან დღეისათვის არქეოლოგიურად შედარებით კარგად შესწავლილია არმაზი, წიწამური, ძალისა, სარკინე, უფლისციხე, ურბნისი, ნასტაკისი მდ. ქსნის მტკვართან შეერთების ადგილას, მის მოპირდაპირე მხარეს არსებული ანტიკური ხანის ნაქალაქარი ახლანდელი სამადლოს ტერიტორიაზე

ეგრისის სამეფოს ქალაქებიდან არქეოლოგიურად უკეთ შესწავლილია საირხე, ციხე-გოჯი, ბიჭვინთა, სოხუმი, გონიო-აფსაროსი, ვანი-სურიონი

არქეოლოგიური გათხრებით მოპოვებულმა მდიდარმა მასალამ წერილობით წყაროთა მონაცემებთან ერთად მეცნიერებს საშუალება მისცა აღედგინათ ანტიკური ხანის საქართველოს ქალაქების დაცემარეგა, შენობათა იერი და მათი მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრება.

ანტიკური ქალაქები, საქართველოში, მტრის თავდასხმისაგან უკეთ დაცვის მიზნით, როგორც წესი, ბორცვებზე და მის კალთებზე ტერასებად შენდებოდა. ქალაქის ყველაზე მაღალ და გამაგრებულ ნაწილს დედა-ციხე ანუ აკროპოლისი წარმოადგენდა. აქ მეფის ან

ერისთავის სასახლე და ქალაქის მთავარი წარმართული ტაძარი, იგივე ბომონი იდგა. აქვე ყველაზე მნიშვნელოვანი კერაები იყო აღმართული. ქალაქი დაბიდან ანუ სოფლის ტიპის დასახლებიდან პირველ რიგში მოზღუდული გალაგებით გამოირჩეოდა, რომელშიც ხის მორებით შეკრული და რკინით აჭედოლი კარიბჭეები იყო დატანებული. ქალაქის გალაგების სივარდი ოთხ მეტრამდე აღწევდა. ხშირად გალაგებს ღრმა თხრილი უვლიდა. ამ თხრილებზე საგანგებო ასაწვევი ხიდებით გადადიოდნენ. კარიბჭეების რაოდენობა ქალაქის სიდიდესზე და აქ შემავალ გზებზე იყო დამოკიდებული. საქართველოში გალაგების კედლებს ოთხკუთხა თლილი ქვებით, კვადრებით, ან კიდეც ალიზით (გამოუმწვარი აგური) აგებდნენ. ჩვენი ერის დასაწყისამდე საქართველოში ქვითკირის დულაბი არ იცოდნენ. ამიტომ თავდაპირველად კვადრებს თიხის ხნაირი ამაგრებდნენ. მოგვიანებით თლილი ქვებს ერთმანეთთან სპეციალური ლითონის სამაგრებით აბადნენ, რომელსაც ამ ქვებში წინასწარ მოზნადებულ ბუდეში დებდნენ. ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისიდან ჩვენმა წინაპრებმა ქვითკირის დულაბის გამოყენებაც ისწავლეს. გალაგების კედლის ალიზით აგების შემთხვევაში, ჯერ ხის მორებით კარკასს კრავდნენ, ხოლო შემდეგ ორივე მხრივ ან ალიზით ლესავდნენ, ან ალიზის აგურებით ამოაშენებდნენ. ასეთი კედელი განსაკუთრებით განიერი და მტკიცე იყო და ქვის კედელზე უკეთ უძლებდა კედლის მხგრეველი მანქანების დარტყმებს. სასახლეებს, ტაძრებს და სხვა საზოგადოებრივ შენობებს ძირითადად ქვის კვადრებით აგებდნენ. შენობების და ციხე-გალავნების გადასახურად ფართოდ გამოიყენებოდა კრამიტი, რომელსაც მაღალი ხარისხის კარგად გამომწვარი თიხისაგან ამზადებდნენ და სიღამაზისათვის ზოგჯერ სპეციალური მინერალური საღებავებით კაშკაშა ფერებით ღებავდნენ. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ანტიკურ ხანაში საქართველოში დამზადებულმა ასეთმა კრამიტებმა შემოგვინახეს ძველი ბერძნული წარწერები, როგორც ცალკეული ასო ნიშნები, ისე საუთარო სახელები.

ქალაქებს საზოგადო დანიშნულების ნაგებობები: ბაზარი, აბანო, თეატრი გააჩნდა. ზოგიერთ ქალაქში მთავარი ქუჩები მოკირწყლული იყო. დიდი ყურადღება ექცეოდა საზოგადოებრივი შენობების, ტაძრების, სასახლეების გარეგნულ სახეს, მათ დაგეგმარებას და კეთილმოწყობას. ქართლის მეფის სასახლეში მხატვართუხუცესი-ხუროთმოძღვრის სპეციალური თანამდებობაც კი არსებობდა. ერთ-ერთი ასეთი პიროვნების სახელი შემოგვინახა არქეოლოგების მიერ მცხეთაში, სამთავროს ველზე აღმოჩენილმა საფლავის ქვის წარწერამ, რომელშიც მოხსენებულია ქართლის მეფის მხატვართუხუცესი და ხუროთმოძღვარი ავერლიოს აქოლისი.

ქალაქის ცენტრში ჩვეულებრივ წყარო იყო გამოყვანილი ან საგანგებო ჭა იყო გათხრილი, საიდანაც სასმელი წყალი სახლებში დიდი სურებით, ამფორებით მიჰქონდათ. წყალი მდინარეებიდანაც ამოჰქონდათ. დიდი ქალაქების ცალკეულ უბნებში წყალსადენები და კანალიზაცია იყო მოწყობილი, ამისათვის მიწები თიხისაგან მზადდებოდა. ქალაქის აბანოების წყლით მომარაგება და გაცხელება-გათბობა სპეციალურ საინჟინრო ცოდნას მოითხოვდა.

ანტიკური აბანო რთული ნაგებობა იყო. ორ ასეთ აბანოს არქეოლოგებმა ძალისას ნაქალაქარში მიაკვლიეს. ორივე აბანო თბილი, ცხელი და ცივი წყლების აუზებისაგან შედგებოდა. იატაკები მოფენილი იყო თლილი ტუფის ქვით. კედლებს ვერტიკალურად მოწყობდა თიხის ან ტყვიის მიწები, რომლებიც დაფარული იყო კერამიკული ფილით (კაფოლით) ფილებსა და კედელს შორის რამდენიმე სანტიმეტრიანი სივრცე იყო დარჩენილი, ცხელი ჰაერის საძირკაოდ, რომელიც მიედინებოდა ოთახების გასათბობად. აბანოებთან არსებობდა სპეციალური საცურაო აუზებიც.

აბანო მოქალაქეთა თავშეყრის ადგილიც იყო, სადაც დროს ატარებდნენ და ცხოვრების საჭიროებო საკითხებს არჩევდნენ.

ანტიკური ხანის თეატრის ნაშთები მხოლოდ უფლისციხეშია შემორჩენილი. ეს ქალაქი განსაკუთრებით აღსანიშნავია იმიტომ, რომ მთლიანად კლდეშია ნაკეთი. ამიტომაც აქ ყველაზე კარგად შემოგვრჩა სასიმაგრო ნაგებობების, საცხოვრებელი სახლების თუ საზოგადო შენობების ნაშთები. უფლისციხე დღესაც მნახველზე დიდ შთაბეჭდილებას ახდენს. ეს ქალაქი ერთ-ერთი უძველესია საქართველოში. ის ჯერ კიდევ ძვ. წ. VI ს-ში არსებობდა. უფლისციხე ანტიკური ხანის საქართველოს იმ ქალაქთა რიცხვს მიეკუთვნება, რომლებმაც თავიანთი მნიშვნელობა შუა საუკუნეებშიც შეინარჩუნეს.

საქართველოს ქალაქები, ისევე როგორც სხვაგან, ეთნიკური სხეულები გამოირჩეოდა. აქ ქართველებთან ერთად სახლობდნენ ებრაელები, ბერძნები, სომხები, სპარსელები ... ისინი თემებად ან უბნებად ცხოვრობდნენ. ასეთი უბნები სახელს იქ მოსახლე ხალხისაგან იღებდა. ამ მხრივ განსაკუთრებით ქართლის სამეფოს დედაქალაქი „დიდი მცხეთა“ გამოირჩეოდა. დიდი მცხეთა ადრე არსებული პატარა ქალაქების გაერთიანების შედეგად წარმოიშვა, რომლებიც შემდეგ ქალაქის უბნებად იქცნენ. ამ უბნებს თავიანთი გალაგანი ერტყათ და ერთმანეთთან ხიდებითა და შემაერთებული ქუჩებით იყვნენ დაკავშირებული. მცხეთის ასეთი უბნები იყო სარკინი, ზანავი, არმაზი, წიწამური, ურიათუბანი,

მოგვითხმები ... მცხეთის დედა-ციხე არმაზში იყო, მოგვითხმები უბანი სპარსელებით იყო დასახლებული, ურიათუბანში ებრაელები ცხოვრობდნენ. ასეთ ეთნიკურ თემებს ცალ-ცალკე სასაფლაოები, განსაკუთრებული დღესასწაულები ჰქონდათ და თავიანთი კანონებით და წესებით იმართებოდნენ. მათ სახეობებს და სიცოცხლეს ქართლის მეფე იცავდა, მაგრამ ისინი მკვიდრი მოსახლეობის უფლებებით მაინც არ სარგებლობდნენ. „მკვიდრობა“ ქალაქის ძირძველი მოსახლეობის პრივილეგია იყო. უცხოელს „მკვიდრობას“ მეფე მხოლოდ განსაკუთრებული დამსახურების სანაცვლოდ ანიჭებდა, რაც მიწის, მამულის მიცემას უკავშირდებოდა. „მკვიდრობის“ მიღება მოსულის „გაქართველებას“ ნიშნავდა. ეს წარმართობის ხანაში ქართული წარმართული ღვთაებების, ქრისტიანობის მიღების შემდეგ კი, ქრისტეს რჯულის აღიარებაში გამოიხატებოდა. განსაკუთრებით დაუცველი სს უცხოელები იყვნენ, რომლებიც ქალაქის ეთნიკურ თემებსაც არ ეკუთვნოდნენ. ასეთებს „მწირი“, „ტყვე“, „უცხო“ ეწოდებოდა და მათი მდგომარეობა ფრიად საკვალალო იყო.

დაბა-სოფლების მიწათმოქმედი მოსახლეობა გვაროვნულ თემებად ცხოვრობდა. მიწა გვაროვნული თემის საკუთრება იყო და მთელი გვარი ერთად ამუშავებდა, თუქმაც საცხოვრებელი სახლები და კარმიდამო თითოეულ კომლს (დიდი ოჯახი, რომელიც არამდენიმე თაობას აერთიანებს) თავისი ჰქონდა. ასეთ საცხოვრებლებს დასავლეთ საქართველოში ხისგან, აღმოსავლეთში კი ქვისგან აშენებდნენ. კოლხური სახლების აღწერილობა დიდმა რომაელმა არქიტექტორმა ვიტერიუსმა დაგვიტოვა. ეს იყო ძელებით შეკრული და ალიზით შეღებულ შვეულკედლებიანი სახლები, რომლებსაც ძელებითვე შეკრული პირამიდული გადახურვა ჰქონდათ. როგორც მეცნიერები ფიქრობენ, ვიტერიუსის მიერ აღწერილი კოლხური სახლის გადახურვის ეს უძველესი ფორმა საფუძვლად დაედო შემდგომი ხანის ქართულ ხალხურ ხუროთმოძღვრებას.

2. საზოგადოების სტრუქტურა ანტიკური ხანის ქართლსა და ეგრისში.

ანტიკური ხანის ქართლის სამეფოში მიწისა და ქალაქების პატრონად სამეფო საგვარეულო ითვლებოდა. ამ საგვარეულოს მრავალრიცხოვანი წარმომადგენლები თავიანთი დიდი ოჯახებით და მხედრობით ქალაქის უმნიშვნელოვანეს დასახლებას ქმნიდნენ. ასეთი დასახლებების ცენტრი მეფის, უფლისწულის, ერისთავის ... ტაძარი ანუ სასახლე იყო, კარის დიდი თუ მცირე მოხელეებით - ტაძრეულებით. ამ მრავალრიცხოვანი სამეფო დასახლების გამოკვებას დიდი მუერნობა სჭირდებოდა. ამიტომ ქალაქის ირგვლივ მიწების უდიდეს ნაწილს სამეფო მიწები შეადგენდნენ, რომლებსაც ქართლის სამეფოს ყველაზე დაბალი, მეოთხე წოდება, „სამეფო მონები“ ამუშავებდნენ. „სამეფო მონების“ უდიდესი ნაწილი დამორჩილებულ-დაპყრობილი მიწათმოქმედები იყვნენ, რომლებიც მამა-პაპეულ მიწებზე გვაროვნულ თემებად - სოფლებად ცხოვრობდნენ და თავიანთ მუერნობასაც მისდევდნენ. მათ გარდა სამეფო მიწებზე ნამდვილი მონებიც მუშაობდნენ. მათი ნაწილი ომებში ხელში ჩაგდებული ტყვეები, ნაწილი კი მონათა ბაზრებზე შეძენილი მონები იყვნენ.

მოქალაქეთა მთავარ საქმიანობას ვაჭრობა და ხელოსნობა წარმოადგენდა. სახელოსნოებში მძიმე სამუშაოებისათვის მონებიც ჰყავდათ. ანტიკური ხანის საქართველოს ქალაქებში ხელოსნობის მრავალი

სეპაზინი ქაბოლის საზოგადოების აღნაგობის შესახებ

აღამიანთა ოთხი გვარი მოსახლეობს ამ ქვეყანაში. ერთი და პირველია სამეფო საგვარეულო, საიდანაც მეფეებს აყენებენ ახლო ნათესაობა და უხუცესობის მისდევნა. სხვა პირი ამავე საგვარეულოდან მოსმართლობას და მხედრობითაა დასაწყობებული.

მეორე გვარი, არის ქერუმთა, რომლებიც ზრუნავენ აგრეთვე მუხობლებთან სამართალზე.

მესამე გვარია მხედართა და მიწისმოქმედი;

მეოთხე გვარია ხალხისა, რომლებიც სამეფო მონები არიან და აკეთებენ ყველაფერს, რაც ცხოვრებისათვის არის საჭირო.

მათ სართიო აქეთ ქონება ნათესაობის მიხედვით. მართლაც და განაგებს თითოეულს უხუცესი.

დარგი იყო განვითარებული. ერთი დარგის ხელოსნები ჩვეულებრივ ერთ ქუჩაზე ცხოვრობდნენ. ვაჭარ-ხელოსნებიც, უპირველეს ყოვლისა, სამეფო დასახლების საჭიროებებს ემსახურებოდნენ. ქალაქის „მკვიდრ“ ვაჭარ-ხელოსნებს გალანის იქით საკუთარი მიწის ნაკვეთები გააჩნდათ, რომლებსაც ისინი ან თვითონ, ან კიდევ მონების მეშვეობით ამუშავებდნენ.

ქალაქის მოსახლეობას თავისი საქონელიც ჰყავდა, რომელიც ყოველ დილას მწყემსებს ქალაქგარეთ საძოვრებზე გაჰყავდათ. საღამოს ნახილი უკან ბრუნდებოდა, ქალაქის კარიბჭეები იკეტებოდა და ქალაქში შესვლა-გამოსვლა ფაქტობრივად მთლიანად წყდებოდა.

ქართლის სამეფოს საზოგადოების აღნაგობის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაძლევს დიდი ბერძენი გეოგრაფი სტრაბონი. მისი მიხედვით, სამეფო საგვარეულოსა და მის მრავალრიცხოვან ოჯახებს შემდეგ, რომლებიც ქართლის სამეფოს ყველაზე პრივილეგიურებს, პირველ წოდებას ქმნიდა, თავისი მნიშვნელობით გამოირჩეოდა ქერუმთა

წოდება. ქურუმები ღმერთების – კერპების მსახურებს ეწოდებოდათ. ქურუმობა მემკვიდრეობითი იყო და მხოლოდ გარკვეულ წარჩინებულ საგვარეულოთა პრივილეგიას წარმოადგენდა. ქართლში, ეგრისში, ქვემოში მრავლად იყო სხვადასხვა წარმართული ღვთაებების სახელზე აგებული ტაძრები და სამლოცველოები. ტაძრებს დიდი მწურნეობა, მიწები და ქონება გააჩნდათ, რომელთა უმრავლესობა მოსახლეობის მიერ იყო შეწირული. ამგვარად ქურუმები არა მარტო დიდი გავლენის მქონე პირები იყვნენ, არამედ დიდ ქონებასაც ფლობდნენ. მათი მოვალეობა იყო სხვადასხვა ეთნიკურ-რელიგიურ თემებს შორის დავის გადაწყვეტა.

ქართლის სამეფოს მესამე პრივილეგირებულ წოდებას სამეფო სასახლის მსახური-მოხელეები, ტაძრეულები და მხედრობა წარმოადგენდა. მათ ერთ ნაწილს ქართლის წარჩინებული საგვარეულოებიდან – აზნაურებიდან გამოსული მოლაშქრეები შეადგენდნენ, მეორე უფრო დიდ ნაწილს კი თავისუფალი მიწათმოქმედები იგივე ეროვნები წარმოადგენდნენ, რომლებიც მეფის ან სამეფო საგვარეულოს სხვა წევრების მუდმივ სამსახრო სამსახურში ღვებოდნენ და დიდებისა და სიმდიდრის მოსაპოვებლად მათ ამაღლას, მხედრობას ქმნიდნენ.

წოდებრივ განსხვავებასთან ერთად, სტრატონი ქართლის სამეფოში ბარისა და მთის მოსახლეობის განსხვავებულ ყოფა-ცხოვრებასაც აღნიშნავს. მისი ცნობით, მთიელები თავისი ზნე-ჩვეულებებით კავკასიის ჩრდილოეთით მომთაბარე სკიითებს და სარმატებს წააგავდნენ, თუმცა მათგან განსხვავებით, მკვიდრ ცხოვრებას მისდევდნენ და მიწათმოქმედებასაც ეწეოდნენ. ეს არცაა გასაკვირი. მთის და ბარის მოსახლეობის ცხოვრების წესი საქართველოში ახლო წარსულშიც ძალზე განსხვავებულია. მთა ძირითადად მესაქონლეობას მისდევდა რაც მის ყოფას თავისებურ ელფერს აძლევდა.

ქართლის სამეფოს ბარის მოსახლეობა თავისი ცხოვრების წესით სპარსელებს წააგავდა და სპარსელთა მსგავსად იმოსებოდა. სპარსელებს კი იმჟამად თავზე ტიარა (თავსაბური, რომელიც თავისი ფორმით მამლის ბიბილოს მოკვასს) ან ნაბდის ქუდები ეხურათ, ტანზე კვარით ანუ სახელოებიანი გრძელი პერანგი ემოსათ და კვართის ქვემოთ შარვლები ეცვათ. ცივ ამინდში სპეციალურ დაბოილულ გრძელ მოსასხამებს – ვჯებს ატარებდნენ.

წარჩინებულები მაღალი ოსტატობით დამზადებულ ოქროსა და ვერცხლის სამკაულს ხმარობდნენ: ბეჭდებს, საყურეებს, ყელსაბამებს, სამაჯურებს.... სასახლეებში მრავლად იყო ძვირფასი ოქროს, ვერცხლის, მინის, მალაქ-მხატვრულად მოხატული თიხის ჭურჭელი, ავეჯი, სხვადასხვა მოხმარების ნივთები, ძვირფასი საჭურველი და საბრძოლო იარაღი ... რომელთა დიდ ნაწილს ადგილობრივი ხელოვნები ამზადებდნენ.

ქალები ფართოდ იყენებდნენ ნელსაცხელებს. ისინი სასახლის მათვის განკუთვნილ ნაწილში ცხოვრობდნენ და საჭმელს ცალკე მიირთმევდნენ. ოჯახის უფროსის თანხმობისა და ამაღლის გარეშე წარჩინებული ქალის სახლიდან გასვლა სირცხვილად ითვლებოდა.

3. სწავლა-განათლება ანტიკური ხანის ქართლსა და ეგრისში

ანტიკური ხანის ქართლსა და ეგრისში დიდ მოხმარებაში იყო სპეციალური საბეჭდავები, რომლითაც სხვადასხვა დოკუმენტებს ამოწმებდნენ. წარწერები ასეთ საბეჭდავებზე არამეულად ან ბერძნულად იყო შესრულებული. როგორც გვასსოვს, საქართველოში ეს დამწერლობები გამოიყენებოდა, ქართული დამწერლობის შექმნამდე.

ბერძნულ და არამეულ წარწერებს აკეთებდნენ საფლავის ქვებზე, საჩუქრად გაცემულ ნივთებზე, ლარაკებზე, თასებზე... სხვადასხვა შენობებზე, რომლებსაც ყიდიდნენ ან აჩუქებდნენ... სპეციალური სამეფო მდივან-მწიგნობრები და ფაშთაღმწერლები ადგენდნენ მეფეთა „ცხოვრებებს“ - ქრონიკებს, სადაც ქართლის ამა თუ იმ მეფის ხანაში მომხდარი ქვეყნის ცხოვრების უმნიშვნელოვანესი ამბების მოკლე აღწერისას, საგანგებოდ აღნიშნავდნენ მისი ზეობის ანუ მეფობის წლებს, ნათესაურ კავშირებს, ქართლის მეფეთა თანმიმდევრობას.

სულ ახლახან სვეტიცხოვლის საბირკვლის შესწავლისას აღმოჩენილ ანტიკური ხანის სამარხში არქეოლოგებმა მიაკვლიეს ქართლის მეფის ერთ-ერთი ასეთი მდივან-მწიგნობრის საწერ მოწყობილობას – პენალის ვერცხლის კალამ-კალმისტრებითა და ოქროს საშენიანო. პენალი მოოქრულია და ოქროს დეტალებითა და რელიეფებით შემკული. მის ერთ მხარეს გამოსახულია ცხრა მუზა მათი სახელების აღმნიშვნელი ბერძნული წარწერებით. მეორე მხარეს კი მოთავსებულია ბერძნული კულტურის დიდი მოღვაწეების: მენანდრეს (ძვ. წ. IV-III სს-ის კომედიოგრაფი), ჰომეროსის (ძვ. წ. VIII ს.), დემოსთენეს (ძვ. წ. IV ს-ის რიტორი) პორტრეტული გამოსახულებები შესაბამისი წარწერებით. ყოველივე ეს იმხანის ქართული საზოგადოების განათლებულობაზე და ანტიკური კულტურის ღრმა ცოდნაზე მეტყველებს.

წარჩინებული საზოგადოება, როგორც ქართლში ისე ეგრისში, კარგად ფლობდა ბერძნულ და

ოქმისცილის ვახისის აქაღმიის ქესახე

„მე ჩემო კარგო ახალგაზრდავ რიტორიკის
ნაყოფი მოგვეყვითე გაცილებით უფრო
უჩინარ ადგილას. ვიდრე ეს ჩვენი
ადგილია. არა წყნარსა და ელინურ
ადგილას. არამედ პონტოს ბოლოში.
ფაზისის მახლობლად ... ასეთი ... დღელი
ერთი კაცის სიბერეში და სათნოებაში
გახადეს ელინური და აქციეს მუხების
ტაძრად. იმ ერთი კაცის. რომელიც
დამკვიდრდა კოლხებისა და არმენიულების
ქვეყანაში და ასწავლიდა არა ისარო
ტყუარცნას და შუბის სროლას ან ჯირითის
მეზობელ ბარბაროსთა წესებისა
მიხედვით, არამედ იმას. თუ როგორ
დახელოვნდეს მჭევრმეტყველებაში და
როგორ ბრწყინავდეს ელინთა დღე-
სასწავლებელზე ... მე იქ ჩავდიხარ არა საკუ-
თარი სურვილითა და გადამწყვეტილებით,
არამედ გამაგზავნა ისეთმა კეთილშინსურნი
კაცმა. როგორიც შეიძლება იყოს მამა და
ისეთმა სწორად მოაზროვნემ. როგორიც
შეიძლება იყოს ფილოსოფოსი ... მან თითოთაყ.
თავისი განთქმული ფილოსოფია სწორედ
იქ შეიძინა“.

ხალხებმა, თავიანთი ღმერთები ციურ სხეულებს მზეს, მთვარეს, ვარსკლავებს... დაუკავშირეს. ასეთ
რწმენა-წარმოდგენებს მეცნიერები ასტრალურს (ციური სხეულთა თაყვანისცემა) უწოდებენ. ძველი
ქართველები განსაკუთრებით თაყვანს სცემდნენ მზეს, მთვარეს, რომლებსაც მრავალი ქართული
ხალხური ლექსი ეძღვნება. ქართული წარმართული ღვთაებებიდან აღსანიშნავია ნადირობისა და
მონადირეთა მფარველი ღვთაებები: ანატორი, ვობი, ოიპინტრი, ბოჩი, დლი... როგორც გვახსოვს,
ადრევე შემოვიდა ზეთური ამინდის დასაწყისი, იგივე ტაროსი ... ურართული არაღ ...

ძველი საქართველო იმჟამინდელი მსოფლიოს ორი დიდი ცივილიზაციის - სპარსულის და ბერძნულ-
რომაულს შესაყარზე მდებარეობდა, ამიტომ ჩვენი წინაპრები ადრევე გაეცნენ ამ დაწინაურებული
ხალხების რწმენა-წარმოდგენებს.

ძველი სპარსელები, როგორც გვახსოვს, ცეცხლთაყვანისმცემლები იყვნენ. ამ სარწმუნოებას სამყარო
ნათელი და ბოროტი ძალების ბრძოლის ასპარეზად წარმოედგინა. ნათელი სულებს მუდმივი ცეცხლისა
და კაშკაშა სინათლის განსახიერება უძღვლესი ღმერთი აპურამაზად ედგა სათავეში, რომელიც ბოროტ
დაევებს ებრძოდა. ამ დაევებიდან მოდიან ქართული ზღაპრების დევები. აპურამაზადს სახელიდან
წარმოსდგა ამ სარწმუნოების სახელწოდება მაზდეანობა. მის დამაარსებლად ძვ. წ. I ათასწლეულის I
ნახევარში მცხოვრები ზოროასტრი ითვლება. ამიტომ მაზდეანობას ზოროასტრიზმიც ეწოდება.
მაზდეანთა წმინდა წიგნია ავესტა, რომელსაც, როგორც გვახსოვს, ძველი ქართველები „ნებართის
წიგნს“ ეძახდნენ. მაზდეანობა სპარსეთიდან საქართველოშიც შემოვიდა. ქართლის სამეფოში მაზდეანურ
ანუ ცეცხლის ტაძრებს მრავლად აგებდნენ. არქეოლოგებმა არაერთი ასეთი ტაძარი გათხარეს.
ზოგიერთმა მაზდეანურმა ტრადიციამ თითქმის დღემდე მოაღწია. საქართველოში ეთნოგრაფებმა
შენიშნეს, რომ სოფლად ქალები კერაისთან, ცეცხლთან მიახლოებისას პირბადეს იფარებდნენ. ეს
ტრადიცია იმ შორეული დროიდან მოდის, როდესაც ცეცხლს თაყვანს სცემდნენ და თავისი სუნთქვით
წმინდა ცეცხლის შებადლება არ უნდოდათ.

მაზდეანურ სარწმუნოებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა მითრას ღვთაება და მითრას კულტი.
ის მზის დისკოს და მზის სიკაშკაშეს განასახიერებდა.

მითრა, იგივე მზე ინდო-ევროპელი ხალხების უძველესი ღვთაება იყო. მას თაყვანს სცემდნენ როგორც
ძველი ინდოელები, ისე მცირეზაიელი ზეთები. ზეთებთან ეს ღვთაება მითრასილის სახელით იყო
ცნობილი. ბევრად უფრო გვიან, რომის იმპერიის ხანაში მითრას კულტი დასავლეთშიც გავრცელდა.
მას თაყვანს სცემდნენ რომის კეისრებიც. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ერთ ხანს მითრასში ანუ მითრას
კულტი და ქრისტიანობა რომის იმპერიაში ერთმანეთს პირველობას ეცილებოდნენ.

4. ანტიკური ხანის საქართველო - მრავალი ღმერთების ქვეყანა.

ჩვენი წინაპრები მიწათმოქმედი ხალხების რიცხვს
განეკუთვნებოდნენ, ამიტომ მათი რწმენა-წარმოდგენები
მიწათმოქმედებასთან იყო დაკავშირებული. ისინი თაყვანს
სცემდნენ ბუნების ძალებს და მრავალრიცხოვან ღვთაებებს,
რომელთა ქანდაკებებს ქვისაგან, თიხისაგან ან მეტალისაგან
ამზადებდნენ. ასეთ რელიგიას პოლითეიზმი ანუ
მრავალღმერთიანობა ეწოდება („პოლი“ - ბერძნულად
მრავალს, „თეოს“ - ღმერთს ნიშნავს). მოგვიანებით ძველმა
ქართველებმა, ისევე როგორც, სხვა მიწათმოქმედმა

სპარსული ცეცხლთაყვანისმცემლობა საქართველოში თავისებურად გარდაიქმნა. ჩვენი აპურამაზდა მითრას შეერყა და ამ ღვთაების გამოსახულება შეიძინა. მითრას ჩვეულებრივ უსამართლობასთან და სიცრუესთან მეტროლი უძველესი მხედრის სახით გამოხატავდნენ, რომელიც უზოთი ხარის გმირავდა. ასევე თავისებურად გარდაიქმნენ მაზღენური ბოროტი დაევები, რომლებმაც სულების ნაცვლად მრავალთავიან, ბოროტ, ბუმბერაზ ადამიანთა მსგავსი არსებების - დევების სახე მიიღეს. აპურამაზდა-მითრას თავიანთსაცმა ქართლში განსაკუთრებით მაშინ განმტკიცდა, როდესაც, როგორც გავსოს, ქართლის მეფემ ფარნავაზმა ქალაქი ქართლის დედაციხეში არმაზის, იგივე მითრა-აპურამაზდას კერპი აღმართა, ის თავის სამეფოში მთავარ ღვთაებად აქცია და არმაზის კერპისადმი მიძღვნილი ღვთისწაული დააწესა. ამ დღესასწაულს მეფე-დედოფალთან და სამეფო ოჯახთან ერთად მთელი სამეფო დიდი ზეიმით აღნიშნავდა.

„ქართლის ცხოვრება“ და „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ არმაზის ზეერდით სხვა ღვთაებათა კერპებსაც ასახელებს. ესენია: „ზადენი, რომელიც ღვთაებადელი ზედაზნის მიდამოებში იდგა, აგრეთვე გაიც და გაიმი, აინინა და დანანა. ამ ღვთაებათა წარმომავლობა და ფუნქციები ჯერჯერობით დაუდგენელია.

მითრას კულტი ანტიკური ხანის მთელ სივრცეზე წინა აზიასა და მათ შორის საქართველოში ძალზე პოპულარული იყო. მითრადან მომდინარეობს ძველ საქართველოში გავრცელებული სახელები „მიპრი“, იგივე „მირანი“ (მითრა), „მირდატი“ ანუ „მითრდატე“ (მითრას მოცემული), „მირვანი“, იგივე „მურვანი“ (მითრას მოყვარული), „ბუზირი“ (დღიდი მითრა). მითრადან, ქალის სახელის მაწარმოებელი ბოლოსართის „დუხზის“ დამატებით კი მიღებულია სახელი „მირანდუხტი“.

საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ჩვენი ძველი მეფეები, ისევე, როგორც მითრას სახელის მატარებელი წინა აზიის სხვა სახელმწიფოების (პართიის, პონტოს...) მეფეები, თავს ამ ქვეყნად მითრას წარმომადგენლებად განიხილავდნენ.

მითრას კულტს უკავშირდება ქართული თქმულება ამირანის შესახებ. ამირანი იგივე ამიპრანი მითრა ანუ მზეა, რომელიც ებრძვის დევებს, ჭიკცებს ყაშარს (ცის-კამარას), აძლევს ხალხს ცეცხლს, მისი ძმა ბადრი, იგივე მთვარე... მოგვიანებით მითრამ ამ მთის სხვა მრავალი თქმულება შეერყა. მითრას კულტმა მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია ადრეულ ქრისტიანულ რწმენა-წარმოდგენებზეც. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ საქართველოში გავრცელებული ღირის კულტი, ახალი წლის გოჭით აღნიშვნა და სხვ. მითრას თავიანთსეიდან მომდინარეობს. ღირის სწორედ მითრას სამსხვერპლო ცხოველი იყო. მოგვიანებით, ქრისტიანობის გავლენით, ჩვენი ღირის მსხვერპლად შეწირვა ბატონის მსხვერპლად შეწირვით შეიცვალა. მითრას კულტს კი წმინდა გიორგის კულტი ჩაენაცვლა, რომელიც ისევე, როგორც მითრა, თეთრ ცხენზე ამხედრებული ბოროტ ძალებთან მებრძოლი ახალგაზრდა შუბოსანი მხედრის სახეს ატარებს.

ამაზი, ძიშია და სოჟი ამა

თავდაპირველად მეცნიერებს არმაზის სპარსული აპურამაზდა-მითრადან წარმომავლობაში ეჭვი არ ეპარებოდათ. მოგვიანებით, მეცნიერთა ერთმა ნაწილმა არმაზი ხეთური ღვთაება არმადან წარმოშობილად მიიჩნია. როგორც გაირკვა, ქართულ არმაზი თავისი ბუნებით სრულიადც არ წააგავს ხეთურ მთერის ღვთაეს. - არმას, თუეს(გარეგნულად ემსახვება ხეთების ომის ღვთაებს. საქმე ისაა, რომ ხეთური რწმენა-წარმოდგენები ძველმა სპარსელებმა და მცირე ხნის ხალხებმა აღრევე შეითვისეს, ამ ხალხებში ხეთების ომის ღვთაება შეერყა ხეთურ-სპარსულ მითრას-მითრას, რომელსაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სამართლმართლის მებრძოლი მეთარი ღვთაების სახე მიიღო.

„ავეტსა“ კიშნებმა შემოგვიანეს ღვთაება მითრას აღწერალობა, რომელიც ძალზე წააგავს „ქართლის ცხოვრების“ არმაზის კერპს: „მითრა ვერცხლის ჩაფხუტისანი მხედარი, ტანზე აყვია ოქროს ახჯარი, ქედი განამტარაჲ ხანჯალი, ხელში უჭირავს მახვილი და თეთრ ცხენზე ზის“.

ქართლის ცხოვრება“ არმაზის კიშნისა და არმაზის ღვთისმეტყველის შესახებ

„ქართლის ცხოვრებამ“ შემოგვიანა არმაზის კერპის აღწერა: „იყო კაცი ერთი ხალხისანი და ტანს ეცვა ჯაჭვი ოქროსი, ხოლო თავს უფარავდა ჩაბაღი მტკიცე და თვალები ჰქონდა ზურმუხტისა და ბეგრისა, და ეყრცა მხალი ბრწყინვალე, ვითარცა ელვა, რომელიც მოძრაობდა მის ხელში. თუ ვინმე შეეხებოდა, თავსა თვისსა სასიკვდილოდ გასწირავდა ... ასე შიშით თავიანთს ცემდნენ მას“.

„გაიხმა ხმა ძახილისა და საყვირისა ... ჯერ მეფე ერ გამოსულყო. იყო შიში და ძრწოლა საშინელი და შიშისგან ყველა ცდილობდა დამალვას საფარველში. ხოლო როცა დადგა დრო, გამოვიდა დედოფალი ... და წელა მოგროვდა ერი. შეამკეს ყველა ქაჩა სხვადასხვა ფერის ქსოვილებით და ფოთლებით და დაიწყო მთელმა ერმა ქება მეფისა. მაშინ გამოვიდა ... მეფე დასანახად შიშის მომგვრელი და თვალშეუწვდენელი ... და აიკის მთეი ირგვლივ დროშებითა და ხალხით, როგორც ველი ყვავილებით“.

ამის შემდეგ, „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ხალხი მიმგვრელივად არმაზის კერპისკენ, რომელსაც თავზარდაცვლილი თავიანთს ცემდნენ და ბატონებს უხუთხუდა. ყველას და მათ შორის მეფესაც ეშინოდა მზეზე მოუღვარე არმაზის კერპის ხელში მოძრაობი ხმლის, რადგან სწამდით, რომ ჩაფხუტი ცოდვებისათვის არმაზს შეეძლო ამ ხმლით მათი განგმირვა.

მაზღანური რწმენა-წარმოდგენები ყოფის სხვა მხარეებშიც ვლინდებოდა. ცნობილია, რომ ეს სარწმუნოება ახლო ნათესაებს შორის ქორწინებას არ კრძალავდა. ასეთი ახლო ნათესაური ქორწინებები გავრცელებული იყო როგორც ანტიკური ხანის, ისე ადრეულსაუკუნეების საქართველოს დიდებულთა საგვარეულოებში. მაზღანებისთვის მიცვალებულის მიწაში დამარხვა დიდ ცოდვად ითვლებოდა, რადგან მათი რწმენით, ეს მიცვალებულის სულის სხეულისაგან განთავისუფლებას აფერხებდა. ამიტომ ისინი მიცვალებულებს ფრინველების და ცხოველების საფარველში სპეციალურ მინდვრებზე ყრიდნენ, ან კიდევ ხეებზე კიდებდნენ. მოგვიანებით კი ძვლებს მიწაში მარხავდნენ. დაკრძალვის ასეთი წესი ანტიკური ხანის საქართველოშიც იყო გავრცელებული. ძველი ბერძენი და რომაელი მწერლების ცნობით, კოლხები თავიანთ მიცვალებულებს ტყავებში ახვევდნენ და ხეებზე კიდებდნენ. ასეთი ტრადიციების გვერდით საქართველოს სხვა სარწმუნოების მიმდევრებს შორის დაკრძალვის სულ სხვადასხვა წესი არსებობდა: მიცვალებულებს მარხავდნენ ორმო-სამარხებში, ქვეერ-სამარხებში, სპეციალურად აგებულ სარკოფაგებში თუ აკლდამებში (დასამარხად გაანკუთვნილ შენობებში). მიცვალებულებს ატანდნენ ყველაფერს, რასაც ის ჩვეულებრივ ცხოვრებაში მოიხმარდა, რადგან მაინდათ, რომ მიცვალებულს იმ ქვეყნად ესაჭიროებოდა ყველაფერი ის, რასაც ამ ქვეყნად ხმარობდა. ამიტომ წარჩინებულთა სამარხები ძალზე მდიდრული იყო. ასეთ სამარხებს, ჩვეულებრივ, მალევე ძარცვდნენ. მიუხედავად ამისა, არქეოლოგებმა საქართველოში ანტიკური ხანის წარჩინებულთა გაუმარცხავი სამარხებსაც მიაკვლიეს, სადაც ძვირფასი ლითონებისა და ქვებისაგან დამზადებული მრავალი უნიკალური სამკაული თუ ნივთი იპოვეს.

ჩვენ სამშობლოში, თავდაპირველად დასავლეთ საქართველოში, ძველი ბერძნული რწმენა-წარმოდგენებიც გრცელდებოდა. ძველი ბერძნების სარწმუნოება ასტრალური და პოლითეისტური იყო. მათი წარმოდგენით, ღმერთები საბერძნეთის ყველაზე მაღალ მთაზე - ოლიმპოზე ცხოვრობდნენ. მთავარი ღმერთი იყო ზევსი, რომელიც იქ თავის დიდ ოჯახთან და-ძმებთან, ცოლთან და მრავალრიცხოვან შვილებთან ერთად მახლობდა.

პანთეონი

პანთეონი ორი ბერძნული სიტყვის - „პან“ - ყველა, „თეოს“ - ღმერთი - შეერთების გზითაა მიღებული და ამა თუ იმ სარწმუნოების ღმერთების ერთობლიობას აღნიშნავს.

ღმერთების შესახებ მრავალი მითი გააჩნდათ. მათ შორისაა მითი პრომეთეზე, რომელმაც ღმერთებს ცეცხლი მოჰპარა და ადამიანებს გადასცა. ამის გამო ზევსმა ის დასაჯა და კავკასიონის მუდმივთოვლიან მთას მიაჯაჭვა. ეს მითი ძალზე წააგავს ზემოთ მოთხრობილ ქართულ მითს ამირანის შესახებ, რომელიც საბოლოოდ ურჩობისათვის ღმერთმა ასევე კავკასიონის მაღალ მთაზე მიაჯაჭვა. ამ ორ მითს შორის მსგავსება ელინისტურ ხანაში ბერძნული და ქართული რწმენა-წარმოდგენების შერწყმაზე მივიჩიით. ცნობილია, რომ მარტვი წინა აზონის ხალხები კი არ ეზიარნენ ბერძნულ კულტურას, არამედ ძველმა ბერძნებმაც ბევრი რამ გადაიღეს მათგან.

ქალაქ ფაზისში იდგა ბერძნული ღვთაებების აპოლონის და მისი დის არტემიდას სახელზე აგებული ტაძრები. მიუხედავად ამისა, ქალაქ ფაზისის მთავარი ღვთაება მაინც ამავე სახელის მატარებელი ადგილობრივი ქალღმერთი იყო, რომელიც ზღვის მხრიდან ქალაქის შესასვლელში რიონის მარცხენა ნაპირზე ყოფილა აღმართული.

ბერძნები მესხეთში აღწერენ ადგილობრივი ქალღმერთის, დიდ ქანდაკებას, ამავე ქალღმერთის სახელზე აგებულ ტაძარს და სამისნოს. სამისნოს მნიშვნელოვანი როლი ეკისრებოდა ანტიკური ხანის ადამიანის, მათ შორის ჩვენ ძველ წინაპართა ცხოვრებაში. ეს იყო სპეციალური შენობა, სადაც ღვთაებას კითხვით მიმართავდი და მისგან მისნობას, წინასწარმეტყველებას შეიტყობდნენ. ამ მესხურ ქალღმერთს ძველი ბერძნები თავიანთ ღვთაებას - ლექსიოთას („ლექსიოთა“ - ბერძნულად „ეთერ ღვთაებას“ ნიშნავს) ამსჯელებდნენ და მასთან აიგივებდნენ.

ზევის ასულის, სიყვარულისა და სილამაზის ბერძნული ქალღმერთის აფროდიტეს კერპი, როგორც გვახსოვს, ახ. წ. III ს-ში ქართლის მეფე რექ-მართალმა აღმართა არმაზისა და სხვა კერპების გვერდით. აინტერესოა ვიცოდეთ, რომ აფროდიტე პლანეტა ვენერას, ანუ ცისკრის ვარსკლავს შეესაბამებოდა. ძველი ქართული წარმოდგენების თანახმად კი ცისკრის ვარსკლავი იყო ქალღმერთი დალი, რომელიც

აგრეთვე მონადირეებთან სასიყვარულო რომანებით გამოირჩეოდა. ამავე დროს ქალღმერთი დალი ქართული მითოლოგიით, ამირანის ანუ მითრას, მზის მშობელია. დალიმ ამირანი სუანეთის მთებში, მიუვალ გამოქვაბულში დააბადა, თვითონ კი მშობიარობას გადაჰყვა. მართლაც, ცისკრის ვარსკლავს ცაზე მზის ამოსვლა მოსდევს.

ქართლის სამეფოსა და ალბანეთის საზღვარზე, თანამედროვე კახეთის ტერიტორიაზე სტრაბონი მოგვითხრობს მთვარის ტაძრის არსებობის შესახებაც.

ჩვენი წინაპრების წარმოდგენით, სამყარო ქვესკნელად და ზესკნელად იყოფოდა. ზესკნელს კი თავზე ცა ედგა. ცას ცის კარი ჰქონდა, საიდანაც დილით მზე გამოდიოდა.

ქართული ზღაპრების გმირები სხვადასხვა საგმირო საქმეების ჩადენის მიზნით ზესკნელიდან ქვესკნელში მოგზაურობენ, საიდანაც ზემოთ ისინი ორბს, არწივს ან კიდევ ჯადოსნურ ფრინველს ფასკენვს ამოჰყავს.

ძვ. წ. I ს-ის შუა წლებში, როგორც ვიცით, ქართლში ძველი ებრაელებიც დასახლდნენ. მცხეთაში ებრაელების მთელი უბანი არსებობდა. ებრაელების სარწმუნოება, როგორც გვახსოვს, პირველი მონოთეისტური სარწმუნოება იყო. საფიქრებელია, მან თავისი გავლენა ანტიკური ხანის ქართველთა აზროვნებაზეც მოახდინა.

§ 25. ქართული სახელმწიფოები IV საუკუნის II ნახევარსა და V საუკუნის I ნახევარში

337 წ. სპარსეთის შაჰმა შაბურ II რომის იმპერიასთან ბრძოლა განაახლა. შაჰმა რომის მოკავშირე ქართლის და სომხეთის სამეფოებს ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჰუნები შემოუსია. ჰუნებთან ერთ-ერთ ბრძოლაში მეფე მირიანი დაიღუპა.

მირიანის უფროსი ვაჟი რევი მამის სიცოცხლეშივე გარდაიცვალა. არსებული წესის თანახმად, ქართლში მეფის სიკვდილის შემდეგ ტახტი სამეფო ოჯახში ასაკით უფროსზე გადადიოდა. ამიტომ მირიანის სიკვდილის შემდეგ ქართლის ტახტზე მისი უმცროსი ძე ბაკური ავიდა (337-357).

მეფე ბაკურს მისი მძის რევის ქერივი სალომე უჯარმელი დაუპირისპირდა, რომელიც სომხეთის ლაშქრის დახმარებით ქართლის სამეფო ტახტზე თავისი ვაჟის მირიანის აყვანას შეეცადა. ბრძოლა დიდი სისასტიკით წარიმართა. სომხეთის ლაშქარი ქართლში შემოიჭრა და ქვემო ქართლი დალაშქრა. ამ დროს სომხებმა ქართლის პიტიანხთა ძველი საგვარეულო თითქმის მთლიანად ამოწვეიტეს. ბაკურ მეფემ დახმარებისათვის თავის სიძეს რანის გამგებელს ფეროზს მიმართა და გაწეული დახმარების სანაცვლოდ სამშვილდის საერისთავო გადასცა. ფეროზი ქვემო ქართლში, დამკვიდრდა. მან დასაბამი მისცა ქართლის პიტიანხთა ახალ, ფეროზიანთა საგვარეულოს. ამ საგვარეულოს წარმომადგენლებმა დიდი როლი ითამაშეს V-VIII სს-ის ქართლის სამეფოს ისტორიაში. ამათგან არშუშა და მისი ვაჟი ვარსქენი კარგად არიან ცნობილი იაკობ ცუხრტაველის „შოშანის წამებდან“. მეფე ბაკურმა ტახტი შეინარჩუნა, სალომეს და მის შვილებს კი საგამგებლოდ კუხეთი და ქალაქი რუსთავი გადასცა. ასე ჩაეყარა საფუძველი ქართლის სამეფო საგვარეულოს ორ შტოს: ბაკურის და რევის შთამომავლებს: ბაკურიანებს და რევიანებს, იგივე რუვისთაველებს. „ქართლის ცხოვრება“ ბაკურ მეფეს დიდად მორწმუნედ და ქრისტიანობის დიდ გამაგრებელად მიიჩნევს. საფიქრებელია, რომ ქრისტიანობა მან მამაზე ადრე კერძოდ რომის კეისრის კარზე მიქელად ყოფნის დროს მიიღო. მეფე ბაკურმა მონათლა ქართლის მთიელთა ის ნაწილი, რომელმაც მირიან მეფისა და წმინდა ნინოს ზნაში ქრისტიანობის მიღებაზე უარი განაცხადა. მისივე დროს მონათლა ფეროზი და მისი საგამგებლო ქვეყანა რანი ანუ მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს ალბანეთი.

მეფე ბაკურის შემდეგ ქართლში რევის ვაჟი მირიანი მეფობდა (357-366). მას რომელიც ისტორიკოსი აშიანე მარცელინი მირიანს, „ქართლის ცხოვრება“ კი შირდატს უწოდებს. ის იყო დიდი ქართველი ფილოსოფოსისა და საეკლესიო მოღვაწის პეტრე იბერის პაპა მამის მხრივ. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ პეტრე იბერის „ასურული ცხოვრება“ მას „ბუზმარიოსის“ სახელით მოიხსენიებს, რაც სპარსული „დიდი შიპრის“, იგივე „დიდი მირიანის“ შესატყვისია. მისი მეფობის ბოლო წლებში სპარსეთ-რომის მორიგი ომი მიმდინარეობდა, რომელიც 363 წ. რომაელთა დამარცხებით დათავრდა. საზავო ხელშეკრულებით, რომი იძულებული გახდა სომხეთზე უარი ეთქვა. ამის შემდეგ სპარსეთმა სომხეთის დაპყრობა დაიწყო. ქართლში ამ დროს უკვე საურმაგი მეფობდა. მან კარგად იცოდა, რომ სომხეთის

შემდეგ ქართლის სამეფოს ჯერი დადგებოდა. ამიტომ სომხეთს დახმარების ხელი გაუწოდა. ამის საპასუხოდ 368 წ. სპარსელები ქართლის სამეფოში შემოიჭრნენ ქართლის მეფე, რომაელთა მოკავშირე საურმაგი გააძევეს და ტახტზე მათი მომხრე ასფაგური აიყვანეს.

საურმაგი რომი დაეხმარა. საბოლოოდ მოკლენები ისე წარმოადგა, რომ სპარსეთმა და რომმა ქართლის სამეფო ორად გაყვეს. მტკერის ჩრდილოეთით სპარსეთის მომხრე ასფაგური, ზოლო სამხრეთით - გოგარენაში - რომაელთა მომხრე საურმაგი გააძევა. ქართლის სამეფოს ორად გაყოფა დიდხანს არ გაგრძელბულა. IV ს-ის 70-იან წლებში სპარსეთმა თავისი უზენაესობა მთელ ქართლის სამეფოზე გაავრცელა. რომის ხელში მხოლოდ კლარჯეთის საერისთავო დარჩა, რომელიც მან ეგრისის სამეფოს გადასცა.

ამავე ხანებში ქართლში დროებით სპარსეთის მოხელე - პიტიახში შემოვიდა და ქართლის მოსახლეობას სპარსეთის სასარგებლოდ დიდი ზარკი დააკისრა. პიტიახში ქართლის მეფეებს ადრე მათ დაქვემდებარებაში მყოფი რანი და მოვკანი იგივე ალბანეთი, ანუ დღევანდელი აზერბაიჯანი ჩამოართვა. რანი სპარსეთმა უშუალოდ შეიერთა, მას სპარსეთის მოხელე-პიტიახში განაგებდა. რანის პიტიახში ამის შემდეგ სამხრეთ კავკასიაში სპარსეთის ხელისუფლებას განასახიერებდა. ის ქართლის, სომხეთის და ალბანეთის სამეფოებს ზედამხედველობას უწევდა.

ეგრისის სამეფო ქართლისაგან განსხვავებით ბევრად უკეთეს მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ნისიბინის ზავის შემდეგ მიწების მიერთებამ ეს სამეფო ძალზე გააძლიერა. ეგრისი რომის კეისრის კონსტანტინე დიდის (305-337) მმართველობის ბოლო პერიოდში რომის დაქვემდებარებიდან გამოვიდა. მხოლოდ IV ს-ის 90-იან წლებში მოახერხეს რომაელებმა ეგრისის ისევ მორჩილებაში მოყვანა. ამის შემდეგ ეგრისის ყოველ ახალ მეფეს კეისარი ამტკიცებდა და სამეფო ნიშნებს უნაწავიდა. ეგრისი ვალდებული იყო მის საზღვრებში მდებარე კავკასიონის გადასასვლელები დაეცვა და რომის იმპერიის აღმოსავლური პროვინციებისათვის ჩრდილოელ კავკასიელ მომთაბარეთა შემოსევების საფრთხე აეცილებინა. ეგრისის სამეფოს რომის წინაშე საზღვაო ვალდებულებაც გააჩნდა. ამ ვალდებულების მიხედვით, ეგრისელებს რომის საზღვაო ფლოტისათვის უნდა მიეწოდებინათ საზღვაო სომხდლები, მათი ცალკეული ნაწილები და აღჭურვილობა. ეგრისის სამეფო ფლოტს საჭიროების შემთხვევაში რომაელთა მხარეზე უნდა ებრძოლა.

ახალი ეგრისის ანუ ლაზიკის სამეფო არასოდეს არ ყოფილა ისეთი ვრცელი როგორც IV ს-ის 70-იან წლებში. შავიზღვისპირეთში ის ქალაქ რიზედან (თურქეთში) გაგრის ჩრდილო-დასავლეთით ვრცელდებოდა. ეგრისის საზღვრებში აფშილეთი, აფხაზეთი, სვანეთი და თაკვერი შედიოდა. აფშილეთს უშუალოდ სამეფო ადმინისტრაციამ მართავდა. თაკვერს ანუ დღევანდელი რაჭა-ლეჩხუმს, სვანეთს და აფხაზეთს ეგრისის მეფის მიერ დამატკიცებული ერისთავები განაგებდნენ. მათ შორის აფხაზეთს, იგივე აბაზეტებს ორი ერისთავი ჰყავდათ. ეგრისის სამეფოს შემადგენლობაში ამ დროს, როგორც ენახეთ, ჭოროზის აუზის დიდი ნაწილი ანუ კლარჯეთის საერისთავოც შევიდა. იმჟამად ეგრისის სამეფოს ქართლიდან ლიხის ქედი გამოჰყოფდა და არგვეთის საერისთავოც მას ექვემდებარებოდა.

ჯერ კიდევ 330 წლის 11 მაისს რომის იმპერატორმა კონსტანტინე დიდმა ძველი ბერძნული ქალაქის ბიზანტიის იმპერიის ადგილას, მარმარილოს ზღვის სანაპიროზე, საზღვიოდ გახსნა ახალი ქალაქი, რომელსაც ძალზე მაღე „კონსტანტინეს ქალაქი“ ანუ „კონსტანტინოპოლი“ ეწოდა. ეს ქალაქი ერთიანი რომის იმპერიის დედაქალაქად იყო ჩაფიქრებული, მაგრამ დაახლოებით შეიღი ათეული წლის შემდეგ მხოლოდ ამ იმპერიის აღმოსავლეთი ნაწილის დედაქალაქად იქცა. 395 წელს რომის იმპერატორმა თეოდოსიმ II სიკვდილის წინ სამეფო ორ თავის ვაჟს არკადიუსს და ჰონორიუსს გაუყო. ამის შემდეგ რომის იმპერია აღარ გაერთიანებულა. 410 წ. რომი თავის ისტორიაში პირველად გერმანელთა წინამძღოლმა ალარიხმა აიღო, ხოლო 476 წ-გერმანელთა დაქირავებული ჯარის მეთაურმა ოდოაკრმა დასაველეთ რომის იმპერიის უკანასკნელი იმპერატორი რომულუსი გადააყენა. ისტორიის ირონიით, ქალაქ რომის ლეგენდარულ დამაარსებელს, პირველ მეფეს და რომის იმპერიის ბოლო კეისარს ერთდროადაც სახელი „რომულუსი“ ერქვათ. დასავლეთ რომის იმპერიამ ამით თავისი არსებობა შეწყვიტა. აღმოსავლეთ რომის იმპერიამ კი კიდევ თითქმის 1000 წელი იარსება. აღმოსავლეთ რომის იმპერია უფრო ბიზანტიის სახელით მოიხსენიება, თუმცა საკუთრივ ბიზანტიელები მრავალი საუკუნის მანძილზე თავიანთ ქვეყანას ისევ რომს უწოდებდნენ, თავიანთ თავს კი რომაელებს. ქართული წყაროები ბიზანტიას ჩვეულებრივ „საბერძნეთს“, ბიზანტიელებს „ბერძნებს“, ხოლო ბიზანტიის იმპერატორებს „ბერძენთა მეფეებს“ ან კიდევ „კეისრებს“ ეძახდნენ (იხ. რუკა 9).

IV ს-ის ბოლოსა და V ს-ის დასაწყისის ქართლის მეფეებიდან პირველ რიგში აღსანიშნავია ბაკურის ვაჟი ფარსმან IV, რომელიც ბიზანტიის დახმარებით სპარსეთის უზენაესობისაგან ქართლის სამეფოს განთავისუფლებას შეეცადა. სპარსელებთან ომში ქართლის მეფემ ჰუნები გამოიყენა და ერთ ზანს

სპარსეთს ხარკიც კი შეუწყვიტა. V ს-ის დასაწყისში ქართლში პეტრე იბერის მამა მეფობდა, რომელსაც თავის მამის შთაგახსნად „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, მირდატი, იგივე „მითრას მოცემული“, პეტრე იბერის „ასურული ცხოვრებით“ კი ბუზმარიისი, იგივე ბუზმირი ერქვა.

IV ს-ის ბოლოს რომაა და სპარსეთს შორის სომხეთისათვის ხანგრძლივი ბრძოლა სპარსეთის გამარჯვებით დასრულდა, რომელიც ამ ქვეყნის უდიდეს ნაწილს უშუალოდ დაეუფლა. 428 წ. სპარსეთმა სომხეთში მეფობა გააუქმა. V ს-ის დასაწყისიდან სპარსეთის უღელი ქართლშიც ძალზე დაძმინდა. სპარსელები ქართველებისაგან ქრისტიანობის უარყოფას და მახდენობაზე გადასვლას მოითხოვდნენ. მემკვიდრის ცნობით, სპარსელების მიშით ქართველებს ერთ ხანს ჯვრების დამალვაც კი დაუწყიათ, ხოლო ბევრ ქრისტიანულ ტაძარში მახდენთა ცეცხლი აეთხიზდა.

V ს-ის დასაწყისის ქართლის მეფეები (ბაკურ II, არჩილ I) თავგამოდებით იბრძოდნენ სახელმწიფოებრიობისა და ქრისტიანობის შესანარჩუნებლად. ისინი მოხერხებულად იყენებდნენ სპარსეთის ყოველგვარ საგარეო გართულებას და დროდადრო რანს და მოვაკანს არბევდნენ.

§ 26. ვახტანგ გორგასალი და მისი ხანი

V ს-ის 30-იანი წლების დასაწყისში ქართლის მეფეა მირდატი. მისი მეუღლე და ქართლის დედოფალი რანის პიტიაზშის ასული საგდუხტი იყო. მირდატის მეფობაში სპარსეთთან შედარებით მშვიდობიანი ურთიერთობა სუფევდა. გათხოვების შემდეგ საგდუხტი მალევე ქართულ ენას, კულტურას და ქრისტიანულ მრწამსს ეზიარა. დედოფალმა საგდუხტმა სამშვიდღის სიონის ტაძარი ააშენა.

მირდატს და საგდუხტს ორი ასული ზვარამზე (შზეთა-მზე; „ხვარა“, „ხვარა“ სპარსულად ნიშნავს მზეს) და მირანდუხტი და ერთი ვაჟი, ტახტის მემკვიდრე ვახტანგი ჰყავდათ. ძველი ქართველის ისტორიკოსის ჯუანშერის ცნობით, სახელი „ვახტანგი“ მისთვის შერქმეული სამი სახელის „ვარან“, „ხ-უასროს“ და „თანგ“-ის შერწყმის შედეგადაა მიღებული. „ვარან“, იგივე „ბარამ“- ძველი სპარსული ღვთაების სახელია. აქედან მოდის ქართული „გუარამი“. „ხ-უასროს“ ანუ „ხოსრო“ კი სპარსულ ენაზე სახელოვანს, სახელგანთქმულს ნიშნავს. ქართლის სამეფოში არსებული წესის თანახმად, უფლისწულებს დაბადებისთანავე ქართლის დიდებულთა ოჯახებში აძიპავდნენ. ასეთ აღმზრდელ-მშობლებს „მამამამუძე“ და „დედამამუძე“, მათ შვილებს კი „მუძუმტეები“ ეწოდებოდათ. ვახტანგი, როგორც ტახტის მემკვიდრე, ქართლის სასამართლო ოჯახში გააძიპავს.

ქართლის მეფე მირდატი მალე გარდაიცვალა. შვიდი წლის ვახტანგი მამამამუძის ოჯახიდან წამოიყვანეს და სამეფო ტახტზე აიყვანეს (442-502). ახალი მეფე სპარსეთს უნდა დაემტკიცებინა. სპარსეთის შაჰის ხელისუფლებას კი სამხრეთ კავკასიაში რანის პიტიაზშს განასახიერებდა. ამიტომ დედოფალი საგდუხტი თავის მამას, რანის პიტიაზშს ეწვია და, მცირეწლოვანებისდა მიუხედავად, ქართლის მეფედ ვახტანგის დამტკიცება სთხოვა. პიტიაზშმა თავის ასულს თხოვნა შეუსრულა, მაგრამ სანაცვლოდ ქართლის სამეფოში მოხიდან-მოხედი ანუ მახდენთა მთავარეპიკოპოსი „ქართლის ცხოვრების“ ბიქსარანი, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ გლონიქორი გამოაგზავნა და მას მეფის მცირეწლოვანებაში ქართლის სამეფოსა და იმჟამად ქართლზე დაქვემდებარებული პერეთის გამგებლობა დააუკლა. ბიქსარანს ქართლში მახდენი ქურუმები – მოგვები მოჰყვენენ, რომლებიც ქართლში მახდენობას საკმაოდ წარმატებით ქადაგებდნენ.

დედოფალმა საგდუხტმა მცირეწლოვანი მეფის აღსაზრდელად და ქრისტიანობის განსამტკიცებლად ბიქსარანი „მღვდელი ჭეშმარიტი“, მიქაელი მოიწვია. მიქაელი მთავარეპისკოპოსად ეკურთხა და ქართლის ეკლესიის წინამძღოლი გახდა. ის წინ აღუდგა ბიქსარანის მოღვაწეობას, რისთვისაც ქართლის სამეფოში დიდი სახელი მოიხვეჭა.

ვახტანგის მცირეწლოვანებით ალან-ოსებმა ისარგებლეს. 40-იან წლებში ისინი არაგვის ხეობით ქართლში შემოიჭრნენ და ქვეყანა დაარბიეს. ოსები ქალაქ კასპს დაესხნენ თავს. ამ ქალაქში იმჟამად ვახტანგის უმცროსი

სიონი

„სიონი“ ებრაული სიტყვაა და „ღვთის-მოშის“ ნიშნავს. თავდაპირველად „სიონი“ ებრაელთა ღმერთის იალვეს სახელზე იერუსალიმის ერთ-ერთ ბორცვზე აგებულ ებრაელთა მთავარ ტაძარს ეწოდებოდა. დღეს ეს სახელწოდება იმ ბორცვს შემორჩა, რომელზედაც ეს ტაძარი იდგა. მოგვიანებით ებრაულში „სიონმა“ ზოგადად ტაძრის მნიშვნელობა შეიძინა. ამ მნიშვნელობით გაერქველდა ის ქრისტიანულ სამყაროში. საქართველოში სიონი ძირითადად მარამ ღვთისმშობლის სახელზე აგებულ ისეთ დიდ ტაძრებს ეწოდებოდა, როგორიცაა თბილისის, ბოლნისის, მანგლისის, სამშვილდის, ატენის სიონი.

და მირანდუხტი იყო გაძიძეებული, რაც, რა თქმა უნდა, თავდაშხმელებს კარგად მოეხსენებოდათ. ოსებმა ქალაქი აიღეს, მირანდუხტი ტყვედ წაიყვანეს და დიდი ნადავლით უკან გაბრუნდნენ.

თხუთმეტი წლის ვახტანგ მეფემ თავისი პირველი სამეფო თათბირი მოიწვია, რისთვისაც მცხეთაში საგანგებო შენობა გაშალდა. სამეფოში ასეთი თათბირები ჩვეულშენადად უმნიშვნელოვანესი საკითხების გადაწყვეტად იმართებოდა. წინასწარ იყო განსაზღვრული, თუ მოწვევულნი მეფის რომელ მხარეს და მისგან რა დამოკიდებულებით დაშორდებიდნენ. თათბირზე ვახტანგ მეფე მაღალ ტახტზე - საყდარზე დაჯდა. უფრო დაბალ ტახტებზე, მეფის მარჯვნივ და მარცხნივ ქართლის სპასპეტი, მიქაელ მთავარეპისკოპოსი და მოხელეანო მოხელე ანუ მაზღანთა მთავარეპისკოპოსი ბინქარანი დასხდნენ. ერისთავები ხელგებზე - სკამებზე განლაგდნენ. ათასისთავები, ასისთავები და მხედრობა ფეხზე დამდგარი უშმინდა მეფის სიტყვას. მეფემ თათბირის მონაწილეებს მის მიერ ქვეყნის უშუალო მართვა-გამგეობის დაწვევა აცნობა და ოსეთზე ლაშქრობისათვის მომზადება უბრძანა. ახალგაზრდა მეფე გამორჩეული აღნაგობის ყოფილა. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ვახტანგ იყო „უმშვენიერესი სახითა და ძლიერი ძალითა, ისე, რომ შეჭურვილი ქვეითად ირემს მიეწეოდა, ჩასჭიდებდა რკებში ხელს და დაიჭურდა; შეჭურვილი ცხენს გაიდებდა მხრებზე და ასე ავიდოდა მცხეთიდან არმაზის ციხემდე“. მისი სიმაღლე 12 მტკაველი ანუ ორ მეტრზე მეტი იყო. ვახტანგ მეფე ისტორიაში „გორგასალის“ სახელითაა ცნობილი. „გორგ-ა-სარ“ სპარსულად „მგელის თავს“ ნიშნავს. ეს სახელი მას იმიტომ ეწოდა, რომ მის მუხარაზზე მგელი - ფარნავაზთან საგვარეულო ემბლემა იყო გამოსახული.

453-56 წწ-ში სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის მორიგი ომი მიმდინარეობდა. ვახტანგ მეფემ საერთაშორისო ვითარება კარგად შეაფასა. ის ხედავდა, რომ ბიზანტიის მიერ მიტაცებული ტერიტორიის დაბრუნება მხოლოდ სპარსეთის ლაშქრის დახმარებით შეიძლებოდა. ამიტომ ვახტანგი თავისი მეფობის დასაწყისში სპარსეთს ერთგულებდა. ოსეთზე სალაშქროდ ვახტანგ მეფემ ბიძის, რანის პიტიახშის ლაშქარი დაიხმარა. მეფე ოსეთისაკენ არაგვის ხეობით გაემართა. წინ „ცხენოსან-თოროსანნი“ და „ჯაჭუ-ჩაბლაზოსანნი“ ანუ მძიმედ შეჭურვილი მხედრობა მიდიოდა. მას უკან ასევე მძიმედ შეჭურვილი ქვეითები მიჰყვებოდნენ, რომელსაც მუშუქად შეიარაღებული მხედრობა მისდევდა. მეფე თავისი ჩრდილო მეომრებით ლაშქარს უკან მიჰყვებოდა. თერგის პირას დარდალის ციხის ქვემოთ ქარაგებიდან ოსებმა და მათმა მოკავშირე პუნებმა ქართველებს ისრები წვიმასავით დაუშინეს. ქართველებმა მტერს შეუტეს. აღმართი ჯერ მძიმედ შეჭურვილმა მხედრობამ აიარა, რომელსაც მთელი ლაშქარი მიჰყვა. დაიწყო ძლიერი ბრძოლა, სადაც პირველ რიგში მეფე გამოირჩეოდა. მემატიანის ზატყვანი თქმით: „ვახტანგი თუ მარცხენა მხარეს იბრძოდა, მარჯვენა მხარეს ძრწოდნენ და თუ მარცხენა მხარეს იბრძოდა, მარჯვენა მხარეს ძრწოდნენ“. ბრძოლა ქართველების გამარჯვებით დასრულდა. გამარჯვების შემდეგ ქართლის მეფემ მთელი ოსეთი დაარბია და მათი მოკავშირე პუნებიც დალაშქრა. ვახტანგმა გაანათავისუფლა ქართლიდან ოსთა მიერ წაყვანილი ტყვეები, მათ შორის, უპირველეს ყოვლისა, თავისი და მირანდუხტი. შემდეგ ვახტანგი ოსეთიდან კოდორის ხეობით აფხაზეთში გადავიდა და დასავლეთ საქართველოში ბიზანტიის წინააღმდეგ გაილაშქრა.

მზნად ერისში გუბაზ I (450-470) მეფობდა. მისი მეფობის წლებში ერისის თავისი სიძლიერის მწვერვალზე იმყოფებოდა. გუბაზმა ბიზანტიისაგან სრული განთავისუფლება მოიწოდო, ამიტომ მან სიცოცხლეშივე თავისი გაუთანაფსაყდრედ გაიხადა. ძველ საქართველოში გავრცელებული ტრადიციის თანახმად, მეფეებს ხშირად ტახტის მემკვიდრეები თავიანთ სიცოცხლეშივე ტახტზე აპყავდათ. ასეთ მეფე-უფლისწულს „თანამოსაყდრე“ ეწოდებოდა. გუბაზის ეს საქციელი ბიზანტიაში ერისის სამეფოს მორჩილებიდან გამოსვლად იქნა აღქმული, რადგან ერისის ახალი მეფეების დამტკიცებას ბიზანტია მხოლოდ თავის უფლებად მიიჩნევდა. ბიზანტიის კეისარმა ერისში ჯარისი შეიყვანა. ამ დროს ერისის მეფის ბიზანტიელთა წინააღმდეგ თავისი ლაშქრით ვახტანგი დაესხმარა. ამ ჯერზე ბიზანტიის ჯარმა ვერ მიადწია წარმატებას და მალე უკანვე გაბრუნდა. ვახტანგმა ერისს თაკვერის, არგვეთის და კლარჯეთის საერისთავოები ჩამოართვა და უშუალოდ ქართლის სამეფოს შეუერთა. ერისის მეფე კი, ვახტანგის ვასალად იქცა. ამგვარად, ფარნავაზის შემდეგ, ანტიკური ხანისა და შუა საუკუნეების შესაყარზე, ვახტანგ გორგასალმა ქართული ქვეყნები მცირე ხნით კიდევ ერთხელ ერთიანი სამეფოს სახედვრებში მოაქცია. ამჟამინდელ ხანებში გორგასალმა ცოლად მოიყვანა სპარსეთის მეფის ასული ბალანდუხტი. ამით მან თავისი საზოგადოებრივი და მეგობრული ურთიერთობა სპარსეთის შაჰის კართან კიდევ უფრო განამტკიცა. ბალანდუხტმა ტყუპი ქალ-ვაჟი შვა და მშობიარობას გადააყვია. ამ ქორწინებიდან ვახტანგს ტახტის მემკვიდრე დარჩილი, იგივე არჩილი შეეძინა. მზნად ვახტანგი სპარსეთის შაჰის ბრძანებით, რანის, სომხეთის და სპარსეთზე დაქვემდებარებულ სხვა სამხრეთ კავკასიელ მეფე-მთავრებთან ერთად ბიზანტიაში შეიჭრა და ქალაქ ტრაპეზუნტს ალყა შემოარტყა. ალყის დროს ვახტანგი დაუახლოვდა ორ ბერძენ ბერს, პეტრეს და სამუელს, რომელთა მეშვეობით ტრაპეზუნტის

საშველად მოსულ ბიზანტიის იმპერატორთან საიდუმლო მოლაპარაკება გამართა. ვახტანგს ამ ხანისთვის ქართლის ტერიტორიები უკვე დაბრუნებული ჰქონდა. ასეთ ვითარებაში მას ბიზანტიასთან კავშირი უფრო აწყობდა. კეისრის დახმარება ვახტანგს სპარსეთისგან გასათავისუფლებად სჭირდებოდა. ბიზანტიისაგან დაიმედებული ვახტანგი ქართლში დაბრუნებისთანავე შაჰს აუჯანყდა. მან ქართლის მეთვალყურედ დაყენებული მახდევთან ეპისკოპოსი ბიზპანის შეიპყრო და საყრდენად მიიღო. აგრეთვე „მოსრა და გააძევა ყოველი ცეცხლის მსახურნი ქართლის ტერიტორიიდან“. ახლად გამეფებულმა სპარსეთის შაჰმა პეროზმა ვახტანგის წინააღმდეგ გამოილაშქრა. ვახტანგს ბიზანტია დაეხმარა, მაგრამ ეს ქართლიდან სპარსეთის საბოლოოდ განსაღებებად საკმარისი არ აღმოჩნდა. თავის მხრივ სპარსეთის შაჰიც იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო. პეროზმა ვახტანგს აღუთქვა, რომ მაზღანობას ქართლში აღარ გაავრცელებდა და ბიზპანის შემცვლელს არ გამოავლენდა. სამაგიეროდ ქართლის მეფემ სპარსეთის შაჰს კვლავაც თავის პატრონად - სიუხერენად აღიარა და ხარკის ანგარიშში ათასობით ცხვარი, ხარი, ცხენი და მონა-მხევალი საჩუქრად მიართვა.

460-იან წლებში სპარსეთი შუა აზიაში მის აღმოსავლეთის საზღვრებში შემოჭრის მოსურნე ჰუნებთან მიმეე ომებს აწარმოებდა. პეროზმა ვახტანგს მისი ღის მირანდუხტის ზელი თხოვა და შორეულ ქვეყნებში სალაშქროდ მოუხმო. მამინ ვახტანგ მეფემ თავის ხუთი წლის ვაჟს დარჩილს სამეფო გვირგვინი დაადა და ქართლში მეფედ დატოვა. მცირეწლოვან მეფეს საალერსო სახელად „დარჩი“ უწოდებდნენ. ამ სახელით შევიდა ის ისტორიაში. მეფე დარჩი წყაროები „დარჩი უჯარმელის“ სახელითაც მოიხსენიებენ, ვინაიდან თბილისის დედაქალაქად გადაქცევამდე, მისი მთავარი რეზიდენცია უჯარმის ციხე-ქალაქი იყო. პეროზმა მირანდუხტთან ქორწილი თავის დედაქალაქ ქტეხოფონში დიდი ზეიმით გადაიხადა. ქორწილამდე ვახტანგ მეფემ დედასთან და უფროს დასთან ერთად იერუსალიმში მოიღოცა. ქორწილის შემდეგ კი ვახტანგი სპარსეთის შაჰს თავისი ლაშქრით, რომელშიც ქართველებთან ერთად სომხებიც შედიოდნენ, შორეულ ლაშქრობაში გააყვია. ჰუნების შემოსევებით ბიზანტიაც იყო შეწუხებული. ამიტომ ბიზანტიის კეისარმა სპარსეთის შაჰს ფულადი შემწეობაც აღმოუჩინა. „ქართლის ცხოვრებით“, პეროზს ამ ლაშქრობაში ბიზანტიელთა ლაშქარიც ახლდა.

პეროზი ვახტანგ გორგასლის თანხლებით ჯერ კასპიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მდებარე გურგანში, იგივე ჯორჯანეთში მივიდა და ეს გამდგარი მხარე დაიმორჩილა. შემდეგ კი აღმოსავლეთით გაემართა, ამუ-დარიის სათავეებთან ჰინდიკუმის მთაგრეხილი გადალახა და მდინარე ინდის შუა წელზე „ჰინდოეთში“ დაეშვა. მისი დალაშქრის შემდეგ პეროზ მეფემ და ვახტანგ გორგასალმა მდ. ინდის ქვემო დინებაზე სინდეთი დაიმორჩილეს. სინდეთიდან ისინი დასავლეთით, აბაშეთში ანუ სისტანში შეიჭრნენ. სისტანის დამორჩილების შემდეგ პეროზი და ვახტანგი შუამდინარეთისაკენ გაემართნენ და ქტეხოფონში დაბრუნდნენ. ამ ლაშქრობას ვახტანგ გორგასალმა რვა წელი მოანდომა. ვახტანგი ქართლში მხოლოდ 468 წლისათვის დაბრუნდა (იხ. რუკა 9).

სამშობლოდან ვახტანგის შორს ყოფნით ბიზანტიამ ისარგებლა და ეგრისის სამეფოზე თავისი ზელისუფლება ისევ აღადგინა. გუბაზ მეფე იძულებული გახდა 465 წლისათვის კონსტანტინოპოლში კეისართან ჩასულიყო და ბიზანტიის უზენაესობა კვლავ ეცნო, თანაც ზღვის სანაპირო რიზედან ზუფათის ციხემდე ბიზანტიისათვის დაეთმო. კონსტანტინოპოლში გუბაზი სპარსულ ტანსაცმელში გამოწყობილი და სპარსული წესისათვის შეზღუდვებით გარემორტყმული ჩავიდა. კეისრის კარი გუბაზს მოსწრებელი სიტყვა-პასუხით და „საქართველო ნიშნების ტარებით“ მოუხიბლავს.

ქართლში დაბრუნებულმა ვახტანგ გორგასალმა სპარსეთის წინააღმდეგ გადამწყვეტი ბრძოლის სამზადისი დაიწყო. მან კარგად იცოდა, რომ დამოუკიდებლობის მისაღწევად სპარსეთთან ზანგრძლივი ომი ელოდა. ამიტომ ქართლის სამეფოს გასაძლიერებლად მრავალმხრივი მოღვაწეობა გააჩაღა. ვახტანგი პირველ რიგში ბიზანტიას დაუახლოვდა და ბიზანტიასთან კავშირის განსამტკიცებლად კეისრის ასული ელენე ცოლად მოიყვანა.

სასანიანთა სპარსეთის ისტორიაში პეროზი (459-484) ერთ-ერთი დიდი შპი იყო. ის მრავალი წლის მანძილზე შუა აზიაში წარმატებით ებრძოდა თურქული მოღვაშის მომთაბარე პუნ-ეუტალიტებს. პეროზმა სპარსეთი და მთელი წინა აზია მომთაბარეთა შემოსევისაგან გადაარჩინა, თუმცა თვითონ ვეტალიტებთან ბრძოლის შედეგად, შპი პეროზი ცნობილია ჩვეთის „შეშინების წამებიდან“. სანტრესისა ვიცოდეთ, რომ პეროზის მეფობის წლებითაა დათარიღებული ერთ-ერთი უძველესი ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლი, ბოლნისის სიონის სამშენებლო წარწერა: „შეწევითა წმიდისა სამებისათა ოც წლისა პეროზ მეფისა ზე ვიწყე შერბათის ეკლესიასი და ათხოუმეტ წლისა შემდგომად განეასრულე. ვინ აჰა შინა თავყანი სცეს ღმერთმან შეიწყალენ. და ვინ ამის მამულებელსა დაეთიქისი კოხოსა ულოცოს, იგიცა ღმერთმან შეიწყალენ“. გორგოც უმედავთ, ბოლნისის სიონის მშენებლობა პეროზის მეფობის მეოცე წელს ანუ 479 წ. დაწყებულია და მშენებლობიდან მეთხუთმეტე წელს ანუ 494 წ. დასრულებულია.

ქვეყნისა და ქართული ქრისტიანული ეკლესიის გაძლიერების მიზნით, მეფემ საეკლესიო რეფორმა განიზრახა, მით უფრო. რომ მიქაელ მთავარეპისკოპოსი თავს თითქმის მეფის ტოლად თვლიდა და თავის დაუხრდილს არ ეუბებოდა. ვახტანგმა კონსტანტინოპოლიდან ქართლის ეკლესიის სათავეში კათალიკოსის დაუყენების უფლება მიიღო, რაც ქართლის ეკლესიისათვის თვითმმართველობის მინიჭებას ნიშნავდა. მიქაელმა კათალიკოსობის დაწესებაში თავისი ძალაუფლების ხელყოფა დაინახა, სასტიკად განრისხდა და მასთან ხელზე საამბოროდ დაჩოქილ მეფეს ფეხით წინა კბილი ჩაუღწეა. ჩატეხილი კბილი, მიქაელის მამზილებელ წერილთან ერთად, ვახტანგ მეფემ კონსტანტინოპოლის პატრიარხს გაუზავნა, თვით მიქაელ კი ქართლიდან გააძევა. ქართლის ეკლესიას სათავეში პირველი კათალიკოსი პეტრე ჩაუდგა.

ვახტანგ გორგასალმა ქართლის სამეფოს სხვადასხვა მხარეებში თავისი ზელისუფლების გასამდიდრებლად ახალი სამეფო ქალაქები დააარსა. გორგასალის დაარსებულად ითვლება ზორნაბუჯი (პერეთში), ჭერეში (კახეთში), არტანუჯი (კლარჯეთში). მანვე დაიწყო ქალაქ თბილისის მშენებლობა, რომელიც იმთავითვე დიდქალაქად ჰქონდა ჩაფიქრებული. მეფემ განსაკუთრებით გაამაგრა უჯარმის ციხე-ქალაქი, რომელიც თბილისის სამეზობლად ფაქტობრივად თავის მთავარ რეზიდენციად აქცია.

V ს-ის 70-იან წლებში ვახტანგ გორგასალმა გამძვავი იერისი ზღაპრულადი მომხრჩოლა. იმხანად ეგრისის სამხალარი (სამხალ-ლარი), იგივე ბიზანტიური წყაროების ზამნაზე (ზამნა-ზე) განაგებდა.

ვახტანგ გორგასალმა დიდ წარმატებას საქართველოს ჩრდილო-აღმოსავლეთითაც მიადწია. მან ქართლის სამეფოს ისტორიაში პირველმა ილაშქრა სამხრეთ დაღესტანში და აქ მდ. სამურის სათავეებში მდებარე წუქეთი დამორჩილა. წუქეთი მან პერეთის საერისთავოს შეუერთა.

ვახტანგ გორგასალის სწრაფვა ქვეყნის გაერთიანებისა და გაძლიერებისაკენ წარჩინებულითა დიდ წინააღმდეგობას წააწყდა. ამ მხრივ განსაკუთრებით ქვემო ქართლის გამგებელი ქართლის პიტიახში ვარსკენი გამორჩეოდა, რომელიც მეფისაგან დამოუკიდებლობის მიღწევის მიზნით, მახდებ-ნობაზეც კი გადავიდა. 482 წელს ვახტანგ გორგასალმა ვარსკენ პიტიახში მოაკვლევინა, რაც სპარსეთის წინააღმდეგ აჯანყების დაწყებას ნიშნავდა. აჯანყების დროც თითქმის კარგად იყო შეჩერებული სპარსეთის აღმოსავლეთიდან კვლავ ჰუნების უტევდნენ. ამიტომ ვახტანგს ჩრდილოეთ კავკასიაში მომ-თაბარე ჰუნების იმედი ჰქონდა. მას სომხები და ბიზანტიელებიც თავის მოკავშირედ ეგულებოდა. ვახტანგ გორგასალის ომი სპარსეთთან დიდხანს გაგრძელდა. მოკავშირეთა დახმარება საქმარისი არ აღმოჩნდა, მიუხედავად ამისა, ვახტანგმა სპარ-სელებზე არაერთხელ გაიმარჯვა, მაგრამ სპარსეთი სულ ახალ და ახალ ლაშქარს აგზავნიდა.

სპარსელებთან ვახტანგ გორგასალის უკანასკნელი ბრძოლა 502 წელს უჯარმის ახლოს იერის ველზე გაიმართა. ბრძოლის წინ ვახტანგმა ასე მიმართა თავის ლაშქარს: „სიკვდილს გადაჩენილი ყოველი კაცი ბრძოლის ველიდან მტრის თავს არ ხელს თუ არ გამოიჩნას, ჩვეს მიერ სიკვდილით დაისვენება“.

საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ მტრისათვის ხელის მოჭრის ტრადიცია საქართველოში ძალზე დიდხანს შემორჩა. ამას თუნდაც ვაჟა-ფშაველას დიდებული პოემა „აღლუდა ქეთელაური“ მოწმობს.

„ქართლის ცხოვრების“ ამ ცნობიდან კარგად ჩანს, რომ მტრისათვის ხელის მოკვეთის ტრადიცია ანტიკური ხანის საქართველოს ბარშიც იყო გავრცელებული.

გათენების ჟამს ქართველებმა მტრის ბანას მოულოდნელად შეუტეს. ვახტანგი სპარსეთის შაჰის კარავში შეიჭრა. შაჰმა ცხენზე შეჯდომა და გაქცევა მოასწრო, ქართლის მეფემ კი სპარსელი უფლისწული განემორჩა. ამ დროს ვახტანგი ისრით დაიჭრა. მეფემ ისრისპირი მკერდიდან არ ამოაღებინა და ბრძოლა გააგრძელა. მოწინააღმდეგეები მხოლოდ სიბნელემ განაშორა. დაჭრილი მეფე უჯარმში წაიყვანეს, სადაც ჭრილობისაგან გარდაიცვალა. დიდი მეფე მისივე აგებული სვეტიცხოვლის ტაძარში დაკრძალეს. გადმოცემით, საფლავის ქვაზე ვახტანგ გორგასალის მთელი ზომით იყო გაომსახული.

ვახტანგ გორგასალმა ქართველი ხალხის მეხსიერებაში წარუშლელი კვალი დატოვა. ჯერ კიდევ XI საუკუნეში საქართველოში სათუთად ინახავდნენ ამ მეფის აბჯარს და სამოსელს, რომელიც მნახველს თავისი ზომებით აკერებდა. საუკუნეთა მანძილზე ქართველები სამეფო დროშას „გორგასალიანს“ უწოდებდნენ. ვახტანგ გორგასალის მეფობით დასრულდა საქართველოს ისტორიის ანტიკური პერიოდი და დაიწყო შუა საუკუნეების ხანა.

საქართველო შუა საუკუნეებში

§ 27. რა არის ფეოდალიზმი

შუა საუკუნეები მრავალ ქვეყანაში, მათ შორის საქართველოში, ფეოდალური წყობილების ხანაა. „ფეოდალიზმი“ ლათინური სიტყვაა „ფეოდიუმიდან“ მოდის. ასე ეწოდებოდა დასავლეთ ევროპაში მიწის ნაკვეთს, რომელსაც ხელმწიფეები თავიანთ მოლაშქრეებს სამხედრო სამსახურის პირობით გადასცემდნენ. თავდაპირველად ეს მიწები მათ დროებით სარგებლობაში ჰქონდათ, ხოლო მოგვიანებით - მემკვიდრეობით მფლობელობაში. ფეოდეების მფლობელებს „ფეოდალები“ ერქვათ. საქართველოში ფეოდალურ ეპოქას სამ პერიოდად ყოფენ: ადრე - VI-IX, განვითარებული - X-XV და გვიან ფეოდალურ ხანად - XVI-XIX სს-ის I ნახევარი. ადრე და განვითარებულფეოდალურ ხანაში საქართველოში ფეოდალებს „აზნაურები“ ეწოდებოდათ. მათ მფლობელობაში მყოფ მიწას კი - „მამული“, რაც მამულს ანუ მამისაგან - წინაპრისაგან მემკვიდრეობით მიღებულს ნიშნავს. წინაპართაგან მემკვიდრეობით მიღებული ასეთი მიწების უმეტესობა სხვადასხვა დროს მეფეების მიერ აზნაურის ოჯახის წევრთათვის განსაკუთრებული დამსახურების სანაცვლოდ იყო ბოძებული.

ანტიკურ ხანაში ქართლის სამეფოში, როგორც გვახსოვს, მიწის უდიდესი ნაწილი მეფეს და სამეფო ოჯახს ეკუთვნოდა. მეფეები საკუთარ ვაჟებს, ძმებს, მძიმწულებს, ქვეყნის ამა თუ იმ მხარეში ერისთავებად, ციხისთავებად, სასაზღვრებად აგზავნიდნენ. როგორც წესი, ისინი იქ მკვიდრად იკიდებდნენ ფეხს და თანდათანობით მსხვილ აზნაურულ საგვარეულოებს უღებდნენ სათავეს. თავის მხრივ ეს წარჩინებული საგვარეულოები ვაჟებს აგზავნიდნენ სამეფო სამსახურში. განსაკუთრებული წარმატების შემთხვევაში ისინიც მეფისაგან სოფლებით, ციხეებით, მიწებით ჯილდოვდებოდნენ და ახალ აზნაურულ საგვარეულოებს წარმოქმნიდნენ. მსხვილი მამულების მფლობელ აზნაურებს „მთავრები“ ერქვათ.

ქართლის სამეფოს მესამე ეოდეებს ანტიკურ ხანაში მხედრობა ანუ თავისუფალი მიწათმოქმედები შეადგენდნენ, რომელთაც „იერი“ ეწოდებოდა. ერი უმეტესი დროიდან თემებად ცხოვრობდა. მისი უმთავრესი მოვალეობა სამხედრო სამსახური იყო. აზნაურებთან ერთად ისინი, როგორც გვახსოვს, ქართული ლაშქრის უმთავრეს ნაწილს, მხედრობას შეადგენდნენ. ამიტომაც ძველ ქართულში „იერი“ ერთდროულად ხალხს და ჯარს აღნიშნავდა. სამხედრო სამსახური იოლი როლი იყო. სრულ სამხედრო აღკაზმულობას: აბჯარს, ხმალს, შუბს, მუზარადს, ცხენს, განსაკუთრებით შეჯავშნულ ცხენს დიდი ქონებრივი შეძლება სჭირდებოდა. ერის დიდი ნაწილი აღჭურვისათვის საჭირო თანხებს ვერ შოულობდა და სამხედრო სამსახურის მიღმა რჩებოდა. სამაგიეროდ უფრო შეძლებული ეროსნები გამარჯვებების შემთხვევებში ნაალაფრით მდიდრდებოდნენ. წარმატებული ბრძოლების შემდეგ მეფე მხედრებს ხშირად მიწებით ასაჩუქრებდა. ეს მიწები, ძირითადად, მათ მშობლიურ მხარეებში ეძლეოდათ. ასეთი გამდიდრებული ეროსნები თავიანთ თემს თუ სოფელს უკვე უფალ-პატრონებად უბრუნდებოდნენ.

ფეოდალური საზოგადოება, უპირატევეს ყოვლისა, სამხედრო სამსახურის პრინციპზე იყო მოწყობილი. ამიტომ მისი ცხოვრების წირი უზირი ომიანობა, ურთიერთ მიხედობა, ურთიერთ ქიშპი იყო. ასეთ ვითარებაში მცირე მამულის მფლობელი აზნაურები მთავრებში დამცველ ძალას ხედავდნენ და მათ მფარველობაში შედიოდნენ. მფარველს ევროპაში „სიუზერენი“, ქართულად „უფალი“, „პატრონი“, მოგვიანებით „ბატონი“ ეწოდებოდა. მფარველობაში შესულს ევროპაში „ვასალი“, საქართველოში კი „ყმა“ ერქვა. ასეთ ყმას, როგორც წესი, თვითონაც ჰყავდა საკუთარი ყმები - მსახურები, რომელთათვისაც ის თავის მხრივ უფალი-პატრონი იყო. ამიტომ ქართული ფეოდალური საზოგადოება, ისევე როგორც სხვაგან, იერარქიული კიბის პრინციპზე იყო აგებული. ამ კიბის სათავეში მეფე იდგა, მის ქვემოთ მთავრები ანუ დიდებული აზნაურები, მეფესთან განსაკუთრებით დაახლოებულიები, მეფის „საკუთარნი“ და „წინაშემდგომენი“. მათ ქვემოთ აზნაურები, ამ უკანასკნელებს კი - მსახურები მოსდევდნენ.

ფეოდალებს ქართლის სამეფოში ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაში წარმოქმნილი მეოხვე წოდება - „სამეფო მონები“ ანუ დაქვემდებარებული, ყმადქცეული მიწის მუშაკი ინახავდა. შუა საუკუნეების საქართველოში ასეთ მიწის მუშაკს გლეხი ეწოდებოდა. მას თავისი საკლესო მამული გააჩნდა, რომელზედაც მეურნეობა ჰქონდა მოწყობილი. მიწის მესაკუთრედ პატრონი-აზნაური ითვლებოდა, ამიტომ გლეხი თავისი მამულით სარგებლობისთვის პატრონის წინაშე გადასახადს - ხარკს ანუ ბეგარას

იხდიდა და მის მიწას ამუშავებდა. გლეხობის ერთ ნაწილს გაღატაკებული ეროსნები წარმოადგენდნენ, რომლებიც თანდათანობით სამხედრო სამსახურს ჩამოშორდნენ და უფალი-პატრონის წინაშე თავიანთ სამსახურს მიწის მუშაკობით ანუ მიწის დამუშავებითა და ბეგარა-გადასახადებით იხდიდნენ. ეკლესიაც ფეოდალური ურთიერთობის საფუძველზე მოეწყო. ეკლესიამ-მონასტრებს საქართველოს სხვადასხვა მხარეში მრავალი სოფელი და მამული გააჩნდათ, რომლებიც მათ ძირითადად მეფე-მთავართაგან შეწირულობის გზით ჰქონდათ მიღებული. სწორედ მთავრები ბერებს სამონასტროდ ისეთ მიწებს უბოძებდნენ, რომელზედაც ჯერ კიდევ თავისუფალი მეთემეები სახლობდნენ. მონასტრის აგების შემდეგ მის მიწაზე მცხოვრები თავისუფალი სოფლის, თემის ხალხი მონასტრის ყმა-გლეხებად იქცეოდნენ. ამიტომ თემების - „სამძოვბის“ მოსახლეობა მათი სოფლის მონასტრის თუ საეკლესიო მამულის საზღვრებში მოქცევას ეწინააღმდეგებოდა. ამის კარგი მაგალითი შემოგვინახა ძველმა ქართულმა პაგიოგრაფიულმა თხზულებამ „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებამ“. მის მიხედვით მესხეთში იმ მხარის ერთ მთავართან ჩორჩანელთან მისულმა ბერებმა მისგან მონასტრის ასაგებად და სამონასტრო მეურნეობის მოსაწყობად მიწა ითხოვეს. მანაც მათ იმდენი მიწა გამოუყო, რამდენსაც ბერები გათენებდნენ დაღამებამდე შემოირიბენდნენ. ამ მსაჯულობის დროს ბერები ერთ სოფელს და წისქვილს მიაღდგენენ, რომლის სამონასტრო მფლობელობაში მოქცევა გადაწყვეტილიც, მაშინ ბერებს მოსახლეობამ სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწია: „იწყეს ჩვენი დაკავება - წერს თხზულების ავტორი ბასილ ზარზმელი - და ვითარცა ცოფნი წინა რბოდნენ“. იმუამად სოფელმა ბერები უკუაგდო, მაგრამ, როგორც თხზულების ტექსტიდანვე ჩანს, სოფელს ცუდი დღე დაადგა და განადგურდა.

მეფისაგან მამულები არა მარტო მოლაშქრეებმა, არამედ მეფის სასახლის, იგივე ტაძრის მსახურებმა - ტაძრულეებმაც მიიღეს და აზნაურთა ანუ წარჩინებულთა ყოფილბას შეერწყნენ. ისინი ახლა უკვე თავიანთ მამულებში ცხოვრობდნენ და მეფესთან სამსახურად შვილებს აგზავნიდნენ. მოლაშქრეთა და ტაძრულეთა თავთავიანთ მამულებში დასახლებამ მნიშვნელოვნად შეამცირა სამეფო ქალაქებში მცხოვრებთა რიცხვი. ამას დამატა ისიც, რომ ამ ზანაში დროებით თავისი მნიშვნელობა დაკარგეს იმ მსოფლიო სავაჭრო-საქარაუზო გზებმა, რომლებიც საქართველოში გადიოდა. ყოველივე ამან ადრე ფეოდალურ ეპოქაში თვდაპირველად საქართველოში ქალაქების დაკნინება და ზოგიერთის სრული გაქრობა გამოიწვია. ქალაქების დაკნინებას ვაჭრობის და ხელნაწერობის დაქვეითება მოჰყვა. ვაჭრობის შემცირებასთან ერთად ფულის ბრუნვაც შემცირდა. ფულის შოვნა წარჩინებულებსაც კი უჭირდათ. ამიტომ ადამიანები ალბე-მიცემობას უმრავლეს შემთხვევაში პროდუქტის პროდუქტზე გაცვლით ანუ ნატურით აწარმოებდნენ. ასეთ მეურნეობას „ნატურალურ მეურნეობას“ უწოდებენ. ფეოდალური მეურნეობა კარჩაეტილობითაც ხასიათდება. თითოეული მამული, ძირითადად, თვითონ აწარმოებდა ცხოვრებისათვის საჭირო პროდუქტებს თუ ნივთებს, ამიტომ მსგავსი სხვა მხარეებზე ნაკლებად იყო დამოკიდებული. მსხვილ ფეოდალებს - მთავრებს - მეფის ქვავსად საუთარი სასახლე, ციხეები, მონასტრები და კარის ეკლესიები ჰქონდათ, თავისი სასახლის მოხელეები და ლაშქარი ჰყავდათ. ისინი სწორედ მეფეებს აღარ ეუბებოდნენ. თითოეულ საფეოდალოს თავისი საზღვრები ჰქონდა და ვაჭარს ერთი საფეოდალოდან მეორეში შესვლისას ბაჟი უნდა გადაეხადა. ეს კიდევ უფრო ართულებდა ისედაც დაკნინებულ ვაჭრობას. ცალკეულ საფეოდალოებს სწორედ თავიანთი ზომა-წონის და მოცულობის ერთულები გააჩნდათ.

საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ფეოდალურ საზოგადოებაში კონებაზე მეტად სამსახური ფასობდა. სამსახური შეიძლებოდა ყოფილიყო საპატიო და ნაკლებად საპატიო ან სულაც სამარცხვინო, დამამცირებელი. ყველაზე დამამცირებელ სამსახურად მიწის მუშაკობა ანუ გლეხური სამსახური ითვლებოდა. ყველაზე საპატიო აზნაურული სამსახური იყო, აზნაური ზომ მიმომდ მეჭვრედილ მხედრის სახით ემსახურებოდა პატრონს. კიდევ უფრო საპატიოდ ითვლებოდა აზნაურის მიერ მეფის კარზე თანამდებობის - სახელის ფლობა. ჩვეულებრივ, მეფის ან მთავრის კარზე თანამდებობები მაშინდელ შვილზე მეტკიდრებოთი გადადიოდა და სხვა საგვარეულოსათვის მისი გადაცემა ზანდაზან შინაომის მიზეზი ხდებოდა.

X ს-დან, საქართველოში განვითარებული ფეოდალური ზანა დაიწყო. საქართველოში განვითარებული ფეოდალური ზანის უდიდესი მონაკვეთი ერთიანი ქართული სამეფოს არსებობის ზანას დაეთმო. საქართველოში ამ ზანისათვის დამახასიათებელია ის, რომ საეკლესიო თუ საერო ფეოდალებმა თავისუფალი მიწის მუშაკი თითქმის მთლიანად დაიქვემდებარეს და ყმა-გლეხად აქციეს.

მუშახელი და გადასახადები რომ არ დაეკლებოდათ, ფეოდალები გლეხების ერთი ბატონისაგან მეორესთან წასვლას ზღუდადნენ. ასეთ შეზღუდვებს მეფეები დროდადრო კანონის სახეს აძლევდნენ. საბოლოოდ გლეხს ბატონისაგან წასვლა აუკრძალა, გაქცევის შემთხვევაში კი, მისი ძებნა დაწესდა. სხვადასხვა კეყენებში გლეხის ძებნისა და უკან დაბრუნების სხვადასხვა ვადები არსებობდა. რუსეთში

გლეს გაქცევის შემთხვევაში მუდმივად ეძებდნენ და მის შვილებსა და შვილიშვილებსაც კი ძველ პატრონს უბრუნებდნენ. საქართველოში გლეხს ყველაზე უმეტეს 30 წელი ეძებდნენ. ქართული გლეხი საგლეხო მამულს - ფუძეს იყო მიმაგრებული. მისი გაყიდვა-გასხვისება მამულთან ერთად ხდებოდა. ასეთ შემთხვევაში გლეხი თავისი ოჯახით უბრალოდ პატრონს იცვლიდა მისი ბეგარა-ვალდებულებები კი იგივე რჩებოდა. გლეხის ოჯახის წევრების ცალ-ცალკე და უმოწოდ გაყიდვას საქართველოში კანონი კრძალავდა. გაყიდვის გარდა, ყმა-გლეხის ვერუქება, მზითვში მიცემა, ეკლესია-მონასტრებისათვის შეწირვა ხდებოდა. ყოველივე ეს აგრეთვე გლეხის თავისი მამულით გასხვისებას გულისხმობდა.

ფეოდალური საზოგადოება მაკატრად წოდებრივი საზოგადოება იყო. განვითარებული ფეოდალური ხანისათვის საქართველოში ფეოდალები უკვე რამდენიმე წოდებად იყოფოდნენ. მათ წოდებრივ უფლებებს და პრივილეგიებს ქართული ფეოდალური სამართალი იცავდა. ამ სამართლის მიხედვით, საქართველოში დიდებულის, აზნაურის, მსახურის და გლეხის წოდებები არსებობდა. აზნაურის წოდებაც არ იყო ერთგვაროვანი. შეძლებული, ციხე-სიმაგრის, სასახლისა და მონასტრის მფლობელ აზნაურთა გვერდით ბევრად ღარიბი, უციხო-უმონასტრო აზნაურებიც მრავლად იყვნენ. იყვნენ ისეთი აზნაურებიც, რომლებსაც მეფისაგან აზნაურული წოდება არ ჰქონდათ მინიჭებული, მაგრამ თავის პატრონთან აზნაურულ სამსახურს ასრულებდნენ, ანუ მის მიერ მიცემულ მამულს ფლობდნენ და მის ლაშქარში შეჯავშნულ ცხენზე ამხედრებულნი და მძიმედ შეჭურვილნი გამოდიოდნენ. აზნაური პატრონის წინაშე ლაშქრობაში თავისი რაზმით - ცხენისანი მსახურებით მონაწილეობდა. ბრძოლის ველზე დაბანაკებისას აზნაურები საკუთარ კარებს შლიდნენ, ამიტომ მათ „კარონსებიც“ ეწოდებოდათ. მსახურებიც რამდენიმე ფენად იყოფოდნენ. უფრო მაღლა იდგა ის მსახური, რომელიც პატრონის სასახლეში თანამდებობას ფლობდა. საზოგადოების ასეთი დანაწილება, უპირველეს ყოვლისა, სპეციალურ კანონთა კრებულებში - „სამართლის წიგნებში“ განსხვავებულ „სისხლის ფასში“ აისახა. „სისხლის ფასი“ სხვადასხვა დანაშაულის შემთხვევაში დაწესებული ჯარიმა-გადასახადი იყო.

ფეოდალური საზოგადოების ცხოვრების ნირი პატრონსა და ყმას შორის პირად ურთიერთობებს ეფუძნებოდა. ყმას პატრონის მიმართ თავგამოდებით სამსახური ევალდებოდა, ის პატრონისთვის სიკდილსაც არ უნდა მორიდებოდა. პატრონი კი, მოვალე იყო ასეთი „კეთილად ნამსახური“ ყმა წყალობით აეფო ანუ „პატივი“, „ნიჭი“ ებოძა. აქედან მოდის ქართულში სიტყვა მი-ნიჭება. თუ პატრონს წყალობა „დაავიწყდებოდა“ ყმას შეეძლო შეეჩხენებინა თავისი დამსახურება და სამსახურის სანაცვლოდ მიწა, მამული ან სხვა რამ მოეთხოვა. პატრონთან რაიმე თხოვნით მისვლა აუცილებლად ძველის მირთმევასაც გულისხმობდა. ასეთ ძველს „ქრთამიც“ ეწოდებოდა.

ფეოდალები თავიანთ ვაჟებს ადრეველი ბავშვობიდანვე ან საერო-სამხედრო ან საეკლესიო-სასულიერო კარიერისათვის ამზადებდნენ და მათ შესაბამის აღზრდა-განათლებას აძლევდნენ. სასულიერო კიბეზე წინსვლას ამა თუ იმ საეკლესიო თანამდებობაზე გარკვეული წლების სამსახური სჭირდებოდა. ამიტომ ფეოდალები სასულიერო სამსახურისათვის გამოზნულ შვილებს პატარაობაშივე უღაბლეს საეკლესიო თანამდებობებზე აკურთხებინებდნენ, რათა სრულწლოვანებას მიღწეულებს იმთავითვე მღვდლის ან ეპისკოპოსის საპატიო წოდებით მოეპოვებინათ. საერო-სამხედრო სამსახურისათვის განკუთვნილი ყმაწვილებს სრულწლოვანების მიღწევისთანავე შეეფის წარდგენდნენ. ის მათ დალოცავდა, და „ჭაბუკებად“ აკურთხებდა, რაც მათი სრულწლოვანების ოფიციალურ აღიარებას ნიშნავდა და ყმად - ეასალად ითაყვანებდა. ყოველივე ეს გარკვეული წესის დაცვითა და საზიშო ვითარებაში ხდებოდა. თანამდებობა, რომელიც სამეფო კარზე ფეოდალს ეკავა, როგორც ვიცით, მემკვიდრეობით, ძირითადად, უფროს ვაჟზე გადადიოდა. დანარჩენ შვილებს მეფე სასახლის ანუ „დარბაზის ყმაებად“ ითაყვანებდა. ეს მეფის წინაშე მათი სამსახურის დასაწყისს ნიშნავდა.

სისხლის ფასი „ჭყა-აღბულას“ სამართლის წიგნის მიხედვით

„ჭყა-აღბულას“ სამართლის წიგნი XIII-XIV სს-შია შედგენილი. მას ეს სახელი მისი შემდგენლების, სამცხის ერისთავთ-ერისთავის ბექა ჯაყელისა და მისი შვილი-შვილის აღბუღას სახელების მიხედვით უწოდეს.

ამ სამართალში დიდებულის მოკვლის შემთხვევაში მისი „სისხლის ფასი“, ანუ თანხა, რომელიც ძველეს უნდა გადაეხადა დაზარალებული ოჯახისათვის, 40 ათას თეთრს შეადგენდა (თეთრი ვერცხლის თეთრ ადრინაქს). ციხოსან-მონასტრისანი ანუ ციხეების და მონასტრის მფლობელი აზნაურის მოკვლის შემთხვევაში - 20 ათასს. უციხო-უმონასტრო აზნაურის „სისხლის ფასი“ 12 ათასი იყო. ასეთივე იყო პატრონთან აზნაურული წესით მომსახურეთა „სისხლის ფასიც“. პატრონის სასახლეში თანამდებობის მქონე მსახურის „სისხლის ფასი“ 6 ათასს შეადგენდა. უბრალო მსახურისა - ათასს. ასეთივე იყო „კარავი“ ანუ მდიდარი და პატრონის წინაშე განსაკუთრებული დამსახურების მქონე გლეხის „სისხლის ფასი“. ჩვეულებრივი გლეხისა კი - 400 თეთრი. 400 თეთრი ის თანხა იყო, რაც XIII-XIV სს-ში მთავალი ბაზარზე მონა ღირდა.

ფეოდალების ციხე-დარბაზები მნიშვნელოვან სამომავლო გზებზე იდგა და ამ გზებს კონტროლს უწევდა. აქ ფეოდალებს სასახლეებთან ერთად კარის ეკლესიაც ჰქონდათ. ასეთი ციხე-დარბაზების ირგვლივ სახლდებოდა მიმდებარე სოფლების მოსახლეობაც, ვინაიდან შუა საუკუნეებში ზმირი ომანობის ეითარებაში ციხე-სიმაგრე მათი თავშესაფარი იყო. თანდათანობით ფეოდალთა და მთავართა ყველაზე მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრეების ირგვლივ დიდი დასახლებები შეიქმნა. ასეთი დასახლებების უკეთ დაცვის მიზნით მათ გალავანს შემოარტყამდნენ, რის შემდეგაც ისინი ქალაქებად იქცეოდნენ. ფეოდალური ქალაქების წარმოქმნამ ვაჭრობა-ხელოსნობაც ააღორძინა. ამას ხელი შეუწყო იმანაც, რომ თანდათანობით საქართველოს ტერიტორიაზე გამავალმა ძველმა სავაჭრო-საქარაუდო გზებმა თავისი მნიშვნელობა დაიბრუნა. ვაჭრობა-ხელოსნობის გაცხოველებამ ფულის მიმოქცევაც გააძლიერა. IX-XII საუკუნეებს საქართველოში მეცნიერები „ახალქალაქების ხანას“ უწოდებენ. ძველი, ანტიკური ხანიდან შემორჩენილი თითო-ორიოლა განახლებული და გამოცოცხლებული ქალაქის გვერდით, მრავალი ახალი ქალაქი გაჩნდა. ამ დროს ახლად დაარსებული თუ განახლებული ქალაქებია დმანისი, არტანუჯი, ახალქალაქი, თმოგვი, ოლთისი, ახალციხე, თელავი, ლორე, გორი ...

ქალაქების ზრდამ, ვაჭრობისა და ფულის მიმოქცევის გაძლიერებამ ვაჭართა ფენის გამდიდრებას და გაძლიერებას შეუწყო ხელი. განვითარებულ ფეოდალურ ხანაში ვაჭართა ფენას დიდ-ვაჭრები გამოეყვნენ, რომლებიც ქვეყანაში სულ უფრო მეტი გავლენით სარგებლობდნენ. მიუხედავად ამისა, მხედრული ცხოვრების წესის მოტრფიალე ფეოდალური საზოგადოებისათვის ვაჭრობა მაინც სათაქილო საქმიანობად რჩებოდა, ვაჭრები კი „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით, რომელიც XII ს-ის ძეგლია და, შესაბამისად, იმ ეპოქის თვალსაზრისს გამოხატავს, „ჯაბანებად“ ანუ მხდალებად იწოდებიან. ამიტომაც იყო, რომ დიდვაჭრის სისხლის ფასი, რომელიც შესაძლოა ბევრ დიდებულს ქონებით აღემატებოდა, ღარიბი, უციხო-უმონასტრო აზნაურის „სისხლის ფასს“ უტოლდებოდა.

ფეოდალურ საზოგადოებას ქვეყის თავისი ნორმები გააჩნდა, რომელიც ფეოდალებს როგორც აღზრდით, ისე ერთად ლაშქრობებისა და საერთო სამხედრო წერთების დროს ჩამოუყალიბდათ და თანდათანობით მათ ზნეობრივ კოდექსად იქცა. ამ საზოგადოებაში საამაყო დიდებოდა მეგობრის ერთგულება და მისადმი თავდადება, პატრონისადმი თავდადებული სამსახური, ქალისადმი პატივისცემა აზნაური, უპირველეს ყოვლისა, თავისი ღირსებითა და ზრდილობით გამოირჩეოდა. მის მიერ მიცემული სიტყვის გატეხა დიდი სირცხვილი იყო. ის პირდაპირი, გულ-მართალი, მოწყალე, ქვრივთა და ობოლთა შემწყნარებელი, ბერმონოვნეების მიმართ პატივის მიმგებელი; საზოგადოებაში და განსაკუთრებით ქალთან ურთიერებაში მორიდებული, სიტყვაძუნწი და ზრდილი უნდა ყოფილიყო. ამავე დროს ბრძოლის ველზე - უშიში „კითარცა უხორცო“, უდრეკი და ჭირთა მომენი

მსოფლიოს მრავალ ქვეყანას ფეოდალიზმი არ გაუვლია. იმ ქვეყნებში, სადაც ეს წყობილება ჩამოყალიბდა, ის სხვადასხვა სახით არსებობდა. დასრულებული სახე ფეოდალურმა წყობილებამ დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში მიიღო. ქართული ფეოდალიზმი ძალზე წააგავს დასავლეთ ევროპის ფეოდალიზმს.

§ 28. ქართლი და ეგრისი VI საუკუნეში

ვახტანგ გორგასლის სიკვდილის შემდეგ სამეფო ტახტზე მისი უფროსი ვაჟი დარჩილი, იგივე არჩილ II ავიდა, რომელიც ისტორიაში, როგორც გვახსოვს, დანის სახელით შევიდა. სიკვდილის წინ ვახტანგ მეფემ წუნდის, ოძრხის და კლარჯეთის საერისთავოები თავის მეორე მუღლეს, ელენეს და მის შვილებს საუფლისწულოდ გადასცა. ვახტანგის ვაჟი ლეონი მალე გარდაიცვალა და ამ მხარეს მისი მომდევნო ძმა მირდატი, იგივე მირი ჩაუდგა სათავეში. წყაროები მას მიაწერენ ჯავახეთში წყაროსთავის ეკლესიის აგებას. მირდატი მეფის ტიტულს არ ატარებდა და თავისი უფროსი ძმის ქართლის მეფის დანის უზენაესობას აღიარებდა. მისი საგამგებლო ქვეყნის საზღო, ქართლის სამეფოს სამხრეთ-დასავლეთში ფაქტობრივად ნახევრად დამოუკიდებელი სამთავრო წარმოიქმნა და ფარნავაზიანთა კიდევ ერთი, კლარჯული შტო დაფუძნდა.

არჩილ II დაასრულა ქალაქ თბილისის მშენებლობა და ის ქართლის სამეფოს დედაქალაქად აქცია. ამის შემდეგ მცხეთა მხოლოდ ქართლის კათალიკოსის რეზიდენციად დარჩა. არჩილ II-ის ხანაში ქართლის სამეფოში ვითარება კიდევ უფრო დამძიმდა. სპარსეთი ქართლის მახდენობაში გადაყვანას ცდილობდა. შაჰი განსაკუთრებით დაუფინებით მახდენობას ფარნავაზიანთა კლარჯული შტოსაგან ითხოვდა, რომელიც ბიზანტიის მომიჯნავე ქართლის სამეფოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილს ფლობდა და ვახტანგის მეორე მუღლის, ბიზანტიის კეისრის ასულის ელენეს წყალობით ბიზანტიასთან კავშირი ჰქონდა.

იმხანად ეგრისში წათე მეფობდა. ის სპარსეთის შაჰს ექვემდებარებოდა და სამეფო ნიშნებიც მისგან ჰქონდა მიღებული. მეფობის მოსაპოვებლად წათეს მახდენობაზე გადასვლა კი მოუხდა. მიუხედავად ამისა, სპარსეთს ეგრისის უფრო მეტად დაქვემდებარება სურდა. ქართლის სამხრეთ-დასავლეთში ახლად წარმოქმნილ სამთავროში მირდატის შემდეგ მისი ვაჟი გურგენი ერისმთავრობდა. „ქართლის ცხოვრების“ ცნობით, ფარნავაზიანთა კლარჯული შტოს წარმომადგენლები თავს მეფეს არ უწოდებდნენ და ქართლის მეფეს ექვემდებარებოდნენ. მიუხედავად ამისა, VI-ის ბიზანტიელი ისტორიკოსი პროკოპი კესარიელი გურგენს იბერიის მეფედ მოიხსენიებს. სპარსეთის შაჰის კავად I-ის (488-531) მიერ შევიწროვებულმა გურგენმა და ეგრისის მეფე წათემ აღივლია გამონახეს საერთო ენა და სპარსელების წინაღმდეგ ერთობლივი ბრძოლა გადარწმუნეს. პირველი ნაბიჯი მეფე წათემ გადადგა. 523 წ. ის კონსტანტინოპოლს ეწვია და ბიზანტიის კეისრისაგან ქრისტიანული წესით მეფედ კურთხევა ითხოვა, რაც ქრისტიანობაში და რომის ქვეშევრდომობაში დაბრუნებას ნიშნავდა. იმპერატორმა ეგრისის მეფე ხელახლა მონათლა, მეფედ აკურთხა, ცოლად ბიზანტიელი დიდებულის ასული შერთო და დიდი პატივით სამშობლოში გამოისტუმრა. იმავე წელს ბიზანტიელებისაგან დაიმედებული სამხრეთ-დასავლეთი ქართლის მთავარი გურგენიც აჯანყდა. გურგენს ბიზანტიელებმა სათანადო დახმარება ვერ აღმოუჩინეს, ამიტომ ის სპარსელებთან ბრძოლაში დამარცხდა და თავის ოჯახთან ერთად ჯერ თავის მოკავშირე ეგრისის მეფეს წათეს შეაფარა თავი, შემდეგ კი კონსტანტინოპოლში გადავიდა. სპარსეთის შაჰმა მეფე წათეს დასჯაც გადაწყვიტა. ამიტომ 528 წელს სპარსელთა ლაშქარი დასავლეთ საქართველოში შეიჭრა. ბიზანტიის კეისარმა იუსტინიანე I-მა წათეს ლაშქარი გამოუგზავნა. ეგრისელებმა ბიზანტიელთა დახმარებით სპარსელები დაამარცხეს. ამას სპარსეთ-ბიზანტიის 532 წლის „უკუადო ზავი“ მოჰყვა. ცოტა ხნით ადრე სპარსეთის ტახტზე ზოსრო I ანუშირვანი (531-579) ავიდა. ის ბიზანტიასთან ახალი ომის მზადებას შეუდგა.

სპარსეთმა ქართლის მეფის უფლებები კიდევ უფრო შეკვეცა. ამან ქართლის მეფე ფარსან VI-ს ბიზანტიისკენ უბიძგა. ქართლის მეფე კეისარს ჯერ ჩრდილო კავკასიაში ჩერქეზული მოდგმის ხასკუნებთან ბრძოლაში დაეხმარა, ხოლო 535 წ. თავის მუღლესთან ერთად კონსტანტინოპოლს ეწვია. აქ ის კეისარმა იუსტინიანემ დიდი პატივით მიიღო. ფარსმანსა და კეისარს შორის სამეფობო ხელშეკრულება

ქოსი იუსტინიანე I

იუსტინიანე I (527-565) ბიზანტიის გამორჩეული კეისარი იყო. მის დროს ბიზანტიამ მთელი ჩრდილოეთ აფრიკა და სამხრეთ იტალია დაიპყრო. მაინც იუსტინიანეს სახელი მისმა უკუტურულმა მოღვაწეობამ უკმაყოფილო მის დროს კონსტანტინოპოლში აცხადებდა იქნა მსოფლიო ხუროთმოძღვრების მშენებელ წმინდა სოფიის სახელობის ტაძარი (აია სოფიას ტაძარი). იუსტინიანეს დავალებით, საბოლოოდ გაფორმდა რომაული სამოქალაქო სამართალი და შედგა ვრცელი კრებული, რომელსაც მოვიანებით „კოდაქს იურუს ცივილის“ (სამოქალაქო სამართლის იურუს ცივილი) უწოდებდნენ. უნდა ვიცოდეთ, რომ სამართლის ამ ძეგლმა უდიდესი როლი შეასრულა თანამედროვე დასავლური სამართლის ჩამოყალიბებაში.

ხოსრო I ანუ შირვანი სასანიური სპარსეთის ერთ-ერთ უდიდეს შაჰად ითვლება. ხოსრომ დიდი რეფორმები ჩაატარა. მან თავისი სახელმწიფო ოთხი ჩრდილოეთის, სამხრეთის, დასავლეთისა და აღმოსავლეთის სამარზანოდ დაყო. მათ სათავეში მარზანანი ჩაუყენა. მარზანანი სამხრეთ-აღმოსავლეთში მდებარეობდა სამხედრო საქმეს განაგებდა, ომში სამარზანოდან გამოყვანილ ჯარს ხელმძღვანელობდა. აღმოსავლეთში ამიერკავკასიის ქვეყნები ჩრდილოეთის მარზანანს ექვემდებარებოდნენ. ხომხეთში მეფობა სპარსელებმა 428 წ. აღბანეთში კი, 510 წ. გააუქმეს. ამიტომ ამ ქვეყნებს უშუალოდ მარზანანი მართავდა. ქართლის სამეფო თავდაპირველად სამარზანოში არ შედიოდა. თუმცა ქართლის მეფე მარზანანს ექვემდებარებოდა. ქართლში მეფობის გაუქმების შემდეგ, მცირე ხნით ერისმთავრობის დაწესებამდე, ქართლსაც ჩრდილოეთის მარზანანი განაგებდა. ქართლში მისი რეზიდენცია თბილისში იყო.

„ოქსთაო მცხოვრისი პაიყილობა“

ქართლში გადმოხვეწილი ევსტათე ქრისტიანობას აშკარად მისდევდა. მან ქრისტიანი ქალი მოიყვანა ცოლად და ეკლესიაში დაიწერა ჯვარი. მცხეთელმა სპარსელებმა ევსტათე ქართლის მარზანთან დაამინეს. მარზანანს ბრძანებით, ევსტათე შეეპყრეს და მარზანანს მიჰკვანია. მარზანანმა მას ქრისტიანობის დაგმობა და კვლავ მაზნადეობაში დაბრუნება მოსთხოვა. ევსტათემ ქრისტიან რჯულს არ უღალატა და მოწამებრივი სიკვდილი მიიღო.

კეისარი იუსტინიანეც ახალი ომისათვის მზადებას შეუდგა. ბიზანტიელებმა ეგრისში დამატებითი ძალები შეიყვანეს და ქვეყნის უმნიშვნელოვანეს ციხე-სიმაგრეებში განალაგეს. ბიზანტიელებმა აფხაზეთში ეგრისის მეფის ორივე ერისთავი, რომელთაგან ერთ-ერთი გუბაზ მეფის ბიძა აფსირტე იყო, გადააყენეს და ეგრისის სამეფოს ამ მხარეში თავისი უშუალო მმართველობა შემოიღეს. ბიზანტიელთა ჯარების სარდალმა ანუ სტრატეგოსმა ეგრისის სამეფოს საქმეებში უშუალო ჩარევა დაიწყო. ყოველივე ამან ბიზანტიელებსა და ეგრისის შორის ურთიერთობა დაძაბა.

ბიზანტიელებმა ეგრისის საზღვაო ვაჭრობის კონტროლის მიზნით, დღევანდელი ციხისძირი მიდამოებში ციხე-ქალაქი პეტრა ააგეს. ამის შემდეგ უცხოური სავაჭრო ზომალდები აუცილებლად ამ ნავსადგურში უნდა შესულიყვნენ. ბიზანტიელები მთლიანად ყიდულობდნენ უცხოურ საქონელს და შემდგომ ადგილობრივ მოსახლეობაზე ბევრად ძვირად ჰყიდნენ. ეგრისელებს არ ჰქონდათ უფლება უცხოელებთან სავაჭრო გარიგება დაედოთ. ისინი ვალდებული იყვნენ თავიანთი საქონელი ბიზანტიელებისათვის მათ მიერვე დაწესებულ ფასებში დაეთმოთ. ბიზანტიელების მიერ ეგრისის მთელი საზღვაო ვაჭრობის ხელში ჩაგდება ამ მასზე მონოპოლიის დაწესებამ ეგრისელთა უკმაყოფილება უკიდურესად გაზარდა.

540 წ. სპარსეთის შაჰი ხოსრო ანუ შირვანი სირიაში შეიჭრა და ბიზანტიასთან მორიგი ომი წამოიწყო. ეგრისის მეფემ გუბაზ II (530-554) გადაწყვიტა ამით ესარგებლა და სპარსეთის დახმარებით ბიზანტიის

დაიღო. ამის შემდეგ უხვად დასაჩუქრებული ქართლის მეფე სამშობლოში დაბრუნდა. ფარსმან VI ეკლესია-მონასტრებს ძალზე მფარველობდა. მან ახლად დაარსებულ შიომღვიმის მონასტრის აგარაკები და დიდძალი ოქრო შესწირა.

ბიზანტიასთან ფარსმან მეფის მოკავშირეობამ სპარსეთის შაჰი ხოსრო I განარისხა, მაგრამ ის იმჟამად ბიზანტიასთან ომისათვის ემზადებოდა და ქართლში მეფობის გაუქმებას მოერიდა. ამისათვის ხელსაყრელი ვითარება ხოსრო ანუ შირვანს მხოლოდ VI ს-ის 50-იანი წლების ბოლოს დაუდგა. ამ დროს ფარსმანის ძე, ქართლის მეფე ბაკური გარდაიცვალა, რომელსაც მცირეწლოვანი შვილები დარჩა. სპარსეთის შაჰმა ამით ისარგებლა და ქართლში მეფობა გააუქმა. მეფე ბაკურის შთამომავლობა კახეთში დამკვიდრდა და ფარნავაზიანთა კიდევ ერთ - კახუზ მტოს დაუდო სათავე. ფარნავაზიანთა ეს შტო საისტორიო წყურლობაში „ბაკურის-მტოს“ ან „ბაკურიანთა“ სახელითაა ცნობილი. ქართლის სამეფოში სპარსეთის უშუალო მმართველობა დამყარდა. ქვეყანას შაჰის მარზანანი - ერისთავი განაგებდა, რომელსაც ქართლის ციხე-სიმაგრეებში განალაგებული სპარსული გარნიზონების ციხისათავეში ემორჩილებოდნენ. სპარსელები ცდილობდნენ მეგობრული ურთიერთობა ჰქონოდათ ადგილობრივ წარჩინებულებთან. სპარსელების უშუალო გამგებლობა კარგად აისახა VI ს-ის II ნახევრის ქართულ ჰაგიოგრაფიულ თხზულებაში - „ევსტათე მცხეთელის მარტვილობა“. ამ თხზულებიდან ამჟამა ხდება, რომ სპარსელები იმჟამად საქუთრივ ქართველთა ქრისტიანობას არ ებრძოდნენ, სიმაგიეროდ მაზნადეებს ქრისტიანობაში გადასვლისათვის სიკვდილით სჯიდნენ. მიუხედავად ასეთი მკაცრი სასჯელისა, V ს-ის დამდეგიდან ქრისტიანობა მთელ სპარსეთში ძალზე ფართოდ გავრცელდა. VI ს-ში სპარსეთში ქრისტიანული საეპისკოპოსოები არსებობდა მრავალრიცხოვანი მრევლით. დროდადრო ბიზანტიელებთან ომის დროს სპარსელები ქრისტიანულ თემებს დიდი სისასტიკით არბევდნენ. ევსტათეც ქრისტიანთა ერთ-ერთი ასეთი მორიგი დარბევის დროს სპარსეთიდან იყო ქართლში გამოქცეული.

„უეადო ზავის“ შემდეგ სპარსეთის მსგავსად ბიზანტიის

უღლისაგან თავი დაეღწია. მან სპარსეთში ელჩები გაგზავნა და ისინი ბიზანტიელების წინააღმდეგ დასავლეთ საქართველოში მოიწვია. თანაც შავ ზღვაზე ზომალდების აგება და კონსტანტინოპოლის ზღვით დალაშქერა შესთავაზა.

542 წელს სპარსეთის შაჰი ეგრისელების დახმარებით თავისი ლაშქრით დასავლეთ საქართველოში შემოიჭრა. პეტრას ციხე-ქალაქი აიღო და შიგ თავისი მეციხოვნეები ჩააყენა. სპარსელების შიშით ბიზანტიელებმა ეგრისის ზღვისპირეთში სებასტოპოლისის (სოხუმი), ბიჭვინთის და სხვა ციხე-სიმაგრეები მიატოვეს და სპარსელებს რომ ხელში არ ჩაეარდნოდათ, მიწასთან გაასწორეს. სპარსელებმა მთელი დასავლეთ საქართველო დაიკავეს. გუბაზ მეფემ ბიზანტიელთა გაქცევით ისარგებლა და აფხაზეთში თავისი ერისთავები აღადგინა, აფშილეთში კი ერისთავად თავისი დიდებული ტირიდატი, იგივე თრდატი დანიშნა.

ამის შემდეგ ბიზანტია-სპარსეთის ომის ერთ-ერთ ასპარეზად დასავლეთ საქართველო გადაიქცა. ეგრისში სპარსელების გაბატონებას ბიზანტიელებმა დასავლეთ საქართველოს საზღვაო ბლოკადით უპასუხეს. ეგრისელებისათვის საზღვაო ვაჭრობას სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა. მათ ზომ მარტივი ზღვით შემოიკონდამ. ამიტომ მოსახლეობა მძიმე დღეში ჩავარდა და ბიზანტიის მხარეზე გადაიხარა. ეგრისელთა ასეთი განწყობილება სპარსეთის შაჰს მხედველობიდან არ გამოარჩენია. ზორო ანუშირვანმა დასწრება გადაწყვიტა და გუბაზის თავიდან მოშორება განიზრახა. შაჰმა გუბაზის მოკლა ერთ მასზე გადამტყნებულ ეგრისელ დიდებულს ფარსანს დაევალა. პირადი მტრობის მიუხედავად, ეგრისელმა დიდებულმა მეფესა და ქვეყანას მაინც არ უღალატა და ყოველივე ეგრისის მეფეს შეატყობინა. ამის შემდეგ მეფე გუბაზმა იუსტინიანე კეისარს მიმართა და სამეფოდან სპარსელების გაძევებაში დახმარება სთხოვა. გახარებულმა კეისარმა 549 წ. ეგრისში ბიზანტიელებთან ერთად ჭანების ათასეულიც გამოგზავნა. ბიზანტიელებმა პეტრას ალყა შემოარტყეს, მაგრამ მისი სწრაფად აღება ვერ მოახერხეს.

გუბაზის მიერ ბიზანტიელების ეგრისში დაბრუნებამ აფხაზეთის და აფშილეთის ერისთავები აღაშფოთა, რომლებმაც ამაში თავიანთი ხელისუფლებისათვის საფრთხე დაინახეს. ამიტომ ისინი სპარსეთის მხარეზე გადავიდნენ. 550 წ. ბიზანტიელებმა ჯარი გააგზავნეს და აფშილეთი და აფხაზეთი დაიმორჩილეს.

551 წელს ბიზანტიელებმა პეტრას ციხე-სიმაგრე დაიბრუნეს და, სპარსელებს კვლავაც ხელში რომ არ ჩაეარდნოდა, მიწასთან გაასწორეს. სპარსელებმა ომის ბედის თავის სასარგებლოდ შემოტრიალება ისევ გუბაზთან დაახლოებით სცადეს. სპარსეთის სარდალმა ეგრისის მეფეს წერილი გაუგზავნა, რომელში შაჰის სახელით სპარსეთის მხარეზე დაბრუნების შემთხვევაში განდგომის პატივად აღუთქვა და გარანტიისათვის მძევლად სპარსელი წარმომადგენლების შევლივთ შესთავაზა. გუბაზმა სპარსელების წინადადებაზე უარი განაცხადა. სპარსელების წინააღმდეგ ბიზანტიელებისა და ეგრისელების ერთობლივი ბრძოლისა და მიუხედავად, ომი გაჭიანურდა. სპარსელების ხელში ეგრისის ერთი ნაწილი, თაკვერი და სვანეთი რჩებოდა. ომის გაჭიანურებაში გუბაზ II ბრალს ბიზანტიელთა სარდლობას დებდა და კეისრისაგან მათ დასჯას ითხოვდა. თავის მხრივ ბიზანტიელმა სარდლებმა კეისარი იუსტინიანე ეგრისის მეფის წინააღმდეგ განაწყვეს და მისგან გუბაზის მოკლის უფლება გამოითხოვეს. 554 წ. ბიზანტიელებმა ეგრისის მეფე მდინარე ზოხის პირას ეერაგულად მოკლეს.

ბიზანტიელთა ეერაგობამ ეგრისში დიდი აღშფოთება გამოიწვია. ეგრისის დიდებულები საგანგებოდ შეიკრიბნენ და თავიანთი სამეფოს მომავალზე მსჯელობა გამართეს. სიტყვით ორი დიდებული, აიეტი და ფარტაძე გამოვიდა. აიეტმა ეგრისელებს გუბაზისათვის შურისძიების მიზნით, სპარსელების მხარეზე გადასვლისკენ მოუწვია. ფარტაძემ კი ეგრისელებს მაინც თანამერწმუნე ქრისტიან ბიზანტიელებთან შერჩევა ურჩია, იმ პირობით, თუ კეისარი მკვლელებს დასჯიდა და გუბაზის ნაცვლად იმჟამად კონსტანტინოპოლში მყოფ გუბაზის მძის წათეს მეფედ დაამტკიცებდა. ეგრისელები ფარტაძეს დაეთანხმნენ და თავიანთი მოთხოვნა ელჩების მეშვეობით ბიზანტიის კეისარს შეუთვალეს. იუსტინიანემ ეგრისელებს ორივე პირობა შეუსრულა: წათე II ეგრისში მეფედ გამოაგზავნა, გუბაზის მკვლელები კი გაასამართლა და სიკვდილით დასაჯა.

555 წ. სპარსეთმა ეგრისში დამატებით 60 ათასიანი ლაშქარი შემოიყვანა. მისი მთავარი მიზანი ფაზისის (ფოთი) აღება იყო. ამით გახსნევილები კოდორის ხეობაში მოსასვლელ მისიმიელთა სახელით ცნობილი ერთი სვანური ტომი ბიზანტიელებს აუჯანყდა. მაგრამ სპარსელები ფაზისთან სასტიკად დამარცხდნენ, ზოლო ბიზანტიელებმა მისიმიელები ხელახლა დაიმორჩილეს. ამის შემდეგ ეგრისში ბიზანტიელებსა და სპარსელებს შორის საომარი მოქმედება შეწყდა.

562 წ. სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის საზავო ხელშეკრულება დაიდო. ამ ზავით, მხარეებს ერთმანეთისათვის წარმეული ტერიტორიები უნდა დაებრუნებინათ. პირობის თანახმად, სპარსეთმა ეგრისის სამეფოს დიდი ნაწილი დატოვა, მაგრამ სვანეთიდან და თაკვერიდან თავისი ჯარების გაყვანას არ ჩქარობდა.

უმეფობა ქართლში დიდხანს არ გაგრძელებულა. 571 წ. ხპარსეთის წინააღმდეგ ქართლსა და ზომხეთში აჯანყება დაიწყო. ქართლში აჯანყებას სათავეში ვახტანგ გორგასლის შვილიშვილი (ასულის წული) გუგრენ ბაგრატიონი ჩაუდგა, რომელსაც საისტორიო ტრადიცია „გუგარამ კურაპალატის“ სახელით იცნობს. გუგრენ ბაგრატიონი დედით გორგასლიან-ფარნაგზიანთა კლარჯული შტოს წარმომადგენელი, მამით კი, ოძრხის ერისთავთა ბიერტიან-ბაგრატიონთა საგვარეულოდან იყო.

ბაგრატიონები ერთ-ერთი უძველესი და უწარჩინებულესი ქართული საგვარეულოა. ეს საგვარეულო, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ძვ. წ. III ს-ის შუა წლებში მოღვაწე ბაგადატ ბიერტიიდან მოდის. ბაგადატი ორი სპარსული სიტყვის „ბაგა“ - „ღმერთი“ და „დატ//დად“ - „მიცემა, ბოძება“ - წარმოსდგება და „ღმერთის ბოძებულს“ ნიშნავს. თავდაპირველად „ბაგადატის“ (ბიერტიანთა სახლის შვილთა) საგვარეულოს წარმომადგენელთა წოდება იყო, რომელიც მათი ხელისუფლების დღეიანევი წარმოშობას უსკამდა ხაზს. იმ შორეულ ხანაში, ბიერტიანები მახდენები და ცეცხლის ქურუმები იყვნენ და მათი დღეიანევი წარმოშობა აპურამზადიდან წარმომავლობას გულისხმობდა. ბიერტიანები, მრავალი სხვა წარჩინებული ქართული საგვარეულოს მსგავსად, თავს საქართველოში მოსულად მოიხსენებდნენ. საგვარეულოში არსებული გადმოცემა წინაპრების საქართველოში მოსვლის შესახებ, სინამდვილეში „ქალდეველთაგან დევნილი პონების“, ანუ მიდიის მეფის ყიალსარის მიერ გამოძევებული სკითურ-ინდოევროპული ტომების სამხრეთ კავკასიასა და საქართველოში მოსვლა-გადმოსახლების, ჩვენთვის უკვე ცნობილ ამბავს ასახავდა. ქრისტიანობის მიღების შემდეგ ბიერტიანთა დღეიანევი წარმოშობა უკვე ქრისტესა და დავით წინასწარმეტყველს დაუკავშირდა. შესაბამისად, „ქალდეველთაგან დევნილი პონების“ ამბავი უკვე ბაბილონის მეფე ნაბუქოდონოსორის ხანაში ტყვე ებრაელთა, ანუ პურიანთა („პონი“ - „პურიანის“ ქარაგმად იქნა გააზრებული) მოსვლად იქცა. ბიერტიანები, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ისტორიული საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთს სპერ-ტაო-კლარჯეთსა და აჭარა-მესხეთს, ანუ ძველი ბერძნული წყაროების „მოსხიკეს“ განაგებდნენ. მათი ერთი შტო, ოძრხის ერისთავების სახით, ფარნაგზის ხანიდან ქართლის მეფეს ემორჩილებოდა. ოძრხის ერისთავი ბიერტიანი მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა ვახტანგ გორგასლის სამეფო კარზე. ის იმ ოთხ დიდებულს შორის იყო, რომელიც ვახტანგ გორგასალს შორეულ ინდოეთში ხალაშქრად გაეყვანა. ბიერტიანი იყო იმ სამ ერისთავთაგან ერთ-ერთი, რომელსაც სიკვდილის წინ ვახტანგ გორგასალმა თავისი მეორე მეუღლე ელენე და მასთან შეძენილი შვილები ჩააბარა.

ბაგადატი, ბაღდატი და ბაღდადი

ბაგრატიონთა საგვარეულო წოდება-სახელის უძველესი „ბაგადატ//ბაგდადთან“ ახლო მდგომარეობა - „ბაღდადი“ - შემოგვინახა „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“, სადაც ადარანაჲ ბაგრატიონი და მისი შვილები გურგენი და აშოტი მოიხსენიებიან როგორც „ქენი ბაღდადის“. აქ „ლ.“ - „ვ“-ს, უფრო კი მისი ფონეტიკური ვარიანტის „ლ“-ს არასწორი ამოკითხვის შედეგადამ მიღებული. შეცდომის მიზეზი ნუსხური „ლ“ და „ლ“ შტაჟსება უნდა იყოს. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ არაბთა სახალიფოს დედაქალაქის სახელწოდება ბაღდადიც იგივე „ბაგდატ//ბაგდადი“, ანუ სპარსულად „ღვთის ბოძებულს“ ნიშნავს.

„ქართლის ცხოვრებაში“ „ქენი გუგარამ კურაპალატისანს“ სახელით ქართლს ათიან ცნობილი. ამავე სახელში ტაო-სპერის გამგებელ სომეხ ბაგრატუნთა ერთი წარმომადგენელი ერისთავის ერისმთავარს სტეფანოზ I-ს ეყმო და მას დაუმძახლა: მისმა ვაჟმა იქორწინა სტეფანოზ I-ის ასულზე ლატავარზე. ასე ჩაეყარა საფუძველი უკვე ბაგრატუნთა ქართულ შტოს, იგივე ბაგრატიონიან-ბაგრატიონებს. ლატავრას პირდაპირი შთამომავალია ქართლის ერისმთავარი აშოტ ადარნასეს ძე კურაპალატი (787-826) რომლისგანაც, როგორც ვნახეთ, მომდინარეობს საქართველოს სამეფო ბაგრატიონთა დინასტია.

გურგენ ერისმთავრის მეთაურობით ქართველებმა დაამარცხეს სპარსელი სარდალი და დახმარება ბიზანტიის კეისარს სთხოვეს. ბიზანტია აჯანყებულებს პირველ რიგში ფულით დაეხმარა. ამ ფულით ქართველებმა ჩრდილო კავკასიელი ტომები დაიქირავეს და ადარბადაგანში (დღევანდ. ჩრდილოეთ ირანში) შეიჭრნენ. ამას სპარსეთ-ბიზანტიის ასალი ომი მოჰყვა. ქართლის აჯანყებით ეგრისელებმა და ბიზანტიელებმა ისარგებლეს. მათ 575 წ. სვანეთი და თაკვერი დიკავეს და დასავლეთ საქართველოდან სპარსელები საბოლოოდ გააძევეს. ქართლის ერისთავებმა ბიზანტიას ქართლში სახელმწიფოებრიობის აღდგენა სთხოვეს. ბიზანტიამ ეს თხოვნა შეასრულა, გურგენ-გუარამი ქართლის გამგებლად აღიარა და მას მაღალი ბიზანტიური საკრისიკაციო ტიტული „პატრიკიოსობა“ უბოძა. ქართლის ამ ახალ მმართველს „ქართლის ერისთავი“ ან კიდევ „ერისთავთა მთავარი“, იგივე „ერისმთავარი“ ეწოდა, რაც ბიზანტიელს „პატრიკიოსის“ ქართულ თარგმანს წარმოადგენს. გურგენის დროიდან შემოვიქცა პირველი ქართული ასომთავრულწარწერიანი მონეტა, რომელზედაც ამ ერისმთავრის სახელია ამოტვიფრული. ამის შემდეგ ისტორიკოსები ყოფილ ქართლის სამეფოს „ქართლის საერისმთავროს“ უწოდებენ.

ქართლის ერისმთავრის ხელისუფლება მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა ქართლის მეფის ხელისუფლებასაგან. თუ ქართლში მეფობის გაუქმებამდე ქართლის ერისთავები მეფის მოხელე-გამგებლებად ითვლებოდნენ, რომლებიც მეფეს განსაკუთრებულ შემთხვევებში შეეძლო გამოეცვალა კიდევ, მეფობის გაუქმების შემდეგ, სპარსეთის შაჰებმა ქართლის ერისთავებს მათი საგამგებლო მხარეები მემკვიდრეობით დაუმტკიცეს. VI ს-ის ბოლოს ქართლის საერისმთავრო სამემკვიდრეო სამთავროთა კრებულს წარმოადგენდა, რომელსაც სათავეში სპარსეთისაგან ან ბიზანტიისაგან დამტკიცებული ქართლის ერისმთავარი ედგა.

იხსნად სპარსეთი თურქების წინააღმდეგ შუა აზიაში მძიმე ომებს აწარმოებდა, ამიტომ ქართლისა და კავკასიისათვის არ ეცალა. ასეთ ვითარებაში სპარსეთის შაჰი იძულებული გახდა ქართლის მიმართ დათმობაზე წასულიყო. მან 579 წ. გურგენი ქართლის გამგებლად ცნო. ამით კმაყოფილმა ქართლის ღიდებულებმა აჯანყება შეწყვიტეს და კვლავ შაჰის უზენაესობა აღიარეს. ამასობაში სპარსთა სარდალმა ბაჰრამ ჩუბინმა 588 წ. თურქი მომთაბარეები სასტიკად დაამარცხა. ამის შემდეგ სპარსეთმა ქართლისათვის მოაკლწა. შაჰმა გურგენის გარდაცვალების შემდეგ ქართლის ერისმთავრობა მის ვაჟს სტეფანოსს აღარ უბოძა, რადგან ამ საგვარეულოს ბიზანტიის საიმპერატორო კართან ნათესაური კავშირის გამო ნაკლებად ენდობოდა. ამჯერად სპარსელებმა ქართლის ერისმთავრობა მათთვის უფრო სანდო, ფარნავიზიანთა საგვარეულოს რევიანთა შტოს (რეე მირიანის ძის შთამომავლები) წარმომადგენელს, ჯუანშერ ჯუანშერიანს (588-591) უბოძეს.

589 წელს სპარსეთის შაჰს მისი სარდალი, თურქებით გამარჯვებით სახელგანთქმული ბაჰრამ ჩუბინი აუჯანყდა. ახლგაზრდა შაჰმა ხოსრო II (591-628) თავს ბიზანტიაში გაქცეული უშველა. ბიზანტიის კეისარმა მაკრიკიოსმა (582-602) კარგად გამოიყენა შექმნილი ვითარება. ხოსროს თავისი ასული შერთო ცოლად, თანხით და ჯარით დაეხმარა და ბაჰრამ ჩუბინის წინააღმდეგ საბრძოლველად გააგზავნა. ხოსრო II ბაჰრამ ჩუბინი დაამარცხა და სპარსეთის ტახტზე ქრისტიანი დედოფალი აღმოჩნდა. ხოსრო II-ს სხვა არაფერი დარჩენოდა გარდა იმისა, რომ თავის სიმამრს დაუზავებოდა და მადლობის ნიშნად ქართლის და სომხეთის ღიდე ნაწილზე ბიზანტიის უზენაესობა ელიარებინა. ზავის პირობების თანახმად, სპარსელების ხელში მხოლოდ თბილისი და მის აღმოსავლეთით მდებარე ქართლის ტერიტორია რჩებოდა. სპარსეთი იძულებული გახდა ქართლის ერისმთავრობა კვლავაც პრობიზანტიურად განწყობილი ფარნავიზიანთა კლარჯული შტოს წარმომადგენლისათვის გადაეცა. ამჯერად, 591 წლისათვის ქართლის ერისმთავარი გურგენის ძე სტეფანოს I გახდა.

591 წ-ის სპარსეთ-ბიზანტიის ზავის პირობები ქართლის საერისმთავროს მიმართ ძალაში არ შესულა. სტეფანოს I თბილისში იჯდა და მთელ ქართლის საერისმთავროს განაგებდა. ის ერთდროულად როგორც ბიზანტიის, ისე სპარსეთის უზენაესობას აღიარებდა, თუმცა, ფაქტობრივად თავს თითქმის დამოუკიდებლად გრძნობდა.

სტეფანოზ კოსმოპოპი და შიო ძლიძის მონასტრი

სტეფანოს I ერისმთავარი ქართლში ფაქტობრივად მეფეს წარმოადგენდა, თუმცა „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, მან „სპარსელებისა და ბიზანტიელების შიშით“ მეფის გვირგვინის დადგმა ვერ გაბედა. ამისად მიუხედავად, ზეილად სტეფანოსი თავისი ქვეშევრდომებისაგან მეფურ პატივს მოითხოვდა. ერთხელ შიო ძლიძის მონასტრის ქართლის კათალიკოსი ბართლომე და სტეფანოს ერისმთავარი ერთად ქსტუმრნენ. ერისმთავარი ბერებმა კათალიკოსზე ნაკლები პატივით მიიღეს. განაწყვეტულმა სტეფანოსმა მონასტრის მამასახლისის მრისხანედ უთხრა: „ჩემი საფლავი (ტახტი) უმეტესია კათალიკოსისაზე, რადგან მე მეფეთა საყდრსა ვიზიარე. ისინი კი არიან ღვთის ნაცვალნი ამ ქვეყანაზე“. განრისხებულმა სტეფანოსმა მონასტრის ჯერ კიდევ ფარსანი VI-ის მიერ ბოძებული მამულებიდან ორი აგარაკი ჩამართვა.

სტეფანოზ I-ის ხანაში, 591-604 წლებში აშენდა მცხეთაში ქართული ზუროთმოძღვრების სიამაყე მცხეთის ჯვრის დიდებული ტაძარი. ჩვენამდე მოაღწია ჯუანშერის და სტეფანოზ I-ის სახელზე მოჭრილმა ქართულმა მონეტებმა.

§ 29. ქართლი და ეგრისი VII საუკუნეში

602 წელს ბიზანტიაში სამეფო გადატრიალება მოხდა. სპარსეთის შაჰის ზოსრო II-ის სიძმარი კეისარი მაგრიკოსი მისხალა მხარაღმა ფოკამ ტახტიდან ჩამოაგდო და ის კედილით დასაჯა. ამის შემდეგ ფოკა კეისარი გახდა (602-610). სპარსეთის შაჰს ხელსაყრელი მომენტით დაუდგა სპარსეთისათვის ფრიად მძიმე 591 წლის საზაო პირობების დარღვევისათვის. მანაც სიძმარისათვის შურისძიების საბაბით, არ დააყოვნა. ბიზანტიის საზღვრებში შეჭრა. ასე დაიწყო სპარსეთ-ბიზანტიის უკანასკნელი ომი, რომელიც 604-628 წწ-ში მიმდინარეობდა.

ომის პირველ ეტაპზე სპარსელებმა დიდ წარმატებას მიაღწიეს დაიპყრეს მთელი სომხეთი, ქართლი, ზემო შუამდინარეთი, სირია. ქართლში ზოსრომ სტეფანოზ I-ის, ძეს ბიზანტიის მომხრე ადარნასეს ერისმთავრობა ჩამოართვა და ფეროზიანთა საგვარეულოს წარმომადგენელს, ქართლის პიტიახშს არშუმას გადასცა. ქართლის ეს ერისმთავარი ბიზანტიელ ისტორიკოსთან თეოფანე ფაბიალმწერელთან „ეკრასმუსს“ სახელთ მოიხსენიება, რაც „ეკრაზ//ვარზ“ არშუმას დამახინჯებაა. ვინაიდან ბერძნებს „შ“ ასო ნიშანი არ გააჩნდათ, მის ნაცვლად „ს“ ასო ნიშანი გამოიყენებოდა. „ეკრაზი“ სპარსულად „ტახს“

ნიშნავს. იმხანად ის „დიდის“, „მძლავრის“ მნიშვნელობით იხმარებოდა და საქართველოში, სომხეთსა და ალბანეთში ძალიან გავრცელებული ეპითეტი იყო, რომელიც ყველა სახელს ერთვოდა. წერილობით წყაროებში იხსენიებიან: ვარაზ-გრიგოლი, ვარაზ-ბაკური, ვარაზ-თრდატი

ბიზანტიის მდგომარეობა თავდაპირველად არც გამოცდილი მხედართმთავრის პერაკლე კეისრის (610-641) ტახტზე ასვლის შემდეგ გამოსწორდა. ქრისტიანული სამყაროსთვის განსაკუთრებით თავზარდამცემი იყო ზოსრო II-ის მიერ 614 წელს იერუსალიმის აღება და იქიდან ქრისტიანთა უწმიდესი რელიკვიის „ძელი ცხოვრებისას“ (ძელის ჯვარი, რომელზედაც გადმოცემის თანახმად ჯვარს აცვეს ქრისტე) წაძღვლა. სპარსელებმა დაიჭირეს ეგვიპტე, მცირე აზია, სამჯერ მარმარილოს ზღვაზე გავიდნენ და კონსტანტინოპოლსაც კი დაემუქრნენ. მათ ბიზანტიის დაპყრობილი პროვინციებიდან და ქალაქებიდან აურაცხელი სიმდიდრე გამოჰიდეს. შაჰის ხაზინა იმახად 1600 მილიონ ოქრის ღირებუს ითვლიდა, რაც გრანდიოზულ სიმდიდრეს წარმოადგენდა. მაგრამ ზოსრომ ვერ შეძლო ამ სიმდიდრის ეფექტურად გამოყენება. სამაგიეროდ ბიზანტიის კეისარმა პერაკლემ აებულობის დროს ქვეყნის მეთაურობის კარგი ნიჭი გამოამჟღავნა. მან სამხედრო კავშირი შეკრა დასავლეთის თურქთა სახაკანოსთან და სახაკანოს ქვეშევრდომ ჩრდილო კავკასიაში მომთაბარე ხაზარებთან და მათ სამხრეთ კავკასიაში ირანის წინააღმდეგ მოუხმო. პერაკლე ზღვით მოადგა ტრაპეზუნტს. იქიდან აღმოსავლეთ საქართველოში შემოვიდა და ხაზართა დაშქართან ერთად 627 წ. თბილისს ალყა შემოარტყა. აქ ბიზანტიელებს ეგრისელთა დახმარება ლაშქარი მოუვიდა. პერაკლეს ლაშქარი ომ პერიოდისთვის საუკეთესოდ იყო შეიარაღებული. ბერძნებს ჰქონდათ ოთხთხილიანი ლოდსატყორცნი მანქანები, რომლებიც ქალაქის კედლებს

თურქთა სახაკანო და ხაზარები

თურქული ენა თურქულ-ალთაურ ენათა ოჯახს განეკუთვნება. ამ ენაზე მოსაუბრე ტომები VI ს-ში მომთაბარეობდნენ ცენტრალური აზიის ველებში. მონღოლეთისა და ჩინეთის საზღვრებიდან ეოლგისპირეთამდე. თურქულ ტომთა უმრავლესობა იმჟამად მომთაბარულ სახელმწიფოში, თურქულ სახაკანოში იყო გაერთიანებული. რომელსაც ხაკანი განაგებდა. 588 წ. სახაკანი ორ - აღმოსავლეთის და დასავლეთის სახაკანოდ დაიშალა. დასავლეთის სახაკანო დღევანდელი ყაზახეთისა და ეოლგისპირეთის ტერიტორიებს მოიცავდა. მასვე ექვემდებარებოდა ჩრდილო კავკასიაში მომთაბარე ხაზართა თურქულენოვანი ტომები. ხაზარები ჩრდილო კავკასიის ველებს მას შემდეგ დაეპატრონენ. რაც ეს მხარე პუნგამა დატოვეს. VII ს-ის შუა წლებში მდ. ეოლგასა და ყუბანს შორის ხაზართა სახაკანო წარმოიქმნა. მისი დედაქალაქი ეოლგის შესართავში მდებარე იტილი იყო. მალე ხაზარებმა იედიური ანუ ებრაული სარწმუნოება მიიღეს. ხაზართა სახელმწიფო ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ და აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ მიმავალი უმნიშვნელოვანესი სავაჭრო გზების გზა-ჯვარედინზე მდებარეობდა. მისი ძირითადი შემოსავალი სტრანზიტო ვაჭრობა ანუ საქონლის საცალო ტრეიტორიაზე გატარებისგან მოდიოდა. ხაზართა მოგზაობა იყო. ხ. ზართა სახელმწიფო კოცის რუსეთის მოგზაობა სვიატოსლავის (969-972) დალაშქრა და გაანადგურა.

უზარმაზარ ლოდებს უშენდნენ და ანგრევდნენ. ბიზანტიელებმა და ხაზარებმა მტკვარი გადაღობეს და ქალაქის ეკლესიებზე მიუშვეს. თბილისი ქართველებისა და სპარსელების მიერ კარგად იყო გამაგრებული. მას ძლიერი გარნიზონი იცავდა. ქართველებს ქართლის პიტიახში ერისმთავარი არშუშა ხელმძღვანელობდა, სპარსელებისათვის კი სპარსეთის შაჰის პირადი მცველებისაგან შედგებოდა. მას გამოცდილი სპარსელი სარდალი ედგა სათავეში. თბილისის დამცველები ისე იყვნენ დარწმუნებული ქალაქის მიუვალობაში, რომ ბიზანტიის კეისარს და ხაზართა ხაკანს – ჯიბლუს – დაცინვაც კი დაუწყეს. ძველი ისტორიკოსების ცნობით, თბილისელებმა უზარმაზარ გოგრას ხაზართა ხაკანის სახე დაახატეს და ქალაქის გალავანზე გამოსდეს. ისინი გოგრას შუბებით ჩხუტდნენ და იძახდნენ: „ეს ჯიბლუ ხაკანია“. პერაკლე კეისარს კი გასმახოდნენ: „ეკაცის წვერი გასხია და ვაცოტის (მამალი თხა) კისერი გაქვს“. მოკავშირეებმა თბილისი ვერ აიღეს. პერაკლე სპარსეთისაკენ გაემართა. მას ხაზართა ლაშქრის ერთი ნაწილიც გაჰყვა, ნაწილი კი სამშობლოში გაბრუნდა. ეგრისელებმა უარი თქვეს სპარსეთში ლაშქრობაზე და უკან დაბრუნდნენ. 627 წ. სპარსეთის დედაქალაქის ქტეზიფონის ახლოს ნინევიასთან ხოსრო II-სა და პერაკლე კეისარს შორის გადამწყვეტი ბრძოლა გაიმართა, რომელიც სპარსელთა სასტიკი დამარცხებით დამთავრდა. ამ ბრძოლაში ტყვედ ჩაგვარდა ქართლის ერისმთავარი არშუშა, რომელიც სპარსელების მსარგებელად მარცხის მარცხის შემდეგ სპარსეთში აჯანყებას იწყებდა. ხოსრო II მისივე შვილმა შეიპყრო და საყვრობილეთში ჩააგდო, სადაც ის გარდაიცვალა. სპარსელებმა ბიზანტიასთან სასწრაფოდ ზავი შეკრეს. ამ ზავმა ქართლის მიმართ ისევ 591 წლის პირობები გაიმორჩა. 628 წელს, შემოდგომაზე ხაზართა ლაშქარი ხელახლა მოადგა ქართლის დედაქალაქს. სპარსეთი ამჯერად თბილისის მეციხოვნეებს ვეღარ დაეხმარა. ხაზარებმა აიღეს და სასტიკად დაარბიეს ქალაქი, გაზიდეს აუბაკი ხელი ძვირფასეულობა, ოქრო და ვერცხლი. ხაზარებმა ტყვედ ჩაიგდეს თბილისის ქართველი ციხისთავი და სპარსელთა ლაშქრის სარდალი. ტყვეებს ჯერ თვალები დათხარეს და შემდეგ სიკვდილით დასაჯეს. მათი ტყავები თოვით გამოტენეს და გალავნის ზემოთ გამოფინეს. ასეთ ვითარებაში პერაკლე კეისარმა ქართლის ერისმთავრობა ხელმეორედ თავის დროზე სპარსელების მიერ გაძევებულ ადარნასე ტტეფანოზის ძეს (604-614; 628-651) უბოძა.

სპარსეთში საშინელი ანარქია (განუკითხაობა, არეულობა) დაიწყო. ოთხ წელიწადში ათზე მეტი შაჰი გამოიციკვალა. 632 წ. ტახტზე ავიდა ხოსრო II-ის შვილიშვილი სასანური ირანის უკანასკნელი შაჰი იეზიდგერდ III (632-652).

ამავე 632 წ. ქალაქ მედინაში გარდაიცვალა ახლად წარმოქმნილი არაბული სახელმწიფოს დამაარსებელი, ახალი სარწმუნოების, ისლამის ფუძემდებელი და ისლამის მიმდევართა, მუსლიმთა ღმერთის – ალაჰის მცემი ქალიშვილი მუჰამედი. არაბთა სამშობლო არაბეთის ნახევარკუნძულზეა. არაბები მომთაბარულ მესაქონლეობას, მექლეშობას და მეცხენეობას მისდევდნენ. არაბ მწყემსებს „ბელდუენები“ ეწოდებოდათ. არაბეთის ნახევარკუნძული ძირითადად უდაბნოა. მის საბრუნო და აღმოსავლეთ სანაპირო ზოლში კი მდიდარი ოაზისებია. წითელი ზღვის სანაპიროზე უძველესი დროიდან ორი არაბული ქალაქი მექა და მედინა მდებარეობს. მუჰამედი მექიდან იყო, ყურანიშტების ტომის ჰაშიმიანთა საგვარეულოდან. მექაში, დიდ სავაჭრო ქალაქში, ერთმანეთს სხვადსხვა სარწმუნოების და ეროვნების ხალხი ხვდებოდა. მათგან გაეცნო მუჰამედი იუდაიზმს, ქრისტიანობას, ზოროასტრიზმს მუჰამედს სურდა თავისი ხალხი ხალხთა წიგნის მქონე ხალხად ექცია. მის მიერ შექმნილ სარწმუნოებას „ისლამი“ ეწოდება, რაც ალაჰისადმი (ღმერთისადმი) თავის მიცემას, დამორჩილებას ნიშნავს, მუსლიმი კი – მორჩილს, მინდობილს. მუსლიმთა წმინდა წიგნს „ყურანი“ ჰქვია. არაბებმა ერთდროულად შეიტანეს ბიზანტიას და სპარსეთს. ორივე ეს ქვეყანა ერთმანეთთან სულ ახლახან დამთავრებული 25-წლიანი ომით ფრიად დასუსტებული იყო, რამაც არაბთა სწრაფი გამარჯვება განაპირობა. არაბებმა ბიზანტიას წაართვეს სირია, პალესტინა, ეგვიპტე და მთელი ჩრდილოეთი აფრიკა. 711 წ. არაბები

მძვილითა მუამინაროი და სალესინაჟი

634 წ. არაბებმა გადამწყვეტი ბრძოლაში პერაკლე კეისრის ორმოცათათნი ლაშქარი გაანადგურეს. კეისარმა სირიის შენარჩუნების იმედს დაკარგა და ქვეყანა დატოვა. სირიის მთავარი ქალაქის ანტიოქიის დატოვებისას ბიზანტიელ ისტორიკოსთა ცნობით, კეისარმა წამოიძახა: „შევიღობთ სირიას!“ საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ „ქართლის ცხოვრებამ“ შემოგვინახა ამ ამბის თავისი ვარიანტი. მეშატეანის ცნობით, „პერაკლე კეისარს მოახსენეს, რომ აგარიანები (არაბები) შამში (სირიაში) და ჯახორეთში – რომელ არს შუამდინარე – შემოსაჭრელად ეშხადებოდნენ. კეისარი ფილისტინში (პალესტინაში) მოვიდა, რათა მათ შეებრძოლებოდა. იყო იქ მონაზონი ერთი, კაცი ღმრთისა და მან უთხრა მეფეს: „თელტოდეთ, რადგან უფალმა აღმოსავლეთსა სამხრეთი მისცა სარკინოზებს, რომელთა სახელწოდება ითარგმნება, როგორც „სარას ძაღლი“ ... მაშინ ააშენა ვრავლე მეფემ სვეტი და დაწერა მასზე: „მშვიდობით შუამდინარეთო და ფილისტინო“ (პალესტინა)“

ჯიბრალის მხედართმთავრობით აფრიკიდან პირინეის ნახევარკუნძულზე გადავიდნენ და ესპანეთის უდიდეს ნაწილს დაეუფლნენ. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ამ არაბი სარდლის სახელიდან მოდის გიბრალტარის სრუტის სახელწოდება.

არაბებს ქრისტიანი ხალხები, მათ შორის ქართველები „ისმაიტელებს“, „აგარაინებს“ და „სარკინოზებსაც“ ეძახდნენ. სამივე ეს სახელი ბიბლიიდან მოდის. ბიბლიის მიხედვით, არაბები სათავეს იღებენ ებრაელთა მამამთავრის აბრაამის ვაჟის ისმაელისაგან. ის აბრაამს ეწოლა ეგვიპტელი მზევალი აგარისაგან. ისმაელის სახელიდან წარმოსდგა „ისმაიტელები“, ხოლო მისი დედის სახელიდან - „აგარაინნი“. „სარკინოზი“, იგივე „სარაკინი“ ერთ-ერთი არაბული ტომის სახელის ბერძნული გაანაზღაურებაა: „კინ“ ბერძნულად ძაღლს ნიშნავს. „სარკინოზი“ ბერძნებს ესმოდათ როგორც სარას ძაღლი. ძაღლში კი, სარას მხეველი - აგარი იგულისხმებოდა.

არაბებმა მალე უზარმაზარი იმპერია - სახალიფო შექმნეს, რომელიც პირინეის ნახევარკუნძულიდან ინდოეთამდე იყო გადაჭიმული (იხ. რუკა 10). მას ხალიფა ედგა სათავეში. ხალიფა ამ ქვეყნად მუჰამედის მოადგილეს ნიშნავს. არაბთა სახელმწიფო თეოკრატიული სახელმწიფო იყო. ეს სიტყვა ორი ბერძნული სიტყვისაგან - „თეო“ - ღმერთი და „კრატია“ - მართვა, გამგებლობა შედგება. თეოკრატიული სახელმწიფო, როდესაც ქვეყნის გამგებელი თავის ხელში აერთიანებს როგორც უმაღლეს სასულიერო, ისე უმაღლეს საერო ხელისუფლებას. არაბთა დაპყრობების კვალდაკვალ ისლამი მათ მიერ დაპყრობილ ხალხებშიც გავრცელდა და ერთ-ერთ მსოფლიო რელიგიად გადაიქცა. სასანიანთა სპარსეთის უკანასკნელმა შაჰმა იზდიგერ III მეფობა არაბებთან წარუმატებელ ბრძოლას შეაღია. 633-652 წლებში არაბებმა მთელი სპარსეთი დაიპყრეს.

სამხრეთ კავკასიაში არაბთა პირველი მარბილი რაზმები 640-იან წლებში გამოჩნდნენ. 654 წ. კი ზომხეთის გავლით ქართლში არაბი სარდალი ჰაბიბ იბნ მასლამ ანუ ჰაბიბი მასლამს ძე შემოიჭრა. ამ დროს ქართლში ერისმთავრად სტეფანოზ II ადარნასეს ძე იყო. ერისმთავარმა არაბთა სარდალს მორჩილება გამოუცხადა, ელჩების ხელით საჩუქრები გაუგზავნა და მისგან ზავი და მშვიდობა ითხოვა. ჰაბიბ იბნ მასლამ ერისთავის საცივილით კმაყოფილი დარჩა.

დინარა

დინარა არაბული ოქროს მონეტაა. მისი სახელწოდება რომაული ოქროს „დენარი“-დან მოდის. არაბული დინარის წონა არაბი ხალხის აბდ ალ-მალქის ხანაში (685-705) განისაზღვრა და უდრიდა 4,25 გრამს.

ძიიყუბი და სენიყუბი

მუჰამედის სიკვდილის შემდეგ არაბებმა პირველ ხალიფად აბუ-ბექრი (632-634) აირჩიეს. შემდგომ - ომარი (634-644), ისმანი (644-656) და ალი (661). ალი მუჰამედის ასულის ფატიმას ქმარი და იმავე დროულად მუჰამედის ძმისშვილიც იყო. ალის მომხრეები მიიჩნეოდნენ, რომ ბიძის სიკვდილის შემდეგ ხალიფობა მხოლოდ მას ეკუთვნოდა. ამიტომ პირველ სამ ხალიფას უკანონოდ თვლიდნენ. ეს დავლი საფუძვლად დაედო განხეთქილების და სამოქალაქო ომს მუსლიმთა შორის. ალის მომხრეებს შიიტები ეწოდათ. დანარჩენებს კი სუნიტები. შიიტობა დღეს ძირითადად ირანსა და მის მომიჯნავე ზოგიერთ ქვეყანაში გავრცელებულია. ჩვენში მუზობლებიდან აზერბაიჯანელები უმთავრესად შიიტები არიან, თურქები და ჩრდილო კავკასიელი მთიელები - სუნიტები. სამოქალაქო ომი არაბთა სახალიფოში 661 წ., ხალიფას ტახტზე მუჰამედი ომაიანის ასულით დამთავრდა. ამის შემდეგ სახალიფოს თითქმის ერთი საუკუნე, 750 წლამდე ომაიანთა დინასტია განაგებდა.

მან ქართველებს უენეგობის სიგელი უბოძა. რომელიც „დაცვის სიგელის“ სახელითაა ცნობილი. სიგელის მიხედვით, ქართველები აღიარებდნენ არაბთა მორჩილებას და იხდიდნენ არაბულსიმიებზე დაწესებულ საქციალურ გადასახადს - ჯიზიას - კოლმეც ერთ დინარს. მათ ეკრძალებოდათ გადასახადის შემცირებისათვის კომლების ხელოვნური გაერთიანება. არც არაბებს ჰქონდათ უფლება დაეკოთხათ კომლები ჯიზიის გაზრდის მიზნით. ქართველები ვალდებული იყვნენ დახმარებოდნენ არაბებს. თავის მხრივ არაბებიც ვალდებულებას იღებდნენ დახმარებოდნენ ქართველებს მტრების წინააღმდეგ ბრძოლაში. სიგელის მიხედვით, ქრისტიანობა არ იღვენიებოდა, მაგრამ გამუსლიმებული ქართველი არაბთა თანასწორად ცხადდებოდა და შესაბამისად ჯიზიის გადასხდისაგან თავისუფლდებოდა.

მალე სახალიფოში შინაომი ატყდა. არაბებმა ქართლი მიატოვეს და VII ს-ის 70-იან წლებამდე სამხრეთ კავკასიისთვის ვერ მოიკციეს. შემდგომ კი მათ ქართლზე და სომხეთზე თოვდისხმები ისევ განაახლეს. არც ბიზანტია თმობდა სამხრეთ კავკასიაში თავის პოზიციებს. ის კარგად იყენებდა ფარნავაზიანთა სხვადასხვა შტოების ბრძოლას პირველობისთვის და პატრიციოსის ანუ ქართლის ერისმთავრის ტიტულს ზან ერთ საგვარეულოს უბოძებდა და ზან მეორეს.

ბიზანტიამ სტეფანოზ II-ს არაბებისადმი დამორჩილება არ აპატიო. 660-იანი წლების ბოლოს მან ქართლის ერისმთავრობა მის ვაჟს გუარამს ჩამოართვა და ფარნავაზიანთა კახური შტოს წარმომადგენელს ნერსე ბაკურის-ძეს (იგივე ნერსე ბაკურიანს) გადასცა.

ერისმთავარმა ნერსე I (668-685) 670-იან წლებში ქართლში შემოჭრილი არაბთა ლაშქარი დაამარცხა. ქართველთა, ამ გამარჯვების შესახებ IX-X სს-ის სომეხთა კათალიკოსი და ისტორიკოსი იოანე დრასხანაკერტელი მოგვითხრობს. შემდგომში ნერსე იძულებული გახდა არაბთა უზენაესობა ეცნო. ამიტომ ბიზანტიის კეისარმა ახლა ქართლის ერისმთავრობა ქართლის პიტიაზშთა, იგივე პეროზიანთა საგვარეულოს წარმომადგენელს არშუშა II-ს (685-700) გადასცა. არშუშას შემდეგ ვარაზ-ბაკური (700-709) ერისმთავრობდა, რომელიც აგრეთვე ბაკურიანთა საგვარეულოდან უნდა ყოფილიყო.

680-იან წლებში ვერც არაბებმა და ვერც ბიზანტიელებმა სომეხთა და ქართლში გადამწყვეტ უპირატესობას ვერ მიაღწიეს. ამიტომ ამ ქვეყნებში აკრეფილი ხარკი შუაზე გაიყვეს. ქართლზე პრეტენზია საზარებამაც განაცხადეს. საბოლოოდ წარმატება მაინც არაბებს ზედათ, რომლებიც ეგრისშიც გადავიდნენ.

ძალზე ცოტა რამაა ცნობილი VII ს-ის ეგრისის შესახებ. ამ საუკუნის 60-იან წლებში ეგრისის მეფე, ქართლის ერისმთავრების მსგავსად, პატრიკიოსის ბიზანტიურ ტიტულს ატარებდა. ეგრისის სამეფოს ხალხურები თითქმის უცვლელი დარჩა. ეგრისის პატრიკიოსს აფხაზთა ორი ერისთავი კვლავაც ემორჩილებოდა, მაგრამ ადრეულ ხანასთან შედარებით მათ მეტი დამოუკიდებლობა ჰქონდათ. ამ დროს ეგრისში შინაომი მძვინვარებდა. პატრიკიოსის ტახტისათვის ერთმანეთს ორი პრეტენდენტი გრიგოლი და ლე-ბარნიკო-სი, იგივე ბარნუკი ებრძოდა. საბოლოოდ გამარჯვება ბარნუკს დარჩა. 697 წელს მისი ვაჟი სერგი ბარნუკის ძე ბიზანტიელებს აუჯანყდა და მათ წინააღმდეგ არაბები თავის სამფლობელოში მოიწვია. მალე არაბებმა ფაქტობრივად მთელი დასავლეთ საქართველო დაიპყრეს და თავიანთი მეციხოვნეები ეგრისის უმნიშვნელოვანეს ციხე-სიმაგრეებში, პირველ რიგში ციხე-გოჯში ჩააყენეს. ბიზანტიელებმა მხოლოდ ფოთი და კიდეც რამდენიმე ზღვისპირა პუნქტი შეინარჩუნეს.

§ 30. არაბთა ბატონობა საქართველოში

ეგრისის დაქვემდებარების მიუხედავად, VIII ს-ის დასაწყისში არაბთა პოზიციები აღმოსავლეთ საქართველოშიც კი არ იყო მყარი. ბიზანტია ცდილობდა ქართლის საერისმთავროზე თავისი გავლენა აღედგინა. ქართლის ერისმთავრები ძველებურად ატარებდნენ ბიზანტიის კეისართა მიერ მინიჭებულ პატრიკიოსის ტიტულს და ხელსაყრელ მომენტს ეძებდნენ არაბთა ბატონობისაგან თავის დასახსნელად. მით უფრო, რომ არაბებმა დაპყრობილ ხალხებს VIII საუკუნის დამდეგიდან ხარკი კიდეც უფრო დაუმიძიეს. ადრევე დაწყებული საკოლონო გადასახდი ჯიზია მათ ახლა სულადობრივად აქციეს, რამაც თითოეული კომლიდან აკრეფილი ჯიზიის ოდენობა საგრძნობლად გაზარდა.

710 წ. ქართლის ერისმთავრის ტახტზე ფარნავაზიანთა კახური შტოს ბაკურიანთა საგვარეულოს წარმომადგენელი ქართლის ერისმთავრის ნერსე I-ის ძე სტეფანოზ III ავიდა. მას ორი ვაჟი მირი, იგივე მირიანი და არჩილი ჰყავდა.

ბიზანტია არ შეურიგდა ეგრისის სამეფოში არაბების გაბატონებას და იქიდან მათ გასაძევებლად ყოველ ღონეს ხმარობდა. 711 წ. კეისარმა ვარდან ფილიპიკოსმა დასავლეთ საქართველოში საგანგებო დავალებით თავისი ელჩი, ბიზანტიის მომავალი კეისარი ლეონ ისაერიელი გამოგზავნა. ლეონი დასავლეთ საქართველოდან კოდორის ხეობით ჩრდილოეთ კავკასიაში უნდა გადასულიყო და ეგრისში გამაგრებული არაბების წინააღმდეგ აღწას-იხები მოეხმრო. ელჩს მალე ფოთის გზით ბიზანტიელთა ლაშქარიც მოჰყვა. ბიზანტიელებმა ციხე-გოჯს ალყა შემოარტყეს. კეისარმა ქართლის ერისმთავარი სტეფანოზ III დასავლეთ საქართველოში არაბებთან საბრძოლველად მოიწვია და ჯერ კიდევ არაბებისაგან გასანთავისუფლებელი ეგრისი უბოძა. სტეფანოზ III-ც თავის უფროს შვილთან მირთან ერთად ეგრისში ჩავიდა და ბიზანტიელთა ლაშქარს შეუერთდა, უმცროსი ვაჟი არჩილი კი ქართლში დატოვა.

714 წ. ქართლში დარუბანდის გზით არაბთა ლაშქარი შემოიჭრა, რომელიც მანამდე ჩრდილოეთ კავკასიაში საზარებს ებრძოდა. ამ ლაშქარის ცნობილი ხარდალი ხალიფა აბდ ალ-მალიქის ძე მასლამა მოუძღოდა. არჩილი ურიცხვ მტერთან შეებმას მოერიდა და თავი ეგრისს შეაფარა. არაბებმა ქართლი ააოხრეს, ეგრისში გადავიდნენ

ბიზანციის კისარმა ლეონ III ისაყილა

ლეონ III ისაერიელი (717-741) ერთ-ერთი დიდი ფიგურაა ბიზანტიის ისტორიაში. ის სამხედრო პირი იყო. მის ხახულს უკავშირდება არაბებთან წარმატებული ბრძოლა. აგრეთვე ერთ-ერთი ქრისტიანული მწკა-ლებლური მიმდინარეობა - ხატმებრძო-ლეობა.

და ციხე-გოგაში გამაგრებული თავიანთი მეციხოვნეების დასახმარებლად გაემართნენ. მათი გამოჩენით შემწეებულმა ბიზანტიელებმა ციხე-გოგას აღყა მოხსნეს და ფოთისკენ დაიხიეს. მირი და არჩილი აფშილეთში გამაგრდნენ.

ბიზანტიელთა მარცხის მიუხედავად, კეისრის ელჩმა ლეონმა დაკისრებულ მისიას თავი ნაწილობრივ მაინც გაართვა და ალან-ოსების დახმარებით აფხაზთი უშუალოდ იმპერიას დაუმორჩილა. ამის შემდეგ ის ალან-ოსებიდან ისევ ეგრისში, აფშილეთში მოვიდა. ლეონს ეგრისიდან სამშობლოსაკენ გაღწევა არაბების გამო გაუჭირდა, სამაგიეროდ აფშილეთის და ოსეთის საზღვარზე მყოფი სობლის, იგივე რკინის ციხე აიღო და იქ გამაგრდა. რკინის ციხეში გამაგრებულ ლეონს ქართლის ერისმთავრის სტეფანოზ III-ის გული მირი, ბიზანტიელი ისტორიკოსის თეოფანე ჟამთააღმწერლის მიხედვით, მარინე (მირი/მირიანი ლათინურად მარინედ გამოითქმოდა, ამიტომ უწოდებს მირიანს თეოფანე მარინეს) ეახლა და შავი ზღვისპირას უნებლად გაიყვანა, საიდანაც კეისრის ელჩი სამშობლოში გაემგზავრა.

სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ ლეონ ისაერიელი ძალე კეისარი გახდა. მან მირს და არჩილს სამსახური დაუფასა და სამეფო გვირგვინები გამოუგზავნა. მირს ეგრისის პატრიარქოსობაც უბოძა. ამის შემდეგ „ქართლის ცხოვრება“ მათ მეფეებად მოიხსენიებს. კეისარმა აფხაზთა ერისთავს ლეონს ერისთავობა მემკვიდრეობით დაუმტკიცა და ქართლისა და ეგრისის მეფეთა ქვეშევრდობა და სამსახური უბრძანა.

კეისრის წყალობის მიუხედავად სტეფანოზ III და მისი ვაჟები არაბთა მძლავრობის გამო ვერც ქართლსა და ვერც ეგრისში თავს მყარად ვერ გრძნობდნენ.

მათ უფრო, რომ დასმხრეთ კავკასია ფაქტობრივად არაბთა და ხაზართა შორის ზმირი ლაშქრობების ასპარეზად იქცა. არაბები იმხანად საუკუნო გზების ხელში ჩაგდების მიზნით, კავკასიის ჩრდილოეთით ხაზართა სახაკანოს ეომებოდნენ, თანაც გზად ქართლსა და ეგრისს არაბედნენ, რომლებსაც ხან ბიზანტიელთა, ხანაც ხაზართა მოკავშირეობაში სდებდნენ ბრალს.

725 წ. არაბთა სახალიფოს ტახტზე ახლად ასულმა ხალიფა ჰიმამმა (724-743) კავკასიაში ხაზარების წინააღმდეგ საბრძოლველად არაბი სარდალი ჯარაჰ იბნ აბდ ალ-ლაჰი (აბდ ალ-ლაჰის ძე ჯარაჰი) გამოგზავნა. ხაზარეთისაკენ მიმავალი ჯარაჰი ჯერ ქართლში შემოვიდა. მან ქართლის მოსახლეობას ჰაბიბ იბნ მასლამას მიერ გაცემული „დაცვის სიგელი“ განუახლა. ამავე დროს სრულიად ახალი გადასახადი „ხარაჯი“ დააკისრა. „ხარაჯი“ საადგილმამულო გადასახადი იყო და მოსავლიდან აიღებოდა. აქედან მოდის ქართული სიტყვები: „ხარკი“, „ხორჯი“, „ხარჯი“. ახალმა გადასახადმა ქართლში არაბთა უღელს კიდევ უფრო დაამძიბა.

728-730 წლებში ხაზარეთში კვლავ ილაშქრეს ჯერ მასლამა იბნ აბდ ალ-მალიქმა და შემდგომ ჯარაჰ იბნ აბდ ალ-ლაჰმა. ამავე დროს მათ როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველო დალაშქრეს და ქვეყანა ააოხრეს.

არაბებს ქართველებმა ხაზარები დაუპირისპირეს. 730 წ. სტეფანოზ III-ის მოწვევით, აღმოსავლეთ აზიურკავკასიაში ხაზარები შემოიჭრნენ და გადამწყვეტ ბრძოლაში არაბები სასტიკად დაამარცხეს. ამის შემდეგ სტეფანოზ III და მისი ვაჟების ძალაუფლება როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში, შედარებით განმტკიცდა. სტეფანოზ III უკვე „ქართველთა და მეგრელთა ერისთავ-ერისთავთა უფლის“ ტიტულს ატარებდა. აქ „ქართველი“ ქართლის საერისმთავროს, „მეგრელი“ კი, ეგრისის საერისმთავროს მოსახლეს ნიშნავდა.

ამგვარად, ჩვენმა წინაპრებმა არაბების, ბიზანტიელების და ხაზარების დაპირისპირება კარგად გამოიყენეს და VIII ს-ს I ნახევარში საქართველოს გაერთიანება დროებით მაინც მოახერხეს.

ქართველთა ამ დიდ წარმატებას არაბთა ახალი დამსჯელი ლაშქრობა მოჰყვა. 735-738 წლებში ხაზარებთან და მათ მოკავშირე ქართლისა და ეგრისის ერისმთავარ სტეფანოზ III-თან საბრძოლველად

არაბთა ხალიფამ თავისი ნათესავი მუჰამედის ძე მერვანი გამოგზავნა. ეს არაბი სარდალი საქართველოში მურვან წყუს სახელითა ცნობილი. ქართველი მემკვიდრის ცნობით, მას „ყრუ“ მისი სისასტიკისა და დაუნდობლობის გამო ეწოდა. მურვან წყრ ქართლში 120 თათისანი ლაშქრით შემოიჭრა. სტეფანოზ III არჩილთან ერთად კვლავ ეგრისში გადავიდა. ქართლის ერისმთავარს არაბთა სარდალი დაედევნა. არაბთა ლაშქარი ჯერ არგვეთს მოადგა. არგვეთის ერისთავემამა ძმებმა დავითმა და კონსტანტინემ მტერს მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს. მიუხედავად ამისა, ქართველები დამარცხდნენ. ტყვედ ჩაეპარდნენ ერისთავეებს არაბებმა

ომიანები და აბსიანები

661 წლიდან არაბთა სახალიფოს ომაიანთა დინასტია განაგებდა. მურვან წყრ ამ დინასტიკის გამოსული უკანასკნელი ხალიფა იყო. 749 წ. სახალიფოს სათავეში ახალი აბასიანთა დინასტია ჩაუდგა. აბასიანებმა დაპყრობილ ხალხებს ხარკი კიდევ უფრო გაზარდეს. ისინი ქრისტიანობის მომართვა იბანებთან შედარებით შეუწყნარებლობით გამოირჩეოდნენ.

ისლამში გადასვლა მოითხოვეს. მათ კი, ქრისტიანობისათვის მოწამებრივი სიკვდილი არჩიეს. ქართულმა ეკლესიამ დავითო და კონსტანტინე წმინდანებად შერაცხა. მათი ნეშტი მოწამეთას ეკლესიაშია დასვენებული.

არაგვეთიდან არაბები ციხე-გოჯისაკენ დაიძრნენ, რომელიც იმაჰმად ქართველებს ეკავათ. არაბებმა აიღეს ეს კარგად გამაგრებული, საშლულდანი ციხე-ქალაქი და შიდა ეგრისი მთლიანად მოაოხრეს. შემდეგ მტრის ლაშქარი ანაკოფიის ციხეს მიაღწა, სადაც მირი, არჩილი და ფეხაზეთის ერისთავი ლეონი იყვნენ გამაგრებულები. ბრძოლის წინ არაბთა ლაშქარში ვიღღებამ ფეფოქა, რაბატ 35 ათასი არაბი იმსხვერპლა. ქართველები ციხიდან გამოვიდნენ და მტერი სასტიკად დაამარცხეს. ამ ბრძოლაში მირი დაიჭრა და ჭრილობისგან გარდაიცვალა. ამჯერად არაბთა ლაშქარი იძულებული გახდა უკან დაეხია. 738 წ. არაბებმა კოდორის ხეობაში რკინის (სობლის) ციხე აიღეს, სადაც მირის ვაჟი ევსტატე შეიპყრეს და აწამეს. ამავე წელს სტეფანო III გარდაიცვალა. მისი ცხედარი ეგრისიდან გადმოსაყენეს და ატენის სიონში დაკრძალეს. მირს მემკვიდრე აღარ დარჩა. ქართლსა და ეგრისში მისი ძმა არჩილ III გამეფდა (738-762). 744 წელს შურვან ყრუმ სამხრეთ კავკასია დატოვა და ხალიფას ტახტი დაიკავა.

შურვან ყრუს სახალიფოში გამგზავრების შემდეგ არჩილმა ეგრისში თავისი უფროსი ვაჟი იოანე დატოვა, თვითონ კი უმცროსი შვილივე ჯუანშერთან ერთად აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა. მებატინის ცნობით, თბილისი და საერთოდ ქართლი ისე იყო აოხრებული, რომ არჩილ მეფე აქ კერ გაჩერდა და კახეთში გადავიდა. 762 წ. აღმოსავლეთ საქართველოში არაბთა ახალი ლაშქარი შემოიჭრა და კახეთს მოადგა. არჩილმა გადაწყვიტა ქვეყანა აოხრებისაგან ეხსნა. ამიტომ არაბთა სარდალს ეხსლა. სარდალმა არჩილი თავდაპირველად დიდი პატივით მიიღო, მაგრამ მალე მუსლიმობაში გადასვლა მოსთხოვა. მეფემ რჯულის დათმობას სიკვდილი არჩია. ქართულმა ეკლესიამ ის წმინდანად შერაცხა. კახელმა აზნაურებმა გოდერძიანთა თაოსნობით არაბთა მიერ წამებული არჩილ მეფის ცხედარი ღამით მოიპარეს და ერწოში მის მიერვე აგებულ ნოტკორის ტაძარში დაკრძალეს.

არჩილ მეფის სიკვდილის შემდეგ არაბთა უღელი აღმოსავლეთ საქართველოში ძალზე დამძიმდა. თბილისში არაბი ამირა დაჯდა და არაბთა უშუალო გამგებლობა დაამყარა. „ამირა“ არაბულად „მხედართმთავარს“, „მთავარს“ აღნიშნავს. მას ევალებოდა ადგილზე ჯარების ხელმძღვანელობა, გადასახადის აკრეფა, სამართლის წარმოება. ამირები დიდი უფლებებით სარგებლობდნენ და თავიანთი სახელით არაბულ მონეტებსაც ჭრიდნენ. არაბი ამირები თბილისში VIII ს-ის პირველ ნახევარშიც იმყოფებოდნენ, მაგრამ ეს უფრო დროებით, ეპიზოდურ ხასიათს ატარებდა. VIII ს-ის 60-იანი წლებიდან კი, თბილისი მათი მუდმივი სამყოფელი ხდება. ამირა თავდაპირველად მთელ ქართლის საერისმთავროს განაგებდა და „ქართლის ამირად“ იწოდებოდა. მოგვიანებით არაბ ამირას მხოლოდ თბილისი და მისი მომიჯნავე ტერიტორია ემორჩილებოდა ამიტომ „ქართლის ცხოვრებაში“ ის „ტფილელ ამირად“ ან კიდევ „ტფილისის ამირად“ მოიხსენიება. საამიროს დაარსების შემდეგ არაბებს ქართლში ერისმთავრობა არ გაუუქმებიათ. მათ ერისმთავარი ქართული ქრისტიანულ-ფეოდალური საზოგადოების მართვისათვის სჭირდებოდათ. თუმცა ერისმთავრის ხელისუფლება ძალზე შეიზღუდა. მას ძირითადად ქართული ლაშქრის გამოყვანის და არაბების სასარგებლოდ გადასახადის აკრეფის ფუნქცია რჩებოდა.

ქართლში არაბი ამირების ხელისუფლების განმტკიცებას განსაკუთრებით შეუწყო ხელი ხაზართა მიერ არჩილის ვაჟის ქართლის ერისმთავრის ჯუანშერის დატყვევებამ.

ხაზართა ზაკანმა ქართლის ერისმთავარს ჯუანშერ II-ს (762-764) მოციქულები გამოუგზავნა და თავისი დის, სილამაზით განჩიქვლილ შუშანას ხელი სთხოვა, რაზეც უარი მიიღო. ცხადია, ხაზართა მბრძანებელს მხოლოდ შუშანას სილამაზე არ ამოძრავებდა. მას არაბთა წინააღმდეგ ქართლის საერის-მთავროს მოკავშირეობა სურდა. დამოყვრებაზე უარი ფაქტობრივად ხაზართა მოკავშირეობაზე უარის თქმას ნიშნავდა. საქმი ისაა, რომ ჯუანშერმა მშვენიერად იცოდა, ხაზართა მოკავშირეობას და მათთან ერთად არაბთან წინააღმდეგ ლაშქრობას, არაბთა მხრივ ქვეყნის მორიგი სასტიკი დარბევა მოჰყვებოდა. არაბთა საბოლოოდ განდევნის იმედი კი, თუნდაც ხაზართა მეშვეობით, მას იმჟამად არ ჰქონდა.

განრისხებულმა ზაკანმა 764 წელს აღმოსავლეთ საქართველოში დიდი ლაშქარი გამოგზავნა. ხაზარებმა კახეთი და ქართლი დაარბიეს, თბილისი შემუსრეს, კახეთის ერთ-ერთ ციხეში გამაგრებული ჯუანშერი და მისი და შუშანა დაატყვევეს და დარიალის გზით ხაზარეთისაკენ გზას გაუყენეს. შუშანამ „ურჯულ“ ზაკანის ცოლობას სიკვდილი ამჟღავნა. მან ბეჭედში შენახული საწამლაჟი დალია და სული განუტევა. მებატინის ცნობით, ზაკანმა, განრისხებულმა იმით, რომ შუშანა ვერც ცოცხალი და ვერც მკვდარი ვერ იხილა, თავისი სარდალი სიკვდილით დასაჯა. ჯუანშერმა ხაზართა ტყვეობაში შეიდი წელი გაატარა.

ჯუანშერის შემდეგ ქართლის ერისმთავარი მისი ნათესავი ნერსე I-ის შვილიშვილი, ნერსე II ადარნასეს ძე გახდა. ეს ერისმთავარი იოანე საბანისძის „აბო ტფილელის მარტყოლობიდანა“ ცნობილი. 773 წ. ნერსე ანტიარაბულ საქმიანობისათვის ხალიფა ალ-მანსურმა მის მიერვე აგებულ სახალიფოს ახალ

ბაღდადი მდ. ტიგროსის ნაპირას მდებარეობს. ის არაბთა სახალიფოს დედაქალაქად 762 წ. საგანგებოდ ააშენა ხალიფა ალ-მანსურმა. „ბაღდადი“ სპარსულად, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „ღვთის ნაბოძებს“ ნიშნავს. დღეს ბაღდადი ერაყის დედაქალაქია.

საქართველოში, აფხაზეთში ლეონ II-თან გადავიდა. არაბებმა მის ნაცვლად ერისმთავრად მისი დისწული სტეფანოზ IV დანიშნეს, რომელიც იმავდროულად ნერსე I-ის შვილიშვილი, მისი უმცროსი ვაჟის გურგენის ძე იყო. სტეფანოზ IV ქართლის ტახტზე გორგასლიანთა კახური შტოს, ბაქურიანთა უკანასკნელი წარმომადგენელია.

ჯუანშერის ჯერ კიდევ ხაზართა ტყვეობაში ყოფნის დროს მისი ძმა ეგრისის ერისმთავარი იოანე უძეოდ გარდაიცვალა. ასეთ ვითარებაში ეგრისის ტახტი აფხაზთა ერისთავს ეკუთვნოდა, რომელიც, როგორც გვახსოვს, ეგრისის მეფის გუბაზ II-ის ბიძის აფსირტეს შთამომავალი და ეგრისის სამეფო დინასტიის გვერდითი შტოს წარმომადგენელი იყო. აფხაზთა ერისთავს ლეონ I-ს მიერის ასული გურანდუხტი ჰყავდა ცოლად, რაც აფხაზთა ერისთავების პრეტენზიას დასავლეთ საქართველოს ტახტზე კიდევ უფრო აძლიერებდა. ასეთ ვითარებაში აფხაზეთის ერისთავმა ეგრისის სამეფო ტახტზე თავისი კანონიერი უფლება გამოიყენა და მთელი დასავლეთ საქართველო გააერთიანა. ლეონ II სამეფოს დედაქალაქად ქუთაისი აქცია. თავდაპირველად ის მთავრის ტიტულს ატარებდა და ბიზანტიის კეისრის ქვეშევრდომად ცნობდა თავს. VIII ს-ის 90-იან წლებში ხაზართა ზაქანის დახმარებით, რომლის ასულის წულიც ის იყო, ლეონ II თავი ბიზანტიისაგან დამოუკიდებლად გამოაცხადა და აფხაზთა მეფის ტიტული მიიღო. ამის შემდეგ ქართველ წყაროებში დასავლეთ საქართველო საუკუნეთა მანძილზე „აფხაზეთად“ იწოდება. ახლადწარმოქმნილი აფხაზთა სამეფო ვრცელი ქვეყანა იყო. მას დასავლეთით შავი ზღვა ესაზღვრებოდა, ჩრდილო-დასავლეთით მისი საზღვარი მდ. ნიკოფსისამდე (დღევანდელი მდ. ნეგეფსუზო) აღწევდა. მდ. ნიკოფსისის შესართავთან, მარცხენა ნაპირზე, დღევანდელი ქალაქ ტუაფსის ჩრდილო-დასავლეთით დაახლ. 40 კმ-ის დაშორებით, ზღვის ნაპირას მდებარეობდა ქალაქი ნიკოფსისი, იგივე ნიკოფსია. დღეს ამ ადგილს „ნოვია მიზილოვკა“ ეწოდება. ძველი ნაქალაქარიდან დღეისათვის აქ მხოლოდ ციხე-სიმაგრის ნანგრევები შემორჩენილი. ამ ნანგრევების კედლის ქვის წყობა ძალზე წააგავს VIII-X სს-ის ქართული ციხე-სიმაგრეების კედლების წყობას. ჩრდილოეთით აფხაზთა სამეფოს კავკასიონის მთავარი ქედი ესაზღვრებოდა, აღმოსავლეთით - ლიხის ქედი, სამხრეთით - ფერისათის ანუ ღაროს ქედი. უიდეურესი სამხრეთ-დასავლეთით აფხაზთა სამთავროს საზღვარი ქალაქ ტრაპეზუნტსაც მოიცავდა. აფხაზთა სამეფოს ბიზანტიის დამოკიდებულებისაგან გათავისუფლების შემდეგ, ამ სამეფოს საზღვარმა ბიზანტიასთან მდინარე ჭოროხზე გადაინაცვლა.

VIII ს-ის II ნახევრის ქრონოლოგიკური მხარეა იოანე სპანისძე აფხაზთა სამთავროს საზღვრების შესახებ

„ქვეყანა იგი სავსეა ქრისტეს სარწმუნოებით. და არაიგი ურწმუნო არ ცხოვრობს მკვიდრად მის საზღვრებში. ამ ქვეყნის საზღვრებია: პონტოს ზღვა ... ქალდიის საზღვრამდე. იქ არის ტრაპეზუნტი, ნავსადგომი აფსარეისა (გონიო) და ნაფსაის (ნიკოფსიის) ნავსადგური. ეს ქალაქები და ადგილები საბრძანებელია ქრისტეს მსახურის იონია (ბერძენია) მეფისა, რომელიც ტახტზე ზის დიდ ქალაქ კონსტანტინოპოლში“. ქალდეა იგივე ხალდეა არა ისტორიული ჭანეთი ეწოდებოდა დღევანდელი თურქეთის შავი ზღვის სანაპიროს, ტრაპიზონის სამხრეთ-დასავლეთით მდ. ვიზო ირმაკამდე. იოანე სპანისძესთან აფხაზეთის სამთავრო იმხანის საზღვრებშია წარმოდგენილი, როდესაც ლეონ II ჯერ კიდევ ბიზანტიის კეისარს ემორჩილებოდა.

ზღვისპირა ტერიტორიას მდ. ნიკოფსისიდან ანაკოფიის ციხე-სიმაგრემდე, ცხუმის საერისთავო ვრცელდებოდა ანაკოფიიდან მდ. კლისურამდე, ოდიშის საერისთავო - მდ. კლისურიდან მდ. ტეხურამდე, გურიის საერისთავო - პალისტომის ტბიდან მდ. ჭოროხის შესართავამდე, თაქვერის საერისთავოს გვიანდელი რაჭა-ლეჩხუმი ეჭირა, სვანეთის საერისთავო ძირითადად დღევანდელი ზემო და ქვემო სვანეთს მოიცავდა, არგვეთის, იგივე შორაპნის საერისთავო - ლიხის ქედლიდან ქუთაისამდე ვრცელდებოდა, ქალაქი ქუთაისი და კოლხეთის დაბლობი მდ. ტეხურამდე სამოქალაქოს საერისთავოში შედიოდა (იხ. რუკა 11).

დედაქალაქში ბაღდადში დაიბარა და საეპრობილეში ჩააგდო. სამი წლის შემდეგ ახალმა ხალიფამ ნერსე საეპრობილედან გაანათავისუფლა და სამშობლოში გამოეშავა.

სამშობლოში დაბრუნებული ნერსე ერისმთავარი მაინც არაბებთან ბრძოლას განაგრძობდა. როცა ის დარწმუნდა, რომ საკუთარი ძალებით არაბებს ვერ დამარცხებდა, დახმარების სათხოვნელად თავისი ამალით ხაზართა ზაქანის კარზე გაემგზავრა. ხაზარებიდან მან რეალური დანაშაუმა ვერ მიიღო და ამის შედეგად დასავლეთ

ლეონ II აფხაზთა მეფემ სამეფო რვა საერისთავოდ დაყო. საკუთარი აფხაზთა საერისთავო მოიცავდა შავი

ბიზანტიის ხელისუფლება დასავლეთ საქართველოს დამოუკიდებელ სამეფოდ ჩამოყალიბებას აღვიღად არ შერიგებია. ბიზანტიელებმა 832 წ. და 840-იან წლებში ზღვით ორჯერ ილაშქრეს აფხაზთა სამეფოს წინააღმდეგ, ქართველებმა მტერი ორჯერვე დაამარცხეს და დამოუკიდებლობა შეინარჩუნეს.

§ 31. ქართული სამეფო-სამთავროები IX საუკუნეში

VIII ს-ის მიწურულიდან ქართველი ხალხის ბრძოლას არაბთა წინააღმდეგ სათავეში ჩაუდგა ქართლის ერისმთავარი აშოტ ბაგრატიონი. რომელმაც საერისმთავრო ტახტზე ფარნავაზიანთა კახური შტო, ბაკურიანები შეცვალა. აშოტ ბაგრატიონი ადარნასეს ძე ქალის საზით ბიერტიან-ფარნავაზიანთა კლარჯული შტოს წარმომადგენელი იყო: მისმა წინაპარმა, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, VI-VII სს-ის მიჯნაზე ცოლად მოიყვანა გურგენ-გუარამ ერისმთავრის ასული, სტეფანოზ I-ის და ლატავრა. აშოტ ბაგრატიონის უფროსი და ლატავრა კი ცოლად ჰყავდა ქართლის ერისმთავარს ჯუანშერ II-ს.

არაბთა საამიროს ჩამოყალიბებამ და ერისმთავრის ხელისუფლების დაკნინებამ ქართლის საერისმთავროში ადგილობრივ მთავართა ხელისუფლება გააძლიერა, რასაც ქართლის საერისმთავროს ფაქტობრივად ცალკეულ სამთავროებად დაშლა მოჰყვა. აშოტს კახეთი და პერეთი უკვე აღარ ემორჩილებოდა.

პერეთის სამთავრო VIII ს-ის 60-იან წლებში შეიქმნა. ის ძირითადად ისტორიულ კამბეჩოვანს ანუ ქიზიყს, გვიანდელ საინგილოს და აგრეთვე ქალაქ შაქს (დღევანდ. ნუსა აზერბაიჯანში) და მის ქვეყანას მოიცავდა. მისი აღმოსავლეთი საზღვარი დღევანდელ მდ. ალჯიგან-ჩაიზე გადიოდა. ამ მდინარის სათავეში მდებარე კავკასიონის ქედიდან ჩამომავალ შტოს დღესაც გურჯი-ღალი ანუ ქართველთა ქედი ეწოდება. პერეთის მთავრები თავდაპირველად პატრიკიოსის ბიზანტიურ ტიტულს ატარებდნენ, 893 წლიდან კი მათ მეფის ტიტული მიიღეს. ქართველები არაბების ხანიდან პერეთს რანსაც ეძახდნენ, რადგან პერეთის ძირითადი ნაწილი - კამბეჩოვანი VII სის ბოლოდან ერთ ხანს რანის ანუ მტკვრის მარჯვენა ნაპირის აღბანეთის სამთავროსთან იყო მიერთებული. პერთა, იგივე რანთა პირველი მეფე იყო გრიგოლ-ჰამამი. პერთა სამეფო ოთხი საერისთავოსაგან შედგებოდა: შტორისა და მაჭის (მდ. ალაზნის მარცხენა სანაპიროზე), ვეჯინისა და ზორნაბუჯის (მდ. ალაზნის მარჯვენა სანაპიროზე) სამეფოს დედაქალაქი იყო შაქი.

კახეთის დამოუკიდებელი სამთავრო VIII ს-ის 80-იან წლებში შეიქმნა. კახეთის პირველი მთავარი იყო გრიგოლი, რომელიც ფარნავაზიანთა კახურ შტოს ეკუთვნოდა. ერთხანს გრიგოლი ისე გაძლიერდა, რომ კახეთთან ერთად შიდა ქართლიც დაიკავა. გრიგოლის ეს წარმატება ხანმოკლე აღმოჩნდა. აშოტ კურაპალატმა თავისი სიძის აფხაზთა მეფის თეოდოსის დახმარებით ის დაამარცხა და შიდა ქართლი ქსნამდე წაართვა. გრიგოლი თავის სამხედრო ძალად ძირითადად მთიულებს და წანარბს იყენებდა. წანარბები, ისტორიულ ზევში მოსახლე ქართულ ტომს ეწოდებოდა. წანართა ერთი ნაწილი ამ დროისათვის თანდათან კახეთში ჩამოსახლდა. გრიგოლის სიკვდილის შემდეგ კახეთის სამთავროს ტახტზე წანართა დინასტია ავიდა. ამიტომ კახელებს VIII-X საუკუნეების წყაროებში წანარბებსაც ეწოდებენ. ასალი დანასტიის მთავრები ქორეპისკოპოსის ტიტულს ატარებდნენ, რაც დაბა-ქვეყნის, პროვინციის ეპისკოპოსს ნიშნავს (იხ. რუკა 12).

ქართლის ერისმთავრის აშოტის წინაშე ორი ამოცანა იდგა: არაბთა განდევნა და ქართლის საერისმთავროს ერთიანობის აღდგენა. არაბთა წინააღმდეგ ის პირველ რიგში აფხაზთა სამეფოს დაუკავშირდა და თავისი ასული აფხაზთა მეფის ლეონ II-ის მექვედრეს, აფხაზთა მეფე თეოდოს I-ს მიათხოვა. აშოტმა მჭიდრო ურთიერთობა დაამყარა ბიზანტიის იმპერიასთანაც და კეისრისაგან ერთ-ერთი უმაღლესი ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტული - „კურაპალატობა“ მიიღო. ქართლის ერისმთავარმა ისარგებლა სახალიფოში გაჩაღებული შინა ომითა და არაბთა წინააღმდეგ ბრძოლაში თავდაპირველად დიდ წარმატებას მიაღწია. როგორც ქართველი მემატიანე მოგვითხრობს, აშოტ კურაპალატმა თბილისი და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის უდიდესი ქალაქი ბარდავი „სახლად თვისად გაიხსნა“ და მათ შორის მდებარე ტერიტორიაც დაიჭირა.

სახალიფოში შინა ომის დასრულების შემდეგ არაბებმა აშოტ კურაპალატს დიდი ძალებით შემოუტყეს. აშოტი იძულებული გახდა ოჯახთან და ამაღლასთან ერთად ბრძოლით გაეკაფა გზა და შიდა ქართლიდან თავის სამკვიდრო მამულში შავშეთ-კლარჯეთში გადასულიყო. იმაჟამად შავშეთ-კლარჯეთი არაბებისაგან ძალზე აოხრებული იყო. აშოტ კურაპალატის აქ დამკვიდრებით დაიწყო ამ მხარის აღორძინება. ქვეყანა ნელ-ნელა მოშენდა. აშოტმა თავის რეზიდენციად ჯერ კიდევ ვახტანგ

გორგასლის დროს აშენებული, მაგრამ იმხანად ნანგრევებად ქცეული არტანუჯის ციხე-ქალაქი გაიხსნა, რომელიც ხელახლა ააშენა. მალე ეს ქალაქი სამხრეთ კავკასიის უდიდესი სავაჭრო ცენტრად გადაიქცა. ამ დროისათვის ქართლის საერისმთავროს ცენტრალური ნაწილი თბილისისათვის არაბებს ეკავათ. პერეთი და კახეთი დამოუკიდებელ სამთავროებს წარმოადგენდნენ, რომელზედაც ქართლის ერისმთავარს ხელი აღარ მიუწვდებოდა. ამიტომ იმჟამად ქართლის ანუ ქართველთა საერისმთავრო ფაქტობრივად ძველი ქართველთა საერისმთავროს მხოლოდ სამხრეთ-დასავლეთ ტერიტორიებს - სამცხე-ჯავახეთ-კლა-არტაანს მტკვრის ხეობაში; შავშეთ-კლარჯეთ-ნიგალის ხევსა და ტაოს ჭოროხის ხეობაში - მოიცავდა (იხ. რუკა 13). ამისდა მიუხედავად, როგორც ამოტ კურაპალატი, ისე მის თანამედროვეებს ეს ფაქტობრივად ახლადშექმნილი პოლიტიკური ერთეული - ქართველთა საკურაპალატი - ძველი ქართლის სამეფოსა და ქართლის საერისმთავროს მემკვიდრედ მიიჩნდათ და აშოტს „ქართველთა ზედა მთავარს“ უწოდებდნენ.

საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთით პოლიტიკური ცენტრის გადანაცვლებას ამ მხარეში ქვეყნის კულტურული ცენტრის გადანაცვლებაც მოჰყვა. ამოტ ბაგრატიონისა და მისი მემკვიდრეების კარზე თავი მოიყარეს ჩვენი სამშრობოს დიდმა პატრიოტებმა და ქართული კულტურის მომაბაებრებმა. მათ შორის პირველ რიგში გამოიჩინილ ქართველი საეკლესიო მოღვაწე გრიგოლ ხანძთელი და მისი მოწაფეები უნდა დავასახელოთ, რომლებმაც აქ დიდი სამონასტრო მშენებლობა გააჩაღეს. ეს დიდი სამონასტრო მშენებლობა არაბებთან ბრძოლის ფონზე მიმდინარეობდა. ამ ბრძოლაში აშოტ კურაპალატი დიდ წარმატებასაც აღწევდა და დროდადრო შიდა და ქვემო ქართლსაც ეუფლებოდა. 826 წელს იგი არაბთა წინააღმდეგ ერთ-ერთი ასეთი ლაშქრობის მომზადების დროს არაბთა მიერ მოსყიდულ შეთქმულთა ხელით დაიღუპა. აშოტს სამი ვაჟი - ადარნასე, ბაგრატ და გუარამი დარჩა. მისი გარდაცვალების შემდეგ კურაპალატის ტიტული ბიზანტიის კეისარმა მის შუათანა ვაჟს ბაგრატ I-ს (დაახლ. 830-იანი-876) უბოძა. ამავე პერიოდში ქართლი არაბთა მორიგი შემოსევის ასპარეზად იქცა. ბაგრატმა და მისმა ძმებმა მამის სამფლობელოს მნიშვნელოვანი ნაწილი დაკარგეს და ერთ ხანს არაბებს ხარკსაც კი უხდიდნენ.

IX ს-ის შუა წლებში არაბთა სახალიფომ დაშლა დაიწყო. სახალიფოს ცალკეული პროვინციები და მათი ამირები განდგომის გზას დაადგნენ. ამ მხრივ გამონაკლისს არც თბილისის ამირა წარმოადგენდა, რომელიც ქართლში სახალიფოსათვის აკრეფილი ხარკის დიდ ნაწილს თვითონ ითვისებდა. სახალიფოსთან ბრძოლაში თბილისის ამირა ქართველ მეფე-მთავრებსაც ეყრდნობოდა. ხალიფამ ამირას საგანგებოდ დასჯა გადაწყვეტა და მის წინააღმდეგ 853 წ. ბულა-თურქის მეთაურობით ასოციაციისანი ლაშქარი გამოგზავნა. ბულად ჯერ სომხეთი დალაშქრა და შემდეგ თბილისს მოადგა. არაბთა სარდალმა თბილისი აიღო და ამირა საპაქი სიკვდილით დასაჯა. ამავე დროს მისმა ერთ-ერთმა სარდალმა ზირაქმა ქართლის სხვადასხვა მხარეები მოარბია. ბულა თურქის საქართველოში ლაშქრობის შესახებ ცნობა ატენის სიონის ერთ-ერთმა ფრესკულმა წარწერამაც შემოგვინახა: „თვესა აგვისტოსა ზუთსა, დღესა შაბათსა, ქორონიკონსა 73-სა (853 წ.) ... ქალაქი ტფილისი დაწვა ბულად და შეიპყრა ამირაი საპაქ და მოკლა და მასავე თვესა აგვისტოსა 25-სა, დღესა შაბათსავე ზირაქ შეიპყრა კახაი და ძეი მისი თარხოჯი.“

წარწერაში მოხსენებული კახა იგივე ქართველი მთავარი კოსტანტი-კახაა, რომელიც არაბმა სარდალმა ქრისტეს რჯულის ერთგულებისათვის აწამა. კოსტანტი-კახას მოწამეობრივი ცხოვრების აღწერა უცნობი ავტორის თხზულებამ „კოსტანტი კახის წამებამ“ შემოგვინახა.

ბულა-თურქის ლაშქრობამ ქართლში თბილისის ამირას ხელისუფლება დაასუსტა. ამით პირველ რიგში აშოტის შვილებმა ბაგრატ კურაპალატმა და მისმა ძმებმა ისარგებლეს. მათ მამის სიკვდილის შემდეგ დაკარგული ტერიტორიების დიდი ნაწილი დაიბრუნეს. ბაგრატის უმცროსმა ძმამ გუარამ მამფელში (მამა-უფლის) თბილისის ამირას ქვემო ქართლის ერთი ნაწილი გამოსტყა. თბილისის ამირასთან ბრძოლაში გუარამს მისი ცოლის ძმა ერთ-ერთი სომხური სამთავროს, შირაქის მთავარი აშოტ I ბაგრატუნი ეხმარებოდა. ამ დახმარების სანაცვლოდ გუარამი იძულებული გახდა ამირასათვის წარმოებული ტერიტორიიდან მიეწებ თავისი სომეხი მოკავშირისათვისაც ეწილადა. თანდათან სომეხთა მთავარმა ქვემო ქართლში თავისი სამფლობელო გააფართოვა. ქართული მიწების მიტაცების გამო აშოტი თავს „სომეხთა და ქართველთა მთავარს“, 885 წ. მეფის ტიტულის მიღების შემდეგ კი „სომეხთა და ქართველთა მეფეს“ უწოდებდა.

IX ს-ის 80-იან წლებში არგვეთიდან თრიალეთში დიდებულ აზნაური ლიპარიტ ბაღვაში გადმოვიდა. მან თრიალეთისა და შიდა ქართლის გამოყოფ ქედზე კლდეკარის ძლიერი ციხე-სიმაგრე ააგო და თავი ბაგრატ კურაპალატის ვაჟისა და მემკვიდრის დავით I კურაპალატის (876-881) ყმად გამოაცხადა. ლიპარიტ ბაღვაში იმთავითვე ჩაება ქართველ მეფე-მთავართა მიერ წარმოებულ ბრძოლაში თბილისის საამიროს წინააღმდეგ, რომელიც მის ახლად შეძენილ მამულს ემიჯნებოდა. ბაგრატიონების

მფარველობით თანდათანობით ბაღვაშებმა თრიალეთი და მისი მომიჯნავე ტერიტორია დაიკავეს, კლდეკარის საერისთავო შექმნეს და საქართველოს ერთ-ერთ უძლიერეს ფეოდალურ საგვარეულოდ გადაიქცნენ (იხ. რუკა 14).

888 წ. დავით I კურაპალატის ვაჟმა ადარნასე II ბაგრატიონმა (888-923) ბიზანტიის კეისრის კურთხევით, „ქართველთა მეფის“ ტიტული მიიღო. ამით მან ფაქტობრივად ძველი ქართლის სამეფოს აღდგენა და მის ყოფილ ტერიტორიაზე პრეტენზია გამოაცხადა. თუმცა ძველი ქართლის სამეფოს მიწების შეკრებას და მით უფრო ისტორიული საქართველოს საბოლოო გაერთიანებას ორ საუკუნეზე მეტი ხანი დასჭირდა.

§ 32. საქართველოს ეკლესია ადრეფეოდალურ ხანაში

1. ქრისტიანული სამყარო IV-VI სს-ში და ქართული ეკლესია.

რომის იმპერიაში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების შემდეგ, დღის წესრიგში დადგა ქრისტიანული რწმენის სიმბოლოს ერთხელ და სამუდამოდ დადგენა, ანუ იმ უმთავრესი და ზუსტი დებულებების ჩამოყალიბება, რომლებიც გადმოსცემდნენ ქრისტიანული რწმენის ძირეულ არსს.

რწმენის სიმბოლო განსაზღვრა 325 წ. ქალაქ ნიკეის I მსოფლიო საეკლესიო კრებამ. 381 წ. კონსტანტინოპოლში მოწვეულმა II მსოფლიო საეკლესიო კრებამ ეს განსაზღვრება მთელი რიგი დამატებებით შეავსო.

ქრისტიანული რწმენის სიმბოლოს დადგენისას მთავარი იყო ქრისტიანული სარწმუნოების სამ საწყისს - მამა ღმერთს, ძე ღმერთს - ქრისტესა და სული წმინდას შორის ურთიერთ მიმართების დადგენა, ანუ წმინდა სამების გაგების საკითხი. იმეამად ზოგი ღვთისმეტყველი ქრისტეს მამა ღმერთის ტოლად არ თვლიდა, ზოგიც სული წმინდას დამოუკიდებელ საწყისად არ მიიჩნევდა. ნიკეის და კონსტანტინოპოლის მსოფლიო კრებებმა ერთხელ და სამუდამოდ დაადგინეს, რომ მამა ღმერთი, ძე ღმერთი და სული წმინდა დამოუკიდებელი და თანაბარი საწყისებია და არსებობენ ერთობაში. ამიტომ ეწოდებოდა ჩვენ ღმერთს სამება-ერთარსებას. პირველ ორ მსოფლიო კრებაზე შემუშავებულ რწმენის სიმბოლოს ნიკეა-კონსტანტინოპოლის რწმენის სიმბოლო ეწოდება.

ნიკეის I მსოფლიო საეკლესიო კრებას, როგორც გვახსოვს, ეგრისის სამეფოდან ბიჭვინთის ეპისკოპოსი სტრატოფილე ესწრებოდა. II მსოფლიო საეკლესიო კრებაში მონაწილეობდა ქართლის ეპისკოპოსი პანტოფილე. ამგვარად, ქრისტიანული რწმენის სიმბოლოს ჩამოყალიბებაში ჩვენ წინაპრებს უშუალო მონაწილეობა აქვთ მიღებული.

ამავე კრებებზე დაგმეს იმეამად გავრცელებული ერთ-ერთი ქრისტიანული ცრუ სწავლება - არიანობა. ეს მოძღვრება ეპისკოპოს არიონიდან მომდინარეობდა და ამბობდა, რომ იყო დრო, როდესაც ქრისტე არ არსებობდა, დადგა დრო, როდესაც ის გაჩნდა. მაშასადამე, ქრისტეში ჭარბობს ადამიანური საწყისი. ის უფრო ადამიანია, ვიდრე ღმერთი. ნიკეა-კონსტანტინოპოლის კრებებზე შემუშავებულმა რწმენის სიმბოლომ აღიარა სამება ერთარსების - მამა ღმერთის, ძე ღმერთის და სული წმინდას თანაბრობა, შესაბამისად, დაგმობილ იქნა არიანობა და ის მწვალებლობად ანუ ეკლესიის მიერ დადგენილ კანონთა საწინააღმდეგო მოძღვრებად გამოცხადდა.

ნიკეა-კონსტანტინოპოლის პირველი სიმბოლო

„მრწამს ერთი ღმერთი მამა ყოვლისა მკაცრბელი, შემოქმედი ცათა და ქვეყანათა, ხილულთა ყოველთა და არახილულთა; და ერთი უფალი იესო ქრისტე, ძე ღვთისა, მხოლოდ-შობილი, მამისაგან შობილი უწინარეს ყოველთა საუკუნეთა. ნათელი ნათლისაგან, ღმერთი ჭეშმარიტი ღვთისაგან ჭეშმარიტისა, შობილი და არა ქმნილი, თანარსი მამისა. რომლისაგან ყოველი შეიქმნა: რომელი ჩვენთვის. კაცთათვის და ჩვენისა ცხოვრებისათვის გარდამოხდა ზეცით და ზოცით შეისხნა სულისაგან წმიდისა და მარიამისაგან ქალწულისა. და განკაცდა; და ჯერად ეცა ჩვენთვის პონტოელისა პილატეს ზე, და ივნო და დაეფლად; და აღდგა მესამესა დღესა მგავსად წერხისა; და ამაღლდა ზეცად და მჯდომარე არს მარჯუენით მამისა; და კვალად მომავად არს დღივით გამსჯად ცხოველთა და მკვდართა, რომლისა სუფევისა არა არს დასასრულად; და სულწმინდა, უფალი და ცხოველ-მყოფელი, რომელი მამისაგან გამოვლს, მამისა თანა და მისა თანა თაყვანოცემების და იღვების. რომელი იტყვოდა წინასწარმეტყველთა მიერ: ერთი წმიდა კათოლიკე და სამოციქულო ეკლესია; ეადარებ ერთსა ნათლისღებასა მისა-ტაძრულად (ოცლად); მიეღლა აღდგომისა მკვლარით და ცხოვრებასა ძერძისა მის საუკუნისათა, ამინ“.

რწმენის სიმბოლოს დადგენის შემდეგ საეკლესიო კრებებზე დავა მიმდინარეობდა უკვე არა სამება-ერთარსების ირგვლივ, არამედ ქრისტეში, როგორც ძე ღვთისა ანუ ქრისტეს ბუნების შესახებ ურთიერთ თანაფარდობის შესახებ. მოძღვრებას ძე ღვთისა ანუ ქრისტეს ბუნების შესახებ „ქრისტოლოგია“ ეწოდება. მომდევნო მსოფლიო კრებებზე ქრისტოლოგიური საკითხების ირგვლივ შემუშავებულ კანონებს (დოგმატს) სარწმუნოების განსაზღვრებას ანუ მრწამსს უწოდებენ.

ჯერ რწმენის სიმბოლოს, ხოლო შემდგომ ქრისტიანული სარწმუნოების მრწამსის განსაზღვრა და მისი დაცვა ადრეულ შუა საუკუნეებში ქრისტიანული ეკლესიის ძირითადი ამოცანა იყო. ამ საკითხს მიეძღვნა კიდევ სხვა მსოფლიო საეკლესიო კრება. ასე რომ, სულ შვიდი მსოფლიო საეკლესიო კრება ჩატარდა, რომელიც ჯერ რომის, ხოლო შემდეგ ბიზანტიის კეისრების მოწვევით IV-VIII საუკუნეებში გაიმართა. ამ კრებების დადგენილებებმა დაიცვეს ქრისტიანული რწმენის სიმბოლო და სარწმუნოების მრწამსი სხვადასხვა სახის მწვალებლობისაგან.

ადრეულ ქრისტიანობაში მრავალი ცრუ სწავლება არსებობდა. თითოეულ ასეთ მწვალებლობას იმ ხანის გამორჩენილი საეკლესიო მოღვაწეები, ღვთისმეტყველები და ეპისკოპოსები ეღვნენ სათავეში. ამიტომ ხშირად ასეთი მწვალებლობები ქრისტიანული სამყაროს მნიშვნელოვან ნაწილს მოიცავდა და პოლიტიკურ ბრძოლაშიც კი გადადიოდა. სამხრეთ კავკასიის ქრისტიანული ქვეყნები, მათ შორის ქართლი და ეგრისი იმთავითვე აქტიურად ჩაებნენ მსოფლიო ქრისტიანული ეკლესიის ცხოვრებაში, მით უფრო, რომ იმჟამად სასულიერო და საერო ცხოვრება მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ერთმანეთთან და გადასლანთული ცალკეული ქვეყნების თუ მთელი რეგიონების პოლიტიკურ ცხოვრებასთან.

395 წლიდან რომის იმპერიის ორად, დასავლეთის და აღმოსავლეთის იმპერიებად გაყოფის შემდეგ, ქრისტიანული სამყაროც პოლიტიკურად ორ სახელმწიფოში აღმოჩნდა განაწილებული. აქედან დასავლეთ რომის იმპერიაში მხოლოდ ერთი, რომის სამთავარეპისკოპოსო არსებობდა, რომელსაც ემორჩილებოდნენ ამ სახელმწიფოში შემავალი ყველა საეპისკოპოსოები. აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში კი თავდაპირველად ყველაზე დიდი გავლენით და უფლებებით ალექსანდრიის და ანტიოქიის სამთავარეპისკოპოსოები სარგებლობდნენ. ანტიოქიის ანუ სირიის სამთავარეპისკოპოსო აღმოსავლეთის ქრისტიანულ სამყაროში უდიდესი და უძლიერესი იყო. ის აღმოსავლეთ რომის იმპერიის აღმოსავლეთში მდებარეობდა და სასაზღვრე საზღვრებს ეხსაზღვრებოდა. ანტიოქიის საპატრიარქოს სამწყსო თავდაპირველად იყო მთელი მცირე აზია კონსტანტინოპოლის გარეუბნიდან ზემელთაშუა ზღვამდე, პალესტინა იერუსალიმითურთ, შავი ზღვისპირეთი და მის ირგვლივ მდებარე ქვეყნები. ქართლის ეკლესია იერარქიულად უშუალოდ ანტიოქიის საყდარს ექვემდებარებოდა, ეგრისის ეკლესია კი ბიჭვინთის საეპისკოპოსოს სახით ყოფილი პონტის სამეფოს ეპარქიაში შედიოდა, რომელიც თავის მხრივ ასევე ანტიოქიის პატრიარქს ემორჩილებოდა.

არიანობის დამგობის შემდეგ აღმოსავლეთის ეკლესია ახალმა მწვალებლობამ, ნესტორიანობამ მოიცვა, რომელიც კონსტანტინოპოლის მთავარეპისკოპოსის ნესტორისაგან მომდინარეობდა. ნესტორის მოძღვრების არსი შემდეგში მდგომარეობდა. ქრისტეში იყო ორი ბუნება ადამიანური, წმინდა მარიამისაგან და ღვთიური - სულიწმიდისაგან და მამა ღმერთისაგან, მაგრამ ეს ორი ბუნება მასში გათიშულად, ცალ-ცალკე თანარსებობდა.

ნესტორიანთა აზრით, როდესაც საუბარია ქრისტეს შობაზე, ეს მხოლოდ ეხება ქრისტეს, როგორც ადამიანს, ვინაიდან ქრისტე, როგორც ძე ღვთისა, ერთხელ იშვა მამისაგან „უწინარეს ყოველთა საუკუნეთა“. შესაბამისად, წმინდა მარიამი ღვთისმშობელი არაა, ის მხოლოდ ქრისტეს, როგორც ადამიანის მშობელია. ასევე განიხილავდნენ ისინი ქრისტეს ჯვარცმისა და განცდილი ჯნების საკითხს. მათი აზრით, ამ შემთხვევაში ივნო და ეწამა ქრისტეში ადამიანი და არა ღმერთი, ვინაიდან ღვთიურ საწყისს არ შეიძლება განეცდებინა ეხება და წამება.

ნესტორიანობის მთავარი კერა ანტიოქიის საეპისკოპოსო იყო. თავად კონსტანტინოპოლის მთავარეპისკოპოსი ნესტორი ანტიოქიიდან იყო. მართლმადიდებლურ მხარეს იმჟამად ალექსანდრიის ეპისკოპოსი და რომის პაპი განასაზღვრებდნენ. ქრისტიანული სამყარო კვლავ ორად გაიყო.

ამავე ხანაში ქრისტიანობამ მძლავრად მოიკიდა ფეხი სპარსეთშიც. ძირითადად ის იქ ბიზანტიის მომხრე-ნაწივე ტერიტორიიდან ვრცელდებოდა. ამიტომ ანტიოქიის საღვთისმეტყველო სკოლის გავლენა სპარსეთის ქრისტიანებში ძალზე დიდი იყო.

სპარსეთის შაჰი იეზდიგერდ II (399-420) მიხვდა, რომ სპარსეთში მომრავლებულ ქრისტიანთა რბევა-ფულტა მის ქვეყანას მხოლოდ ზიანს აყენებდა, ამიტომ გადაწყვიტა ზელი არ შეეშალა სპარსული ქრისტიანული ეკლესიის ჩამოყალიბებისათვის. ეს სპარსეთისათვის სასარგებლო ჩანდა იმ თვალსაზრისითაც, რომ სპარსეთზე დაქვემდებარებული სამხრეთ კავკასიის ქვეყნები ქართლი, სომხეთი, ალბანეთი უკვე კარგა ხანია გაქრისტიანდნენ და ამიტომ აღმოსავლეთ რომის იმპერიისაკენ ანუ

ბიზანტიისაკენ მიისწრაფოდნენ. სპარსეთში ქრისტიანული ეკლესიის ჩამოყალიბება სპარსეთის შაჰს ამ ქვეყნის სასულიერო ცხოვრებაზე მეტე კონტროლის საშუალებას მისცემდა. ამ მიზნით, სპარსეთის შაჰმა 410 წ. სპარსეთის ქრისტიანთა II საეკლესიო კრება მოიწვია, რომელზედაც სპარსეთის ეკლესია იერარქიულად ჩამოყალიბდა. იმავე შაჰმა 420 წ. სპარსეთის II საეკლესიო კრება მოიწვია. ამ დროისათვის ქართლის სამეფოში, ისევე როგორც მის მეზობელ სომხეთში და ალბანეთში, სპარსეთის ბატონობა განსაკუთრებით გაძლიერდა. ამიტომ ამ საეკლესიო კრებას სომხეთისა და ალბანეთის წარმომადგენლებთან ერთად ქართლის ეკლესიის წარმომადგენლებიც ესწრებოდნენ.

431 წ. ეფესოში III მსოფლიო საეკლესიო კრება ჩატარდა, რომელიც ნესტორიანობის საკითხს მიეძღვნა. ამ საეკლესიო კრებაზე მონაწილეობის მისაღებად ქართლის ეპისკოპოსი იერემიაც გაემგზავრა. ქართლის საეპისკოპოსო ანტიოქიაზე დაქვემდებარებული საეპისკოპოსოებიდან ერთადერთი აღმოჩნდა, რომელმაც ნესტორიანობა არ გაიზიარა. ეპისკოპოსი იერემიაც ეფესოში ვერ ჩავიდა და უშუალოდ III მსოფლიო საეკლესიო კრებაში მონაწილეობა ვერ მიიღო. ის კონსტანტინოპოლში დარჩა და ბიზანტიის დედაქალაქში ანტინესტორიანული მოღვაწეობა გააჩაღა.

ეფესოს III მსოფლიო საეკლესიო კრებას ალექსანდრიის მთავარეპისკოპოსი კირილე ედგა სათავეში. მისი მეთაურობით ეფესოს კრებამ გადააყენა კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი ნესტორი, დაგმო ნესტორიანობა და ის მწვალებლობად გამოაცხადა. ამავე დროს ეფესოში ანტიოქიის მთავარეპისკოპოსის მეთაურობით ნესტორიანული მღვდელთმთავრობა შეიკრიბა, რომელმაც, თავის მხრივ, დაგმო ალექსანდრიისა და ეგვიპტის მღვდელთმთავრები. ამგვარად, ეფესოს კრების შემდეგ ქრისტიანული ეკლესია ორად გახლეჩილი დარჩა. მათში ბიზანტიის იმპერატორმა ანტიოქიის პატრიარქს მისთხოვა ალექსანდრიის მთავარეპისკოპოსთან ურთიერთობის აღდგენა და ეკლესიის გაერთიანება. საბოლოოდ 433 წლისათვის ამ ორ დიდ და გავლენიან საპატრიარქოს შორის კავშირი - უნია შეიკრა. ანტიოქიელებმა დაგმეს ნესტორი და ცნეს კონსტანტინოპოლის ახალი პატრიარქი. დოგმატური თვალსაზრისით მათ აღიარეს, რომ ქრისტეში „სრულყოფილადაა გაერთიანებული ორი ბუნება ადამიანური და ღვთაებრივი“. შესაბამისად, მარიაში ღმრთისმშობელია, ანუ ის ერთდროულად მშობელია ღმერთკაცისა. ამგვარად, ანტიოქიის საპატრიარქო გადავიდა იმ პოზიციებზე, რომელზეც ქართლის ეკლესია იმთავითვე იდგა.

მიუხედავად ამისა, ენებები მაინც არ ჩაცხრა. როდესაც ალექსანდრიის პატრიარქი უნიის სულისჩამდგმელი კირილე გარდაიცვალა (444 წ.) ალექსანდრიის საპატრიარქოში ანტიოქიის და უნიის საწინააღმდეგო განწყობილებებმა იმძლავრა. ალექსანდრიელები უნიაში ნესტორიანელების მიმართ დათმობას ხელაყდნენ. ამიტომ მათ უნია უარყვეს და მათდა შეუმჩნეველად მეორე უკიდურესობაში გადავიდნენ: ისინი არ ცნობდნენ ქრისტეში, როგორც ღმერთს, არც ბუნების ერთობას. მათი თვალსაზრისით, ქრისტეს ორი ბუნება გაჩნდა შეერთებამდე, ხოლო შეერთების, უფრო ზუსტად, მათი გაგებით, შერწყმის შემდეგ ის იყო მხოლოდ ღვთაებრივი ბუნების მატარებელი. აქედან მომდინარეობს ამ თვალსაზრისის მიმდევართა სახელწოდება მონოფიზიტები ანუ ერთბუნებოვანი, განსხვავებით უნიის მიმდევრებისაგან - დიოფიზიტების ანუ ორბუნებოვანებისაგან.

მონოფიზიტობისა და დიოფიზიტობის საკითხს მიეძღვნა 451 წ. ბიზანტიის იმპერატორის ბრძანებით მოწვეული IV მსოფლიო საეკლესიო კრება, რომელიც კონსტანტინოპოლის მახლობლად ქალაქ ქალკედონში გაიმართა. IV მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე დარბაზში მოწინააღმდეგე მხარეები იმთავითვე ორ ბანაკად დასხდნენ. მარცხნივ დიოფიზიტური მრწამსის ადგიარებლები: ანტიოქიის, კონსტანტინოპოლისა და რომის პაპის წარგზავნილები განლაგდნენ, მარჯვნივ კი ალექსანდრიის და იერუსალიმის მღვდელთმთავრები და მათი მომხრეები ისხდნენ. ხანგრძლივი კამათი გაიმართა, ორივე მხარე სმაჟობრად, ყვიროდა, მოითხოვდა მათთვის განსაკუთრებით მიუღებელი პირობის კრებიდან გაძევებას. საბოლოოდ დიოფიზიტურმა მრწამსმა გაიმარჯვა და მონოფიზიტები მწვალებლად გამოცხადდნენ. კრების სახელის გამო დიოფიზიტებს ქალკედონიტებიც ეწოდა. მიუხედავად ამისა, ალექსანდრიის საპატრიარქო მონოფიზიტურ მრწამსზე დარჩა. მონოფიზიტებისათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელი იყო რწმენის სიმბოლოს ნიკეის კრებაზე მიღებული განსაზღვრების გაზიარება და კონსტანტინოპოლის II მსოფლიო კრებაზე მიღებული დამატებების უგულვებლყოფა.

ჯერ კიდევ 381 წ. კონსტანტინოპოლის II მსოფლიო საეკლესიო კრებამ კონსტანტინოპოლის პატრიარქი აღმოსავლეთში რომის პაპის ტოლად აღიარა. მაგრამ იმეამად საკუთრივ ქალაქ კონსტანტინოპოლის გარდა მას სამწყსოდ სხვა ტერიტორია არ გადაეცა. ქალკედონის IV საეკლესიო კრებამ ხელმოერედ დამტკიცა კონსტანტინოპოლის II მსოფლიო კრების ეს გადაწყვეტილება და კონსტანტინოპოლის პატრიარქს ანტიოქიის საპატრიარქოს ხარჯზე მცირე აზიასა და შავიზღვისპირეთში სამწყსოდ დიდი ტერიტორია გადასცა. ამავე კრებაზე ცალკე საპატრიარქოდ გაფორმდა იერუსალიმის საეპისკოპოსოც, რომელსაც ასევე ანტიოქიის ხარჯზე სამწყსოდ მთელი

პალესტინა გადაეცა. ასე ჩამოყალიბდა ქრისტიანულ სამყაროში ხუთი - რომის, კონსტანტინოპოლის, ანტიოქიის, ალექსანდრიისა და იერუსალიმის საპატრიარქო.

ქალქელის კრების შემდეგ ქართლის ეკლესია ძველებურად ანტიოქიის დაქვემდებარებაში დარჩა, ეგრისის ეკლესია კი კონსტანტინოპოლის პატრიარქს დაქვემდებარდა.

450-იან წლებში ქართლის მეფე ვახტანგ გორგასალი ეგრისის მეფე გუბაზთან ერთად, როგორც გეახსოვს, ბიზანტიას ებრძოდა. სომხეთსა და ალბანეთში კი, ანტისპარსული აჯანყება მძიმეწარებადა, ამიტომ სამხრეთ კავკასიის ეკლესიების წარმომადგენლებმა ქალქელის კრებაზე მონაწილეობა ვერ მიიღეს და მონოფიზიტობისა და დიოფიზიტობის მიმართ თავიანთი პოზიცია ვერ გამოხატეს. მიუხედავად ამისა, ქართლი და ეგრისი დიოფიზიტურ მრწამსზე იდგნენ. ეს აშკარა იქიდან, რომ მიქაელი, რომელიც როგორც გეახსოვს, დედოფალმა სადღეუბტმა ვახტანგმა ეპიტროქოსის მცირეწლოვანებაში ქართლის მთავარეპისკოპოსად მოიწვია, დიოფიზიტი ანუ მართლმადიდებელი იყო. ასევე მართლმადიდებელი იყო ქართლის პირველი კათალიკოსი პეტრე (470-505).

506 წ. სომხეთში, ღვინში მონოფიზიტობისა და დიოფიზიტობის მიმართ თავისი პოზიციის გამოხატავდა ქართლის, სომხეთის და ალბანეთის მღვდელმთავრები შეიკიბნენ. ქართლიდან ღვინის კრებას სხვა ეპისკოპოსებთან ერთად ბოლნისის სიონის 494 წ-ის სამშენებლო წარწერიდან ცნობილი დავით ეპისკოპოსიც ესწრებოდა. საეკლესიო კრებამ ერთხმად აღიარა დიოფიზიტობა.

519 წ. სპარსეთის შაჰმა ბიზანტიის საპირისპიროდ მონოფიზიტობას დაუჭირა მხარი, მით უფრო, რომ აქამდეც სპარსეთის ქრისტიანები მონოფიზიტურ პოზიციაზე იდგნენ. სომხეთი, როგორც გეახსოვს, ჯერ კიდევ 428 წლიდან უშუალოდ სპარსეთის შემადგენლობაში შედიოდა, ამიტომ სომხეთის ეკლესია იძულებული გახდა მონოფიზიტობაზე გადასულიყო. ქართლის ეკლესია კი დიოფიზიტობაზე დარჩა. ამიტომაც არის, რომ VI ს-ის ბიზანტიელ ისტორიკოს პროკოპი კესარიელი ქართლის სამეფოს ქრისტიანების შესახებ საგანგებოდ აღნიშნავს: „რომ ისინი ... ამ სარწმუნოების წესებს ყველა იმათზე უკეთ იცავენ, ვისაც ჩვენ ვიცნობთ“.

ქალქელის კრების მიერ მონოფიზიტობის დაგმობის მიუხედავად, ეს მოძღვრება მაინც არ გაქაჩა. პირიქით, ის უფრო გაძლიერდა და ბიზანტიის იმპერიის აღმოსავლეთი და სამხრეთი პროვინციები მოიცავდა. მონოფიზიტები განსაკუთრებით უკმაყოფილონი იყვნენ იმით, რომ ქალქელის კრებამ საგანგებოდ არ დაგმო და არ შეაჩვენა სამი მღვდელმთავარი, რომელთა ნაწარმოებების ერთი ნაწილი ნესტორიანული ბუნებისა იყო. ბიზანტიის კეისარმა იუსტინიანე I (527-565) საეკლესიო განხეთქილების აღმოფხვრისა და იმპერიაში ეკლესიის კვლავ გაერთიანების მიზნით, გადაწყვიტა მონოფიზიტების შემოსარიგებლად ნაბიჯი გადაედგა. მან გამოსცა დადგენილება, რომელიც ქრისტიანულ ეკლესიას ამ სამი მღვდელმთავრის შერჩევენას ავალებდებოდა. ეს მღვდელმთავრები იყვნენ თეოდორე, ქალაქ მაგუსეტის ეპისკოპოსი, თეოდორიტი და ივანე, ედესის ეპისკოპოსი. ამიტომ მათი განქიქების საკითხს „სამი მამამთავრის საკითხი“ ეწოდება. იუსტინიანეს მოწოდებამ და დადგენილებამ, დაეგმოთ ისინი, აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია. მართლმადიდებლებს ანუ ქალქელონიტებს განსაკუთრებით ალშოვთებდათ ის, რომ ამ მამამთავართა დაგმობა მონოფიზიტთა მოთხოვნით ხდებოდა. მღვდელმთავართა ნაწილი საერთოდ არასწორად მიიჩნევდა საუკუნის წინ გარდაცვლილ მამათა საქმიანობის დაგმობას და მათ მწვალებლად გამოცხადებას.

ამ მამამთავრების ნესტორიანული ხასიათის შრომები დაგმო 553 წ. კეისარ იუსტინიანე I-ის ბრძანებით, კონსტანტინოპოლში გამართულმა V მსოფლიო საეკლესიო კრებამ. კრებას რომის პაპი და მისი წარგზავნილები არ ესწრებოდნენ. მიუხედავად ამისა, შემდგომში რომის პაპმა ცნო V მსოფლიო საეკლესიო კრება და ყველაფერი გააკეთა იმისთვის, რომ დასავლეთის ქრისტიანულ სამყაროს მიერ აღმოსავლეთი კრების დადგენილება.

2. ქართულ-სომხური საეკლესიო განხეთქილება.

V მსოფლიო საეკლესიო კრებამ მონოფიზიტები ვერ შემოირიგა. აღმოსავლეთის ქრისტიანთა ორ ბანაკად გათიშული დარჩა. ქართლის და ალბანეთის ეკლესია დიოფიზიტობას იცავდა, ხოლო სომხეთი კი, როგორც გეახსოვს, სპარსეთის ზეგავლენით ჯერ კიდევ VI ს-ის 20-იან წლებიდან მონოფიზიტურ მრწამსს იზიარებდა. სპარსეთში დიოფიზიტობასთან დამოკიდებულება მჭიდროდ უკავშირდებოდა სპარსეთ-ბიზანტიის ურთიერთობას. მშვიდობიანობის დროს სპარსეთის შაჰი მასზე დაქვემდებარებულ ქრისტიანულ ქვეყნებში დიოფიზიტობას მეტ-ნაკლებად ითმენდა, ხოლო ბიზანტიასთან მორიგი ომის დროს მათ სასტიკად დევნიდა და მათგან მონოფიზიტურ მრწამსზე გადასვლას ითხოვდა. 602 წ., როგორც გეახსოვს, სპარსეთ-ბიზანტიის ბოლო ომი დაიწყო, რომელშიც თავდაპირველად სპარსეთი იმარჯვებდა. სომხეთის ეკლესიამ გადაწყვიტა ამით ისარგებლა და ქართლის ეკლესიაზე თავისი გავლენა

გავერცელებინა. საქმე ისაა, რომ სომხეთის კათალიკოსი სამხრეთ კავკასიაში მონოფიზიტობის აღიარებული მეთაური იყო. ქართლის მონოფიზიტობაზე გადასვლის შემთხვევაში ქართლის კათალიკოსი მას უნდა დამორჩილებოდა. ამ დროს სომხეთის ეკლესიას ქართლის ეკლესიის საქმეებში ჩარევის კარგა საბაბი გამოუჩნდა. ქვემო ქართლის ქალაქ ეკრესიას ეპისკოპოსი სომხეთში გაიქცა და ქართლის კათალიკოსი კირიონი დიოფიზიტობაში დაადანაშაულა.

კირიონ ქართლის კათალიკოსი VI-VII სს-ის გამოჩენილი ქართველი საეკლესიო და პოლიტიკური მოღვაწე იყო. ის ჯავახეთის ერთ-ერთ სოფელში წარჩინებულ ოჯახში 560-იან წლებში დაიბადა. მან საეკლესიო სწავლა-განათლება ბიზანტიის ქალაქ ნიკოპოლში მიიღო, სადაც მძევლად იყო წყავნილი. კირიონმა ქართულთან ერთად კარგად იცოდა ბერძნული, სპარსული და სომხური ენები.

ქართლის ეკლესიის დიოფიზიტობაში სომხური ეკლესიისათვის აქამდეც ცნობილი იყო, მაგრამ ახლა ბიზანტიასთან ომში სპარსეთის წარმატებები ქართლის ეკლესიის მონოფიზიტობაზე გადასვანად ხელსაყრელ დროდ მიიჩნეს. მონოფიზიტობა-დიოფიზიტობის თაობაზე ქართულ და სომხურ ეკლესიებს შორის დიდი კამათი გაჩაღდა, რომლის შესახებ ცნობები სომხურმა საეკლესიო მიმოწერათა კრებულმა ანუ „ეპისტოლეთა“ ფიგნა“ შემოგვინახა. სომხური ეკლესია ქართლის კათალიკოსს კირიონს მონოფიზიტობის ღალატში ღებდა ბრალს. კირიონი კი პასუხობდა, რომ ქართლის ეკლესიას თავისი მრწამსი არ შეუცვლია და ჭეშმარიტი სარწმუნოებიდან გადახვევაში სომხურ ეკლესიას ადანაშაულებდა. სომხურმა ეკლესიამ თავისი მიზნის მისაღწევად ყველა გზას მიმართა. პირველ რიგში ის შეეცადა ქართველ მღვდელმთავრებს შორის განხეთქილება შეეტანა და ისინი კირიონისათვის დაებრისპირებინა. როდესაც ეს ცდა ამაო აღმოჩნდა, სომხეთის ეკლესიამ ქართლის ერისმთავარ ადარნასეს და ქართველ წარჩინებულებს მიმართა. მათ მან ქართველ და სომეხ წარჩინებულთა შორის ახლო ნათესაური კავშირები შეახსენა, რომელსაც საეკლესიო განხეთქილება დიდ ზიანს მოუტანდა. ასეთი მიმართვის მიუხედავად, ქართლის ერისმთავარმა ადარნასემ და წარჩინებულებმა მაინც კირიონ კათალიკოსს დაუჭირეს მხარი. ამის შემდეგ სომხეთის ეკლესიამ თავისი ზრახვები ვეღარ დამალა და დამორჩილებლობის შემთხვევაში ქართლს სპარსეთის შაჰის რისხვით დაემუქრა.

იმხანად სპარსეთის შაჰს სამხრეთ კავკასიისთვის არ ეცალა და ქართველ-სომეხთა საეკლესიო დავაში ვერ ჩაერია. მაშინ სომხეთის ახლად დანიშნულ კათალიკოსს აბრაამს ქართლის ეკლესიის დამორჩილების იმედი გადაეწერა და 608 წ. „საყოველთაო ეპისტოლე“ (წერილი-მიმართვა) გამოსცა. „ეპისტოლემ“ სომხებს ვაჭრობის გარდა ქართველებთან ყოველგვარი ურთიერთობა აუკრძალა. ეს აკრძალვა აღბანელებზეც ვრცელდებოდა.

„საყოველთაო ეპისტოლე“ სომეხი მონოფიზიტების სრულ მარცხს ნიშნავდა. ქართული ეკლესია მართლმადიდებლურ მრწამსზე დარჩა და თავისი დამოუკიდებლობაც შეინარჩუნა.

616 წ. სპარსეთის შაჰმა თავისი ხელქვეითი ქრისტიანების საეკლესიო კრება მოიწვია და ყველას „სომხურ ქრისტიანობაზე“ ანუ მონოფიზიტობაზე გადასვლა უბრძანა. კრებას ქართლის ეკლესიის წარმომადგენლები არ ესწრებოდნენ. აღბანეთის კათალიკოსი ქრისტიანული ეკლესიების იქ მყოფ სხვა მამამთავრებთან ერთად იძულებული გახდა მონოფიზიტობაზე გადასულიყო. ქართლის კათალიკოს კირიონს ამის შემდეგ ქართლში აღარ ედგომებოდა. ქართლის საკათალიკოსო საყდარი, საფიქრებელია, მონოფიზიტმა კათალიკოსმა დაიკავა, მაგრამ ასეთმა ვითარებამ ხულ ათიოდე წელი გასტანა. 628 წ. ხაზარების მიერ თბილისის აღებისა და ბიზანტიასთან ომში სპარსეთის დამარცხების შემდეგ, ქართლი სპარსეთის ბატონობისაგან ფაქტობრივად განთავისუფლდა. ქართლის ეკლესიამ ჩვეულ მრწამსს და ცხოვრებას დაუბრუნდა.

საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ მონოფიზიტობაზე გადასვლას აღბანეთის ეკლესიის სომეხთა კათალიკოსზე დაქვემდებარება, აღბანეთის ეკლესიაში სომხური ენისა და დამწერლობის გაბატონება მოჰყვა. ამან კი მტკვრის მარჯვენა ნაწილის აღბანეთის, იგივე რანის თანდათანობით გასომხება გამოიწვია.

ქართველთა და სომეხთა საეკლესიო განხეთქილებას ორივე მხარე განიცდიდა. განხეთქილების მიზეზებს იმთავითვე იკვლევდნენ როგორც ქართველი, ისე სომეხ საეკლესიო მოღვაწეები. ისტორიამ შემოგვინახა X ს-ის სომეხი ეპისკოპოსის უსტანესის ნაწარმოები „ისტორია განყოფილია ქართველთა სომეხთაგან“ და XI ს-ის ქართველი საეკლესიო პირის არხენ საფარელის თხზულება: „განყოფილისათვის სომეხთა ქართველთაგან“, რომელშიც უფრო ადრეულ ავტორთა ამ საკითხისადმი მიძღვნილი შრომებიც აისახა. განხეთქილების შემდეგ მრავალი სომეხი დიოფიზიტობაში დარჩა და გაქართველდა, ისევე როგორც სომხეთის საზღვრებში მცხოვრები ქართული მოსახლეობის ერთმა ნაწილმა მონოფიზიტობა მიიღო და გასომხდა, მაგრამ ქართველთა უმრავლესობამ, მაგალითად, ტაოს ქვეყანაში ქალკედონიტობა და ქართლის ეკლესიისადმი დაქვემდებარება შეინარჩუნა.

XI-XIII სს-ში ბაგრატი IV-ის, დავით აღმაშენებლის და თამარ მეფის ხანაში სომხების დიოფიზიტობაზე გადმოსაყვანად და ამის საფუძველზე ქართულ-სომხური ეკლესიების გაერთიანების მისაღწევად არაერთი საეკლესიო კრება იყო მოწვეული. მიუხედავად ამისა, ამ ორი ეკლესიის გაერთიანება ვერ მოხერხდა.

3. ქართული ეკლესია VII-IX სს-ში.

602-627 წწ-ის ბიზანტია-სპარსეთის ომის დროს პერაკლე კეისარს იმპერიის სამხრეთსა და აღმოსავლეთში მონოფიზიტური პროვინციების ერთგულება ძალზე სჭირდებოდა. ამიტომ მან გადაწყვიტა მათ მიმართ დათმობაზე წასულიყო. ასე ჩაისახა ახალი მწყალებლობა - მონოთელიტობა. მონოთელიტობა ფაქტობრივად მონოფიზიტობასა და დიოფიზიტობას შორის კავშირის - უნიის მცდელობა იყო. დიოფიზიტების მსგავსად, მონოთელიტები ქრისტეში ორ, ადამიანურ და ღვთიურ ბუნებას აღიარებდნენ, მაგრამ მასში მხოლოდ ერთ ღვთიურ ნებასა და ქმედებას ცნობდნენ. მონოთელიტობაში ბიზანტიის კეისარი განსაკუთრებით მაშინ განმტკიცდა, როდესაც სპარსეთზე ლაშქრობის დროს ტრაპიზონში ჩამოსულმა ფაზისის მიტროპოლიტი კიროსი გაიცინა და მასთან ქრისტეს ბუნების შესახებ ზანგრძლივი საუბრები გამართა. მონოთელიტმა კიროს ფაზისელმა თავისი მჭევრმეტყველებით, ცოდნით და განათლებით ბიზანტიის კეისარი მოხიბლა. ამიტომ პერაკლემ სპარსეთზე გამარჯვების შემდეგ მას ალექსანდრიის პატრიარქობა და ეგვიპტეში კეისრის ნაცვლობა უბოძა. კიროსმა მოკლე ხანში მრავალი ათასი მონოფიზიტი მონოთელიტობაში მოაქცია, რითაც ბიზანტიის კეისრისა და კონსტანტინოპოლის მონოთელიტი პატრიარქის წინაშე დიდი სახელი მოიხვეჭა.

ნმინდა მაქსიმე და ნმინდა მაქსიმე აღმაშენებელი

იმხანად ბიზანტიის კეისარს იტალიის დიდი ნაწილი ეპირიტიზმად. ბიზანტიის კეისრის კონსტანტი III-ის (641-668) ბრძანებით, დიოფიზიტობის ერთგული რომის პაპი მარტინი შეიკრეს და კონსტანტინოპოლში ჩამოიყვანეს. წამების შემდეგ ის ყოფილმა გადასახლეს, სადაც მალევე გარდაიცვალა.

მაქსიმე აღმსარებელი 662 წ. კონსტანტინოპოლში გაასმართლეს, ენა და მარჯვენა ხელი მოკვეთეს და თავის ორ მოწაფესთან ერთად ეგროსში გადმოსახლეს. სადაც იმავე წელს ღუჩუბში. სხიშარის ციხე-სიმაგრეში გარდაიცვალა. მისი ნეშტი იქვე უმინდა არსენის მონასტერში დაკრძალა. ამ მონასტრის შემდეგ წმინდა მაქსიმეს სახელი ეწოდა. იგი მღებრობად ცაგვრის მახლობლად დღევანდელ სოფელ გვერსოში. სადაც შემორჩენილია ადრე შუა საუკუნეების ციხე-სიმაგრის ნანგრევები თავისი სამნავიანი ბაზილიკით. ცაგვრის მახლობლად მდ. ცენისწყლის ნაპირს წმინდა მაქსიმეს სახელობის პატარა ეკლესიაც იდგა, რომლის ნანგრევებაც დღემდე მოაღწია.

ბიზანტიის კეისრის იუსტინიანე II-ის მოწვევით სამიქარტაორო სასახლის ტრულის დარბაზში ჩატარდა, ამიტომ მას ტრულის V-VI შოფლიო საეკლესიო კრებასაც უწოდებენ. ჩვენი წინაპრები მას „გუმბათსა შინა სამეფუთსა პალატისასა“ ჩატარებულ კრებას ეძახდნენ. ამ კრების დადგენილებებს რომის პაპმა ხელი არ მოაწერა, ვინაიდან კრებაზე მიღებული 85 კანონიდან დასავლეთის ეკლესიამ მხოლოდ 50 გაიზიარა. ეს იყო პირველი განხეთქილება აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ეკლესიებს შორის. მართლმადიდებლური სამყარო ტრულის კრებას მსოფლიო კრებების თანაბრად მიიჩნევს. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ტრულის საეკლესიო კრებას ეგრების საეკლესიო კრებებიდან ესწრებოდნენ: ფაზისის ეპისკოპოსი თეოდორე, პეტრას (ციხის ძირის) ეპისკოპოსი იოანე და სევასტოპოლის (სოხუმის) ეპისკოპოსი ფოტი. ამავე კრებას ქართული ისტორიული მხარე ტაოდან, ციხე-ქალაქ კალმანის ეპისკოპოსი გიორგი ესწრებოდა.

630-იანი წლებიდან მოყოლებული წინა აზიაში სპარსელები არაბებმა შეცვალეს. არაბებმა ბიზანტიელებს წაართვეს აღმოსავლეთისა და სამხრეთის პროვინციები - ჩრდილოეთ აფრიკა, პალესტინა,

სირია. ეს ბიზანტიის სწორედ ის მხარეები იყო, სადაც მონოფიზიტობა ყველაზე უფრო იყო გავრცელებული. თანდათანობით არაბთა სახალიფოში მოქცეულ ქრისტიანთა დიდმა ნაწილმა როგორც ბიზანტიის ყოფილ პროვინციებში, ისე სპარსეთში ისლამი მიიღო. ამიტომ მონოფიზიტთა რიცხვი საგრძნობლად შემცირდა. დღეს მონოფიზიტურია ეკლესია. სამხრეთ კავკასიაში მონოფიზიტობის ბურჯად სომხეთი დარჩა. სომხებში ქრისტიანობის გამავრცელებელი ანუ მათი გამმანათლებელი III ს-ის II ნახევრის დიდი საეკლესიო მოღვაწე გრიგოლ პართიელი იყო. ენაიდან სომხები თვლიან, რომ უცვლელად მისდევენ გრიგოლ პართიელის მოძღვრებას, ამიტომ თავს „გრიგორიანებს“ უწოდებენ, რაც გრიგორის მიმდევრებს ნიშნავს.

არაბებიც ბიზანტიას უპირისპირდებოდნენ, ამიტომ სამხრეთ კავკასიის ქრისტიანული ქვეყნების მიმართ სპარსეთის პოლიტიკას აგრძელებდნენ, რაც მონოფიზიტობის მხარდაჭერაში გამოიხატებოდა. ასეთ ვითარებაში VIII ს-ის I ნახევარში განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში რანის ანუ მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს ალბანეთისა და ისტორიული ჰერეთის მოსახლეობა აღმოჩნდა, სადაც სომხეთის ეკლესია არაბთა სამხედრო ძალის წყალობით მონოფიზიტობას და სომხურ ღვთისმსახურებას ნერგავდა.

VII-VIII სს-ის მიჯნაზე რანსა და ჰერეთში დიდმა ქალკედონურმა აჯანყებამ იფეთქა. მას სათავეში რანის მართლმადიდებელი ღვთისმეტყველი ქართველი სპარამი, იგივე სპარამი და რანის კათალიკოსი, ფარული ქალკედონიტი, ბაკურ-ნერსე ედგა. მათ გააძევეს მონოფიზიტი მღვდელმთავრები და ქალკედონური მრწამსი აღადგინეს. მაშინ სომხეთის კათალიკოსმა არაბებს მოუხმო. არაბთა ხალიფამ აბდ-ალ მალქმა რანში დიდი ლაშქარი გამოაგზავნა. აჯანყებულები დამარცხდნენ. არაბებმა ღვთისმეტყველი სპარამი და რანის კათალიკოსი ბაკურ-ნერსე შეიპყრეს, ბიკილები დააღწეს და ცხენით ათრიეს. ამის შემდეგ არაბებმა რანისა და ჰერეთის მთავრებს ფიცის პირობა ჩამოართვეს, რომ ისინი მონოფიზიტობას არ გადაუხვევდნენ და ქალკედონიტობას არასოდეს აღიარებდნენ. მიუხედავად ამისა, VIII ს-ის 30-იან წლებში რანის მთავარმა ვარაზიმ ქალკედონიტობა აღიარა და თავისი სამთავროს ეკლესია ქართლის კათალიკოსს თალაღეს დაუქვემდებარა. ამჯერადაც მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს ალბანეთში ქალკედონიტობის გამავრცელება ხანმოკლე აღმოჩნდა. არაბები სასტიკად გაუსწორებდნენ ვარაზოს და მის ოჯახს.

არაბების ასეთი ზეწოლის მიუხედავად, ჰერეთის მოსახლეობის ერთმა, ქართლის სამეფოსთან მოსაზღვრე ნაწილმა, მღვდელმთავარ ფარსმანის თაოსნობით 821 წ. მანქნე შეძლო ქალკედონიტური მრწამსის აღდგენა და კელავაც ქართლის ეკლესიის წიაღში დაბრუნება.

VIII ს-ის 20-იან წლებში აღმოსავლეთის ქრისტიანული სამყარო ახალმა მწვალებლობამ მოიცვა, რომელიც, ჩვენი თვის უკვე ცნობილი ბიზანტიის კეისრის ლეონ III ისაურელის სახელს უკავშირდება. 726 წ. ლეონ ისაურიელმა ხატების თაყვანისცემა აკრძალა. ასე დიწყო ხატმებრძოლობა. ბიზანტიის იმპერიაში დიწვეს ეკლესიებში ხატების, ფრესკული თუ მოზაიკური გამოსახულებების განადგურება.

აღმოსავლეთის მართლმადიდებლურ ეკლესიებს შორის ქართული ეკლესია ერთადერთი აღმოჩნდა, რომელსაც ხატმებრძოლეობა არ შეეხებია. ამიტომ VIII ს-ის I ნახევარში ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში, ყირიმში მოსახლე გერმანული წარმოშობის გუთების ეპისკოპოსი იოანე გუთი კონსტანტინოპოლის მწვალებელ პატრიარქთან არ ჩავიდა და ეპისკოპოსად კურთხევა ქართლის კათალიკოსისაგან მიიღო.

ხატმებრძოლობა 787 წელს ნიკეის VII და უკანასკნელმა მსოფლიო საეკლესიო კრებამ უარყო. მიუხედავად ამისა, ხატმებრძოლობა ბიკიის კრების შემდეგ ერთხელ კიდევ აღდგა და საბოლოოდ მხოლოდ 843 წ. დაიგმო.

4. ქართული ეკლესია საეპისკოპოსოდან საპატრიარქომდე.

326 წ. ქართლის სამეფოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების შემდეგ ქართლის პირველი ეპისკოპოსი იოანე გახდა. თანდათანობით ქართლში სხვა საეპისკოპოსოებიც შეიქმნა, ამიტომ ქართლის ეკლესიის მეთაური უკვე მთავარეპისკოპოსად იწოდებოდა. ქართლის მთავარეპისკოპოსის საყდარი ჯერ კიდევ მთიანის დროს აგებული პირველი ქვის „ზემო ეკლესია“ ანუ სამთავრის ტაძარი იყო. ის პირვანდელი სახით არ შემორჩა, რადგან XI საუკუნეში საფუძვლიანად გადაკეთდა.

ქართული ეკლესიის ისტორიაში ახალი ერა ქართლის დიდი მეფის ვახტანგ გორგასლის სახელს უკავშირდება. ვახტანგს კარგად ესმოდა, რომ სპარსეთთან დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში ქართულ ეკლესიას უდიდესი როლი ენიჭებოდა. ამიტომ ვახტანგ გორგასალმა კარგად გამოიყენა ბიზანტიის კეისრის კეთილგანწყობა და ქართლის ეკლესიის ავტორიტეტის უფრო გაზრდის მიზნით, მისთვის თვითმმართველობის ანუ ავტოკეფალიის მინიჭება ითხოვა. „ავტოკეფალია“ ორი ბერძნული სიტყვის „აუთოს“ - „თვითონ“ და „ეკეფალე“ - „თავი“ შეერთებისაგანაა მიღებული და თავისთავადობას,

გამოუკიდებლობას ნიშნავს. ბიზანტიის კეისარმა სპარსეთის წინააღმდეგ ახლადშექმნილი მოკავშირე ირ აგაანწყნა და ანტიოქიის პატრიარქის ქართლის ეკლესიისათვის თვითმმართველობის მიცემაზე დათანხმდა. ამის შემდეგ, ქართლის მეფის თხოვნით, ანტიოქიის პატრიარქმა ვახტანგ გარეგასალის მიერ კათალიკოსად შერჩეული მისივე მეგობარი ბიზანტიელი ბერი პეტრე და კიდევ თორმეტი ახალი ეპისკოპოსი საგანგებოდ აკურთხა და ქართლში გამოუშვა. ეს 470-იან წლებში მოხდა. ამის შემდეგ ქართლის ეკლესიის მეთაური კათალიკოსის ტიტულს ატარებდა. მთავარეპისკოპოსისაგან განსხვავებით, ქართლის კათალიკოსს უფლება ჰქონდა საეკლესიო კრებები მოეწვია და ქართლის ეკლესიის საქმეები ივითონვე გადაეწყვიტა. ასე დაიწყო ქართლის ეკლესიის ავტოკეფალია.

ვახტანგ გარეგასალმა დიდი საეკლესიო მშენებლობა გააჩინა. მის დროს აშენებულ ეკლესიათა შორის, ეპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია სვეტიცხოვლის ტაძარი, რომელიც მან მირიან მეფის მიერ აგებული ხის ტაძრის ადგილას აღმართა. სვეტიცხოვლის ტაძარი იმთავითვე საკათალიკოსო საყდრად აშენდა.

530-იან წლებში ქართლის ეკლესიამ თავისი სრული დამოუკიდებლობისაკენ კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადადგა. 535 წ. ბიზანტიას ქართლის მეფე ფარსმან VI ესტუმრა, რომელიც კეისარმა იუსტინიანემ დიდი პატივით მიიღო. აქამდე ქართლის კათალიკოსებს ბიზანტიიდან ანტიოქიის პატრიარქი აგზავნიდა. კეისარს ფარსმანმა ქართლის საკათალიკოსო ტახტზე ქართლშივე არჩეული კათალიკოსის დასმის ნებართვა გამოთხოვა. ამის შემდეგ ქართლის ეპისკოპოსები თავიანთ საეკლესიო კრებაზე ქართლის კათალიკოსს თვითონ ირჩევდნენ, მაგრამ ის შემდგომ ანტიოქიაში უნდა ჩასულიყო და საბოლოოდ მისი კათალიკოსად კურთხევა ანუ ხელდასმვა ანტიოქიაში ხდებოდა. ამგვარად, ქართლმა ეკლესიამ სრული დამოუკიდებლობისაკენ კიდევ ერთი დიდი ნაბიჯი გადადგა.

VI საუკუნისათვის ქართლის ეკლესია უკვე ძალზე დიდი და ძლიერი იყო. ქართლში 32 საეპისკოპოსო არსებობდა. აქედან ოცდასამი ეპისკოპოსი ქართლის კათალიკოსს გაბრიელთან ერთად მონაწილეობას იღებდა ჩვენთვის უკვე ცნობილ 506 წ-ის დვინის საეკლესიო კრებაში. ეპისკოპოსები, ქართლის მთავარეპისკოპოსი და კათალიკოსი დიდი მამულების მფლობელები იყვნენ. ეპისკოპოსებს მრავალი სამრევლო ეკლესია ექვემდებარებოდა, რომლებსაც სათავეში ეპისკოპოსთა მიერ ხელდასმული მღვდლები იდგნენ. მღვდლებზე ქვემოთ დიაკვნები იყვნენ...

ქართლის ეკლესიას სრული დამოუკიდებლობა ანუ ავტოკეფალია, ქართული წყაროების თანახმად, 681 წ. კონსტანტინოპოლის VI მსოფლიო საეკლესიო კრებამ მიანიჭა. ამის შემდეგ ქართლის კათალიკოსი იოანე გაემგზავრა ანტიოქიაში, სადაც ადგილობრივ კრებაზე მსოფლიო კრების ამ დადგენილების დამტკიცებას დაესწრო. იოანე ანტიოქიის პატრიარქის მიერ ხელდასმული ქართლის ბოლო კათალიკოსია.

IX ს-მდე აღმოსავლეთის ეკლესიები, მათ შორის ქართლის საკათალიკოსო, მირონს იერუსალიმიდან იღებდნენ. IX ს-ში ქართლის ეკლესიამ იერუსალიმის პატრიარქისაგან მირონის საქართველოში მოსარწყვის უფლება მიიღო. ამაში დიდი წვლილი მიუძღოდა გრიგოლ ხანძთელის მოწაფეს აწყვერის ეპისკოპოსს ეფრემს. ამის შემდეგ ქართლის კათალიკოსი ფაქტობრივად მსოფლიოს ხუთ - რომის, ალექსანდრიის, ანტიოქიის, კონსტანტინოპოლის პატრიარქს გაუთანასწოროდა.

ეგრისის საეკლესიო ცენტრს თავდაპირველად ბიჭვინთის საეპისკოპოსო წარმოადგენდა. არქეოლოგებმა ციხე-გოჯში გამოავლინეს დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი IV ს-ის I ნახევრის ეკლესია. აქვე აღმოჩნდა V ს-ის კიდევ რამდენიმე ეკლესიის ნაშთი. საფიქრებელია, რომ V ს-ში ციხე-გოჯი დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საეკლესიო ცენტრს წარმოადგენდა. მომდევნო ხანაში ეგრისის სამეფოში რამდენიმე საეპისკოპოსო შეიქმნა: ფაზისის, სებასტოპოლისის, პეტრას (ციხის-ძირის), ცაიშის, როდოპოლისის (ვარდციხის). ამის შემდეგ ფაზისის ეპისკოპოსმა მიტროპოლიტის ტიტული მიიღო, რაც ეგრისის ეკლესიისათვის თვითმმართველობის მინიჭებას ნიშნავდა. ფაზისის მიტროპოლიტს პეტრას, ცაიშის, ძიგანიონის და ვარდციხის, იგივე როდოპოლისის („როდო“) ბერძნულად ვარდს ნიშნავს, „პოლისი“ კი ქალაქს) ეპისკოპოსები ემორჩილებოდნენ. VII ს-დან აფშილეთის და საკუთრივ აფხაზეთის მწყემსმთავარი - „აბაზგიის“, იგივე სებასტოპოლისის არქიეპისკოპოსი - უშუალოდ კონსტანტინოპოლის პატრიარქს ექვემდებარებოდა. პატრიარქს ექვემდებარებოდა აგრეთვე ნიკოფსიის საარქიეპისკოპოსო.

ეგრისის ეკლესია კვლავაც კონსტანტინოპოლის პატრიარქს ემორჩილებოდა, ამიტომ საეკლესიო ცენტრები ან უშუალოდ ზღვისპირას მდებარეობდა (ფაზისი, პეტრა, სებასტოპოლისი) ან კიდევ შვე ზღვასთან მდინარეებით იყო დაკავშირებული. ვარდციხის საეპისკოპოსო ტაძარი მდ. ყვირილასა და რიონის შესართავში მდებარეობდა. ვარდციხემდე, როგორც გვახსოვს, ზღვიდან ზომილდები ამოჰყავდათ. ეგრისის ეკლესიაში ქართლის ეკლესიისაგან განსხვავებით, ღვთის მსახურება თავდაპირველად ბერძნულად მიდიოდა. თანდათანობით, განსაკუთრებით აფხაზეთა სამეფოს ხანაში, ბერძნული ქართულმა

შეცავლა, ეინადან სამეფოს მოსახლეობის უდიდესი უმრავლესობისათვის ქართული მშობლიური ენა იყო.

VIII ს-ის 90-იან წლებში დასავლეთ საქართველო, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ბიზანტიის პოლიტიკური მორჩილებიდან გამოვიდა და დამოუკიდებელ აფხაზთა სამეფოდ ჩამოყალიბდა. აფხაზთა მეფეებისთვის დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის კონსტანტინოპოლის პატრიარქზე დამოკიდებულება მიუღებელი იყო, მით უფრო, რომ ასეთ შემთხვევაში დასავლეთ საქართველოს ეკლესიებში წირვა-ლოცვის დროს კონსტანტინოპოლის პატრიარქთან ერთად ბიზანტიის კეისრის სახელიც უნდა მოეხსენებინათ. ბიზანტიელთა ორგზის ლაშქრობის დამარცხების შემდეგ, IX ს-ის II ნახევარში აფხაზეთის სამეფომ დასავლეთ საქართველოს ეკლესია, რომლის მთავარი ცენტრები ნიკოფსისის და სებასტოპოლისის ავტოკეფალური საარქიებისკოპოსოები და ფაზისის სამიტროპოლიტო იყო, კონსტანტინოპოლის დაქვემდებარებაში დაამოიყვანა და ერთ, აფხაზთა საკათალიკოსოში გააერთიანა. ამის შემდეგ სებასტოპოლისის და ნიკოფსისის საარქიებისკოპოსოები გაუქმდა და მათი სამწყსო უშუალოდ აფხაზთა საკათალიკოსოს სამწყსოდ იქცა. ამ საკათალიკოსოს ცენტრი კი ბიჭვინთაში ღვთისმშობლის ტაძარი გახდა.

§ 33. კულტურა ადრეფეოდალური ხანის საქართველოში

1. სასულიერო და საერო მწერლობა.

ქართლისა და ეგრისის სამეფოებში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების შემდეგ, ძველი წარმართული კულტურა ერთბაშად არ გამქრალა. ქართული კულტურის ისტორიაში თითქმის საუკუნუნახევარი გრძელდებოდა გარდამავალი ხანა, რომელსაც პირობითად „გვიანანტიკური“ ან კიდევ „ადრექრისტიანული“ ხანა შეიძლება ვუწოდოთ. ამ ხანის საქართველოს კულტურისათვის დამახასიათებელია ანტიკურობისა და ქრისტიანობის ელემენტების თანაარსებობა. V-VI სს-ის მიჯნაზე ანტიკური ელემენტები თანდათანობით ქრება. ქვეყნის ცხოვრებაში ფეოდალური ურთიერთობები საბოლოოდ მკვიდრდება და VI-IX სს-ის ქართული კულტურა მთლიანად ფეოდალიზმის და ქრისტიანობის ნიშნით ვითარდება.

ქრისტიანობამ უდიდესი როლი შეასრულა ქართველი ერის ჩამოყალიბებაში. ქრისტიანობას უკავშირდება ქართული დამწერლობა. ჩვენი წინარები ანტიკურ ხანაშიც წიგნიერ ხალხებს მიეკუთვნებოდნენ, მაგრამ ისინი უცხო, ბერძნულ და არამეულ დამწერლობას იყენებდნენ. ანტიკურ ხანაში კერატმსახურებას მხოლოდ ქურუმები ასრულებდნენ. მისგან განსხვავებით, ქრისტიანობამ ღვთისმსახურებაში მთელი მოსახლეობა ჩაება. ამიტომაც აუცილებელი გახდა ქრისტიანული ლიტერატურის ქართულად თარგმნა. ამან ხელი შეუწყო ქართული დამწერლობის წარმოქმნასა და ქართული ენის დამწერლობა ენად ჩამოყალიბებას.

IV-V სს-ში ქართულად, უპირველეს ყოვლისა, სახარება ითარგმნა. ამ უძველესი თარგმანის ცალკეული ფრაგმენტები VI-VII სს-ის პალიმფსესტებმა შემოგვინახა. სრული სახით ჩვენამდე მოღწეული ოთხთავებიდან ყველაზე ადრეული 897 წ. აღიშნის ოთხთავია. ეს ოთხთავი გრიგოლ ხანძთელის მოწაფის „შატბერდის ეკლესიის განახლებით აღმშენებლის“ სოფრონის დაკვეთით და დავალებით შატბერდის მონასტრის ბერის მიქაელს გადაუწერია, ხოლო ყდაში მიქაელ ღიაკვანს ჩაუსვამს. XVI ს-ში ოთხთავი შატბერდიდან, იქ თურქთა დამკვიდრების გამო, ჯერ გურიაში, ჯუმათში გადმოუტანიათ, მაგრამ მალევე სვანეთში, აღიშნის ეკლესიაში გადაუსვენებიათ. აქედან მოდის ამ ოთხთავის სახელწოდებაც. ამჟამად ის მესტიის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმშია დაცული.

სახარებასთან ერთად თანდათანობით სხვა ქრისტიანული ლიტერატურაც ითარგმნა. პირველ რიგში, ეს იყო ქრისტიანული ქადაგებები. ასევე ითარგმნა ლიტურგიკული ანუ ღვთისმსახურებითი თხზულებები. ადრევე დაიწყო სხვადასხვა სახის ქრისტიანული კრებულების, მრავალთავებისა და ლექციონარების შედგენა.

ლექციონარი ქრისტიანული საკითხავი წიგნია, რომელშიც ძველი და ახალი აღთქმიდან ამოკრეფილი ცალკეულ ნაწყვეტებთან ერთად ღვთისმსახურებითი ლიტერატურაც შედის. ჩვენამდე მოღწეული ყველაზე ადრეული ასეთი ლექციონარი VII ს-ის II ნახევარში გადაწერილი ხანმეტი ლექციონარია. ის ამჟამად ავსტრიაში გრაციის ბიბლიოთეკაში ინახება.

მრავალთავი თავდაპირველად მხოლოდ ქრისტიანული ქადაგებების კრებული იყო. მოგვიანებით

მაკარ ლეთოელი ქარლიდან, ზოგჯერ ლეთოდან იყო. ის გრივად ხანთელის მორაფე გახლდათ. მან ცხოვრების დიდი ნაწილი იერუსალიმში, სააწმყნოს მონასტერში გაატარა. თავისი და მისი მეგობრების ღვაწლის შესახებ მაკარ ლეთოელი მოკვლეობას სინური მრავალთავის ერთ-ერთ ანდრე-მინაწერში: „მე, მაკარ ლეთოელი, მეგობროვებ გრძელისა, ცოდვილი ფრიად, ღირს მყოფ ღმრთობაში მწინდა წიგნის - მრავალთავის - შესაქმნელად. თანაშემგებნა ჩვენი სულიერი მამა პიმენ კახი და გადამწერად ღვთისა ჩემის მისწულმა, ამონა ვახთანგ მოძარდულის-მემ. დაიწერა ეს წიგნი იერუსალიმში, ლავრისა ღვთისა მწიგნისა და ნეტარისა მამისა ჩვენისა საბაისა...“

იპოქოლი ბაკური

რუფინუს გელასი კესარიელის ცნობა უფლისწული ბაკურის შესახებ შემდეგნაირად მოჰყავს: „რომ ეს ყველაფერი ასე მოხდა, ჩვენ გვამხმობ ფრიად სარწმუნო კაცმა ბაკურმა, თითო ამ ხალხს მთელ... იგი უაღრესად ზრუნავდა, როგორც სარწმუნოებაზე, ისე ჭეშმარიტებაზე. როდესაც ჩვენთან ერთად ცხოვრობდა სრული ერთსულოვნებით იერუსალიმში. მაშინ ის იყო პალესტინის საზღვრების სარდალ“. საინტერესოა, რომ დაახლოებით სამოცდაათი წლის შემდეგ გელასი კეზიკელიც ამ ცნობას თავისი სახელთი გაუწივს და აღნიშნავს, რომ: „ეს ჩვენ გვიამბო ფრიად სარწმუნო ბაკურმა...“ საფიქრებელია, რომ რუფინუსისა და გელასი კეზიკელის შთავსად, უფლისწულ ბაკურს არც მათი პირველწყაროსათვის, გელასი კესარიელისათვის მოუწოდია უფალად ქართლის მოქცევის ამბავი. უფლისწულის მონათხრობი გელასი კესარიელსაც უფრო ადრინდელი, IV ს-ის I ნახევრის ჩვენთვის უცნობი ავტორის თხზულებიდან უნდა აეღო. აქ მოხსენიებული იბერიელი უფლისწული ბაკური, რომელმაც ასე აკარგა იდის ქართლის მოქცევის დეტალები და სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ მუშეც ხდება, უნდა იყოს ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფის მორიანის უმცროსი ვაჟი ბაკური, რომელიც, როგორც ამას უკვე „ქართლის ცხოვრებიდან“ ვგეტყვით, IV ს-ის 20-იან წლებში მძევლად იმყოფებოდა რომში. რომელ ავტორთან ცნობით, ირკვევა, რომ კეისრის კარზე მძევლად ყოფნის დროს, ბაკურს თავი გამოუჩენია როგორც ნიჭიერი სარდალად.

ასეთ კრებულებში ჰაგიოგრაფიული, საღვთისმეტყველო (ქრისტიანოლოგიური) და ზოგ შემთხვევაში სამეცნიერო-ფილოსოფიური თხზულებებიც შეჰქონდათ. ყველაზე უძველესი მრავალთავი ხანძეტი მრავალთავია, რომელიც VIII ს-ის I ნახევრით თარიღდება. ის თავდაპირველად სვანეთში იყო დაცული, დღეს პეტერბურგში აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში ინახება. პირველი თარიღიანი 864 წ-ის მრავალთავი, როგორც გვასოვს, სინას მთის წმინდა ეპატერიენს მონასტერმა შეუძღვინა, ეს მრავალთავი საბაწმინდის მონასტერში შეიქმნა. ის იმ დროისათვის ქრისტიანულ სამყაროში თერაპეტი სხვადასხვა გამოჩენილი ღვთისმეტყველისა და ფილოსოფოსის ქართულად თარგმნილი რომოცდათი თხზულებისაგან შედგება. მრავალთავი შედგინა იერუსალიმის საბაწმინდის მონასტრის ქართველ მონაზონთა კრებულმა, მაკარ ლეთოელის მეთაურობით, რომელიც იყო „იაკო მშვენიერი, ღირსეული მონაზონი, სიბრძნით სრული“.

ჰაგიოგრაფია ორი ბერძნული სიტყვის - „ჰაგიოს“ - წმინდა და „გრაფო“ - ვწერ - შეერთების გზითაა მიღებული და ქრისტიან წმინდანთა ცხოვრების აღწერას წარმოადგენს. ქრისტიანულ სამყაროში მრავალი ჰაგიოგრაფიული თხზულება არსებობდა, რომლებშიც ქრისტიანული სარწმუნოებისათვის სხვადასხვა დროს წამებულია თუ დიდ საეკლესიო მოღვაწეთა ცხოვრება იყო აღწერილი. ასეთ თხზულებებს დიდი აღმზრდელობითი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. საგანგებოდ იქნებოდა ამ თხზულებათა შემოკლებული ტექსტები, რომლებსაც მორწმუნეებს ეკლესიაში უკითხავდნენ. ადრე შუა საუკუნეებში საერო მწერლობა ფაქტობრივად არ არსებობდა, ამიტომ ჰაგიოგრაფიული თხზულებები საისტორიო თხზულებებთან ერთად მხატვრული ლიტერატურის როლს ასრულებდა. ჩვენმა წინაპრებმა ბევრი ასეთი თხზულება ადრევე თარგმნეს. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ სწორედ ქართულმა თარგმანებმა შემოგვინახა ზოგიერთი ისეთი ჰაგიოგრაფიული ძეგლი, რომლის დედანი დღეს დაკარგულია. ბერძნულიდან თხზულებათა ერთ-ერთი პირველი მთარგმნელი, რომლის სახელმა ჩვენამდე მოაღწია, იყო საბაწმინდის ლავრაში მოღვაწე ქართველი ბერი სთიოი.

ჩვენმა წინაპრებმა ქართულ ენაზე ბერძნულური ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურაც შექმნეს. უძველეს ქართულ ჰაგიოგრაფიულ ნაწარმოებად „წმინდა ნინოს ცხოვრების“ ანუ „ქართლის მოქცევის“ ის მოთხრობები უნდა ჩაითვალოს, რომელიც წმინდა ნინოს თანამედროვეებმა და მოწაფეებმა: მირიანის ვაჟის რაგვის მეუღლედ სალომე უჯარმელმა, პეროჟავრი სიენელმა, მღვდელმა აბიათარმა, მისმა ასულმა სიღონამ... ჩაწერეს. ამ თხზულებებმა უძველესი სახით ჩვენამდე ვერ მოაღწია. მათი, ზეირი თხრობაზე დამყარებული, ბერძნულად ვერსია IV ს-ის II ნახევრში, თავისი საეკლესიო ისტორიის წყაროს დროს, გამოიყენა რომამელმა საეკლესიო ისტორიკოსმა გელასი კესარიელმა. მის წყაროს წარმოადგენდა ჩანაწერი, რომელიც თავის მხრივ რომის სამხედრო სამსახურში მყოფი იბერიელი უფლისწულის ბაკურისაგან მომდინარეობდა. სამწუხაროდ, საკუთრივ გელასი კესარიელის ჩანაწერმა ჩვენამდე ვერ მოაღწია. მისი

თხზულების ეს ნაწილი შემოგვინახეს შემდგომი ხანის რომაელმა და ბიზანტიელმა საეკლესიო ისტორიკოსებმა. მათ შორის, უპირველეს ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ გელასი კესარიელის უმცროსი თანამედროვე, რუფინუსი, რომელიც 410 წ. გარდაიცვალა და V ს-ის II ნახევრის რომაელი ავტორი გელასი კეზიკელი.

მოგვიანებით ნინოს ცხოვრების ანუ ქართლის მოქცევის ამსახველი მოთხრობები ვრცელ თხზულებებად გაერთიანდა. ჩვენამდე მოღწეულ ასეთ თხზულებებს შორის ყველაზე ადრინდელია IX ს-ის „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. ეს თხზულება იმითაცაა ღირსშესანიშნავი, რომ მის შესავალ ანუ პირველ ნაწილში მოკლედ გადმოცემულია საქართველოს ისტორია უძველესი ხანიდან IX ს-ის დასაწყისამდე. თხზულების ამ ნაწილს პირობითად „მოქცევაჲ ქართლისაჲ ქრონიკაც“ ეწოდება. ეს „ქრონიკა“ ერთ ავტორის არ ეკუთვნის. მისი ადრეული ნაწილი VII ს-ის II ნახევრისაა, უფრო გვიანი ნაწილი კი IX ს-ის. „ქრონიკის“ ადრეული VII ს-ის ნაწილი შეიცავს „ნინოს ცხოვრების“ ანუ „ქართლის მოქცევის“ ერთ-ერთ მოკლე თხრობას, რომელიც კიდევ უფრო ადრინდელი, V-VI სს-ის ავტორის გრიგოლ დიაკონის კალამს ეკუთვნის.

უძველესი ქართული პაგიოგრაფიული თხზულება, რომელმაც ჩვენამდე თავდაპირველი სახით მოაღწია არის V ს-ის 80-იანი წლების იაკობ ცურტაველის „წამებაჲ წმიდისა შუშანიკის დედოფლისაჲ“ ან, როგორც მას მოკლედ უწოდებენ „შუშანიკის წამება“. ნაწარმოები მაღალმხატვრულია, დღესაც ინტერესით იკითხება და აშკარად შეტყვევებს V ს-ის ქართული მწერლობის განვითარების მაღალ დონეზე.

VI ს-ის მეორე ნახევარში დაიწერა უცნობი ავტორის „ეგესტათე მცხეთელის მარტილობა“, რომელშიც, როგორც გვახსოვს, ქართლში უმეფობისა და აქსარსელი მოხელე-მარზპანის გამგებლობის ხანაა ასახული.

აღსანიშნავია, რომ შინაომებისა და მტრების გაუთავებელი შემოსევების მიუხედავად, VII-IX სს. როგორც ქართული მწერლობის, ისე საერთოდ ადრეფეოდალური ხანის ქართული კულტურის საოცარი აღმავლობის ხანაა. სწორედ ამ საუკუნეებში ყალიბდება ერთიანი ქართული კულტურა. უნდა ვიცოდეთ, რომ ერთიანი ქართული კულტურის ჩამოყალიბება წინ უსწრებდა ქართული სამეფო-სამთავროების გაერთიანებასა და ერთიანი ქართული ფეოდალური სამეფოს წარმოქმნას. ამ საუკუნეების ქართული კულტურა ის საძირკველია, რომელზედაც აღმოცენდა განვითარებული ფეოდალური პერიოდის ანუ „ოქროს ხანის“ ქართული კულტურა.

არაბთა ბატონობის პერიოდს ასახვენ VIII-IX სს-ის ჩვენთვის უკვე ცნობილი თხზულებები - არგვეთის მთავრების „დავითისა და კონსტანტინეს წამება“ და ქართლელი მთავრის „კონსტანტი კახას მარტილობა“. ამავე ხანებში შეიქმნა აგრეთვე ბასილ ზარზმელის „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“, რომელშიც დიდი საეკლესიო მოღვაწის და ზარზმის მონასტრის მამულებილს სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება და მოღვაწეობაა გადმოცემული.

ამ ხანის ქართული მწერლობის შედევრს „აბო ტფილელის მარტილობა“ წარმოადგენს, რომელიც VIII ს-ის მიწურულში ქართლის კათალიკოსის სამეფლის საგანგებო შეკვეთით საეკლესიო მოღვაწემ იოანე საბანისძემ დაწერა. თხზულების დანიშნულება შესავალშივეა გაცხადებული: ავტორის მიზანია, გაამხნევოს ქართველი ქრისტიანები, რომლებიც არაბთა „მძლავრობით დამონებულნი, უქონლობითა და სიღალბაკით შეკრულნი, მათი ზარკის ქვეშ, ვითარცა რკინით ნაცემნი და ნაკვემნი, ხსტიკად დასჯილნი, შიშით განილევიან და ირყევიან, ვითარცა ლერწამნი ქართაგან ძლიერთა“. მწერალი ეუბნება მკითხველს, რომ, თუკი „ღვდით და მამით“ ანუ მოღვაწით არაბმა აბომ შეიყვარა, ქრისტეს რჯული, მუსლიმობიდან ქრისტიანობაში გადმოვიდა და ქრისტესათვის მონამებრივი სიკდილიც მიიღო, ჩვენ ქართველებს მით უფრო გვმართებს გაამხნევება და ქრისტეს რჯულის ერთგულება. „აბო ტფილელის წამება“ პირველი ჩვენამდე მოღწეული ლიტერატურული ძეგლია, რომელშიც მკაფიოდაა გამოხატული პატრიოტიზმისა და ეროვნული სიამაყის გრძნობა. იოანე საბანისძე არ მალავს აღფრთოვანებას თავისი ქვეყნით, რომელმაც ქრისტესათვის არაერთი წამებული შესძინა ქრისტიანულ სამყაროს. აქვე ჩანს

ნინო და შუშანიკი

წმინდა შუშანიკი მამიკონიანთა სომხური წმინდანის საგვარეულოდან იყო. ის ცოლად კი ყავდა ქართლის პიტიახშ ვარსკენს. ვარსკენი ვახტანგ გორგასლის შიშით, ირანის შაჰს პაროსს ეხლდა, მაზღვანბა მიიღო და მეორე ცოლად სპარსეთის შაჰის ასული მოეფილა. დედოფალი შუშანიკი ქმნის მიერ ქრისტეს დაგობამ ძალა ცოლქრულმა დალატა ძალზე განარისხა. მან სასახლე მიატოვა და ეკლესიას შეაფარა თავი. სპარსეთიდან ქართლში მობრუნე- ბულმა პიტიახშმა ურჩი შეუღლე სასახლეში ძალით მოაპარუნა, მაგრამ ქრისტისთვის დამგვობ პიტიახშს შუშანიკი მაინც არ შეურიგდა. მაშინ ვარსკენმა აწამა შუშანიკი და საყვრობილემი წააგდო. სადაც ის გარდაიცვალა.

იოანე სამანისძე ქრისტიანობის წინააღმდეგ ქართული ლენის ძესაჲ

„არა მხოლოდ ბერძენს აქვთ ქრისტიანთაგან ბოძებული სარწმუნოება. არამედ ჩვენც ამ შორეული ქვეყნის მკვიდრებსაც... ანა ქართლის მკვიდრთაც აქვთ სარწმუნოება და იწოდება ეს ქვეყანა წმინდანთა მშობელად, რომელთაგან ზოგი აქაურია. ზოგიც უცხოელი და სხვადასხვა დროს ჩვენთან მოსული. უფლისა ჩვენისა იესუ ქრისტეს მიერ მოწამედ წარმოჩინებული“.

ნებს ასრულებდნენ, VII ს-დან კი, მათ ორიგინალური ჰიმნების შექმნა დაიწყო. ასე წარმოიშვა ქართული ჰიმნოგრაფია. ერთ-ერთი ყველაზე ადრინდელი ქართველი ჰიმნოგრაფი იყო ბასილი, რომელიც VII-VIII სს-ში ცხოვრობდა.

ქართული საერო მწერლობა წარმართული ხანიდან იღებს სათავეს. ამ მხრივ, პირველ რიგში, აღსანიშნავია საისტორიო მწერლობა. ქართული დამწერლობის წარმოქმნასთან ერთად ქართულად ითარგმნა სპარსულად და ბერძნულად შესრულებული მოკლე ისტორიული ქრონიკები და ქართლის „მეფეთა ცხოვრებები“. V-VII სს-ში ისტორიული თხზულებები უკვე ქართულად იწერებოდა. მათ ავტორთა ვინაობა უმეტეს შემთხვევაში უცნობია. გამონაკლისი VI ს-ის ისტორიკოსი „ვახტანგ გორგასლის ცხოვრების“ ავტორი და „ქართლის ცხოვრების“ კრებულის პირველი შემდგენელი, ჩვენთვის უკვე ცნობილი, ქართლის ერისმთავარი ჯუანშერ ჯუანშერიანია. სამწუხაროთ ჯუანშერ ჯუანშერიანის „ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებას“, ისევე როგორც „ქართლის ცხოვრების“ მისეულ კრებულს ჩვენამდე პირველადი სახით არ მოუღწევია. შემდეგ საუკუნეებში მან მნიშვნელოვანი შესვებება-გადაკეთება განიცადა.

VIII-IX სს-ის ქართული ისტორიული თხზულებებიდან აღსანიშნავია „ქართველთა და მეგრეთა ერისთავთ-ერისთავთა უფლის“ სტეფანოზ III-ისა და მისი ვაჟების მირისა და არჩილის ცხოვრების ამსახველი ქრონიკა და „აშოტ კურაპალატის ცხოვრება“. IX ს-ის მიწურულს შეიქმნა „მოთხრობა ბაგრატიონთა წარმოშობის“ შესახებ, რომელიც ბაგრატიონთა დინასტიის ღვთაებრივ, ებრაელთა მეფისა და წინასწარმეტყველის დავითისაგან წარმოშობაზე მოგვითხრობს. ეს „მოთხრობა“, რომელიც ადრინავე ბაგრატიონის მიერ „ქართველთა მეფის“ ტიტულის მიღების თავისებურ დასაბუთებას წარმოადგენს, „აშოტ კურაპალატის ცხოვრებასთან“ ერთად ური, ოდნავ განსხვავებული ეგრისის სახით XI ს-ის დასაწყისის ისტორიკოსის სუმბატ დავითის-მის ჩვენთვის უკვე ცნობილმა თხზულებამ – „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონთა“ – შემოვიანახა. სტეფანოზ III-ისა და მისი ვაჟების მირისა და არჩილის ცხოვრების ამსახველი თხზულება კი მოგვიანებით ერთგვარად გავრცობილ-გადაკეთებულ სახით „ქართლის ცხოვრებაში შეიტანეს“.

ადრე შუა საუკუნეებში დიდ წარმატებას მიაღწია ქართულმა გეოგრაფიულმა აზროვნებამ. ამას მოწმობს VII-VIII საუკუნეების დღემდე მოღწეული უძველესი ქართული გეოგრაფიული თხზულება, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ შესავალს წარმოადგენს. აქ ლეგენდარული თარგამოსის შვილების წილხვედრი ქვეყნების სახით მოცემულია VII-VIII საუკუნეების კავკასიის პოლიტიკური რუკა.

„ქართლის ცხოვრების“ აღნიშნული შესავლის ავტორი საქართველოს და კავკასიის ფიზიკური და პოლიტიკური გეოგრაფიის დიდ ცოდნას ამჟღავნებს.

ქართული დამწერლობის შექმნასთან ერთად დაიწყო ხალხში გავრცელებული სხვადასხვა საგმირო ეპოსების, თქმულებებისა და გადმოცემების ჩაწერა, რითაც საისტორიო თხზულებებს ავსებდნენ და უფრო მიმზიდველად ხდიდნენ. დიდი პოპულარობით სარგებლობდა სპარსული საგმირო ეპოსი, რომელიც ქართულად პირველად ჯერ კიდევ სასანურ ხანაში ითარგმნა. თანდათანობით ჩამოყალიბდა ქართული საერო პოეზია. ქართული საერო რითმიანი ლექსის უნიკალური ნიმუშები შემოგვინახა ატნის სიონის კედლებმა. ეს ლექსები IX ს-ის I ნახევრით თარიღდება.

ნანაყურებო აყენი სიონი ქალაქს
ჰქინანსო ქალაქს ქართლი
ლესილიან

„იხილეთ ესე ჟამი,
წავა ვითარცა წამი,
აწვე გავწმინდოთ გუამი,
მკრძანა არა გუაქვს ქრთამი“....

„ეგრე იტყვის მოძღვარი,
მუნ არა არს ვაჟარი,
თანა წააქუს სახმარი,
ერაჲმა ნაცოდ-რ-ქმარი.“

დიდ წარმატებას მიაღწია ქართულმა ფილოსოფიურმა აზროვნებამ, რომელიც გვიან ანტიკური და ქრისტიანული ფილოსოფიის ერთგვარი სინთეზის ანუ შერწყმის შედეგად წარმოიქმნა და რომლის ყველაზე ბრწყინვალე წარმომადგენელი ცნობილი ქართველი საეკლესიო მოღვაწე და ფილოსოფოსი პეტრე იბერი (411-491) იყო.

პეტრე იბერი IV-V სს-ის მიჯნის, ჩვენთვის უკვე ცნობილი ქართლის მეფის ბუზშირის („ქართლის ცხოვრების“ მირდატის) ერთადერთი ვაჟი იყო. მას ერისკაცობაში მირვანი, ბერძნული გამოთქმით, მურვანოსი ერქვა. მირვანი 411 წელს დაიბადა. 12 წლის ასაკში ის ბიზანტიის იმპერატორმა თეოდოსიმ მძევლად წაიყვანა. კეისრის კარზე მირვანმა ბრწყინვალე განათლება მიიღო. მალე მან უარი თქვა საერო ცხოვრებაზე და თავის მასწავლებელთან და სულიერ მეგობარ ეგრისელ მთირიდატესთან ერთად იერუსალიმში გაიპარა. იქ, გოლგოთის მთაზე, ქრისტეს საფლავზე მასწავლებელიც და მოწაფეც ბერად აღიკვეცა. ამის შემდეგ მირვანს პეტრე იბერი, მთირიდატეს კი - იოანე ლაზი ეწოდა.

თავისი განსწავლულობის გამო პეტრე იბერი მღვდლად თვით იერუსალიმის პატრიარქმა აკურთხა, რაც იმ დროისათვის უდიდესი პატივი იყო. ბოლოს პეტრე იბერი მრევლის მთხოვნით ქალაქ მაიუმის (მდებარეობდა პალესტინის დასავლეთით, ქალაქი ღაზას მახლობლად) ეპისკოპოსად აირჩიეს. პეტრე იბერს ეკუთვნის ბერძნულ ენაზე შესრულებული რელიგიურ-ფილოსოფიური თხზულებები, რომლებმაც დიდი გავლენა მოახდინეს შუა საუკუნეების ქრისტიანულ ფილოსოფიურ აზროვნებაზე.

2. მონასტრები და სამონასტრო ცხოვრება

შუა საუკუნეების ქრისტიანული კულტურისა და ყოფის შემადგენელ ნაწილს მონასტრები და სამონასტრო ცხოვრება წარმოადგენდა. მონასტერი ბერძნული სიტყვა „მონა-სტერიონი“-დან წარმოსდგება და „განდევილის სენაკს“ ნიშნავს. პირველი ქრისტიანული მონასტრები III-IV სს-ში სირიასა და პალესტინაში გაჩნდა. შემდეგ სამონასტრო მოძრაობა მთელ ქრისტიანულ სამყაროს მოედო. სამონასტრო მოძრაობამ ქრისტიანთა ის ნაწილი მოიცვა, რომლებიც თვლიდნენ, რომ ღმერთთან მიახლოებისათვის მხოლოდ ქრისტიანულ ცხოვრების წესის დაცვა არ იყო საკმარისი. საჭირო იყო სულის განწმენდა და ამაღლება, რაც ზორციელი სურვილების მაქსიმალურად დათრგუნვის გზით მიიღწეოდა. მათი აზრით, საჭირო იყო საერო ცხოვრებაზე სრულიად უარის თქმა, მათ შორის ქორწინებაზე და შვილის ყოლაზე და ცხოვრების მხოლოდ ღვთისათვის მიძღვნა. მონასტერში მონაზვნები და მორჩილები ცხოვრობდნენ. მორჩილი სამონაზვნოდ გამზადებულ პირს ეწოდებოდა, რომელსაც მონაზვნად გახდომამდე რამდენიმე გამოსაცდელ წელს აძლევდნენ. ჩვენი წინაპრები სიტყვა „მონაზონი“ ხმარებისას სქესს არ განარჩევდნენ. სიტყვა „ბერი“ კაცთა მონაზვნის აღსანიშნავად ბევრად უფრო გვიან შემოვიდა. ცალ-ცალკე არსებობდა ქალთა და კაცთა მონასტრები. მონაზვნად აღკვეცის წინ საეკლესიო ცერემონიული სრულდებოდა. მონაზვნად აღსაკვეცს სიმბოლურად თმას ჭრიდნენ, საერო ტანსაცმელს ხდიდნენ და სამონაზვნო, შავ ჩოხას აცმევდნენ, რომელსაც ჩვენი წინაპრები „ფირვს“ და „სქემასაც“ უწოდებდნენ. გამონაზვნებულს სახელსაც უცვლიდნენ, რაც იმის მოწმობა იყო, რომ აღამიანი თავის ძველ ცხოვრებაზე უარს ამბობდა და ახალ საღვთო ცხოვრებას იწყებდა. მონაზვნები ცალკე სენაკებში ცხოვრობდნენ. ღირსე-ლოცვისათვის მით საერთო ეკლესია ჰქონდათ. საერთო ჰქონდათ სატრაპეო (სასაღილო ოთახი). მონასტრებს თავიანთი ზოდატუნები, ჭერები, ხეხილის ბაღები, ზეთისხილის ჭალები.... გააჩნდა. იქვე იყო ბეღლები. საწნებელში წურავდნენ ყურძენს, ქვევრებში აყენებდნენ ღვინოს. მთელ ამ მეურნეობას თვითონ მონაზვნები უძღვებოდნენ. ადრე შუა საუკუნეების მონასტრები ასკეტური ცხოვრებით გამოირჩეოდნენ, რაც ამქვეყნიურ სიამოვნებაზე სრულ უარის თქმას ნიშნავს. მონაზვნების საჭმელიც ზომიერი იყო. მონასტრის თავისი მეთაური ჰყავდა, რომელსაც ბიზანტიაში „აბას“ ეძახდნენ, საქართველოში მას „წინამძღვარი“ ან „მამასახლისი“ ეწოდებოდა. სამონასტრო ცხოვრებას საეკლესიო წესდება - ტიპიკონი განსაზღვრავდა.

განსაკუთრებული ასკეტიზმით განდევნილი ბერები გამოირჩეოდნენ. ასეთი ბერები მონასტრებსაც თავს არიდებდნენ და განცალკევებით გამოქცაბულებში, უდაბურ და ძნელად მისადგომ ადგილებში სახლდებოდნენ. ზორცის დათრგუნვის მიზნით ზოგი მათგანი ფეხშიშველი დადიოდა და თანაც ფეხებზე

სიმძიმეს ატარებდა. ზოგი მათგანი ისეთ სამოსელს იცვამდა, რომელიც სხეულს ტკივილს აყენებდა. ზოგი განდევნილი ტანს არ იხანდა ან კიდეც თმებს და წვერებს არ იჭრიდა. ზოგი მეუღლანოვ თავისთვის ცხოვრების განსაკუთრებით მძიმე პირობების შესაქმნელად საგანგებოდ აგებულ მაღალ სვეტზე ცხოვრობდა. ასეთ განდევნილ „რესვეტზე“ ეწოდებოდა.

ერთ-ერთი ასეთი მესვეტის სამოყველი ჭიათურის მახლობლად სოფ. კაცხის მიდამოებში, კაცხის სვეტზე შემორჩა. აქ მაღალი, ორმოცი მეტრის სიმაღლის კლდის სვეტის თავზე ორი პატარა V-VI სს-ის ერთნაირი ბაზილიკაა აგებული. ერთ-ერთის ქვეშ თვით მესვეტე მარხია. დღეისათვის ამ სვეტზე ასვლა მხოლოდ მთაწმელელებს შეუძლიათ.

ასკეტური და წმინდა ცხოვრების გამო მონაზვნები ქრისტიანებში მოწიწებასა და პატივისცემას იწვევდნენ. გამოჩენილ სამონასტრო მოღვაწეებს, როგორც სხვაგან, ისე საქართველოში მეფე-მთავრების კარზე დიდი პატივი და გავლენა ჰქონდათ.

ქრისტიანებს შორის იმთავითვე განსაკუთრებული პატივისცემით იერუსალიმი და საერთოდ პალესტინა სარგებლობდა, სადაც იესო ქრისტე დაიბადა და ცხოვრობდა. ყველა ჭეშმარიტი ქრისტიანის ოცნება იყო ცხოვრებაში ერთხელ მაინც ამ წმინდა მიწას წვეოდა. ამიტომ იერუსალიმში მლოცველთა უწყვეტი ნაკადი მოედინებოდა. ძველი ქართველებიც სხვა ქრისტიანების მსგავსად იერუსალიმში ჩასვლას და იქ წმინდა ადგილთა მოლოცვას ცდილობდნენ. ეს დიდ სასწრებთან იყო დაკავშირებული, ამიტომ ყველა ამას ვერ ახერხებდა. როგორც გვასოს, იერუსალიმის წმინდა ადგილები მონასხულა ვახტანგ გორგასალმა, დედა საგდუშტთან და თავის და ზვარამზესთან ერთად. იერუსალიმში მოუნახულებია 853 წ. ქრისტესათვის წამებულ კონსტანტი-კახას

ქართველები სამონასტრო მოძრაობის სათავეებთან იდგნენ. თავდაპირველად ისინი ეგვიპტესა და პალესტინაში ბერძენ, სირიელ, ეგვიპტელ, სომეხ მონაზვნებთან ერთად ეწეოდნენ სამონასტრო ცხოვრებას, მაგრამ ადრევე ამ წმინდა ადგილებში თავისი საკუთარი მონასტრების აგება დაიწყეს. პირველი ქართული სამონასტრო მშენებლობა დიდი ქართველი საეკლესიო მოღვაწის პეტრე იბერის სახელს უკავშირდება. ბერად აღკვეცის შემდეგ, პეტრემ და მისმა მოძღვარმა და მეგობარმა იოანე ლაზმა იერუსალიმში ორი ქართული მონასტერი - „იბერთა მონასტერი“ და „ლაზთა მონასტერი“ დააარსეს. ეს მონასტრები დაახლოებით ერთი საუკუნის შემდეგ ბიზანტიის კეისარმა იუსტინიანე I კიდეც ორ, ქრისტიანულ სამყაროში სახელგანთქმულ მონასტერთან ერთად საგანგებოდ განაახლა. ქართული მონასტრები პეტრე იბერმა ეგვიპტეში და პალესტინის უდაბნოშიც ააშენა. არქეოლოგებს პეტრე იბერის აშენებულად მაინცაა ქართული მონასტერი, რომელიც ეგვიპტეში ძველ ქალაქ თებეს მიდამოებში გათხარეს. პალესტინაში, იერუსალიმისა და ქრისტეს დაბადების ადგილის, ბეთლემის მახლობლად, იტალიელმა არქეოლოგმა ვირჯინიო კორბო 1946 წ. გათხარა პეტრე იბერისა და მისი მასწავლებლის იოანე ლაზის მიერ აშენებული ქართველთა ე. წ. „ლაზთა მონასტერი“, სადაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ქართული დამწერლობით შესრულებული ყველაზე ადრეული ნიმუშები აღმოჩნდა. ეს წარწერა მონასტრის ეკლესიის მოზაიკურ იატაკზე იყო. ასე მოიკიდეს ჩვენმა დიდმა წინაპრებმა ფეხი პალესტინის წმინდა მიწაზე.

უცხოეთში ქართული მონასტრების დაარსების მიუხედავად, ქართველი მონაზვნები პალესტინაში სხვა განთქმულ მონასტრებშიც მრავლად მოღვაწეობდნენ. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია იერუსალიმის მახლობლად 483 წ. დაარსებული ბერძნული მამათა დიდი მონასტერი, საბას ლავრა, რომელსაც ქართველები საბაწმიდას ეძახდნენ. VI ს-ის 30-იან წლებში ამ მონასტერში ქართველებს უკვე საკუთარი ეკლესიაც ჰქონდათ, სადაც მღვდელმსახურებს ქართულად ასრულებდნენ. მალე საბაწმინდა ქართული კულტურის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ცენტრად გადაიქცა. აქ მოღვაწეობდა ჩვენთვის უკვე ცნობილი ჰიმნოგრაფი ბასილი, სინას მრავალთავის შემდგენელი მაკარ ლეთეთელი, უცხოური პაგიოგრაფიული მწერლობის ერთ-ერთი პირველი მთარგმნელი სეითი...

საბაწმიდაში შეიქმნა ბიბლიის წიგნების VIII-IX საუკუნისეული ქართული თარგმანიც, ე. წ. „საბაწმიდური რედაქცია“, რომელიც ჩვენში XI საუკუნემდე გამოიყენებოდა. აქვე შემუშავდა უძველესი ქართული ტიპიკონი. ადრეფეოდალურ ხანაში უცხოეთში ქართველთა მიერ დაარსებულ

მონასტრებიდან აღსანიშნავია IX ს-ში მცირე აზიის ბიზანტიურ პროვინცია ბითონიაში ბერძენთა ულუმბოს მონასტრისაგან განცალკევებით აშენებული ქართული სახეივანო, რომელიც ილარიონ ქართველის სახელს უკავშირდება.

ქრისტიანული სამყაროს მიმართ ილარიონ ქართველის დიდი დამსახურების გამო, მისი გარდაცვალების შემდეგ ბიზანტიის კეისარმა ილარიონის სამი მოხუცი მოწაფე სასახლეში მოიწვია და ქართველებისთვის უკვე მოქმედი მონასტრებიან მათი არჩევანის მიხედვით, ერთ-ერთის გადაცემა აღუთქვა. ქართველმა ბერებმა სხვათა მიერ აგებული მონასტრის მიღებაზე უარი განაცხადეს და საკუთარი მონასტრის აშენება მოინდომეს. მათ კონსტანტინოპოლის მახლობლად ადგილი შეარჩიეს და 871 წ. ქართული მონასტერი დააარსეს, რომელსაც ქართველები რომანას იგივე პრომანას ქართველთა მონასტერს უწოდებდნენ. ამ მონასტერში ქართველი ბერები 100 წელზე მეტ ხანს მოღვაწეობდნენ, სანამ მას ბერძენი მონაზვნები არ დაეპატრონენ.

სამონასტრო მშენებლობა საქართველოშიც ძალზე ადრე დაიწყო. ამის შესახებ ერთ-ერთი უძველესი ცნობა „ქართლის ცხოვრებამ“ შემოგვინახა. ამ ცნობით, ვახტანგ, გორგასლის ბრძანებით, მის ძუძუმტესა და კლარჯეთის ერისთავს არტავაზს არტანუჯის მახლობლად, ოპიზაში მონასტერი დაუარსებია, რომელიც მეფის მიერ ბიზანტიაში ნანახი მონასტრების მსგავსი იყო. ამავე წანებში, V ს-ის შუა წლებში უნდა იყოს დარსებული ტანას, იგივე ატენის მონასტერი, რომელიც არქეოლოგებმა არც თუ ისე დიდი ხნის წინათ ატენის ტაძრის მიდამოებში გათხარეს.

საქართველოში დიდი სამონასტრო მშენებლობა სირიიდან იგივე ასურეთიდან VI ს-ის შუა წლებში ქართლში იოანე ზედაზნელის მეთაურობით წმინდა მამების მოსვლას უკავშირდება.

ისტორიული წყაროების მიხედვით, ქართლში ცამეტი ასურელი მამა მოვიდა. სინამდვილეში ისინი მეტნი უნდა ყოფილიყვნენ. ესენი არიან: შიო მღვიმელი, დავით გარეჯელი, ანტონ მარტყოფელი, აბიბოს ნეკრესელი, იოსებ ალავერდელი, იესე წილქელი, პირის ბრეთელი, თათი სტეფანწმინდელი, ისიდორე სამთანელი, მიქაელ ულუმბოელი, ზენონ იყალთოელი, ელია დიაკონი, სტეფანე ქიზიყელი ანუ ზირიელი... მათი მეორე სახელები წარმოსდგა მათ მიერ აგებული ეკლესია-მონასტრებისაგან და იმ ადგილებიდან, სადაც ისინი საქართველოში უმეტესწილად ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ. როგორც ფიქრობენ, ასურელი მამები სირიის მონასტრებში მოღვაწე ქართველი ბერები იყვნენ, რომლებიც თავიანთ სამშობლოში ქრისტიანობის განსამტკიცებლად და წარმართობის საბოლოოდ აღმოსაფხვრელად დაბრუნდნენ. მართლაც, მათ ქართლში ქრისტიანობის განსამტკიცებლად დიდი რელიგიური-კულტურული საქმიანობა გააჩაღეს. სპარსეთის მხარდაჭერით გაძლიერებულ როგორც ცეცხლოთფრანკების, ისე მონოფიზიტობას ბრძოლა გამოუცხადეს და ქალკედონური მრწამსი განამტკიცეს. მათი გარდაცვალების შემდეგ ასურელ მამათა ცხოვრება-მოღვაწეობა აღწერეს. ეს თხზულებები სხვა პაგიოგრაფიულ თხზულებებთან ერთად დიდ როლს ასრულებდნენ იმჟამინდელი ქართველის ქრისტიანულ აღზრდაში. „ასურელ მამათა ცხოვრებები“ ჩვენამდე თადაპირველი სახით არ მოსულა, როგორც ეს ჩვეულებრივად ხდებოდა ხოლმე, მათაც მოგვიანებით არაერთი გადაკეთება განიცადეს.

ილარიონ, ქართველი (822-875) იყო კახეთიდან, წარჩინებული და მდიდარი აზნაურის შვილი. ის ბავშვობიდანვე საეკლესიო ცხოვრებისათვის განაწესეს. თავდაპირველად ილარიონ დავით გარეჯის მონასტერში დამკვიდრდა. შემდეგ კი, იერუსალიმში გაემგზავრა. იერუსალიმიდან მბრუნებულს მას სამშობლოში მამა და ძმები გარდაცვლილი დახვდა. მაშინ მან ღვდამა მონასტერი ააშენა, სადაც მისი დედა მონაზვნად აღკვეცა. ამ მონასტერს ილარიონმა თავისი წესი განაწესა და მამულები შესწირა. მამულები შესწირა აგრეთვე მის მიერ აგებულმამათა მონასტრსაც. ამის შემდეგ ილარიონი ბიზანტიის მცირეაზიულ პროვინცია ბითონიაში გაემგზავრა, სადაც ულუმბოს მთაზე ბერძენთა მონასტრის გვერდით ქართველთა მონასტერი დააარსა. აქ მან თავისი მოწაფეები დატოვა. თვითონ კი კონსტანტინოპოლში გადავიდა. კონსტანტინოპოლიდან ის რომში გაემგზავრა, სადაც ორი წელიწადი დაჟყო. ყველგან, სადაც მას ცხოვრება უხდებოდა, ის საყოველთაო პატივისცემას იმსახურებდა. გარდაცვალება საბერძენოში თესალონიკაში, დღევანელ სალონიკში. არის ცნობა, რომ სალონიკის მთავარ წმინდა ღვმეტებს ტაძარში მისი ფრესკა იყო გამოჩნებული. ილარიონის ნეშტი მისი მოწაფეების მიერ კონსტანტინოპოლის სხლოს დაარსებულ რომანას ქართველთა მონასტერში გადასარჩვენეს. სალონიკის ქრისტიანებს მისი ნეშტის გატანება არ უნდოდათ, ამიტომ ეს ჩუმად ღამით მოხერხდა. რომანას ქართველთა მონასტერი იმდენად სახელგანთქმული გახდა, რომ კეისარმა ბასილი I-მა (867-886) აქ მოიყვანა თავისი ორი შვილი, ჩაბარა ისინი ილარიონის მოწაფეებს და თხოვა: „ასწავლე მათ ენა და წიგნი თქვენი“. სინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ილარიონ ქართველის ცხოვრება თავდაპირველად ბერძნულად აღიწერა. ამ ბერძნულ თხზულებაში მას „ილარიონ იბერი“ ეწოდება. როდესაც ეს თხზულება ქართულად ითარგმნა, „იბერი“ მისი ქართული შესატყვისით - „ქართველი“ შეიცვალა.

ლექსი დაფი გაიქცა მადლის ქსახე

დავით გარეჯელი რამდენიმე მოწაფის თანხლებით იერუსალიმში გაემგზავრა. მათ იმ ადგილს მაღაწრეს, საიდანაც იერუსალიმი ჩანდა. ამ ადგილს „მწვერვალი მადლისა“ ეწოდებოდა. დავით გარეჯელმა იერუსალიმში შესასვლელად თავი საკმაოდ უცოდველად არ მიაჩნია. ამიტომ იქ მხოლოდ თავისი მოწაფეები გაგზავნა, თვითონ კი „მადლის მწვერვლიდან“ სამი ქვა ათობა და მათი საქართველოში წამოღება გადაწყვიტა. იმ ღამით იერუსალიმის პატრიარქს სიზმარში ილია წინასწარმეტყველი გამოეცხადა და აცნობა: „დავით გარეჯელს იერუსალიმის მადლი სამშობლოში მიაქვს. გაგზავნე კაცი და ხელში რომ სამი ქვა უკიარავს ორი დააბრუნებინე“. მაშინ იერუსალიმის პატრიარქმა მალეშობრივი გაგზავნა, რომელიც დავით გარეჯელს მიეწია და პატრიარქის დავალებით ორი ქვის დატრეკება სთხოვა, რათა იერუსალიმის მისი მადლი არ დაკარგოდა. ამგვარად დავით გარეჯელმა საქართველოში მარტო ერთი ქვა ჩამოიტანა, რომელიც თავის აგებულ მონასტერში დაასვენა. ამით მან იერუსალიმის „მესამედი მადლი“ დავით გარეჯის მონასტერს შესძინა.

ქმნიდნენ სხვადასხვა სახის ქრისტიანულ ლიტერატურას, აგრეთვე ისტორიულ, ფილოსოფიურ თუ სხვა სახის მეცნიერულ თხზულებებს. მონასტრებთან არსებობდა სკოლები, სადაც მონასტრის ახლობალნი მცხოვრებთა ბავშვები სწავლობდნენ. მონასტრების ასეთი მნიშვნელობის გამო იყო, რომ VII-IX სს-ში მტრებისაგან შევიწროებულ საქართველოში საეკლესიო-სამონასტრო მშენებლობას ქართველობის გადარჩენისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა. VIII საუკუნის I ნახევარში აშენებული მონასტრებიდან აღსანიშნავია სამცხეში ზარზმის მონასტერი, რომელიც დიდმა ქართველმა საეკლესიო მოღვაწემ სერაპიონ ზარზმელმა ააგო. IX ს-ის დასაწყისიდან აშოტ კურაპალატის ტაო-კლარჯეთში დამკვიდრების შემდეგ, ამ მხარეში სამონასტრო მშენებლობა განსაკუთრებით ფართო მასშტაბებს იძენს. ამის თაოსნად ცნობილი ქართველი სახელმწიფო და საეკლესიო მოღვაწე გრიგოლ ხანძთელი გვევლინება.

გრიგოლ ხანძთელი ქართლის ერისმთავრის ნერსე II-ის ცოლის მძისშვილი იყო. ის მშობლებმა ბავშვობიდანვე საეკლესიო მოღვაწეობისა და ბერობისათვის განამზადეს. გრიგოლმა ნერსე ერისმთავრის კარზე საუკეთესო განათლება მიიღო. მას ბრწყინვალე საეკლესიო კარიერა ელოდა. გრიგოლმა უარი თქვა ჭიჭისკოხოსად კურთხევაზე და თანამოაზრეებთან ერთად ტაო-კლარჯეთში აშოტ კურაპალატთან გადავიდა. აქ მან აშოტისა და მისი მემკვიდრეების დახმარებით დიდი სამონასტრო მშენებლობა გააჩაღა. გრიგოლ ხანძთელისა და მისი მოწაფეების თაოსნობით ისტორიული საქართველოს ამ მხარეში ხანძთის, შატბერდის, მიჯნაძორის, წყაროსათვის, დოლისყანის, გუნათლის მონასტრები აშენდა; ბერეს, ობიზის, იშხნის... მონასტრები კი საფუძვლიანად განახლდა.

ბეჟულ-ანასკიაი

გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების მიხედვით მონასტრის დაარსების მიხედვით ბევრად ადრე უნდა დაიწყოს ბეჟულ-ანასკიის აშენება. გრიგოლმა, როდესაც აღმოსავლეთში იმყოფებოდა დიდძალი ბევრელი, მონასტრის დაარსებას დაიწყო. მას უნდა ეთქვა: „მონასტრი დაიწყო, მონასტრი დაიწყო...“

ასურელ მამათა მიერ დაარსებულ მონასტრებთან ქართული კულტურის ისტორიაში განსაკუთრებული როლი შეასრულეს დავით გარეჯის, შიო მღვიმლის, ალავერდის, იყალთოს... მონასტრებმა. სამწუხაროდ, იმხანად აშენებულ სამონასტრო შენობათაგან ბევრი აღარ შემორჩა, ზოგი კი, ნანგრევების სახითაა ჩვენამდე მოღწეული. შემორჩენილ ძეგლთაგან, უპირველეს ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ შიო-მღვიმის მონასტრის მცირე ზომის ჯვარ-გუმბათოვანი ეკლესია, რომელიც თავისი მკაცრი სისადავით დღესაც აღაფრთოვანებს მნახველს. ეკლესია შიო მღვიმელის მიერაა აგებული და თვითონაც იქვეა დაკრძალული.

დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსი კლდეშია ნაკვეთი. ის თავდაპირველად სამი მონასტრისაგან შედგებოდა, რომლებიც დავით გარეჯელის ხანაში დაარსდა. მოგვიანებით მას მრავალი ახალი მონასტერი და ეკლესია შეემატა. ამ მონასტრის შესახებ ლამაზი ლეგენდა არსებობს, რომლის მიხედვით დავით გარეჯის მონასტრის სამაჟერ მონახულება-მოლოცვა იერუსალიმში ერთხელ მოლოცვის ტოლფასია.

მონასტრები ადრეფეოდალურ ხანაში სწავლა-განათლების, მწერლობის, ხელოვნების, მეცნიერების და საერთოდ კულტურის ერთადერთ ცენტრებს წარმოადგენდნენ. ქართველი ბერები ყოველდღიურ მძიმე შრომას ეწეოდნენ. ისინი ქართულად თარგმნიდნენ და

IV-VIII სს-ში დასავლეთ საქართველოში არსებული მონასტრების შესახებ რაიმე ცნობა არ მოგვეპოვება. ვიცით მხოლოდ, რომ IX ს-ის დასაწყისში აფხაზთა სამეფოში ფერსათის მთის ძირას ქალთა მონასტერი არსებობდა, სადაც აშოტ კურაპალატის რამდამი, მისი უფროსი ვაჟის ადარნასეს გაშრობებულმა მეუღლემ, თავისი ცხოვრების ბოლო წლები გაატარა. ამ მონასტრიდან დღეს ბაღდადის მიდამოებში, სალხინოს ტაძრის ნანგრევებზეა შემოგვრჩა.

დასავლეთ საქართველოში დემეტრე აფხაზთა მეფის თხოვნით, გრიგოლ ხანძთელმა და მისმა მოწაფეებმა ზესტაფონის აღმოსავლეთით, დაახლოებით 25 კმ-ის დაშორებით, დააარსეს უბის მონასტერი. ამ მონასტრიდან დღეს მხოლოდ უბისის ბრწყინვალე ეკლესია შემოგვრჩა. ეკლესიის გვერდით დგას XI ს-ის I ნახევარში აგებული საცხოვრებელი კოშკი.

3. ადრეფეოდალური ხანის ქართული ხუროთმოძღვრება.

დიდი ტაძრებისა და მონასტრების მშენებლობა ადრეფეოდალური ხანის საქართველოში სამშენებლო ტექნიკის და ხუროთმოძღვრების განვითარების მაღალ დონეს ეფუძნებოდა. იმხანად საქართველოში ტაძრები და საეროები დიდი შენობები კარგად გათლილი ქვის კაადრებისაგან შენდებოდა, ამ მხრეც გამონაკლისს კახეთი წარმოადგენდა, სადაც მშენებლობაში რიგის ქვას იყენებდნენ. დულაბად კირის ხსნარს ხმარობდნენ. დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა საშენი ქვის ფერსა და რაობას. საშენი ქვა სპეციალურად ირჩეოდა გარემო-ბუნების გათვალისწინებით. ამის გამო ხშირად ახლო არსებულ საშენ მასალაზე უარს ამბობდნენ და შერჩეულ ქვას შორიდან ეზიდებოდნენ. ეკლესიის მშენებლობისათვის ჩვენმა წინაპრებმა იმთავითვე გადმოიღეს იმეამად ქრისტიანულ სამყაროში გავრცელებული ფორმა - ბაზილიკა. ბაზილიკა სიგრძით, პირაზონტალური ღერძის მქონე შენობაა, რომელიც აგებულია სვეტების რიტმული გამოვრებით. საქართველოში ძირითადად აშენებდნენ სამნავიან ბაზილიკებს. ასეთ შენობებში ცენტრალური, უფრო განიერი ნაწი - დარბაზი, სვეტებითაა გამოყოფილი გვერდითი ნაგებობაგან. აშენებდნენ ისეთ ბაზილიკებსაც, სადაც გვერდითი ნაგები ბოძებით კი არა, კედლებით იყო გათიშული. ასეთ შემთხვევაში ფაქტობრივად ერთი სახურავის ქვეშ გაერთიანებულ სამ დამოუკიდებელ ეკლესიასთან გვაქვს საქმე, ამიტომ მათ ხელოვნებათმცოდნეები „სამეკლესიო ბაზილიკად“ უწოდებენ. ამ ტიპის ბაზილიკებს მხოლოდ საქართველოში ვხვდებით. ისინი შემორჩენილია კახეთში - ნეკრესში, აგრეთვე ზეგანის სამონასტრო კომპლექსში - ზეგანის ყველაწმიდა, ქვემო ქართლში - ქვემო ბოლნისში, ნაქალაქარი დმანისის ტერიტორიაზე, ...

სამნავიანი ბაზილიკების გვერდით აგებდნენ „ცალნავიან“ ეკლესიებსაც. ესაა სწორკუთხა, წაგრძელებული შენობები, რომელიც აღმოსავლეთის მხარეს სახეგარწირული აბსიდით მთავრდება. ამ ტიპის პატარა ეკლესიებს საქართველოს სოფლებში მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში აშენებდნენ.

V ს. მიწურულიდან საქართველოში იწყება დიდი ბაზილიკების მშენებლობა. ამ ხანაში აგებული ბაზილიკათა უმეტესობამ ჩვენამდე ან სულ ვერ მოაღწია, ან კიდევ მნიშვნელოვანი გადაკეთება განიცადა. შემორჩენილი ტაძრებიდან უპირველეს ყოვლისა უნდა დაეასახელოთ V ს-ის ქართული არქიტექტურის სიამაყე ბოლნისის ტაძარი, რომელიც მშვენირად გათლილი იშვიათი სილამაზის ფირუზისფერი-მომწვანო ტუფითაა ნაგები. VI ს. ბაზილიკებიდან აღსანიშნავია თბილისის ანჩისხატის ეკლესია და ურბნისის ტაძარი. ორივე მათგანმა მოგვიანებით აღდგენა-გადაკეთება განიცადა. ანჩისხატის ტაძარს პირვანდელი სახე საგრძნობლად შეცვლილია.

ბაზილიკა ქართული საეკლესიო არქიტექტურის წამყვანი ფორმა არ გახდა. ის თანდათანობით დამოკლდა, კვადრატად იქცა, რომლის მკლავები ჯერის ფორმას იმეორებენ. კვადრატის კედლებს კი ყელი და გუმბათი დაეფუძნა. ასეთ ცენტრალურ-გუმბათოვანი შენობები აგრეთვე დამახასიათებელი იყო იმეამინდელი ქრისტიანული სამყაროსათვის. ამავე დროს ის კარგად ეხმანებოდა ქართულ ეროვნულ სამშენებლო ტრადიციებს. ცენტრალურ გუმბათოვანი ნაგებობისათვის, ბაზილიკისაგან განსხვავებით დამახასიათებელია შენობის ვერტიკალური ღერძის ირგვლივ აგება. ქართული ხალხური დარბაზული ტიპის შენობაც ხშირ ვერტიკალური ღერძის ირგვლივ იგებოდა. ამიტომ ქართულმა ხუროთმოძღვრულმა გემოვნებამ საბოლოო არჩევანი სწორედ ცენტრალურ-გუმბათოვან ნაგებობებზე შეაჩერა. ერთ-ერთი პირველი ჯვარ-გუმბათოვანი ეკლესია შიო-შვილის მონასტრის ტაძარია, რომლის აგება შიო მღვამელის სახელს უკავშირდება, ამავე ტიპის ძეგლებიდან უნდა დაეასახელოთ აგრეთვე კახეთში ნინოწმინდის ტაძარი, რომელიც ნანგრევების სახითაა შემორჩენილი ...

ჯვარ-გუმბათოვანი ტაძრები სრულყოფილ სახეს ქართული არქიტექტურის სიამაყეში - მცხეთის ჯვრის ტაძარში იძენს. ქართული ხუროთმოძღვრების ეს ბრწყინვალე ძეგლი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ქართლის ერისმთავრის სტეფანოზ I-ის ხანაში, VI-VII სს-ის მიჯნაზე აშენდა. ტაძრის კედლებზე მისი აღმშენებლების სტეფანოზ I-ის, მისი მძის დემეტრეს, ვაჟის ადარნასეს და შვილიშვილის პატარა ქობულ-სტეფანოზის ბარელიეფებია გამოხატული, შესაბამისი წარწერებით.

VII-VIII სს-ში საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში მცხეთის ჯვრის ტაძრის მსგავსი მრავალი ეკლესია აშენდა: წრომის ტაძარი, რომელიც ხუროთმოძღვრული ღირსებებით მცხეთის ჯვრის ტაძარს ტოლს არ უდებს და ატენის სიონი ქართლში, ძველი შუამთის მონასტრის გუმბათოვანი ტაძარი კახეთში,

ჭყონდიდის, იგივე მარტვილის ტაძარი სამეგრელოში ... ჯვარ-გუმბათოვანი ტაძრების თავისებურ ვარიანტს წარმოადგენს ორი - ბანასა და იშხნის გრანდიოზული საეპისკოპოსო ტაძრები, რომლებიც VII ს-ში ისტორიულ ქართულ პროვინციაში, ტაოში აიგო. ორივე ეს ტაძარი დღეს თურქეთის ტერიტორიაზეა და ნანგრევების სახითაა შემორჩენილი, მაგრამ ნანგრევებით კი მნახველზე წარუშლელ შთაბეჭდილებას ტოვებს. VII-VIII სს-ის ზუროთმოდგერება კიდევ ერთი მოწმეა იმისა, რომ სხვადასხვა ქართული ქვეყნებისა და მხარეების კულტურული ერთობა ბევრად წინ უსწრებდა მათ პოლიტიკურ გაერთიანებას.

VIII-IX სს-ის ქართული საეკლესიო ზუროთმოდგერების ძეგლებიდან აღსანიშნავია 759-777 წწ-ის სამშვილდის სიონი სამშვილდის ნაქალაქარში, წიკოლისა და არმაზის ეკლესიები მდინარე ქსნის ხეობაში, კახეთში ვანაძიანთა და გურჯაანის ყველაწმინდის ეკლესიები ... გურჯაანის ყველაწმინდა ერთადერთი ორგუმბათიანი ეკლესიაა საქართველოში, რომელმაც დღემდე მოაღწია.

ეკლესია-მონასტრებს ჩუქურთმებით, ბარელიეფებით ანუ აღმანიშნა და ცხოველთა კედელზე გამოკვეთილი გამოსახულებებითა და ფრესკებით, იგივე კედლის მხატვრობით, ამკობდნენ. იმ ხანის კედლის მხატვრობიდან, სამწუხაროდ, ძალზე ცოტა შემოგვრჩა. VII ს-ის ფრესკების ფრაგმენტები შემოგვინახა ატენის სიონისა და წრომის ტაძრებმა. VIII ს-ის კედლის მხატვრობის ცალკეული ნიმუშები ქსნის ხეობაში თელოვანის ტაძარში შემორჩა. უძველესი ბარელიეფებითაა შემკული ბოლნისის სიონი და მცხეთის ჯვარი.... ქართული ეკლესიების ჩუქურთმები განსაკუთრებული სილამაზითა და ორიგინალობით გამოირჩევა.

ადრეფეოდალური ქართული საეკლესიო ზუროთმოდგერება იმხანის მსოფლიო ქრისტიანული არქიტექტურის განუყოფელი ნაწილია. ამიტომ გასაკვირი არაა, რომ ქართული ეკლესიები თავისი დამახასიათებელი და გარეგნული იერით ზოგადად წააგავს თანადროულ რომანულ (დასავლეთევროპის), ბიზანტიურ თუ სომხურ ეკლესიებს. ამისდა მიუხედავად, მათ შორის განსხვავებაც დიდია, რაც ძირითად პროპორციებში, კედლების მოპირკეთებასა და ფერში, ჩუქურთმის რელიეფურ შემკულობაში.... გამოიხატება. ადრეფეოდალური ხანის ქართულმა ზუროთმოდგერებამ შეძლო თავისი ორიგინალური და მაღალმხატვრული სტილის შემუშავება და ამით საერთო მსოფლიო ქრისტიანულ ზუროთმოდგერებაში საპატიო ადგილის დამკვიდრება.

ადრეფეოდალური ხანის საერო ზუროთმოდგერების ძეგლებიდან დღემდე ცოტამ მოაღწია. მათ შორის ძირითადად ციხე-სიმაგრეები შემოგვრჩა, რომლებმაც შემდგომში მნიშვნელოვანი გადაკეთებები განიცადეს. ვახტანგ გორგასლის ხანაში აგებული ციხე-ქალაქიდან მხოლოდ უჯარმის დედა-ციხის ნანგრევებმა მოაღწია. ურბნისის ნაქალაქარზე არქეოლოგებმა V-VIII სს-ის ქალაქის ფენასაც მიაკვლიეს. აქ აღმოჩნდა ორსართულიანი აბანოსა და ქალაქის წყალსადენის ნაშთები. ადრეფეოდალური ხანიდან ყველაზე პარგად ეგრისის სამეფოს დედაქალაქის ციხე-გოჯის ნანგრევებმა მოაღწიეს, რომელიც დღესაც ალაფთოვანებს მნახველს.

ციხე-გოჯი

ციხე-გოჯის ნანგრევები დგას მდ. ცხენის-წყლის მარცხენა ნაპირსა და მისი ფართობი ოც ჰექტარს მოიცავს. ქალაქი სამი გალავნით იყო დაცული, ამიტომ „ქართლის ცხოვრებაში“ ის მოხსენებულია, როგორც „ციხე იგი საშლდე, რომელი არს ციხე-გოჯი“. ყველაზე მაღალ ადგილას ქალაქის დედა-ციხე მდებარეობდა. ჩრდილოეთის ფერდობზე დიდ ციხე-სიმაგრეში ქალაქის გარნიზონი იყო განლაგებული. ქალაქის ძირითადი ნაწილი ვაკეზე იყო გაშლილი. აქ ეგრისის მეფეების სასახლეები, ეკლესიები და აბანოები იდგა. ციხე-გოჯამდე მდ. რიონითა და მის შენაკადი ტეხურით ზღვიდან საზღვაო ხომალდები ამოდიოდა, ამიტომ ქალაქი ერთი კიბეკარი მდინარის მხრიდანაც კიბოდა. აქვე იყო გვირაბი. საიდანაც ალყის შემთხვევაში ქალაქისათვის წყლი ამოქონდნათ. ბურჯანყრუს დიქტარის მტკიცე ქალაქი საბოლოოდ დაიწვია და განადგურდა.

§ 34. ბრძოლა საქართველოს გაერთიანებისათვის

X ს-ის დასაწყისისათვის ისტორიული საქართველოს უდიდესი ნაწილი აფხაზთა, ქართველთა, პერთა სამეფოებისა და კახეთის საქართველოს შორის იყო დანაწილებული. თბილისს, მის შემოგარენს და ქვემო ქართლის ერთ ნაწილს თბილისის ამირა ფლობდა. ქვემო ქართლის უდიდესი ნაწილი, ალგეთის ხეობასა და ბაშაქ-ერეკნის ქედს შორის სომხეთის ბაგრატიუნ მეფეებს ეკავათ. X ს-ის 70-იან წლებში ამ ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა შირაქის სომეხთა სამეფოს დაქვემდებარებაში მყოფი ტაშირ-ძორაგეტის სამეფო, რომლის დედაქალაქი სამშვილდე იყო. ამიტომ მისი მეფეები ქართულ წყაროებში „სამშვილდარებად“, იგივე „სამშვილდელებად“, იწოდებიან (რუკა 14). ტაშირ-ძორაგეტის გამგებელ სომეხ ბაგრატიუნთა ეს განშტოება კვირიკიანების სახელითაა ცნობილი. ქვემო ქართლში წარმოქმნილ სომხურ სამეფოს ქართველები სომხეთის სამეფოს ეძახდნენ. ეს სახელი ამ მხარეს შემორჩა და მოგვიანებით საქართველოს საზღვრებში დაბრუნების შემდეგაც ჩვენი წინაპრები მას „სომხთს“ უწოდებდნენ.

IX-X სს-ში საქართველოს მსგავსად მისი მეზობელი სომხეთი და ალბანეთიც სამეფო-სამთავროებით დაიფარა. თავდაპირველად სომხეთში ბაგრატიუნებმა ჩამოაყალიბეს შირაქის იგივე ანისის სამთავრო, რომელსაც აშოტ I (859-890) ბაგრატიუნის მიერ 885 წ. მეფის ტიტულის მიღების შემდეგ შირაქის სამეფო ეწოდა. მისი დედაქალაქი ანისი იყო. მოგვიანებით, X ს-ის II ნახევარში ანისის სამეფოს დასავლეთით ვანანდის ანუ ვარსის ვასალური (დაქვემდებარებული) სამეფო გამოიყო, რომლის ცენტრალური ციხე-ქალაქი კარი (ყარსი) იყო; ჩრდილოეთით კი - ზემოთ ნახსენები ტაშირ-ძორაგეტის სომხურ-ქართული სამეფო. ამის შემდეგ შირაქის მეფეები მეფეთა-მეფის ტიტულს ატარებდნენ. შირაქის სამეფოს სამხრეთით, ვანის ტბის ირგვლივ შეიქმნა ვასპურკანის სომხური სამეფო, რომელსაც აარწუნთა საგვარეულო ედგა სათავეში. მისი მთავარი ციხე-ქალაქი ვანი იყო. ამ სამეფოების გარდა სომხეთის ტერიტორიაზე სხვა უფრო წვრილი სამთავროებიც არსებობდა.

საქართველოსა და სომხეთისაგან განსხვავებით, ძველი ალბანეთის ტერიტორიაზე სახალიფოს დაშლის შემდეგ მუსლიმური სამფლობელოები წარმოიქმნა. დღევანდელი აზერბაიჯანის უკიდურესი ჩრდილო აღმოსავლეთი დარუბანდის საამიროს ეჭირა, რომლის ცენტრი ქალაქი დარუბანდი იყო. სამხრეთიდან მას შარვანის სამეფო ესაზღვრებოდა, რომლის გამგებლებიც შარვანშაჰის (შარვანის მეფე) ტიტულს ატარებდნენ. ამ სამეფოს მთავარი ქალაქი მტკვრის მუხრანში იყო და ვაჭრობით სახელგანთქმული ქალაქი შამახია იყო. თანამედროვე აზერბაიჯანის მტკვრის მარჯვენა სანაპირო, მუდანის ველის უდიდესი ნაწილი განძის საამიროს ეკავა, რომლის მთავარი ქალაქი განძა, იგივე განჯა იყო. IX ს-ის დასასრულიდან მას შადადიანთა საგვარეულო განაგებდა. დღევანდელი ჩრდილოეთ ირანის ტერიტორიაზე (ცენტრით თაყრიზი) ჩამოყალიბდა რავადიანთა სამფლობელო, რომელსაც ადარბადაგანის საამირო ეწოდებოდა (იხ. რუკა 15). ამ სამეფო-სამთავროების ჩამოყალიბებისთანავე დაიწყო ბრძოლა როგორც ცალკეული ქვეყნების - საქართველოს, სომხეთის, ალბანეთის, ისე მთელი კავკასიის გაერთიანებისათვის. გაერთიანებას ორ საუკუნეზე მეტ ხანს ხელს უშლიდა უაღრესად არახელსაყრელი საგარეო ვითარება - არაბთა, ზაზართა და ბიზანტიელთა ბრძოლა სამხრეთ კავკასიაში ბატონობისათვის. X ს-ში ვითარება მთლიანად შეიცვალა. ამ საუკუნის II ნახევარში ძალზე დასუსტებული ზაზართა სახელმწიფო, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, კიევის მთავარმა სვიატოსლავმა საბოლოოდ გაანადგურა. არაბთა სახალიფო თანდათან დაიშალა; ბიზანტიას კი, რომელიც აღმოსავლეთ მცირე აზიას არაბებისაგან წარმატებით ათავისუფლებდა, სამხრეთ კავკასიის ქრისტიანული ქვეყნები თავის მოკავშირედ მიიჩნდა და იმეამდ მათი გაძლიერება-გაერთიანების საწინააღმდეგო არაფერი ჰქონდა.

X ს-ის დასაწყისისათვის ჯერ კიდევ არ იყო გარკვეული, თუ რომელი ხალხი ჩაუდგებოდა სათავეში სამხრეთ კავკასიის გაერთიანებას. თანდათანობით ამ საქმეში საქართველოს მოწინავე როლი გამოიკეთა. ამას ერთი მხრივი ხელი შეუწყო იმან, რომ თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის წყალობით ჩვენი სამშობლო არაბების, ზაზარების თუ ბიზანტიელების შემოსევებისაგან ერთგვარად უფრო დაცული იყო ვიდრე სომხეთი და ალბანეთი. მთავარი მიზეზი კი მანინც ის იყო, რომ ქვეყნის ერთიანობის გრძნობა და საერთო სახელმწიფოებრივი აზროვნება ქართულ საზოგადოებაში იმეამდ უფრო მაღალი აღმოჩნდა, ვიდრე მეზობელ ქვეყნებში. საქართველოში ერთიანობის შეგნება ერთიანი ქართული სამეფოს შექმნამდე ბევრად უფრო ადრე ჩამოყალიბდა.

როგორც გვახსოვს, ერთ სამეფოდ ჩვენი სამშობლო პირველად ფარნავაზის ხანაში გაერთიანდა. ძირითადად ერთიანი იყო საქართველო ვახტანგ გორგასლის, სტეფანოს III-ისა და მისი შვილების -

მეფეების ძირისა და არჩილ III-ის ხანაშიც. შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ მათი ეპოქის, VIII ს-ის I ნახევრის ამბების გადმოცემის დროს „ქართლის ცხოვრებაში“ პირველად გვხვდება ჩვენი სამშობლოს ერთიანი სახელწოდება „საქართველო“.

ფარნავაზის ხანის ქართული სახელმწიფო ძირითადად ტომობრივ ანუ სისხლით ნათესაობით ერთობას ემყარებოდა, მაგრამ თანდათანობით მისი გავლენის ქვეშ ქართული მოდგმის ტომებთან ერთად, ჩრდილო თუ სამხრეთ კავკასიური მოდგმის ცალკეული ტომებიც მოექცნენ. ეს ტომები ჩვენ წინაპრებთან პირველ რიგში რელიგიურ-კულტურულმა ერთობამ და საერთო სახელმწიფოებრივმა ინტერესმა დააკავშირა. დროთა განმავლობაში უკან გადაიწია ტომობრივი ანუ სისხლით ნათესაობრივი წარმოშობის მნიშვნელობა და ქართველობის ცნებაში საერთო სამწერლობო-სალიტერატურო ენისა და კულტურულ-რელიგიური ერთობის მნიშვნელობამ წამოიწია. აი, როგორ განმარტავს „ქართლს“ X ს-ის მწერალი გიორგი მერჩულე თხზულებაში: „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“: „ქართლად ფრიად ქვეყანა აღირიცხების, რომელსა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულებს“.

„ქართლს“ საქართველოს მნიშვნელობით, ჩვენი ქვეყნის გაერთიანების შემდგომაც იხმარებოდა. X-XI ს-ის გამოჩენილი ქართველი საეკლესიო მოღვაწე იოანე ათონელი თავის ვაჟს ექვთიმეს შემდეგნაირად მოძღვრავდა: „შვილო ჩემო, ქართლის ქვეყანაში დიდი სიმძირეა წიგნების და მრავალი წიგნი გვაკლია... აჲ იღვაწე, რომ გაამრავლო...“

საბოლოოდ ჩვენი ერთიანი სამშობლოს სახელად, როგორც ვიცით, „საქართველო“ დამკვიდრდა. ჯერ კიდევ ადრეულ შუა საუკუნეებში ჩვენ წინაპრებს უკვე ჰქონდათ ჩამოყალიბებული თვალსაზრისი იმის შესახებ, თუ ვინ უნდა მიეწინააღმდეგებინათ ქართველად. ქართველად ითვლებოდა ყველა ის, ვინც ფლობდა ქართულ ენას, ნაზიარები იყო მის კულტურას, ქართულ ეკლესიაში ლოცულობდა, პატივს სცემდა ქვეყნის ისტორიას და ქართველი ხალხისა და ქართული სახელმწიფოს კეთილდღეობისთვის იღვწოდა.

X ს-ის დასაწყისიდან საქართველოს ერთიანობისათვის ბრძოლაში აფხაზთა სამეფო დაწინაურდა. ამ დროისათვის აფხაზთა მეფეებმა შიდა ქართლი შეიერთეს და თავის ერთ-ერთ საერისთავოდ აქციეს. ჩვეულებრივ, ამ საერისთავოს აფხაზთა სამეფოს ტახტის მემკვიდრე განაგებდა. მოგვიანებით აფხაზთა სამეფო ჯავახეთსაც დაეუფლა.

ერთიანი ქართული სახელმწიფოს შენებას აფხაზთა მეფეებმა საფუძველი, პირველ რიგში, დასავლეთ საქართველოში ჩაუყარეს. მათი მოღვაწეობის შედეგია, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დასავლეთ საქართველოში სახელმწიფო და საეკლესიო ენად ქართულის საბოლოოდ დამკვიდრება და კონსტანტინოპოლის ნაცვლად დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის ქართლის საკათალიკოსოსადმი დამორჩილება.

X ს-ის დასაწყისში განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში ქვემო ქართლი აღმოჩნდა. ეს ძირძველი ქართული მხარე სომეხთა მიერ დაპყრობას ვერ ურიგდებოდა და მათ წინააღმდეგ აჯანყებებს აწყოვდა. აჯანყებულები დასახმარებლად, ჩვეულებრივ, აფხაზთა მეფეებს და კახეთის ქორეპისკოპოსებს მიმართავდნენ. ქართველთა მეფე ადარნასე I-ს ქართლისათვის ბრძოლაში მთავარ მეტოქედ აფხაზთა სამეფო მიაჩნდა, ამიტომ აფხაზთა და სომეხთა მეფეების დაპირისპირების დროს ის ჩვეულებრივ სომეხთა მეფეს უწევდა დახმარებას.

ჯერ კიდევ IX ს-ის ბოლოს ქვემო ქართლის კახეთთან მოსაზღვრე მხარის, გარდაბნის მოსაზღვრობა. კახეთის ქორეპისკოპოს ფადლა I-ს სომეხთა წინააღმდეგ საშველად უხმო. მანაც თავისი ლაშქრით მტკვარი გადალახა და ქვემო ქართლის ეს მხარე კახეთს შეუერთა. X ს-ის დასაწყისში ქვემო ქართლის განთავისუფლებას აფხაზთა მეფე კონსტანტინე III (893-922) შეეცადა, მაგრამ მისი ბრძოლა წარუმატებელი აღმოჩნდა. სომეხებმა ქართველთა მეფის ადარნასე I-ის დახმარებით უფლისციხე აიღეს და თვით აფხაზთა მეფეც დროებით დაატყვევეს.

907-915 წწ-ში საქართველოს არაბი ამირა აბულ-კასიმი შემოესია. არაბებმა აღმოსავლეთ საქართველო ააოხრეს. სამცხეში ყველის ციხის აღების დროს მათ დიდი ბრძოლა გაუშარათა ციხისთავმა ჭაბუკმა გობრონმა. არაბებმა გობრონი ტყვედ ჩაიგდეს და ისლამის მიღება მოსთხოვეს. მან კი ქრისტიანობის დათმობას სიკვდილი არჩია.

არაბთა ამირას საქართველოდან წასვლის შემდეგ კონსტანტინე III ქვეყნის გაერთიანებისათვის ბრძოლა გააგრძელა. მან კახეთის ქორეპისკოპოს კვირიკე I-თან ერთად პერეთზე ილაშქრა და მისი დიდი ნაწილი დაიმორჩილა. თავისი გამარჯვების აღსანიშნავად მეფემ „ილოცა ალავერდის წმინდის გიორგის წინაშე და შემოსა ხატი მისი ოქროით“. ეს წარმატება დროებითი აღმოჩნდა. კონსტანტინეს სიკვდილის შემდეგ აფხაზთა სამეფოში შინააშლილობა დაიწყო და პერეთიც მისი დაქვემდებარებიდან გამოვიდა.

930 წელს არაბები კვლავ შემოესივნენ საქართველოს. ამჯერად მათ მხოლოდ კახეთი მოაოხრეს,

მცხეთა და ჯერის ტაძარი გადაწვეს. ეს იყო არაბთა უკანასკნელი ლაშქრობა საქართველოში.

ყველაზე დიდ სიძლიერეს აფხაზთა სამეფომ გიორგი II-ის დროს (927-957) მიაღწია. მან მთელი თავისი მეფობა საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლას შეაღია. მისი მოღვაწეობით აღფრთოვანებული მემკვიდრე გიორგი მეფეს ასე ახასიათებს: „იყო ის საესე ყველანაირი სიკეთით, სიმზნით და აზოვნებით; ღვთის მოყვარე, უმეტეს ყოველთა მაშენებელი ეკლესიათა, მოწყალე გლახაკთა, უხვი და მდაბალი და ყოვლითა კეთილითა და სათნოებითა სრული“.

გიორგი II აფხაზთა მეფე კახეთის და პერეთის შემოერთებას შეეცადა და დიდ წარმატებასაც მიაღწია. ის საქართველოს მეფე-მთავრებს შორის უპირველესად ითვლებოდა. ეს კარგად გამოჩნდა მისი ვაჟის უფლისწული კონსტანტინეს ამბოხების დროს. ტახტის მემკვიდრე აფხაზთა სამეფოში მიღებული წესის თანახმად, რაგორც ვიცი, შიდა ქართლს განაგებდა და მისი რეზიდენცია უფლისციხე იყო. მეფის ძლიერი ზელისუფლების მოწინააღმდეგე დიდაზნაურთა წაქეზებით კონსტანტინე მამას აუჯანყდა და უფლისციხეში გამაგრდა. უფლისციხესთან გიორგი მეფის დასახმარებლად თავ-თავიანთი ლაშქრით საქართველოს ყველა მეფე-მთავარი მოვიდა. მათი დახმარებით აფხაზთა მეფემ აჯანყებული უფლისწული ტყვედ ჩაიგდო და სასტიკად დასაჯა.

გიორგი II აფხაზთა მეფის პოლიტიკა მისმა ვაჟმა ლეონ III (957-967) გააგრძელა. ლეონის სიკვდილის შემდეგ აფხაზთა სამეფოში მის ძმებს შორის ბრძოლა გაჩაღდა. ჯერ დემეტრე III (967-975) გამეფდა. ბოლოს სამეფო ტახტზე შინაომში დაბრძოლებული თეოდოსი (975-978) აღმოჩნდა, რომელსაც უსინათლობის გამო მეტსახელად „მწუხარს“ ეძახდნენ. აფხაზთა სამეფოს დასუსტების შემდეგ საქართველოს ერთიანობისათვის მოღვაწეებმა იმედის თვალი ქართველთა სამეფოსა და ქართველთა კურაპალატს დავით III ბაგრატიონს მიაპყრეს.

§ 35. საქართველოს ერთიანი სამეფოს შექმნა

საქართველოს გაერთიანების საქმეში საუკუნენახევარზე მეტ ხანს აფხაზთა სამეფო მეწინავეობდა. მიუხედავად ამისა, ჩვენი სამშობლოს გაერთიანება ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა მეთაურობით მოხდა. ამ საქმეში უმნიშვნელოვანესი როლი ამ სამეფოს აღიარებულმა ლიდერმა ბაგრატიონმა დავით კურაპალატმა შეასრულა.

ქართველთა სამეფო, თავისი სახელმწიფო წყობით, აფხაზთა სამეფოსაგან ძალზე განსხვავდებოდა. აფხაზთა სამეფო მკაცრად ცენტრალიზებული სამეფო იყო, რომელიც თავისი მეფისა და მისი დანიშნული ერისთავებისა და სამეფო ადმინისტრაციის სხვა მოხელეთა მიერ იმართებოდა. ქართველთა სამეფო იგივე ქართველთა კურაპალატო კი მთავართა სიმრავლით გამოირჩეოდა. მისი ცალკეული მხარეები აშოტ I ბაგრატიონის შთამომავლებს შორის იყო დანაწილებული. ისინი თავიანთ სამფლობელოებს ერისთავების, ერისთავთ-ერისთავების, მამფალთა, მეფეთა, მაგისტროსების, კურაპალატების ... ტიტულებით განაგებდნენ. მათ შორის პირველობა ბაგრატიონთა იმ წარმომადგენლებს ეკუთვნოდათ, რომლებიც „ქართველთა მეფის“ და „ქართველთა კურაპალატის“ წოდებას ატარებდნენ. ზემოთ ჩამოთვლილი ტიტულების ერთი ნაწილი ბიზანტიურს საკარისკაცო ტიტულებია. მათი კარება ქართველ ბაგრატიონთა მიერ ბიზანტიის კეისრის უზენაესობას აღიარებას ნიშნავდა. მათგან განსხვავებით აფხაზთა მეფეები არც ბიზანტიურ ტიტულებს ატარებდნენ და არც კეისრის უზენაესობას ცნობდნენ. ზოგჯერ „ქართველთა მეფის“ და „ქართველთა კურაპალატის“ წოდებას ერთი პიროვნება ატარებდა, უფრო ხშირად კი ეს წოდებები სხვადასხვა პირებს ეყრათ. აშოტ I-ის შთამომავლებისაგან ბაგრატიონთა ორი - ტაოსა და კლარჯეთის შტო წარმოიქმნა. როგორც „ქართველთა მეფის“, ისე „ქართველთა კურაპალატობა“ გარკვეული პერიოდისა და დარბაზს II ქართველთა მეფის მემკვიდრეებში, ტაოელ ბაგრატიონებში დამკვიდრდა. ამ შტოს ერთ-ერთი წარმომადგენელი დავით III დიდი კურაპალატი იყო.

დავით III კურაპალატი X ს-ის II ნახევრის გამორჩეული პიროვნებაა, არა მარტო საქართველოში, არამედ მთელ წინა აზიაში. „ქართლის ცხოვრება“ მას შემდეგნაირად ახასიათებს: „იყო ღმრთის-მოყვარე და გლახაკთ-მოწყალე, მდაბალი, მშვიდი და ძვირის (ცუდის) არმოქმელი, ეკლესიათა მაშენებელი, ტკბილი, უხვი, კაცთმოყვარე და ბერ-მონაზნთა პატივისცემელი, ყველასთვის კეთილისმყოფელი და საესე ყველანაირი სიკეთითა. მან ააშენა მონასტერი და საყდარი - წმინდა ეკლესია ხაშურისა“.

დავითს შვილი არ ჰყავდა და მან ახლო ნათესავი ქართველთა მეფის ბაგრატ II-ის შვილიშვილი,

გურგენის ძე ბაგრატი იშვილა. ბაგრატის დედა გურანდუხტი უშვილო აფხაზთა მეფის თეოდოსი მწუხარის და იყო. ასე რომ, ბედის წყალობით, დავით კურაპალატის შვილობილი სამი ტახტის მემკვიდრე აღმოჩნდა. საქართველოს ერთიანობისათვის მოღვაწე დიდებულებმა გადაწყვიტეს ეს ბედნიერი შემთხვევა გამოეყენებინათ და ქვეყნის გაერთიანება დაეწარმოებინათ, მით უფრო, რომ უსინათლო მეფის ხელქვეითი აფხაზთა სამეფო სულ უკან-უკან მიდიოდა. ერთიანობისათვის მებრძოლ დიდებულებს სათავეში შიდა ქართლის აფხაზთა სამეფოს ერისთავი ივანე მარუშისძე, „აკაცი ძლიერი და ლაშქარმრავალი ედგა“. მან მოციქული გაუგზავნა დავით კურაპალატს, საქართველოს გაერთიანების თაობაზე გეგმა გაუზიარა და შვილობილთან ერთად შიდა ქართლში მოიწვია. ივანე მარუშისძის ჩანაფიქრის მიხედვით, ბაგრატი ჯერ აფხაზთა სამეფოს ტახტის ოფიციალური მემკვიდრე უნდა გამხდარიყო, რისთვისაც თავდაპირველად უფლისციხე და ქართლის ერისთავობა უნდა მიეღო. ამის შემდეგ ბაგრატი აფხაზთა სამეფო ტახტზე თავის უსინათლო ბიძას შეეცვლიდა. მამისა და მამობილის გარდაცვალების შემდეგ ის ქართველთა სამეფოსაც დაეუფლებოდა. ამას კი საქართველოს სხვა მხარეების შემოერთება შედარებით ადვილად მოჰყვებოდა.

975 წ. დავით კურაპალატი გურგენისა და მისი მცირეწლოვანი ვაჟის ბაგრატის თანხლებით შიდა ქართლში მოვიდა და ივანე მარუშისძისაგან უფლისციხე ჩაიბარა. უფლისციხეში შეკრებილ ქართლის აზნაურებს დავით კურაპალატმა თავისი შვილობილი შემდეგი სიტყვებით წარუდგინა: „ეს არის მკვიდრი ტაოსი, ქართლისა (იგულისხმება ქართველთა სამეფო) და აფხაზთისა, შვილი და გაზრდილი ჩემი და მე ვარ მოურავი ამისი და თანაშემწე, ამას დამოორჩილნეთ ყოველნი“. შემდეგ დავითმა შვილობილი უფლისციხეში დატოვა და თვითონ ტაოში დაბრუნდა. 978 წ., მას შემდეგ რაც ბაგრატი სრულწლოვანი გახდა, ივანე მარუშისძემ და სხვა დიდებულებმა დავით კურაპალატის თანხმობით ის დასავლეთ საქართველოში გადაიყვანეს და აფხაზთა სამეფო ტახტზე აიყვანეს. საქართველოს ისტორიაში ის ბაგრატი III-ის (978-1014) სახელით შევიდა.

დავით კურაპალატის წარმატებული პოლიტიკა ბაგრატი III-ის აფხაზთა სამეფო ტახტზე აყვანით არ დასრულებულა. „აღმოსავლეთის დიდმა კურაპალატმა“, როგორც მას ბიზანტიელები ეძახდნენ, თავისი ცხოვრების ბოლო სამი თაუელი წელი სამხრეთის მიმართულებით საქართველოს საზღვრების გაფართოებას მოახლოდა. 976 წ. ბიზანტიის მცირეწლოვარ კეისარს ბასილ II-ს (976-1025) მცირე აზიის სომხებისა და ლაზების ერთი ნაწილის გამეფებლი ბარდა სკლიაროსი აუჯანყდა, რომელმაც მოკლე ხანში მცირე აზიის დიდი ნაწილი დაიმორჩილა და კეისრის ზეღისუფლებას დიდი საფრთხე შეუქმნა. ბიზანტიის საიმპერატორო კარმა დახმარებისათვის დავით კურაპალატს მიმართა და დიდ წყალობას დაჰპირდა. დავით კურაპალატმა კეისრის დასახმარებლად თორმეტათასიანი ლაშქარი გააგზავნა. ამ ლაშქარს სათავეში იმჟამად იოანეს სახელით მონაზონად აღკვეცილი, წარსულში კი სახელგანთქმული ქართველი მხედართმთავარი „დიდი თორნიკე“ ერისთავი ედგა. ქართველებმა გადამწყვეტი როლი შეასრულეს ბარდა სკლიაროსის დამარცხებაში და კეისარს ტახტზე შეუდარჩნენ. მაღლირმა ბასილი კეისარმა დავით კურაპალატს ბიზანტიის ტერიტორია „ზემო ქვეყნები“ გადასცა. „ზემო ქვეყნებში“, ბასიანი, კარნუქალაქი და კიდევ უფრო სამხრეთით, მცირე რაიონების არაქსის და ეფრატის სათავეები შედიოდა. ეს მიწები დავითს კეისრისაგან მემკვიდრეობით მფლობელობაში არ მიუღია. დავითის გარდაცვალების შემდეგ ისინი ბიზანტიას უნდა დაბრუნებოდა.

987-89 წწ-ში მცირე აზიაში ბასილ კეისარს გამორჩენილი ბიზანტიელი სარდალი ბარდა ფოკა დაუპირისპირდა, რომელმაც მცირე აზიის უდიდესი ნაწილი დაიჭირა და თავი მეფედაც კი გამოაცხადა. დავით კურაპალატმა გადაწყვიტა ბარდა ფოკასათვის მხარი დაეჭირა, რათა კეისრად მისი გახდომის შემდეგ ბიზანტიისაგან ადრე დროებით მიღებული „ზემო ქვეყნები“ მემკვიდრეობით დაემტკიცებინა და საქართველოს საზღვრებში შეეყვანა. ბარდა ფოკა დამარცხდა. კეისარმა ყველა მისი მომხრე სასტიკად დასაჯა. დავით კურაპალატმა სიცოცხლე იმით შეინარჩუნა, რომ ბასილ კეისარს მთელი თავისი საფლობელი უანდებდა. განცდილი დიდი პოლიტიკური მარცხის მიუხედავად დავით კურაპალატი აღმოსავლეთ მცირე აზიაში არაბებისაგან სომხური მიწების დასათავისუფლებას აგრძელებდა და ამ მიწებზე ქართველებსა და სომხებს ასახლებდა. 994 წ. ქართველთა მეფე, ბაგრატი III-ის პაპა, ბაგრატი II გარდაიცვალა და დავით კურაპალატი, როგორც საგვარეულოში უფროსი, ქართველთა მეფე გახდა.

სომხური მიწებიდან მუსლიმთა მიმართულებით განდევნამ, აღმოსავლეთ მცირე აზიის უმნიშვნელოვანესი სავაჭრო-ეკონომიკური ცენტრების მანაუკერტისა და ზლათის ციხე-ქალაქების დაკავებამ მუსლიმურ სამყაროში დიდი შეშფოთება გამოიწვია. 998 წ. ქალაქ თაყრიზში ადრახლადგანის ამირასთან მუსლიმთა დიდი ლაშქარი შეიკრიბა, რომელიც დავით III კურაპალატის წინააღმდეგ გამოემართა. დავითს ბაგრატი III-ის მამა გურგენი და სომეხი მეფეებიც დაეხმარნენ. გურგენმა დავითს

ჯოჯიკის ძის ფერისის მეთაურობით ექვსი ათასი რჩეული მეომარი მიაშველა. დავით კურაპალატმა თავისი მოხუცებულების გამო ჯარის მთავარსარდლობა გამოჩენილ ქართველ მხედართმთავარს გაბრუნებულ ორპინტრეს-ძეს ჩააბარა. ქართველებმა და სომხებმა მტრის ასათასიან ლაშქარზე ბრწყინვალედ გამამარჯვეს და დიდი ალაფიც ჩაიდგეს ხელში.

სომხური მიწების გათავისუფლებამ დავით კურაპალატს სომხებშიც დიდი სახელი მოუხვეჭა. ამიტომაცაა, რომ XI ს-ის სომეხი ისტორიკოსი ასოლიკი მას შემდეგი სიტყვებით ახასიათებს: „ღმობიერებით და მშვიდობის მოყვარებით დავითი ჩვენი დროის ყველა ხელმწიფეებს აღემატებოდა. მისი წყალობით დამყარდა მშვიდობა და კეთილდღეობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, განსაკუთრებით სომხეთსა და საქართველოში. მან ბოლო მოუღო ომებს ... გამამარჯვა ყველა მუშობელ ხალხზეზე, ისე რომ ყველა ხელმწიფენი ნებაყოფლობით დამორჩილდნენ მას“. ქართველთა სამეფოსათვის არახელსაყრელ განთავისუფლებული სომხური ტერიტორიების მნიშვნელოვანი ნაწილის შემოერთების გამო სომხურ წყაროებში ის „ქართველთა და სომეხთა კურაპალატადაც“ იწოდება. დავით კურაპალატის ხიბლიერებზე მის მიერ მოჭრილი ვერცხლის მონეტებიც მეტყველებს, რომლებიც იმჟამად ძალზე გავრცელებულ არაბულ მონეტებთან ერთად დღევანდელი გერმანიისა და პოლონეთის ზღვისპირეთშია აღმოჩენილი. „ღმერთო შეიწყალე დავით კურაპალატი“ - ეკითხულობთ ამ მონეტების წარწერაში.

სამწუხაროდ, დავით კურაპალატმა ვერ მოახერხა ესარგებლა თავისი ბოლო დიდი გამარჯვებით, ვერც ბიზანტიის კეისარს შეაცვლევინა თავისი ანდერძი საქართველოს სახარგებლოდ. 1001 წ. დავით კურაპალატი გარდაიცვალა.

დავითის გარდაცვალებისთანავე ბასილ კეისარი საქართველოსაკენ დაიძრა, რათა მის შემკიდრობას დაუფლებოდა. ბაგრატ III და მისი მამა გურგენი კეისარს ეახლნენ. ქართული სამეფო კარი დავით კურაპალატის მთელი სამფლობელოს უბრძოლველად დათმობას არ აპირებდა, ბასილ კეისარი კი იმჟამად ბულგარელებთან მიიმეოდა ომით იყო დაკავებული და ახალი ომისათვის მზად არ იყო. ამიტომ ამჯერად კეისარმა თავისი სურვილები დაიოკა და დავით კურაპალატის სამფლობელოდან ბიზანტიის კუთვნილი „ზემო ქვეყნების“ გარდა, მხოლოდ ერთ ნაწილს - იმიერ ტაოს დასჯერდა. დანარჩენი კი, ერთობლა თავისი კეთილგანწყობილების ნიშნად, ბაგრატ III-ს და გურგენ მეფეს დაუტოვა. კეისარმა მამა-შვილს შორის უკმაყოფილების ჩამოგდების მიზნით, ბაგრატ III-ს კურაპალატობა და ქართველთა მეფობა, მის მამას კი უფრო ნაკლები წოდება - მაგისტროსობა უბოძა. მიუხედავად ამისა, გურგენს შეიღის მიმართ შურისა და უნდობლობის გრძნობა არ გასჩენია და კეისრის ფარულ სურვილს, ქვეყანა აეშალა, შედეგი არ მოჰყოლია. აქამდე ბაგრატ III მხოლოდ „აფხაზთა მეფის“ ტიტულს ატარებდა, ახლა კი, მან კურაპალატობასთან ერთად „ქართველთა მეფის“ ტიტულიც მიიღო. ამის შემდეგ მისი მამა გურგენი „მეფეთა-მეფე“ გახდა. ბიზანტიელებმა საქართველოსათვის ჩამორთმეული ტერიტორია საგანგებოდ შექმნილ ივერიის თემში გააერთიანეს და მას სათავეში მოხელე-გამგებელი ჩაუყენეს. ამ თემის სახელი - „ივერია“ (საქართველო) ბიზანტიის მიზნებზე ნათლად მეტყველებდა: მას მომავალში ივერიის თემში მთელი საქართველოს გაერთიანება სურდა. უკან გაბრუნებულმა ბასილ კეისარმა საქართველოდან ბიზანტიის კარზე სამსახურად თან წაიყვანა 998 წ. გამარჯვების ერთ-ერთი გმირი ჯოჯიკის ძე ფერისი და მისი ძმა ფევედატი.

1008 წ. ბაგრატ III-ის მამა გურგენ მეფეთა-მეფე გარდაიცვალა და ბაგრატმა თავისი მამის სამფლობელოც შემოიერთა. ამის მიუხედავად, ტაო-კლარჯეთის უმნიშვნელოვანესი სავაჭრო-ეკონომიკური ცენტრი - არტანუჯი - ბაგრატიონთა კლარჯეთის მტრის - „კლარჯ ხელმწიფეთა“ ხელში რჩებოდა. ბაგრატ III კლარჯეთ ბაგრატიონების, ძმების სუბმატი და გურგენი ფანასკერტის ციხეში დარბაზობაზე მოიწვია, დაატყვევა და ციხეში ჩაყარა. არტანუჯი და დანარჩენი კლარჯეთი კი თვითონ დაიკავა. დატყვევებულ კლარჯ ბაგრატიონთა ვაჟებმა თავი ბიზანტიის შეაფარეს.

1008-1010 წწ-ში ბაგრატ III ჯერ პერეთი, იგივე რანი და შემდეგ კახეთიც დაიკავა და კახეთის ქორეპისკოპოსი კვირიკე III თავის კარზე საპატიო ტყვეობაში წამოიყვანა. ახლა უკვე მის ტიტულატურას „აფხაზთა და ქართველთა მეფის“ გარდა „რანთა და კახთა მეფის“ ტიტულებიც შეემატა. ამით ბაგრატ III ისტორიულ საქართველოს უდიდესი ნაწილი გააერთიანა. ქართული ქვეყნებიდან უშუალოდ მისი სამეფოს საზღვრებში მხოლოდ თბილისის საამირო და ქვემო ქართლში ტაშირ-ძორაგეტის იგივე სომხობის სამეფო არ შედიოდა.

ტაშირ-ძორაგეტის სამეფო განსაკუთრებით XI ს-ის I ნახევარში, რიგით მეორე მეფის, დავითის დროს (989-1048) გაძლიერდა. როგორც გეაზსოვს, ეს სამეფო ქვემო ქართლში ქართველებით დასახლებულ ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა, ამიტომ ის იმთავითვე ქართული პოლიტიკური ცხოვრების ფერხულმა ჩაითრია და ფაქტობრივად ერთ-ერთ ქართულ პოლიტიკურ ერთეულად გადაიქცა, რომელსაც ჩაითვლიდა სომეხ ბაგრატიუნთა დინასტიის ედგა სათავეში. დავითმა ცოლად კახეთის

ქორეპისკოპოსის კვირიკე III-ის და მოიყვანა და თბილისის ამირას ხელში ჯერ კიდევ დარჩენილი ქართული ტერიტორიების განთავისუფლებას შეუდგა. ამ მხრივ მან მნიშვნელოვან წარმატებასაც მიაღწია: დმანისის ციხე-ქალაქი აიღო და მთელი დმანისის ზეობა თავის სამეფოს შეუერთა. დავით მეფის დროსვე აიგო ლორეს ციხე-ქალაქი, რომელმაც დიდი როლი ითამაშა საქართველოს ისტორიაში. დავითი სრული დამოუკიდებლობის მოპოვებასაც შეეცადა. მან თავის ბიძასთან შირაქის სომხეთის მეფე გაგიკ I-თან (989-1020) რამდენიმე ომი გადაიხადა, თუმცა სასურველ მიზანს ვერ მიაღწია.

კახეთ-ჰერეთის შემოერთების შემდეგ ბაგრატ III-ს განძის შადლიანი ამირა ფადლონი დაუპირისპირდა, რომელმაც კახეთ-ჰერეთის რბევას მიჰყო ხელი. ბაგრატ III ანისის მეფეს გაგიკს დაუქვემდებარდა და განძის წინააღმდეგ ერთობლივი ლაშქრობა შესთავაზა. ისიც სიხარულით დასთანხმდა. მოკავშირეები განძის საამიროში შეიჭრნენ და ქალაქი შაშქორი აიღეს. ამირა ფადლონი იძულებული გახდა ბაგრატ III-თვის დიდი ძღვენი მიერთშია და საქართველოს სასარგებლოდ ზარკიც ეკისრა. „ქართლის ცხოვრების“ ცნობით, ამ დროისათვის საქართველოს მეფის უზენაესობას შარვანისა და ადარბადაგანის მუსლიმი გამგებლებიც აღიარებდნენ. ასე რომ, ბაგრატ III ისტორიაში პირველად სამხრეთ კავკასიის უდიდესი ნაწილი გააერთიანა. „დაიპყრა ყოველი კავკასია თვითმპყრობელობით, ჯიქეთითან ვიდრე გურგენამდე (კასპიის ზღვამდე)“, მოგვითხრობს ძველი ქართველი ისტორიკოსი (იხ. რუკა 17).

ქვეყნის გაერთიანებას, მნიშვნელოვანი ტერიტორიების შემოერთებას საქართველოს ეკონომიკური დაწინაურება მოჰყვა. ბაგრატ III-ის დროს აიგო ქართული ხუროთმოძღვრების ისეთი ბრწყინვალე ძეგლები, როგორებიცაა საეპისკოპოსო საყდრები, ე. წ. ბაგრატის ტაძარი ქუთაისში და ბედიანი. „თუ ვინმეს უნდა ბაგრატ მეფის სიდიადის განცდა და წვდომა, ჯერ იხილოს შემკულობა ბედიის ეკლესიისა. და ამით მიხვდება, რომ არასოდეს ყოფილა ქართლისა და აფხაზეთის ქვეყანაში სხვა მეფე მისი მგავსი“, - წერს ბედიის ტაძრის ხილვით აღფრთოვანებული ქართველი მემკვიდრე.

ბაგრატ III-ს მისი თანამედროვეები დიდ ვახტანგ გორგასალს ადარებდნენ. „შემდგომად დიდისა ვახტანგ გორგასალისა არავინ გამოჩენილა მისი მსგავსი დიდებითა და ძალითა და ყოვლითა გონებითა; იყო ეკლესიათა მაშენებელი, გლახაკთა მოწყალე და სამართლიანი ყველას მიმართ“, - ვკითხულობთ „ქართლის ცხოვრებაში“ ბაგრატ III-ის შესახებ.

ბაგრატ III 1014 წ. 7 მაისს ორმოცდათორმეტი წლის ასაკში ტაოში გარდაიცვალა. ის დასავლეთ საქართველოში გადასვენეს და მის მიერ აგებულ ბედიის ტაძარში დაკრძალეს. ამავე ტაძარმა შემოგინაზა ამ დიდი მეფის ფრესკული გამოსახულება.

§ 36. საქართველო-ბიზანტიის ომები XI საუკუნის I ნახევარში. ბრძოლა საქართველოს სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნებისათვის

1. საქართველო-ბიზანტიის ომი გიორგი I-ის ხანაში.

ბაგრატ III-ის გარდაცვალების შემდეგ სამეფო ტახტზე მისი თორმეტი წლის ვაჟი გიორგი I (1014-1027) ავიდა. მეფის მცირეწლოვანებით კახეთის ყოფილმა ქორეპისკოპოსმა კვირიკემ III ისარგებლა, ის გიორგი I-ის სასახლიდან გაიქცა და ადგილობრივი დიდებულების დახმარებით ჰერეთ-კახეთს დაუფლდა. კვირიკემ „რანთა (ჰერეთი) და კახთა მეფის“ ტიტული მიიღო. ეს ახლად შექმნილი ქართული სამეფო კახეთის სამეფოს სახელითაა ცნობილი. მისი ღელაქალაქი იყო თელავი. მეფე კვირიკემ თავისი სამეფო შვიდ საერისთავოდ დაჰყო. ადრე უკვე არსებულ ჰერეთის ოთხ საერისთავოს მან კახეთის სამი - კვეტერის, პანკისის, და რუსთავის საერისთავოები დაუმატა. თუმცა საკუთრივ ქალაქი რუსთავი და მისი შემოგარენი კვლავ თბილისის ამირას ემყრა. კვირიკე მეფემ, თავის სამეფოში დიდი აღმშენებლობა გააჩაღა. მის დროს დასრულდა ალავერდის ბრწყინვალე ტაძრის მშენებლობა. ამიტომაც ქართლის ცხოვრების მემკვიდრე მას დიდ კვირიკეს უწოდებს. საქართველოს ერთიანი სამეფოდან გამოყოფის მიუხედავად, კვირიკე III საერთო ქართული საქმისათვის არ უღალატია. ეს კარგად გამოჩნდა საქართველო-ბიზანტიის ომის დროს.

იმეორე ტაოს დაკარგვას საქართველო არ შეგუებია და ხელსაყრელ დროს ელოდა მის დასაბრუნებლად. ასეთ დროდ გიორგი I-მა და მისმა სამეფო კარმა ბასილი II კეისრის ბულგარელებთან ომი ჩაუთვალა. გიორგი I იმერ ტაოში შეიჭრა და დავითის კუთვნილი ყველა ციხე დაიკავა. ბიზანტიას იმპერატორ მართლაც მძიმე ომი ჰქონდა ბულგარეთთან და ერთხანს საქართველოსათვის არ ეცალა. ბასილ

კეისარმა 1018 წ. ეს ომი წარმატებით დაასრულა და ათასობით ბულგარელის ამოწყვეტის გამო „ბულგართა მმუსერელის“ სახელიც დაიმკვიდრა. ამის შემდეგ კეისარმა საქართველოს საკითხის გადაჭრა გადაწყვიტა. ამ დროს ბიზანტიამ თავისი ძლიერების მწვერვალს მიაღწია და პოლიტიკა სამხრეთ კავკასიის ქრისტიანული ქვეყნების - საქართველოსა და სომხურ სამეფოების მიმართ მთლიანად შესცვალა: ბიზანტიას არაბული საამიროების წინააღმდეგ მათი დახმარება უკვე აღარ სჭირდებოდა, ამიტომ მათი გაუქმება და უშუალოდ შეერთება გადაწყვიტა. ბასილი კეისარმა გიორგი I-ს მრისხანე წერილი გამოუგზავნა. წერილში კეისარი საქართველოს მეფეს არა მარტო იმიერ ტაოში მის მიერ დაკავებულ ციხე-სიმაგრეთა დაცლას უბრძოლვად, არამედ დავით კურაპალატის სამფლობელოს იმ ნაწილსაც სთხოვდა, რომელიც თავის დროზე საქართველოს დაუტოვა. ფაქტობრივად კეისარი ყოფილი ქართველთა სამეფოს უდიდეს ნაწილს მოითხოვდა. გიორგი I-ს, ცხადია ასეთი მოთხოვნის შესრულება არ შეეძლო, ამიტომ კეისარს უარი შეუთვალა და ეგვიპტის ფაქტიური ხალიფასთან საიდუმლო მოლაპარაკება გამართა, რათა მასთან ერთად ბიზანტიისათვის შეეცა. მაგრამ ეგვიპტის ხალიფა მოულოდნელად გაუჩინარდა (ფიქრობენ ის შეთქმულებებს სხვერპლი გახდა) და საქართველო ბიზანტიასთან პრისონარ მარტოდმარტო დარჩა. კეისარი ბასილი 1021 წ. საქართველოსკენ დაიძრა. თანაც თვალის ასახვევად ხმას აერცელებდა, თითქმის სირიის არაბ ამირებთან საბრძოლველად მიემართებოდა. მიუხედავად ამისა, გიორგი I მტერს სრულ ზეადყოფნაში, საქართველოს უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთ სოფლებთან ბასიანში დახვდა. ბასილ კეისარს მრავალრიცხოვანი ლაშქარი აღმოაჩნდა. გიორგი I გადაწყვეტი ბრძოლის გამართვას მოერიდა და უკან დაიხია. მეფემ ზაზე ციხე-ქალაქი ოლთისი გადაწვა, რათა შიგ მტერი ვერ გამაგრებულიყო. ბიზანტიელთა ლაშქრის მეწინავე ნაწილი ქართული ლაშქრის უკანმავალს ჩრდილის ტბასთან (დღევანდ. ჩილიდირის ტბა თურქეთში) მიეწია და სოფელ შირიმთან ბრძოლა გაუმართა. ასეთ ვითარებაში გიორგი I იძულებული შეიქმნა ძირითადი ძალებით ბრძოლაში ჩაბმულიყო.

ბრძოლაში მთელი ლაშქრით ბასილი კეისარიც ჩაერთო. თავდაპირველად ქართველები იმარჯვებდნენ და კეისარი გასაქცევადაც კი ეზადებოდა, მაგრამ მტრის სიმრავლემ მაინც თავისი გაიტანა და ქართველები დამარცხდნენ. მრავალი ქართველი დიდებული ბრძოლაში დაიღუპა. გიორგი I უკან დაიხია. ბიზანტიელებმა კოლა-არტაანი და ჯავახეთი სასტიკად ააოხრეს, ბევრი ქართველი ამოხოცეს, ბევრიც დააბრმავეს. ასეთი გაჭირვების ფაშს გიორგი მეფეს კეირიკე III კახთა მეფე დაეხმარა და მას კახთა და ქართა ლაშქარი მოაშველდა. ომი გაჭიანურდა. ბასილი კეისარმა თავის მიზანს მიაღწია, მან დავით კურაპალატის ყოფილი სამფლობელოს დიდი ნაწილი დაიკავა, ამიტომ ახლა ის მშვიდობას ენსწარფოდა. გიორგი I კი ზავის დადებას არ ჩქარობდა, ვინაიდან ბიზანტიაში ბასილი კეისარის წინააღმდეგ ახალი შეთქმულებების იმედი ჰქონდა. გიორგი პირველს კავშირი ჰქონდა ბასილი კეისარის კარზე მოღვაწე, შეთქმულებებში მონაწილე ქართველებთან. მათ შორის, უპირველეს ყოვლისა, ჩვენთვის უკვე ცნობილ, ფერისი ჯოჯიკის ძესთან. შეთქმულება გამოსვლა მართლაც მოხდა, მაგრამ მარცხით დამთავრდა. ბასილი კეისარი შეთქმულების მონაწილეებს სასტიკად გაუსწორდა. ფერისი ჯოჯიკის ძეს კი თავი მოჰკვეთა. ამის შემდეგ კეისარი თავისი ლაშქრით კვლავ საქართველოში შემოვიდა. გიორგი ბრძოლაში ისევ დამარცხდა და იძულებული გახდა მიიმე საზავო პირობებს დათანხმებოდა: მას თავისი ვაჟი, სამი წლის ბაგრატ კეისარისათვის მძევლად უნდა ეახლა. გარდა ამისა, დავით კურაპალატის ყოფილი მამულებიდან - ტაოში, ბასიანში, კოლა-არტაანსა და ჯავახეთში ბიზანტიისათვის 12 ციხე-სიმაგრე მათი საგამგებლო ქვეყნებით უნდა გადაეცა.

კეისარმა საქართველოზე გამარჯვებით ისარგებლა, იმავე 1021 წ. სომხეთის ვასპურაკანის სამეფო გააუქმა და უშუალოდ შეიერთა, ხოლო ანისის მეფეს იოანე-სუმბატს (1020-1041) დავით კურაპალატის მსგავსად, ანდერძი დააწერინა, რომლის თანახმად, ამ მეფის სიკვდილის შემდეგ ანისის სამეფოც ბიზანტიას უნდა შეერთებოდა.

1025 წ. უფლისწული ბაგრატ კეისარმა შეთანხმებისამებრ სამშობლოში დიდი საპატიო ამალით

ეკიპის ფაქიძიანთა სახლიყო

აბასიანთა სახალიფოს დამხრის ხანაში, ჩრდილოეთ აფრიკას - ტუნისსა და ალჟირს სირიელი წარმოშობის ერთი შიიტი მუსლიმი დაეუფლა. მან თავი მუჰამედის ქალიშვილის ფატიმასა და მისი მეუღლისა და შიიტთა პირველი ხალიფის - ალის შთამომავლად გამოაცხადა. ასე ჩაეყარა საფუძველი ფატიმიანთა დინასტიას. 969 წ. ფატიმიანმა შიიტმა ხალიფებმა ეგვიპტე დაიპყრეს და დედაქალაქი იმამად დაარსებულ ქაიროში (არაბულად გამარჯვებულს ნიშნავს) გადაიტანეს. ფატიმიანთა დინასტია ეგვიპტეში 1071 წლამდე გამაგებლობდა, შემდგომ კი ეგვიპტის გამგებლები სუნიტური საგვარეულოს - აიუბიანთა წარმომადგენლები გახდნენ.

გაისტუმრა, რომელსაც ბიზანტიელი კატაპანი - დიდმოხელე მეთაურობდა. მიუხედავად ამისა, უფლისწულის სამშობლოში დაბრუნება კინაღამ ჩაიშალა. რამდენიმე დღეში ბასილი კეისარი გარდაიცვალა. მისმა ძმამ, ახალმა კეისარმა კონსტანტინე VIII (1025-1028) ბაგრატ უფლისწულს მოციქული დაადევნა და მისი კონსტანტინოპოლში დაბრუნება ბრძანა. საბედნიეროდ, მოციქული ტახტის მემკვიდრეს მაშინ დაეწია, როდესაც ის საქართველოს საზღვრებში შევიდა. ტაოში, საზღვართან ბაგრატს ქართველთა დიდი ლაშქარი შეეგება. ქართული ლაშქრის სიმრავლით ნირწამხდარმა კატაპანმა კეისრის მოციქულს უთხრა: „შენ თუ გაქვს მაგის ძალა, დააბრუნე, ჩემგან ეს არ გამოვა“.

ამის შემდეგ გიორგი I დიდხანს არ უცოცხლია. იგი 1027 წელს სრულიად ახალგაზრდა გარდაიცვალა. ბიზანტიასთან შეუპოვარი ბრძოლით გიორგი I-მა იმამამდე ფაქტობრივად საქართველოს დამოუკიდებლობა გადაარჩინა. ასეთი საშიშროება კი, სომხური სამეფოების ბედს თუ გავითვალისწინებთ, საესებით რეალური იყო. ეს კარგად ესმოდათ მის თანამედროვეებს, ამიტომაცაა, რომ „ქართლის ცხოვრება“ გიორგი I-ს შემდეგი სიტყვებით ამკობს: „სიყრმის მიუხედავად იყო ის საესე ყოვლითა სიკეთითა, არავე იყო შტავსი მისი წინაპართა შორის აზოვანებით, ვაჟყაცოიით და სიქველით, ტანითა და სახით, გონებით და სახელმწიფოს გაბოლოს უნარიით“.

2. საქართველო-ბიზანტიის ომები ბაგრატ IV-ის ხანაში.

გიორგი I-ის შემდეგ ტახტზე ცხრა წლის ბაგრატ IV (1027-1072) ავიდა. მისი მცირეწლოვანებით განძის ამირამ ფადლონიმ ისარგებლა და საქართველოს საზღვრებს რბევა დაუწყო. საქართველოს სამეფო კარმა ფადლონის წინააღმდეგ კახეთ-პერეთის მეფის კვირიკეს, ტაშირ-პორაგეტის მეფის დავითისა და თბილისის ამირა ჯაფარიის მონაწილეობით დიდი ლაშქრობა მოაწყო და განძის ამირა სასტიკად დაამარცხა.

მცირეწლოვან მეფეს მემკვიდრეობით ბიზანტიასთან ძალზე გართულებული ურთიერთობა ერგო. გიორგი I-სა და ბასილ კეისარს შორის დადებული ზავით არც ერთი მხარე არ იყო კმაყოფილი. წარმატების მიუხედავად, ბიზანტიელებმა ზავით გათვალისწინებული ყველა ციხე-სიმაგრე ვერ დაიკავეს და იმიერ ტაოს გარდა ფეხი მკვიდრად ვერსად ვერ მოიკიდეს. საქართველოს ხელისუფლება არათუ ამ ციხე-სიმაგრეების დაცლას არ აპირებდა, არამედ დაფინებით ითხოვდა იმ ციხეების დაბრუნებას, რომლებიც გიორგი I-თან დადებული ზავის თანახმად, ბიზანტიელებს უკვე დაკავებული ჰქონდათ.

ახალი ომის საბაბი ტაოელ დიდებულთა ღალატი გახდა, რომლებიც ბანელი ეპისკოპოსის მეთაურობით ბიზანტიის კეისარს კონსტანტინეს ეახლნენ, ციხეები გადასცეს და ბაგრატ IV-ის წინააღმდეგ დახმარება სთხოვეს. 1028 წ. კეისარმა საქართველოში მრავალრიცხოვანი ლაშქარი გამოგზავნა. ბიზანტიელებმა საქართველოს სამხრეთი მხარეები კიდეც ერთხელ მოაოხრეს და შიდა ქართლისაკენ დაიძრნენ. კლდეკარის ციხესთან ქართველებმა რატი ლიპარიტის ძის ბაღვაშის მეთაურობით, მტერს შედეგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს და ისიც იძულებული გახდა უკან დაეხია. ამ მიმომდინარე საკუთარი დიდების მამდიებელ, მეფისა და ქვეყნის ორგული ბევრი გამოჩნდა. შავშეთის ერისთავმა ბიზანტიელებს ციხეები გადასცა და მათ მხარეზე გადავიდა. ბიზანტიელებმა შავშეთ-კლარჯეთის მოსახლეობის მისამხრობლად ჯერ კიდევ ბაგრატ III-ის ხანაში კონსტანტინოპოლს თავშეფარებული კლარჯი ხელმწიფის გურგენის ძე დემეტრე გამოგზავნეს. მაგრამ ბიზანტიელთა მცდელობა ამაო გამოდგა. ქართველებს უმეტესობა სამშობლოსა და მეფის ერთგული დარჩა. განსაკუთრებით თავი გამოიჩინა შავშეთის ტბეთის ეპისკოპოსმა საბამ, რომელმაც ტბეთის ტაძრის მიდამოებში კლდეებში სვეტის ციხე ააგო, სადაც მეფის ერთგულმა აზნაურებმა და ლაშქარმა მოიყარა თავი. მალე ციხეს ბიზანტიელთა მრავალრიცხოვანი ჯარი მოადგა. ქართველებმა მტერს სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლა გაუმართეს და ქვეყნისათვის და მეფისათვის თავი სასიკვდილოდ გადადეს. მებატანიის სიტყვებით, მოლაშქრეებმა ერთმანეთს შეჰფიცეს, რომ „მწირაფლ წარმაველ ამქვეყნიურ სიკეთეს“ ისინი სიკვდილით მოპოვებულ „ერთგულების მადლსა და ვაჟყაცობის გვირგვინს“ ამჯერაობიდან. ასეთმა თავგანწირვამ თავისი შედეგი გამოიღო. ბიზანტიელებმა ვერ სძლიეს ქართველებს და ქვეყნის სიღრმისაკენ ვა ვერ გააგრძელეს. ამასობაში კონსტანტინე კეისარი გარდაიცვალა და ბიზანტიურმა ლაშქარმა უკან დაბრუნების ბრძანება მიიღო.

ქართველთა შეუპოვარმა ბრძოლამ ბიზანტიას კარგად დაანახა, რომ საქართველოს მიერთებას ვერ შეძლებდა, გაჭიანურებული ომი კი კარგს არაფერს უქადდა. ახალი კეისარი მუჰად იყო საზავო მოლაპარაკებისათვის, თუ პირველ ნაბიჯს ქართული მხარე გადადგამდა. საქართველოს სამეფო კარმა შექმნილ ვითარებას ალღო აუღო და 1030 წ. კონსტანტინოპოლში ბაგრატ IV-ის დედის, მარიამ

დედოფლის მეთაურობით დიდი ელჩობა გააგზავნა. დედოფალი კეისრის კარზე კარგად მიიღეს, ბაგრატ IV კურაპალატობა უბოძეს და რაც მთავარია, იმიერ ტაოს გარდა დანარჩენი მიტაცებული ტერიტორია საქართველოს უკან დაუბრუნეს. შეთანხმების თანახმად, მარიამ დედოფალმა ბაგრატ IV-თვის საცოლოდ კეისარი რომანო III-ის (1028-1034) მძისშვილი ელენე წამოიყვანა. იმის საჩვენებლად, რომ სადავო ტერიტორიები საქართველოს განუყოფელი ნაწილი გახდა, სრულწლოვანებას მიღწეული ბაგრატის მეფედ კურთხევა და ელენე დედოფალთან ჯვრისწერა ამიერ ტაოში ხანას ტაძარში ჩატარდა. ელენე დედოფალი მალევე გარდაიცვალა. ამის შემდეგ საქართველოს მეფემ მეორე ცოლად ოსთა მეფის ასული ბორენა მოიყვანა.

ბაგრატ IV-ის ნახევარძმა დემეტრე ჰყავდა, რომელსაც საუფლისწულოდ ანაკოფიის ციხე-ქალაქი ეპარა. დიდებულთა ერთ ნაწილს ბიზანტიის ხელშეწყობით მცირეწლოვანი უფლისწულის ბაგრატ IV-სათვის დაპირისპირება და საქართველოს ტახტისათვის ბრძოლაში ჩაბმა ხურდა. როდესაც ეს არ გამოვიდა, დემეტრე უფლისწულმა ბაგრატ IV-ის შიშით ანაკოფია ბიზანტიელებს გადასცა და თავი ბიზანტიას შეაფარა. ყოველივე ამან საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობა კვლავ დაძაბა. მიუხედავად ამისა, მარიამ დედოფლის ელჩობას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ბიზანტიასთან მიღწეულმა დროებითმა მშვიდობამ საქართველოს მეფეს სამხრეთ კავკასიაში ხელ-ფეხი გაუხსნა.

1037 წ. კახეთის მეფე დიდი კვირიკე ღალატით დაიღწია. მას შვილი არ ღარჩა, ამიტომ კახეთის ტახტზე მისი შვილობილი, დისშვილი და ტაშირ-ძორაგეტის მეფის დავითის ძე გაგიკი (1037-1058) ავიდა. ამგვარად, კახეთის სამეფოს სომეხ ბაგრატუნთა განშტოება კვირიკიანთა დინასტია დაეუფლა. გაგიკი სრულიად გაქართველებული იყო და ქართული მართლმადიდებლობა ჰქონდა მიღებული. კახეთს კვირიკიანები დავით აღმაშენებლის მიერ ამ სამეფოს ერთიან საქართველოსთან შემოერთებადღე, დაახლოებით სამოცდაათი წელი განაგებდნენ.

ჯერ კიდევ ბაგრატ IV-ის მცირეწლოვანების დროს კლდეკარის ერისთავმა ლიპარიტ ბაღვაშმა თბილისის ამირა ჯაფარი შიშიყარი და მეფეს მიჰკვარა. ბაგრატ IV იმჟამად თბილისის შემოერთება ვერ გაბედა, ამირა შეიწყალა და თბილისში დააბრუნა. 1037 წ. ბაგრატ IV ლიპარიტ ბაღვაშის რჩევით, თბილისს ალყა შემოარტყა. ალყაში კახეთის მეფე გაგიკი მონაწილეობდა. ქალაქი კარგად იყო გამაგრებული და მისმა ალყამ იყო წელი გასტანა. თბილისში შიმშილობა დაიწყო. იმედგადაწურულმა ამირამ ღამით განძაში გასაქცევად მტკვარზე ტივები გააშადა. ამ დროს ლიპარიტის მოწინააღმდეგე დიდებულებმა მეფე დაარწმუნეს, რომ თბილისის ალყა ლიპარიტ ბაღვაშს ძალზე გააძლიერებდა. ბაგრატ IV-ს კლდეკარის ერისთავის სიძლიერე აქამდეც აფიქრებდა. საამიროს გაუქმების შემთხვევაში კი ლიპარიტი თავისი საერისთავოს მომიჯნავე თბილისის საამიროს დიდ ნაწილს შეიერთებდა, რაც მას სამეფო ხელისუფლებისათვის კიდევ უფრო საშიშს გახდიდა. ამიტომ ლიპარიტ ბაღვაშთან შეუთანხმებლად ბაგრატ IV ამირას მოურთივდა, თბილისს ალყა მოხსნა და ამირას მხოლოდ ალგეთის ხეობაში ბირთვისის და ფარცხისის ციხეები ჩამოართვა. ასეთმა საქციელმა საქართველოს მეფეს ლიპარიტ ბაღვაშში სამუდამოდ გადაამტერა.

მეფეზე განაწყენებული კლდეკარის ერისთავის რეალური დამხმარე ბიზანტია იყო, რომელიც საქართველოს სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ მებრძოლ ძალებს კარგა ხანია ფარულად ან აშკარად ეხმარებოდა, თანაც საქართველოდან გაქცეულ მეფისა და ქვეყნის მოღალატეებს თავშესაფარსაც აძლევდა.

ლიპარიტ ბაღვაშში კონსტანტინოპოლში ჩავიდა და კეისარს ბაგრატ IV-ის გადაყენება, მის ნაცვლად კი, ბაგრატის ნახევარძმის, ბიზანტიაში თავმჯდომარეებული დემეტრე უფლისწულის ტახტზე აყვანა შესთავაზა. 1042 წ. ლიპარიტ ბაღვაშს დემეტრე უფლისწულთან და ბიზანტიელთა დიდი ლაშქრით საქართველოში შემოვიდა. ეს ფაქტობრივად ბიზანტია-საქართველოს ახალი, მესამე ომის დაწყებას ნიშნავდა. საომარი მოქმედება ამ ჯერად დიდხანს არ გაგრძელდებულა. საქართველოს მეფემ ლიპარიტ ბაღვაშს შემორიგების მიზნით, ქართლის ერისთავობა უბოძა. ამის შემდეგ ლიპარიტმა დემეტრე უფლისწული და ბიზანტიის ლაშქარი უკან გააბრუნა.

1041 წ. ანისის სომეხთა მეფე იოანე-სუმბატი გარდაიცვალა. მისი სიკვდილის შემდეგ ანდერძის თანახმად, მისი სამეფო ბიზანტიას უნდა შეერთებოდა. სომეხებმა შეერთება არ ისურვეს და ტახტზე გარდაცვლილი მეფის ვაჟი გაგიკ II (1042-1045) აიყვანეს. ბიზანტიელებმა ანისის ბოლო მეფე გაგიკი კონსტანტინოპოლში მოტყუებით გაიწვიეს და დაატყვევეს. მაშინ ბიზანტიის მოწინააღმდეგე ძალებმა ანისში საქართველოს მეფის ბაგრატის დედა მარიამი მოიწვიეს. უპირველეს ყოვლისა, იმით, რომ საქართველო წინა აზიაში ერთადერთი ქრისტიანული ქვეყანა იყო, რომელსაც იმჟამად შეეძლო ბიზანტიას დაპირისპირებოდა, თანაც დედოფალი მარიამი სომეხთა სამეფო საგვარეულოების არწრუნებას და ბაგრატიუნების ჩამომაგვლი იყო. მისი მამა სენექერიმ გასპურაკანის უკანასკნელი

მეფე, დედა კი ბიზანტიელთა მიერ გაუქმებული ანისის ანუ შირაქის ბოლო მეფის გაგიკ II ბაგრატუნის მამიდაშვილი იყო. საქართველოს მეფე ბაგრატ IV სომეხთა წინააღმდეგ დათანხმდა და 1045 წ. ანისში თავის დედასთან ერთად დიდი ლაშქარი გააგზავნა. ამით საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობა ახალი ეტაპი დაიწყო. საქართველო, ისტორიაში პირველად, ბიზანტიას თავის საზღვრების გარეშე დაუპირისპირდა. ბაგრატ IV ბიზანტიელებს შავი ზღვის სანაპიროზე შეუტია. მან ერთდროულად ალყა შემოარტყა დემეტრეს მიერ ბიზანტიელებისათვის გადაცემულ ანაკოფიის ციხეს და ლაზეთში მდ. ჭოროხის სამხრეთით მდებარე ხუფათის ციხეს, რომელიც მანამდე საქართველოს საზღვრებში არ შედიოდა.

იმავს ხანებში თბილისის ამირა ჯაფარი გარდაიცვალა. თბილისის თავკაცებმა ჯაფარის მემკვიდრეები ქალაქიდან გააძევეს და ანაკოფიასთან მდგომი ბაგრატ IV თბილისში მოიწვიეს. ბაგრატი თბილისში დიდი ზეიმით შევიდა, საამირო დარბაზში დაჯდა და ქალაქის გამგებლობა ჩაიბარა. თბილისში მდგომ ბაგრატს კახეთის მეფე გაგიკი ეახლა და მორჩილება გამოუცხადა.

სამწუხაროდ, ამჯერად საქართველომ ვერც ანისი და ვერც თბილისი ვერ შეინარჩუნა. ბიზანტიამ ბაგრატ IV-ს კვლავ ლიპარიტ ბაღვაში დაუბრუნებია. ლიპარიტმა ანისიდან ქართველი მხედართმთავრები გამოიტყუა, დაატყვევა და ქალაქი ბიზანტიელებს გადასცა. ამით შემოუთუებლმა ბაგრატ

ჟამანებ-ჟამიანებ

IV თბილისი მიატოვა. ის ჯავახეთში, ღრტილაში გადავიდა და თავის ურჩ ერისთავთან ბრძოლისათვის გაემზადა. ღრტილაში, რომელიც, ერთი სომეხი თვითმხილველის აღწერით, სამხედრო ბანაკად იყო ქცეული, საქართველოს მეფემ სომეხ-ქართველთა საეკლესიო კრება მოიწვია. კრებას სომეხი დიდებულებიც დაესწრნენ, რომლებიც ბაგრატ IV-თან ქალაქ ანისის ბიზანტიელებისაგან განთავისუფლებისათვის მოლაპარაკებას აწარმოებდნენ. სამწუხაროდ, ქართულ-სომხური ანტიბიზანტიური კოალიციის მოწყობა ვერ მოხერხდა. ამის უმთავრესი მიზეზი კვლავაც ლიპარიტ ბაღვაში იყო. მან ბიზანტიელების დახმარებით საქართველოს მეფეს დემეტრე უფლისწული ხელახლა დაუპირისპირა. უფლისწული მაღლ გარდაიცვალა, მაგრამ ლიპარიტსა და ბაგრატს შორის ბრძოლა გაგრძელდა. ლიპარიტის ბიზანტიელთა გარდა ტამირ-მორავების მეფე დაეთით და მისი ვაჟი, კახეთის მეფე გაგიკიც დაეხმარნენ. ბაგრატ IV ზღვით ვარანგები (ვარიანგები), იგივე სანდინავიელი მოქირავნეები მოიყვანა, რომლებსაც იმეამად კარგი მეომრების სახელი ჰქონდათ გავარდნილი და ბიზანტიის ლაშქარშიც მრავლად იყვნენ. გადამწყვეტი ბრძოლა 1046 წ. ხაშურის სიახლოვეს სასირეთში მოხდა. ლიპარიტმა ომი მოიგო. დამარცხებული ბაგრატ IV იძულებული შეიქნა დასავლეთ საქართველოში გადასულიყო. ამ დროს ბიზანტიას აღმოსავლეთიდან თურქ-სელჩუკებმა შემოუტყეს. ლიპარიტ ბაღვაში 1048 წ. ბიზანტიელთა ლაშქართან ერთად მათ წინააღმდეგ გაემართა და ბრძოლაში ტყვედ ჩავარდა. ამით ბაგრატ IV ისარგებლა, აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა და თბილისელთა თხოვნით, ქალაქი კვლავ დაიკავა. სამი წლის შემდეგ, როდესაც თურქებისაგან განთავისუფლებული ლიპარიტ ბაღვაში სამშობლოში დაბრუნდა, საქართველოს მეფე იძულებული გახდა თბილისი მიეტოვებინა. ის ჯერ კვლავ დასავლეთ საქართველოში გადავიდა, შემდეგ კი, დიდი ელჩობით ბიზანტიის კეისარს კონსტანტინოპოლში ეახლა. აქ მეფემ სამი წელი დაყო. ბიზანტიამ საქართველოს მეფე

ქართველები, ბიზანტიელები. არაბები, რუსები, სომხები... „ვარიანგებს“, იგივე „ვარიანგებს“ უწოდებდნენ დღევანდელი იუტლანდიისა და სკანდინავიის ნახევარკუნძულზე მისხლად დანიელების, შვედებისა და ნორვეგიელების წინაპრებს. დასავლეთ ევროპელები მათ „ნორმანებს“ ანუ „არდლოეთის ადამიანებს“ ეძახდნენ. ნორმანთა ბელადებს „ვიკინგები“ ერქვათ. რაჟ, „ვარანგთა მეფეს“ ნიშნავს. ამიტომ ნორმანებს ხშირად „ვიკინგებსაც“ უწოდებდნენ. ვარიანგები ადრე შუა საუკუნეებში საუკეთესო მებრძოლები და მეომრები იყვნენ. ამიტომ მათ ხელდასხვა ხელმწიფეები ხშირად ქრახდნენ. განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით ისინი ბიზანტიის სამსახურში იმყოფებოდნენ. ბაგრატ IV-ის მოწვეული 3000 ვარიანგი თავიანთი გემებით ჯერ ფლოთში შემოვიდა, შემდეგ კი მდინარე რიონს თითქმის ქუთაისამდე ამოვიდა. საქართველოს მეფემ ნაპირიდან ბრძოლაში მათი მხოლოდ ერთი ლაჩილი, 700 ვარიანგი გამოიყვანა. გამარჯვების შემდეგ ლიპარიტ ბაღვაში ვარიანგებთან შეხმას თაყი აარიდა, ისინი ხურსათ-სანოვანით მოამარაგა და უკან ქუთაისისაკენ გაისტუმრა. საიდანაც ვარიანგები სამშობლოში გაემგზავნნენ.

საინტერესო ვიცოდეთ, რომ ვარიანგებს დაუდეს სათიკო ფული კიევის რუსების სახელმწიფოს. ვარიანგები იქიდან მოდის რუსების პირველი სამეფო, რურიკოვიჩების დინასტია.

ვარიანგებმა, იგივე ნორმანებმა ჩრდილოეთ საფრანკეთი დაიპყრეს და იქ ნორმანდიის ძლიერი საჰერცოგო ჩამოაყალიბეს. XI ს-ში ნორმანდის ქვეყნებმა იუღიამ დამპყრობლობა ინგლისს დაიპყრო და იქ თავისი სამეფო დააარსა. ამ ხანისათვის ნორმანდიელებს უკვე დამპყრობილი ჰქონდათ სიცილია და სამხრეთ იტალია.

ვარიანგები ფლობდნენ ისლანდიას და გრენლანდიას. დაახლოებით 1000 წელს, კონსტანტინოპოლში, ისინი ჩრდილოეთ იმპერატორს ეწვივნენ, სადაც თავიანთი სამხედრო დაარსებას.

და მისი ურჩი ვასალი ლიპარიტი ვითომდა შეარჩია. კეისარმა ბაგრატ IV-ს ბიზანტიის ერთ-ერთი უმაღლესი საკარისკაცო ტიტული „ნოველისიმოსობა“ უბოძა, მის ვაჟს, პატარა გიორგის კი, „კურაპალატობა“. ბიზანტიის კეისარმა ბაგრატ IV ფორმალურად მთელი საქართველოს მეფედ აღიარა, მაგრამ სინამდვილეში ის მხოლოდ დისავლეთ საქართველოს, ყოფილ აფხაზთა სამეფოს მეფედ დარჩა. რაც შეეხება ყოფილ „ქართველთა სამეფოს“, იგივე „მესხეთს“ ამ გეოგრაფიული სახელის ფართო მნიშვნელობით და შიდა ქართლს, აქ ლიპარიტი გაბატონდა. თავისი პოზიციების გასამტკიცებლად ლიპარიტმა ჯერ კიდევ ბიზანტიაში ბაგრატის ყოფნის დროს, თავი უფლისწულის აღმზრდელად გამოაცხადა, მცირეწლოვანი გიორგი ბაგრატის ძე ქართლში გადმოიყვანა და რუსში მეფედ აკურთხა.

ლიპარიტ ბაღვაში

ბაგრატ IV 1057 წელს ზღვით საქართველოში დაბრუნდა, სადაც მას ქართული ლაშქარი დიდი ზეიმით უკვე შემოერთებული ზუფათის ნაესაღდურში შეეგება.

ბიზანტიამ თითქოს თავის მიზანს მიაღწია და საქართველოს სამეფო ფაქტობრივად ორ ნაწილად დაშალა, მაგრამ ქვეყნის ერთიანობასკენ ლტოლვა ბიზანტიის ნება-სურვილი უფრო ძლიერი აღმოჩნდა. სულ მალე ლიპარიტ ბაღვაშს მესხი დიდებულები აუჯანყდნენ, ის შეიპყრეს და საქართველოს მეფეს გადასცეს. ბაგრატ IV სასწრაფოდ აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა და ქვეყნის ერთიანობა აღადგინა. ლიპარიტი ანტონის სახელით ბერად აღიკვეცა და დიდი ქონებით უცხოეთში გაემგზავრა. მეფემ ლიპარიტის ვაჟს იონეს კლდეკარის საერისთავო ჩამოართვა და მხოლოდ არგვეთში ბაღვაშთა საგვარეულო მამული დაუტოვა.

საქართველო-ბიზანტიის ხანგრძლივი ბრძოლა, რომელიც თითქმის ნახევარი საუკუნე მიმდინარეობდა, საქართველოს სრული გამარჯვებით დამთავრდა. ქვეყანამ ის ტერიტორიები, რომელსაც ბიზანტია ედავებოდა, მტერს არ დაანება და თავისი დამოუკიდებლობაც შეინარჩუნა.

საქართველოს გაერთიანების დასრულებისათვის თითქოს ნანატრი დრო დაუდგა. იმხანად თბილისის ვაჭარ-მოქალაქეები ძლიერ მფარველს ეძებდნენ, რომელიც მათ უშიშროებას დაიცავდა. საქართველოს მეფემ მათ იმედი ორჯერ უკვე გაუტრუა. ამიტომ თბილისელებმა ამჯერად ქალაქი განძის ამირას შესთავაზეს. განძის ამირამ ბაგრატ IV-ის შიშით ქალაქის დაკავება ვერ გაბედა. მაშინ მოქალაქეებმა თბილისი კახეთის მეფეს აღსართან გაგიკის მეს გადასცეს. მალე, 1062 წ. ბაგრატ IV-მ თბილისი კახეთის მეფისაგან გამოისყიდა და ქალაქში თავისი მეციხოვნეები ჩააყენა. შემდეგ კი, უშუალოდ კახეთის სამეფოს შემოერთებას შეუდგა და პერეთ-კახეთის თითქმის ყველა ციხე დაიკავა. სამწუხაროდ, ამ დროს საქართველოს თურქ-სელჩუკები შემოესივნენ და ქვეყნის საბოლოო გაერთიანებამ კიდევ დაახლოებით ექვსი ათეული წლით გადაიწია.

ლიპარიტ ბაღვაში ისევ, როგორც მისი ეპოქა, როული და წინააღმდეგობრივი ფიგურაა. ის უდავოდ დიდი და ნიჭიერი პირი ენება იყო. მით უფრო სამწუხაროა, რომ მან თავისი ცხოვრების დიდი ნაწილი საქართველოს მეფეთთან ბრძოლას შეაღწა. ლიპარიტ ბაღვაშს, მეომარსა და მხედართმთავარს ერთნაირად მოაგებდნენ პატრულს, როგორც ბიზანტიელები ისე წინააზრდაში ახლად მოსული თურქ-სელჩუკები. ამიტომაც იყო, რომ, როდესაც სელჩუკთა სულთანს, თოდრულ ბეგს ბიზანტიის კეისარმა კონსტანტინე IX მონომახს (1042-1055) ტყვეობიდან ლიპარიტის გასათავისუფლებლად უზარმაზარი თანხა, 400 ათასი ღირანი (ტრანსხევარზე მეტი ოქრო) შესთავაზა, სულთანმა ასეთი გამოჩენილი მხედართმთავრისთვის თანხის აღება იუკადრისა და ლიპარიტი ყოველგვარი გამოსასყლის გარეშე გაათავისუფლა. ამით გახარებულმა კეისარმა თოდრულ ბეგს, მართლაც რომ, მეფურსაშუკარი გაუგზავნა: 100 ფარისა და 500 სენადახვა სამოსი, 500 ცხენი, 200 ათასი ღირანი, 100 ვერცხლის ფილა, 300 საპალნე ცხენი, 300 ვეკიპტური სახედარი, 1000 თეთრბეწვა, შავთვალა და შავქიანი თხა. ამ საქმის შუამავალს, ქალაქების: დიარბაქირის, მანაშკერტის და ზღათის გამგებებს იბნ მირვანს კეისარმა ცალკე გაუგზავნა 10 მანი (მანი უდრის 812,5 გრ.) მუქი (ძალზე შვირფასი სურნელოვანი ნივთიერება, რომელიც ჩინეთიდან და ტიბეტიდან შემოქცინდათ). გარდა ამისა, ბიზანტიის კეისარმა კონსტანტინოპოლში ააღდგინა მეჩეთი, რომელიც ჯერ კიდევ VIII ს-ის დასაწყისში აფშენიზმა არაბთა ხალიფა აბდ-ალ-მალიქის ძმას, ცნობილ სარდალს მასლამს.

სამშობლოსათვის უფრო მეტის მომტანი ბერად აღკვეცილი ანტონ ლიპარიტყოფილი აღმოჩნდა. მან სირიაში ანტიოქიის ახლოს ქართველთა „ბარლამ წმინდის მონასტერი“ დააარსა. ლიპარიტმა დიდი ფულადი დახმარება გაუწია გიორგი მთაწმინდელს, რომელიც ამ დროს ათონის ქართველთა მონასტერში სახარების ახალ ქართულ თარგმანს ამზადებდა. მანვე დიდი ღვაწლი დაღო ამ თარგმანის ხელნაწერების გამრავლებას და ქართულ მონასტრებში მათ გავრცელებას. ლიპარიტ ბაღვაშე კონსტანტინოპოლში გარდაიცვალა. საიდანაც დიდი დიდებით გარდაიცვალა. საიდნაო დიდებით და ბაღვაშთა საქართველოში წამოასვენეს და ბაღვაშთა საგვარეულო საძეაღეში. კაცის მონასტერში დაკრძალეს.

§ 37. თურქ-სელჩუკთა სახელმწიფოს წარმოქმნა და სელჩუკთა მიერ საქართველოს დამორჩილება

გზიგოლ ბაკურიანი-ს ძე

ბაკურიანზე ფარნაჯიზაძისა და კახური მტოი. ამ მტოს გეოგრაფიკულად VII - VIII სს-ის ქართლის ერისმთავრები. ჩვენთვის უკვე ცნობილი კახეთის მთავარი გრიგოლიც, რომელიც ქართლისათვის აშოტ კურაპალატს ებრძოდა ბაკურიანი იყო. გრაგოლ ბაკურიანის მამა ბაკურიან ბაკურიანი 1021 წ. გრიგოლ I-მა საქართველოს სხვა დიდებულების შევიდებთან ერთად ბასილ კეისრის მიერ მძევლად წაყვანილ ბაგრატ უფლისწულს თან გააყოლა. ბაკურიანმა ბიზანტიაში ყოფნის დროს კეისრისაგან პატრი-კიონის ანუ „ერისთავთა მთავრის“ ტიტული მიიღო. ბაკურიანი შედარებით ახალგაზრდა გარდაიცვალა. გრიგოლის დედამ ქმრისაგან დარჩენილი მემკვიდრეობა ბავშვების აღზრდას და ქალიშვილების მზრთველს შოაზმარა. გრიგოლს და მის ძმას ახსნ სიმდიდრისა და სახელის მოსახვეჭად დიდი ზომისა და სამხედრო თავდადება დასჭირდა. ისინი ბიზანტიის კეისრის სასახურში შევიდნენ და იბრძოდნენ იქ. სადაც ეს იმპერატორს სჭირდებოდა: სომხეთში, სირიაში, პალესტინის ნახევარკუნძულზე.... ძმებმა დიდი წარმატებას მიაღწიეს. გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ ბიზანტიის ერთ-ერთ უმაღლესი საერისკაცო ტიტული - „სეპასტოზობა“ - მიიღო. ის ჯერ ბიზანტიის აღმოსავლეთის დომესტიკოსი (ჯარაბის სარდალი), თურქ-სელჩუკთა მიერ მცირე აზიის დაპყრობის შემდეგ კი, დასავლეთის დომესტიკოსი გახდა. გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ აქტიური მონაწილეობა მიიღო კოშჩინოსა დინასტიის ბიზანტიის საიმპერატორო ტახტზე ასვლაში. გრიგოლს საქართველოს მეფეთაგან მკვიდრი ურთიერთობა აქონდა. მან სლავურად დრო რომ დიდებულა. ბიზანტიის აღმოსავლეთში მიღწეული დაქვემდებარებული ციხეები სელჩუკთა ნაცვლად საქართველოს მეფეს გადასცა. სიკვდილამდე სამი წლით ადრე გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ თავისი ხასხრებით ბულგარეთში პეტრიწონის ქართველთა მონასტერი დააარსა. 1086 წ. გრიგოლ ბაკურიანის-ძე ბულგარეთში პაქანიკეთთან (მომთაბარე თურქული მომდგმის ტომები) ბრძოლაში დაიღუპა და მის მიერ აგებულ ქართველთა მონასტერში დაკრძალა.

თურქული მოდგმის ტომები V ს-დან ცენტრალური აზიისა და აღმოსავლეთ ევროპის ველებში მომთაბარებოდნენ, სადაც მათივე მონათესავე ჰუნები შეცვალეს. ისინი აქ სხვადასხვა დროს სხვადასხვა სახელმწიფოებს ქმნიდნენ. სასანური ირანის დაცემის შემდეგ (VII ს-ის შუა წლები), თურქ მომთაბარეებს გზა გაეხსნათ სამხრეთ შუა აზიისაკენ და მათიც თანდათანობით არაღის ზღვაში ჩამდინარე ირი დიდი მდინარის სირ-დარიისა და ამუ-დარიის ველები ათივისეს. IX ს-ში აბასიანმა ხალიფებმა თურქი ტყვეებისაგან - გულამებისაგან შემდგარი სამხედრო რაზმების შექმნა დაიწყეს, რომლებიც მალე სახალიფოს ძირითად სამხედრო ძალად გადაიქცნენ. X ს-ში სახალიფოს დაშლის კვალდაკვალ გულამების რაზმებიდან გახსულმა მხედართმთავრებმა თავიანთ ლაშქარზე დაყრდნობით, შუა აზიისა და ირანში ახალ სახელმწიფოებს ჩაუყარეს საფუძველი. მათ შორის იყო ღაზნევიანთა სახელმწიფო, რომელიც ირანის, შუა აზიისა და ავღანეთის მნიშვნელოვან ნაწილს აერთიანებდა. 1035 წ. ღაზნევიანთა სულთანმა თურქ-სელჩუკ ტომებს სამხედრო საშასხურის პირობით, ჩრდილოეთ ზორასანი (დღევანდელი თურქმენეთი) გადასცა. ამ თურქული ტომების სახელი მათი პირველი ბელადის, სელჩუკის სახელიდან მომდინარეობდა, რომელიც X საუკუნეში ცხოვრობდა. ზორასანში ჩასახლების დროს სელჩუკებს უკვე მისი შვილიშვილები თორღრულ-ბეგი და ჩადრი-ბეგი განაგებდნენ. მალე სელჩუკები მათ ჰატრონებს - ღაზნევიანებს აუჯანყდნენ და 1040 წელს გადამწყვეტ გამარჯვებას მიაღწიეს. ასე ჩაყვარა საფუძველი ახალ თურქულ სახელმწიფოს, რომელიც ისტორიაში „თურქ-სელჩუკთა სახელმწიფოს“ სახელითაა ცნობილი.

სელჩუკები თავიდანვე დაპყრობების გზას დაადგნენ. მათ წინა აზიის დიდი ნაწილი დაიკავეს და ბიზანტიის იმპერიაზე პირველი ლაშქრობები მოაწყვეს. 1055 წ. სელჩუკთა გამგებელი თორღრულ ბეგი ბაღდადში შევიდა. ხალიფამ ის „აღმოსავლეთისა და დასავლეთის“ სულთანად, ანუ მსოფლიოს მმართველად გამოაცხადა და ამის სიმბოლოდ ორჯიჯიანი გვირგვინი დაადგა. სელჩუკთა სახელმწიფოს დედაქალაქი სპარსეთის ქალაქი ისპაჰ ანი. XI ს-ის 50-იან წლებში სელჩუკებმა სამხრეთ კავკასიაში ყველა მუსლიმური სამფლობელო დაიმორჩილეს და საქართველოს უშუალოდ დაემუქრნენ.

1064 წ. სელჩუკთა ახალი სულთანი ალფ-არსლანი (1063-1072) სომხეთის გავლით საქართველოში შემოიჭრა. თურქთა მარბიელმა რაზმებმა ტაო, შავშეთი, კლარჯეთი, თრიალეთი ააოხრეს, ხოლო სელჩუკთა მთავარი ლაშქარი ალფ-არსლანის სარდლობით ჯავახეთში ახალქალაქს მოადგა. ციხე-ქალაქში გამაგრებულნი ქართველები სამი დღე და ღამე იგერიებდნენ მრავალრიცხოვან მტერს. იმჟამად ახალქალაქის მტკიცე გალავნი მოზღუდვა დამთავრებული არ იყო და ქალაქი დიდხანს მტრის მოწოლას ვერ გაუძლებდა. ამიტომ ქართველები ციხე-ქალაქიდან გამოვიდნენ და პირისპირ შეებნენ თურქებს. ქართველები ბრძოლაში დამარცხდნენ და სელჩუკები ახალქალაქში შეიჭრნენ, სადაც დიდძალი ნადავლი და ტყვე იდგეს ხელთ. ბაგრატ IV თბილისი კიდევ ერთხელ მიატოვა და ქალაქში ამირას ხელისუფლება აღდგა. ამის შემდეგ სულთანი სომხეთში გაბრუნდა, ბიზანტიელებს ანისი წაართვა და მორჩილების პირობით განძის შადადიან ამირათა საგვარეულოს ერთ-ერთ

წარმომადგენელს გადასცა. ასე ჩაეყარა საფუძველი ანისის მუსლიმი გაბეგულების შადლიანთა დინასტიას, რომელიც ანისის სომეხ მეფეთა მსგავსად, მეფეთა-მეფის, ანუ შაჰან-შაჰის ტიტულს ატარებდნენ. 1064 წ. ანისის ბედით შეშინებულმა ვანანდის ანუ ყარსის სომხური სამეფოს მეფემ ციხე-ქალაქი კარი (ყარსი) და მთელი თავისი სამეფო ბიზანტიას დაუთმო. ბიზანტიამ ამ სამეფოს ტერიტორია იბერიის თემს შეუერთა და მის მმართველად ბიზანტიაში მოღვაწე ქართველი დიდებული გრიგოლ ბაკურიანის-ძე დანიშნა.

ახალქალაქიდან აღფ-არსლანმა ბაგრატ IV-ს ელჩი გაუგზავნა და ცოლად მას დისწული თხოვა, რომელიც ტამირ-ძორაგეტის მეფის კვირიკეს ძმისწულიც იყო და კვირიკეს სამეფო კარზე იმყოფებოდა. კვირიკე ძმისწულის სელჩუკ სულთანზე გათხოვებას არ დათანხმდა. მაშინ 1065 წ. ბაგრატ IV ტამირ-ძორაგეტის მეფე და მისი ძმა დაატყვევა, მას მთავარი რეზიდენცია ციხე-ქალაქი სამ-შვილდე ჩაოხრათვა და თავისი დისწული სულთანს ცოლად გაუგზავნა. ამის შემდეგ კვირიკემ თავის სატახტო ქალაქად ლოჩე გაიხსადა. ამიტომ ტამირ-ძორაგეტის სამეფოს ლორეს სამეფოსაც უწოდებენ.

დისწულის სელჩუკთა მბრძანებელზე გათხოვების თითქმის თანადროულად, ბაგრატ IV თავისი ასული მართა, იგივე მარიამი ბიზანტიის კეისრის კონსტანტინე X დუკას (1059-1067) ვაჟს და მომავალ კეისარს მიხეილ VII დუკას (1071-1078) მიათხოვა. შედგომში მარიამ დედოფალმა დიდი როლი შეასრულა, როგორც საკუთრივ ბიზანტიის ისე საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობების ისტორიაში.

ჯერ კიდევ აღფ-არსლანის პირველი შემოსევის წინ, 1060-1064 წწ-ში საქართველოში ბაგრატ IV-ის მოწვევით იმყოფებოდა ცნობილი ქართველი საეკლესიო და საზოგადო მოღვაწე, ათონის ქართველთა მონასტრის წინამძღოლი გიორგი მთაწმინდელი. საქართველოში მისი ყოფნა მოუხვალთან და შიმშილობის წლებს დაემთხვა. ბიზანტიიდან მოსული სწავლულთა ბერი საქართველოში ცხოვრების სიმძიმემ ძალზე შეაძრწუნა. გიორგი მთაწმინდელი განსაკუთრებით უმაღლესი სამღვდელ-ლოების საქციელმა აღაშფოთა, რომელიც ეკლესია-მონასტრების მშენებლობასა და მათ გამშვენიერებაზე უფრო ზრუნავდა, ვიდრე უბრალო ხალხის დაპურებასა და მათი მძიმე სეკდარის შემსუბუქებაზე. გიორგი მთაწმინდელმა იმჟამად საქართველოში სასწავლო-სამეცნიერო მოღვაწეობის გასაშლელად ასპარეზი ვერ დაინახა, ამიტომ ნიჭიერი ახალგაზრდების გადარჩენისა და სამომავლოდ სამშობლოსათვის მათი მომზადების მიზნით, 80 ყმაწვილი კონსტანტინოპოლში წაიყვანა.

სელჩუკთა პირველი ლაშქრობის შედეგად საქართველოს კიდევ უფრო მძიმე ხანა დაუდგა. სელჩუკთა ირგვლივ სამხრეთ კავკასიაში საქართველოს საბოლოოდ გაერთიანებისა და გაძლიერების მოწინააღმდეგე ყველა ქრისტიანული თუ მუსლიმური პოლიტიკური ერთეული გაერთიანდა. ბაგრატ IV-ისაგან დამოუკიდებლობის

ბაგრატ IV-ის ასული მართა 1049 დაიბადა. კონსტანტინოპოლში ის პირველად 1056 წ. მოხდა, როდესაც ბიზანტიის კეისარმა თეოდორამ ბაგრატ IV-ის თავის, შვილად აღსაზრდელად, ეპიტრობიად კი მძევლად მოსთხოვა. მართა კეისრის სასახლეში მაშინ შეეყვანეს. როდესაც თეოდორა გარდაიცვალა, ამ დროს სასახლეში გიორგი მთაწმინდელი იმყოფებოდა. უფლისწულის სილამაზით აღფრთოვანებული დიდმა მონოზონმა წამოიძახა: „ყველამ იცოდეთ, რომ დღეს დედოფალი გაველა (გარდაიცვალა) და დედოფალი შემოვიწიე“. იმეჯად მართა-მარიამი სამშობლოში ძალე დაბრუნდა. გიორგი მთაწმინდელის წინასწარმეტყველება კი თითქმის წლის შემდეგ, 1071 წ. ახლა, როდესაც მარიამის მეუღლე მიხეილ VII დუკა კეისარი გახდა. მარიამი არაჩვეულებრივი სილამაზით გამოირჩეოდა. ის იყო: „მაღალი, ტანადი, როგორც კეიპარი, თეთრი, როგორც ლოვლი, პირისხე ქაინდა არც თუ ძალიან მრგვალი, მაგრამ გახფხფული ვარდითი გაფურქნელი ვარდისფერად. ახლა თვალის ბრწყინვალებას აღარ იკითხავენ? ვინ შემძღეს მის აღწერას, წამყამები გრძელი და განსაკუთრებული ცისფერი თვალები... დედოფლის სილამაზე და მისი მომაკადრებელი მომზღვევლობა, მისი ზნის სანდომიანობა - ყველაფერი ეს აღემატება ფერწერას და ხელოვნებას... ვინც შემთხვევით დაინახავდა დედოფალს, ან უცაბედად შეხედებდა მას სადმე, სალგამა არ ქონდა მის განცდივებას. ის გაქაქებული რჩებოდა იმ მდგომარეობაში. რომელსაც შეხედა მას. ... ასეთი თანაზმოიგება, ასეთი შეხამება მთელის ნაწილებთან და ნაწილების მთელთან, არავის არასოდეს უნახავს ადამიანის სხეულში. ეს იყო ცოცხალი ქანდაკება, რომელიც სიბაღვაშე მშვენიერების მოყვარული. ეს იყო თვით ეროსი (სიყვარულის ღვთაება ბერძნულ მითოლოგიაში), რომელსაც ხორცი შეუსხამს ამ ჩვენ დედა-მარსზე“ - წერს ბიზანტიელი ისტორიკოსი, ბიზანტიის კეისრის ალექსი I კომნენისის (1081-1118) ასული ანა.

1078 წ. მარიამ დედოფლის პირველი მეუღლე ტახტიდან ჩამოაგდეს. მაშინ ის ცოლად გაეყვა ახალ იმპერატორს მიხეილ ბორჩნატს (1078-1081). რომელიც დედოფალს მისი შვილის, კონსტანტინეს ტახტის მემკვიდრედ გამოცხადების დაჰპირდა. როდესაც ახალმა კეისარმა ეს პირობა დაადგინა, მარიამ დედოფალი გრიგოლ ბაკურიანის-ძესთან ერთად ტახტის ახალ მამიებელს ალექსი კომნენისს დაესხარა ტახტზე ახალად. ალექსი კეისარმა მარიამის ვაჟი კონსტანტინე იანაკისრად და თავისი ასულის პანს მოსვალ ქმრად გამოაცხადა. კონსტანტინე ახალგაზრდა გარდაიცვალა. მარიამ დედოფალი მონაზვნად აღიკვეცა, თუმცა მთელი ცხოვრების მანძილზე როგორც საქართველოში, ისე ბიზანტიაში დიდი გავლენით სარგებლობდა.

გარანტიად მათ ალფ-არსლანის ქვეშევრდომობა მიიჩნევს. სელჩუკთა სულთნის ირგვლივ დაირაზმნენ ტაშირ-ბორაგეტის მეფე კეირიკე II, კახეთის მეფე აღსართანი, განძის შადადიანი ამირა ფადლონ II და ანისის ახალი შადადიანი შაჰან-შაჰი. 1067 წ. ანისის გამგებელი საქართველოს შემოესია და ქვეყანა ააოხრა. მის წინააღმდეგ მიმართულ ასეთ მძლავრ კოალიციას (კავშირს) ბაგრატ IV არ შეუშინდა. მან ჯერ განძის ამირა ფადლონის წინააღმდეგ ილაშქრა და ბარდავი დაარბია, შემდეგ კი აღსართანის დასაზავებლად კახეთის სამეფოში შეიჭრა. თავისი ვასალების დაცვის მიზნით, 1068 წ. ალფ-არსლანი საქართველოს ხელშეკრულებით შემოესია. კახთა მეფე აღსართანი სულთანს ეახლა, ხარკის გადახდა აღუთქვა და ისლამი მიიღო. სულთანმა მას მუსლიმანი სამართალმცოდნე გაუგზავნა, რათა მისთვის ისლამის კანონები ესწავლებინა. კახეთიდან ალფ-არსლანი თბილისისაკენ დაიძრა. ამჯერად მას თბილისის ამირა და ბაგრატ IV-ზე გადამტერებული ტაშირ-ბორაგეტის მეფე კეირიკე II ეახლნენ. მტერმა აღმოსავლეთ საქართველო სასტიკად ააოხრა. ბაგრატ IV დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. სელჩუკები საქართველოს მეფეს ლიხს იქითაც დაედევნენ. აქ მათ არგვეთში სვერის ციხე აიღეს და მთელი არგვეთი დაარბიეს. ეს იყო სელჩუკთა პირველი ლაშქრობა დასავლეთ საქართველოში. ალფ-არსლანი საქართველოში დიდხანს ვერ გაჩერდა და ზამთრის დაღვომისთანავე უკან წასვლა განიზრახა. მანამდე მან ერთგული საშსახურის მიუხედავად, თბილისის ამირას თბილისი ჩამოართვეს და განძის ამირას, ფადლონს გადასცა, რომელიც საქართველოს მეფის წინააღმდეგ უფრო ძლიერ ძალად მიიჩნია.

საქართველოდან ალფ-არსლანის წასვლისთანავე ბაგრატ IV აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა. პირველ ყოვლისა, მან განძის ამირა ფადლონი დაამარცხა და დაატყვევა. საქართველოს მეფემ ალფ-არსლანის რდიით თბილისი თითონ არ დაიკავა, არც მუელ ამირას დაუტოვნა, თუმცა მისივე საგვარეულოს წარმომადგენელს, სითლი არაბს ქვეშევრდომობის პირობით გადასცა და მთა 50 ათასი დრაჰმანი (ოქროს მონეტა) გამოართვა. ბაგრატმა თბილისის გარდა საამიროს კუთვნილი დანარჩენი ციხე-ქალაქები რუსთავი, ფარცხისი დაიკავა. ამით თბილისის საამიროს ფაქტობრივად გაუქმდა. სითლი არაბის ხელში მხოლოდ თბილისი დარჩა.

ბაგრატ IV ამირა ფადლონი სელჩუკთა სულთნის სხოვნით გაანათავისუფლა. განძის ამირა მაინც არ დამოშინდა და ბაგრატ IV-ის წინააღმდეგ ბრძოლას აგრძელებდა. მაშინ საქართველოს მეფემ ფადლონის საგანგებოდ დასჯა გადაწყვიტა. მან თავისი ცოლის ძმა ოსთა მეფე ღორღოლეი 40-ათასიანი ლაშქრით გადმოიყვანა და ქართულ ლაშქართან ერთად, რომელსაც მისი ვაჟი გიორგი ხელმძღვანელობდა, განძის ამირას წინააღმდეგ გაგზავნა. ქართველებმა და ოსებმა საამირო დაარბიეს და მრავალრიცხოვანი ტყვეებითა და ნადავლით დატვირთული უკან დაბრუნდნენ. ოსეთის მეფემ ბაგრატ IV-ისაგან თავისი დის, ბორენა დედოფლის მონახულების ნებათავე ითხოვა. რომელიც იმჟამად სამეფოს დედაქალაქში ქუთაისში იმყოფებოდა. დის მონახულების შემდეგ ქართლში მობრუნებულ ოსთა მეფეს ბაგრატ IV ნადარბაზევს თორმეტდღიანი ღვინო გაუმართა და უხვად დასაჩუქრებული სამშობლოში გაისტუმრა.

ალფ-არსლანის ბრძოლა ბაგრატ IV-ის წინააღმდეგ ფაქტობრივად საქართველოს მეფის გამარჯვებით დასრულდა. საქართველოს სამეფომ თავისი ტერიტორია და დამოუკიდებლობა შეინარჩუნა. ბაგრატ IV 1072 წ. 24 ნოემბერს გარდაიცვალა. დაახლოებით ამავე სელჩუკთა სულთანი ალფ-არსლანიც შუა აზიაში ერთ-ერთი ციხის აღების დროს დაიღუპა. ისე, რომ, ქართველი მემატიანის ზატოვანი თქმით, მათ ერთმანეთის სიკვდილი ვერც კი გაიგეს. სიცოცხლის ბოლო წლებში მემატიანისავე ცნობით, ბაგრატ IV-სა და ალფ-არსლანს შორის „სიტყვით სიყვარული“ სუფევდა: „აახლებდა სულთანი მოციქულთა (ელჩებს) და უგზავნიდა ძღვენს ბაგრატ მეფეს და ამოთა ენითა (ტკბილი სიტყვით) თხოვდა ხარაჯს (ხარკს). ზოლო არ დაიღო ბაგრატ მეფემან ხარაჯა, არამედ ისიც მიაველნა მოციქულებს სულთანთან და მაიართმევდა ძღვენს“.

ბაგრატ IV დიდი პატივით ჭყონდიდის ტაძარში დაკრძალეს. მისი მეფობის ხანა საქართველოსათვის ძალიან რთული და წინააღმდეგობრივი იყო. ამ დროს ჩვენმა ქვეყანამ დიდ გამარჯვებებთან ერთად არაერთი მწარე მარცხიც განიცადა. ყოველივე ეს კარგად აისახა ბაგრატ IV-ის დახასიათებაში, რომელიც „ქართლის ცხოვრებაში“ მოცემული: „ეს მეფე ბაგრატ ცხრა წლისა მეფე იქმნა და აღესრულა წლისა ორმოციდათექვსმეტისა. ... იყო... სახით უმშვენიერესი ყოველთა კაცთასა. სრული სიბრძნითა, ფილოსოფოსი ენითა, სიკიანე ბედითა, უმდიდრესი ყოველთა მეფეთა აფხაზეთისასა (იგულისხმება საქართველო), მოწყალე ორდვილათათვის, უხვი ზოლო ფაშთა მისთა ქვეყანასა დაწყნარება არა ჰქონდა, ეკლესიანი და გლეხნი, აზნაურნი და გლახანი ვერ განიკითხებოდნენ“.

ბაგრატ IV-ის სიკვდილის შემდეგ ტახტზე მისი ვაჟი გიორგი II (1072-1089) ავიდა. გიორგი II მეფედ ჯერ კიდევ ბავშვობაში აკურთხეს და მამის სიცოცხლეშივე „ეურაპალატის“ ტიტულს ატარებდა. ახლა მან მამისაგან მემკვიდრეობით „ნოველისიმოსის“ ტიტული მიიღო, „ეურაპალატის“ ტიტული კი, მის

ერთი წლის ვაჟზე დაეითზე გადავიდა. ცოტა ხანში გიორგი II კეისრისაგან ჯერ სევესტოსის, შემდგომ კი, ბიზანტიის საიმპერატორო კარის უმაღლესი ტიტული „კესაროსიც“ („კეისარი“) მიიღო.

ახალი მეფის მმართველობა დიდებულთა აჯანყებით დაიწყო: ნიანია ქაბაულის-ბეგ ქუთაისში მეფის საგანძურს გააძრვავა და ქუთაისის ციხე დაიკავა. სუანთა ერისთავმა ვარდანმა სამეგრელო მთარბია ყველაზე საშიში მანკი სამეფო ხელისუფლებისათვის ლიპარიტ ბაღვაშის ძის ივანეს გამოსვლა იყო. გიორგი II იმჟამად სელჩუკთა მორიგე ლაშქრობას ელოდებოდა, ამიტომ აჯანყებულთა დასჯას მოერიდა და ისინი უხვი წყალობით შემოირიგა. მათ შორის ივანე ლიპარიტის ძეს მეფემ კლდეკარი და სამშვილდის ციხე დაუბრუნა. მალე საქართველოში სელჩუკთა ახალი სულთანი მალიქ-შაჰი (1072-1092) შემოიჭრა. მან სამშვილდის ციხე დაიკავა და ქართლის დიდი ნაწილი სასტიკად მოაოხრა. ამის შემდეგ თითქმის ოთხი ათეული წელი სამშვილდის ციხეში თურქი მეციხოვნეები დევნენ, რომლებიც ქვემო ქართლს ამ ციხიდან აკონტროლებდნენ. მალიქ-შაჰმა ახლა განძამი ილაშქრა, იქ ახალი ამირა დანიშნა და მას საქართველოს დარბევა დაეავალა. 1074 წელს განძის ამირა დიდი ლაშქრით საქართველოში შემოიჭრა. გიორგი II საქართველოს ლაშქარი შეკრიბა, კახთა მეფე აღსართანიც დაიხმარა და მტერი ფარცხისთან სასტიკად დაამარცხა. გამარჯვებული მეფე სასწრაფოდ ტაოში გაემართა, რადგან საქართველოს სამხრეთი საზღვრებიდან უმნიშვნელოვანესი მოვლენები განვითარდა, რაც საქართველოს მეფის უშუალო ჩარევას მოითხოვდა.

1071 წ. სომხეთში მანაზკერტთან სელჩუკებმა მათი დიდი სულთნის მელიქ-შაჰის სარდლობით ბიზანტიელებთან გადამწყვეტ ბრძოლაში გაიმარჯვეს და ბიზანტიის კეისარი რომან დიოგენი (1068-1071) ტყვედ ჩაიგდეს. სელჩუკთა ეს გამარჯვება მცირე აზიის ისტორიაში ახალი ეპოქის დასაწყისად იქცა. თურქული მოდგმის ტომებს გზა გაუხსნათ ანატოლიაში (მცირე აზიაში) დასახლებლად (იხ. რუკა 16).

ბიზანტიელებმა 1074 წელს სელჩუკებთან ზავი დადეს და თურქებს მცირე აზიის უდიდესი ნაწილი დაუთმეს. ზავის თანახმად სელჩუკების ხელში უნდა გადასულიყო იბერიის თემიც მასთან მიერთებულ ყარის სამეფოსთან ერთად. ასეთ ვითარებაში ბიზანტიელებმა ციხეების დაცლა დაიწყეს. ქართველმა პოლიტიკოსებმა გადაწყვიტეს შექმნილი ვითარებით ესარგებლათ და ბიზანტიელების მიერ მიტაცებული ქართული ციხეები და მიწები უკან დაებრუნებინათ. აფხაზეთში ქართველებმა ანაკოფიის ციხე დაიკავეს, ხოლო ტაოში გიორგი II-ს იბერიის თემის გამგებელი გრიგოლ ბაკურიანის-ბე დახლა და იბერიის თემის ანუ იმიერ ტაოს ციხეებთან ერთად კარის ციხე-ქალაქი და მისი მიმდებარე ტერიტორია გადასცა. ზოგიერთი ციხე უკვე თურქ-სელჩუკ მეციხოვნეებს ეჭირათ და მათი დაცვა საქართველოს ბრძოლით მოუწიათ.

ქართველთა ასეთ მოქმედებას სელჩუკების მორიგი ლაშქრობა მოჰყვა. მათ ჯერ კარის ციხე-ქალაქი დაიკავეს, შემდეგ საქართველოს სიღრმეში შემოიჭრნენ და გიორგი II-ს ჯავახეთში მძიმე მარცხი აგებეს. გიორგი II დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. თურქ-სელჩუკებმა კი საქართველოში ჩამოსახლება დაიწყეს. 1080 წლის გაზაფხულიდან მთელი საქართველო თურქი მომთაბარეებით აივსო. ეს იყო პირველი დიდი თურქობა.

თურქ-სელჩუკთა წინა აზიაში, ისევე როგორც თავის დროზე არაბობა, ხალხთა დიდი გადასახლების სახეს ატარებდა. თურქი მომთაბარეები მათ მიერ დაპყრობილ ტერიტორიაზე თავიანთი ოჯახებით, საქონლითა და მთელი ავლადიებით მოდიოდნენ და სახლებდობდნენ. ამ პერიოდისათვის თურქები უკვე მრავლად ჩასახლდნენ აზერბაიჯანში, სომხეთში. მანაზკერტთან გამარჯვების შემდეგ კი, სწრაფად დაიწყეს ჩასახლება მცირე აზიაში. საქართველოს მეფეები 1060-იანი წლებიდან მოყოლებული წარმატებით იგერიებდნენ საქართველოს საზღვრებში შემოსვლისა და დასახლების მოსურნე თურქულ ტომებს. მაგრამ ჯავახეთთან დამარცხების შემდეგ გიორგი II უკვე მათი შეჩერება ვერარ შეძლო.

დიდი თურქობის პირველივე წელი ქვეყნისათვის ძალზე მძიმე აღმოჩნდა. ქართველი მემატიანის ცნობით: „დღესა ივანოსისას ასისფორნი (აქ იხმარება ტაოს მნიშვნელობით) და კლარჯეთი ზღვამდე, შავშეთი, აჭარა, სამცხე, ქართლი, არგუეთი, სამოქალაქო და ჭყონდიდი აივსო თურქითა; გაწყვეტილს და დაატყვევეს ამ მხარეების ყველა მკვიდრი, ერთ დღეს გადაწვეს ქუთაისი, არტანუჯი და კლარჯეთის უდაბნოები (მონასტრები). დარჩნენ თურქები ამ მხარეებში თოვლის მოსვლამდე, ამოწყვიტნუნ და შეჭამეს ქვეყანა... და გაგრძელდა ასეთი უბედურება ქრისტიანებზე, რადგან თურქები გაზაფხულის პირას მოვიდოდნენ... და დაზამთრების ჟამს წავიდოდნენ და აღარ იყო იმჟამად თესვა და მკა, მოოხრდა ქვეყანა და ტყეე გადაიქცა და კაცთა ნაცულად მხეცები და ნადირები დაჰმკიდრდნენ...“

ივანობას ანუ ივანე ნათლისმცემლის დღეს ქრისტიანები ორჯერ აღნიშნავენ - 7 ივლისს, რომელიც იოანე ნათლისმცემლის დაბადების დღეა და 11 სექტემბერს, რომელიც მისი თავის მოკვლის დღეა. ამ შემთხვევაში 7 ივლისი უნდა იგულისხმებოდეს.

მელიქ-შაჰის დროს სელჩუკთა სახელმწიფოთა თავის ძლიერების მწვერვალს მიაღწია, მაშინ როდესაც ბიზანტიის დამარცხებით საქართველო წინა აზიაში მოკავშირის გარეშე დარჩა. მაგრამ მთავარი უბედურება ჩვენი ქვეყნისათვის იმჟამად მაინც ის იყო, რომ მან ვერ მოასწრო ქართული მიწების მთლიანად შემოკრება და საბოლოოდ ერთიან სამეფოდ ჩამოყალიბება.

ასეთ პირობებში საქართველოს მეფემ ისევ სელჩუკებთან მოლაპარაკება გადაწყვიტა. 1083 წ. გიორგი II მელიქ-შაჰს ეახლა, მორჩილება გამოუცხადა და ყოველწლიური ხარკი იკისრა. სულთანმა მეფე სიხარულით მიიღო, დიდად დაასარჩქრა, მორჩილების და ხარკის სანაცვლოდ მშვიდობა და ქვეყნის რბევის შეწყვეტა აღუთქვა. მელიქ-შაჰმა გიორგის II-ს კახეთის სამეფოდ დაუბრტყია, რომლის ასაღებად დიდი ჯარი გამოაყოლა. იმჟამად კახეთის შემოერთება გიორგი II მაინც ვერ შეძლო, თურქულმა ჯარმა კი ივრისპირეთი სასტიკად ააოხრა. მალე მელიქ-შაჰს კახეთის მეფე აღსართანც ეახლა და მორჩილება გამოუცხადა.

გიორგი II-ის სულთანთან შეთანხმებამ საქართველოს ნანატრი მშვიდობა მაინც ვერ მოუტანა. თურქი მომთაბარეები ძველებურად არბევდნენ და აოხრებდნენ ქვეყანას. საქართველო აღარც სტიქიამ დაინდო - 1089 წ. საშინელი მიწისძვრა მოხდა, რომელიც ერთი წლის მანძილზე რამდენჯერმე განმეორდა და დიდი ნგრევა მოიტანა. ეს უკვე გიორგი II დედოფლის რისხვად მიიჩნია. მან გადაწყვიტა ქვეყნის მართვა-გამგეობას ჩამოცილებოდა. მეფემ თავისი თექვსმეტი წლის შვილი დავითი აიყვანა ტახტზე, რომელსაც გვირგვინი საკუთარი ხელით დაადგა. დავით IV ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულის ტარებაზე უარი განაცხადა. ამით ბიზანტიაზე საქართველოს მეფეების ფორმალური დამოკიდებულებაც დასრულდა. გიორგი II ამის შემდეგ კიდევ დიდხანს იცოცხლა და 1112 წლის ახლო ხანებში გარდაიცვალა. დროაღდრო ის ხელს აწერდა უმნიშვნელოვანეს სახელმწიფო დოკუმენტებს და სამეფო დარბაზობებს ესწრებოდა, მაგრამ სახელმწიფოს დავითი IV განაგებდა. დავითის მეფედ კურთხევის შემდეგ გიორგი II „მეფეთ-მეფის“ ტიტული მიიღო. თანაც ის უკვე „ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის კესაროსის“ საპატიო ტიტულსაც ატარებდა. ეს ტიტული ცხადყოფს, რომ საქართველოს სამეფო კარს კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული წინა აზიაში მომხდარი ძირეული ეთნო-პოლიტიკური ცვლილება - ბიზანტიამ დაკარგა „ყოვლის დასავლეთის და აღმოსავლეთის მბრძანებელი“ ქრისტიანი ქვეყნის მდგომარეობა და მახლობელ აღმოსავლეთში ამ პატივის მემკვიდრედ ახლა თავს საქართველო აცხადებდა. გიორგი II-ის სიკვდილის შემდეგ ეს საპატიო წოდება დავითმა მემკვიდრეობით მიიღო, ოღონდ ბერძნული „კესაროსი“ (კეისარი) ქართულმა „ფლობით მყრობელმა“ შეცვალა.

§ 38. ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე. დავით IV აღმაშენებელი და მისი ეპოქა

1. ბრძოლა სამეფო ზღისუფლების განმტკიცებისათვის.

სრულიად ახალგაზრდა მეფის წინაშე სამი ურთულესი ამოცანა იდგა: 1. საქართველოდან თურქი მომთაბარეების გაძევება და სელჩუკთა ბატონობისაგან ქვეყნის განთავისუფლება; 2. საქართველოს გაერთიანების დასრულება; 3. სახელმწიფო მმართველობის გარდაქმნა - რეფორმების ჩატარება.

უპირველესი ამოცანას, რა თქმა უნდა, თურქი მომთაბარეებთან ბრძოლა წარმოადგენდა. 1083 წლის ზავის შემდეგ საქართველოს თურქ-სელჩუკთა სახელმწიფოსთან ომი არ ჰქონია, მაგრამ თურქი მომთაბარეები, ზავის მიუხედავად, საქართველოში სულ უფრო და უფრო დიდი რაოდენობით შემოდიოდნენ და სახლდებოდნენ. ჩვენი ქვეყანა მათ იზიდავდა უხვი საზამთრო და საზაფხულო საძოვრებით: „შემოდგომას ჩამოივლიდნენ თურქები სომხით (ქვემო ქართლი), თავიანთი თემების კარკეით ჩამოადგებოდნენ გაჩიანს, მტკვრის პირას, თბილისიდან ბარდავამდე და ივრის პირას, - წერს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი - და ყოველთა ამათ მშვენიერთა ადგილთა საზამთროთა, სადაც ზამთარში, ისევე როგორც გაზაფხულზე, ითიბება ბალახი, უხვად არის შემა და წყალი, მრავლადაა სხვადასხვა ნადირი და ყველაფერი ის, რაც მოჰკერის კაცს შვებას. ამ ადგილებში ჩადგამდნენ თემის კარებს და ვერ დაითვლიდი მათ ცხენებს, ჯორებს, ცხვრის ფარებს და აქლემის ჯოგებს და ჰქონდათ სანატრელი ცხოვრება: ნადირობდნენ, ისვენებდნენ და იხარებდნენ, არ აკლდათ არაფერი. თავიანთ ქალაქებში ვაჭრობდნენ, ზოლო ჩვენ მხარეებს არბუვდნენ, დიდძალი ტყეც და ალაფი გაჰქონდათ. გაზაფხულზე იწყებდნენ ასვლას სომხითის და არარატის მთებში და ზაფხულშიც ჰქონდათ შეება და მოსვენება მშვენიერ ბალახიან ველებზე, ყვავილოვან და წყაროიან ადგილებში. ისე დიდი იყო მათი ძალა და სიმრავლე, რომ იტყოდი „ყველა ქვეყნის მთელი თურქობა აქ მოსულაო“ და ვერავის

წარმოედგინა, თვით სულთანსაც კი, ოდესმე მათი აქედან გაყვანა ან მათთვის რაიმე ზიანის მიყენება თუ მხსენრდებოდა“. თურქებმა ათივისეს ტაო-კლარჯეთი და შიდა ქართლში შეაღწიეს, მათგან დაცული მხოლოდ დასავლეთ საქართველო რჩებოდა. მომთაბარეთა თარეშისაგან შეწუხებული მოსახლეობა იყრებოდა, მამა-პაპეულ ადგილებს ტოვებდა და გამოქცაბულებს, მიუვალ მთებს და ციხეებს აფარებდა თავს.

მომთაბარეებთან ბრძოლაში წარმატების მიღწევა მხოლოდ კარგად გაწვრთნილ სამხედრო რაზმებს შეეძლოთ, რომლებიც საქართველოს საზღვრებში შემოსულ თურქებთან განუწყვეტლივ და გამუდმებით იბრძოდნენ. ასეთი ამოცანის შესრულება ქართული ტრადიციული ფეოდალური ლაშქრის შესაძლებლობებს აღემატებოდა. ამიტომ დავით IV თავისი ერთგულებისაგან სწრაფად მოძრავი რაზმები შექმნა და მომთაბარეებს ბრძოლა დაუწყო. ამ გზით მან თიანეთთან თავისი სამეფოს სხვადასხვა მხარეებიდან თურქების განდევნა მოახერხა და ხალხს მიტოვებულ სოფლებში დაბრუნების საშუალება მისცა.

ამასობაში სელჩუკთა უზარმაზარმა იმპერიამ დაშლა დაიწყო. ჯერ კიდევ 1077 წ. ბიზანტიისათვის მიცურა ზაიაში წართმეულ ტერიტორიაზე წარმოიქმნა რუმის სასულთნო, რომელიც ფორმალურად მალიქ-შაჰს ემორჩილებოდა, მაგრამ 1092 წ. მისი გარდაცვალების შემდეგ დამოუკიდებლად სასულთნოდ იქცა. ამ სასულთნოს სახელწოდება - რუმი - რომელიც მომდინარეობს. ასე ეძახდნენ თურქები ბიზანტიას. მალიქ-შაჰის გარდაცვალებას სელჩუკთა სახელმწიფოში შინაომი მოჰყვა და მას კიდევ რამდენიმე მხარე გამოეყო. ასეთ ვითარებაში საქართველოს თავის გამოხსნის რეალური შანსი გაუჩნდა. სელჩუკებთან გადამწყვეტი ომის დაწყების წინ დავით მეფემ ჯერ ქვეყნის შიგნით დიდგვაროვან აზნაურთა მორჩილებად მოიყვანა გადაწყვიტა. ლიპარიტ ივანეს ძე ბაღვაში თავისი დიდი პაპის და მამის გზას დაადგა და საქართველოს მეფეს არ ეძუებოდა. ამისთვის მეფემ ის დაატყვევა და მკაცრად გაფრთხილა. მან ყურად არ იღო დავით მეფის გაფრთხილება და კვლავ ურჩობას განაგრძობდა, მაშინ მეფემ ის ხელშეირად დაატყვევა, ხოლო 1096 წ-ს საქართველოდან გააძევა. მის ვაჟს თრიალეთი და კლდეკარი ჩამოართვეს და მხოლოდ არგვეთში საგვარეულო მამული დაუტოვა. ბაღვაშთა უკანასკნელი წარმომადგენელი რატი ლიპარიტის ძე ცოცხა ხნის შემდეგ უმემკიდრედ გარდაიცვალა. მათი საგვარეულო მამული კი, მოგვიანებით მეფემ მის მიერ აშენებულ გელათის მონასტრის შესწირა. დაახლოებით ამავე ხანებში ქართლის ერთ-ერთი დიდებული აზნაურთა მემკვიდრე საგვარეულო აუზნებდრდა მეფეს. ძაგანი და მისი ძმა მოღისტო, რომელიც მუდელთ-მოძღვარი იყო, ისე გათამამდნენ, რომ მცხეთის საეპისკოპოსო საყდარს სოფლები და მამულები წაართვეს. ასევე შიო მღვდლის, „მონასტრის რატი იყო: მთაზე ციხე, მარანი და სოფელი მატური“ თავისად დაიჭირეს და „მღვიმე-მონასტერი თავის ციხედ და სადგომად გაიხადეს“. დავით მეფემ შეიპყრო ძაგან აზნაურთა-ძე და სასტიკად გაუსწორდა, მის მიერ ეკლესია-მონასტრებისათვის წართმეული მამულები კი ისევ თავის ძეველ პატრონებს დაუბრუნა.

დავით მეფისთვის და მისი თანამებრძოლებისათვის აშკარა იყო, რომ მარტო ურჩ დიდგვაროვანთა დასჯა ქვეყანას ვერ გააძლიერებდა და ერთი დასჯილის ადგილას სხვა ურჩები გაჩნდებოდნენ. ქვეყანაში საჭირო იყო ძირითადი რეფორმების გატარება. ძველი სახელმწიფო აპარატი და მმართველობის წესი, რომელიც არსებობდა როგორც „აფხაზთა“, ისე „ქართველთა სამეფოში“, საქართველოს გაერთიანებამდე, მორგებული იყო შედარებით მცირე ტერიტორიის, პატარა ქვეყნის მართვა-გამგეობის საჭიროებებს და გამოუსადეგარი აღმოჩნდა ერთიანი, თვისობრივად ახალი ტიპის სახელმწიფოს სამართავად, როგორსაც ბაგრატ III-ის შემდგომი ხანის საქართველო წარმოადგენდა. მიუხედავად ამისა, არც გიორგი I-ს და მით უფრო ბაგრატ IV და გიორგი II-ს ჯერ ბიზანტიასთან, შემდგომ კი, სელჩუკებთან გაუთუვებელი ომების გამო ქვეყნის მმართველობის ძირეულად გაანადგურების შესაძლებლობა არ მიეცათ.

უნდა ვიცოდეთ, რომ ნებისმიერი სახელმწიფო ხელისუფლება სამი შტოს სახითაა წარმოდგენილი: საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო. რაც უფრო განვითარებულია საზოგადოება, ხელისუფლების ეს შტოები მით უფრო გამოიკვეთება ერთიმეორისაგან. მაგრამ შუა საუკუნეებში ასე როდეს იყო. იმაქნაღ მეფე პერიოდიულად უმაღლეს საკანონმდებლო, სასამართლო და აღმასრულებელ ხელისუფლებას. საქართველოში, ისევე როგორც შუა საუკუნეების სხვა სახელმწიფოებში, არსებობდა უწყებები, რომლებიც დღევანდელ სამინისტროებს შეიძლება შევადაროთ. ეს უწყებები ქვეყნის ცხოვრების სხვადასხვა სფეროებს ხელმძღვანელობდნენ, მაგრამ მათი ფუნქციები ერთმანეთისაგან ბოლომდე არ იყო გამოიჯნული. ამ უწყებებს მოხელეები ედგნენ სათავეში, რომლებსაც „უზუცესები“ ეწოდებოდათ. დავით მეფემ გადაწყვიტა ქვეყნის მმართველობის ცენტრალიზაცია. ეს მოხელე-დიდებულებს ნაკლებ საშუალებას მისცემდა თვითნებურად ემოქმედათ. უპირველეს ყოვლისა, მეფემ

სამეფო კანცელარიის უფროსს, რომელსაც საქართველოში „მწიგნობართუხუცესი“ ერქვა, ფუნქციები და უფლებები მნიშვნელოვნად გაუზარდა. ის სხვა უხუცესების უფროსად აქცია და მას „ვეზირი“ უწოდა. „ვეზირი“ სპარსული სიტყვაა და სპარსულ-არაბულ სამეფოში „მეფის მრჩეველს“ აღნიშნავდა. ვეზირი დიდ როლს თამაშობდა აბასიანთა სახალიფოში. შეიძლება კი, სელჩუკთა სახელმწიფოში. პირველი ვეზირ-მწიგნობართუხუცესობა დავითმა თავისი აღმზრდელს გიორგი მონაზონს უბოძა.

მოგვიანებით მეფემ თავის ვეზირს ეკლესიის საქმეებიც დაუქვემდებარა. იმაჟამად საქართველოს მეფეს, როგორც საერო პირს, უშუალოდ საეკლესიო საქმეებში ჩარევა არ შეეძლო. მეფე საეკლესიო კრებას თუ დაქვსებოდა, იქ სიტყვის წარმოთქმის უფლება არ ჰქონდა. ამიტომაც იყო, რომ ეკლესიის და განსაკუთრებით მაღალი თანამდებობის საეკლესიო პირებს: ეპისკოპოსებს, წინამძღოლებს... , რომლებიც დიდგვაროვან აზნაურთა ოჯახებიდან წარმოსდგებოდნენ, თავი მეფისაგან დამოუკიდებლად ეკრათ. დიდებულ აზნაურთა ოჯახებში შვილებს საეკლესიო კარიერისათვის პატარაობიდანვე ამზადებდნენ და საეკლესიო წესების გვერდის ავლით ახალგაზრდობაშივე მაღალ საეკლესიო თანამდებობაზე განაწესებდნენ. ასეთი საეკლესიო პირები ხშირ შემთხვევაში მაღალი ღირსებებით არ გამოირჩეოდნენ, მაგრამ ისინი გასაქანს არ აძლევდნენ შედარებით დაბალი ფუნქციებიდან გამოსულ ნიჭიერ და მცოდნე ახალგაზრდებს. ეკლესიაში რეფორმის გატარების მიზნით, დავითმა 1104 წელს საეკლესიო კრება მოიწვია, რომელიც რუს-ურბნისის კრების სახელითაა ცნობილი. კრებას ესწრებოდნენ დავითის მამა მეფეთ-მეფე გიორგი II, თავისი ავტორიტეტის მეშვეობით დავით მეფის მხარდასაჭერად და გასაძლიერებლად ბიზანტიიდან სპეციალურად ჩამოსული გიორგი II-ის და, დავითის მამიდა, ბიზანტიის დედოფალი მართა. საქართველოს კათალიკოსო იოანე, გიორგი მწიგნობართუხუცესი, ეპისკოპოსები, მონასტერთა წინამძღვრები და სხვა იმაჟამად ცნობილი სასულიერო პირები. კრებაზე მეფის მომხრე-რეფორმატორებსა და სამღვდელოების რეაქციულ ფრთას შორის დიდი ბრძოლა გაჩაღდა. საბოლოოდ მეფის მომხრეებმა გაიმარჯვეს, ბევრი უღირსი და უეციო მღვდელი და ეპისკოპოსი განიკვეთა ეკლესიისაგან. მათ ნაცლად ღირსეული პირები დაწინაურდნენ. მსოფლიო საეკლესიო კრებების კანონების შესაბამისად, დაწესდა ასაკი, რომლის შესრულებამდე სასულიერო პირი არ შეიძლება დაეკანონა, მღვდლად ან ეპისკოპოსად ეკურთხათ. კრებამ მიიღო მრავალი მნიშვნელოვანი დებულება, რომელიც საეკლესიო ცხოვრების სხვადასხვა მხარეს ეხებოდა. კრებაზე მიღებული დადგენილება რუს-ურბნისის კრების „ძეგლის-წერის“ სახელითაა ცნობილი. მისმა ტექსტმა დღემდე მოაღწია.

საეკლესიო რეფორმა ეკლესიის სახელმწიფო მმართველობის ერთიან სისტემაში შემოყვანით დასრულდა. ამისათვის დავით მეფემ ვეზირ-მწიგნობართუხუცესის თანამდებობა ეპისკოპოსობასთან გააერთიანა და გიორგი მწიგნობართუხუცესი იმედროულად ჭყონდიდის ეპისკოპოსად აკურთხებინა. სახელმწიფოს უმაღლესი სამოხელეო თანამდებობის მაღალ საეკლესიო თანამდებობასთან (კარდინალი, ეპისკოპოსი) შეერთება ცნობილია შუა საუკუნეების ევროპის ისტორიიდანაც. ამის შემდეგ საქართველოს მეფეთა მწიგნობართუხუცესები იმედროულად ეპისკოპოსები იყვნენ, თანაც უმრავლეს შემთხვევაში ჭყონდიდის. ახლა მეფის სახელით უკვე ჭყონდიდელი ეპისკოპოსი განაგებდა საეკლესიო საქმეებს და ესწრებოდა საეკლესიო კრებებს, რომლებშიც ის უკვე არა მარტო როგორც ეპისკოპოსი, არამედ როგორც მეფის ვეზირი მონაწილეობდა.

საქართველოში სამეფო პოლიცია - მანდატურები ადრეც არსებობდნენ, მაგრამ დავითის დროს ეს საშსაზური შინაგან საქმეთა სამინისტროს მსგავს ცალკე უწყებად ჩამოყალიბდა. მას მანდატურთ-უხუცესი ხელმძღვანელობდა. მანდატურებს სამეფო მამულებში მოსავლის აღების კონტროლიც ევალებოდათ. მანდატურთუხუცესი სამეფო კარზე მიღებასაც უძღვებოდა. ამისათვის მას საგანგებო ოქონის კვერთხი - არგანა ჰქონდა. ასევე ცალკე უწყებად გაფორმდა სამხედრო სამსახურიც, რომელსაც სათავეში ამირსპასალარი (სპარსულ-არაბული სიტყვაა და სპის, ლაშქრის მეთაურს აღნიშნავს) ჩაუდგა. დავით მეფემ ახალი ტიპის ხუთიათასკაციანი სამხედრო შენაერთი ჩამოაყალიბა, რომელიც ყაწვილობაში ნაყიდი და შემდგომ გაქრისტიანებული ტყვე-მონებისაგან შედგებოდა. ეს შენაერთი უშუალოდ მეფეს ემორჩილებოდა. იგი საგანგებოდ იყო გამოწვეთნილი.

ქვეყნის თავდაცვის მიზნებს ემსახურებოდა აგრეთვე დავითის მიერ შექმნილი მსტოვართა სამსახური, რომელიც დღევანდელი უშიშროების სამსახრის ფუნქციას ასრულებდა. მსტოვრებს უნდა თვალყური ედევნებინათ სელჩუკ მმართველთა საქართველოს საზღვრებთან გაღადავილებისათვის და საქართველოში მათი შემოსვლის ამბავი სამეფო კარისათვის უმაღლეს მოეხსენებინათ. ქვეყნის შიგნით მსტოვრებს თვალყური უნდა ედევნებინათ ურჩი დიდებულებისათვის, დროულად აღმოეჩინათ მოსალოდნელი შეთქმულებები. სახელმწიფოს ფინანსებს სპეციალური უწყება განაგებდა, რომელსაც მეჭურჭლეთუხუცესი ხელმძღვანელობდა. სასახლის მრავალრიცხოვან მსახურებს, გადასახადების ამკრეფებსა და საერთოდ, მთელ სამეფო ქონებასა და მეურნეობას მსახურთუხუცესი ედგა სათავეში.

მეფესთან სასახლეში - დარბაზში სახელმწიფო საბჭო იკრიბებოდა, რომელსაც ასევე „დარბაზი“ ეწოდებოდა. დარბაზობაში სამეფო კარის მოხელეები, ერისთავები და ერისთავთ-ერისთავები, უმაღლესი სამღვდელოებისა და დიდებულითა საგვარეულოს წარმომადგენლები მონაწილეობდნენ. დარბაზი მეფის სურვილით პერიოდულად იკრიბებოდა და სახელმწიფოს უმნიშვნელოვანესი საკითხების გადაწყვეტის დროს მას რჩევას აძლევდა. დარბაზი მეფესთან ერთად ქვეყნის უმაღლესი სასამართლოს ფუნქციასაც ასრულებდა.

დავით მეფემ მნიშვნელოვანი სასამართლო რეფორმა გაატარა. ადრე საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებიდან მოსულ საჩივრებს მეფე და დარბაზი განიხილავდა. დავითმა შექმნა სააპელაციო სასამართლო - სააჯო კარი. სააჯო კარს ჭყონდიდელ-მწვინდართოშუცესი ედგა სათავეში. მას სასამართლოს წარმომადგენელი კიდევ ორი მწიგნობარი ეხმარებოდა. სააჯო კარი ყოველ ორშაბათს იხილავდა მომჩივანთა საქმეებს და საბოლოო განაჩენი გამოაქონდა.

აქლაცოა

ლათინური სიტყვა „აპელაციოდან“ მოდის, რაც მიმართვას, საჩივარს ნიშნავს. სააჯო კარს ადგილზე გამოტანილი სასამართლო განაჩენის გადასინჯვის უფლება ჰქონდა.

საქართველოს ცალკეულ მხარეებს ერისთავები და ერისთავთ-ერისთავები განაგებდნენ. მათ ადგილზე გადასახადის აკრეფა, საერისთავოს ლაშქრის გამოყვანა და ადგილზე სასამართლო საქმე ევალებოდათ. ერისთავები და ერისთავთ-ერისთავები დიდი ხელისუფლებით სარგებლობდნენ. ერისთავთ-ერისთავებს რამდენიმე ერისთავი ემორჩილებოდა. ჩვეულებრივ, ერისთავები და ერისთავთ-ერისთავები ერთიდაიგივე საგვარეულოდან ინიშნებოდნენ. ერისთავს, ისევე როგორც ერისთავთ-ერისთავს, თანამდებობაზე დანიშნვის დროს საყდარში კათალიკოსი ან მთავარეპისკოპოსი სავანებოვრად აკურთხებდა და უსურვებდა, რომ „გლახათა და ნაკლულევანთა (ფეოდალური ნაკლის მქონეთ) მიმართ მოწყალება გამოეჩინა, სასამართლო განაჩენი უქრთამოდ და სამართლიანად გამოეტანა და ერისთავობის პერიოდში მისი ქვეშევრდომები მშვიდობაში და მორჩილებაში ყოფილიყვნენ“.

2. თურქ-სელჩუკების განდევნა საქართველოდან და საქართველოს გაერთიანების დასრულება.

ჩვენთვის უკვე ცნობილი მანაზკერტის ბრძოლის შემდეგ, სელჩუკებმა ანატოლიასთან ერთად ბიზანტიელებს აღმოსავლეთ სირია ქ. ანტიოქიით წაართვეს, ეგვიპტის სახალიფოს კი - დასავლეთი სირია და პალესტინა, ქრისტიანთა წმინდა ქალაქ იერუსალიმითურთ, სადაც ქრისტეს საფლავი იმყოფება. სელჩუკების მიერ იერუსალიმის დაპყრობა საბაბი გახდა ისტორიაში ცნობილი მოვლენისა, რომელსაც „ჯვაროსანთა ლაშქრობებს“ უწოდებენ.

1090 წ. სელჩუკები უშუალოდ კონსტანტინოპოლს დაემუქრნენ, მაშინ ბიზანტიის კეისარმა დახმარებისათვის ევროპის სახელმწიფოებს მიმართა. 1095 წელს სამხრეთ საფრანგეთში, კლერმონში კათოლიკეთა საეკლესიო კრება გაიმართა, სადაც რომის პაპმა ურბან II სელჩუკთა წინააღმდეგ ქრისტეს საფლავის გათავისუფლებისათვის ლაშქრობის დაწყება გამოაცხადა.

რომის პაპმა ურბან II კრების დამთავრების შემდეგ ქალაქის გარეთ დიდ მინდორზე შეკრებილ მორწმუნეებს მიმართა და „ურწმუნოთაგან“ (მუსლიმთაგან) ქრისტეს საფლავის გამოსწისისკენ მოუწოდა. პაპის ამ მოწოდებას ევროპის სხვადასხვა ქვეყნებიდან ჩამოსული ზღაპი დიდი ალტაცებით შეეგება. ევროპელ რაინდებს დიდი ხანია იზიდავდა მახლობელი აღმოსავლეთის უმდიდრესი ქალაქები. ლაშქრობაში მონაწილეობის მოსურნენი თავიანთ სამოსზე წითელი ქსოვილის ჯვრებს იკრებდნენ, ამიტომ მათ „ჯვაროსნები“ ეწოდათ. მახლობელ აღმოსავლეთში ჯვაროსანთა სულ რვა ლაშქრობა მოეწყო. ბოლო ჯვაროსნული ლაშქრობა 1270 წ. მოხდა.

ჯვაროსნების პირველი ლაშქრობა 1096 წ. დაიწყო. დასავლეთ ევროპიდან ჯვაროსნები კონსტანტინოპოლის კედელთან შეგროვდნენ, საიდანაც ისინი ბიზანტიის კეისარმა მცირე აზიაში გემებით გადაიყვანა. ჯვაროსნებმა აიღეს ქალაქები ედესა, ანტიოქია, 1099 წ-ს კი იერუსალიმი. აღებულ ქალაქებში ჯვაროსნებმა სასტიკი ზოცვა-ჟლეტა გამართეს და ათასობით მუსლიმი ამოწყვეტეს. სელჩუკთა მიერ მათი სამფლობელოს უკიდურეს დასავლეთში განცდილ ამ მარცხს სამხრეთ კავკასიაზე და საქართველოზე უშუალო გავლენის მოხდენა არ შეეძლო, მაგარამ მორალურად ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა: სელჩუკთა დაუმარცხებლობის მითი გაქრა და ქართველებს მათთან ბრძოლაში გამარჯვების იმედი მიეცათ.

ჯვაროსნების მიერ იერუსალიმის აღების ამბის შეტყობისთანავე 1099 წ. დავითმა სელჩუკებს ხარკი შეუწყვიტა, რომელსაც ისინი საქართველოდან თითქმის ჩვიდმეტი წლის მანძილზე იღებდნენ. ეს კი,

საქართველოს სრული დამოუკიდებლობის აღდგენას ნიშნავდა. იმეამად შინაომებში ჩაბმულმა სელჩუკთა სახელმწიფომ საქართველოზე გამოლაშქრებისათვის ვერ მოიცალა. 1104 წ. რუს-ურბნისის კრების ცოტა ხნის შემდეგ ჰერმა დიდებულებმა ძიებმა არიშინმა და ბარამმა და მათმა ღელის ძმამ ქუთაისმა კახეთის უკანასკნელი მეფე ალსრათანი შეიპყრეს და დავითს მიჰყვარეს. „ქართლის ცხოვრება“ ასე ახასიათებს აღსრათანს: „არა ჰქონდა ნიჭი მეფობისანი, რამეთუ იყო ცუნდრუკი რამე, უსჯულო და უმეტრად უსამართლო“. დავითმა შემოიერთა კახეთ-ჰერეთი და „აფხაზთა და ქართველთა“ მეფის ტიტულს „კახთა და არანთა (ჰერთა)“ მეფის ტიტულიც დაუმატა.

კახეთის სამეფოს შემოერთებას სელჩუკთა უსწრაფესი რეაქცია მოჰყვა. იმავე 1104 წელს საქართველოში სელჩუკთა სულთნის დიდი ლაშქარი შემოიჭრა, რომელსაც განძის ათაბაგის ლაშქარიც ახლდა. თურქებთან მოლაპატე ქართველებიც მრავლად იყვნენ, რომლებიც საქართველოს ერთიანობის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. დავით მეფემ დიდი ჯარის შეკრება ვერ მოასწრო და მცირე ძალით შეეგება მტერს. ბრძოლა ერწუნში მოხდა. ქართველები თავგანწირულად იბრძოდნენ, არანხული ვაჟაკცობის და გამირობის მაგალითს თვითონ მეფე იძლეოდა. მას ბრძოლაში სამი ცხენი მოუკლეს და ომი მეოთხე ცხენზე დაასრულა. მემატიანის ცნობით, როდესაც მეფემ ბრძოლის შემდეგ სარტყელი შეისხნა, აბჯარში დაგროვილი მტრის იმდენი სისხლი დაიღვარა, რომ თანამებრძოლებს დაჭრილი თვით მეფე ეგონათ.

ერწუნთან გამარჯვების შემდეგ დავით მეფე ქვემო ქართლში გამარჯვებულ სელჩუკთა წინააღმდეგ შეტევაზე გადავიდა. 1110 წ. ქართველებმა სამშვილდის და ბერნას ციხე აიღეს. ამით შეზინებულმა თურქებმა ქვემო ქართლის კახეთა უმეტესობა თვითონვე მიიტოვეს და გაიქცნენ. ქართველთა მიერ ქვემო ქართლის უმრავლესი ციხეების დაკავების შემდეგ, ფაქტობრივად ბოლო მოუღო კვირიკიანთა ტაშირ-ძორაგეტის ანუ იგივე ლორეს სამეფოს. რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში სომეხთა მიერ დაპყრობილი ეს ქართული მხარე ისევ დანარჩენ საქართველოს დაუბრუნდა. თუმცა ამ სამეფოს ცენტრალური ციხე-ქალაქი ლორე, რომელიც ცოტა ხნით ადრე სელჩუკებმა დაიკავეს და აგრეთვე ამ სამეფოს შემადგენლობაში მყოფი, ისტორიული ხუნანის საერისმთავროს ტერიტორიაზე მდებარე რამდენიმე ციხე, მათ შორის თვით ციხე-ქალაქი ხუნანი ჯერ ისევ თურქების ხელში რჩებოდა.

ქვემო ქართლიდან თურქ მომთაბარეთა განდევნას სელჩუკთა მორიგი ლაშქრობა მოჰყვა. თურქები ამჟამად, მემატიანის სიტყვით, ისე ჩუმად და მოხერხებულად მოძრაობდნენ, რომ როდესაც ქართველებმა მათი მოსვლის ამბავი შეიტყვეს, უკვე თრიალეთამდე მოუღწიათ. დავით მეფეს მტრის შემოჭრა საღამო ხანს მოხსენდა. იმეამად ის ნაჭარბაგეცს იღვა ათას ხუთას კაციანი რაზმით. მეფემ უფრო დიდი ლაშქრის შემოკცებას აღარ მოუცადა, მასწრაფოდ მტრის მიაშურა, მთელი ღამე იარა და თურქებს გამთენიისას დააეცხრა თავს. მოულოდნელობისაგან ნირწამხლარმა მომთაბარეებმა ქართველთა შეტევას ვერ გაუძლეს, მთელი ავლა-დიდება მიიტოვეს და თავზარდაცემულები უკან გაიქცნენ. ქართველები ასეთ სწრაფ გამარჯვებას არ ელოდნენ და გაოცებულებიც კი დარჩნენ. საქმე ისაა, რომ საქართველოს მეფეს უკვე შორს ჰქონდა სახელი გავარდნილი და მისი ერთი გამორჩენი კი თურქებს შიშის ზარს სცემდა. ამ გამარჯვების შემდეგ, 1115 წ. ქართველთა ლაშქარმა გიორგი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის თანხლებით რუსთავის ციხე-ქალაქი გამოესტა და თურქებს. 1118 წ. კი, დავით მეფემ ციხე-ქალაქები ლორე და აგარანიც გაანათავისუფლა. ლორეს ადების შეტეგა მეფემ თავის ტიტულატურას „სომეხთა (იგულისხმება ტაშირ-ძორაგეტის სამეფო) მეფის“ ტიტულიც დაუმატა. დაახლოებით 1123 წლისათვის დავით მეფემ ტაშირ-ძორაგეტის სამეფოს უკიდურეს აღმოსავლეთში მდებარე სელჩუკების ხელში მყოფი ვაგი, ქაჯაზინი და სხვა ციხეებიც გაანათავისუფლა.

სელჩუკებთან ბრძოლაში დავით IV მოკავშირეებს ეძებდა. ამ მიზნით, მან ადრევე თავისი უფროსი ძალიანძელი თამარი შარვანის შაჰ აფრედუნის ვაჟს, მანუჩარს მიათხოვა, ხლო ბიზანტიის კეისრის ალექსი კომნენოსნის უმცროს ვაჟს, ისააკს თავისი მეორე ძალიანძელი კატა გააყვალა. მათ, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის სიტყვებით, „როგორც ორს მნათობს - ერთს აღმოსავლეთით და მეორეს დასავლეთით - უნდა გაეცისკრონებინათ ცის კამარა მამისაგან მიღებული მზისებრი შარავანდელი“.

მომთაბარეები საქართველოში სულ უფრო და უფრო იშვიათად შემოდიოდნენ და მხოლოდ, როცა მეფეს შორს დაიგულებდნენ, მაშინ თუ გაებადვდნენ გამოსაზამთრებლად მტკერისპირა ველებში ჩამოდგომას. უფრო მეტად, ხშირად მეფე ზამთრის ბირას აფხაზეთში (დასავლეთ საქართველოში) საგანგებოდ გადიდიოდა, რათა მომთაბარეები საქართველოში შემოეტყუებინა და შემდგომ მოულოდნელად თავს დაესხრომოდა. დასავლეთ საქართველოში ერთ-ერთი ასეთი გადასვლის შემდეგ ისეთი დიდი თოვლი მოვიდა, რომ მიმოსვლა ლიხის ქედზე შეუძლებელი გახდა. მიუხედავად ამისა, თურქთა მტკერის ბირას ჩამოდგომის ამბის გაგებისთანავე, დავით მეფემ ლიხის მთაზე „სამი მხარის“ (დაახლოებით ორი მეტრის) სიმაღლის თოვლი გაათხრევინა, და აღმოსავლეთ საქართველოში

გადმოვიდა, სადაც თურქებთან საბრძოლველად გამზადებული ლაშქარი ელოდებოდა. ქართველები მოულოდნელად თავს დაესხნენ მტერს და მუსრი გააოხრეს, ისე რომ „აბბის მთხრობელიც არ დარჩათ“.

დავით მეფეს თურქთა არც ერთი შემოსევა დაუსჯელი არ დაუტოვებია, ამით მან მომთაბარეებს საქართველოში ჩამოსახლების სურვილი საბოლოოდ დაუკარგა.

ლორეს ალების შემდეგ საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობის აღდგენის საკითხი უკვე დროის საქმე იყო. ფაქტობრივად მეფეს მხოლოდ თბილისი, დმანისი და მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე ქვემო ქართლის კიდეც რამდენიმე ციხე არ ემორჩილებოდა. მაგრამ საქართველოს მეფეს უფრო დიდი მიზნები ამოკარგებდა: მას თურქებისაგან სომხური მიწების გათავისუფლება და თავის ხელშეკრუთ სამხრეთ კავკასიის გაერთიანება სურდა. ასეთი მასშტაბური პოლიტიკის საწარმოებლად საქართველოს ლაშქარი საკმარისი არ იყო და დავით IV უკვე კარგა ხანია მრავალრიცხოვანი მუდმივი ჯარის შექმნაზე ფიქრობდა. ამ მიზნით, მან ადრევე ურთიერთობა დაამყარა კავკასიის ჩრდილოეთ ველებში მომთაბარე თურქული მოდგმის ყიფჩაყებთან და მეორე ცოლად ყიფჩაყთა მთავრის ასული გურანდუხტი მოიყვანა. ამ დროისათვის ყიფჩაყები ძალზე შეავიწროვა კიევის რუსეთის დიდმა მთავარმა ვლადიმერ მონომახმა, რომელმაც რამდენჯერმე ილაშქრა ყიფჩაყეთში და მათ მძიმე მარცხი მიაყენა. უკანასკნელ ასეთ ლაშქრობას 1116 წ.-ს ჰქონდა ადგილი, ამიტომ ყიფჩაყები სიზარულთი შეზღუდნენ დავით მეფის წინააღმდეგ საქართველოში გადმოსახლების შესახებ. მათ მხოლოდ ოსეთზე გამაჟიხი გზის უსაფრთხოება მოითხოვეს. 1118 წელს საქართველოს მეფე თავის აღმზრდელთან და უერთგულეს თანამებრძოლთან გიორგი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესთან ერთად ჩრდილოეთ კავკასიაში, ოსეთში გადავიდა, ოსები და ყიფჩაყები ერთმანეთთან შეარტვა, ორთაგან მძევლები ჩამოართვეს და ყიფჩაყებს საქართველოსაკენ გზა გაუსხნა. ოსეთში ყოფნისას გიორგი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი გარდაიცვალა. დავით მეფემ თავისი გამზრდელი ორმოცი დღე მამასავით იგლოვა. ქართველებმა გიორგის ცხედარი საქართველოში გადმოასვენეს და იმჟამად მშენებარე გეგლის სამონასტრო კომპლექსში დაკრძალეს.

ასეთნაირად დავით IV საქართველოში ორმოცი ათასი ყიფჩაყი მეომარი მათი ცოლებით და ბავშვებით გადმოიყვანა, რითაც საქართველოს სამხედრო ძლიერება მნიშვნელოვნად განამტკიცა. ყიფჩაყები სელჩუკებისაგან აოხრებულ მიწებზე დაასახლეს; სპასილარები და გამგებლები მიუჩინეს. მალე მრავალმა ყიფჩაყმა ქრისტეს სჯილად აღიარა და მოინათლა. გახარებული ქართველი მემატიანის ცნობით, „სიმრავლე ურიცხვი შემიძინებოდა ქრისტესა“.

ამის შემდეგ დავით მეფემ თბილისის ალება გადაწყვიტა. თბილისი 1082 წლიდან, ბოლო ჯაფარიანი ამირას გარდაცვალების შემდეგ, ქალაქის 12 ბერის (უხუცესის) ხელში გადავიდა, რომელთაგანაც თითოეული თითო თვეს განაგებდა ქალაქს. ამგვარად, თბილისმა თვითმმართველობა შეიძინა, რომლის დაქარგვასაც ის ძალზე უფრთხილდებოდა, მით უფრო, რომ ქალაქს იმჟამად გაცხოველებული ალბ-მიცემობა (ვაჭრობა) ძირითადად აღმოსავლეთის მუსლიმურ ქვეყნებთან ჰქონდა და საქართველოს მეფის

თურქული მოდგმის ყიფჩაყები ჩრდილოეთ კავკასიის ველებში XI ს-ის II ნახევარში დამკვიდრდნენ, სადაც მათ ახვევ თურქული მოდგმის პაქანიკები შეუკაღეს. სახელწოდება „ყოჩაყი“ ჩვენმა წინაპრებმა, უშუალოდ ამ ხალხის თვითსახელიდან გადმოიღეს. ძველი რუსები ყიფჩაყებს „პოლოცებს“ ეძახდნენ. რაც აღმოსავლურ სლავურ ენაზე „ყვირილს“, „მოყვიტაღს“ ნიშნავს და მათ მონღოლით გარეგნობაზე მიუთითებს. დასავლეთ ევროპის ხალხები, ერთ-ერთი ყიფჩაყური ტომის სახელის მიხედვით, მათ „კუმაჩებს“ უწოდებდნენ. „ყოჩაყიდან“ მოდის ჩრდილოეთ კავკასიის დიდი მდინარის და მხარის - „კუბანის“. ქართულად „ყუბანის“ სახელიც.

კიევის რუსეთი

კიევის რუსეთი აღმოსავლეთ სლავების - დღევანდელი რუსების, უკრაინელებისა და ბელარუსების ძველი საერთო სახელწოდება. მისი დედაქალაქი კიევი იყო. ეს სახელმწიფო ჯერ კიდევ 860 წ. შეიქმნა. როდესაც პირველმა მთავარმა ოლეგმა ნოვგოროდის და კიევის სამთავროები გააერთიანა. ოლეგი წარმოშობით სკანდინავიელი ლეგენდარული რიურიკის შთამომავალი იყო, ამიტომ ძველი კიევის რუსეთის მთავარმა დინასტიას რიურიკოვიტების დინასტია ეწოდებოდა. კიევის რუსეთში ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად 988 წლიდან იქცა. ძველ რუსეთში გამოიყენებოდა სლავური ანბანი, რომელიც ბერძნულის საფუძველზე IX ს-ში შექმნეს ბულგარეთში მოღვაწე ბიზანტიელმა ბერებმა კირილემ და მეთოდემ. როგორც მეცნიერები ფიქრობდნენ, ამ ანბანის შექმნის დროს ბიზანტიელმა ბერებმა სხვა ანბანებთან ერთად ქართული ანბანიც გამოიყენეს. XI ს-ში კიევის რუსეთში შეიქმნა ისტორიული თხზულება - „გარდასულ წელთა ამბავი“, რომელშიც აღმოსავლეთ სლავების ისტორიაა მოხსენიებული. ვლადიმერ მონომახი (1113-1125) კიევის რუსეთის ბოლო ძლიერი „დიდი მთავარი“ა. მისი სიკვდილის შემდეგ, ეს სახელმწიფო ცალკეულ სამთავროებად დაიშალა.

მიერ ქალაქის აღების შემთხვევაში ამ საეპარქო კავშირების გაწყვეტის ემზოდა. 1120 წლისათვის დავით მეფემ თბილისის მესვეურებთან ურთიერთობაში პირველ წარმატებას მიაღწია: ქალაქი დათანხმდა დავითისათვის ყოველწლიურად ათი ათასი დინარი გადაეხადა და მეფისადმი დამორჩილების ნიშნად ქალაქის ციხეში მეფის მოლაშქერთა სიმბოლური რიცხვი - ციხისთავი ათი მეცისთვინით ჩაეყენებინა. შეთანხმებით არც ერთი მხარე არ იყო გამყრდელი. საქართველოს მეფეს თბილისის საქართველოს დედაქალაქად გადაქცევა სურდა, ხოლო ქალაქი დამოუკიდებლობას ვერ თმობდა. ასეთ ვითარებაში თბილისელი მუსლიმი ვაჭრები, დავით მეფისაგან ასევე შევიწროებულ დმანისელ და განძელ ვაჭრებთან ერთად თურქ მომთაბარეებს დაუკავშირდნენ. მათ სელჩუკთა სულთნის კარზე ერთობლივი ელჩობა გააგზავნეს. წარგზავნილებმა გლოვის ნიშნად ხელები და პირი-სახე შეადგინეს და სულთანს საქართველოს მეფისაგან დაცვა თხოვეს. თბილისი წინა აზიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს და უმდიდრეს ქალაქს წარმოადგენდა, ამიტომ სულთანმა საქართველოს საგანგებოდ დასჯა გადაწყვეტა და მის ხელქვეით მყოფ მუსლიმ ამირებს ლაშქრის შეკრება უბრძანა. მუსლიმთა უზარმაზარი ლაშქარი - ზოგის ცნობით, ექვსასი, სხვათა ცნობით კი, სამასი ათასი რუსთუმისა და კარის (ყარის) გავლით საქართველოში შემოიჭრა და თრიალეთის მიაღდა. დავით IV შეზღუდვით ამ კოალიციურ (გაერთიანებულ) ლაშქარს 55.600 კაციანი ლაშქარი დაუპირისპირა. ქართველების გვერდით 15 ათასი ყიფჩაყი, 500 ოსი, და 100 ჯვაროსანი რაინდი იბრძოდა. დავით IV საქართველოსათვის ამ გადამწყვეტ ომში ახლად ჩამოყვანილ ყიფჩაყებს ბოლომდე ვერ ენდო და მათი მხოლოდ ერთი ნაწილი გამოიყვანა. ქართველებმა მტერი დიდგორის ველზე შემოიტყვეს. ბრძოლის წინ მეფემ ქართველთა ლაშქარის სიტყვით მიმართა და თავგანწირული ბრძოლისაკენ მოუწოდა. მან თავის ლაშქარს უკანდასახევი გზა დიდი მორებით ჩაახერგინა. ყველამ იცოდა, რომ გადარჩენა მხოლოდ გამარჯვების შემთხვევაში იყო შესაძლებელი. ბრძოლა 1121 წლის 12 აგვისტოს დიდმარხვის ხუთშაბათ დღეს მოხდა. ქართველთა ჯარს მეფის გეგმის თანახმად, ორასი თავგანწირული მეომარი გამოეყო, რომელიც სელჩუკების ლაშქრისაკენ გაემართა. მტერმა მისკენ მიმავალ მეომართა მცირერიცხოვანი რაზმი მათ მხარეზე გადმოვლუბად მიიჩნია და თავის რიგებში უვნებლად შეუშვა. მაშინ ქართველებმა მახვილები იმიშველეს და მტრის ლაშქრის ცენტრს შეუტყეს. ამან სელჩუკთა რიგებში არევე-დარევეა შეიტანა. იმავედროულად საქართველოს ლაშქარი მტერს ფლანგებიდან ეძებრა. დასავლეთის ფრთას თვით დავით მეფე მიუძღოდა, ხოლო სელჩუკთა ცენტრს მთიდან დაშვებულმა დემეტრე უფლისწულმა შეუტია. მტერმა ქართველთა ლაშქრის ერთიან შეტევას ვერ გაუძლო და გაიქცა. დიდგორის ბრძოლა სულ სამი საათი გაგრძელდა და ქართველთა ბრწყინვალე გამარჯვებით დასრულდა. სელჩუკთა უმეტესი ნაწილი ბრძოლაში დაიღუპა, ოთხი ათასი კაცი კი, ტყვედ ჩავარდა. გამარჯვებულებმა შორ მანძილზე, სამოქალაქო კილომეტრის სიღრმე მტერს. ქართველებს უზარმაზარი ნადავლი ჩაუვარდათ ხელთ. თვლა არ ჰქონდა ოქროსა და ვერცხლის ნივთებს, არაბულ ცხენებს, ასურულ ჯორებს, კარებს, ულამაზეს და უფორფესეს ჭურჭელს, სხვადასხვა სახის საბრძოლო იარაღს, მათ შორის ქალაქის კედლების სანგრევ მანქანებს. ამის შემდეგ თბილისის აღებას უკვე ვერაფერი დაუდგებოდა წინ. მართლაც 1122 წ-ის თებერვალში თბილისი საქართველოს მეფეს დანებადა. დავით IV სატახტო ქალაქი ქუთაისიდან თბილისში გადმოიტანა. ძველი ქართველი ისტორიკოსი ამ ფაქტს სიამაყის გრძნობით აღნიშნავს: „...ილო მეფემ ქალაქი ტფილისი ... ოთხასი წელი სპარსთა (აქ იგულისხმება მუსლიმები) ხელში ნამყოფი და დაუმკვიდრა თავის შთამომავლებს სატახტო ქალაქად საუკუნოდ“.

1124 წ. დავით მეფემ მუსლიმთა ხელში მყოფი კიდეც ერთი მნიშვნელოვანი ქართული ქალაქი დმანისიც გაანთავისუფლა.

თბილისის აღების შემდეგ საქართველოს მეფე შარვანის შემოტყევის შესუდგა. შარვან შაჰი აფრიდუნი და დავით მეფე მძახლები იყვნენ - დავითის ასული თამარი აფრიდუნს ეკუთვნო, მანუჩარზე იყო დაქორწინებული, მაგრამ საქართველო-სელჩუკების ორთაბრძოლაში მას უფრო სელჩუკთა მხარე ეჭირა. ამის გამო 1117-1120 წწ-ში ჯერ უფლისწულმა დემეტრემ და შემდგომ თვით დავით მეფემ ორჯერ ილაშქრეს შარვანში. ამ ლაშქრობების შემდეგ შარვანი საქართველოს ყმადნაფიცო ქვეყნად იქცა. დიდგორის ბრძოლაში და მამარცხელებისა და ქართველთა მიერ თბილისის აღების შემდეგ, სელჩუკთა სულთანმა კიდეც ერთხელ გადაწყვეტა საქართველოს გასწორებოდა. 1123 წ. ის შარვანში შემოიჭრა, საქართველოს ყმადნაფიცო შარვან შაჰი შეიპყრო და დავით მეფეს

ყმადნაფიცობა

ყმადნაფიცობა შუა საუკუნეებში ერთი სახელმწიფოს მეორეზე დაქვემდებარებას აღნიშნავდა. ყმადნაფიცო ქვეყანა ვალდებული იყო თავისი სიუზერენი (პატრონი) ქვეყნისათვის ყოველწლიურად ხარკი ეხადა და საჭიროების შემთხვევაში მას ჯარით დახმარებოდა. თავის მხრივ, სიუზერენს ყმადნაფიცო ქვეყანა გარეშე მტრეთაგან უნდა დაცვა.

შეურაცხყოფილი წერილი გაუგზავნა. წერილში ის საქართველოს მეფეს „ტყუთა მეფეს“ უწოდებდა, რომელიც შიშით „გერასოდეს გამოვიდოდა კელად“. დავით მეფემ ორმოცდაათ თასიანი ლაშქარი შეაჩივრა და სასწრაფოდ შარვანის დედქალაქი შამახიში დაბანაკებული სელჩუკთა სულთნის წინააღმდეგ გაილაშქრა. სულთნის დავითის ასეთი დიდი ლაშქრით მოსვლა რომ მოხსენდა, შეშინდა და ქალაქ შამახიაში ჩაიკეტა. დავითმა ქალაქს ალყა შემოარტყა. შიმშილით და წყურვილით შეწუხებულმა სელჩუკთა სულთანმა დავითს პატიება და თავის ქვეყანაში უვნებლად გაშვება სთხოვა. დავით მეფემაც მას „გაპარვის“ საშუალება მისცა. ქართველთა ლაშქარი კი საქართველოში დაბრუნდა. სელჩუკთა სულთნის მიერ შარვანის დაკავება და შარვან-შაჰის „დატყვევება“, როგორც ჩანს, დავით მეფე თავისი ყმადნაფიცის ერთგულებაში დააყენა. ამიტომ მან შარვანის უშუალოდ შემოერთება გადაწყვიტა. 1123-1124 წწ-ში საქართველოს მეფემ რამდენჯერმე ილაშქრა შარვან-შაჰის წინააღმდეგ. ქართველებმა შარვანის ყველა ციხესიმაგრე დაიკავეს, მათ შორის შარვანის დედქალაქი შამახიც. დავით მეფემ შარვანის ციხესიმაგრეებში ქართველი მეციხოვნეები ჩააყენა, ხოლო ამ მხარის მმართველობის საბოლოოდ ჩამოყალიბებამდე, დროებით გამგებლად საქართველოს ვეზირი სვიმეონ ბედიო-ალავერდელ-მწიგნობაროუხუცესი დატოვა. შარვანიდან საქართველოს ლაშქარი დარუბანდის საამიროში შეიჭრა და ეს სამთავროც დამორჩილა.

სელჩუკებთან ბრძოლაში ქართველთა არნახულმა წარმატებამ სომხებს მუსლიმთა ბატონობისაგან განთავისუფლების იმედი აღუბრუნა. 1124 წლის აგვისტოში დავით მეფე ანისელმა სომხებმა თავიანთი თავაკცების პირით ქალაქში მოიწვიეს და შადადიანი ამირების ბატონობისაგან განთავისუფლებას სთხოვეს. საქართველოს მეფე დაუყოვნებლივ ანისისკენ დაიძრა. ქართველებმა მუსლიმთა დიდი წინააღმდეგობის მიუხედავად, სელჩუკთა სამოქმედო ანისიანი ბატონობის ქვეშ მყოფი ყოფილი შირაქის სამეფოს დედაქალაქი ანისი განთავისუფლეს და საქართველოს შემოუერთეს. ბიზანტიელი დედოფლის კატრონიტეს მიერ აგებული ანისის ცენტრალური ტაძარი იმჟამად მეჩეთად იყო გადაკეთებული. დავით მეფემ ის ეკლავ ქრისტიანული წესით აკურთხებინა და იქვე დაკრძალული დედოფლის საფლავს სამგზის ჩასძახა: „გოზაროდეს წმინდა დედოფალო, რამეთუ იხსნა ღმერთმა შენი საყდარი უსჯულოთა ხელთაგან.“ დავით მეფემ ანისის შადადიანი გამგებელი შაჰან-შაჰი აბულასგარი თავის რვა ძესთან ერთად ოჯახებიანად დასავლეთ საქართველოში გადაასახლა და საქართველოს მეფის ტიტულატურას კიდევ ერთი - „ანისის შაჰან-შაჰის“ ტიტულიც მიუმატა (იხ. რუკა 17).

დავით IV-ის ხანა საქართველოს ისტორიაში მარტო გამუდმებული ომების ხანა როდის იყო, როგორც ერთი შეხედვით შეიძლება მოგვეჩვენოს. თურქ მომთაბარეთა განდევნა, ქვეყნის გაერთიანების დასრულებამ და დაბოლოებული მისი აღდგენამ ქართული საზოგადოების ცხოვრების დიდი აღმშენებლობა გამოიწვია. ამას თვით დავით მეფემ უწყობდა ხელს. დავით მეფე არა მარტო შესანიშნავი სარდალი და დიდი პოლიტიკოსი, არამედ თავისი დროის უადრესად განათლებული კაციც იყო. მეფეს წიგნის კითხვა ძალზე უყვარდა. დავით მეფემ შეაგროვა როგორც ორიგინალური ქართული, ისე ბერძნულიდან თუ არაბულიდან ქართულად თარგმნილი ხელნაწერი წიგნები და იმ პერიოდისათვის საუცხოო ბიბლიოთეკა შექმნა, რომელიც მუდმივი მიმოსვლისა თუ ლაშქრობების დროს აქლემებით და ჯორებით სულ თან დაჰქონდა. დავით მეფის შემადგენლის ცნობით, როგორც კი მეფე ცხენიდან გადმოვიდოდა, ის უპირველეს ყოვლისა წიგნს მოიკითხებდა და კითხვას შეუდგებოდა. კითხვის ასეთმა სიყვარულმა დავით მეფეს ერთ-ერთი ბრძოლა კინაღამ წააგებინა: მომთაბარეებზე ჩასაფრებულ მეფეს მისი მოწინავე რაზმის მტერთან შეტაკება გამოეპარა და სანამ მან წიგნს თვალი მოსწვევით და ბრძოლაში ჩაება, მოწინავე რაზმი მტერმა ლამის ამოჰკლტა. ამის შემდეგ მოლაშქრეები ერთ ხანს ჩუმ-ჩუმად ბუზღუნებდნენ კიდევ, რომ ისინი მეფემ წიგნის კითხვას კინაღამ გადააყოლა.

დავით აღმაშენებელი თავისი დროის უბრალოდ განათლებული კაცი როდის იყო, ის იყო ღრმად მოახლოვებული ფილოსოფოსი, ბრწყინვალე თეოლოგი - როგორც ქრისტიანული ისე ისლამური ღვთისმეტყველების შესანიშნავი მცოდნე. წყაროები მოგვითხრობენ საეკლესიო კრებაზე, რომელიც ქართველ და სომეხ საეკლესიო მოღვაწეთა თაოსნობით შეიკრიბა და ქართულ (დიოფიზიტურ) და სომხურ (მონოფიზიტურ) აღმსარებლობათა შორის ჭეშმარიტი აღმსარებლობის დადგენას ემსახურებოდა. ამ კრებაზე დავით აღმაშენებელს თავისი რვა მოოწინავე და ქრისტიანული თეოლოგიის ისეთი სიღრმეების ცოდნა უჩვენებდა, რომ ორივე აღმსარებლობის მღვდელმსახურები განცვიფრებაში მოუყვანია. ცნობილია დავითის პოლემიკა (კამათი) ქალაქ განძის ყადისთან (მუსლიმი ღვთისმეტყველი და მოსამართლე) ისლამისა და ქრისტიანობის უმნიშვნელოვანეს საკითხებზე. კამათის დროს საქართველოს მეფემ თავისი განსწავლულობით განცვიფრებაში მოიყვანა მუსლიმი ღვთისმეტყველები.

დავით მეფემ კარგად იცოდა, რომ საქართველოს ბრძოლის ველზე გამარჯვებებთან ერთად განათლებული და მცოდნე ხალხი ესაჭიროებოდა. ამისათვის ორი გზა არსებობდა - ნიჭიერი

ახალგაზრდების უცხოეთის სახელგანთქმულ სასწავლო-სამონასტრო ცენტრებში გაგზავნა და თვით საქართველოში იმ დროის შესაბამისი დონის სასწავლებლების შექმნა. პირველ ზვას ჯერ კიდევ გიორგი მთაწმინდელმა დაუდო სათავე, როდესაც მან ათონის მთაზე სასწავლებლად საეციალურად შერჩეული ყმაწვილები წაიყვანა. დავით მეფემაც ორმოცი ყმაწვილი შეარჩია და ბიზანტიაში გააგზავნა, რათა უცხო ენები ისწავლათ, უცხო ენებზე დაწერილი წიგნები ქართულად ეთარგმნათ და სამშობლოში ჩამოეტანათ, რაც მათ შესრულეს კიდევც.

ჯერ კიდევ ერწუხის ბრძოლის შემდეგ დავით მეფე საკუთრივ საქართველოში სასწავლო-სამეცნიერო ცენტრის მშენებლობას შეუდგა. ეს იყო გელათი, რომელიც, როგორც მონასტერი, უმაღლესი სასწავლებელი - აკადემია და ქსერონი (სააღმწეო) მოიაზრებოდა. მეფემ მას დიდძალი მამულები და ძვირფასეულობა შესწირა, მათ შორის დიდგოროთან გამარჯვებით მოპოვებული არაბთა მეფის გვირგვინი და სხვა ნაღაფარი.

დავით მეფე ყურადღებას აქცევდა საქართველოს გარეთ მდებარე ქართულ ეკლესია მონასტრებსაც. საქართველოს მეფე დიდად ზრუნავდა ვაჭრობა-ხელოსნობის განვითარება-გაცხოველებისათვის. ის არ ერიდებოდა უცხო ქვეყნებიდან ვაჭართა საქართველოში გადმოსახლებას. ასე გადმოსახლა მეფემ სომხები და ისინი მის მეფობაში ქალაქად ქცეულ გორში ჩაასახლა. იმაჟამად სომხები წინა აზიის ვაჭრობაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ. მათი გადმოსახლებით დავით მეფე ამ ვაჭრობის ცენტრის საქართველოში გადმოტანას ცდილობდა. დავით მეფე მუსლიმ ვაჭარ-ხელოსნებსაც მფარველობდა, რომლებიც სელჩუკებისაგან განთავისუფლებული ქალაქების (თბილისი, დმანისი, რუსთავი, ანისი, შამახია ...) მოსახლეობის დიდ ნაწილს შეადგენდნენ. უფრო მეტიც, თბილისის ალები შემდეგ დავით მეფემ მთელი რიგი პრივილეგიები მიანიჭა მუსლიმ ვაჭრებს: უფრო ნაკლები გადასახადი დაუწესა, ვიდრე ქრისტიანებს და ებრაელებს. მეფემ პირობა მისცა თბილისის მუსლიმებს, რომ მათ უბანში ღორს არ გადელაშვებდნენ, არ დაკლავდნენ და მის ხორცს ბაზარზე გასაყიდად არ გამოიტანდნენ. ყოველივე ეს იმისთვის კეთდებოდა, რომ ქართველთა მიერ დაკავებული ქალაქებიდან შემოსებული მუსლიმი ვაჭრები არ აყრილიყვნენ და ოჯახებითურთ საქართველოდან არ გაქცეულიყვნენ. ეს საქართველოს ვაჭრობას მეზობელ თუ შორეულ მუსლიმურ სახელმწიფოებთან ძალზე შეამცირებდა და ქვეყნას მძიმე ეკონომიკურ ზარალს მიაყენებდა. ასე ჩაეყარა საფუძველი საქართველოს სამეფო კარზე შემუშავებულ შემოწმნარტულურ - ტოლერანტულ პოლიტიკას, რომელსაც დავითის გარდაცვალების შემდეგაც ჩვენი მეფეები საუკუნეების განმავლობაში აგრძელებდნენ. ეს გამოიხატებოდა იმაში, რომ საქართველოს მეფე თანაბრად მზრუნველი იყო თავისი ქრისტიანი თუ მუსლიმი ქვეშევრდომების მიმართ. საქართველოს მეფე დიდ პატივს მიაგებდა მუსლიმ სწავლულებს და ღვთისმეტყველებს. მუსლიმი ქვეშევრდომების რწმენის პატივსაცემად დავითი თვითონაც შედიოდა მჩენთში და მათ ლოცვას ესწრებოდა. გარდა ამისა, ის დასახურების შემთხვევაში მუსლიმთათვის წყალობას არ იმუშავდა. ასე წყალობით აავსო მან მისი მომხრე შარვანელი და დარბაზდელი დიდებულები. ამგვარად, საქართველოს მეფე რეალურად აზორციელებდა იმას, რაც მის ტიტულატურაში იყო ასახული - „მეფე აფხაზთა, ქართველთა, კახთა და რანთა, სომეხთა, შარვანშა და შაჰანშა და

გალობანი სინანულისანი

(IX საუკუნე, ნახევარი)

„...თბი რაი წყალთა და ხმელთა აღმოფშვინათაი
წარბედეც,

(წყლისა და ხმელეთის სულის აღმოხდომის თაბი რა
დადგეს)

ზარი მეფობისაი წარბდეს და დიდებაი დაზრტეს,

(ძირწოლა ჩვენი მეფობის წინაშე გაქცეს და დიდება
ჩაქცეს)

შეებაი უქმ იქმნენ, ყვაილოვნებაი დაქვს,

(განცხრობი-ღვროსტარებათ ყუქად ჩაუღოს და
ყვაილობა დაქვს)

სხვაჲმ მდილოს სკოტრათ, სხვაჲს შეუდგენ სანინ,

(სხვა მდილოს მეფობა და სხვას გააჩვენა ლაშქარი)

მაჲნი შეიმწყალე. შაჰეული ჩემო!“

ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა ფლო-
ბით მჭყრობელი“ - ანუ ის თავს აცხადებდა თანაბ-
რად მოწყალედ და სამართლიანად მის სამეფოში
მცხოვრები ქართველების, სომხების, აზერბაიჯანის
თუ მუსლიმების მიმართ, თუმცა ამავე დროს
ქართულ მართლმადიდებლობაში გადმოსვლას
ხელს უწყობდა და სინარულით მიესალმებოდა.

დავით მეფეს დიდი სამომავლო გეგმები ჰქონდა,
მაგრამ მათი განხორციელება მას არ დაცალდა.
1125 წლის 24 იანვარს, 52 წლის ასაკში ის სრუ-
ლიად როლულდნელად გარდაიცვალა. დავით მეფე
გელათის ტაძარშია დაკრძალული. აქვე ღვთის-
მშობლის მიძინების ტაძარის კედელზე მოცე-
მულია მისი ფრესკული გამოსახულება. დიდი
მეფის ფრესკული გამოსახულება შემოგვინახა
აგრეთვე დავით გარეჯის ნათლისმცემლის მონას-
ტრის ტაძარმაც.

ჯერ კიდევ 1124 წელს ღვათმა ანდერძი შეადგინა, სადაც თავისი ცხოვრება ერთგვარად შეაჯამა. ანდერძის ტექსტმა ჩვენამდე მოაღწია: „...ასე განსაჯა ღმრთის მართლმსაჯულებამ და მომიხმო მე და მისცა მას (დემეტრეს) მეფობა და ჩემი და თქვენი ღვაწლით ახლად შექმნილი მამული ნიკოფსიიდან ღარუბანდის ზღვამდე და ოსეთიდან სოერამდე და არაგვამდე. და მივანდე (დემეტრეს) შვილები და დედოფალიცა ... რათა თავისი ძმა გაზარდოს და თავის დებს, ჩემ საყვარელ შვილებს, სათანადო პატივი მივაგოს. ყოველივე ამას წინ წარუმძღვანე წმინდა ძელი ცხოვრებისა და მივეცი ჩემი ღრმის სვიანი, ჩემი სამეფო აბჯარი და საჭურჭლე (განძი) ჩემი, ზემონი და ქვემონი ...“ („ქვემო“ გულისხმობს დასავლეთ საქართველოს, „ზემო“ კი, დანარჩენ საქართველოს).

დიდი მეფე მშვენიერი პოეტი იყო. მისი პოეზიიდან მხოლოდ ერთი - „გალობანი სინანულისანი“ შემოგვრჩა. ეს ნაწარმოები ცხრა გალობისაგან შედგება. ღვათ IV-ს მაღლიერმა ქართველმა ხალხმა აღმაშენებელი უწოდა და ამ სახელით შევიდა ის ისტორიაში. მის პატივსაცემად საქართველოს სახელმწიფო ღრმის საუკუნეთა მანძილზე ქართველები „გორგასლიანთან“ ერთად „ღვათიანსაც“ ეძახდნენ.

ღვათის მეფობის ერთგვარი შეფასება მოცემულია ღვათ აღმაშენებლის გარდაცვალებისადმი მიძღვნილ ეპიტაფიაში, რომელიც ტრადიციულად არსენ იყალთოელს მიეწერება. უფრო საფიქრებელია, რომ ეს ეპიტაფია ღვათ მეფის მდივან-მწიგნობარს არსენ მონაზონს ეკუთვნოდეს, მით უფრო, რომ არსენ იყალთოელი, წყაროების მიხედვით ბევრად ადრე გარდაცვლილი ჩანს.

ღვათ მეფის გარდაცვალებისადმი
მიძღვნილ ეპიტაფია

„ვის ნაჭარბავეს მეფენი შეიღწევე პურად ღამეს ხნეს,
თურქნი, სპარსნი და არაბნი საზღვარსა გარეთ გაგეს ხნეს,
თვეზნი აგრეთა წყალთაგან, იმერთა წყალთა შთაგეს ხნეს,
აწე ამათსა მოქმედსა ხელნი გულზედა ღამეს ხნეს.“

§ 39. საქართველო ღვათ აღმაშენებლისაგან თამარ მეფემდე

1. საქართველო დემეტრე I-ის ხანაში.

ღვათ აღმაშენებლის სიკვდილის შემდეგ სამეფო ტახტზე მისი უფროსი ვაჟი დემეტრე I ავიდა. დემეტრეს სამეფო გვირგვინი ღვათ მეფემ ჯერ კიდევ თავის სიცოცხლეში დაადგა. მიუხედავად ამისა, მამის გარდაცვალების შემდეგ ის მეფედ ხელმორედ აკურთხეს. დემეტრეს ხელმორედ მეფედ კურთხევის სცენა გამოხატულია ზემო სვანეთში, ლატალში მაცხვარიშის (მაცხოვრის) ეკლესიის კედელზე. ფრესკაზე მეფეს ერისთავები აბაშენ ხმალს, როგორც ძალაუფლების სიმბოლოს. დემეტრე მეფის ფრესკას თან ერთვის წარწერა: „ხმალს აბაშენ ღვათის ერისთავნი“.

ამ დროისათვის თურქ-სელჩუკთა ერთიანი სახელმწიფო ფაქტობრივად დაშლილი იყო. მის ნაცვლად საქართველოს სამხრეთით თანდათანობით შეიქმნა ცალკეული მუსლიმური სახელმწიფოები: ვანის ტბის ირგვლივ ისტორიული სომხეთის ერთ ნაწილში ზღათის სასულთნო, იგივე შაჰ-არმენთა (სომეხთა შაჰი) სახელმწიფო წარმოიქმნა, დედაქალაქით ზღათში. ზღათის სასულთნოს ჩრდილო-დასავლეთით არზრუმის საამირო მდებარეობდა, რომელშიც ბასიანის მხარეც შედიოდა. არზრუმის საამიროს მეზობლად ყარსის საამირო იყო. დღევანდელი აზერბაიჯანის მტკვრის მარჯვენა სანაპირო რაზს, იგივე არაზს ეკავა. მისი ცენტრალური ციხე-ქალაქი განბა იყო. განბის გამაგებლებს სელჩუკი სულთნები აგზავნიდნენ. რანის მეორე მნიშვნელოვანი ქალაქი მდ. არაქსის ჩრდილოეთით მდებარე ნახჭევანი იყო. უფრო სამხრეთ-აღმოსავლეთით ადარბადაგანის ანუ აზერბაიჯანის საათაბაგო მდებარეობდა.

ღვათ აღმაშენებლის სიკვდილის შემდეგ მუსლიმურმა სახელმწიფოებმა ქართველებზე რევანშის აღება და სამხრეთ კავკასიაში თავიანთი პოზიციების აღდგენა გადაწყვიტეს. 1125 წ. საქართველოს წინააღმდეგ თვით სელჩუკთა სულთანმა გამოილაშქრა, მაგრამ ქართველებმა ის დაამარცხეს. უფრო მეტიც, ერთი წლის შემდეგ ქართველებმა ისტორიული სომხეთის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ქალაქ ღვინი ერლუკთა ბატონობისაგან გაანთავისუფლეს. ქალაქი ღვინის შენარჩუნება იმჯერად ვერ მოხერხდა და მალე საქართველოს მფლობელობას საფრთხე ანისსა და შარვანშიც დაემუქრა.

ანისში ქართველი მეციხოვნეები იდგნენ, ზოლო ქალაქს ჯერ კიდევ ღვათ მეფის მიერ დანიშნული ქართველი დიდებულები აბულეთი და მისი ვაჟი ივანე განაგებდნენ. ანისს დასავლეთ საქართველოში

გადასახლებული აბულსავარის უფროსი ვაჟი ფადლონი დაემუქრა, რომელიც აქამდე აღმოსავლეთ ირანში ხორასნის სულთანთან აფარებდა თავს. ფადლონმა წინა აზიის მუსლიმ მმართველთა დახმარებით დიდ ლაშქარს მოუყარა თავი და ალყა შემოარტყა ქალაქს. აბულთონი და მისი ვაჟი ივანე ანის ერთი წელი იცავდნენ. ბოლოს დემეტრე მეფე იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო: მან ქალაქი მორჩილებს და ყმადნაფიცობის პირობით შეადიან ფადლონი გადასცა.

დემეტრე მეფე გარკვეულ დათმობაზე წავიდა შარვანის მუსლიმი მოსახლეობის მიმართაც, მით უფრო, რომ შარვან-შაპოზის პრეტენდენტი მისი დის, თამარის მეუღლე მანუჩარი იყო. 1129-1130 წწ-ში დემეტრე მეფემ შარვანი ორად გაყო: მისი დასავლეთი, ქრისტიანული ნაწილი მან უშუალოდ საქართველოს ფარგლებში დატოვა, ხოლო შარვანის აღმოსავლეთ მუსლიმურ ნაწილში შარვან-შაპის ხელისუფლება აღადგინა. შარვან-შაპოზა, ყმადნაფიცობის პირობით, საქართველოს მეფემ თავის სიძეს მანუჩარს უბოძა. მიუხედავად ამ დათმობებისა, მეფობის დასაწყისში დემეტრე მეფეს მნიშვნელოვანი წარმატებებიც ჰქონდა. ჯერ კიდევ 1128 წ. მან ქვემო ქართლში, მტკვრის მარჯვენა მხარეს თურქ-ხელჩუკთა ხელში მყოფი ბოლო ქართული ციხე-ქალაქი ხუნანი გაანთავისუფლა. 1130 წელს დემეტრე მეფემ საქართველოს უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთში მის წინააღმდეგ გამოლაშქრებული ზღათის სულთანი, იგივე შაპ-არმენი დაამარცხა.

დემეტრეს მეფობის პირველ წლებში თავი წამოყვეს დავით აღმაშენებლის მიერ შევიწროებულმა დიდებულებამაც, რომლებიც ძველი უფლებების აღდგენას შეეცადნენ. ამაში მათ ერთგვარად ხელს უწყობდა თვით აღმაშენებლის ანდერძიც, სადაც დემეტრეს სიკვდილის შემდეგ ტახტის შესაძლებელ მემკვიდრედ მისი უმცროსი ძმა ვახტანგია დასახელებული. ვახტანგი, მეტსახელად ცვატა, დავით აღმაშენებელს მეორე ცოლისაგან ყოჩაყი გურანდუხტისაგან ჰყავდა. 1130 წ. დიდებულთა ერთმა ნაწილმა ივანე აბულთონის ძის მეთაურობით, დემეტრეს მოკლა და ტახტზე თორმეტი წლის ვახტანგის აყვანა მოინდომა. შეთქმულების შესახებ ყველაზე ადრე ივანეს მამამ აბულთონა გაიგო, რომელმაც შეიძღვრა მეფის წინააღმდეგ გამოსვლა დაუშალა. ამასობაში შეთქმულება გამომვლავნდა. დემეტრემ ივანე აბულთონის ძე და თავისი ნახევარძმა ვახტანგი შეიპყრო და დმანისის ციხეში დაამწყვდია. ვახტანგს მეფემ თვალები დასთხარა და შემდეგ ციხიდან გაანთავისუფლა. შეთქმულებაში ყოჩაყებიც იღებდნენ მონაწილეობას. შეთქმულების დამარცხების შემდეგ ჩამოსახლებულ ყოჩაყთა ერთმა, ჯერ კიდევ არგაქრისტიანებულმა ნაწილმა, დატოვა საქართველო.

1139 წლის 30 სექტემბერს რანსა და ადარბადაგანში ძლიერი მიწისძვრა მოხდა, რომელმაც ქალაქი განაა დაანგრია. ქართველებმა ამით ისარგებლეს და შეტევაზე გადავიდნენ. დემეტრე მეფემ ქალაქი განაა აიღო და მისი რკინის კარიბჭე გელათის მონასტერს შესწირა. ეს კარი დღესაც გელათში ინახება. მასზე არაბული წარწერაა, რომელიც კარების გამოჭედვის თარიღად ჰიჯრით 455 ანუ 1039 წ. ასახელებს. კარებზე მეფე დემეტრეს ბრძანებით ამოკვეთილი წარწერაა: „მეფემან დიმიტრი რანი დაარბია და ეს კარი იქიდან მოიტანა მისი მეფობის მეცამეტე წელს, დასაბამითგან 6743 (1139 წ.)“.

1140 წ. ხელჩუკთა სულთნის მიერ ახლად დანიშნულმა რანის და ადარბადაგანის ათაბაგმა დემეტრე მეფის მიერ განძის აღების საპასუხოდ საქართველოზე ორჯერ ილაშქრა და წარმატებასაც მიიღწია. ერთ-ერთი შეტაკება ქართველებსა და რანის ათაბაგს შორის მდ. ხრამის მარჯვენა ნაპირზე „ქართველთა ველზე“ მოხდა. ქართველთა ლაშქარი, რომელსაც ივანე აბულთონის ძე ხელმძღვანელობდა, დამარცხდა. ცოტა მოგვიანებით განაა მინც საქართველოს მოხარევე ქალაქად იქცა: დემეტრე მეფემ თავისი ასული რუსუდანი ხელჩუკთა (ერაყისა და დასავლეთ ირანის) სულთან ყოას ად-დინ მასულზე გაათხოვა. ამის სანაცვლოდ სულთანმა საქართველოს მეფეს ის ხარკი დაუთმო, რომელიც მანამდე განძიდან სულთნის საზინაში მიდიოდა. საკუთრივ განაა ისევე, როგორც დანარჩენი რანის ქვეყანა, პოლიტიკურად მინც სულთანს ექვემდებარებოდა.

საქართველო დემეტრე მეფის ხანაში აქტიურად ერეოდა სამხრეთ კავკასიასა და წინააზიაში თურქ აზირებს შორის პირველობისათვის წარმოებულ ბრძოლაში, ვინაიდან მას დროდადრო თავისი მუსლიმი ყმადნაფიცო ქვეყნების დაცვა უხდებოდა. 1153 წ. საქართველოს ლაშქარმა აიღო ციხე-ქალაქი ყარსი. მაგრამ ეს წარმატება დროებითი აღმოჩნდა. მალე ქართველები იძულებულნი გახდნენ უკან დაეხიზათ, ყარსი კი არზრუმის ამირამ დაიკავა. არზრუმის ამირა ისე გათამამდა, რომ 1154 წ. საქართველოს ყმადნაფიცის - ანისის წინააღმდეგ გაილაშქრა. ანისის შადადიანმა ამირამ დასახმარებლად საქართველოს მეფეს მიმართა. „დემეტრე მეფე თავს დაესხა არზრუმის ამირას და დახოცა მრავალი მისი მებრძოლი - მოკვითხრობს XII ს-ის არაბი ისტორიკოსი ალ-ფარაბი, რომელიც ერთხანს სტუმრად იმყოფებოდა დემეტრე მეფის კარზე - ხალთუკი (არზრუმის ამირა) და მასთან ერთად მრავალი მუსლიმი

ტყვედ ჩაეარდა. შემდეგ არაბეთის და სირიის მეფეებმა მოსალაპარაკებლად საქართველოს მეფესთან ელჩები გააზანეს. სალთუკის გამოსასყიდად ასი ათასი ღირანი დაადგინეს. იგი განთავისუფლდა და თავის ქვეყანაში დაბრუნდა. ამის გარდა, უდიდესი რაოდენობის ფული გავიდა მისი ქვეყნიდან მასთან ერთად დატყვევებული მოლაშქრების დასახსნელად“. განთავისუფლებულ სალთუკს დემეტრე მეფემ ფიცა ჩამოართვა, რომ ის თავის სიცოცხლეში „არასოდეს აღმართავდა მასხვილს დემეტრესა და მისი შვილების წინააღმდეგ და არც ლაშქრით შეერკინებოდა მათ“. სალთუკს თავისი პირობა მართლაც არ დაურღვევია.

დემეტრე მეფის კარზე ალ-ფარიკის სტუმრობის პერიოდში საქართველოს მეფე თავის ყმადნაფიცის და სიძეს (ქალიშვილის ქმარს) დარუბანდის ამირა მუზაფარს ეწვია. ამირა მეფის საპატიოეულად ციხე-ქალაქ დარუბანდიდან გამოვიდა და თავის სიამარს საქართველოს მეფეს და მის ლაშქარს ქალაქის წინ მდებარე ველზე დიდი ღვინი გაუმართა.

დემეტრე მეფე მუსლიმი ქვეშევრდომების მიმართ სახელოვანი მამის, დავით აღმაშენებლის შემწყნარებლურ პოლიტიკის აგრძელებდა. ალ-ფარიკის ცნობით, თბილისში „ერთ პარასკევს მეფე მივიდა მეჩეთში, დაჯდა ქვის საჯდომზე ხატობის პირდაპირ და ფეხი არ მოუცვლია ვიდრე არ ჩაათავეს ხუტბა. შემდეგ გავიდა და შესწირა მეჩეთს ორასი ოქროს ღირანი.“ დემეტრე მეფე დიდი პატივით იღებდა მუსლიმ სწავლეულებს, დიდებულებს, მკადაგებლებსა და სუფიებს.

„შე ვნახე აქ ისეთი პატივისცემა მუსლიმებისა, რაც მათ ბაღდადშიც არ ექნებოდათ“ - წერს აღფრთოვანებული არაბი ავტორი. ამიტომაც იყო, რომ ცნობილი შარვანელი პოეტი ხაკანი საქართველოს მეფეს მეორე „ისკანდერს“ ანუ „აღიქსანდრე მაკედონელს“ უწოდებს:

დემეტრეს მეფობის ბოლო წლები სამეფო ოჯახში დაპირისპირებით აღინიშნა. დემეტრეს ორი ვაჟი ჰყავდა, უფროსი დავითი და უმცროსი გიორგი. მეფე გიორგი უფლისწულს ანიჭებდა უპირატესობას და უფროსი ვაჟი დავითი არ უყვარდა. შესაძლოა ამის მიზეზი იყო ის, რომ დავითს ტახტის დაუფლება მამის სიცოცხლეშივე სურდა და ეს დემეტრესათვისაც ცნობილი იყო. 1150 წელს დავითი მამის წინააღმდეგ პირველად აჯანყდა, მაგრამ დამარცხდა. მიუხედავად ამისა, პატივმოყვარე და ურჩ უფლისწულს ტახტისათვის ბრძოლა არ შეუწყვეტია. 1154-1155 წლებში დავითმა თავის მიზანს მაინც მიადწია: დემეტრე იძულებული გახდა ტახტი საბუღველი შვილისათვის დაეთმო და ბერად აღკვეცილიყო. კათალიკოს პატრიარქის ანტონ I-ის (1744-1756; 1764-1788) „წყობილობიტყვაობის“ მიხედვით, მეფე ბერად დავით გარეჯის მონასტერში შევიდა. XIX ს-ის ისტორიკოსი პლატონ იოსელიანი, მისი ბერობის სახელად დამიანეს მიიჩნევს. ორივე ეს ცნობა არაა სწორი. ამ შემთხვევაში უფრო სანდოა XVII ს-ის ერთი გულანის მინაწერი, რომლის მიხედვით დემეტრე I ბერად გელათის მონასტერში ჩასს და მას დანილი ეწოდება.

ბერად აღკვეცილი მეფე დავითს მორჩილს სულაც არ წააგავდა. ის ტახტის დაბრუნებისაკენ მიიღებოდა და თანამედროვეთა ცნობით, ღმერთს უღირსი შვილის დასჯას შესთხოვდა. მართლაც დავით V მხოლოდ ექვსი თვე იმეფა და გარდაიცვალა. ზოგიერთი ცნობით, მას სიცოცხლე საწამლავემ მოუსწრაფა. შვილის სიკვდილისთანავე დემეტრე ტახტზე დაბრუნდა და თავისი უმცროსი ვაჟი გიორგი თანამოსაყდრედ აკურთხა. ამის შემდეგ დემეტრეს დიდხანს არ უცოცხლია. 1156 წ. იგი ბელტის ციხეში (ბებრის ციხე მცხეთასთან) გარდაიცვალა. დემეტრეს ცხედარი დასაველით საქართველოში გადასვენეს

ასი ათასი ღირანი

ღირანი 4,25 გრ. ოქროს შეიცავდა. ასე რომ, სალთუკის გამოსასყიდად 425 კგ. ოქრო გადაიხადეს, რაც იმ დროისათვის უზარმაზარი თანხა იყო.

ხუტბა

„ხუტბა“ არაბული ხიტყვაა და ქადაგებას ნიშნავს. აქედან მოდის ქართული „ხოტბა“, „ხოტბის შესხმა“. ხატობი ხუტბის წამკითხავი ანუ მუსლიმი მკადაგებელია. სუფიები - ისლამურ რელიგიურ-ფილოსოფიური მოძღვრების „სუფიზმის“ მიმდევრებს ეწოდებოდათ.

საქანი ღებეჲ ჰეის ჰესეჲ

„სახელმწიფოს საყდრე დავითის შვილი, რომელსაც დიდებულ პატრიარქს კი არა, კერასარს უწოდებ. დიდი წალობა იქნება ისკანდერისთვის თუ კი დემეტრეს კეისარს კი არა, ისკანდერს ეუწოდებ. გულკეთილია, თუმცა მართლმორწმუნე (ე. ი. მუსლიმი) არ არის. ამიტომ რკინაზე მის სახელად ღმერთს ეწერ, რაკი გულის სახლი მისი სიყვარულის საყარედ ეატყო. კარზე მარადიულ სიყვარულს ჩაეაწერ.“

ძაჰყანული პოეტი ფალაქის ოდა ლუქსოუ ჰეის ზოგადი

„მოიტაცა (სიკვდილმა) სახელმწიფო ტახტიდან
გუკრევიზიანია.

და მწუხარებისაგან ქვეყნიერების ღვინო შეწყდა.
აფხაზეთისა და შაქის (იგულისხმება კახეთ-
ქერეთის) მეფეთ-მეფე.

ვისაც დასავლეთში აღებული ხარკი აღმოსავ-
ლეთში მოქონდა.

დემეტრე დავითიანი, ბაგრატის მოღვმის თავი...

მესიის მახლობლად, რომელმაც ცის სივრცე
ცის დროშათა ამაღლს წაუშობღვრა ფარად.

ველას, რომ ასეთი მართლმადგულისმცემი
აქვს სწავლად და ცის ძირს უგუნური ბედისწერის
ხელა...

ვაი, რომ ფერულზე მსუბუქი შეიქმნას უმძიმესი
კაცო, რომლის გულის წადილის მიხედვით
მოქმედებდა ბედისწერა“.

ქენ ხაჰ ვენახი

„შენ ხარ ვენახი, ახლად აყვავებული,
ნორჩი, კეთილი, ედემში დანერგილი,
აღუა სუნელი, სამოთხით გამოსული,
ღმერთმან შეგამყო, კერავინ გჯობს ქებული,
და თავით თვისით მზე ხარ გატყნებულნი“

და საქართველოს მეფეთა ახალ სამეფალში, გელათის
მონასტერში დაკრძალეს.

დემეტრე მეფე ქრისტიანმა და მუსლიმმა ქვეშევ-
რდომებმა თანაბრად გამოიგლოვეს. შარვანელმა პოეტ-
მა ფალაქმა მის გარდაცვალებას საგანგებო ოდა მიუძ-
ღვნა.

დემეტრე მეფე „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით,
იყო: „სვიანი (სვე-ბედის მქონე) და გამარჯვებული,
სიმდიდრისა და ღირსების მიუხედავად, თავმდაბალი,
ღვთის მოშიში, გლახაკთა მოწყალე, ობოლთა და ქერი-
თა გამაყითხავი, მღვდელთა და ბერთა კეთილისმყოფელი,
ეკლესიებისა და მონასტრებისათვის სოფლებისა და
მიწების შემწირველი, სამეფოს ღირებულებათა და
კარის მსახურებთან ტკბილად მოუბარი“. დემეტრე მეფე
დავით აღმაშენებლის ღირსეული მემკვიდრე გამოდგა.
მან მამის დანატოვარი ვრცელი ქვეყანა არათუ
შეინარჩუნა, არამედ კიდევაც შემატა. მის დროს შედარ-
ებით მშვიდობა იყო. დავით აღმაშენებლის ხანაში
განუწყვეტელი ომებით გადაღლილმა ქვეყანამ სული
მოითქვა. მოსახლეობა მომრავლდა და ეკონომიკუ-
რადაც დაწინაურდა. ამიტომაცაა, რომ შემატინად
დემეტრეს მეფობის დასახსიათებლად სოლომონ
ბრძენის სიტყვებს იშველიებს: „მეფობის ნამდვილი
გამომცდელი მშვიდობაა“.

საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ დემეტრე მეფე თავისი
სახელოვანი მამის დავითის მსგავსად შესანიშნავი
პოეტი იყო. მის კალამს ეკუთვნის ცნობილი ლექსი „შენ
ხარ ვენახი“.

2. საქართველო გიორგი III-ის მეფობაში.

საქართველოს ახალმა მეფემ თავისი პაპის და მამის საშინაო და საგარეო პოლიტიკა გააგრძელა.
თავის უპირველეს ამოცანად მან მუსლიმთა ბატონობისაგან სომხური მიწების გაათავისუფლება დაიწყო.
1160 წ. გიორგი III შაჰ არმენთა ზღაღათის სასულთნოზე გაილაშქრა, მისი ტერიტორია დაარბია და
რამდენიმე ქალაქი დროებით დაიკავა. საქართველოს მეფის ამ ლაშქრობას შაჰ-არმენის, იგივე ზღაღათის
სულთნის, სუქმან II-ის სწრაფი რეაქცია მოჰყვა. მან წინა აზიის მუსლიმი მმართველებისაგან დიდი
კოალიციური ლაშქარი შეკრიბა და იმავე წელს საქართველოსაკენ დაიძრა. ბრძოლა საქართველოს
უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთში, ოლთისის მხარეში მოხდა და ქართველების სრული გამარჯვებით
ამთავრდა. ქართველებს მრავალი ტყვე ჩაუვარდათ ხელთ, მათ შორის სამასი მუსლიმი ამირა.

1161 წ. ანისის ქრისტიანები თავიანთ შაგლიან ამირას აუჯანყდნენ და საქართველოს მეფე გიორგი
III მოიწვიეს. სამი დღის ბრძოლის შემდეგ გიორგი მეფემ ანისი დაიკავა და მის გამგებლად
მანდატურთუხუცესი და ამირსპასალარი ივანე ორბელი დანიშნა, რომელსაც თანაშემწედ სარგის
მხარგრძელი დაუტოვა. საქართველოს მიერ ანისის უშუალო შემოერთებას შაჰ-არმენის მეათაურობით
მუსლიმთა კიდევ ერთი ერთობლივი ლაშქრობა მოჰყვა. ამჯერად ზღაღათის სულთანს თან სირიის,
შუამდინარეთის და დიარბაქიანის ამირები ახლდა. მასვე შეუერთდა არზრუმის ამირა სალთუკი. მტერი
ციხე-ქალაქ ანისს მოადგა. გიორგი მეფე ნაჭარმაგვეში, თავის გასართობ რეზიდენციაში იმყოფებოდა.
მეფემ სასწრაფოდ მოიწვია საქართველოს ლაშქარი შერკიბა და მტრის წინააღმდეგ დაიძრა. როდესაც
გიორგი მეფე ანისს მოადგა, არზრუმის ამირა სალთუკს ტყვეობიდან განთავისუფლებისას დემეტრე
მეფისათვის მიცემული ფიცი და პირობა მოაგონდა, რომ მისი და მისი შვილების წინააღმდეგ არასოდეს
ილაშქრებდა. მან ცხენი მოითხოვა და თავისი ლაშქრით ბრძოლის ველს გაშორდა. ამან მუსლიმთა
კოალიციური ლაშქარი დაასუსტა. გადამწყვეტი ბრძოლა გიორგი მეფესა და თურქებს შორის 1161
წლის 4 აგვისტოს ანისის კარებთან გაიმართა და ქართველების სრული გამარჯვებით დამთავრდა. შაჰ-
არმენმა ოთხასი მეომრით გაქცევილ ძლივს უშველა თავს. მუსლიმ ტყვეებს შორის ას ორმოცდაათი

დიდი ამირა და ექესი მხედართმთავარი - სპასალარი იყო. ქართველებს დიდძალი ნადავლი ჩაუვარდათ ხელთ. საერთოდ ტყვეთა რიცხვი რამდენიმე ათასს აღწევდა. ამათგან ნაწილი, მათ შორის თავისი ნახევარძმაც შაჰ არმენის მეუღლემ, ზღათის დედოფალმა გამოსიყვია, ნაწილი კი გიორგი III მუსლიმთა მიმართ თავისი კეთილგანწყობის გამო სახატავად გამოსასყიდის გარეშე გაათავისუფლა.

მომდევნო 1162 წელს ქართველთა ლაშქარმა ციხე-ქალაქი ღვინი დაიკავა. ამჯერად ქართველებს იმდენი ტყვე ჩაუვარდათ ხელთ, რომ თბილისში „ტყვეს თითო ღრამად (სპილენძის ფული) ან ფუკის (ხიდან გამოთლილი ჭურჭელი) ფასად ჰყიდნენ“.

ღვინის აღება მუზობელი მუსლიმური ქვეყნები შეაშფოთა. ხმა გაერცვლა, რომ ქართველები მთელი მუსლიმური სამყაროს წინააღმდეგ გალაშქრებას აპირებდნენ. ამიტომ საქართველოს წინააღმდეგ საჩქაროდ შეიკრა სელჩუკი ამირათა ახალი კოალიცია, რომელსაც სელჩუკთა სულთანის არსლან შაჰი და ადრადინების იგივე აზერბაიჯანის ათაბაგი ელ დი-ღუზი ედგნენ სათავეში. მრავალრიცხოვანი მხედრობით მათვე შეუერთდა შაჰ-არმენი სუქმანი. პირველი ბრძოლა საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთით გაგის ციხის მიდამოებში გაიმართა და ქართველების გამარჯვებით დამთავრდა. მაგრამ გიორგი მეფე დიდებულების რჩევით, ტეტრს არ დაედგნა, რაც, როგორც მოვლენათა შემდეგმა მსულებლამ აჩვენა, შეცდომა გამოდგა. სელჩუკები თუმცა დამარცხდნენ, მაგრამ მათი ძირითადი ძალები განადგურებას გადაურჩა. დამარცხების შემდეგ სელჩუკებმა დროებით ჯერ უკან დაიხიეს, შემდეგ კი, საქართველოზე ხელმოვირდ, უკვე ანისის მხრიდან გადაწყვიტეს შემოტევა. იმავდროულად მათ გიორგი მეფეს ელჩი გამოუგზავნეს მოსალაპარაკებლად. მეფე ამ დროს მცირერიცხოვანი ლაშქრით ლორესა და დმანისს შორის მთებში ნადირობდა. ის მოლაპარაკებაზე დათანხმდა და თურქთა ელჩს უკან თავისი ელჩიც გააყოლა. რომელსაც თურქებისთვის საზავო პირობები უნდა გადაეტა. ათაბაგი და სულთანი საზავო პირობების თანახმა იყვნენ, მაგრამ ერაყიდან მოსულ თურქ ამირებს ომის გაგრძელება უნდოდათ. მით უფრო, რომ, როგორც გიორგი მეფესთან ვაგ ზაენილი ელჩისაგან შიტიყვის, მეფეს მცირე ლაშქარი ახლდა. ამიტომ თურქებმა ქართველთა ელჩი ტპილი სიტყვით გამოისტუმრეს და მთელი ლაშქრით უკან გამოჰყვეს. სელჩუკები ქართველთა ბანაკს მოულოდნელად დაესხნენ თავს და სასტიკად დაამარცხეს. ეს ბრძოლა მოხდა 1163 წ. ლორეს სამხრეთით გერგერთან. მარცხისა და თურქთა მრავალრიცხოვნების მიუხედავად, საქართველოს მეფეს უკანდახევა არ უნდოდა და მტერთან ხელახალი შეხება სურდა. ქართველმა დიდებულებმა მრავალჯერ მიმართეს მეფეს თხოვნით: „მეფო არის დრო ომისა და არის დრო გაქცევისა. ყოველს საქმეს თავისი დრო აქვს. ... აწ ჩვენც ვიკადროთ გაქცევა და შემდეგ კვლავაც ძლებს მომეტემლმა ღმერთმა დაგვიცუნოს უძლიერელობა.“ ბოლოს და ბოლოს გიორგი მეფე დიდებულთა დაჟინებულ რჩევას დათანხმდა და ბრძოლის ველს გაეტყალა. არაბი ავტორების ცნობით, კოალიცირმა ლაშქარმა ხელთ იგდო დიდძალი ნადავლი: მეფის საჯინიბო ვერცხლის ბაგებით, საიდანაც წყალს სვამდნენ მისი ცხენები, ოქროს ჭურჭელი, რომელშიც ამზადებდნენ საჭმელს, ოქროს მაგიდები, თეფშები, სინები და ფიალები; მეფის სამლოცველო, რომელშიც იყო ძვირფასი ქვებით მოჭედილი ვერცხლისა და ოქროს ჯვრები და მოოქროვილი და ასევე ძვირფასი ქვებით მოჭედილი სახარებები, რომელთა მსგავსიც არსად რომიძენებოდა და რომელთა ფასიც არაფერ იცოდა; აგრეთვე მეფის საზინა, სახე ოქრო-ვერცხლით, რომლის შეფასება სიბრალის გამო შეუძლებელი იყო. საზინაში აღმოჩნდა დიდძალი ძვირფასი ქვა, მარგალიტი, სარდიონი და მარჯანი „მსგავსი იმისა, რაც აღლაჰმა მოიხსენია ყურანში და შეჰპირდა ხალხს სამოთხეში“. მეფე გიორგის ამ მარცხის შემდეგ რანისა და ადრადინების ამირა ილ-დიგუზი ქალაქ ღვინს დაეპატრონა და კიდევ უფრო გაძლიერდა. ქალაქი ღვინი ილ-დიგუზისა და მისი მემკვიდრეების ხელში კიდევ ორმოცი წელი იმყოფებოდა. ილ-დიგუზი გიორგი III ანისის მფლობელობასაც შეეცილა. მალე მოლაპარაკება ანისის ირგვლივაც გაიმართა. გიორგი III იმჟამად ვერ შეძლო ანისის შენარჩუნება. ის იძულებული გახდა ანისი შადადინებისათვის კვლავ ყმადნაფიცობის პირობით დაეტოვებინა. გიორგი მეფისა და ილდიგუზ ათაბაგს შორის შუამავლად გიორგის და, დემეტრე მეფის ასული რუსუდანი გამოვიდა, რომელიც, როგორც გვახსოვს, სელჩუკთა სულთანზე იყო გათხოვილი, იმჟამად კი, საქართველოში დაბრუნებული, მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა თავისი ძმის გიორგი III-ის კარზე. დედოფალ რუსუდანის მცდელობით, დაპირისპირებულ მხარეებს შორის 1165 წ. ზავი დაიდო და გარკვეული დროით მშვიდობა დამყარდა. ამგვარად, როგორც ვხედავთ, ანისისათვის ილ-დიგუზის, შაჰ-არმენისა და საქართველოს ბრძოლამ ანისში შადადინთა მმართველობა გააზანგძლირა.

მშვიდობამ დიდხანს ვერ გასტანა, ვინაიდან ომი ფეოდალური, აზნაურული ცხოვრების

აუცილებელი, შემადგენელი ნაწილი იყო. ლაშქრობებში აზნაურები იხვეჭდნენ სახელს, ღირებას და ქონებას. ამიტომ ფეოდალური ცხოვრების ნირი სწორედ ომისთვის მზადყოფნაში ან კიდევ ომში გამოიხატებოდა. ზანგარძლიე მშვიდობის პერსპექტივა საზოგადოების ამ ფენას უფერქციოდ დარჩენით მიუქცებოდა. ამიტომ, მემატანიის ცნობით, ლაშქარმა და დიდებულებმა გიორგი III განუცხადეს: „ახლა ისე ვერ გავჩერდებით, თუ არ ვილაშქრეთ და არ ვარბიოთ“. საქართველოს მეფე იძულებული გახდა ლაშქრის მოთხოვნას დამორჩილებოდა, სელჩუკებთან დადებული ზავი დაერღვია და თავისი ქვეშევრდომებისათვის მეზობელი მუსლიმური სამფლობელოების რბევის უფლება მიეცა. დაიწყო თავისი მასშტაბით არანახული მარიხელი ლაშქრობა, როდესაც ქართველები სამშრეთის და აღმოსავლეთის საზღვრის მთელ სიგრძეზე სელჩუკთა წინააღმდეგ შეტევაზე გადავიდნენ და ერთ ღათქმულ დღეს, ერთდროულად შეუტეს ერზრუმისა და ყარსის სამხრობებს, ხლათის სასულთნოს, რანისა და ადარბადაგანის სათაბაგოს. ეს მარბილი ლაშქრობები მრავალი წლის მანძილზე გრძელდებოდა.

1170 წლისთვის საქართველოს მეფეს ბიზანტიიდან გამოქცეული კეისარი მანუელის მძიმე წული, და მომავალში ბიზანტიის კეისარი, გიორგი III-ის მამიდაშვილი ანდრონიკე კომნენოსი თავისი „სახე ბრწყინვალე“ მეუღლით, შეილბითა და დისწულით ეწვია. ტახტის მამიებელმა ანდრონიკემ მანამდე აღმოსავლეთის და დასავლეთის მრავალი ქვეყანა მოვლო.

საქართველოს მეფემ სტუმარს მისი გვარიშვილობის შესაბამისი პატივი მიაგო. მას სარჩოდ რამდენიმე ქალაქისა და ციხის სამეფო გადასახადი უბოძა და თავის კარზე საპატიო აღვლი მიუწინა. სამეფო დარბაზობაზე ანდრონიკე კომნენოსი მეფემ თავის ახლოს, შარვან-შაჰის მოპირდაპირე მხარეს დასვა. ამავე ხანებში დარუბანდის ამირა, გიორგის სიძე მუზაფარი გარდაიცვალა, მისი ვაჟი კი, საქართველოს მეფის მორჩილებიდან გამოვიდა და შარვანის რბევას მიჰყო ხელი. შარვან-შაჰმა აღსართანმა, რომელიც გიორგი მეფის დისწული იყო, დახმარებისათვის მას მიმართა. საქართველოს მეფემ დიდი ლაშქარი შეკრიბა და თავის საპატიო სტუმართან ერთად დარუბანდის ამირას წინააღმდეგ გაილაშქრა. ამირა დამარცხდა. გიორგი მეფემ მას ქალაქი შაბურანი ჩამოართვა და შარვან-შაჰ აღსართანს გადასცა.

1174 წ. გიორგი III ანისი კიდევ ერთხელ დაიკავა, მაგრამ ამჯერადაც ქართველები ანისში დიდხანს ვერ გაჩერდნენ. ამის ერთ-ერთი მიზეზი საქართველოში გართულებული საშინაო ვითარება გახდა.

როგორც გვახსოვს, გიორგი III-ის გამეფებამდე ტახტზე მცირე ხნით მისი ძმა დავით V იჯდა. უდროოდ გარდაცვლილ დავითს მცირეწლოვანი ვაჟი დემეტრე იგივე დემნა დარჩა, რომელსაც იმჟამად საქართველოში არსებული ტახტის მემკვიდრეობის წესის თანახმად, სამეფო ტახტი ეკუთვნოდა. მაგრამ დავითის გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე დაბრუნებულმა დემეტრემ, უფროს შვილზე გამწარებულმა, მეფობა თავის შვილიშვილ დემნას ნაცვლად უმცროს ვაჟს გიორგის გადასცა. გიორგი III-ს ვაჟი არ ჰყავდა, ამიტომ ტახტზე ასაყვანად თავის ქალიშვილს თამარს ამზადებდა. დავით V-ის ვაჟი დემნა უფლისწული ტახტის მემკვიდრედ არ ითვლებოდა, ამიტომ მას უცხო ქვეყნის სამეფო ოჯახის წევრზე დაქორწინება არ ევალებოდა. დემნამაც ცოლად საქართველოს ამირსპასალარის ივანე ორბელის ასული მოიყვანა. ამით ივანე ორბელი, რომელიც აქამდე, როგორც დემეტრე I-ს, ისე გიორგი III-ს ერთგულად ემსახურებოდა, დიდი ცთუნების წინაშე აღმოჩნდა. თავისი სიძის ტახტზე აყვანის შემთხვევაში ის ფაქტობრივად საქართველოში მეფის შემდეგ პირველი პირი გახდებოდა. დემეტრეს გამეფებას ერთი შეხედვით, ისიც აიოლებდა, რომ საზოგადოების თვალში დემნა „დაჩაგრული“ უფლისწული იყო. გარდა ამისა, ორბელთა საგვარეულო საქართველოს ერთ-ერთ უძლიერეს ფეოდალურ საგვარეულოს წარმოადგენდა, თვით ივანე ორბელი კი საქართველოს ამირსპასალარი ანუ მხედართმთავარი იყო და მას საქართველოს მთელი სამხედრო ძალები ემორჩილებოდა. შეთქმულება კარგად იყო მოზადებული. აჯანყება 1177 წ. გიორგი III-თვის მოულოდნელად დაიწყო. შეთქმულები მეფის დატყვევებას ისახადნენ მიზნად, მაგრამ მეფემ მათი განზრახვა ადრევე შეიტყო და თბილისის ციხეში გამაგრდა. თანდათანობით მეფის გარშემო ერთგული დიდებულები და ლაშქარი შეიკრიბა. დრო გაშლას სასარგებლოდ მოქმედებდა. ის სულ უფრო ძლიერდებოდა. გიორგი III-ის მხარეზე შეთქმულება ბანაკში მყოფი დიდებულებიც გადავიდნენ. დემეტრე უფლისწული და ივანე ორბელი თავის საგვარეულოსთან ერთად მეფის პირისპირ მარტონი დარჩნენ და ღორეს ციხე-ქალაქში გამაგრდნენ. გიორგი მეფემ ციხე-ქალაქს ალყა შემოარტყა. ალყით შეწყუხებული შეთქმულები იძულებულნი გახდნენ მეფეს დანებებოდნენ. თვით დემნა უფლისწული ყელზე საბეღობამული ეახლა მეფეს, რაც დანებებას და მორჩილებას ნიშნავდა. მიუხედავად ამისა, მეფემ ის სასტიკად დასაჯა, ამის შემდეგ დემნა მალე გარდაიცვალა. გიორგი III

ორბელთა მთელ საგვარეულოს გაუსწორდა. ცოცხალი გადარჩა ამ საგვარეულოს მხოლოდ რამდენიმე წარმომადგენელი, რომელიც იმჟამად ივანე ორბელის მიერ გაგზავნილები იყვნენ სელჩუკებთან დახმარების სათხოვნელად.

დემნა უფლისწულის შეთქმულების ჩაქრობის შემდეგ, 1178 წ. გიორგი III თავისი ქალიშვილი მეფედ აკურთხა. თამარის მეფედ კურთხევაზე მთელი საქართველოს „მიიერის და ამიერის“ დიდებულები შეიკრიბნენ. აქ იყვნენ საქართველოს კათალიკოს პატრიარქი, ეპისკოპოსები, ვეზირები, მთელი სამეფო კარი. თამარი მეფედ კურთხევისათვის საგანგებოდ გამოაწვევს. მას ტანზე ოქრომკედლით ნაქარგი ფერადი აბრეშუმის ქსოვილის თვალ-მარგალიტით გაწყობილი კაბა ემოსა. გიორგი III თამარი, როგორც მეფე და დედოფალი, სამეფო ტახტზე მარჯვენა მხარეს დასისვა. თავზე ძვირფასი ქვებით შემკული ოქროს სამეფო გვირგვინი დაადგა, როგორც ქვეშევრდომმა ერთგულება შეჰპოვია და თვალცრემლიანმა დალოცა. მის ლოცვა-კურთხევას მთელი დარბაზი გალობით იმეორებდა.

გიორგი III-ის მეფობის ბოლო წლები ქვეყნისათვის მშვიდობიანი გამოდგა. ამ დროს საქართველოს სიძლიერის სახელი უკვე შორს იყო გაავრცინილი. საქართველოს აგარისშს უწევდნენ როგორც მეზობელი, ისე შორეული ქრისტიანული თუ მუსლიმური სახელმწიფოები. საქართველოს სამეფო კარზე მიმოდირდნენ და საქართველოს მეფესთან ურთიერთობისა და კავშირის დამყარებას ცდილობდნენ ელჩები ბიზანტიიდან, რომის საღვთო იმპერიიდან (გერმანიიდან), აღმოსავლეთ ირანიდან (ზორასნიდან), ერაყიდან, ეგვიპტიდან, რუმის სასულთნოდან (მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფო), ზორეზმიდან (შუა აზია), რუსეთიდან, შორეული ინდოეთიდან და ჩინეთიდან.

1184 წლის 27 მარტს გიორგი III კახეთში სტაგიის გარდაიცვალა.

მემკვიდრის ცნობით, გიორგი III იყო: „უმადლესი ყოველთა მეფეთა, მძლე და მორჭმული, ღვთის კეთილად მსახური, საყდართა, მუდღახუთა, მღვდელთა კეთილისა მყოფელი, გლახათა და ქვერივთა მოწყალე, ერთგულთათვის უხვი და მწყალობელი“, ამასთან ერთად, მემკვიდრე ზაზს უსჯავს მის დაუნდობელ ზასიათს და აღნიშნავს, რომ ის თავის ქვეშევრდომებს არ პატიებდა დიდ თუ მცირე „შეცოდებას“ ანუ დანაშაულს. საფიქრებელია, რომ ძველი ქართველი ისტორიკოსი გიორგის ზასიათის ამ თვისების აღნიშვნისას დემნა უფლისწულისა და ორბელიანთა მთელი საგვარეულოს მიმართ მის სასტიკ ანგარიშსწორებას გულისხმობდა.

ოიბელთა ჰიბელთა ჰილ

წიაროების ცნობით. ივანე ორბელმა სელჩუკებთან, კრძოდ, ადარადავანის ათაბაგთან ელდიგუზთან გაგზავნა თავისი ძმა ლიპარიტი სამი ვაჟით და თავისი უმცროსი ვაჟი ქაეთარი. მათ მართლაც მოიგვანეს დამხმარე ძალა. მაგრამ აჯანყებულები უკვე გიორგი III-ის მიერ დამარცხებული და სასტიკად დასჯილები იყვნენ. ამიტომ სელჩუკთა ლაშქარი უკანვე გაბრუნდა. გიორგი მეფის ანგარიშსწორებას გადარჩენილი ორბელნი გარკვეული ხანი სელჩუკებთან და ხლათის გამგებელ შაჰ-არმანთან აფარებდნენ თავს. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში ბოლო ხანებში დადგინდა, ივანე ორბელის უმცროსი ვაჟი ქაეთარი XII ს-ის მიწურულს, უკვე თამარის მეფობაში საქართველოში დაბრუნდა. თურქებთან ყოფნის დროს ის ცნობილი იყო „გურჯუ ქაჩი ბეის“ სახელით, რაც გამოქცეულ ქართველ ბეგს ანუ დიდებულს ნიშნავს. საქართველოში დაბრუნების შემდგომად მას ეს სახელი უკვე ქართულ თარგმანში „ქართველი ქაჩიბაი“-ს ფორმით დაუბეჭდვია. მისი შთამომავლები კი „ქართველ ქაჩიბაძეებად“ იწოდნენ. თანდათანობით ქაჩიბაძეებმა დაიბრუნეს ორბელთა საგვარეულო მამულის ძირითადი ნაწილი და სათავე მისცეს ახალ ბარათაშვილთა, ორბელიან-ვაფლანის შვილთა და სხვ. საგვარეულებს. ივანე ორბელის მძმის ლიპარიტის შთამომავალთაგან ერთი შტო გასომხდა და სათავე დაუდო სომეხ ორბელიანთა საგვარეულოს. XIV ს-ში ამ საგვარეულოს ცნობილმა წარმომადგენელმა სომეხმა ისტორიკოსმა სტეფანოს ორბელიანმა დაწერა თავისი გვარის ისტორია, რომელშიც მრავალი საინტერესო ცნობა დაცულია, როგორც საყოველთაო ორბელიანთა საგვარეულოს. ისე განვითარებული ფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის შესახებ.

§ 40. თამარს ვაქებდეთ მეფედ ცხებულსა... ლომი ბრტყალთაგან საცნაურ არს და თამარ საქმეთაგან

1. თამარის მეფობის პირველი წლები.

თამარის მამის გარდაცვალება თბილისში მოხსენდა. გიორგი მეფის და, თამარის აღმზრდელი მამიდა რუსუდანი კი, სამშვილდში იმყოფებოდა. კათალიკოს პატრიარქი და სხვა დიდებულები სამშვილდეში გაემგზავრენ რუსუდანი თვის ამბის შესატყობინებლად და თბილისში ჩამოსაყვანად. თბილისში ჩამოსულ რუსუდანს მგლოვიარე თამარი დახვდა და ორიენი დიდი ამალით ისინი სასახლისაკენ გაემართნენ. სასახლეში შესულ ქვეყნის პირველ მანდილოსნებს შეეგებათ ეპისკოპოსებით გარშემოცემული მიქაელ კათალიკოს-პატრიარქი და მთელი სამეფო ქარი: ეპიორი ანტონი, ამირსპასალარი ყუბასარი, ყუთლუ-არსლან მეჭურჭლეთუხუცესი, აფრიდონ მთავართუხუცესი, სხვა დიდებულები, აზნაურები, მსახურები ... სასახლის კედლებიდან მათ უცქერდნენ ოსტატურად შესრულებული ფრესკები, რომლებზედაც გიორგი მეფის საბრძოლო ცხოვრების სხვადასხვა ეპიზოდები იყო აღბეჭდილი. აქვე იყო გამოსახული საკუთრივ გიორგი, რომელიც ზმალამოწმიდელი მუსრს ავლებდა გარშემოცემარ მტერს. სამწუხაროდ, ეს მხოლოდ ფრესკა იყო. ცენტრალურ დარბაზში მაღალი სამეფო ტახტი ცარილი იდგა. იქვე ელაგა გიორგი III-ის სამეფო გვირგვინი, სკიპტრა და პორფირი (წითელი სამეფო მოსასხამი), მისი საბრძოლო საჭურველი.

გიორგი III მთელმა საქართველომ დაიტრია. უამინდობის გამო მისი ცხედარი ჯერ მცხეთაში დაკრძალეს, ხოლო შემდგომ, იმავე წელს გელათის მონასტერში გადასვენეს. ამის შემდეგ თამარის მეფედ კურთხევის ცერემონიალი გაიმართა, რომელიც ჯერ კიდევ აფხაზთა სამეფოდან მომდინარე ძველი წესის სრული დაცვით ჩატარდა. ზოტის შესხმისა და გალობის ქვეშ მთავარეპისკოპოსმა ქუთათელმა ანტონ საღირის-მემ მეფეს გვირგვინი დაადგა, ხოლო დასავლეთ საქართველოს დიდებულებმა - რაჭისა და თაკვერის ერისთავმა კახაბერმა, სვანთა ერისთავმა ვარდანის-მემ, აგრეთვე საღირსძებმა და ამაწელისძებმა თამარს წელზე ზმალი შემოარტყეს. მაშინ შემოჰკერს ბუკს, ნაღარას და წინწილათა და „თაყვანისცეს, დალოცეს და აღიდეს საბათ შვიდისავე სამეფოსათა“.

თამარის ზღომეორედ მეფედ კურთხევა დიდგვაროვან ფეოდალთა მიერ მათი გავლენის დემონსტრირება იყო. საქმე ისაა, რომ საქართველოს მეფეები ცდილობდნენ დიდგვაროვანთა უფლებების შეზღუდვას. ამიტომაც ისინი შვილებს სიცოცხლეშივე თანამოსაყდრედ აკურთხებდნენ. ამით ისინი ხაზს უსვამდნენ იმას, რომ ახალი მეფე მეფობას და სამეფო ნიშნებს ქვეყნის ძლიერი ფეოდალებისაგან კი არა, არამედ უშუალოდ მამისაგან იღებდა. აფხაზთა სამეფოში გაბატონებული წესის თანახმად, მეფის აღსაყდრება - მისთვის ზმლის შემორტყმა, ზემოწამოთვლილ ფეოდალურ საგვარეულოთა საპატიო უფლება იყო და ამ პრივილეგიის დათმობა მათ არ სურდათ. ამიტომაც, როგორც გვახსოვს, დავითის გარდაცვალების შემდეგ ზღომეორედ აკურთხეს დემეტრე I. იგივე განმეორდა თამარის შემთხვევაშიც.

დიდებულ საგვარეულოთა შორის უპირველეს ცილობის საგანს სამეფო კარზე საპატიო თანამდებობების - სახელობის დაუფლება წარმოადგენდა. მიზნის მისაღწევად ფეოდალური საგვარეულოები ერთმანეთში თანხმდებოდნენ, მეფის ირგვლივ დაჯგუფებებს ქმნიდნენ და ყველანაირად ცდილობდნენ მეფეზე ზემოქმედება მოეხდინათ. იშვიათი არ იყო, როდესაც დიდებული სამეფო კარზე რამდენიმე მნიშვნელოვან თანამდებობას ერთდროულად ფლობდა. დიდგვაროვნები ცდილობდნენ, რომ მეფისაგან მიღებული მაღალი თანამდებობები მემკვიდრეობით გადაეცათ.

თამარის გამეფებისთანავე დიდებულთა ყველაზე გავლენიანი დაჯგუფება საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის მიქაელ მორიანის ძის გარშემო დაირაზმა. მათ ახალგაზრდა მეფისაგან შედარებით დაბალი წარმომავლობის პირების ამირსპასალარ-მანდატურთუხუცესის წარმოშობით ყივჩაყი ყუბასარისა და მსახურთუხუცესი აფრიდონის გადაყენება მოითხოვეს. აფრიდონი და ყუბასარი ამ უმაღლეს სამოხელეო თანამდებობებზე გიორგი III-ის მიერ 1177 წ-ის დემანს აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ იყვნენ დანიშნულნი. დიდგვაროვანთა ამავე დაჯგუფებას ქვეყნის მმართველობაზე კონტროლის დაწესების მიზნით, მთავრობის მეთაურის ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის ანტონ გლონისათვის გადაყენება და ამ თანამდებობის მიქაელ კათალიკოსისათვის გადაცემა მოინდომა. მეფე იძულებული შეიქმნა დიდებულთა ყველა ეს მოთხოვნა დაეკმაყოფილებინა. აფრიდონი და ყუბასარი თანამდებობებიდან გადააყენეს, ხოლო კათალიკოს-პატრიარქი მიქაელი იმავე დროს ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესად გახდა. მიქაელი ამასთანავე მაწყვრელიც (აწყურის ეპისკოპოსი) იყო. ასე რომ, ის საქართველოს ფაქტობრივ მმართველად გადაიქცა.

მაღლ მეჭურჭლეთუხუცესის ყუთლუ-არსლანის მეთაურობით თავისი მოთხოვნა დიდებულთა მეორე

ნაწილმაც წამოაყენა. ამ ტიპის მოთხოვნა აქამდე სრულიად უცხო იყო საქართველოსთვის. როგორც ვიცით, სამეფო დარბაზი - მეფის საათათბირო ორგანო - ქვეყნის უმთავრესი საკითხების გადასაწყვეტად სამეფო სასახლეში მეფის სურვილით იკრიბებოდა. დიდებულთა ეს ნაწილი კი, დარბაზის რეგულარულად მოწვევისაკენ მიისწრაფოდა. ამის მიღწევა მხოლოდ მაშინ იქნებოდა შესაძლებელი, თუ დარბაზი ცალკე შენობაში შეიკრებოდა. ამიტომაც უნდა დასდის უმთავრესი მოთხოვნა დარბაზისთვის მეფის სასახლიდან ცალკე, ისინი ველზე საციცალური კარვის დადგმა იყო. კარავში შეკრებილნი უმთავრეს საკანონმდებლო ფუნქციას თავის ხელში აიღებდნენ. ეს კი, ძირითადად, ეხებოდა საშინაო პოლიტიკის ისეთ უმნიშვნელოვანეს საკითხებზე გადაწყვეტილებების გამოტანას, როგორიც იყო სახელმწიფოს უმაღლეს თანამდებობებზე დანიშვნა-მოხსნა, ქონების, მამულების, შემოსავლების წყალბაზა-ბოძება თუ შერისხვა-ჩამორთმევა და სხვ. თავის დადგენილებას კარავში შეკრებილნი მეფეს აცნობებდნენ. მათი გადაწყვეტილება კანონის ძალას მეფის თანხმობის შემდეგ შეიძენდა. ცხადია, ეს მეფის ხელისუფლების შეზღუდვას გამოიწვევდა. მას ფაქტობრივად კარვის გადაწყვეტილების შესრულებაც რჩებოდა. ეს თანამედროვეებსაც მშვენივრად ესმოდათ. ამიტომაც ამოიბნა აღმართებული თამარის მემკვიდრე: ყოველივე ეს ზომ „პატარონის (თამარის) ხელმწიფობის (ე. ი. შეუზღუდავი ხელისუფლების) დასასრულს ნიშნავდა“. ყუთლუ-არსლანის დასი ფაქტობრივად პარლამენტის მსგავსი დაწესებულების ჩამოყალიბებას მოითხოვდა. ასეთი წოდებული-წარმომადგენლობითი საკანონმდებლო დაწესებულებების შექმნა დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ დაიწყო.

თამარის ბრძანებით, ყუთლუ-არსლანი შეიყრეს. სამეფო კარი ფიქრობდა, რომ ამით მოძრაობას ბოლოს მოუღებდა. შედეგად საწინააღმდეგო აღმოჩნდა. ყუთლუ-არსლანის მიმდევრებმა ერთმანეთს ერთგულება შეჰფიცეს და თავიანთი მეთაურის განთავისუფლება მოითხოვეს. თუ არა და ისინი მეფის სასახლეზე გალაშქრებითაც კი იმუქრებოდნენ. თამარმა შეამოხივებთან მოსალაპარაკებლად ორი წარჩინებული მანდილოსანი, ქართლის ერისთავი-ერისთავის რატი სურამელი და დედა ზუაშაქ ცოქალი და კრავაი ჯაყელი გააგზავნა. საქმე მორიგებით დასრულდა. ყუთლუ-არსლანი გაანთავისუფლეს. ამბოხებულებმა „კარვის“ შექმნაზე უარი თქვეს, სამაგიეროდ, სამეფო დარბაზის უფლებები მნიშვნელოვნად გაუარსოვლეს. ახლა უკვე მეფე უმაღლეს თანამდებობის პირებს დიდებულთა „თანადგომითა და ერთნებაობით“ ნიშნავდა.

თამარს ასეთი დათმობა დროებითად მიაჩნდა. თავისი პოზიციების შედარებით განმტკიცების შემდეგ, მეფემ ქვეყნის მთელი მმართველობის ხელში აიღება და უზომოდ აღზევებული მიქაელის საკათალიკოსო ტახტიდან გადააყენება განიზრახა. ამისთვის მან გიორგი III-ის ხანაში ჯერ კიდევ მიქაელამდე კათალიკოსყოფილი და იმჟამად იერუსალიმის მონასტერში მყოფი, ნიკოლოზ გელაძერის-ბე საქართველოში მოიხმო, საეკლესიო კრება მოიწვია და მიქაელის გადაყენებას შეეცადა. დიდი მცდელობისდა მიუხედავად მეფის სურვილი განუხორციელებელი დარჩა. კრებამ ცალკეული უღირსი ეპისკოპოსები კი გადააყენა, მაგრამ მიქაელს ეერაფერი დააკლო. ამგვარად, დიდგვაროვანთა ის დაჯგუფება, რომელსაც მიქაელ კათალიკოსი ეყრდნობოდა, მეფისათვის დაუძლეველი გამოდგა. მიქაელმა კათალიკოს-პატრიარქობა და ჭკონდიდელ-მწიგნობართუხუცესობა გარდაცვალებამდე შეინარჩუნა.

როდესაც საეკლესიო კრებამ საეკლესიო საკითხების განხილვა დაასრულა, დარბაზში საერო დიდებულები შემოვიდნენ და თამარისათვის მეუღლის მოკვანის საკითხი დააყენეს. ეს საკითხი ძალიან უმნიშვნელოვანი იყო: ქვეყანას ტახტის მემკვიდრე, ლაშქარს კი წინამძღოლი სჭირდებოდა. დიდებულებს მიქაელ კათალიკოს-პატრიარქის მეთაურობით, საქმრო თამარის უკითხავად ჰყავდათ შერჩეული. კავკასიის გადღამა, კავკასიელი ტომების, ოსებისა და ყოვანაყოფი ქვეყნების ჩრდილოეთით როგორც ვიცით, რუსეთი იყო გადაჭიმული, რომელიც იმჟამად მრავალ სამთავროდ იყო დაშლილი. მათ შორის ყველაზე დიდი და ძლიერი ვლადიმირ-სუზდალის სამთავრო იყო. მას ბოგოლუბსკები განაგებდნენ. ქართველ დიდებულებს თამარის საქმროდ სწორედ ვლადიმირ-სუზდალის გარდაცვლილი მთავრის ანდრია ბოგოლუბსკის ვაჟი და ახალი მთავრის ვსევოლოდის ძმისწული იური უნდოდა, რომელიც იმჟამად ბიძას გამოქცეული თავს ყოვანაყობთან აფარებდა. იურის პირადი თვისებებით არაყენი დაინტერესებულა. ისე კი იური დიდებულებს ყოველ მხრივ აკმაყოფილებდა: ის იყო საერთო საგვარეულოდან, გარკვეულად წარმოსადგევი, აზოვანი და კარგი მეომარი, რაც იმის იმედს იძლეოდა, რომ საქართველოს ახლო მომავალში კეთილშობილი წარმოშობის, ჯანმრთელი ტახტის მემკვიდრე გაუწინდებოდა, ხოლო ჯერს კარგი წინამძღოლი ეყოლებოდა. ამავე დროს იური ბოგოლუბსკი საკუთარი ქვეყნიდან გამოძევებული უფლისწული იყო. შესაბამისად, საქართველოში ის ყოველმხრივ დამოკიდებული იქნებოდა როგორც თამარ მეფეზე, ისე იმ დიდებულებზე, რომლებმაც ის საქართველოში ჩამოიყვანეს. ბედნიერი თანხვედრა

იყო ისიც, რომ ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად იური სარწმუნოებით ქრისტიანი იყო. ქრისტიანი უფლისწულები კი საქართველოს მეზობელ ქვეყნებში არც თუ ისე იოლად მოიძებნებოდა. დიდი წინააღმდეგობის მიუხედავად, თამარი იძულებული გახდა ამ მისთვის არასასურველ ქორწინებას დასთანხმებოდა. მაშინ დიდებულებმა ყოჩაყათში სასწრაფოდ დიდ-ვაჭარი ზანქან ზორაბაძელი გააზანეს და იური ბოგოლუბსკი საქართველოში ჩამოიყვანეს. იურის ქართველები „გიორგი რუსს“ ან უბრალოდ „რუსს“ ეძახდნენ. მატიაშელები ის ზოგჯერ „უბედურ რუსადაც“ მოიხსენიება. თამარის და გიორგი რუსის ქორწილი 1185 წლის გაზაფხულზე მოხდა.

მაღე ხლათის სულთანის სუქმან II გარდაიცვალა. მას შემკვიდრე არ დარჩენია. შაჰ-არმენის (ხლათის სასულთნო) მეგვიდწილობისათვის ბრძოლაში საქართველოც ჩაება. ამ ბრძოლაში საქართველო პირველად შეეჯახა აიუბიანთა ეგვიპტის სახელმწიფოს.

აიუბიანთა დინასტიის დამაარსებელი ქურთი სალაჰ ად-დინი (1171-1200) იყო, რომელიც ევროპაში ხალადინის სახელითაა ცნობილი. მან 1171 წელს დაამხო ეგვიპტეში, ჩვენთვის უკვე ცნობილი, ფატიმიანთა დინასტია და მოკლე ხანში ეგვიპტე მახლობელი აღმოსავლეთის უმსხვილეს სახელმწიფოდ გადააქცია. ჩრდილოეთით აიუბიანთა ეგვიპტე რუმის და ხლათის სასულთნოებს გაუშვებოდა. 1183 წ. სალადინმა დაიპყრო სირია და მის უდიდეს ქალაქებს დამასკოსა და ჰალეპოს დაეპატრონა. ხლათის სულთნის გარდაცვალებამ სალადინს ჩრდილოეთ მესოპოტამიაში მოუსწრო, როდესაც ის ქალაქ მოსულს ლაშქარავდა. მან ქალაქს ალყა მოხსნა და შაჰ-არმენთა სამფლობელოსაკენ დაიძრა. სალადინი ქალაქ ხლათს მიადგა. საქართველოს საზღვრებთან ეგვიპტის სულთნის ასე ახლოს მისულით შემოთვალა საქართველოს სამეფო კარმა თავისი სამხედრო სიძლიერის დემონსტრირება გადაწყვიტა. მოეწყო დიდი ლაშქრობა, რომელსაც გიორგი რუსი ეღვა სათავეში. ქართველებმა დაარბიეს ხლათის სასულთნოზე დაქვემდებარებული საქართველოსთან მოსაზღვრე მხარეები: კარის (ყარსის) და კარნთიორის (არზრუმის) მიდამოები. ხლათის სასულთნოს ჩრდილოეთ საზღვრებზე საქართველოს გააქტიურებამ სალადინი შეაფიქრია. მან საქართველოში ელჩები გამოაგზავნა და თამარ მეფეს ურჩია ხლათის საქმეებში არ ჩაერეოდა. მიუხედავად ამისა, სალადინის ლაშქარში მყოფი სირიისა და სხვა მხარეების თურქი ამირები არზრუმის ამირას მეთაურობით საქართველოში შემოიჭრნენ და შავშეთ-კლარჯეთის რბევა დაიწყეს. ქართველებმა იმ მხარეთა ერისთავების გუზან ტაოელისა და ბოცო ჯაყეთის მეთაურობით თურქები სასტიკად დაამარცხეს და საქართველოს საზღვრებიდან გააძევეს.

ქართველებს იმჟამად სალადინთან დადებული შეთანხმება არ დაურღვევიათ და ხლათის სასულთნოში არ შეჭრილან, სამაგიეროდ მათ ისარგებლეს სალადინისა და სამხრეთ კავკასიაში მისი ძლიერი მეტოქის რანისა და ადარბადაგანის ათაბაგის დაპირისპირებით და რამდენჯერმე დალაშქრეს ელდიგუზიანთა სამფლობელო, მოარბიეს გელაქუნის ტბის, დვინის, განძისა და განძის ქვემოთ მდებარე მხარეები ბელაქანამდე.

1186 წ-ს მიქაელ კათალიკოსი გარდაიცვალა. ეს დიდებულთა იმ დაჯგუფებისათვის, რომელთა ინტერესებსაც მიქაელი წარმოადგენდა, დიდი დანაკლისი იყო. თამარმა ამით ისარგებლა და ხელისუფლების სადავეებს მთლიანად დაეუფლა. მან საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქად თავისი ერთგული თეოდორე აარჩევინა, ხოლო მთავრობის მეთაურად ანუ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესად ანტონ გლორისთავის-ძე დააბრუნა, რომელიც იმჟამად კლარჯეთში, მისივე აშენებულ მონასტერში იმყოფებოდა. ამის შემდეგ თამარმა მთელი მთავრობა გადაახალისა. ამირსპასალარად სარგის მხარბაძელი დანიშნა, ჭიბაერს მანდატურთუხუცესობა უბოძა, კახაბერ ვარდანის-ძეს - მეჭურჭლეთუხუცესობა, გარან დადიანს - მსახურთუხუცესობა, მარუშინი - ჩუხარეხობა (მეფის პირადი დაცვის უფროსი), ხოლო გამრეკელ-თორელს - ამილახვრობა (მეჭიბნებთუხუცესობა ანუ სამეფო საჯინიბოს უფროსობა).

ხელმწიფოს კარის ანუ ცენტრალური ხელისუფლების უმაღლეს მოხელეთა გარდა მემატიანემ იმავე ხანის პროვინციის გამგებელთა ანუ ერისთავთ-ერისთავთა სიაც შემოგვინახა: სვანთა ერისთავთ-ერისთავი ბარამ ვარდანის ძე იყო, რაჭისა და თაკვერის-~~კახაბერ~~ კახაბერის ძე, აფხაზეთის - ოთალო შარვაშიშ-ძე, ცხუმის - მანანელის ძე, ოდიშის - ბეღან (ბედიან) დადიანი, ქართლის ერისთავი - რატი სურამელი, კახეთის - ბაკურ-ყმა მაგანის ძე, პერეთის ერისთავი - ასათ გრიგოლის ძე, სამცხის ერისთავი - ბოცო ჯაყელი.

ამ დროისათვის თამარისთვის აშკარა გახდა, რომ გიორგი რუსთან ცოლქმრული ცხოვრების გაგრძელება მას აღარ ძალუძდა. საქართველოს მეფისათვის და საერთოდ საქართველოს სამეფო კარისათვის აუტანელი აღმოჩნდა ის ცხოვრების წილი, რომელსაც გიორგი იყო ჩვეული. მემატიანე

მოვეითხრობს, რომ მას ჰქონდა მძიმე სიმთვრალე, რომლის დროსაც ის შეურაცხყოფას აყენებდა მეფე თამარს, ცემა და აწამებდა სასახლის მოხელეებს. განსაკუთრებით დამაღონებელი სამეფო კარისათვის იყო ის, რომ ამ ხნის განმავლობაში თამარს მემკვიდრე არ გაუჩნდა. მიქაელ კათალიკოსის გარდაცვალებამ, რომელიც გიორგი რუსის თამარის ქმარად მოყვანის მოთავე იყო, გიორგის სამეფო კარზე მძლავრი დასაყრდენი გამოაცალა. ასეთ ვითარებაში თამარმა სამეფო დარბაზისა და ახლად არჩეული პატრიარქისაგან ქმართან განქორწინების ნება ითხოვა. გიორგი რუსისადმი თამარის მიერ წაყენებული უმთავრესი ბრალდება ცოლქმრული ღალატი იყო. „თუმცა საღმრთო სჯული გვასწავლის, რომ არ უნდა გამოვდეთ პირველ საწოლს, - მიმართა თამარ მეფემ მისი განქორწინების შესახებ განაჩენის გამოსატანად შეკრებილ დარბაზს - მაგრამ მოთმენა იმისა, ვინც თვით არ იცავს თავის საწოლს წმინდად, ჩვენგან არ ეგების, ვინაიდან ის შემაგნებელია ღმრთის ტაძრის“. ამის შემდეგ თამარმა გიორგის შემდეგი სიტყვებით მიმართა: „მე არ ძალმიძს მრუდე ხის ჩრდილის გასწორება, ამიტომ უბრალოდ დაუფეროთავე იმ მტვერს, რომელიც ამეკრო გეგან“. დარბაზმა და კათალიკოსმა თამარ მეფეს ქმართან გაშორების ნება დართო. ამის შემდეგ გიორგი დიდი ქონებით და პატივით, ზღვით კონსტანტინოპოლში გაამგზავნეს. ცოტა ხნის შემდეგ თამარმა მეორედ იქორწინა ის უფლისწულზე ღავით სოსლანზე, რომელიც საქართველოში მისივე მამიდის, რუსუდანის კარზე იყო აღზრდილი.

საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ღავით სოსლანი მამით ოსთა მეფეთა ეფრემიანთა საგვარეულოს ეკუთვნოდა, ხოლო დედის მხრივ კი - ბაგრატიონთა საგვარეულოს. მაინცდათ, რომ ის იყო ბაგრატ IV-ის ნახევარძმის დემეტრეს შთამომავალი.

2. საქართველო XII ს-ის 90-იან წლებში.

1191 წ. საქართველოში თამარის წინააღმდეგ აჯანყებამ იფეთქა, რომელიც გიორგი რუსის დაბრუნებას ისახავდა მიზნად. საქმე ისაა, რომ თამარის ხელისუფლების გაძლიერების შემდეგ, სამეფო კარზე თანდათანობით დაწინაურდნენ ღავით აღმამეწებლისა და მისი მემკვიდრეების ხანაში საქართველოს სამეფოს შემადგენლობაში შემოსული მხარეების - ქვემო ქართლის და კახეთ-პერსიის დიდი ფეოდალური საგვარეულოები. ამის გამო თავს დაჩაგრულად მიიჩნევდნენ ყოფილი აფხაზთა სამეფოსა (დასავლეთ საქართველო) და ქართველთა სამეფოს (ზემო ქართლი) ძირძველი ფეოდალური სახლები, ვინაიდან, როგორც გვასწავს, ამ სამეფოთა გაერთიანებამ ჩაუყარა საფუძველი ერთიან საქართველოს. ამიტომ ისინი დაუკავშირდნენ იმჟამად კონსტანტინოპოლიდან არზრუმში სალთუიანების კარზე მყოფ გიორგი რუსს და ის საქართველოში მოიწვიეს. „გიორგი რუსი საქართველოში ტაო-კლარჯეთიდან შემოვიდა. მის მხარეს თითქმის ყველა მესხი დიდებული გადავიდა, პირველ რიგში ტაო-კლარჯეთის ერისთავთ-ერისთავი გუზანი და სამცხის ჰასანლარი ბოცო ჯაყელი. ერთხმად მიეზრნენ გიორგი რუსს დასავლეთ საქართველოს დიდებულები. მსახურთუხუცესი ვარდან დადიანი მის დასახმარებლად სპეციალურად გეგუთში ჩავიდა და მთელი დასავლეთ საქართველოს ლაშქარი შეკრიბა. გიორგი რუსი გეგუთში ჩამოიყვანეს და სამეფო ტახტზე დასვეს. „ვიინ და ვისი ტახტის მემკვიდრე დაჯდა და ვითიანთა ტახტზე“! შენიშნავს ამ ამბებით განცდილებული ქართველი მემკვიდრე.

საქართველოს მეფეს გვერდით ჰერეთ-კახეთისა და შიდა და ქვემო ქართლის დიდებულები ამოუდგნენ. თამარი თავდაპირველად აჯანყებულებთან მოლაპარაკებას შეეცადა, მაგრამ თავიანთ ძალებში დარწმუნებული მებაბოზე დიდებულები მეფეს მოლაპარაკებაზე არ დასთანხმდნენ და თბილისისაკენ დაიძრნენ. თამარის მომხრეებსა და აჯანყებულებს შორის გადამწყვეტი ბრძოლა შიდა ქართლში გაიმართა. აჯანყებულები დაპარებულდნენ, იარაღი დაყარეს და უვნებლობის ფიცის მიღების შემდეგ, თამარს თავისი ყოფილი ქმარი და საქართველოს ტახტის მამიებელი გიორგი რუსი გადასცეს. თამარმა აჯანყებულები შეიწყალა და გიორგი რუსიც უვნებლად კვლავ კონსტანტინოპოლში გააძევა. ამის შემდეგ იური ბოგოლუბსკი კიდევ ერთხელ შეეცადა საქართველოში დაბრუნებას. ამჯერად ის აღარადაგანის ათაბაგთან მივიდა და მისი დახმარებით ჰერეთში შემოიჭრა. აქ ბედის მამიებელი იური ბოგოლუბსკი ხორნაბუჯელმა საღირ მახატლის-ძემ მცირე ლაშქრით დაამარცხა. ამის შემდეგ მისი ასავლ-დასავალი უცნობია.

გიორგი რუსის მომხრეთა დამარცხების შემდეგ, საქართველოში მრავალწლიანი შინა კრიზისი საბოლოოდ დასრულდა. სამეფო ხელისუფლებას საშუალება მიეცა ძირითადი ყურადღება საგარეო საქმეებისათვის დაეთმო. საქართველოს საგარეო პოლიტიკის მთავარ ამოცანას თურქ-სელჩუკთა ბატონობისაგან რაც შეიძლება მეტი სომხური და საერთოდ ქრისტიანული მიწების განთავისუფლება წარმოადგენდა.

ამასობაში ეგვიპტის ხულთანი სალადინი კიდევ უფრო გაძლიერდა. 1187 წ. მან ჯერ კიდევ ჯვარისონთა პირველი ლაშქრობის დროს დაარსებული იერუსალიმის სამეფო დაამარცხა და ქალაქი

მიჩილ ლომეული, ფილიპ II, ფილიპის ბაჰამოსა

ინგლისის მეფე რიჩარდ ლომეულმა (1189-1199) მეფობის დიდი ნაწილი ჯეკარონულ ლაშქრობაში და საფრანგეთში გაატარა. საღებ შემკვლერობით ინგლისზე უფრო დიდ ტერიტორიას ფლობდა. ჯეკარონული ლაშქრობის დროს რიჩარდმა დაიპყრო კვიპროსი და პალესტინაში ციხე-სიმაგრე ააგო.

საფრანგეთის მეფე ფილიპ II აგუსტის (1180-1123) ხანაში საფრანგეთმა დიდ წარმატებას მიაღწია და ინგლისის მეფეების მფლობელობაში მყოფი ფრანგული მიწების დიდი ნაწილი დაიბრუნა. III ჯეკარონული ლაშქრობის დროს ფილიპ II რიჩარდ ლომეულს წაეჩხუბა და საფრანგეთში დაბრუნდა.

ფრიდრიხ I ბაბაროსა (1152-1190) იყო გერმანელი ზღვის საღვთო რომის იმპერიის მმართველი. მის დროს გერმანიამ დიდ სიძლიერეს მიაღწია. ცნობილია, რომ ჯეკარონულ ლაშქრობაში მძიმე ფრიდრიხ I ბუღგარეთში, პეტრიწონის მონასტრის ახლოს, ქალაქ ფილიპოპოლში გაჩერდა და იქ პეტრიწონის მონასტრის წინამძღვარს შეხვდა. ამ შეხვედრისას ის ქართველი ბერების მეშვეობით საქართველოშიან ურთიერთობის დამყარებას შეეცადა. ფრიდრიხ ბაბაროსამ პალესტინაშივე ვერ მიაღწია. ის მცირე ზაიმა ერთ-ერთი მღინარის გადაღახვისას დაიხრჩო.

ჯეკარონაში III ლაშქრობა საბოლოოდ მაინც წარუმატებლად დასრულდა. რიჩარდ ლომეულმა სალადინთან მხოლოდ ევროპული პილიგრიმების იერუსალიმში ჩასვლის უფლებას მიაღწია.

ლამა

„ლამა აფსარათა ფნითა ბრწყინვალეს და მანათობელს ნიშნავს“ - აღნიშნავს „ქართ-ლის ცხოვრების“ ერთ-ერთი მინაწერი. მართლაც, ადრეურ-ჩრეტებულ ენებში ალამარი მანათობელს ნიშნავს.

ხედა. აბუ ბექრის ძმა ამირ. მირმან ფაქლავანი კი, შარვანში გაიქცა და შარვან-შაჰს ჩაესიდა. აბუ-ბექრი ახლა შარვანის რბევას მოჰყვა. შარვანი, როგორც ვიცით, საქართველოს ყმადნაფიცო ქვეყანა იყო. შარვან-შაჰები კი, საქართველოს სამეფო სახლის ახლო ნათესავეები. ამიტომ შარვან-შაჰმა დახმარება თამარ მეფეს თხოვა. მანაც არ დააყოვნა და 1193 წ. რანში ილაშქრა. ამ პერიოდში თამარს ის იყო უფროსი შვილი გიორგი, იგივე ლაშა-გიორგი, შეეძინა. ამიტომ ქართულმა ლაშქარმა ეს ლაშქრობა ტახტის მემკვიდრის დაბადებას მიუძღვნა. ქართველებმა რანის ქვეყანა, მათ შორის ბარდავის მხარე დააპირეს და დიდძალი ტყეითა და ნადავლით დაბრუნდნენ სამშობლოში. ერთი წლის შემდეგ თამარს და დაავთს კიდევ ერთი შვილი - რუსუდანი გაუჩნდათ.

საქართველო მარტო მარბოლით ლაშქრობით აბუ-ბექრის წინააღმდეგ ბრძოლის დასრულებას არ აპირებდა და უფრო მნიშვნელოვანი ბრძოლისათვის ემზადებოდა. აბუ-ბექრმა დასწრება ატოვებინა. ის 1195 წ. თვითონ შემოიჭრა საქართველოს საზღვრებში. საქართველოს წინააღმდეგ მიმართულ ამ ომს აბუ-ბექრმა იმთავითვე საღვთო ომის სახე მისცა. ამისთვის მან წინასწარ მუსლიმთა სულიერი მეთაურის ბაღდადის ხალიფას მხარდაჭერა მოიპოვა. თამარ მეფემ აბუ-ბექრის წინააღმდეგ გაერთიანებული სამეფოს მთელი ლაშქარი გამოყვანა. ქართული ფეოდალური ლაშქრის გარდა ბრძოლაში შარვან-

იერუსალიმშიც აიღო. მის ხელთ აღმოჩნდა ქრისტიანთა ისეთი წმინდა რელიკვია, როგორიც იყო „ძელი ცხოვრებისა“. ეგვიპტის სულთნის მიერ იერუსალიმის დაპყრობამ მთელი ქრისტიანული სამყარო შეაძრწუნა. ინგლისის მეფე რიჩარდ ლომეული, საფრანგეთის მეფე ფილიპ II და გერმანიის იმპერატორი ფრიდრიხ ბარბაროსა სათავეში ჩაუდგნენ ჯეკარონაში III ლაშქრობას. ჯეკარონები 1189 წ. პალესტინისაკენ გაემართნენ. ისინი ამავე დროს „ძელი ცხოვრებისა“ დაბრუნების თაობაზე სალადინთან მოლაპარაკებას აგრძელებდნენ. რიჩარდ ლომეული მზად იყო ზავი დაედო ეგვიპტის სულთანთან, თუ ის წმინდა ჯვარს მას გადასცემდა. ამ ჯვარის გამოსახსნელად საგანგებო ელჩობა ეგვიპტის სულთნის კარზე ბიზანტიამაც გააგზავნა. საქართველო ამ დროს აღმოსავლეთის უძლიერესი ქრისტიანული ქვეყანა იყო და ქრისტიანთა ამ უძვირფასესი რელიკვიის მუსლიმთაგან გამოხსნის პრეტენზია მასაც გააჩნდა. 1192 წელს თამარმა სულთანს ელჩობა აასლა და მას საქართველოსათვის წმინდა ჯვრის გადაცემის საფასურად ორასი ასისი ოქროს დინარი შესთავაზა, რაც იმ დროისათვის უზარმაზარ თანხას წარმოადგენდა. ამავე დროს ქართველი ელჩები ეგვიპტის სულთანს იმ უფლებების დადასტურებას თხოვდნენ, რომელიც ეგვიპტელთა მიერ იერუსალიმის დაპყრობამდე საქართველოს პალესტინაში და, კერძოდ, იერუსალიმში გააჩნდა. სულთანმა წმინდა ჯვრის ქართველთათვის გადაცემაზე უარი განაცხადა, მაგრამ მათ დაუდასტურა უფლებები პალესტინასა და იერუსალიმში არსებულ ქართულ მონასტრებზე. ამ დროიდან მოიპოვეს ქართველებმა უდიდესი პრივილეგია: ყოველგვარი გადასახადის გარეშე შესულიყვნენ იერუსალიმში. „ისინი შემოდინა წმინდა ქალაქში გაშლილი დროშებით და არავის უხდინა ხარკს“ - ასე აღწერს ქართველ მლოცველთა იერუსალიმში შესვლას XIII ს-ის პალესტინის ერთ-ერთი კათოლიკე ეპისკოპოსი ჟაკ დევიტრი.

1191 წ. ადარბადაგანის ათაბაგი ყიზილ-არსლანი გარდაიცვალა და მის ძმისშვილებს შორის ათაბაგის ტახტისათვის შინაომი გაჩაღდა. გამარჯვება აბუ-ბექრს ტახტისათვის შინაომი გაჩაღდა. გამარჯვება აბუ-ბექრს ტახტისათვის შინაომი გაჩაღდა. გამარჯვება აბუ-ბექრს ტახტისათვის შინაომი გაჩაღდა.

შაპი და მისი სიძე ფაქლავანი, აგრეთვე საქართველოს ჩრდილო კავკასიელი ყმადნაფიცები თუ მოკავშირეები - ვიგნაგები, ოსები ... იღებდნენ მონაწილეობას. ბრძოლა მოხდა შამქორის ახლოს 1195 წლის 1 ივნისს. ქართველთა ლაშქარს დავით სოსლანი ხელმძღვანელობდა. ბრძოლა ქართველების ბრწყინვალე გამარჯვებით დასრულდა. მათ დიდი ალაფი ჩაუვარდათ ხელთ. ქართული ჯარის ერთ-ერთი ხარდული შალვა ახალციხელი სალიფას დროშას დაიწვია, რომელიც შემდეგ თამარმა ზახულის ღვთისმშობლის ხატს შესწირა. ქართველებმა 12 ათასი ტყვე, გარდა ამისა, ოცი ათასი ცხენი, თხუთმეტი ათასი აქლემი, შვიდი ათასი ჯორი და ორმოცი ავაზა იგდეს ხელთ. მცირეფასეულობასა და ოქროულობას ხომ თელა არ ჰქონდა. მეორე დღეს დავით სოსლანს ქალაქ შამქორის მოსახლეობა ეახლა და ქალაქის გასაღები გადასცა.

გამარჯვებული ქართველები განძამი შევიდნენ და აქ ფაქლავანი გაამთავრეს. სამწუხაროდ, განძამი მისი მმართველობა მხოლოდ 22 დღე გაგრძელდა. აბუ-ბექრმა თავისი ძმა ფაქლავანი მოაწამვლინა და ქალაქ განძას ხელახლა დაუფლა. ამის შემდეგ ქართველებმა აბუ-ბექრის წინააღმდეგ რამდენჯერმე ილაშქრეს, მაგრამ განძის აღება ვერ შეძლეს, თუმცა ქალაქი ნახევრადი და რანის სხვა მრავალი ქალაქი დაიჭირეს და ზარკიც დაადეს.

აღარადაგანის ათაბაგის დამარცხების შემდეგ, ანისის მმართველ შადადიანებს ძლიერი მფარველი აღარ ჰყავდათ, მით უფრო, რომ ზღათის სასულთნოც დასუსტებული იყო და საქართველოს ანისისათვის ბრძოლაში მეტოქეობას ვერ გაუწევდა. ამით ისარგებლა თამარ მეფემ, 1199 წ. ანისში შადადიანთა მმართველობა დაამხო და ანისი საქართველოს საბოლოოდ შემოიერთა.

ანისის აღების შემდეგ დღის წესრიგში არზრუმის საამიროს სომხური მიწების საკითხი დადგა. აქ საქართველო მცირე აზიის დიდ სელჩუკურ სახელმწიფოს, რუმის სასულთნოს შეეჯახა.

3. საქართველო წინა აზიის ერთ-ერთი უდიდესი სახელმწიფო

ჯერ კიდევ 1193 წელს ქართველები არზრუმისა და კარის საამიროებში შეიჭრნენ. იმჯერად მათ კარის აღება ვერ შეძლეს, მაგრამ იქ მუსლიმთა ბატონობა ძალზე შეარყიეს. ამ დროს საქართველოს ლაშქარი არზრუმის ციხე-ქალაქის კედელთანაც გამოჩნდა. საქართველომ ამ ლაშქრობებით სურვილი გამოამჟღავნა თავისი კონტროლი დაეწესებინა იმ მოყოლილ მნიშვნელობის სავაჭრო-საქარაუვო გზაზე, რომელიც აღარადაგანის ქალაქ თავრიზიდან ანისის, კარისა და არზრუმის გავლით ტრაპიზონისკენ მიემართებოდა. ამავე გზაზე გაბატონებას და არზრუმზე და კარზე კონტროლის დაწესებას რუმის სასულთნოც ფიქრობდა. ამიტომ საქართველოსა და რუმის სასულთნოს შორის შეტაკება გარდაუვალი იყო. იმჟამად რუმის სულთნის კილიჩ არსლანის გარდაცვალების შემდეგ მის მემკვიდრეებს შორის ტახტისათვის შინა ომი მძვინვარებდა, ამიტომ რუმის სასულთნოს საქართველოსათვის არ ეცალა. შინა ომში რუმს ად-დინმა გაიმარჯვა. ამასობაში 1199 წ., როგორც ვნახეთ, საქართველომ ანისი შემოიერთა, ხოლო 1202 წ. კარის ქვეყანასაც დაუფლა, თუმცა საკუთრივ კარის ციხე-ქალაქის აღყამ კიდევ რამდენიმე წელს გასტანა. ასე რომ ქართველების ხელში აღნიშნული სავაჭრო გზის მნიშვნელოვანი მონაკვეთი აღმოჩნდა. რუმს ად-დინმა გადაწყვიტა, რომ შემდგომი მოვლენებისათვის დაესწრო და საქართველოზე სალაშქროდ გაემზადა.

1201 წ. საქართველოზე გამოლაშქრების წინ რუმს ად-დინმა არზრუმში ბოლო მოუღო სალთუკიანთა დინასტიას და იქ ამირად თავისი ძმა დასვა. ამით არზრუმის საამირო რუმის სასულთნოზე დამოკიდებულ ქვეყნად იქცა. ამის შემდეგ რუმს ად-დინი უზარმაზარი ლაშქრით ზასიანში დაბანაკდა. ბასიანიდან რუმის სულთანმა მოციქულის (ელჩის) ხელით საქართველოს მეფეს მუქარით აღსავსე წერილი გამოუშვა: „... ყველა ქალი რევენია, - წერილმა გათავსებულელი რუმს ად-დინი თამარს - შენ ქართველებისთვის გიბრძანებია ზხალი აიღონ მუსლიმთა დასახოცად ... აწ ვაგზავნი მთელ ჩემ მხედრობას, რათა დავხოცო შენი ქვეყნის ყველა მამაკაცი, იმათ გარდა ვინც წინ შემეგებება, თავყვანს ცემს ჩემს კარავს, ქრისტეს ჯვარს ჩემს წინაშე დალეწავს და მუჰამედს აღიარებს“. მოციქულმა თავისი მბრძანებლის წერილი უშუალოდ თამარ მეფეს გადასცა და თან სულთნის დანაბარები დაუმატა: „თუ თქვენი მეფე დატოვებს თავის სჯულს, მას ჩვენი სულთანი ცოლად შეირთავს, თუ არა და ზარკად დაისვაში“. ამ ლიტყვებმა ზაქარია ამირსპასალარი ისე აღაშფოთა, რომ მან ელჩს სახეში სილა გააწნა და გონება დააკარგვინა. როდესაც მოციქული გონს მოვიდა, ამირსპასალარმა მას განუცხადა: „მოციქული რომ არ იყო, ამ უღირსი სიტყვებისათვის პირველად ენის და შემდეგ კი თავის მოკვეთა იქნებოდა შენთვის კანონიერი სასჯელი ... ეს წერილი მიაღწეო რუმს ად-დინს და უთხარი: „ჩვენ მზათ ვართ წინ შესაგებებლად და საომრად, სამართალი კი ღმერთმა ქნას“. ქართველებმა დიპლომატიური ეტიკეტი ბოლომდე დაიცვეს. სულთნის ელჩი უხვად დაასაჩუქრეს და „მწვავე პასუხით“ უკანვე გააგზავნეს.

თამარ მეფის ბრძანებით, ჯავახეთში მალე „ნიკოფსით დარუხანდამდის“ საქართველოს მთელი მხედრობა შეიკრიბა. თამარმა ლაშქარი ვარძიის ღვთისმშობელს შეავედრა და ღვთის სოსლანს საქართველოს დროშა გადასცა. ქართველები ისე სწრაფად მძლავრდნენ ბასიანში დაბანაკებულ რუქ ად-დინს, რომ ეს სელჩუკების სრულიად მოულოდნელი აღმოჩნდა. ბრძოლა 1202 წლის 27 ივლისს გაიმართა. თავდაპირველმა დაბნეულობამ სელჩუკებს მალე გაუარა და სწრაფად მოეწყვნენ საბრძოლველად. დაიწყო სასტიკი ომი. ცენტრში მდგომ ქართველ მხედართმთავრებს: ივანე მხარგრძელს, ზაქარია გაგელს, შალვა და ივანე ახალციხელებს, თაყაიდან თმოგველს და სხვებს ცხენები გამოუკლეს. ამის მნახველი მოწინავე ლაშქარი თითქმის გასაქცევად გაეშალა. მაშინ მხედართმთავრებმა ცხენები აღარ მოითხოვეს და ქვეითად გააგრძელეს ბრძოლა. მოლაშქერებმა მხედართმთავრები ქვეითად მებრძოლი რომ დანახეს, „თავი სასიკვდილოდ გასწირეს“, თვითონაც ჩამოქვეითდნენ და მხედართმთავრებს გვერდში ამოუდგნენ. სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლა გაიმართა. წინასწარ ჩაფიქრებული გეგმის თანახმად, დანარჩენმა ქართულმა მხედრობამ ღვთის სოსლანისა და ზაქარიას მხარგრძელის მეთაურობით მტერს ფლანგებიდან დაარტყა, რამაც სელჩუკთა რიგებში სრული არეულობა შემოიტანა. სიმრავლით „ტყუათ მსგავსი ლაშქარი ერთბაშად გაიქცა“. მაშინ ქვეითად მებრძოლი ქართველებიც ცხენებს შემოასხდნენ და რუქ ად-დინის ლაშქარს დაედევნენ. რუქ ად-დინმა და მისმა ძმამ არზრუმის ციხე-სიმაგრეს შეაფარეს თავი. სელჩუკთა დიდი ნაწილი ბრძოლაში გაწყდა. ქართველებმა იმდენი ტყვე იგდეს ხელთ, რომ ერთ ბოლაშქრეს საღლით გადაბმული რამდენიმე ათეული ტყვე მოჰყავდა. ქართველებს ძალზე მცირე დანაკლისი ჰქონდათ, მემამულის სიტყვით, ბრძოლაში „ორცერთი კარგი, მეფისთვის ცნობილი კაცი არ მომკვდარა“. საქართველოს ლაშქარს მტრის მთელი ბანაკი დარჩა. ოქრო-ვერცხლთან, თვალმარაგალიტთან; ძვირფას კარვებთან და ჭურჭელთან ერთად თვლა არ ჰქონდა ცხენების, ჯორების თუ აქლემების რიცხვს. ხელში ჩაგარდნილი აურაცხელი სომედიდრიდან მაინც განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია იმჟამად აღმოსავლურ სამყაროში ცნობილი სომედიდრიდან წიგნი – კარაბადინი, რომელიც ჭყონდიდელ-მცირეგობართუხუცესის ბრძანებით, მაშინვე ითარგმნა ქართულად.

კაპაბადინი

„კარაბადინი“ ძველ საქართველოში სამკურნალო წიგნების საერთო სახელწოდება იყო. დღემდე შესწავლილ და გამოცემულ კარაბადინებს შორის უძველესია XI ს-ის „უსწორო კარაბადინი“.

ბასიანთან გამარჯვების შემდეგ საქართველოს ლაშქარმა 1203 წ. ადარბადაგანის (აზერბაიჯანის) საათაბაგოს წინააღმდეგ ილაშქრა და ისტორიული სომხების კიდევ ერთი უმნიშვნელოვანესი ქალაქი ღვინი დაიკავა. ამის შემდეგ ადარბადაგანის და ირანის მიწების რბევამ საქართველოს მხრივ სისტემატური

ზასიათი მიიღო, რაც პირველ რიგში მიზნად ისახავდა ახალ საეკტრო გზებზე კონტროლის დაწესებას. რუქ ად-დინზე გამარჯვების შემდეგ საქართველო ბიზანტიის საშინაო საქმეებშიც ჩაერია. ამ დროს იმპერატორს ანგელოსთა საგარეო ურთიერთობების წარმომადგენელი ალექსი III განაგებდა, რომელმაც 1195 წელს თავისი ძმა ისაკი ჩამოაგდო ტახტიდან და დააბრძოლა. ანგელოსები ბიზანტიის საიმპერატორო ტახტზე 1185 წელს მომხდარი გადატრიალების შედეგად ავიდნენ, როდესაც მათ ტახტიდან კომნენოსთა უკანასკნელი წარმომადგენელი, გიორგი III-ის მამიდაშვილი და მასთან კარზე სტუმრად ნამყოფი, ჩვენთვის უკვე ნაცნობი ანდრონიკე კომნენოსის ჩამოაგდეს. ბიზანტიიდან გამოქცეული ანდრონიკეს შვილები, ძმები ღვთიით და ალექსი თამარმა შეიფარა. კომნენოსების ბიზანტიის ტახტიდან ჩამოგდება საქართველოს მეფეზე ძალზე მტკივნეულად აღიქვა, ვინაიდან კომნენოსები მისი ახლო ნათესავები იყვნენ. ამ ნათესაობით საქართველოს სამეფო კარი ძალზე ამაყობდა და თამარი კომნენოსებისათვის ტახტის დაბრუნებაში ხელშეწყობის სურვილს არ მალავდა. ამან საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობები ძალიან დაძაბა.

თამარის კარზე დროაღირო ჩამოდიოდნენ საქართველოს გარეთ არსებული ქართული მონასტრების ბერები. თხზილი მათ დიდ შემწევობას უწყევდა. საქართველოდან შეწირულობის სახით გაგზავნილი ეს ქონება საქართველოში მყოფ ქართულ მონასტრებს და ქართველ ბერებს შმარდებოდა. ბიზანტიის კეისარმა ალექსი ანგელოსმა საქართველოდან თავ-თავიანთ მონასტრებში მიმავალ საჩუქრებთ დატვირთულ ქართველ ბერებს თამარის მიერ ნაბოძები „დიდძალი ოქრო“ ჩამოართვა. ეს აშკარად საქართველოს სამეფო კარის წინააღმდეგ მიმართული მტრული მოქმედება იყო და საქართველოს პასუხმაც არ დააყოვნა. უპირველეს ყოვლისა, თამარმა ბერებს ბიზანტიის კეისრის მიერ ჩამოართმეული ქონების სანაცვლოდ კიდევ უფრო მეტი სიმდიდრე გაუგზავნა. ამავე დროს საქართველოს ხელისუფლებამ კეისრის ეს საქციელი საბაბად გამოიყენა და ბიზანტიის კეისრის ტახტზე კომნენოსების აღდგენა

გადაწყვიტა. ამ მიზნით, თამარმა 1203 წ-ის დასაწყისში მასთან თავშეფარებულ დავითს და ალექსის დასავლეთ საქართველოს ლაშქარი გაატანა და კონსტანტინოპოლისაკენ გაგზავნა. ქართველთა ლაშქარმა მოკლე ხანში აიღო თითქმის მთელი სამხრეთ შავიზღვისპირეთი: ლაზეთი, ჭანეთი, ქალაქები ტრაპეზუნტი, კერასუნტი, კოტიორა, საშუნე, სინოპე... ალექსი კომნენოსი ტრაპეზუნტში დამკვიდრდა დასაფუძვლილ ჩაყარა ტრაპიზონის იმპერიას. როგორც ეხედვით, ეს იმპერია საქართველოს სამხედრო დახმარების წყალობით შეიქმნა.

უფროსი ძმა დავით კომნენოსი ამასობაში კონსტანტინოპოლისაკენ გაემართა. მაგრამ კონსტანტინოპოლი ამ დროისათვის, 1204 წლის მარტში ჯვაროსნებმა თავიანთი IV ლაშქრობის დროს დაიპყრეს და „ლათინთა იმპერია“ დააარსეს. იმედოვნებდა ბიზანტიის იმპერიის ტერიტორიაზე კიდევ რამდენიმე სახელმწიფო, მათ შორის ნიკეის იმპერია წარმოიშვა. დავით კომნენოსი მასთან ბრძოლაში დამარცხდა და სინოპში გამაგრდა, სადაც ის რამდენიმე წლის შემდეგ რუმის სულთანმა დაატყვევა.

ანისის და ღვინის შემოერთებისა და კარის ქვეყნის ძირითადად დაკავების შემდეგ, საქართველო ხლათის სასულთნოს უშუალოდ გაუმეზობლდა. დღის წესრიგში დადგა ვანის ტბის ირგვლივ მდებარე ისტორიული სომხეთის მიწების შემოერთება. ამ მიზნით, 1204-1207 წლებში საქართველოს ლაშქარმა ხლათის სასულთნოს ჩრდილოეთით მხარე, მდინარე არაქსის მარჯვენა სანაპირო მრავალჯერ მოარბია. ხლათის სასულთნო ფრიად დასუსტებული იყო და ქართულ ლაშქარს დიდ წინააღმდეგობას ვერ უწევდა, მაინც იმუშადა უფრო მეტი წარმატების მიღწევა ვერ მოხერხდა, რადგანაც ზურგში ჯერ კიდევ აუღლებელი კარის ციხე-ქალაქი იდგა. გაჭიანურებული ალყით თვით თამარი დაინტერესდა. მან ციხე-სიმაგრის ასაღებად დავით სოსლანის მეთაურობით დამატებითი ლაშქარი გაგზავნა, თითონ ჯავახეთში ჩავიდა და ქართულ ლაშქარს კარის აღება მკაცრად მოითხოვა. მაშინ ქართველები გადაწყვიტეს შეტევაზე გადავიდნენ. მათ, უპირველეს ყოვლისა, ციხე-ქალაქს სასმელი წყალი მოსწყვიტეს. უწყლოდ დარჩენილი ციხე-ქალაქის მოსახლეობამ დანებება გადაწყვიტა, მაგრამ მათ ლაშქარის მიერ ქალაქის დარბევა აშინებდათ. ამიტომ მოქალაქეებმა დავით სოსლანს თხოვეს, რომ ციხე-ქალაქს თვით თამარს ჩაეებარებინა. მაშინ 1207 წ. იანვარში თამარი ჯავახეთიდან ტახტის მემკვიდრე ლაშა-გიორგისთან ერთად კარის ციხე-სიმაგრესთან მივიდა, ქალაქის კლიტეები ჩაიბარა და მოქალაქეებს აღუთქვა, რომ ის კარის ციხე ქალაქს

ამ სახელმწიფოს სახელწოდება მისი დედაქალაქის ტრაპიზონის სახელის მიხედვით შეერქვა, რომელიც საუკუნეთა მანძილზე შავიზღვისპირეთის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სავაჭრო ქალაქი იყო. ტრაპიზონის იმპერიას საქართველოს სამხრეთით ზღვის ვიწრო ზოლი ეკავა, რომელიც უძველესი ხანიდან ქართული მოღვმის, კოლხებით, ლაზებით და ჭანებით იყო დასახლებული. ამიტომ მას ბიზანტიელი ავტორები ხშირად კოლხიდას, კოლხთა და ლაზთა ქვეყნად უწოდებენ. ხილო ტრაპიზონის იმპერიის დაზომა მთავარი. კოლხიდის მეფედ მოიხსენიებენ. ტრაპიზონის იმპერიას მთელი მისი არსებობის მანძილზე კომნენოსთა დინასტია განაგებდა. ამ სახელმწიფოს მჭიდრო პოლიტიკურ-ეკონომიკური ურთიერთობა ჰქონდა საქართველოსთან და ხშირად საქართველოს ხელმწიფის კარის ზეგავლენას განიცდიდა. ტრაპიზონის იმპერიამ, როგორც ენახეთ, 1461 წლამდე იარსება.

ქუჩაზისათა IV ლაშქრობა

ჯვაროსანთა IV ლაშქრობის ინიციატორი რომის პაპი ინოკენტი III იყო. თავდაპირველად, 1202 წ. ჯვაროსნები ვენეციაში შეიკრიბნენ. ისინი ვენეციის სულთნის წინააღმდეგ გალაშქრებას და იერუსალიმის აღებას ფიქრობდნენ. გარკვეული დროის შემდეგ ჯვაროსნები კონსტანტინოპოლში აღმოჩნდნენ. ამ მათთან ტახტისად ჩამოგდებული კეისრის ისაქი ვაქი ალექსი ანგელოსი გამოცხადდა დიდი ანაზღაურების ფასად მამის ტახტზე დაბრუნება სთხოვა. ქალაქ-სამხელეოსის ვენეციის დოქმატ (მმართველი) დანდლომ, რომელიც ჯვაროსნებს გეგმით აზარებდა, მათ ალექსი ანგელოსის დახმარება და ჯერ კონსტანტინოპოლისაკენ გალაშქრება ურჩია. ვენეციის დოქმატს და საერთოდ ვენეციელებს კონსტანტინოპოლის დიდი სიძულვილი ჰქონდათ. ამ ქალაქში 1184 წ. იტალიელების მასობრივი დარბევა მოხდა, რამაც მრავალი ვენეციელის სიცოცხლე და ქონება შეიწირა. დანდალის რჩევით, ჯვაროსნებმა თავიანთი თავდაპირველი გეგმა შეცვალეს და კონსტანტინოპოლისაკენ გაემართნენ. მათ ისაქი ანგელოსი ტახტზე დააბრუნეს. ამის შემდეგ ჯვაროსნებმა დაპირებული გასამრჯელო მოითხოვეს. როგორც დანაშაულები თანაზ დროულად ვერ მიიღეს, მათ კონსტანტინოპოლი იერიშით აიღეს და აქ თავიანთი მმართველობა დაამყარეს. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ დანდალი, რომელიც იმხანად დრბად მოხუცებული და უსინათლო იყო, პირადად იღებდა მონაწილეობას სამხედრო მოქმედებებში. კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ ის ბიზანტიის დედაქალაქში დარჩა და რამდენიმე წლის შემდეგ ერთ-ერთი შეტაკებაში დაიღუპა. ჯვაროსანთა მიერ დარბევაში „ლათინთა იმპერიამ“ 1261 წლამდე იარსება. 1261 წ. ნიკეის იმპერატორმა მიხეილ VIII პალეოლოგოსმა კონსტანტინოპოლი დაიკავა და ბიზანტიის იმპერია აღადგინა. პალეოლოგოები ბიზანტიის იმპერიას მის დაცემის ხანად, 1453 წლამდე განაგებდნენ.

სამართაოდ თავის რომელიმე მოხელეს არ გადასცემდა და მოქალაქეთა სურვილის შესაბამისად, სამეფოდ დაიჭერდა. კარის აღების შემდეგ შაჰ-არმენმა სახელმწიფოზე დაუყოვნებლივ გალაშქრება ვერ მოხერხდა, რადგან მოულოდნელად იმავე 1207 წ. დავით სოსლანი გარდაიცვალა. თანაც საქართველო გარკვეული ხნით ჩრდილოეთ ირანსა და ზორასანში (აღმოსავლეთ ირანი) ლაშქრობებით აღმოჩნდა დაკავებული.

იმ დროს როდესაც თამარ მეფე და მთელი სამეფო კარი გეგუთის სასახლეში იმყოფებოდა, ადარბადაგანი ერთ-ერთი ქალაქის არდებილის სულთანმა დრო იხელთა, საქართველოში შემოიჭრა და ადგარმა დილთი ანის დაესხა თავს. ამ მოულოდნელმა თავდასხმამ უამრავი ადამიანი შეიწირა, მარტო ეკლესიაში სელჩუკებმა თორმეტი ათასი მორწმუნე განგმირეს მახვილით და დიდი ნაღავლითა და ტყვეებით დატვირთულნი გაბრუნდნენ უკან. საქართველოს სამეფო კარმა არდებილის სულთნის საგანგებო დასუბა გადაწვევითა. ქართულმა ლაშქარმა სწრაფად გაათარა ჩრდილოეთ ირანი და ყურბან ბაირამის დილას, რომელიც მუსლიმთა დიდი მარხვის, იგივე რამაზანის დასასრულს მოასწავებს, ქალაქ არდებილში შეიჭრა. სულთანმა მოკლეს, ხოლო მისი ცოლ-შვილი დაატყვევეს. სამწუხაროდ, შორისძიების გრძნობა ქართულ ლაშქარში იმდენად დიდი აღმოჩნდა, რომ მათ თავი ვერ შეიპყრეს და ანისის ტაძარში დახოცილ ქრისტიანთა ნაცვლად თორმეტი ათასი მუსლიმი არდებილის მეჩეთებში გამოასალმეს სიცოცხლეს. ამის შემდეგ დიდი ნაღავლითა და ტყვეებით დატვირთული ლაშქარი სამშობლოში გამობრუნდა.

მაღა საქართველოს სამეფო კარმა არდებილზე ბევრად შორს, აღმოსავლეთ სპარსეთის - ზორასანის დალაშქრება გადაწყვიტა. საქმე ისაა, რომ იმხანად საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან ახალი მტერი, ზორეზმის სახელმწიფო დაემუქრა. ზორეზმი სელჩუკთა სახელმწიფოს ერთ-ერთი განაპირა, უკიდურეს აღმოსავლეთით მდებარე მხარე იყო. სანამ საქართველო ადარბადაგანის ათაბაგთან და ზლათის სულთანთან სომხეთის მიწების განთავისუფლებითა და შემოერთებით იყო დაკავებული, ზორეზმის შაჰებმა სელჩუკთა სახელმწიფოს დასუსტებით ისარგებლეს და XII-XIII სს-ის მიჯნაზე მთელი შუა აზია და აღმოსავლეთ ირანი იგივე ზორასანი თავის ძალაუფლების ქვეშ გააერთიანეს, შემდეგ კი ირანის დანარჩენი ნაწილიც დაიქვემდებარეს. ზორეზმ-შაჰები თავს სელჩუკ სულთანთა მემკვიდრეებად თვლიდნენ და სამხრეთ კავკასიის დაუფლებაზე ოცნებობდნენ. ეს ზორეზმსა და საქართველოს შორის სამხედრო დაპირისპირებას გარდაუვალს ხდიდა. ზორეზმ-შაჰები მუსლიმთა ქართველებსაგან „დაცვას“ იჩემებდნენ და, უპირველეს ყოვლისა, საქართველოს დაქვემდებარებაში მყოფ მუსლიმურ სახელმწიფოებს საქართველოსაგან განდგომისა და ზორეზმისადმი დამორჩილებისაკენ მოუწოდებდნენ. ასეთ ვითარებაში საქართველოს სამეფო კარმა ზორასანში გალაშქრება გადაწყვიტა. მიზანი ჩრდილოეთ ირანისა და ზორასანის მორბევა და ამით ზორეზმ-შაჰისთვის, ისევე როგორც საკუთარი ყმადნაფიცი მუსლიმური ქვეყნებისათვის საქართველოს სამხედრო სიძლიერის დემონსტრირება იყო. რათა „ცნან ყოველთა სპათა აღმოსავლეთისათა ძალა და თიხზნე ჩუენი“- ასე გვისხნის შემატანე ამ ლაშქრობის მიზანს.

შემოდგომის პირს მთელი საქართველოს ლაშქარი თბილისში მეფის წინაშე შეიკრიბა. მეფემ მოლაშქრეები გარძიის ძლეთისმშობელს შეავედრა და გორგასლიან-დავითიანი დროშა გადასცა. ქართველები ადარბადაგანში შეიჭრნენ აილეს ქალაქები მარანდა, თავერიზი, მიანე, ზენჯანი, ყაზვინი. აქედან კასპიის ზღვისკენ დაემშენნენ და მის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროსთან მდებარე ქალაქ გურგანსაც დაეუფლნენ. ეს იყო ყველაზე შორეული წერტილი, სადამდეც ქართულ ლაშქარს ოდესმე მიუღწია. ამიტომ გასაგებია ის ზეიმი და დიდება, რომლითაც ძლევამოსილად დაბრუნებულ მხედრობას თამარ მეფე და მთელი საქართველო დასცხდა.

ამასობაში ზლათის სასულთნოსათვის ბრძოლაში საქართველომ ინიციატივა ხელიდან გაუშვა. ამით იმ ხანისათვის უკვე გარდაცვლილი სალადინის ვაჟმა ეგვიპტის სულთანმა ალ-ადილმა (1200-1218 წწ.) ისარგებლა, რომლისთვისაც საქართველოს სურვილი შაჰ-არმენმა სახელმწიფო შეერთებინა, მიუღებელი იყო. ეგვიპტის სულთანმა საქართველოს სამეფო კარის მიერ დროებით ყურადღების სპარსეთისა და ზორეზმის მიმართულებით გადატანით ისარგებლა და ზლათის სულთნის ტახტზე, რომელიც იმჟამად უმემკვიდრეოდ იყო დარჩენილი, თავისი ვაჟი აიყვანა. ამით ეგვიპტემ ზლათის სასულთნო შეიერთა, თუმცა მისი გამგებელი ეგვიპტელი უფლისწულები კვლავაც „ზლათის სულთნის“ ტიტულს ატარებდნენ. 1209 წლისათვის ქართველებმა ზლათისათვის ბრძოლა კვლავ განაახლეს. ქართული ლაშქარი გამუდმებით არბევდა არაქსის მარჯვენა სანაპიროს ტერიტორიებს. ქალაქ ზლათის სომხური მოსახლეობა აშკარად ქართველთა მხარეზე იყო და ზლათის გამგებელი ეგვიპტელი უფლისწული მათი აჯანყების შიშით ქალაქს ვეღარ ტოვებდა. 1210 წელს ქართველებმა ზლათს ალყა შემოარტყეს და ციხე-ქალაქის აღებას არაფერი უქლდა. ამ დროს შემთხვევით ეგვიპტელებს ტყვედ

ჩაუვარდათ ქართველთა ლაშქრის ერთ-ერთი მხედართმთავარი, ივანე მხარგრძელი. ქართველები იძულებული გახდნენ ეგვიპტესთან ოცდაათწლიანი ზავი დაედოთ. ორივე მხარე დათმობებზე წავიდა: საქართველოსა და ეგვიპტეს შორის საზღვარი მდინარე არაქსზე გავიდა. ამგვარად, ზღაოთის სასულთნოს არაქსის ჩრდილოეთით მდებარე სომხური მიწები საქართველოს ფარგლებში მოექცა. სამაგიეროდ ქართველებმა ეგვიპტეს ოცდაათი წელი ზღაოზე თავდაუსხმელობის პირობა მისცეს. ქართველებმა ივანე მხარგრძელის გამოსასყიდად ასი ათასი ღირანი გაიღეს. ზღაოთის სულთანმა ივანეს ასული თამთა ითხოვა, თანაც მისთვის ქრისტიანობის შენარჩუნების პირობით. ეს კი ივანე მხარგრძელისათვის, რომელიც საქართველოს სამეფო კარზე გამორჩეული, მაგრამ მაინც მხოლოდ მოხელე-დიდებული იყო, არნახულ პატივს წარმოადგენდა. ასე რომ, ივანეს გამოსასყიდად გაღებული ასი ათასი ღირანი, ფაქტობრივად სულთანს მზითვის ანგარიშში გადაეცა. ზღაოთის სულთანმა მის ქვეშევრდომ ქრისტიანთა მდგომარეობა ძალზე გააუმჯობესა. თავის მხრივ ეგვიპტის სულთანმა ადრე თამარ მეფესა და მამა მის სალადინს შორის დაღებული ზელშეკრულებაც განაახლა, რომლის მიხედვით, როგორც ვიცით, ქალაქ იერუსალიმში სალოცავად ჩასული ქართველები გადასახადებს არ იხდიდნენ და ქალაქშიც გაშლილი დროშებით შედიოდნენ. თამთას ქმარი გულის აუადმყოფობით იმავე წელსვე გარდაიცვალა. ამის შემდეგ ზღაოთის მისი ძმა ალ-აშრაფი დაეუფლა, რომელმაც მუსლიმთა შორის გავრცელებული წესის თანახმად, შეირთო თავისი ძმის დაქვრივებული მეუღლე.

ეგვიპტესთან დაზავების შემდეგ ზაქარია მხარგრძელი მალე გარდაიცვალა. ზაქარია მხარგრძელის გარდაცვალების შემდეგ თამარმა საქართველოს ჯარების მხედართმთავრობა ახლა მის ძმას ივანეს უბოძა. მაგრამ ივანემ უპირალოდ ამირსპასალარობა არ მოინდომა. მას სურდა თავისი დამსახურების სანაცვლოდ საქართველოს სამეფო კარზე სრულიად გამორჩეული წოდების ტარება და მეფეს მისთვის ათაბაგობის პატივის ბოძება თხოვა. ათაბაგის თანამდებობა საქართველოს სამეფო კარზე არ არსებობდა, ის სელჩუკთა სახელმწიფოსათვის იყო დამახასიათებელი. სიტყვასიტყვით ის ქართულად „მამა-უფალს“ ნიშნავს. თავისი შინაარსით კი, ძალზე წააგავს ძველ ქართლის სამეფოში არსებულ მეფის მამამხედის ინსტიტუტს. ათაბაგი სელჩუკთა კარზე სულთნის აღმზრდელად, მამად ითვლებოდა და დიდი უფლებებით სარგებლობდა. თამარმა „კეთილად ნამსახურ ყმას“ თხოვნა შეუსრულა და საქართველოს სამეფო კარზე ათაბაგობა უბოძა. ასე გახდა ივანე მხარგრძელი საქართველოს პირველი ათაბაგი.

ამავე ხანებში აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა ერთ ნაწილი - ფხოველები (ხევსურთა და ფშავთა წინაპრები) და დიდოელები (ერთ-ერთი დაღესტნური მოდგმის ტომი) სამეფო ხელისუფლების მორჩილებიდან გამოვიდნენ და ბარის მოსახლეობაზე თავდასხმას, მის „რბევას, ზოცვას და დატყვევებას“ მიჰყვეს ხელი. საერთოდ, მთიელთა ასეთი მარბიელი თავდასხმები საქართველოსათვის უცხო არ იყო. უძველესი დროიდან მთის მოსახლეობა თავისი ეთნიკური წარმოშობისა იუ რელიგიური კუთვნილების მიუხედავად, დროდრო ცდილობდა თავისი ეკონომიკური მდგომარეობა ბარის მოსახლეობის ძარცვის გზით გაეუმჯობესებინა. ამისკენ, უპირველეს ყოვლისა, მათ მაღალმთიანი რეგიონების ბუნებრივი პირობებიდან გამომდინარე დუხჭირი ცხოვრება უბიძგებდა.

თამარმა დიდოელთა და ფხოველთა განდგომა ძალზე სასიფათოდ ჩათვალა და ივანე ათაბაგს მათი სამაგალითოდ დასჯა დააეალა. ივანე მხარგრძელმა მათ წინააღმდეგ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფის ერთგული სხვა მთიელები დარაზმა. ის ჯერის უღელტეხილის აღმოსავლეთით არაგვის ხეობიდან

• ზაქარია და ივანე მხარგრძელები

მეხი ზაქარია და ივანე მხარგრძელები უნიშვნელოვანესი ფიგურები იყვნენ თამარის ხანის საქართველოში. მათ მრავალი წარმატებული ბრძოლა გადიახადეს და საქართველოს ისტორია არაერთი შესანიშნავი გამარჯვებით გაამდიდრეს. მხარგრძელები გასომხებულ ქართულ საგვარეულოს ეკუთვნოდნენ. სომხური ფეოდალური საგვარეულობის დაწინაურება საქართველოს სამეფოს კარზე სომხური მიწების მნიშვნელოვანი ნაწილის საქართველოს სამეფოს შემადგენლობაში შესვლამ განაპირობა.

უშუალოდ მხარგრძელთა აღზევება ორბელთა აჯანყების შემდეგ დაიწყო. ორბელს ივანე ორბელის საგვარეულოს დასჯისა და ამოწყვეტის შემდეგ ვიარაღი III ზაქარია და ივანეს მამასაგის მხარგრძელი დიახლოვა. უკვე თამარის ხანაში საგის მხარგრძელს ამირსპასალარობის პატივი ებოძა. ამის შემდეგ რამდენიმე ათეული წელი საქართველოს ამირსპასალარობა ამ საგვარეულოს წარმომადგენლებს ეძეოდა. ივანე მხარგრძელი მართლმადიდებლობაში გადმოვიდა. ზაქარია მხარგრძელი კი ბოლომდე სომხურ სარწმუნოებაში დარჩა. „იყო სარწმუნოებით ღირსი, მაგრამ ყველა საღმრთო და ცაცური ღირსება გააჩნდა“ - წერს ზაქარია მხარგრძელზე ძველი ქართველ მემკვიდრე.

კავკასიონის მთავარ წყალგამყოფ ქედზე ავიდა, გზა აღმოსავლეთით ქედ-ქედ გააგრძელა და მუამბოხეებს კავკასიონის ქედის ორივე მხრიდან ერთდროულად შეუტია. ფხოველები და დიდოელები იძულებულნი გახდნენ სამეფო გადასახადი ეტვირთად, მეფისათვის მძევლები მიეცათ და მორჩილება აღეთქვათ.

თამარი 1213 წლის 27 იანვარს მძიმე ავადმყოფობის შემდეგ ტაბახმელაში გარდაიცვალა. ქართველ მემკვიდრეთა ცნობით, მისი ცხედარი ჯერ დროებით მცხეთაში დაასვენეს, ხოლო შემდეგ დასავლეთ საქართველოში გადაასვენეს და გელათში, საქართველოს მეფეთა საძვალეში დაკრძალეს. საინტერესოა ვიცოდეთ. ევროპელი ჯვაროსანი რაინდი დე-ბუა ბეზანსონის (საფრანგეთში) არქივის კოპიის საფუძველზე წერილში სხვა ამბებთან ერთად აღნიშნავს, რომ, როგორც მას აცნობეს, თამარის ნეშტს მისი ვაჟი, საქართველოს ახალგაზრდა მეფე იერუსალიმში დასაკრძალად მოასვენებდა. ამ წერილმა დაბადა მოსაზრება იმის შესახებ, რომ თამარ მეფის ნეშტი გიორგი ლაშამ შესაძლოა გელათიდან იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში გადასვენა, რაც ჯერ-ჯერობით არ დასტურდება.

თამარი უდიდესი მეფეა შუა საუკუნეების ქართველ მეფეებს შორის. მისი მმართველობის პერიოდი ქართული ფეოდალური საზოგადოების ისტორიაში ოქროს ხანად უნდა მივიჩნიოთ. არც შემდგომ და არც მანამდე საქართველოს ასეთი სიძლიერისათვის არ მიუღწევია. თამარი უაღრესად ენერგიული, მიზანსწრაფული, ძლიერი და მტკიცე ხასიათის მქონე პიროვნება იყო. ამავე დროს ღიწვინი და მომთმენი. ის ოცდაექვსი წელი სათავეში ედგა წინააზიის ერთ-ერთ უძლიერეს სახელმწიფოს, როგორც იმპერატორსა და საქართველოს სამეფო იყო და თავის ნიჭიერი და უაღრესად გონიერი მმართველობის წყალობით შეძლო თანდათანობით ქვეყნის შიგნით დიდებულ საგვარეულოთა ურთიერთ ქიშპის დაძლევა და ფეოდალური საქართველოს მთელი ძალების ქვეყნის საკეთილდღეოდ წარმართვა. ყოველივე ამას შედეგად მოჰყვა წარმატებები საგარეო პოლიტიკაში - ძლევა მოსილი ლაშქრობები, ტერიტორიის მნიშვნელოვანი მატება, ქვეყნის საერთაშორისო პრესტიჟის ზრდა.

თამარი იყო მომთმენი და მკაცრი თავისი ქვეშევრდომების მიმართ, მაგრამ ამავე დროს წყალობის უხვად გამცემი. მტრების მიმართ სასტიკი, თუმცა არა დაუნდობელი. ის მტრის გასანადგურებლად და დასამარცხებლად ძალ-ღონეს არ ზოგავდა, მაგრამ წაქცეული მტერი მასში სიბრალულის იწყევდა. ამიტომაც იყო, რომ მას სიკვდილით არ დაუსჯია მის წინააღმდეგ აჯანყებული პირებიც კი. წყაროები ერთხმად აღიარებენ მისი მართლმსაჯულების სამართლიანობასა და მიუკერძოებლობას. მოსახლეობის ყველაზე ღარიბი და უპოვარი ნაწილი თამარმა განსაკუთრებული ზრუნვის საგნად აქცია. მათ დასახმარებლად სახელმწიფოს შემოსავლის ერთი მეათედი იყო გამოყოფილი. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ საქართველო ერთ-ერთი პირველი ქვეყანა იყო, რომელშიც მოსახლეობის უღარიბესი ნაწილის დახმარება სახელმწიფოს მზრუნველობის ღონეზე იქნა აყვანილი. თამარი, მემკვიდრის ცნობით, თავისუფალ დროსაც უქმად არ ხარჯავდა. ის სხვადასხვა ქალური ხელსაქმით იყო დაკავებული: ქსოვდა, ქარავდა, კერავდა. შემდეგ თავის ნაწარმს ყიდდა და ამ გზით გამორჩენილ თანხასაც ღარიბებს ახმარდა.

თამარის მეფობის პერიოდში წარმატებული ომების შედეგად ქვეყანაში დიდძალი ქონება დაგროვდა. ამან საშუალება მისცა მეფეს მრავალი ეკლესია თუ ციხე-სიმაგრე აეშენებინა. ქვეყანა ზიდებით, გზებით და არხებით დაიფარა. მათ შორის აღსანიშნავია თამარის ბრძანებით გაყვანილი ისეთი სარწყავი არხები, როგორებიცაა: გარეჯის, სამგორის, ალაზნის. აქედან ალაზნის არხი 119 კმ. სიგრძისა იყო და 53 ათას პექტარს რწყავდა. ის წყალგამტარობით ალაზს თანამედროვე არხს არ ჩამოუვარდებოდ.

თამარის მეფობაში აღმშენებლობითი მოღვაწეობა იმდენად დიდი იყო, რომ ქართველების ცნობიერებაში საქართველოში ციხეების თუ ტაძრების მშენებლობა თამარ მეფის სახელს დაუკავშირდა, ამიტომ მრავალი საუკუნის შემდგომაც ქართველი კაცი საქართველოში მველი ზიდების, არხების, ციხე-სიმაგრეებისა და ტაძრების უდიდეს უმრავლესობას სწორედ თამარ მეფის ხანაში აშენებულად მიიჩნევდა.

თამარი ქართულმა ეკლესიამ წმინდანად შერაცხა. მისი სახელობის დღე პირველი მაისია.)

თამარ მეფის უდიდესი ადგილი უჭირავს ქართულ ზალხურ პოეზიაში. მას შესანიშნავი ოდები უძღვნეს მისმა თანამედროვე დიდმა ქართველმა პოეტებმა. თამარისადმი მიძღვნილი შოთა რუსთაველის უკუდავი „ვეფხისტყაოსანი“.

ნაწევები ჩაბრუნებული

დან

ნაწევები შოთა რუსთაველის
„ვეფხისტყაოსნიდან“

თამარ წმინდა, მკაცრი,
ზმა-ნარნარი, პატივით,
მზე-მცინარი, საჩინარი,
წყალი მქნარი, მომდინარი,
მისთვის ქნარი რა არს? - ქნა
არსი მთქმარი, უმინარი,
ვარდ-შაშვანი, შამ-შაშანი,
ღაწე-მწყარი, შუქ-მშინარი

ნაწევები იოანე მკრეჭელის
„აბღელმეგობრობიდან“

თამარ მეფესა, მტერთ სისხლს მტრებსა,
უკვდავ წყაროსა, ცის სამყაროსა,
სხვათა მძლეველსა, თვით უმძლეველსა,
კისკასად მტრებსა, ტანად საროსა,
მზედ სახოვანსა, თვით ახოვარსა,
ერთგულთა ხსნა, მტერთ უმაროსა,
მზედ მისთვის ეფუ, სული გაქცე,
უფალსა ჩემსა რამც გამყაროსა!

თამარს გაქცეული მეფის სისხლისა ცრემლ-დათხეული,
ეთქვენი ქებანი ვისინი მე არ-ავად გამოჩნეული.
მელნად ვიხმარე გიშრის ტბა და კალმად მე ნა
რსეული,

ვინცა ისმინოს, დაესვას ლახვარი გულსა ხეული.
მიბრძანეს მათად საქებრად თქმა ლექსებისა
ტკბილისა,

ქება წარბთა და წამწამთა, თმათა და ბაგე-
კბილისა,

ბროლ-ბადახშისა თლილისა, მის მიჯრით
მიწვინილისა

გასტეხეს ქვასაცა მაგარსა გრდემლი ტყევისა
ლბილისა....

§ 41. საქართველო გიორგი IV-ის მეფობაში

გიორგი IV, რომელიც საქართველოს ისტორიაში უფრო ლაშა-გიორგის სახელითაა ცნობილი, თამარ მეფემ თანამოსაყდრედ ჯერ კიდევ 12 წლის ასაკში, 1205 წ. გაიხადა. 1210 წ. გაზაფხულზე კი როგორც ჩანს, სრულწლოვანების მიღწევის შემდეგ დედამ მას ფორმალურად ტახტი დაუთმო და თავის სიცოცხლეშივე გაამეფა. ამაზე, უპირველეს ყოვლისა, მეტყველებს ის, რომ 1210 წლიდან საქართველოში ფული უკვე ლაშა-გიორგის სახელზე იჭრება.

თამარ მეფის გარდაცვალების შემდეგ ლაშა გიორგი თავისი სახელგანთქმული დედის მეურვეობიდან განთავისუფლდა და უკვე ფაქტობრივად ერთივროვნული მმართველი გახდა. მისი თანამედროვე მემკვიდრის სიტყვით, ლაშა-გიორგი იყო: „... ღომი ძალითა და უნაკლო გონებითა, ყოველთა კაცთა მოყვარული, როგორც დიდთა ისე მცირეთა, მთავართათვის, მონაზონთა და მღვდელთათვის მათი საკადრისი პატივის მიმგებელი, მშვიდი და ბუნებით განურისხებელი. შვიდი სამეფოს მეფე, მონასაც კი ერთხელ მათარს არ გადაჰყარავდა. მშვილდოსანი და ცხენოსანი გულოვანი (უშიშარი) და მარჯვე, ჯერ კიდევ პატარაობის წამს საკუთარი მკლავით გარდახდილი ომები მისი პაპის პაპის დავითის მიერ გარდახდილი ომებს ტოლს არ უდებდა.... გაჭირვებულთა მსახურსა და მოსამართლეს, მიმხედველს მეტად, ვიდრე ეს მის ასაკს შეესაბამებოდა“. მისი მეფობის ხანა სეპტენბერი ყოფილა ქვეყნისათვის, როგორც სამხედრო თვალსაზრისით, ისე ეკონომიკურად: „ბედნიერი (ბედის მქონე) ლაშქრობითა, ბედნიერი ქვეყნის ნაყოფთა მოსვლისათვის“. მეორე მემკვიდრე ხაზს უსვამს ლაშა გიორგის „ღალ და თვითბუნება“ (თავნება, ჯიუტი) ხასიათს. თანაც მის ამ თავდაჯერებულობას და სილაღეს სწორ ახსნასაც უძებნის: „უფრო იმიტომ იყო ასე გაღალღებული, რომ ყველა მისი მოწინააღმდეგე დაემორჩილებინა კეთილად ხსენებულ და ღმრთის მოყვარე მის დედას და უფოთველად და დწყარებულად დატოვებინა მისთვის თავისი სამეფო, ხოლო ყველა მახლობელი ქვეყანა კი მოხარკედ გაეხადა“.

ლაშა გიორგის გამეფების დროისათვის წინა აზიაში სელჩუკთა იმპერიის დაშლის შემდეგ წარმოქმნილი წერილ-წერილი პოლიტიკური ერთეულების გაერთიანება-გაშლადებისათვის XII-XIII სს-ის მიჯნაზე მიმდინარე სასტიკი ბრძოლა ფაქტობრივად დასრულდა. წინა აზია ძირითადად ოთხ

„ზესახელმწიფოს“ შორის აღმოჩნდა განაწილებული. ისინი ჯერჯერობით შეიძლება ითქვას „ისვენებდნენ“ და ახლო მომავალში ერთმანეთის წინააღმდეგ გადაწყვეტი ომებისათვის ემზადებოდნენ. თითქმის მთელი შუა აზია, ზორასანი და ირანის მნიშვნელოვანი ნაწილი ზორეზმ შაჰს მუჰამედს (1200-1220) ეკავა. აიუბიანთა ეგვიპტის სასულთნო საკუთრივ ეგვიპტის გარდა ფლობდა პალესტინას, სირიას, იორდანას, ჩრდილოეთ შუამდინარეთს და შაჰ-არმენთა ხლათის ქვეყანას. მცირე აზიის უდიდესი ნაწილი ეკავა სელჩუკთა რუმის ანუ იკონიის სასულთნოს. მისი დედაქალაქი იყო კონია, საიდანაც წარმოსდგა კიდეც რუმის სასულთნოს ეს მეორე სახელწოდება.

საქართველომ ლაშა გიორგის მეფობის დასაწყისში წინა აზიის მეოთხე „ზესახელმწიფო“ იყო. სომხეთის უმნიშვნელოვანესი ქალაქები კარი, ანისი და დვინი უშუალოდ საქართველოს საზღვრებში შემოდიოდა. შარვან-შაჰი და დარუბანდის ამირა, ისევე, როგორც ისთა, დურძეკთა, დიდოელთა და ლეკთა გამგებლები საქართველოს ყმადნაფიცები იყვნენ. სამხრეთ დასავლეთით საქართველოს ესაზღვრებოდა მისივე დამხარებით წარმოქმნილი ქრისტიანული ქვეყანა, ტრაპიზონის იმპერია და სომხებით დასახლებული სელჩუკთა არზრუმის ანუ, როგორც მას ჩვენი წინაპრები უწოდებდნენ, კარნუ ქალაქის სამამრო, რომლის სელჩუკი მმართველები საქართველოს უზენაესობას აღიარებდნენ. საქართველოს საზღვარი არზრუმის სამამროსთან ციხე-ქალაქ ოლთისის სამხრეთით გადიოდა, ეგვიპტისა და მის მფლობელობაში მყოფი ხლათის ქვეყნისაგან მას მდინარე არაქსი ჰყოფდა. საქართველოს აღმოსავლეთის საზღვარი თითქმის შარვანის დედაქალაქ შამახიამდე აღწევდა.

საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთით დასუსტებული ადარბადაგანის საათაბაგო ესაზღვრებოდა, რომელიც არასა და ჩრდილოეთ ირანს ანუ აზერბაიჯანს (იგივე ადარბადაგანს) აერთიანებდა. 1210-1225 წწ-ში მას ელდიგუზიანთა საგვარეულოს წარმომადგენელი ათაბაგი უზბეგი ეღვა სათავეში. ელდიგუზიანთა საათაბაგოსთან საქართველოს საზღვარი დვინის სამხრეთით და ტაეუშისა და შამქორის ჩრდილოეთით გადიოდა. ადარბადაგანის საათაბაგოში შემავალი განჯის და ნახჭევანის ქვეყნები საქართველოს მეფეს ხარკს უხდიდნენ. საათაბაგოს დანარჩენი ნაწილი ზორეზმის გავლენის სფერო იყო. როგორც საქართველო, ისე ზორეზმი მთელ საათაბაგოზე აცხადებდნენ პრეტენზიას. ეს ამ ორ ქვეყანას შორის მომავალში ომს გარდაუეცალს ხდიდა.

დიდი იყო საქართველოს ავტორიტეტი მის მეზობელ ქვეყნებში. ეგვიპტის სულთანი ალ-ადილი, რომელიც რუმის სასულთნოს უპირისპირდებოდა, ცდილობდა საქართველოსთან ზავისა და კეთილმეზობლური ურთიერთობის შენარჩუნებას. 1213 წ. ივნისში მან ლაშა-გიორგის ეგვიპტიდან საჩუქრად საილო გამოუგზავნა. არაბ ისტორიკოსთა ცნობით, თბილისში საილოს ჩამოყვანას მოსახლეობის გაოცება და აღფრთოვანება გამოუწვევია. ეგვიპტის სულთანმა მართლაც შეძლო საქართველოსთან მშვიდობის შენარჩუნება.

ლაშა-გიორგი ხლათის შემოერთებისათვის ბრძოლაზე ხელის აღებას არ აპირებდა, მაგრამ ეგვიპტისთან კარგი ურთიერთობის გამო ეს საქმე სამომავლოდ გადადო. იმეამად ქალაქ განამამ საქართველოს ხარკის გადახდა შეუწყვიტა, ამიტომ ლაშა-გიორგიმ პირველ რიგში განამამზე ლაშქრობა ბრძანა, რაც იმავდროულად ათაბაგ უზბეგის წინააღმდეგ მოქმედებას ნიშნავდა. განძის წინააღმდეგ საბრძოლველად დიდი ლაშქარი შეიყარა. ლაშქრობას თვით მეფე ჩაუდგა სათავეში. ქართველებმა ქალაქი ალყა შემოარტყეს. ალყა გაკიანურდა. ერთხელაც, როდესაც ლაშა-გიორგიმ ამირსპასალართან და სხვა სარდლებთან შეუთანხმებლად ოთხათასიანი რაზმით ქალაქის შემოვლა გადაწყვიტა, განძელებმა მეფე იცნეს, ქალაქის კარები გააღეს და ათათასიანი მხედრობა ქართველებს მოულოდნელად დააცხრა თავს. ლაშა-გიორგი კინადამ თავისი და გაუფრთხილებლობის მსხვერპლი შეიქმნა. მეფის რაზმმა იმისთვის, რომ მეფე დატყვევებისაგან ან კიდევ სამარცხვინო გაქცევისაგან ეხსნა, მემკვიდრის სიტყვებით, „თავი სასიკვდილოდ გაწირა“. მოლაშქრეებმა მეფეს შემდეგი სიტყვებით მიმართეს: „ყველაფერი ვიღონებთ, დავდებთ თავს სასიკვდილოდ და არ შევარცხვენთ პირველ ომში შენს მეფობას“. მართლაც, ქართველებმა არნახული ბრძოლა აჩვენეს. განსაკუთრებული გმირობით თავი ისახელეს ახალგაზრდა დიდებულებმა: ბექა ჯაყელმა, ბიბილა გურგელმა, ბოცი ბოცოს ძემ. საქართველოს ახალგაზრდა მეფე თვითონაც წინარეგებში იბრძოდა და უშიშრობის და გმირობის მაგალითს იძლეოდა. განძელებმა ქართველთა თავგანწირულ ბრძოლას ვერ გაუძლეს და უკან ქალაქისკენ მიბრუნდნენ. ქართველებმა მრავალი მოლაშქრე დახოცეს და მრავალი ტყვედ იგდეს. ამის შემდეგ განძელებმა მეფეს ძველებურად ხარკის გადახდა აღუთქვეს, უამრავი ძვირფასეულობა და საჩუქარი მიართვეს და პატიება სთხოვეს. განამამი ლაშქრობა გამარჯვებით დამთავრდა. საქართველომ განძის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე მნიშვნელოვანი ქალაქი შამქორი შემოიერთა. მიუხედავად გამარჯვებისა, ლაშა-გიორგის სამხედრო წესის დარღვევისა და გაუფრთხილებელი საქციელისათვის მთავარსარდლობის წინაშე მობოდიშება მოუხდა. ამ შემთხვევაში თავი იჩინა ლაშა გიორგისა და ივანე ათაბაგის მეთაურობით სამეფო კარის უმაღლეს

მოხელე-დიდებულთა შორის წარმოქმნილმა უთანხმოებამ, რაზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი. ადარბადაგანის ათაბაგის წინააღმდეგ ბრძოლა ამით არ დამთავრებულია. მალე ლაშა გიორგი კვლავ შეიჭრა ათაბაგ უზბეგის სამფლობელოში. ამჯერად მისი შეტევა სივნიეთის სომხური ქვეყნის მუსლიმთაგან განთავისუფლების ისახავდა მიზნად. ქართულმა ლაშქარმა აიღო ოროტნი, ბღენი ... და ქალაქ ნახჭევანის ჩრდილოეთით მდებარე ეს სომხური მხარე საქართველოს შემოუერთა (იხ. რუკა 18).

ადარბადაგანის ათაბაგთან ბრძოლაში მიღწეული ამ წარმატების მიუხედავად, ახალგაზრდა მეფის მმართველობის დასაწყისი ქვეყანაში საშინაო ვითარების გამწვავებით აღინიშნა. ამის მიზეზი იყო ყოველი ახალი მეფის მმართველობის დასაწყისში ფეოდალური ქვეყნისათვის ჩვეული ბრძოლა დიდებულთა სხვადასხვა დაჯგუფებებს შორის ხელისუფლებისა და გავლენის ხელახალი გადანაწილებისათვის. ამჯერად თავი იჩინა ლაშა გიორგისა და ივანე ათაბაგის მეთაურობით სამეფო კარის უმაღლეს მოხელე-დიდებულთა შორის წარმოქმნილმა უთანხმოებამ. გიორგი IV თამარის გარდაცვალების ხანისათვის 19-20 წლის ჭაბუკი იყო. ის ენერგიული, აქტიური საგარეო პოლიტიკისაკენ და ერთპიროვნული მმართველობისაკენ მისწრაფოდა. სამეფო დარბაზსა და დედის ძველ ევზირებს ჭკუას ნაკლებად ეეთხოვოდა. მათი შეხედულებები „ძველმოღურად“ ანუ დროშოჭმულად მიიჩნედა. ახალგაზრდა მეფე ლაშქრობაში თუ ქვეყნის მმართველობაში თავის თანატოლთა და თანამოაზრე ახალგაზრდა დიდებულთა გუნდს ეყრდნობოდა. თამარის მმართველობის ხანაში უზომოდ აღზევებულ მოხელე-დიდებულებს კი სასახლის კარზე თავისი გავლენის დაცარგვა არ სურდათ. ამიტომ ისინი თვით მეფეს და მის ირგვლივ თავმოყრილ ახალგაზრდა თანამოაზრეებს მათთვის სახელის გატეხვისა და ავტორიტეტის შელახვის მიზნით, ლოთობაში, უპასუხისმგებლობასა და აღვირბაზნით, ფუქსივაც ცხოვრობენ სდებდნენ ბრალს. განსაკუთრებით გამწვავდა ურთიერთობა ლაშა გიორგისა და ივანე მხარგრძელს შორის, რომელსაც თამარის მიერ მისთვის სასახლის კარზე ათაბაგობის პატივის მინიჭების შემდეგ, თავი ფაქტობრივად მეფის შემდეგ მეორე კაცად მიიჩნდა. ივანე ათაბაგის მეთაურობით მოხელე-დიდებულთა ძველ ნაწილს და ლაშა გიორგის შორის ურთიერთობა იმდენად დაიძაბა, რომ ივანე ათაბაგი, ვარაუდ გავლელი და სხვები მეფეს სასახლიდან დაეთხოვენ და განაწყენებულები თავიანთ მამულებსა და ციხე-დარბაზებში ჩაიკეტნენ. დიდებულთა განასაკუთრებულ უკმაყოფილებას იწვევდა ის, რომ გიორგი მეფემ მათ თხოვნას ცოლი მოეცინა, რათა ქვეყანას დროულად შემკვიდრე შესძინოდა, ყური არ ათხოვა. კახეთში, ველისციხეში ერთ-ერთ თავის აზნაურთან სტუმრობის დროს ლაშა გიორგის მისი ცოლი შეუყვარდა, ქალი სასახლეში წამოიყვანა და უგვირგვინო ცოლად ჰყავდა. ამ ქალისაგან მას ვაჟი დაეიბა შექმინა. მეფის პოლიტიკით განაწყენებულ მოხელე-დიდებულებს მეფესთან ანგარიშსწორების კარგი საბაბი მიეცათ: კათალიკოსმა, ეპისკოპოსებმა და სასახლის დიდმოხელეებმა მეფეს წესისა და კანონის დაცვა კატეგორიულად მოსთხოვეს. ქმრის სახლიდან თვითნებურად წამოყვანილი ქალი კი ისევ მის ქმარს მიუბრუნეს.

თამარის ხანის სახელმოხვეჭილ მოხელე-დიდებულების დაპირისპირების დაძლევისა და ქვეყნის შიგნით საკუთარი პოლიტიკის გატარებისათვის ლაშა გიორგის საგარეო პოლიტიკაში ახალი დიდი წარმატებები ესაჭიროებოდა, რაც მას ქვეშევრდომთა თვალში დიდ სახელს შესძენდა. ამიტომაც საქართველოს მეფე სიხარულით გამოეხმარა რომის პაპის პონოროუს III-ის მოწოდებას, მონაწილეობა მიეღო იმდამად დაწყებულ რიგით მეხუთე ჯვაროსნულ ლაშქრობაში.

ჯვაროსანთა მეხუთე ლაშქრობა 1217 წ. დაიწყო. ამჯერად ჯვაროსნებმა ეგვიპტის სასულთნოს წინააღმდეგ გაილაშქრეს, ვინაიდან, როგორც ვიცით, იერუსალიმი იმდამად ეგვიპტის სულთანს ეყვრა. 1218 წელს ჯვაროსნები უნგრეთის მეფის მეთაურობით ეგვიპტეში გადასხდნენ და ალყა შემოარტყეს ეგვიპტის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ციხე-ქალაქს დამიეტას. ციხე-ქალაქის აღვის დროს ეგვიპტის სულთანმა ალ-ადილი გარდაიცვალა, მისმა ვაჟმა, ეგვიპტის ახალმა სულთანმა დამიეტას სანაცვლოდ ჯვაროსნებს იერუსალიმის გადაცემა აღუთქვა, მაგრამ უარი მიიღო. მაშინ მან დასახმარებლად თავის ძმებს, დამასკოს გამგებელსა და ივანე მხარგრძელის ასულის თამარს მეუღლეს, ჩვენთვის უკვე ცნობილ ხლათის სულთან ალ-აშრაფს მოუხმო. დამასკოს მმართველმა პალესტინის ციხესიმაგრეები და თვით ქალაქ იერუსალიმის მტკიცე გალავანი დაანგრია, რათა ისინი ჯვაროსნებს ხელში არ ჩაეგდოთ და იქ არ გამაგრებულიყვნენ. ასეთ ვითარებაში იერუსალიმის მოსახლეობამ პანიკა მოიკიდა. ქრისტიანები გარბოდნენ და მუსლიმები მომრეები კი მათ სახლებს ანადგურებდნენ. ამ დროს ქართველთა მონასტრებისა და ბერ-მონაზვნების ინტერესებიც შეილახა. რამაც საქართველოს სამეფო კარის დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია. საქართველოს მეფეს კარგი საბაბი მიეცა ეგვიპტის სასულთნოს წინააღმდეგ ჯვაროსნებს დახმარებოდა. ლაშა გიორგიმაც იერუსალიმსა და პალესტინაში ქართული ქრისტიანული თემის ინტერესების დასაცავად ლაშქრობისათვის მზადება გამოაცხადა. ამასობაში ჯვაროსნებმა 1219 წ. ქალაქ დამიეტა აიღეს. ამ ცნობას საქართველოში დიდი სიხარულით შეხვდნენ. მართლაც, მეხუთე

ჯვაროსნულ ლაშქრობაში მონაწილეობა საქართველოს საგარეო პოლიტიკური მიზნებისათვის მეტად სახარბიელო ჩანდა. ერთი მხრივ, ის საქართველოს მეფეს სახელსა და დიდებას უქადდა, მეორე მხრივ, ევკიპტის სასულთნოს დასუსტება საქართველოს დიდი ხნის ოცნებას – ხლათის ქვეყნისა და შესაბამისად ვანის ტბის ირგვლივ მდებარე უმსხვილესი სომხური საეპარქო ქალაქების შემოერთებას რეალურს ხდიდა.

საქართველოს მეფე ლაშა გიორგი ხლათის გავლით დამასკოზე გალაშქრებას და მის აღებას გეგმავდა. მეფე გიორგის ეს განზრახვა, რა თქმა უნდა, ხლათის გამგებელმა ალა-შრაფმაც კარგად უწყობდა. ამიტომ ის თავისი მძის ევკიპტის სულთნის დასახმარებლად დროულად ვერ გაემგზავრა. ევკიპტში წასვლის შემთხვევაში მას ქართველთა მიერ ხლათის აღება აშინებდა.

სამწუხაროდ, მოულოდნეო ისე განვითარდა, რომ ლაშა გიორგის ჯვაროსნულ ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღების გადადება მოუხდა. სრულიად მოულოდნელად წინა აზიაში ახალი სისტემა დაამკრობელი გამოჩნდა, რომელმაც მოკლე ხანში რეგიონში პოლიტიკური რუკა და ძალთა თანაფარდობა ძირფესვიანად შეცვალა. ეს იყო მონღოლები.

მონღოლები ცენტრალურ აზიაში ჩინეთის საზღვრებთან მომთაბარეობდნენ. მათი ენა თურქულ-ალთაურ ენათა ჯგუფს განეკუთვნება. მონღოლებს, ერთ-ერთი ყველაზე მსხვილი ტომის, თათრების სახელის მიხედვით, მათი თანამედროვე ხალხები „თათრებსაც“ უწოდებდნენ. ასე ეძახდნენ მათ ჩვენი წინაპრებიც. მონღოლები მომთაბარულ-მესაქონლეობას მისდევდნენ. ისინი განსაკუთრებით განთქმულად იყვნენ ცხენების მოშენებით. ცხენების ჯოგებს მონღოლები ჩინეთში ჰყიდნენ. მონღოლები ძირითადად წარმართები იყვნენ. ისინი სხვადასხვა სულებს, განსაკუთრებით კი ცას სცემდნენ თავყვანს. რწმუნა-წარმოდგენების ამ სისტემას „შამანიზმი“ ეწოდება. მონღოლები სხვა რელიგიებსაც იცნობდნენ. ზოგი ტომი ქრისტიანობას (ნესტორიანობას) მისდევდა, ზოგი კი ბუდიზმს. 1206 წ. მონღოლი ტომები შეიკრიბნენ სახალხო კრებაზე – ყურულტაიზე და სახელმწიფოს წარმოქმნა გამოაცხადეს, მონღოლთა ერთიანი სახელმწიფოს პირველ გამგებლად, ყანად კი თემუ-ჩინი აირჩიეს, რომელსაც „ჩინგიზ-ყანი“ ეწოდა. ახლად შექმნილი სახელმწიფოს დედაქალაქი ყარა-ყორუმი გახდა, რომელიც დღევანდელი მონღოლეთისა და ჩინეთის საზღვართან მდებარეობდა. მონღოლური სახელმწიფო იმთავითვე მეზობელი თუ შორეული ხალხების დაპყრობას, მათ გამარცხვას და სამხედროს ისახავდა მიზნად. თავდაპირველად მონღოლებმა თავიანთი აგრესია ჩინეთისაკენ წარმართეს. მათ ჩრდილოეთ ჩინეთში ცინთა სახელმწიფო დაიპყრეს მისი დედაქალაქი იანძინი (დღევანდელი პეკინი) აილეს და გადაბუგეს.

ჩინეთში მონღოლებმა ათთისეს ჩინური სამხედრო ტექნიკა. მათ შორის ლოდსატყორცნი, ქალაქის კედლების მწგრეველი მანქანები. ეს ტექნიკა მათ მშვენივრად გამოიყენეს შუა აზიისა და წინა აზიის ქალაქების აღებისას. ჩინეთს-ყანამ მონღოლთა ლაშქარში უმცარესი დისციპლინა დაამყარა. მან ჯარი ათეულებად, ასეულებად, ათასეულებად და ათათასეულებად დაკავა. მონღოლთა ტომებისა და ქვეყნების იმ ოდენობას, რომელსაც ათათას კაციანი შენაერთის გამოყენება შეეძლო ღუმანი ეწოდებოდა. ღუმანებს მონღოლი დიდებულები – ნოინები ედგნენ სათავეში. მათ ღუმან-ნოინებს ეძახდნენ.

მონღოლებმა სულ რამდენიმე ათეულ წელიწადში დაიმორჩილეს თითქმის მთელი ჩინეთი, შუა აზია, წინა აზიისა და აღმოსავლეთ ევროპის უდიდესი ნაწილი.

მონღოლთა ასეთი არანახული წარმატების მიზეზი მათი სწრაფად მოძრაი ცხენოსანი არმია იყო, რომელიც შესანიშნავი მშვილდოსნობით, და მტკიცე დისციპლინით გამოირჩეოდა. აზიის და ევროპის ქვეყნების, მათ შორის საქართველოს მარცხი მონღოლებთან ბრძოლებში შუა საუკუნეების სახელმწიფოებისათვის დამახასიათებელმა სამხედრო-პოლიტიკურმა სისტემებმაც განაპირობა: მსხვილი ფეოდალების თუ მხოვლე-ამირების მუდმივი დაპირისპირება მეფის ხელისუფლებასთან ასუსტებდა და ქვეყნებს და მონღოლთა წინააღმდეგ ეფექტური ბრძოლისათვის ძალების გაერთიანების საშუალებას არ აძლევდა.

აღსანიშნავია ისიც, რომ წარმართი მონღოლები, რომლებიც მანამდე გაუგონარი სისასტიკით არბევდნენ მუსლიმური ზორეზმის მდიდარ და ხალხმრავალ ქალაქებს, საქართველოში, მათ შესახებ ინფორმაციის სიმწირის გამო, ქრისტიანებად მიაჩნდათ. ამიტომ თავდაპირველად მონღოლთა წარმატებებს სიხარულითაც კი ხვდებოდნენ. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ საქართველოში მონღოლთა პირველი ლაშქრობის შემდეგაც კი ქართული საზოგადოება კარგად აკრთოთიცილობიერებდა მოსალოდნელ საფრთხეს და მონღოლებს ჯერ კიდევ ქრისტიანულ სამყაროს ეკუთვნებდა. აი, რას წერდა რუსულადნი გამეფების შემდეგ რომის პაპს: „ბოროტნი თათარნი შემოვიდნენ ჩვენ ქვეყანაში და დაგვიზოცეს ექვსი ათასი კაცი. ჩვენ მათ არ უფრთხოდით, რადგან ქრისტიანები გვეგონა. როდესაც მივხვდით, რომ კარგი ქრისტიანები არ იყვნენ, მაშინ შევკრიბეთ ყოველი ძალა და წინ აღუდგეთ. ოცდახუთი ათასი კაცი გაუწყვიტეთ, ბევრი დავატყვევეთ და დანარჩენი მათი მხედრობა ჩვენი ქვეყნიდან გვაეპყვეთ“.

მონღოლებმა 1219-1221 წწ-ში შუა აზიაში ხორეზმ-შაჰი მუჰამედი დაამარცხეს და ხორეზმი დაიპყრეს. მათ შუა აზიის უმსხვილესი და უმნიშვნელოვანესი ქალაქები, მათ შორის ბუხარა, სამარყანდი, მერვი და ურგენჩი აიღეს და გაანადგურეს. ხორეზმ-შაჰი მუჰამედი გაიქცა და კასპიის ზღვის ერთ-ერთ კუნძულს შეაფარა თავი. მაშინ ორი მონღოლ საარაღო ჯეგე და სუბუდაი მონღოლთა მბრძანებლის - ჩინგიზ ყაენის დაჯვლებით, დაახლ. 30 ათასიანი ლაშქრით ხორეზმ-შაჰის შესაპყრობად გამოემართა. ჯეგებს და სუბუდაის მუჰამედის შეპყრობის გარდა სპარსეთისა და კავკასიის დათვალიერება-დაზვერვაც ევალებოდათ. მონღოლთა რაზმმა 1220 წლის მიწურულს კასპიის ზღვას სამხრეთიდან შემოურა და შუა აზიიდან სპარსეთსა და ადარბადაგანში შემოიჭრა. აქ მათ ხორეზმ-შაჰის გარდაცვალების ამბავი შეიტყვეს, მაგრამ მძარცველურ-დაზვერვითი ლაშქრობა მაინც გააგრძელეს. 30 ათასიანი შესანიშნავად გაწვრთნილი და ცხოვრების მკაცრ პირობებს ჩვეული დისციპლინირებული მონღოლური ლაშქარი სასტიკი და მრისხანე ძაღლს წარმოადგენდა. მონღოლებმა სპარსეთისა და ადარბადაგანის დიდი და მდიდარი ქალაქები ზედიზედ აიღეს და სასტიკად გაძარცვეს. ამის შემდეგ ისინი ადარბადაგანის დელაქალაქს თავიერს მოადგნენ. ათაბეგმა უზბეგმა მონღოლებს მორჩილება გამოუცხადა და თავი იმით დაიხსნა, რომ მათ დიდი ოდენობით ცხენები, ტანისამოსი და ფული მიართვა. ამის შემდეგ მონღოლები ჩრდილოეთისაკენ დაიძრნენ. მდ. არაქსის გადალახვის შემდეგ დეკემბრის მიწურულში ისინი საქართველოს საზღვრებში აღმოჩნდნენ. საქართველოს სამეფო კარი მტრის მოძრაობას კარგა ხანია თვალს აღევნებდა, ამიტომ მისთვის მონღოლთა საქართველოში შემოჭრა მოულოდნელი არ ყოფილა, მაგრამ მათი სიძლიერე, როგორც ჩანს, ჯეროვნად ვერ შეაფასეს. მონღოლებს საქართველოს საზღვარზე შედარებით მცირერიცხოვანი, 10 ათას კაციანი სასაზღვრო ლაშქარი დახვდა. მიუხედავად ქართველთა მცირერიცხოვნებისა, მათ მტერს ძლიერი ბრძოლა გაუმართა. ეს იყო პირველი სერიოზული წინააღმდეგობა, რომელიც შუა აზიიდან მომავალ მონღოლებს შეხვდათ. ქართველები ბრძოლაში დამარცხდნენ, მაგრამ მონღოლებმაც საქართველოს სიღრმეში ლაშქრობის გაგრძელება იმჯერად ვერ განებდეს და გამოსაზამთრებლად ადარბადაგანში გაბრუნდნენ.

ლაშა გიორგი შეეცადა მონღოლთა წინააღმდეგ თავისი მეზობელი ქვეყნები დაერაზმა. ამ მიზნით, მან ტრაპიზონის იმპერატორს, ათაბაგ უზბეგს და ხლათის გამგებელს ალ-აშრაფს მიმართა. კოალიციური ლაშქრობა გაზაფხულისათვის იყო დაგეგმილი, მაგრამ მოკავშირეები ათაბაგ უზბეგის ერთმა მამულქმა, თურქმა აკუშმა გასცა, რომელმაც მათი გეგმა ჯეგებს და სუბუდაის მოახსენა. მაშინ მონღოლები იანვარში ისევ შემოიჭრნენ საქართველოში და მოულოდნელი თავდასხმით ქართველები კვლავ დაამარცხეს. ამჯერადაც მონღოლები საქართველოში დიდხანს არ დარჩენილან და მალევე უკან გაბრუნდნენ. 1221 წ-ის გაზაფხულისადაც მონღოლები კვლავ შეუდგნენ ადარბადაგანის ქალაქების რბევას. მათ აიღეს ჰამადანი, არდებილი, მარაღა, ნახჭევანი, ბაილქანი, განძა და ყველგან მოსახლეობას არნახული სისასტიკით გაუსწორდნენ.

1221 წლის მიწურულს მონღოლებმა გეზი ისევ საქართველოსაკენ აიღეს. ახლა უკვე ქართველები მათ საგანგებოდ მომზადებულები დახვდნენ. ლაშა გიორგიმ მონღოლთა წინააღმდეგ 60 ათასიანი ლაშქარი გამოიყვანა და მათ მდ. ბერდუჯზე (ახლანდელი ძეგამ-ჩაი აზერბაიჯანში) შეეცადა. სასტიკი ბრძოლა გამართა. მონღოლებმა მათთვის ჩვეულ სურხეს მიმართეს: ზეზუდაი ძირითადი ძალებით ბრძოლაში ჩაება, ჯეგე კი შედარებით მცირე მხედრობით მოფარებულ ადგილას ჩასაფრდა. ბრძოლის დაწყებიდან დიდ დროს არ გაეკლო, რომ სუბუდაიმ ვითომდა დამარცხებულმა, მოწინააღმდეგეს ზურგი აქცია და გაიქცა. ქართველები მტერს დაედევნენ. მაშინ მონღოლთა ჩასაფრებული ნაწილი გამოვიდა და ქართველებს ზურგში დაარტყა. ალაყში მოქცეული მეწინავე ლაშქარი დამარცხდა. მოკლულთა სახით ქართველებმა ექვსიათასი კაცი დაკარგეს, დაღუპულთა შორის იყო მეჭურჭლეთუხუცესი ყვარყვარე ჯაყელის ვაჟი, განძის ბრძოლის ჩვენთვის უკვე ცნობილი გმირი ბექა ჯაყელი.

მეწინავე ლაშქრის დამარცხების ამბავი როცა შეიტყო, ლაშა გიორგი მთელი ლაშქრით მონღოლებისაკენ დაიძრა, მაგრამ მონღოლებმა ბრძოლას თავი აარიდეს და საქართველოს გაეცალნენ. ამიტომ, როგორც რუსუდანის წერილიდან აშკარაა, ქართველები თავს ამ ბრძოლაში გამარჯვებულად მიიჩნევდნენ. მონღოლები ახლა შარვანისაკენ გაემართნენ, აიღეს შარვანის დელაქალაქი შამახია და მოსახლეობა ამოწვეყნეს. ამის შემდეგ ჯეგემ და სუბუდაიმ გაიარეს დაზუბანდი და ჩრდილო კავკასიაში გადავიდნენ. აქ ისინი დასავლეთისაკენ დაიძრნენ. მდ. კალკაზე მათ გზა გადაუღობა რუსთა და ყივჩაყთა გაერთიანებულმა ლაშქარმა. კალკასთან ბრძოლა 1223 წ. მონღოლთა ბრწყინვალე გამარჯვებით დამთავრდა. ამის შემდეგ მონღოლთა ამ ლაშქარმა კასპიის ზღვას ჩრდილოეთიდან მოურა და შუა აზიაში თავიანთ მთავარ ლაშქარს შეუერთდა.

მონღოლთა წელიწადნახევრიანმა თარეშმა წინააზიისა და სამხრეთ კავკასიის მოსახლეობას დიდი რბევა და უბედურება მოუტანა, მაგრამ თანდათან ცხოვრება ჩვეულ კალაპოტს დაუბრუნდა.

საქართველოშიც მონღოლები საბოლოოდ წასულებად მიიჩნიეს და ლაშა გიორგი კელაე ჯვაროსნული ლაშქრობისათვის სამზადისს შეუდგა.

ჯვაროსნებთან საქართველოს კავშირისა და ეგვიპტის წინააღმდეგ მათი ერთობლივი გალაშქრების ჩამოშლის მიზნით, ეგვიპტის სულთანმა საქართველოს სამეფო კართან დამოყვრება გადაწყვიტა. ამ მიზნით, თავისი ძმისათვის ლაშა-გიორგის დის რუსუდანის ხელი ითხოვა. რუსუდანის საქმროდ გამიზნული ეგვიპტის სულთნის ძმა მისი მეორე ძმის ხლათის გამგებლის ალ-აშრაფის მიერ ხლათის ტახტის მემკვიდრედ იყო გამოცხადებული. ეს მომავალში რუსუდანს ხლათის დედოფლობას უქადდა. ამდენად, ლაშა გიორგის ამ ქორწინებაზე დათანხმების შემთხვევაში ხლათი საქართველოს მხრივ აგრესიასთან დაკლებული იქნებოდა. მიუხედავად ეგვიპტის სულთნისა და მისი ძმის ხლათის გამგებლის ალ-აშრაფის მონდომებისა რუსუდანის ქორწინება ეგვიპტელ უფლისწულზე ჩაიშალა. ამის მიზეზი, როგორც ჩანს, საქართველოს მეფის მტკიცე გადაწყვეტილება იყო, მონაწილეობა მიეღო ეგვიპტის წინააღმდეგ ჯვაროსნულ ლაშქრობაში და ხლათის შემოსაერთებლად ბრძოლა განეახლებინა.

ცოტა ხნის შემდეგ რუსუდანის ხელი საქართველოს ყმადნაფიცა შარვანშაჰმა ითხოვა. ლაშა გიორგი ამ ქორწინებას დასთანხმდა და საქმის მოსაგვარებლად 1223 წ. დასაწყისში ბაგაჟანს ჩაივია, მაგრამ ქორწინება არ შედგა. 18 იანვარს ჯერ კიდევ ახალგაზრდა, 30 წლის გიორგი IV მოულოდნელად გარდაიცვალა. გიორგი მეფე გელათში დაკრძალეს. კანონიერი შვილის უყოლობის გამო კი, ტახტზე მისი და რუსუდანი ავიდა.

§ 42. ჯალალ ად-დინის ლაშქრობები საქართველოში

რუსუდანს წინასწარ სამეფოდ არ ზრდიდნენ და არ ამზადებდნენ. ამას არ შეიძლებოდა თავისი უარყოფითი გავლენა არ მოეხდინა ქვეყნის მმართველობაზე საქართველოს ისტორიის ისეთ საპასუხისმგებლო პერიოდში, როგორც XIII ს-ის 20-40-იანი წლები გამოდგა. მით უფრო, რომ რუსუდანს ქვეყნის მართვის ნიჭიც არ აღმოაჩნდა. ლაშა გიორგის ხანაში ერთგვარად დამცრობილი თამარის პერიოდის მოხელე-დიდებულები ისევე აღზევდნენ. ივანე მხარგამელის გავლენა და ძალაუფლება სსახლის კარზე მნიშვნელოვნად გაიზარდა.

1224 წ. იანვარს რუსუდანმა იქორწინა არზრუმის ამირას ეაქზე ღიას ად-დინზე, რომელიც რუსუდანის კარზე არზრუმის ამირას საქართველოს უზენაესობის აღიარების ნიშნად ჰყავდა გამოუშვნილი. წინასწარ ღიას ად-დინმა ქრისტიანობა მიიღო და მოინათლა. ამის შემდეგ მას დიმიტრი ეწოდა. დიმიტრი 17 წლის იყო და, როგორც ჩანს, თავისი ასაკის გამო მან ვერ შეძლო ივანე მხარგამელისა და მისი დასის გავლენის დაძლევა და სამეფო კარზე იმ უფლებების მოპოვება, რაც რუსუდანის ქმარს შეუფერებელია. ამ დინასტიურმა ქორწინებამ გააძლიერა საქართველოს პოლიტიკური გავლენა არზრუმის სამიროზე. ღიას ად-დინის მამამ, არზრუმის ამირამ, მუღის ად-დინ ტოღრულ შაჰმა საქართველოს მეფის მიერ გავზავნილი საპატიო

ღიას ად-დინი

ღიას ად-დინი რუმის სულთნის კილის არსლან II-ის შვილიშვილი და ჩვენთვის უკვე ცნობილი რუმის სულთნის, თამარ მეფის მიერ ბასიანის ბრძოლაში დამარცხებული რუმ ად-დინის ძმისშვილი იყო. ამგვარად, ზედის ირანიის წყალობით, ამ საგვარეულოს წარმომადგენელი მაინც გახდა საქართველოს მეფის, ოღონდ ამჯერად არა თამარის, არამედ რუსუდანის მეუღლე.

სამოსი ჩაიცვა და აღმართა დროშა, რომლის ზემოთაც ჯვარი იყო აღმართული.

ხლათის ქვეყანასა და საქართველოს შორის მდ. არაქსის მარჯვენა სანაპიროზე ეგვიპტეზე დამოკიდებული პატარა სურმარის სამთავრო არსებობდა. მის ამირებსა და ქართველებს შორის 1223 წ. სექტემბერში რამდენიმე შეტაკება მოხდა. რაც საქართველოს სამეფო კარზე ეგვიპტის სასულთნოსთან 30-წლიანი ზავის დარღვევად იქნა აღქმული. ამავე დროს სურმარის მფლობელი მოულოდნელად თავს დაესხა ქალაქ დვინის გამგებელს შალვა ახალციხელს, რომელიც ლაშქრით სურმარის საზღვართან ახლოს იყო დაბანაკებული და ცნობილი ქართველი მხედართმთავარი ტყვედაც კი ჩაიგდო. მაშინ საქართველოს სამეფო კარმა საპროტესტო წერილი გაუგზავნა დამასკოსა და ხლათის გამგებელს, ეგვიპტის სულთნის ძმას, ჩვენთვის უკვე ცნობილ ალ-აშრაფს და შალვა ახალციხელის ტყვეობიდან განთავისუფლება კატეგორიულად მოსთხოვა. ქართველები შვახსენებდნენ ალ-აშრაფს

საქართველოსა და ეგვიპტეს შორის დადებულ ზავს და დასძინდნენ: „თუ ჩვენი შორის ზავი დაიბრუნა, შეგვაცუცობინეთ, რათა ზომები მივიღოთ“. აღ-აშრაფმა დააკმაყოფილა ქართველთა მოთხოვნა: შალვა ახალციხელმა და სხვა ქართველი ტყვეები გაანთავისუფლა და საქართველოსთან ჯერ კიდევ ეგვიპტის სულთან აღ-ადილის ხანაში, 1210 წ. დადებული ზავი კვლავაც განაახლა.

ამასობაში საქართველოს მეფემ რომის პაპის პონორიუს III-ის წერილი მიიღო, რომლითაც რომის პაპი რუსუდანს ჯვაროსნულ ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღებისაკენ მოუწოდებდა. მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობა 1221 წ. ჯვაროსანთა დამარცხებით დამთავრდა, მაგრამ რომის პაპი არ ცხრებოდა და ახალ ლაშქრობას გეგმავდა. 1223 წ. მარტში ქალაქ ფლორენციის (ძველი სახელი ფიორენტინი) საეკლესიო კრებაზე გადაწყდა, რომ ქრისტეს საფლავის გასათავისუფლებლად 1225 წ. ლაშქრობას დაიწყებდა გერმანიის იმპერატორი და სიცოცხლის მეფე ფრიდრიხ II.

რომის პაპის გეგმის თანახმად, ეგვიპტის სასულთნოზე ერთდროულად უნდა შეეციათ ფრიდრიხ II-ს, რომელსაც ხირიაში ვეშებით 10 ათასი ქვეითი და 2 ათასი რაინდი უნდა გადაეყვანა და საქართველოს მეფეს, რომელიც ივანე მხარგრძელის მეთაურობით რომის პაპს 40 ათასიანი მხედრობის გაგზავნას პიირდებოდა. „დიდოდ გაუხარეთ - წერდა რუსუდანი რომის პაპს - როდესაც შევიტყვეთ, რომ შენი ბრძანებით, იმპერატორს (იგულისხმება გერმანიის იმპერატორი და სიცოცხლის მეფე ფრიდრიხ II) მართებს წმინდა ადგილების დასახსენლად ახლა სირიაში გადავივდეს. მოგვწიეთ ჩვენი, თუ როდის უნდა წაიღეს იმპერატორი და ჩვენი გაეგზავნათ ჩვენს მხედართმთავარს ივანეს მთელი ჩვენი ჯარით ქრისტიანების დასახმარებლად, წმინდა საფლავების გასანთავისუფლებლად. მივლენ იქ სადაც მათ უბრძანებთ მოსვლას“.

ჯვაროსნულ ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღებისათვის რომის პაპი შენდობას და ცოდვების მიტევებას აღუთქვამდა რუსუდანს ყველა ქვეშევრდომს და ქართველ ჯვაროსნებს ისეთივე პრივილეგიებს პიირდებოდა, როგორც ლათინებს, ანუ ევროპელ რაინდებს.

საქართველომ და მისმა მეფემ ამჯერადაც ვერ შეძლო ჯვაროსნულ ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღება. ფრიდრიხ II-ის ლაშქრობა 1227 წლამდე გადაიდო, ცოტათი უფრო ადრე კი საქართველოს ჯალალ ად-დინი შემოესია.

ჯალალ ად-დინი ჩვენთვის უკვე ცნობილი ხორეზმ-შაჰ მუჰამედის შვილი და უკანასკნელი ხორეზმ-შაჰი (1221-1231 წწ.) იყო. ის მონღოლთა მიერ შუა აზიის დაპყრობის შემდეგ ერთხანს ინდოეთში გაიქცა და თავს იქ აფარებდა. 1224 წ. ჯალალ ად-დინი სპარსეთში გადავიდა. მცირე ხანში მან მნიშვნელოვან სამხედრო ძალებს მოუყარა თავი. მიუხედავად ამისა, საკუთარი სამეფოს გამოსახსენლად მონღოლთა წინააღმდეგ ბრძოლა ვერ გაბედა და თავისი აგრესია საქართველოს წინააღმდეგ წარმართა. ფაქტობრივად უსამეფოდ დარჩენილმა ჯალალ ად-დინმა გადაწყვიტა წინა აზიაში მეზობელ სახელმწიფოთა დაპყრობით დიდი სამეფოს შექმნა. 1225 წ. ხორეზმ-შაჰი ადარბადაგანს (აზერბაიჯანს) ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე დაეუფლა. რანისა და ადარბადაგანის მუსლიმი მოსახლეობა ჯალალ ად-დინში იმ ძალას ხედავდა, რომელიც მათ საქართველოს მხრივ შევიწროებისაგან დაიცავდა. როგორც ვიცით, იმუამად რანის ქალაქები განძა და ნახჭევანი საქართველოს ზარკს უხდიდნენ. ირანსა და ადარბადაგანში თავისი ხელისუფლებისათვის კანონიერი სახის მიცემის მიზნით, ჯალალ ად-დინმა 1225 წ. იქორწინა ათაბაგ უზბეგის ქვრივზე, რომელიც ერავის ხელჩუკთა უკანასკნელი სულთნის ასული იყო.

ჯალალ ად-დინმა მუსლიმურ სახელმწიფოებს რუმის სასულთნოს, ეგვიპტის აიუბიანებს და საქართველოს ირგვლივ არსებულ მცირე მუსლიმურ სამთავროებს ქრისტიანებთან საღვთო ომის საბაბით, საქართველოს წინააღმდეგ ლაშქრობისაკენ მოუწოდა. რუმის სულთანი ქაი-ყუბადი მოწონებით შეხვდა ზვარაზმ-შაჰის მოწოდებას: ზვარაზმ-შაჰი რუმის სასულთნოს უშუალოდ არ ემუქრებოდა, სამაგიეროდ ქაი ყუბადს წინა აზიაში თავისი მოწინააღმდეგეების საქართველოსა და ეგვიპტის სასულთნოს დასუსტება ფრიადაც აწყობდა. ხლათისა და შუამდინარეთის ეგვიპტელი გამგებელი აღ-

გვიღის II

ფრიდრიხ II ჩვენთვის უკვე ცნობილი ფრიდრიხ I ბარბაროსას შვილიშვილი იყო. ის ჯერ 1212 წ. სიცილიასა და სამხრეთ იტალიაში გამეფდა, ხოლო 1220-1250 წწ-ში ის გერმანელი ხალხის რომის საღვთო იმპერიის იმპერატორიც გახდა. VI ჯვაროსნული ლაშქრობა 1228-1229 წწ-ში მოეწყო. ფრიდრიხ II ეგვიპტის სულთანთან დიპლომატიური მოლაპარაკებების გზით, თხუთმეტი წლით იერუსალიმი დაიბრუნა. ფრიდრიხ II ცხოვრების უდიდესი ნაწილი იტალიაში გაატარა. როგორც რომის საღვთო იმპერიის იმპერატორს, მას მთელ დასავლეთ ევროპაში პირველობის პრეტენზია ჰქონდა, მაგრამ ფრიდრიხის ცდა, ევროპელ მონარქებს ელიარქინათ მისი პირველობა, მარცხით დამთავრდა. ქრისტეს საფლავისათვის პიირდამ ფრიდრიხ II ხელი არ შეუშალა კოფლიქტი ჰქონოდა რომის პაპებთან, რის გამოც რომის პაპს ის და მთელი მისი საგვარეულო დასწყევლა.

აშრაფი ჯალალ აღ-დინის მოწოდებას არ გამოსმაუერებია. მას მშვენივრად ესმოდა რომ ქრისტიანთა წინააღმდეგ საღვთო ომი ჯალალ აღ-დინისათვის კარგი სატყუარა იყო, რითაც ის მუსლიმი გამაგებლებას საქართველოს წინააღმდეგ დარაზმებს ცდილობდა. საქართველოვ გაძარკავების შემთხვევაში კი ის, ცხადია, მეზობელ მუსლიმურ ქვეყნებზეც, პირველ რიგში ხლათზე გაილაშქრებდა. ამგვარად, აღ აშრაფი და რუსუდანი ამ შემთხვევაში ჯალალ აღ-დინის წინააღმდეგ ბუნებრივი მოკავშირეები იყვნენ, მაგრამ რეალურად მათ შორის კავშირის დამყარება ვერ მოხერხდა. ვის მიემხროდნენ საქართველოს ირგვლივ მდებარე წვრილ-წვრილი მუსლიმური სამთავროები დიდად იყო დამოკიდებული იმაზე, თუ ვინ აღმონებოდა გამარჯვებული ჯალალ აღ-დინისა და საქართველოს შორის პირველ ბრძოლაში.

1225 წ. აგვისტოში ჯალალ აღ-დინი საქართველოსაკენ დაიძრა. ბრძოლა მოხდა საქართველოს სამხრეთში სოფ. გარნისთან (დღევანდელი სომხეთის ტერიტორია) და ქართველთა სასტიკი მარცხით დამთავრდა. მარცხის ერთ-ერთი მიზეზი იყო საქართველოს ამირსპასალარის ივანე მხარკაძელის გაუბედავი მოქმედება, რაც მისი მსცოვანი ასაკით უნდა აიხსნას. აღსანიშნავია ჯალალ აღ-დინის უდავო მხედართმთავრული ტალანტიც. მარცხის ძირითადი მიზეზი მაინც ქართველ დიდებულთა სხვადასხვა საგვარეულოებს შორის დაპირისპირება და ურთიერთქიშპი იყო, რაც ფეოდალურ საზოგადოებაში ყოველი ახალი მეფის მმართველობის პირველ წლებში მწვავედებოდა. ქართველი მემატიანე ხაზს უსვამს იმ დაპირისპირებას, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ივანე მხარკაძელსა და მონღაველ ლაშქრის სარდლებს მძებს ივანე და შალვა ახალციხელებს შორის. გარნისის ბრძოლაში 20 ათასი ქართველი მეომარი დაიღუპა. უკანდახევისას მოწინავე ლაშქრის სარდალი ივანე ახალციხელი ქვათაცევაში მოჰყვა და დაიღუპა. მისი ძმა ხორასნის ლაშქრობის გმირი, უნიჭიერესი ქართველი სარდალი შალვა ახალციხელი კი ჯალალ აღ-დინს ტყვედ ჩაუვარდა. თავდაპირველად ჯალალ აღ-დინს შალვა ახალციხელი დიდ პატივში ჰყავდა, მას ზომ ამ ლეგენდარული სარდლის შესახებ ბევრი რამ სმენოდა. მაგრამ როდესაც მოაჩინდა, რომ შალვა რუსუდანს და საქართველოს სამეფო კარს შტლის მოძრაობის მარშრუტს ატყობინებდა, ზორეზმ-შაპი სიკედილით დასაჯა. საქართველოში შალვა ახალციხელის გმირობაზე მის სიცოცხლეშივე თხზავდნენ სიმღერებს. ქართველმა ხალხმა სამშობლოსათვის წამებული გმირი მწარედ დაიტყრა. შალვა ახალციხელის ხსოვნას ეძღვნება ქართული ხალხური სიმღერა „შაველეო“.

„ქართლის ცხოვრება“ ჯალალ აღ-დინის ძიქი თბილისის აოსქიბის ძქსახქ.

„რა მტკიცედ იდგო ხელთ ქალაქი სულტანმა, დაიწყო უბოროტესი ანგარიშწორება ქრისტიანებზე. და ისეთი სისასტიკით ზოცავდა მათ, რომ სასჯე იყო გეამებთ ფოლოცნი (ქუჩები), ზრამები და ხეები. დასოცოლთა უმეტესობა კი მტკვარში გადაყარეს. ამით არ დამშვიდდა ეს ურჯულად და ბოღნი... დაიწყო ეკლესიების საძირკვლითურთ გრევა .. იკადრა და სიონს მოაღრღია გუმბათი და მის ნაცვლად „ბილწი საჯდომი“ ააგებინა, რომელზედც საგანგებო გრძელი და მაღალი ხიდი (ხის კიბით) აიგდა. მაშინ მოატანინა სიონში დასვენებული ხატი ყოვლად წმიდისა ღვთისმშობლის და უფლისა ჩვენის იესო ქრისტის და ათ ხიდის (კიბის) ძირში პირადმა დაადებინა და უბრძანა ყველა შეპყრობილ ქრისტიანს, ქალებსა და კაცებს ფეხით გაეთელათ ხატი და უარეუოთ ქრისტეს რკული. ვინც ასე არ მოიქცეოდა მათთვის თავი მოეკვეთათ. ამ ბრძანების თანახმად, მოჰყადათ ქალები და კაცები და აიძულესდნენ ეს გაეკეთებინათ. მრავალმა გამოირჩია სიმტკიცე და მიიღო წამების გვირგვინი. მათი ზუსტი რიცხვის დადგენა შეუძლებელია, მაგრამ ვფიქრობ, რომ მოკლულთა რიცხვმა ათ ბევრს (ასი ათასი) მაძარცია.“

გარნისის ბრძოლის შემდეგ ჯალალ აღ-დინმა საქართველოს მეფეს ცოლობა და მონღლთა წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლა შესთავაზა, რაზედაც უარი მიიღო. ჯერ ერთი, რუსუდანი უკვე გათხოვილი იყო არზრუმელ უფლისწულზე, თანაც ჯალალ აღ-დინი არ იყო ის პიროვნება, რომ გარნისთან გამარჯვებით რუსუდანის ქმრად მოსული, საქართველოს სამეფო კარის ნება-სურვილზე ემართა ქვეყანა. რაც ყველაზე მთავარია, მას თან შემოჰყვებოდა მომთაბარე თურქმანთა მრავალი-რიცხოვანი ტომები, ეს კი საქართველოსთვის კატასტროფის ტოლფასი იქნებოდა.

1226 წლის დამდეგს ზორეზმ-შაპი თბილისს მოადგა. ჯალალ აღ-დინის მოხელამდე მეფე რუსუდანმა თბილისი დატოვა, დასავლეთ საქართველოს მიაშურა და თბილისის დაცვა მძებს ბოცოს-ძეებს (ჯაყელთა საგვარეულოდან) მემნას და ბოცოს ჩააბარა. თბილისი ძლიერად იყო გამაგრებული და მისი აღება შეუძლებელი ჩანდა, მაგრამ საერთო დაბნეულობისა და მტრის ზურგში მზვერავთა უყონლობის გამო ჯალალ აღ-დინმა რამდენიმე თვის სიცოცხლის შემდეგ 9 მარტს მაინც აიღო ქალაქი: ერთ-ერთ ბრძოლაში ჯალალ აღ-დინმა ქართველთა რაზმი ქალაქიდან შორს გაიტყუა, შემდეგ კი ჩასაფრებული ნაწილებით დაესხა თავს. ქართველებმა მტრის ჭარბ ძალებს ვერ გაუძლეს და ქალაქისაკენ გამობრუნდნენ. მტერი მათ ფეხდაფეხ დაედევნა და ქალაქში შემოიჭრა. სასტიკი ბრძოლა გაჩაღდა. აქ უკვე თბილისელ მუსლიმთა

ღალატმა იჩინა თავი. ერთ-ერთმა მუსლიმმა მემნა ბოცოს-მე მუხანათურად სიცოცხლეს გამოასალმა. ქართველები ახლა ბოცოს მეთაურობით ისინი ციხეში შეიკეტნენ. ქალაქი კი მტრის ხელში გადავიდა. სამეფო კარი სრულმა დამბლამ მოიცვა. რამდენიმე თვის განმავლობაში, სანამ თბილისის ალყა გრძელდებოდა, რუსუდანმა ვერ შეძლო დამხმარე ძალის გამოგზავნა ქალაქის დასაცავად. ახლაც ისინი ციხეში ჩაკეტილი თბილისის მცველები კიდევ მედგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ მტერს და მეფეს დამხმარებას სთხოვდნენ, მაგრამ ამაოდ. რუსუდანი მათ წერილს წერილზე უგზავნიდა და დედაქალაქის გზით დამცველებს ციხის დატოვასა და ქალაქიდან გასვლას უბრძანებდა. საბოლოოდ, ბოცო იძულებული იყო ისინი ციხე დაეტოვებინა და ქალაქს გაეცოცხლა. თბილისის ხელში ჩაგდებას შემდეგ ჯალალ ად-დინმა მსხინველი სისასტიკით გაუსწორდა ქალაქის ქრისტიანულ მოსახლეობას. ზოგიერთი ცნობით, დაზოცილთა რიცხვი 100 ათას კაცს აღწევდა. მტერს აურაცხელი ქონება ჩაუვარდა ხელში. გამარცხვას და დარბევას არც მუსლიმები გადაურჩნენ, რის გამოც ღალატი მათ სანანებელი გაუხდათ.

1227 წ. ქართველებმა ისარგებლეს იმით, რომ ჯალალ ად-დინი აღარბადავანში მის წინააღმდეგ მოწყობილი აჯანყების ჩასაქრობად გაემართა და თბილისი დაიბრუნეს. ამასობაში სამეფო კარმა, როგორც იქნა, თავი მოუყარა ქართულ ლაშქარს - „იმერთა და ამერთა“, ჩრდილო კავკასიელი მთიელები და ყივჩაყებიც გადმოიყვანა და ჯალალ ად-დინთან გადმწყვეტი ბრძოლის საშუაღისს შეუდგა. ზორე ზმ-შაჰმა ქართველებს ახლაც დაასწრო და მათ მოულოდნელად დაესხა თავს. ბრძოლა 1228 წ. ბოლნისთან მოხდა და კვლავაც ქართველების დამარცხებით დამთავრდა. ბრძოლის ბედი ყივჩაყთა ღალატმა გადაწყვიტა, რომლებიც ბრძოლის დაწყების წინ განზე გადგნენ და ბრძოლაში მონაწილეობა არ მიიღეს.

1230 წლის აპრილში, წლინახევრის ალყის შემდეგ ჯალალ ად-დინმა ქალაქი ხლათიც აიღო და გამარცხა. აქ მას ხელში ჩაუვარდა ხლათის მმართველის ალ-აშრაფის ქართველი მეუღლე თამთა, რომელიც თან წაიყვანა. საქართველოში ჯალალ ად-დინის თარეშმა 1230 წლის ზამთრამდე გასტანა. ქვეყანა აოხრდა და დაუძლურდა. ქვეყნისათვის ასეთ მძიმედ დროს დაიწყო მონღოლთა ახალი ლაშქრობა წინა აზიაში. 1231 წ. მონღოლები შუა აზიიდან გამოვიდნენ და აღარბადავანში შემოიჭრნენ. ზორე ზმ-შაჰი, რომელმაც თავისი სისასტიკითა და გამუდმებული მარცვა-გლეჯით, არა მარტო ქრისტიანული საქართველო, არამედ მთელი მუსლიმური სამყარო თავის წინააღმდეგ აიძულებდა, მონღოლთა წინააღმდეგ მოკავშირის და ლაშქრის გარეშე დარჩა. მონღოლებს გაქცეულმა ჯალალ ად-დინმა თავი დიარბაქირის მიდამოებს შეაფარა, სადაც მთაში ქურთებმა მოკლეს.

ძველი ქართველი ისტორიკოსების სანაქებოდ უნდა ითქვას, რომ ისინი საოცარი ობიექტურობით გამოირჩევიან ქვეყნის უბოროტესი მტრის დახასიათებისასაც კი. ამის კარგი მაგალითია „ქართლის ცხოვრების“ მემატიანის სიტყვები ჯალალ ად-დინის სიკვდილთან დაკავშირებით: „მოიკლა კაცი იგი მაღალი და სახელგანთი ხელმწიფე, აჲ ამო აღმოჩნდა მისთვის მრავალრიცხოვანი ლაშქარი და მისი ქედუხრელობა, ბრძოლებში გამარჯვება და უზომო სიმდიდრე“.

§ 43. საქართველოს ეკონომიკა, ქალაქები და ვაჭრობა X-XIII სს-ში

X-XIII სს-ში საქართველო დიდი და მჭიდროდ დასახლებული ქვეყანა იყო. ქვეყნის გაერთიანებამ, თითქმის საუკუნოვანმა შედარებითმა მშვიდობამ, ეკონომიკის აღმავლობა და მოსახლეობის სწრაფი ზრდა გამოიწვია. დასახლებული ადგილები გაჩნდა იქ, სადაც არც აქამდე და არც შემდგომ ხანაში სოფელი არ არსებობდა. საცხოვრებლად თითქმის ალბურ ზონამდე ქვეყნის მთელი ტერიტორია იყო გათრეული. მონღოლთა მიერ ჩატარებული აღწერის მონაცემებით, იმდროინდელი ერთიანი საქართველოს სამეფოს მოსახლეობა, რომელშიც ისტორიული სომხეთის მნიშვნელოვანი ნაწილიც შედიოდა, 8 მილიონს აღემატებოდა. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ XI საუკუნისათვის ინგლისის მოსახლეობა, შოტლანდიისა და ირლანდიის გამოკლებით, სულ 1,5 მილიონს შეადგენდა, ხოლო XII-XIII სს-ის საფრანგეთის მოსახლეობა 5 მილიონს არ აღემატებოდა. აქვე უნდა გავიხსენოთ, რომ XVIII ს-ის I მეოთხედში რუსეთის პირველი იმპერატორის პეტრე I-ის ხანაში მთელი რუსეთის იმპერიის მოსახლეობა 15 მილიონს შეადგენდა.

X ს-ში ქართული საზოგადოება განვითარებულ ფეოდალურ ხანაში შევიდა. XI-XIII სს-ში ამ სოციალურ-ეკონომიკურმა წყობამ ბოლომდე გამოავლინა თავისი შესაძლებლობები როგორც მეურნეობაში, ანუ ქვეყნის ეკონომიკაში, ისე კულტურაში. საქართველოში განვითარებული ფეოდალური ხანის დასაწყისი წინა აზიაში ეკონომიკისა და ვაჭრობის საერთო აღმავლობას დაემთხვა.

X ს-დან მახლობელ აღმოსავლეთსა და ევროპაში გამოცოცხლდა ის სახმელეთო გზები, რომლებიც შორეულ ქვეყნებს თუ დიდ სავაჭრო ქალაქებს ერთმანეთთან აკავშირებდა. სპარსეთში, მცირე აზიაში, სამხრეთ კავკასიაში ... უამრავი ძველი თუ ახალი სავაჭრო გზა ამოქმედდა. ამ სავაჭრო გზების გაყოლებას მრავალი ახალი ქალაქი აღმოცენდა. გამოცოცხლდა ძველი ქალაქებიც. ქალაქების მორმარეულბამ ვაჭრობისა და ხელოსნობის დიდი აღმავლობა გამოიწვია, რასაც ბუნებრივია, ფულის მიმოქცევის გაზრდა-გაფართოება მოჰყვა. ამიტომ X-XI სს-ს მახლობელი აღმოსავლეთისა და სამხრეთ კავკასიის, ისევე როგორც საქართველოს ისტორიაში, ახალქალაქების ეპოქასაც უწოდებენ.

ეკონომიკის აღმავლობა წინა აზიასა და საქართველოში XI ს-ის შუა წლებში სელჩუკთა შემოსევებმა დროებით შეაჩერა. თავდაპირველად მომთაბარე სელჩუკები თავისი განვითარების დონით ბევრად უფრო დაბლა იდგნენ წინა აზიის მიწათმოქმედ ხალხებზე. მაგრამ შინააზიურმა ეკონომიკამაც ისინი თავის ფერხულში მალევე ჩააბა. ამიტომ XII ს-ის 20-30-იანი წლებიდან ეკონომიკურმა და კულტურულმა აღმავლობამ, რომელიც მომთაბარეებმა გარკვეული ხანით შეაფერხეს, კვლავ ახალი ძალით იფეთქა. ეს ეკონომიკური ზრდა წინა აზიაში ამჟერად მონოლოთა დაპყრობებამდე გაგრძელდა.

X-XII სს-ში საქართველოში აღმოცენებული ახალი ქალაქებიდან აღსანიშნავია არტანუჯი, ახალქალაქი, ახალციხე, თმოგვი, ოლთისი, გორი, თელავი, დმანისი, ატენი, ჭინვანი, ლორე, შაქი, გრემი, ბათუმი გამოცოცხლებული ძველი ქალაქებიდან უნდა დავასახელოთ ქუთაისი, ფოთი, ცხუმი, ზუფათი, სამშვილდე, ბოლნისი, რუსთავი და რა თქმა უნდა, საქართველოს დედაქალაქი თბილისი.

X-XIII საუკუნეებში თბილისი საქართველოს და საერთოდ სამხრეთ კავკასიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ქალაქს წარმოადგენდა, რომელიც მუსლიმურ და ქრისტიანულ სამყაროს აკავშირებდა. მტკვარი თბილისს იმჟამადაც იო ნაწილად ჰყოფდა. მტკვრის მარჯვნივ და მარცხნივ მდებარე ქალაქის ნაწილებს ერთმანეთთან ხის ხიდი აერთებდა. მტკვარში ჯაჭვებით დამაგრებული წისქვილები იდგა. მდინარეზე საცეცხლე დოღაბები, წყლის საქანი მოწყობილობები იყო გამართული, რომელთა მეშვეობით ქალაქის ფართოდ გაშლილ და აყვავებულ ბაღ-მოსტენებს რწყავდნენ. თბილისს გარშემო გალავანი უვლიდა, რომელსაც რამდენიმე კარიბჭე ჰქონდა. ქალაქში 65 აბანო იყო, სადაც ცხელი გოგირდოვანი წყალი ამოდიოდა. თბილისში, ისევე როგორც სხვა ქალაქებში მრავალი ღუქანი იდგა. ღუქნები ერთდროულად სახელოსნოს და სავაჭროს წარმოადგენდნენ. ღუქნებში ვაჭრობას ძირითადად ქალები მისდევდნენ, იმ დროს როდესაც კაცები ხელოსნობით იყვნენ დაკავებულნი. ქრისტიანი ქალებსაც განსხვავებით მუსლიმ ქალებს ღუქანში ვაჭრობისას ჩადრი ეკეთათ.

X ს-დან მნიშვნელოვან სავაჭრო ქალაქს წარმოადგენდა არტანუჯი. ზიზანტიის კეისრისა და ისტორიკოსის კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით „არტანუჯის

ციხე ძალიან მტკიცეა და მას აკრავს დიდი რაბათი (ვაჭარ-ხელოსანთა დასახლება). იქ მოდის საქონელი ტრაპეზუნტისა, იბერიისა (აღმოსავლეთ საქართველო), აფხაზეთისა (დასავლეთ საქართველო), არმენიისა და სირიის ყველა ქვეყნიდან და ამ საქონლიდან მას უამრავი ბაჟი შემოსდის. არტანუჯის ციხის მიწა-წყალი დიდი და ნაყოფიერი“ ...

ხელოსნური წარმოება. საქართველოს ქალაქები პირველ რიგში ხელოსნობის დიდი ცენტრები იყვნენ. აქ მზადდებოდა ყველაფერი, რაც იმდროინდელ ცხოვრებას სჭირდებოდა: ქსოვილები, ტანსაცმელი, ჭურჭელი, საბრძოლო და სამეურნეო იარაღები, სამშენებლო მასალა, სხვადასხვა სახის სამკაულები. X-XIII სს-ის საქართველოს ხელოსნური წარმოების მაღალი დონის შესახებ პირველ რიგში

XIII ს-ის დასაწყისის სპასილო

ერეკლეილი ისტორიის „სამაჰილის
საქონილოების“ ცნობები თბილისის
ქსახებ

„თიფლისი დიდი გამაგრებული ქალაქია. ძნელად მისადგომ ხეობაში მდებარეობს. მდინარეზე, ქალაქს შუაზე რომაწეულს, დიდი ერთმალანი ხიდი გადებული. ხიდან ბევრი სავაჭრო მოწყობილი. ქალაქის პირდაპირ კეთილმოწყობილი შიდა-ციხეა. აქ მეფეთა სასახლეებია განლაგებული. შიდა-ციხის გალავანში ბევრი გოდოლია (კოშკი) დატანებული. წყალიც ციხეს ძალზე ახლოს ჩაუვლის...“

XIII ს-ის ამახი აყციხის ზეაქი

ალაჰიზინი თბილისის ქსახებ

„თიფლისი გამაგრებული ქალაქია. მის იქით ისლამი არაა: ... მას ალ-ქურის (ქუჩა, მტკვარი) მდინარე ჰყოფს. მისი მცხოვრებლები მუსლიმები და ქრისტიანები არიან. ალ-ქურის ერთ-ერთ ნაპირზე ლოქისაქენ (იგულისხმება მუსლიმური ღვთისმსახურება) მოწოდებენ. მეორე ნაპირზე იქ ზარს რეკენ. მისი საკირველბათაგანია ძალიან ცხელი აბანო, რომლისთვისაც წყალს არ აცხელებენ და არც ქაჩავენ, რადგან ის ცხელ წყაროზეა აგებული“.

ცნობებს გვაწვდიან უცხოენოვანი ავტორები. მათი ცნობით, საქართველოს ნაწარმი მსოფლიო ბაზარზე დიდი მოთხოვნით სარგებლობდა. ასეთი იყო, უპირველეს ყოვლისა, მინისა და ბროლის ჭურჭელი, სარკმლის მინა, ბეჭდები და სამაჯურები. თიხის ნაწარმიდან განსაკუთრებით აღნიშნავენ მოჭიქულ ჭურჭელს, კერამიკულ საშენ მასალას. შალის ნაწარმიდან საქართველოში მზადდებოდა მრავალნაირი ხალიჩები, ნოხები, თექვბი, ნაბდები, ქექშავები, თხელი შალის ქსოვილი. საბრძოლო აღჭურვილობიდან ძვირფასი უნაგირები, სპილოს ძვლით გაწყობილი ლაგები, ისრების კაპარჭები (ისრების ჩასაწყობი ტყავის ქარქამი), ხილიფები (მშვილდის ტყავის ბუდე). მსოფლიო ბაზარზე განსაკუთრებით დიდი მოწონებით სარგებლობდა ქართული აბრეშუმის ქსოვილი და მისგან დამზადებული ძვირფასი ტანსაცმელი. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ XII ს-ის II ნახევარში კასპიის სამხრეთ სანაპიროზე მდებარე ერთ-ერთი მუსლიმურ სამთავროს ტაბარისტანის გამგებელმა ქალის სარდალად წამოსაყვანად ზოგზმ-შაჰს თექქშე (ჯალალ ად-დინის პაპას) ელჩობა და ძვირფასი საწურები დატვირთული ქარავანი გაუგზავნა. მათ შორის „ბიზანტიური, ბაღდადური და თბილისური ქსოვილები საპალნეებით“ (იგულისხმება მტკვართმზიდაე საქონელზე აკიდებული ქსოვილის თოფები) ქართული აბრეშუმი და საქართველოში შეკერილი სამოსი ბიზანტიაშიც დიდი მოწონებით სარგებლობდა. ჩვენთვის უკვე ცნობილი ანდრონიკე კომნენოსი მისი თანამედროვე ერთი ბიზანტიელი ისტორიკოსის ცნობით, ბიზანტიის საიმპერატორო ტახტზე ასვლისას „იბერიულ (ქართულ) სამოსში ყოფილა გამოწყობილი და თავზეც იბერიული ქუდი ეხურა“. მთელ აღმოსავლეთში სახელი ქპონდა განთქმული საქართველოში დამზადებულ შალის ნაწარმს, ხალიჩებსა და ფარდაებს. ერთ-ერთი სპარსელი ისტორიკოსი საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ რუმის სასულთნოს დედოფალმა რუსუდანის ასულმა გურჯი-ხათუნმა (სიტყვა-სიტყვით ქართველ ქალბატონს ნიშნავს), იგივე თამარმა, თავის ერთ-ერთ ახლობელს მზითვად ძვირფას ნივთებთან და ოქროულობასთან ერთად გაატანა „ნატფი ხალიჩები, ფარდავები და მომცრო ხალიჩები - ქართული, შირაზული (ქალაქი სპარსეთში) და აქსარაული“. მთელ აღმოსავლეთში დიდი მოწონებით სარგებლობდა თბილისის მიდამოებში მოყვანილი ენდრო, რომელიც საფეიქრო მრეწველობაში ძირითად საღებავს წარმოადგენდა. ეს ენდრო კასპიის ზღვით ირანის ქალაქ გურგანში ჩაჰქონდა, საიდანაც ინდოეთში ეზიდებოდნენ. საქართველოდან უცხოეთში მრავლად გაჰქონდათ აგრეთვე წაყის და თახის ბეწვი, ბროწეული, ძვირფასი ხე-ტყე, ვერცხლის წყალი, არყის ხე, გაჰყავდათ ჯიშინი ცხენები. გასატანად საგანგებო „მოხატული ტკბილეულიც“ კი მზადდებოდა, რომელიც საერთაშორისო ბაზარზე დიდი მოთხოვნილებით სარგებლობდა.

ქალაქი აქსაია

აკსარაი სიტყვა სიტყვით „თეთრ სასახლეს“, „თეთრ ქალაქს“ ნიშნავს. რუმის სულთნებმა XI-XIII ს-ის დასაწყისში თუზის ტბის დასავლეთით დააარსეს. ეს ქალაქი დღესაც არსებობს თურქეთში.

მონღოლთა მიერ რუმის სასულთნოს დაპყრობის შემდეგ, მცირე აზიაში მონღოლთა ყაენის ნაცვლის მთავარი რეზიდენცია სწორედ აქსარაიაში იყო. აქედან აკონტროლებდა ის რუმის სულთნის საინტერესოა, ვიცოდეთ, რომ, როდესაც ოსმალთა სულთანმა მეჰმედ II კონსტანტინოპოლი აღიო (1453 წ.). მისი მოსახლეობის ამოწვევებისა და მონად გაყოფის შემდეგ, ქალაქის კლავ დასასახლებლად მან აქსარაის მთელი მოსახლეობა გადაასახლა.

თბილისში, დმანისში, რუსთავეში, ნატბეურში - მცხეთის რაიონის სოფელ ნინბისთან - ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა კარგად აჩვენეს, რომ XII-XIII სს-ში საქართველოში კერამიკული და მინის წარმოება ძალზე მაღალ დონეზე იმყოფებოდა. ამ საწარმოებში ერთდროულად რამდენიმე ათეული ადამიანი იყო დასაქმებული. ასეთი საწარმოები განსაკუთრებულად ჩვეულებრივი შესაბამისობის სახელისწილობისაგან და მანუფაქტურების წინამორბედებს წარმოადგენდნენ. დიდი საწარმოები არსებობდა როგორც ქალაქად ისე სოფლად.

XI-XIII სს-ში საქართველოში ძალზე დაწინაურებული იყო სამთამადრო-მეტალურგიული წარმოება. ბოლნისის მიდამოებში დიდი რაოდენობით მოიპოვებდნენ რკინის მადანს და იქვე ახლოს საგანგებო ქურები აშუშავებდნენ. რკინის მადნის გადამამუშავების დიდ მასშტაბებზე მეტყველებს არქეოლოგების მიერ გათხარლი რკინის გამოსადგომი დიდი ქურები, მათ შორის აღსანიშნავია ქურა, რომელიც სოფ. კაზრეთთან გათხარეს და რომელიც არა თუ კავკასიაში, არამედ იმ ხანაში მთელ მსოფლიოში თავისი წარმადობით უნიკალურად შეიძლება ჩაითვალოს.

საქართველოში კლიმატური პირობების გამო ოდითგან არსებობდა სარწყავი მიწათმოქმედება. რუები და პატარა სარწყავი არხები ძველთაგანვე გაჰყავდათ. დიდი სარწყავი არხების გაყვანა კი, რომლებიც მთელ მხარეებს უზრუნველყოფდნენ სარწყავი წყლით, დიდ სახსრებს და სახელმწიფოებრივ ძალისხმევას მოითხოვდა. ამბობს ანათი არხების გაყვანა საქართველოში მხოლოდ XII-XIII სს-ში გახდა შესაძლებელი. ამ მხრივ განსაკუთრებით თამარ მეფის ხანა გამოირჩა, როდესაც გაყვანილ

იქნა ალაზნის, სამგორის, გარეჯისა და გრემის სარწყავი არხები. გრემის სარწყავი არხი ძალზე რთულ პირობებში ნაგებობას წარმოადგენდა. მას სათავეში ჯებირი ჰქონდა და სპეციალური ნაგებობებით ერთი ხეობიდან მეორეში გადადიოდა. ეს არხი დაახლოებით 4000 ჰექტარს რწყავდა და სასმელი წყლით ქალაქ გრემს ამარაგებდა.

ქალაქების, ციხე-დარბაზების, მონასტრების წყლით უზრუნველსაყოფად სპეციალური წყალსადენები შენდებოდა. ასეთი წყალსადენებიდან აღსანიშნავია, სხალტის წყალსადენი, რომელიც შიო მღვიმის სამონასტრო კომპლექსს წყლით ამარაგებდა. ეს წყალსადენი 1199-1201 წწ-ში შიო მღვიმის მონასტრის თავისი სასრებით თამარ მეფის ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესმა ანტონმა საოფელ სხალტბიდან გოკილომეტრისანი გვირაბით გაუყვანა. წყალსადენს ორი მილსადენი ჰქონდა. ერთი მილსადენი წყლით უშუალოდ სამონასტრო კომპლექსს ამარაგებდა, მეორე კი წყალს სოფელ შიო მღვიმეს აწვდიდა. იმდროინდელი წყალსადენის კიდევ უფრო შესანიშნავ ნიმუშს წარმოადგენს ვარძიის წყალსადენი, რომელიც 3,5 კმ-ზე კლდეში გაჭრილ გვირაბს მიუყვებოდა.

ამ ხანის სოფლის მეურნეობა დიდ აღმავლობას განიცდიდა. საქართველოს მოსახლეობა მთლიანად უზრუნველყოფილი იყო იაფი და მაღალი ხარისხის ხორბლით, ქვრით, ღრით, ბრინჯით, თაფლით, რძის პროდუქტებით, ხორცი, ხილით, ღვინით, ერბოთი, ზეთით ...

X-XIII სს-ში სოფლის მეურნეობისა და ხელოსნური წარმოების მაღალი დონე, უპირველეს ყოვლისა, საშინაო და საგარეო ვაჭრობის აღმავლობაში აისახა. საშინაო ვაჭრობის განვითარებას ხელს უწყობდა ბუნებრივი პირობებით გამოწვეული შრომის ტრადიციული დანაწილება საქართველოს ცალკეულ მხარეებს შორის. ალბე-მიცეობა ჩვეულებრივ ბაზრობებზე ხდებოდა, რომლებიც ამა თუ იმ კუთხეში ცნობილ საქვლეის დღესასწაულზე იმართებოდა. იმხანად ასეთი ბაზრობები საქართველოს თითოეულ კუთხეში წელიწადში რამდენჯერმე ეწყობოდა.

საგარეო ვაჭრობის აღმავლობას დიდად შეუწყო ხელი იმან, რომ XII ს-ის დასასრულისათვის საქართველო კონტროლს უწევდა სამხრეთ კავკასიაზე გამავალ ყველა მნიშვნელოვან სატრანზიტო გზას. ამ გზებზე მდებარეობდნენ საქართველოს ციხე-ქალაქები: ღორე, დმანისი, არტანუჯი, ახალციხე, ახალქალაქი, ჟინვანი, რუსთავი, თელავი, ანისი, ნახჭევანი, ღვინი, კარი ... სატრანზიტო გზების უმნიშვნელოვანეს გზაჯვარედინს წარმოადგენდა საქართველოს დედაქალაქი თბილისი, რომელიც დაკავშირებული იყო როგორც სამხრეთ კავკასიის, ისე შავიზღვისპირეთის ქალაქებთან, აღმოსავლეთ ევროპასთან, სასრეთთან, ინდოეთთან და შორეულ ჩინეთთან.

სამეფო ხელისუფლება ძალზე ზრუნავდა ვაჭრობის განვითარებისათვის. ის დიდ ყურადღებას აქცევდა გზებს და ხიდებს. უმნიშვნელოვანესი გზები ქვეყნიერებაში იყო დაფარული. დღემდე მოადრწა ასეთი გზების ცალკეულმა მონაკვეთებმა, აგრეთვე X-XIII სს-ში აშენებულმა ხიდებმა ან მათმა ნანგრევებმა. ასეთია, მაგალითად, ხიდი სოხუმის ახლოს მდ. ბესლეთზე, „თამარის ხიდი“ ზესტაფონის ახლოს მდ. ჩოლობურზე, „კაკის ხიდი“ ბაღდადის ახლოს მდ. ხანის წყალზე. ბოლო ორ ხიდიან შემორჩენილია ძველი გზის მონაკვეთები საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ბესლეთის ხიდზე შემორჩენილია XI ს-ის ასომთავრულით შესრულებული წარწერის ფრაგმენტი.

საზღვაო ვაჭრობა. შავი ზღვა VI-XII სს-ში დამხრული ზღვა იყო. ბიზანტიის ხელისუფლება ნებას არ აძლევდა არაშავიზღვისპირეთის ქვეყნების ზომალდებს ბოსფორის სრუტით ესარგებლათ და შავ ზღვაში შემოსულიყვნენ. ამიტომ შავი ზღვით საქართველოს საზღვაო ვაჭრობა მხოლოდ კონსტანტინოპოლითა და შავიზღვისპირეთის ქვეყნებით შემოისაზღვრებოდა.

X-XII სს-ში საქართველოს მთავარ საზღვაო პორტნიორს ბიზანტია წარმოადგენდა. ამ ორ ქვეყანას შორის რეგულარულად დაკავშირდნენ სავაჭრო ზომალდები. ქართველი ვაჭრები ბიზანტიაში მნიშვნელოვანი პრივილეგიებით სარგებლობდნენ. მათ, ისევე, როგორც იტალიის ზოგიერთ ქალაქ-სახელმწიფოს – ვენეციას, გენუას, პიზას – კონსტანტინოპოლში თავისი უბანი ჰქონდათ. ქართველი ვაჭრები დადიოდნენ თესლონიკეში (დღევანდელი სალონიკი საბერძნეთში) ცნობილ ბაზრობაზე, რომელიც აქ ყოველწლიურად ოქტომბრის თვეში იმართებოდა. ამ ბაზრობისათვის მათ საქონელი ჯერ კონსტანტინოპოლში ზღვით გადაჰქონდათ, ხოლო შემდეგ სახმელეთო გზით თესლონიკეში ჩაჰქონდათ. X-XII სს-ში ბიზანტიიდან დიდი რაოდენობით სხვადასხვა სახის მოჭრილი კერამიკა შემოჰქონდათ. საქართველოდან პირველ რიგში ბიზანტიაში გადიოდა ხელი, ცელო, თაფლი, კანაფი. თანდათანობით საქართველოდან ბიზანტიაში დიდი რაოდენობით დაიწვეს ადგილობრივი ხელოსნური ნაწარმის გატანა. პირველ რიგში აღსანიშნავია სამშენებლო კერამიკა: კრამიტი, აგური, მოსაპირკეთებელი ფილები, მინის ძვირფასი ჭურჭელი, სარკმლის მინა, შალის და აბრეშუმის ქსოვილები...

X-XII სს-ში საქართველოს მჭიდრო საზღვაო ურთიერთობა ჰქონდა ჩრდილო შავიზღვისპირეთში,

ტამანის ნახევარკუნძულზე ქერჩის სრუტის პირას მდებარე ქალაქთან და სამთავროსთან, რომელსაც ბიზანტიელები ტამარტასას, ხოლო რუსები ტმუტარაკანს უწოდებდნენ. აქედან მოდის ამ ნახევარკუნძულისა და აქ მდებარე პატარა ქალაქის დღევანდელი სახელწოდება ტამანი. ტამანის ნაქალაქარზე არქეოლოგებმა დიდი რაოდენობით აღმოაჩინეს მინის სამაჯურები და ბეჭდები, რომლებიც საქართველოს მინის წარმოების ცენტრებშია დამზადებული. საქართველოში აღმოჩნდა ვერცხლის მონეტა, რომელიც ტმუტარაკანშია მოჭრილი. საქართველოში დამზადებული მოჭიქული ეკრამიკა აღმოჩნდა ყირიმშიც, ზერსონის ნაქალაქარზე (დღევანდელი სევასტოპოლის) მიდამოებში.

არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, საქართველოს საეკტრო ეკონომიკური ურთიერთობა ჰქონდა მდ. დონის ქვემო წელზე მდებარე საზარულ ქალაქსარკელთან, რომელსაც რუსული წყაროები ბელაია-ევეას ანუ „თეთრი გალანიანს“ ეძახდნენ. X-XII სს-ში საქართველოს საეკტრო ეკონომიკური ურთიერთობა ჰქონდა ბალტიისპირეთის ქვეყნებთან. ამის ერთ-ერთი მოწმობაა დავით III კურაპალატის ჩვენთვის უკვე ცნობილი მონეტები, რომლებიც აღმოჩენილია დღევანდელ ესტონეთსა და გერმანიაში. ბალტიისპირეთიდან საქართველოში ვაჭრებს მოჰქონდათ ქარვა. კიევის რუსეთთან მჭიდრო საეკტრო ეკონომიკურ კავშირებზე მეტყველებს ის, რომ XI ს-ის კიევის რუსეთის უბრწყინვალესი არქიტექტურული ძეგლის კიევის წმინდა სოფიის ტაძრის მუზაიკის ქვების საქართველოდანაა შეტანილი და თვით მოზაიკაც ქართველი ოსტატების მიერაა შესრულებული.

მონეტები და სამონეტო მიმოქცევა. როგორც გვახსოვს, უძველესი ქართული მონეტა კოლხური თეთრია, რომელიც ეგრისის, იგივე კოლხეთის სამეფოში ძვ. წ. VI-IV სს-ში იჭრებოდა. ამ მონეტას ბერძნული წარწერები ჰქონდა. პირველი ქართულ წარწერიანი ვერცხლის მონეტები ახ. წ. VI ს-ის II ნახევარში ჩნდება. ისინი სასანიური დრამების მინაბაძებია. „დრამა“ პარსულ, შემდეგ კი სასანიურ მონეტას ეწოდებოდა, რომელიც ოქროს, ვერცხლის, სპილენძის და იშვიათად ბრინჯაოსაგან იჭრებოდა. საქართველოში არაბების გაბატონების შემდეგ ასეთი მონეტების მოჭრა შეწყდა. საქართველოში ჩვენამდე მოღწეული არაბთა მიერ მოჭრილი უძველესი მონეტა 705 წ-ით თარიღდება. მოგვიანებით თბილისის არაბთა ამირებმა დაიწყეს ვერცხლის მონეტების მოჭრა. ვერცხლის მონეტებს, ოქროს მონეტა - დინარსაგან - განსხვავებით „დირჰემი“ ეწოდებოდა და დაახლოებით 2,8 გრ. ვერცხლს იწონდა.

X-XII საუკუნეებსა და XIII ს-ის დასაწყისში მახლობელ აღმოსავლეთში ძირითადად ორი ბიზანტიურ-ქრისტიანული და არაბულ-მუსლიმური ტიპის მონეტები იყო მიმოქცევაში. თავდაპირველად ასეთი მონეტები როგორც ოქროსაგან, ისე ვერცხლისა და სპილენძისაგან იჭრებოდა. მუსლიმურ ოქროს მონეტებს, როგორც ვიცით, „დინარი“, ვერცხლის და სპილენძისა კი „დირჰემი“ ეწოდებოდა. დირჰემის სახელწოდება პართულ-სასანიურ „დრამიდან“ წარმოსდგა. ამიტომაც სპილენძის დირჰემს ქართულ წყაროებში სპარსული ტრადიციის მიხედვით, „დრამას“ უწოდებდნენ.

ბიზანტიურ ოქროს მონეტებს „ჰერპერა“ ეწოდებოდა, რაც წითელ, ელვარეს ნიშნავს (შეადარეთ პურპური). ეს სახელწოდება ოქროს ფულის აღსანიშნავად საქართველოში გავრცელებულია.

რადგანაც მახლობელ აღმოსავლეთში მხოლოდ ეს ორი ტიპის მონეტა იყო მიმოქცევაში, ამიტომ ამ რეგიონის ყველა სახელმწიფო, საკუთარი მონეტის მოჭრის დროს იძულებული იყო ამ რეალობისთვის ანგარიში გაეწია. საქართველოს მეფეებიც მონეტის საერთაშორისო ბაზარზე შეუფერხებელი მიმოქცევისათვის, თავიანთ მონეტას ხან ბიზანტიურს, ხანაც მუსლიმურ მონეტებს აშგავსებდნენ.

არაბთა ბატონობის შემდგომ პერიოდში პირველი ქართული მონეტები დავით III კურაპალატისა და მისი შვილობილის ბაგრატ III ხანაში მოჭრა. ბაგრატ III-ის ვერცხლის მონეტა ამ დროს აღმოსავლეთში გავრცელებული არაბული მონეტის მინაბაძს წარმოადგენდა, რომელზედაც არაბული მუსლიმური რწმუნის სიმბოლოსთან, - „მუჰამადი მოციქულია ალაჰისა“ - ერთად, ქართული ასომთავრულით ეწერა: „ქრისტე აღიღე ბაგრატ აფხაზთა მეფე“.

საქართველოს მეფის მონეტისაგან განსხვავებით, დავით III კურაპალატის მოჭრილი ვერცხლის მონეტები იმ ხანის ბიზანტიური ტიპის მონეტებს იმეორებს. მონეტის ერთ მხარეზე მოთავსებულია ჯვარი და წარწერა: „ქრისტე შეიწყალე დავითი“, მეორე მხარეზე კი წარწერილია „კურაპალატი“.

XI ს-ში ბაგრატ III-ის შემდგომი საქართველოს მეფეები, გიორგი II-ის ჩათვლით და თვით დავით აღმაშენებელიც, თბილისის აღებაზედ ქართულ მონეტებს ბიზანტიური მონეტების თარგზე ჭრიდნენ.

ლუკა და ბოტინატე

ქართულ წყაროებში ბიზანტიური ოქროს ფულის აღსანიშნავად „ლუკატი“ და „ბოტინატე“ გვხვდება. ესაა ბიზანტიის იმპერატორების კონსტანტინე X ლუკას (1059-1067), მიხეილ VII ლუკას (1071-1078) და ნიკეფორე III ბოტინატის (1078-1081) ხანაში მოჭრილი ოქროს ფული.

როგორც გვახსოვს, მანაზკერტის ბრძოლის შემდეგ ბიზანტიამ თითქმის მთელი მცირე აზია დაკარგა. ამავე დროს დავით აღმაშენებლის მეფობის ბოლო წლებში საქართველო თბილისისა და სამხრეთ კავკასიის სხვა უმნიშვნელოვანესი ქალაქების შემოერთებით უშუალოდ ჩაერთო მახლობელი აღმოსავლეთის ვაჭრობაში. ასეთ პირობებში დავით აღმაშენებელმა ფულადი რეფორმა ჩაატარა და ბიზანტიური ტიპის მონეტის ნაცვლად მუსლიმური ტიპის მონეტა მოჭრა. ამ დროისათვის მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში ვერცხლის მონეტების მოჭრა მთლიანად შეწყდა, რაც მსოფლიო ბაზარზე ვერცხლის მიწოდების შემცირების შედეგი იყო. ამიტომ დავით აღმაშენებელი იძულებული გახდა ვერცხლის ნაცვლად სპილენძის მონეტა მოეჭრა. ასევე ძირითადად სპილენძის მონეტები იჭრებოდა მისი მემკვიდრეების დროს ლაშა-გარგის ჩათვლით. შემდგომ მსოფლიო ბაზარზე ვერცხლის კრიზისი დასრულდა და რუსუდანის მეფობის დროს სპილენძის მონეტასთან ერთად ვერცხლის მონეტის მოჭრაც განახლდა. სპილენძის მონეტის პარალელურად მთელი ამ ხნის მანძილზე საქართველოში ოქროს მონეტაც იჭრებოდა. ამის შესახებ ცნობა არაბმა ისტორიკოსმა ალ-ყაზვინმა შემოგვინახა: საქართველოში „არის ღინარი (ოქროს მონეტა), რომელსაც პერპერას უწოდებენ. იგი სუფთა, კარგად ჩაზნექილი ღინარია. მასზე სირიული წარწერა და კერპთა გამოსახულებაა. ყოველი ღინარი კარგი ოქროს მისხალია და მისი გაყალბება შეუძლებელია“. „ქერაში“ არაბი ავტორი ქრისტიანულ ჯვარს გულისხმობს, „სირიულ წარწერაში“ კი ქართული ასომთავრული იგულისხმება, რომელიც ქართული დამწერლობის არმყოფლენ მუსლიმმა ისტორიკოსმა სირიულ დამწერლობას მიამსგავსა.

მისალი

მისალი, იგივე სპარსულ-არაბული მისალი
წინის ერთეულია, რომელიც 4, 65 გრამს
უდრის.

§ 44. სახელმწიფო წყობილება, საზოგადოებრივი ცხოვრება და ყოფა X-XIII საუკუნეების საქართველოში

სახელმწიფო წყობილება. მეფე და ხელმწიფის კარი. საქართველოს მეფე კანონით ქვეყნის შეუზღუდავი მმართველი იყო. ითვლებოდა, რომ მეფობა მას ღვთისაგან ჰქონდა ბოძებული. ამ რწმენას ბაგრატიონთა საკვარეულოს ებრაელთა მეფის დავით წინაწარმეტყველისაგან წარმოშობის შესახებ არსებული ლეგენდაც განამტკიცებდა. ეს ლეგენდა ადრეფეოდალურ ხანაში შეიქმნა და უცილობელ ჭეშმარიტებად იყო მიჩნეული. ბიბლიის მიხედვით, მარიამ ღვთისმშობელი ამავე დავით წინასწარმეტყველის შთამომავალი იყო.

ერთიანი საქართველოს მეფის ტიტულატურა საბოლოოდ ჯერ კიდევ დავით აღმაშენებლის ხანაში ჩამოყალიბდა. დავით IV-დან მოყოლებული საქართველოს მეფეები თავს: „აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფეს, შარვან-შას და შაჰან-შას და ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა ფლობით მპყრობელს“ უწოდებდნენ და თავს შვიდი ტახტისა და შვიდი სამეფოს გამაერთიანებლად მიიჩნევდნენ.

დავით აღმაშენებლის შემდეგ საქართველოს სამეფოს ცენტრალური მმართველობა კიდევ უფრო გართულდა. თუ თავდაპირველად ვეზირის ტიტულს მხოლოდ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი ატარებდა, თამარის მეფობის დასაწყისში ვეზირები არიან ამირსპასალარი, მანდატურთუხუცესი და მეჭურჭლეთუხუცესი. თამარმა თავისი მეფობის ბოლო წლებში ათაბაგის თანამდებობა შემოიღო, რომელიც იმავდროულად ვეზირიც გახდა. რუსუდან მეფემ ვეზირის პატივში მსახურთუხუცესიც აიყვანა. ასე რომ, საბოლოოდ ცენტრალურ მმართველობაში ექვსი ვეზირი იყო, რომლებიც „სავაზიროს“ ანუ თანამედროვე ტერმინოლოგიით, „მინისტრთა საბჭოს“ ქმნიდნენ. სავაზიროს სათავეში ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი ედგა. ჭყონდიდლის შემდეგ რანგით სამი ვეზირი: ამირსპასალარი, მანდატურთუხუცესი და ათაბაგი მოდიოდა. მათ მეჭურჭლეთუხუცესი და მსახურთუხუცესი მოსდევდნენ. ვეზირებს შორის რანგით განსხვავება სამეფო კარის მრავალრიცხოვან ცერემონიალებშიც აისახებოდა. მაგალითად, დარბაზობის დასრულების შემდეგ, ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესს ორი მაშხლით აცილებდნენ, მომდევნო სამ ვეზირს კი თითო-თითო მაშხლით. დანარჩენ ორ ვეზირს მაშხლით გააცილება არ ეკუთვნოდა.

თამარის მეფობის ხანიდან მეფის სათათბირო ორგანოს - დარბაზის როლი გაიზარდა. ის უფრო ხშირად იკრებოდა და ქვეყნის უმნიშვნელოვანესი საკითხების გადაწყვეტაში მონაწილეობას იღებდა.

ადგილობრივ მმართველობას „საქვეყნოდ გამრიგე“ მოხელეები ანუ მეფის მიერ დანიშნული

ერისთავთერისთავები, ერისთავები, ციხისთავები, ზევისთავები, მამასახლისები ... წარმოადგენდნენ. ერისთავთერისთავებს რამდენიმე ერისთავი ემორჩილებოდა. ჩვეულებრივ, ერისთავები და ერისთავთ-ერისთავები ერთიადიგივე საგვარეულოდან ინიშნებოდნენ. ერისთავს ისევე როგორც ერისთავთ-ერისთავს, თანამდებობის მძღვლებს შემდეგ კათალიკოსი ან მთავარეპისკოპოსი საგანგებოდ აკურთხებდა და უსრულებდა, რომ „გლახაკთა და ნაკულევეანთა (ფიზიკური ნაკლის მქონეთ) მიმართ მოწყალება გამოეჩინა, სასამართლო განაჩენი უქრთამოდ და სამართლიანად გამოეტანა და ერისთავობის პერიოდში მისი ქვეშევრდომები მშვიდობაში და მორჩილებაში ყოფილიყვნენ“.

განსაკუთრებით დიდი უფლებებით „მონაპირე“ ანუ სასაზღვრო ერისთავები სარგებლობდნენ. ისინი მუსლიმთა შემოტევისაგან საქართველოსათვის ყველაზე მოუხვედნარ, სამხრეთის საზღვარს იცავდნენ. მონაპირე ერისთავები მცირე სასაზღვრო კონფლიქტებს მეფის ნებართვით საკუთარი ძალებით წვევებდნენ. ერისთავთა „მონაპირეობა“ თამარ მეფემ შემოიღო, რათა საზღვრების დაცვა უფრო ეფექტური ყოფილიყო. მონაპირე ერისთავთა ინსტიტუტი სასაზღვრო ჯარების თავისებურ წინამორბედს წარმოადგენდა.

XI-XIII სს-ში ქალაქებს მეფის მიერ დანიშნული მოხელე განაგებდა, რომელთაც ამირთა-ამირა, ამირა ან კიდევ მორუარა ეწოდებოდა. ცნობილია თბილისის, გორის ამირთა-ამირა, ქუთაისის, ჟინვანის, ანისის ... ამირა. ატენის მორუარაი...

ქალაქის ცხოვრებაში დიდ როლს ციხისთავი ასრულებდა, რომელიც მეციხოვნეებს ხელმძღვანელობდა. მეციხოვნეები იცავდნენ ქალაქის კარიბჭეებსაც. ქალაქის საპოლიციო სამსახურს შურტა განაგებდა. ქალაქში სასწორებს, ზომბა-წონას, ვაჭრობის წესებს ... ქალაქის ნაცვალი იცავდა.

საქართველოს მეფე და დიდებულები ციხე-დარბაზებში ცხოვრობდნენ. მეფეს ასეთი ციხე-დარბაზი ქვეყნის ყველა კუთხეში ჰქონდა, სადაც წელიწადის გარკვეულ დროს ატარებდა. დასავლეთ საქართველოში მეფეთა მთავარი ციხე-დარბაზი ქუთაისთან ახლოს გვევთუში იდგა. ამ ციხე-დარბაზს მეფე ზამთრობით სტუმრობდა. ცნობილია სამეფო სასახლე ნაღარბაზეში გორთან ახლოს, ნაჭრამაგვეში - ზამთრის ახლოს. მრავალრიცხოვანი სამეფო ციხე-დარბაზებიდან დღემდე მხოლოდ გეგუთის სასახლის ნანგრევებმა მოადლწია. ეს ციხე-დარბაზი XIX ს-ის 20-იან წლებში დაინგრა. ამ სასახლის საერთო ფართი 1700 კვ. მ. უდრიდა. მის ცენტრალურ ნაწილს 200 კვ. მ. ფართობის სატახტო დარბაზი წარმოადგენდა. დარბაზს მთელ მის ფართობზე გუმბათიანი გადახურვა ჰქონდა, საიდანაც სინათლეს შემოდიოდა. აქვე იყო შედარებით მცირე ზომის ბუხრიანი ოთახი და სააბაზანო თავისი ნაკვანთითა და მილსადენებით. ციხე-დარბაზში აგურით და ქვით იყო აკრებული და მოტიქული კრამიტით გადახურული. განსაკუთრებით გრანდიოზული თბილისის სამეფო რეზიდენცია, ისინი ციხე-დარბაზი უნდა ყოფილიყო, რომლის კედლები სხვადასხვა საერო სცენებით იყო მოხატული.

XI-XIII სს-ში საქართველოს სამეფო კარი ასობით მცირე და დიდი მოხელისაგან შედგებოდა, რომლებიც ცენტრალური მმართველობის სხვადასხვა უწყვეტობით იყვნენ გაერთიანებულნი. თითოეული მოხელის უფლება-მოვალეობა მეტ-ნაკლებად ზუსტად იყო განსაზღვრული.

ყოველივე ამის შესახებ ცნობები შემოგვინახა სახელმწიფო სამართლის უნიკალურმა ძეგლმა. მას „გარიგება ხელმწიფის კარის“ ეწოდება. სამართლის ამ ძეგლმა ჩვენამდე XIII ს-ის II ნახევრის რედაქციით მოადლწია. ეს რედაქცია დასავლეთ საქართველოს მეფის დავით ნარინის კარზეა შესრულებული. სამწუხაროდ „გარიგება ხელმწიფის კარის“ სრული სახით არ შემოგვრჩა.

როგორც ირკვევა, სამეფო კარზე უცხო ქვეყნის მოგზაების, თუ მეფის მიერ ევზიკების მიღება, „სავეზიროს“ სხდომები, სამეფო „დარბაზის“ შეკრება მტკიცედ დადგენილი წესით იმართებოდა. თავისი წესი ჰქონდა მეფის სახალწლო მიღებას, განსხვავებული ცერემონიალით ხდებოდა სხვადასხვა საეკლესიო დღესასწაულების აღნიშვნაც. განსაზღვრული იყო საზიგო მიღებაზე მეფისათვის ვის რა ძღვენი უნდა მიეტანა, აგრეთვე, თუ რა საჩუქარი უნდა გაეცა მეფეს თითოეული სტუმრისათვის. განსაკუთრებით საზიგო ცერემონიის მეფის წვეულება ანუ პურობა წარმოადგენდა.

ამ დროს სამეფო დარბაზის შესავალ კარებთან დიდი სამეფო დროშა აღიმართებოდა. კარებთან მწიგნობრები დგებოდნენ, რომლებიც მეფისათვის მირთმეულ ძღვენს აღნუსხავდნენ. დარბაზში თავთავის ადგილებზე სხდებოდნენ უმაღლესი სასულიერო პირები: კათალიკოსები (სრულიად საქართველოსი და აფხაზეთის), მოძღვართმოდვარი (მეფისათვის აკადემიის რექტორი), აგრეთვე უმაღლესი საერო თანამდებობის პირები ჭყონდიდელ-წმინდანართუხუცესი, ათაბაგი და ამირსპა-სალარი. ეპისკოპოსები და სხვა საერო მოხელეები იდგნენ და ისე ელოდებოდნენ პურობის დაწყებას. სამეფო წვეულებას მანდატურთუხუცესი და მისი მოადგილეები ამირეჯიბი და განმგებთუხუცესი უძღვებოდნენ. მეფის ბრძანებით, მანდატურთუხუცესი თავის არგანს (ოქროს კვერთხს) ამირეჯიბს გადასცემდა, თვითონ მეფის ტახტის წინ დადგებოდა და ხმამაღლა გამოაცხადებდა: „პური მოილე“,

რაც პურობის დაწყებას ნიშნავდა. შემდეგ ის ამირეჯიბის კვერთხს გამართმევდა და მეფისათვის კერძების შემოტანის ცერემონიალს წინ გამოუძღვებოდა. ამასობაში ამირეჯიბი და განმგებულებუცის დარბაზიდან გადიოდნენ, საპატიო სტუმრებისათვის საჭმლის შემოტანის ცერემონიალის გასაძღვლად. მათი გასვლისთანავე აქამდე დარბაზში მსხდომი საპატიო სტუმრები ფეხზე დგებოდნენ. მცირე ხნის შემდეგ მეფე მათ სუფრასთან მოიწვევდა, მაგრამ ისინი არ სხდებოდნენ, სანამ მეფის წინ სამეფო ტახტას (მაგიდას) და ტაბაკს (ღანჯარს) არ დადებდნენ. სამეფო ლანგარი ოქროსი იყო, სახურავის შუაში თვალ-მარგალიტით მოჭედული სამარხილით, რომლის ზემოთ ძვირფასი თვლებით მოჭედდებოდა ბროლის კოჭხი ილი. ამის შემდეგ მანდატურთუხუცესი სუფრასთან ჯდებოდა, ხოლო მეფეს უშუალოდ ჯერ მოღარეთუხუცესი, შემდეგ კი მსახურთუხუცესი ემსახურებოდნენ. კათალიკოსები, მოძღვართ-მოძღვარს და ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესს ცალკე ტახტას და ზედ ტაბაკს ამირეჯიბი უდგამდა. ისინი კი ფეხზე წამომდგარი ამირეჯიბის ესალმებოდნენ. ათაბაგს, ამირსპასალარს და მანდატურთუხუცესს ტახტას და ტაბაკს ერთ-ერთი ეჯიბი უდგამდა. „ოთხ დიდ მონაზონს“ (ასე უწოდებდნენ ორ კათალიკოსს, მოძღვართ-მოძღვარს და ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესს) და ზემოთ ჩამოთვლილ სამ პირველ ვეზირს სამ-სამ ჯამს უდგამდნენ. ამის შემდეგ ამირეჯიბი და განმგებულებუცის სუფრას მიუსხდებოდნენ და დანარჩენ ვეზირებს - მეჭურჭლეთუხუცესს და მსახურთუხუცესს - უკვე საგანგებო მონებელ - მუქიფი ორ-ორ ჯამს დაუდგამდა...

სამეფო ტახტთან ჭანსაკიბი დგებოდა. მას ხელსახოციანი ხელში ჩამჩა ეჭირა. ამ ჩამჩით ის მეფისათვის მორთმულ ღვინოსა და კერძ ხელის გულზე ისხამდა და პირველი სინჯავდა.

თავიანთ ციხე-დარბაზებში დიდ სიმდიდრესა და ფუფუნებაში ცხოვრობდნენ ერისთავთერისთავები, ერისთავები, დიდებულები და აზნაურები. მათი მამულები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში მდებარეობდა. დიდებულების ყველაზე მდიდარი ნაწილი რამდენიმე ციხე-სიმაგრეს, ასობით სოფელსა და ათასობით ყმა-გლეხს ფლობდა.

საქართველოს ლაშქარი. განვითარებული ფეოდალური ხანის საქართველოს საგარეო წარმატება მეტწილად სამხედრო საქმის შესანიშნავმა ორგანიზაციამ განაპირობა. ფეოდალური საზოგადოება, როგორც უკვე ვიცით, უპირველეს ყოვლისა, სამხედრო სამსახურის პრინციპზე აგებული საზოგადოება. შესაბამისად, მისი შინაგანი აღნაგობა სამხედრო საჭიროებებს ეფუძნება. ლაშქარი მუდმივ წყურთნასა და მზადყოფნაში უნდა ყოფილიყო, ამიტომ, როგორც ყველაზე მაღალი სამსახური ფეოდალურ ქვეყანაში, მოლაშქრეობაც საზოგადოების ერთი ნაწილის - აზნაურებისა და მსახურების მემკვიდრეობით მოვალეობას წარმოადგენდა. მსახური, გლეხის მსგავსად, დაყვავებული მიწათმოქმედი იყო, მაგრამ ბატონის წინაშე თავის ბეგარა-ვალდებულებას სამხედრო სამსახურით ისლიდა; მსახურის თითოეულ კომლს უნდა უზრუნველყოფა პატრონის სამსახურში მთელი აღკაზმულობითა და საჭირო სურსათ-სანაწარგით ერთი ცხენისანი ძოვა მოეყოლა. მსახური, თანამედროვე სამხედრო ტერმინოლოგიით, პროფესიონალი ჯარისკაცი იყო. კომენდრი შეძლებისდა მიხედვით მსახური შეიძლება ყოფილიყო მსუბუქად ან მძიმედ შეიარაღებული - ქოთლოსან-აბჯროსანი (ჯავშანში ჩამჯდარი და შეჯავშნულ ცხენზე ამხედრებული) და კარვისანიც კი (კარვის მქონე). კარვის მქონე მსახურები უკვე რაგით ფაქტობრივად აზნაურს უტოლდებოდნენ. აზნაურთა წოდება წარჩინებულ პროფესიონალ მოლაშქრეთა ანუ ოფიცერთა წოდება იყო. ისინი, უკვე თავიანთი წარჩინებულობის მიხედვით, მსახურთა (ჯარისკაცთა) შედარებით მცირერიცხოვან ან მრავალრიცხოვან შენაერთებს ხელმძღვანელობდნენ. აზნაურის განსაკუთრებული პრივილეგია ბრძოლის ველზე ცალკე კარვის დადგმა ანუ „კარვისნობა“ იყო. დიდებული აზნაურები ანუ უბრალო დიდებულები უმაღლეს მხედართმთავართა - გენერალთა წოდებას შეადგენდნენ. ისინი ჩვეულებრივ ქვეყნის სხვადასხვა მხარეებზე განაგებდნენ ანუ ერისთავობდნენ და ერისთავთერისთავობდნენ და, შესაბამისად, ბრძოლის ველზე მთელი მათდამი დაქვემდებარებული ვრცელი ქვეყნიდან გამოყვანილ ლაშქარს ედგნენ სათავეში. საერისთავო საციხისთავოებისაგან შედგებოდა. საციხისთავოს მეფის მიერ დანიშნული ციხისთავი განაგებდა. ის საციხისთავო ლაშქრით ერისთავის დროშის ქვეშ დგებოდა. საქართველოს მთელ ლაშქარს ამირსპასალარი ხელმძღვანელობდა. საქართველოს მეფე ქვეყნის სამხედრო ძალების უზენაესი მხედართმთავარი იყო. ლაშქარი ორი მთავარი ნაწილისაგან შედგებოდა: ძირითადი ლაშქარი და მეწინავე ლაშქარი, რომელიც იმედროულად წინ გაწეული ცენტრის როლს ასრულებდა. მეწინავე ლაშქარს თავისი სარდალი ჰყავდა, რომელიც ამირსპასალარს ექვემდებარებოდა. თავდაპირველად ბრძოლას მეწინავე ლაშქარი იწყებდა და შემდგომ შესაფერის მომენტში ძირითადი ლაშქარი ემბებოდა. ასეც ხდებოდა, რომ ბრძოლის ბელს მეწინავე ლაშქარი გადამწყვეტად და ძირითადი ლაშქრის ჩაბმა აღარ იყო საჭირო. შესაბამისად, გამარჯვების პატივად და ნაალაფრის მნიშვნელოვანი ნაწილიც უფრო მას ხედებოდა. ამიტომ მეწინავე ლაშქარში ყოფნა განსაკუთრებულ პატივად და პრივილეგიად ითვლებოდა. მეწინავე ლაშქარს ზემო ქართლიდან ანუ ყოფილი ქართველთა სამეფოდან

გამოყვანილი ლაშქარი შეადგენდა. XII-XIII სს-ის მიჯნაზე საქართველოს მეწინავე ლაშქარს გამოჩენილი მხედართმთავრები შალვა და ივანე ახალციხელები სარდლობდნენ. სამწუხაროდ, ისინი, როგორც გეახსოვს, ჯალალ ად-დინთან ბრძოლას შეეწირნენ. საქართველოს ლაშქარი თითქმის მთლიანად ცხენოსნებისაგან შედგებოდა. ძირითადი ლაშქარი ბრძოლის დროს ორ ნაწილად იყოფოდა: მარჯვენა და მარცხენა ფლანგებად. ერთ ფლანგს მთლიანად დასავლეთ საქართველოს, ხოლო მეორე ფლანგს შიდა და ქვემო ქართლის და პერეთ-კახეთის ლაშქარი შეადგენდა. ბრძოლაში მეფის მონაწილეობის დროს ერთ ფლანგს უშუალოდ მეფე ედგა სათავეში, ხოლო მეორე ფლანგს ამირსპასალარი ან კიდევ ფულისწული მეთულობდა.

ქართული ლაშქარი მკაცრი დისციპლინით გამოირჩეოდა. ჯერ კიდევ დავით აღმაშენებელმა ლაშქარში აკრძალა: „საეშმაკონი სიმღერანი, სახიობანი და განცხრომანი (თავაშვებულობა და ღრეობა) და მის დროს ყოველი უწესოება მოსპობილ იყო ლაშქართა შინა მისითა“. ქართული ლაშქარი მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში განთქმული იყო თავისი მაღალი საბრძოლო თვისებებით: ამტანობით, შეუპოვობით, სიმამაცითა და თავბრუდამსხმელი სისწრაფით. აღსანიშნავია, რომ ის იმხანად საუკეთესო შეიარაღებითაც გამოირჩეოდა. ეს საჭურველ-იარაღი საქართველოს სახელისწილობში მზადდებოდა. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ საქართველოს ლაშქარს სპეციალური საველე კარვის ეკლესიებიც კი ჰქონდა.

გლეჯობა. განვითარებული ფეოდალური ხანის საქართველოს ეკონომიკური სიძლიერის საფუძველზე, უპირველეს ყოვლისა, ძლიერი და მდიდარი გლეხობა ქმნიდა, რომელიც საქართველოს მოსახლეობის უმრავლესობას შეადგენდა. არქეოლოგებმა საქართველოს სხვადასხვა მხარეებში გათხარეს და შეისწავლეს X-XIII სს-ის ნასოფლარები. როგორც გაირკვა, საგლეხო მამული, იგივე „საგლეხო ფუძე“ რთულ სამეურნეო კომპლექსს წარმოადგენდა თავისი სახლკარითა და კარმიდამოთი, სახნავ-სათესით, საძოვრით, ბაღ-ვენახით, ტყითა და სასაფლაოთი. გლეხის სახლკარი 5-6 შენობისაგან შედგებოდა. მათ შორის იყო საცხოვრებელი სახლი ანუ დარბაზი მთლიანი გადახურვით და სხვა სამეურნეო დანიშნულებების შენობები: გომურები, საძებლები, მარნები, თონები, პირუტყვის სადგომი ... დასავლეთ საქართველოში გლეჯობა ძირითადად შენობებს ხისგან აგებდა. ამ პერიოდში გლეჯობა უკვე დიდი ხნის დაწყებული იყო, ანუ მიწაზე იყო მიმდგრებული. გაყიდვის შემთხვევაში საქართველოში გლეხები, ისევე, როგორც დასავლეთ ევროპაში, მთელ საგლეხო ფუძესთან ანუ მთელ მის სამეურნეო კომპლექსთან ერთად იყიდებოდა. მიწიდან მის მოცილებას და ცალკე გაყიდვას კანონი კრძალავდა. გლეხის გაქცევის შემთხვევაში ბატონს ოცდაათი წლის განმავლობაში გაქცეული ყმისა და მისი ოჯახის წევრების მოძებნისა და უკან დაბრუნების უფლება ჰქონდა. გლეხთა ოჯახები თავიანთი შეძლებით ერთმანეთისაგან უკვე საგრძნობლად განსხვავდებოდნენ. დიდი მიწიანი გლეხების გვერდით მცირე მიწიანებიც იყვნენ. ერთ საგლეხო ფუძეზე „ზოგჯერ ორი ან რამდენიმე ოჯახი ცხოვრობდა. მიუხედავად ამისა, აღსანიშნავია ის, რომ, არქეოლოგიის მონაცემებით, ასეთი შედარებით ღარიბი გლეხებიც კი საკმაოდ კარგად ცხოვრობდნენ. მათ ყოველდღიურ საჭმელად არც ზოცი და არც ღვინო არ აკლდათ. უფრო შეძლებული გლეხები სახლში ჩვეულებრივ მოჭიქული კერამიკის თუ ფაიანსის საკმაოდ ძვირადღირებულ ჭურჭელსაც კი ხმარობდნენ. სამკაულებს როგორც ქალაქის, ისე სოფლის უბრალო მოსახლეობაც ატარებდა. ფულიც არა მარტო ქალაქელებს, სოფლის გლეხობასაც ჰქონდა, არაზედაც ის ხანის ნასოფლარებში დიდი რაოდენობით აღმოჩენილი სილინების მონეტები შეტყველებს. საზოგადოებაში ფულის მნიშვნელობისა და საჭიროების ასეთი ზრდის შედეგად სახელმწიფომ, სასულიერო და საერო ფეოდალებმა გლეხებს პროდუქტებით გადასახდელი ბეგარის ერთი ნაწილი ფულადი გადასახდით შეუცვალა. ამიტომაც ადრეფეოდალური ხანისაგან განსხვავებით, გლეჯობა თავისი სამეფო და საბატონო გადასახადის მნიშვნელოვან ნაწილს უკვე ფულით იხდიდა. ფულადი გადასახადების გასასტუმრებლად გლეხები იძულებული იყვნენ თავიანთი მოსავალი ბაზარში გაეყიდათ, რაც ხელს უწყობდა ქვეყნისათვის ფულის მიმოქცევის შემდეგ ზრდას.

ფულის მიმოქცევის ზრდამ გაჭარბა ფენა გაამდიდრა და გააძლიერა. ფეოდალები, რომლებიც იმადროულად ქვეყნის სამხედრო ზედაფენს შეადგენდნენ, ვაჭრებს, როგორც საზოგადოების არა სამხედრო ნაწილს, ზემოდან უყურებდნენ, მხდალებს და ჯაბანებს უწოდებდნენ. მიუხედავად ამისა, ფეოდალური არისტოკრატია დიდ სავაჭრო ოპერაციებში მონაწილეობას სულაც არ თაკილობდა. ამის კარგი მაგალითია XIII სს-ის II ნახევრის დიდი ფეოდალი კახა თორელი. 1258 წ. მონღოლებმა ბაღდადი აიღეს და აურაცხელი ძვირფასეულობა ხელთ იგდეს. ამან ერთბაშად სპარსეთში ოქროულობის და თვალმარგალიტის ფასი ძალზე დასცა. კახა თორელი ამ დროს მეფემ ადარბადაგანში ანუ ჩრდილოეთ სპარსეთში მონღოლებთან ელჩად გააგზავნა. საქართველოში იცოდნენ, რომ სპარსეთში იმაჰმად „თუალის, მარგალიტის და ზარქაშის (ოქრო-ვერცხლი)“ იაფად ყიდვა შეიძლებოდა, ამიტომ კახა

თორეულმა გადაწყვიტა მეფის დაეალებით ესარგებლა და სპარსეთში ელჩობა სარფიანი ვაჭრობისთვისაც გამოეყენებინა. მან თადარიგი წინასწარ დაიჭირა, თბილისში ორტალისაგან „ლარი და თეთრი“ კრედიტში აიღო. ქართველმა ღიღებულმა ვალში აღებული ფულით სპარსეთში ელჩობის დროს ღიღადლი ძვირფასეულობა შეიძინა, რომელიც სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ ბევრად უფრო ძვირად გაყიდა. მოგებული თანხით მან ორტალის ვალიც გაისტუმრა და დიდი სოფელი ზოვლე იქ მოსახლე მრავალრიცხოვანი საგლეხო კომპლექტით, მათი სახნავ-სათესებითა და ტყე-საძოვრებით შეიძინა.

„ოქტალი“

„ოქტალი“ თურქული სიტყვაა და მეგობარს, კომანიონს ნიშნავს. იმჟამად „ოქტალი“ საუკურო-საგანს მოგვითხრობს წარმოადგენდა.

ვაჭრები და განსაკუთრებით ღიღვაჭრები ქვეყნის ცხოვრებაში თანდათანობით სულ უფრო დიდ როლს თამაშობდნენ. ისინი მეფის კარზეც კი მიღებული იყვნენ. ამის კარგი მაგალითია თბილისელი ღიღვაჭარი ზანქან ზორაბაძელი, რომელსაც სამეფო კარმა ისეთი მნიშვნელოვანი და საპატიო მოვალეობა დააკისრა, როგორიც ყოფილიდან თამარის საქმრად გამაზღებელი იური ბოგოლუბსკის (გიორგი რუსის) ჩამოყვანა იყო.

წელიწადში ერთხელ ღიღვაჭრები დიდი ძღვენით სამეფო კარს ეწვეოდნენ, სადაც მეფე მათ წვეულებას უმართავდა. ღიღვაჭრების მუღულებით კი თავიანთი ძღვენით იმავედროულად ღედოფალის სტუმრები იყვნენ. თავის მხრივ მეფე და ღედოფალი გართობისა და პურობის შემდეგ მათ ასევე უზვად ასარეკებდნენ. სამეფო კარის ღიღვაჭრებთან ურთიერთობას მათივე წრიდან დანიშნული ვაჭართუხუცესი აწესრიგებდა. დედაქალაქში მოსული უცხო ვაჭრები დიდი ძღვენით პირველად მას ეახლებოდნენ და თავიანთ საქონელს აჩვენებდნენ. ვაჭართუხუცესი სამეფო კარისათვის საქონელს თვითონ გადაარჩევდა და მასში შესაბამის ფასს იხდიდა. ამის შემდეგ ის უცხოელ ვაჭრებს საქონლის გაყიდვის ნებას აძლევდა.

ქალაქის ცხოვრებას თავის ელფერს სწორედ ვაჭარ-ხელოსნები აძლევდნენ. ხელოსნები, ისევე როგორც სხვაგან, შუა საუკუნეებში, ხელოსანთა კავშირებში, ორგანიზაციებში იყვნენ გაერთიანებული. ეს გაერთიანება მათი ხელობის ნიშნით ხდებოდა. მაგალითად, მეხამლეებს თავისი გაერთიანება ჰქონდათ, მექონეებს თავისი დ. ა. შ. თავთავიანთი გაერთიანებები ჰქონდათ წვრილი, ხაშულო და ღიღვაჭრებს. თავიანთი გაერთიანებები ჰქონდათ აგრეთვე სხვადასხვა პროფესიის ადამიანებსაც, მაგალითად ექიმებს, მოცეკვავეებს, წყლის მზიდავეებს ... თავდაპირველად ასეთ გაერთიანებებს სხვადასხვა სახელი ეწოდებოდა, მოგვიანებით მათ სახელად „ამქარი“ დამკვიდრდა. თითოეულ ასეთ პროფესიულ გაერთიანებას თავისი „თავი“ ანუ მეთაური ჰყავდა, რომელიც აწესრიგებდა მის ურთიერთობას ხელმწიფის კართან და საერთოდ სახელმწიფო მოხელეებთან, იცავდა თავის წევრთა უფლებებს. ამ პროფესიულ გაერთიანებებს თავისი ცხოვრების წესი, საერთო, მხოლოდ მათთვის დამახასიათებელი დღესასწაულები ჰქონდათ.

ქალაქების განვითარებასთან ერთად თანდათანობით ფეოდალური საზოგადოებისათვის მანამდე უცხო, ახალი საზოგადოებრივი ფენა - მოქალაქე - გაღიზიდებოდა. ეს ფენა ვაჭარ-ხელოსნებისაგან შედგებოდა და მას, როგორც გლეხობისაგან, ისე ფეოდალებისაგან სრულიად განსხვავებული ცხოვრების ნირი ჰქონდა.

ვაჭრობა, განსაკუთრებით საგარეო ვაჭრობა, რისკის მიუხედავად, დიდ მოგებას იძლეოდა. ასე რომ, უმოკლეს ხანში ვაჭარი შეიძლება უდიდესი ქონების პატრონი გამხდარიყო. ვაჭრებიც საფრთხეს არ ერიდებოდნენ და შორეულ ქვეყნებში მოგზაურობდნენ.

მოგზაურები. XII-XIII სს-ის საქართველო აღმოსავლეთისა და დასავლეთის სამყაროს თავისებურ შემართებელ ზიდს წარმოადგენდა. ეს ქვეყანა თავს მსოფლიო სახელმწიფოდ თვლიდა და მისი საზოგადოების ინტერესიც მთელ იმდროინდელ ცივილიზებულ მსოფლიოს მოიცავდა. ვაჭრების გარდა, შორეულ მოგზაურობებში საზოგადოების სულ სხვადასხვა ფენები იყვნენ ჩართულნი. იმხანის ქართველები, შორეული ქვეყნების უკეთ გაცნობის მიზნით, ბევრს მოგზაურობდნენ. ჩვენს წინაპრებს საკმაოდ ზუსტი წარმოდგენა ჰქონდათ მახლობელ თუ შორეულ, განსაკუთრებით აღმოსავლეთის ქვეყნებზე. ამას კარგად მოწმობს შოთა რუსთაველის უკედავი „ვეფხისტყაოსანი“, სადაც მოქმედება ცენტრალურ აზიასა, აღმოსავლეთ და სამხრეთ აღმოსავლეთ აზიაში ვითარდება. ქართველთა შორეული მოგზაურობის კარგი მოწმობაა ჩაზრუხაძის „თამარიანი“, რომელიც ავტორმა დაახლოებით 1205 წ. დაასრულა. ამ პოემაში თამარის ქებასთან ერთად ლექსის ფორმით მოთხრობილია ავტორის მოგზაურობა აღმოსავლეთსა და დასავლეთში. პოემის მიხედვით, ჩაზრუხაძემ იმოგზაურა სპარსეთში,

ინდოეთსა და ჩინეთში. ჩინეთიდან ის დასავლეთისაკენ გაემართა. გიიარა ციმბირის, ყაზახეთის, ვოლგისპირეთის ველები და მდ. დონის ქვემო წელიდან ჩრდილო-დასავლეთით კიევისაკენ გადაუხვია. ძველი რუსეთის სახელმწიფოს დედაქალაქიდან ჩვენი პოეტი მდ. დნეპრით შავი ზღვისაკენ დაეშვა, შემდეგ კი ბიზანტიის დედაქალაქ კონსტანტინოპოლს ეწვია. აქედან პოეტი-მოგზაური ზოვით პირინეის ნახევარკუნძულზე მდებარე გრენადის სამპროს ესტუმრა. შემდეგ ჩრდილოეთ აფრიკის გავლით ეგვიპტეში ჩავიდა. ეგვიპტიდან ის იემენში, იქიდან კი - მექაში გადავიდა. საფიქრებელია, რომ ჩახრუხაძე პირველი ქრისტიანი იყო, რომელმაც მუსლიმთა ამ უწმინდესი ქალაქის ნახვა მოახერხა, ვინაიდან იმჟამად და მრავალი საუკუნის შემდგომაც, ქრისტიანისათვის მექაში შესვლა სასტიკად აკრძალული იყო. მექიდან ჩახრუხაძე ბაღდადში ჩავიდა, საიდანაც აღმოსავლური საქონლით დატვირთულ დიდ საევაგრო ქარავანს ბარდავის გავლით სამშობლოში შემოიყვანა.

საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ჩახრუხაძის „თამარიანში“ მსოფლიო ლიტერატურაში პირველად აღწერილია სახმელეთო გზა ჩინეთიდან შავ ზღვამდე. დასავლეთ ევროპულ მწერლობაში ასეთი აღწერილობა მხოლოდ XIII ს-ის II ნახევრიდან მოგვეპოვება.

ქვეყნის საერთო ცხოვრებას, სხვადასხვა წოდებებს შორის ურთიერთობას საეკლესიო და სამოქალაქო სამართალი აწესრიგებდა. საეკლესიო სამართალი „მცირე სჯულისკანონს“ და „დიდი სჯულისკანონს“ ემყარებოდა. „მცირე სჯულისკანონი“ მსოფლიოს ქრისტიანული სამართლის ძეგლებსა საფუძველზე X ს-ის დასასრულში დიდმა საეკლესიო მოღვაწემ, ეფთვიმე მთაწმინდელმა შეადგინა. „დიდი სჯულისკანონი“ ქრისტიანული სამართლის სრული კრებულია, რომელიც XI ს-ის II ნახევარში ბერძნულიდან თარგმანა მეორე დიდმა ქართველმა საეკლესიო მოღვაწემ არსენ იყალთოელმა. ასე რომ, XI ს-ის ბოლოსათვის საქართველოს ეკლესიის მშობლიურ ენაზე ქრისტიანული სამართლის სრული კრებული გაჩნდა.

ქართული საერო სამართლის უძველეს ძეგლად „ბაგრატ კურაპალატის სამართალი“ ითვლება, რომელიც X-XI სს-ში უნდა იყოს შედგენილი. სამწუხაროდ, ამ სამართლის ძეგლმა თავდაპირველი სახით ვერ მოაღწია. ის, როგორც დამატება, XIII-XIV სს-ის ბექა-ალბულას სამართალში შევიდა.

„სამართლის წიგნები“ სამოქალაქო და სისხლის სამართლის კანონთა კრებულს წარმოადგენენ და საკუთრივ საქმის გარჩევა-განხილვის შესახებ ძალზე მწირ ცნობებს გვაწვდიან. ამ მხრივ ფრიად საინტერესოა საქართველოს მეფის, ბაგრატ IV-ის მიერ გაცემული ე. წ. „სიგელი ოიზართა და მიჯნაძორელთა სასამართლო დავის გამო“, რომელიც კარგად აჩვენებს, თუ როგორ ხდებოდა სამოქალაქო საქმეების გარჩევა.

სიგელში აღწერილ სასამართლო პროცესს თუ დღევანდელ სამოქალაქო საქმეებზე გამართულ სასამართლო პროცესებს შევედარებთ, დიდ განსხვავებას ვერ აღმოვაჩენთ. ერთი გარემოების გარდა. მხარეებს არა პ ყავთ საგანგებოდ გამოყოფილი დამცველები ანუ ადვოკატები. ეს არცაა გასაკვირი, რადგანაც ადვოკატთა ინსტიტუტი ევროპაში დაახლოებით ორი, ორნახევარი საუკუნის შემდეგ შეიქმნა.

სამოქალაქო საქმის განხილვა
სასამართლოზე მექაში IV-ის „ოიზართა
და მიჯნაძორელთა“ სიგელის მიხედვით

ოიზა და მიჯნაძორი კლარჯეთის მონასტრები იყო. მათ დავა ქირნდთ მიწაზე და ტყეზე. ეს დავა ადგილზე ვერ გადაწყდა. მომჩივნამ მხარეებმა საქართველოს მეფეს მიმართეს. ბაგრატ IV ამ დავის გადაწყვეტად სამეფო დარბაზი მოიწვია, რომელიც უმაღლესი სასამართლოს ფუნქციას ასრულებდა. დარბაზს „მღვდელთმამძღვრანი, ერისთავთ-ერისთავნი, ერისთავნი და ყოველთა ხევთა ზემოთა და ქვემოთა (იგულისხმება დასავლეთი და აღმოსავლეთი საქართველო) მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი“ ანუ სასამართლო საქმის სწავლული ექსპერტები ესწრებოდნენ. ბაგრატ მეფემ ორივე მხარე თავის წინაშე დასვა, მათ მიერ წარმოდგენილ სიგელებს გაეცინ და ორივე მხარის არგუმენტაციას მოესმინა. აღმოჩნდა, რომ თავისი სიმართლის დასამტკიცებლად მიჯნაძორელებს ოთხი სიგელი გაჩნდათ. ამათგან ერთი გუგუენ ერისთავთ-ერისთავის (X ს-ის I მესამედი) გაცემული იყო, დანარჩენი სამი გუგუენ მეფეთა-მეფეს, მის შვილს ბაგრატ III-ს და ბაგრატ IV-ის მამას გიორგი I-ს ეკუთვნოდათ. ოიზრებმა მხოლოდ ერთი, ამატ ბაგრატისნის ვაჟის გუარამ მამულის (IX ს-ის II ნახევარი) სიგელი წარმოადგინეს. სამაგიეროდ ეს სიგელი ყველაზე ძველი იყო. საქმის ართულებდა ის, რომ ოიზართათვის გუარამ მამულის მიერ ტერიტორიის უფრო ადრე ბოძების ფაქტი, როგორც ჩანს, არ იცოდნენ თავის დროზე არც გუგუენ ერისთავთ-ერისთავმა და არც მისმა შემდგომმა მემკვიდრეებმა, რომლებმაც ეს ნაბოძები მამული თავისი სიგელებით მიჯნაძორელებს დაუბრუნეს და განაუხლეს. ამიტომ მიჯნაძორელების მიერ წარმოდგენილ სიგელებში ის პირველი ბოძება არ იყო გაუქმებული. ბაგრატ IV და სამეფო დარბაზი რთულ ვითარებაში აღმოჩნდნენ: ოიზართა სიგელი უფრო ძველი იყო, სამაგიეროდ მიჯნაძორელებს „ბოძების“ სამი მხრივ ვითარებაში სადავო ტერიტორია ბაგრატ IV „გარდაცვლილ მეფეთა ხულები რომ არ დაემძიმებინა“, მიჯნაძორელებს დაუბრუნა, მაგრამ სამართლიანობა რომ არ დარღვეულიყო, ოიზრებს სანაცვლოდ სამეფო მამულიდან სიუფელი ბარვეანი უბოძა.

§ 45. საქართველოს კულტურა X-XIII საუკუნეებში

X ს-ში ქართველს ეროვნული თვითშეგნება და ეროვნული სიამაყის გრძნობა კიდევ უფრო გაუძლიერდა. მან სრულად გაიასრა თავისი ეროვნული თვითშეგნება. მისთვის ძვირფასი გახდა არა მხოლოდ მისი მშობლიური კუთხე, არამედ მთელი ერცყანა - საქართველო. აქ ჯერ კიდევ მრავალმთავრობა იყო, მაგრამ თითოეული სამეფო თუ სამთავრო უკვე ერთიანი ქართველთა სამშობლო-ქვეყნის ნაწილად აღიქმებოდა. ამიტომაც ამბობს ასე ამაყად X ს-ის დიდი ქართველი მწერალი გიორგი მერჩულე: „ქართლად ფრიადი ქვეყანაა აღირიცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ეამი შეიწირვის და ლოცვამ ყოველი აღესრულების, ხოლო „ეკირილეისონი“ ბერძნულად ითქმის, რომელი არს ქართულად „უფალო წყალობა ყაე“, გინა „უფალო შეგვიწყალო“.

იოანე ზოსიმე ქაიხოსრო
ენის ძესებ

„დამარხულ არს ენაი ქართული დღემდე მეორედ
მოსვლისა მესიისა,
საწამებელად, რათა ყოველსა ენასა ღმერთმან
ამხლოსა ამის ენითა...
და ესე ენაა შემკული და კეთხეული სახელითა
უღლისათა
მეულის დღესა მეორედ მოსვლასა უფლისასა“.

ბერძნულ სამყაროსთან შეჯიბრის გრძნობა, რომელიც ჯერ კიდევ VIII ს-ის მიწურულში იოანე საბანისძის თხზულებაში ჩანს, ახლა კიდევ უფრო მკაფიოდ გამოვლინდა. ქართველებმა დაიწყეს ქრისტიანული სამყაროს წინაშე ბერძნულთან შედარებით არა ნაკლები დამსახურებისა და ქართული ენის განსაკუთრებული დანიშნულების დასაბუთება. სწორედ X საუკუნეში დაიწერა გამოჩენილი ქართველი პიმნოგრაფის იოანე-ზოსიმეს შესანიშნავი კმნილება: „ქებაჲ და დიდებაჲ ქართულისა ენისაჲ“, რომელშიც პოეტი ქართულ ენას უდიდეს მომავალს უწინასწარმეტყველებს.

საქართველოს ერთ სამეფოდ გაერთიანებამ, ბიზანტიასთან დამოუკიდებლობისათვის თითქმის ნახევარსაუკუნოვანი ბრძოლის წარმატებით დასრულებამ, ქართველთა ეროვნული თვითშეგნება კიდევ უფრო მაღალ საფეხურზე აიყვანა. შეიძლება ითქვას, რომ ერთიანი ქართული ფეოდალური ერის ჩამოყალიბების ხანგრძლივი პროცესი, რომელიც VII-IX სს-ში განსაკუთრებით მძლავრად წარიმართა, საბოლოოდ დასრულდა. ამან ქართული კულტურის არანახულ აყვავებას დაუღო სათავე.

X-XIII სს-ში ქართულ საზოგადოებასთან ერთად ქართულმა ფეოდალურმა კულტურამაც თავისი განვითარების მწვერვალს მიაღწია. ამ დროს ქართულ კულტურასა და ხელოვნებაში შეიმჩნევა ისეთი საწყისები და ტენდენციები, რომლებიც დასავლეთ ევროპაში მოგვიანებით XIII-XIV სს-ში ჩაისახა და ხელოვნებისა და კულტურის განვითარების ახალი, „რენესანსის“ ანუ „აღორძინების“ სახელით ცნობილი ეტაპი მოგვცა. სიტყვა „რენესანსი“ ფრანგულად „აღორძინებას“ ნიშნავს. ეს ხანა დასავლეთ ევროპულ კულტურაში, უპირველეს ყოვლისა, ბერძნულ-რომაული, იგივე ანტიკური კულტურული ტრადიციების აღორძინებით აღინიშნა. „რენესანსი“ განვითარებული ფეოდალური ხანის საზოგადოების ასკეტური ცხოვრების იდეალებიდან განათავისუფლებასა და ამქვეყნიური ცხოვრებისაკენ მობრუნებაში გამოიხატა. „აღორძინების“ ხანის კულტურაში ყურადღების ცენტრში, შუა საუკუნეებში პირველად, ადამიანი, ადამიანთა ცხოვრება და ადამიანური იდეალები ექცევა. ერთი სიტყვით, ესაა ტკობა ღვთის მიერ ბოძებული ამქვეყნიური ცხოვრების მშვენიერებით. ყოველივე ეს ქართულ კულტურაში სწორედ X-XIII სს-ში ისახება.

1. ქართული ხელოვნება X-XIII სს-ში.

ხელოვნებაში ახალმა ტენდენციებმა ასახვა, უპირველეს ყოვლისა, ზუროთმოძღვრებაში ჰოვია. საეკლესიო არქიტექტურაში წამყვან ადგილს იკავებს მაღალყელიანი, გუმბათოვანი ტაძრები, რომლებიც თავისი სიგრძივი ღერძითა და მხრებით სივრცეში ჯერის ფორმას ქმნიან. ტაძრის გუმბათი და ყელი კედლებს კი აღარ ეყრდნობა, არამედ ჯერის მკლავების გადაკვეთაზე აღმართულ ოთხ სვეტს, რითაც ზუროთმოძღვარი შიდა სივრცეს განუზომლად ზრდის. სივრცითი ცხოვრებისაკენ მობრუნებაში გამოიხატა სვეტების რამდენიმე წყება, რაც შენობას აგრძელებს და გრანდიოზულობას მატებს. ეკლესიების ფასადი ოთხივე მხრიდან ძალზე შემკულია ქვაზე ნაკვეთი ჩუქურთმებით, რომელთა ორნამენტები ჩვეულებრივ მცენარეულია. კედლები მორთულია აგრეთვე ადამიანების, ცხოველებისა და ფრინველების უხვი გამოსახულებებით - ბარელიეფებით. ამ ხანის ტაძრებისათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელია გარე სამი კედლის (ჯერის ტოტების) ფასადის თუთთალიანი და ორნიშნანი მორთულობა. ტაძრებს შიგნიდან მდიდრულად ამკობდნენ ფერწერული მხატვრობით. მათი სახურავი კრამიტით ან ქვის ფილებით იყო გადახურული. ტაძრების კედლები გარედან და

შიგნიდან მოპირკეთებული იყო კარგად დამუშავებული ქვის ფილებით. ეკლესიის მოპირკეთებისას უხვად იყენებდნენ სხვადასხვა ფერის ტუფს ან სხვა ფერად სამშენებლო ქვას.

ხელოვნებათმცოდნეები ქართული ზუროთმოძღვრების ამ სასაუკუნოვან პერიოდს, ანუ ხანას X-ის II ნახევრიდან XIII საუკუნის II ნახევრამდე ქართული ზუროთმოძღვრების ოქროს ხანას უწოდებენ.

X-ს-ის II ნახევრის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ძეგლია ჯავახეთში ახალქალაქის მახლობლად აღმართული კუმურდოს ტაძარი, რომლის მშენებლობა 964 წ. ლეონ III აფხაზთა მეფის დროს დაიწყო. თუთი ლეონ III და მისი და, ბაგრატ III-ის დედა გურანდუხტი ტაძრის შიგნით ფრესკებზე არიან გამოხატული. ტაძარი ვარდისფერი პერანგითაა შემკული. კუმურდოს ტაძარში ერთგვარად შერწყმულია ძველი და ახალი ფერის ზუროთმოძღვრებისათვის დამახასიათებელი ნიშნები, თუმცა გარეგნულად ის უკვე ახალი ხანის ძეგლია. ამავე ხანაშია აშენებული განვითარებული ფეოდალური ხანის ქართული ზუროთმოძღვრების ერთ-ერთი უმშვენიერესი ძეგლი, ოშკის ტაძარი. ოშკის ტაძარი ტაოში მდ. თორთომის წყლის ვიწრო ხეობაში მდებარეობს. ის აგებულია დავით III კურაპალატისა და მისი ძმის ბაგრატ ერისთავთერისთავის მიერ. ორნამენტებისა და ბარელიეფების სიმდიდრით ოშკის ტაძარს ერთ-ერთი პირველი ადგილი უჭირავს ქართულ არქიტექტურაში.

XI ს-ის პირველ ნახევარში აშენდა ქართული არქიტექტურის ისეთი უბრწყინვალესი ძეგლები, როგორიცაა ქუთაისის ანუ ბაგრატის ტაძარი, ალავერდი და სვეტიცხოველი.

სვეტიცხოველი დღემდე შემორჩენილი საეკლესიო ზუროთმოძღვრულ ძეგლებს შორის ყველაზე დიდი ნაგებობაა. როგორც გვახსოვს, სვეტიცხოვლის ქვის ეკლესია ჯერ კიდევ ვახტანგ გორგასალმა ააგო. 1110-1129 წწ-ში ზუროთმოძღვრება არსუქისძემ ეს ძეგლი ეკლესია ძირუფსიანად გადააკეთა და ეპოქალური ტაძარი შექმნა. ტაძრის მშენებლობა არსუქის-ძეს საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქმა მელქისედეკმა შეუკეთა. სამწუხაროდ, როგორც სვეტიცხოვლის სამშენებლო წარწერა მოწმობს, ზუროთმოძღვარი მშენებლობის დასრულებას ვერ მოესწრო. სვეტიცხოვლის აღმოსავლეთ ფასადზე მოათესხებულია დიდი სამშენებლო წარწერა: „ადიდენ ღმერთმან ქრისტეს მიერ მელქისედეკ ქართლისა კათალიკოსი. ამენ. აღუშენა ესე წმინდა ეკლესია გლახკისა მონისა არსუქისანთა..... ღმერთმა განუსვენენ სულსა მისსა“. ეკლესიის ჩრდილოეთის ფასადზე გამოხატულია ოსტატის ხელი, რომელსაც „გონია“, იგივე ტრასპორტირი უჭირავს, წარწერით: „ხელი მონისა არსუქის-მისაჲ შეუნდევით“. ზუროთმოძღვრის გამოხატულება ხელმა დასაბამი მისცა ლამაზ ხალხურ ლეგენდას, რომლის თანახმად, ზუროთმოძღვარს მოშურნეთა შეჩენით მარჯვენა ხელი მოკვეთეს, რათა მას მსგავსი სილამაზის ტაძარი ეგლარა აეგო. ამ ლეგენდას ასახავს ცნობილი ხალხური ლექსი: „ხეკობუღლას წყალი მისვამს, მცხეთა ისე ამიგია, დამიჭირეს ხელი მომჭრეს, რატომ კარგი ავიგია“. ეს ლეგენდა დაედო საფუძველად დიდი ქართველი პროზაიკოსის კონსტანტინე გამსახურდიას ცნობილ რომანს „დიდოსტატის მარჯვენას“.

უფრო ადრე, ბაგრატ III-ის ხანაში აიგო, როგორც გვახსოვს, ქუთაისის, იგივე ბაგრატის ტაძარი. მისი აგების თარიღი, 1003 წ., შემოგვინახა იატაკის მოზაიკურმა წარწერამ. აღსანიშნავია, რომ ეს თარიღი, „ქორონიკონით 223 წელი“. მოცემულია არა ასოებით, როგორც ეს ჩვეულებრივ ხდებოდა, არამედ არაბული ციფრებით. ეს არის არაბული ციფრების გამოყენების პირველი შემთხვევა საქართველოში. განვითარებული ფეოდალური ხანის ქართული ზუროთმოძღვრების ამ მშენებამ დღემდე მხოლოდ ნანგრევების სახით მოადლწია, თუმცა ეს ნანგრევებიც გრანდიოზულ შთაბეჭდილებას ტოვებს. ტაძარი დაინგრა 1698 წ., როდესაც ქართველები ქუთაისის ციხეში გააგრძელეს ოსმალებისებრძოდნენ. ამ ბრძოლის დროს ძველს ოსმალთა მხრიდან ნატყორცილი ყუმბარები მოხვდა.

საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ტაძარი დანგრევამდე, 1652 წ. მონიხულეს იმერეთის სამეფოში რუსეთის ელჩებმა ტოლოჩანოვმა და იეულიევმა. მათი აღწერით, მთელი ტაძარი შიგნიდან მოხატული ყოფილა და მდიდრულად შემკული.

საქართველოში დღემდე შემორჩენილ ეკლესიებს შორის ყველაზე მაღალია ალავერდის დიდებული ტაძარი. მისი სიმაღლე 50 მეტრია. ტაძარი დგას თელავის ახლოს ალაზნის ველზე და შორიდანაც ხიბლავს მნახველს. ალავერდის ტაძარი XI ს-ის I ნახევარშია აგებული.

ქართული ზუროთმოძღვრების სიამაყეს წარმოადგენს გელათის მონასტერი, რომლის მშენებლობა, როგორც გვახსოვს, დავით აღმაშენებელმა დაიწყო. ის ქუთაისიდან 11 კმ-ში, მდ. წყალწითელას მარცხენა ნაპირზე მდებარეობს. ეს მონასტერი სხვადასხვა ხანის, ძირითადად XII-XIII სს-ში აგებული რამდენიმე ეკლესიისაგან შედგება. მათ შორის გამოირჩევა ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი, ის დიდი და ნათელი შიდა სივრცით მხასველზე წარუშლელ შთაბეჭდილებას ტოვებს. გელათის მონასტრის დამთავლიერებელთა ინტერესს იწვევს წმინდა ნიკოლოზის ორსართულიანი ეკლესია. მონასტერი

ლისნის ცაძის ნაშრომა ყოძის გამოჩენის შესახებ

„ქრისტიან კუთხეული ხარ. ღმერთო, ყოვლად ყოვლად მზაა ესე იქმნა დასაბამად წელსა სქათ (666წ). ქორონიკონსა სხე (266). შეფიქროსა ბაგრატი გიორგის ძისისა... აპროლსა... თუესა ვარსკლავი გამოჩნდა, რომელ მისსა წიაღსა ამოკიდდის და წინა მისსა ვითარცა მარაენდი ღიღი მოკიდებით მასხედა. ესე იქმნა ბრძოლიდან აღსვლამდე (აღდგომამდე)“. საინტერესოა, რომ ამ კომეტის გამოჩენა ერთ ჩინურ ქრონიკაში და XI ს-ის რუსულ მატარებელში - „ვარდასულ ღღეთა ამაჟი“ - აღინიშნა.

ყაზბის მონასტრის XVI ს-ის სამსკლი ისტორიკოსის თქალთი

საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ 1551 წ-ს სპარსეთის შაჰის თამაზის საქართველოში შემოსევის დროს ვარძის მონასტერი ნახსაბარმა მუშატაძემ მასან რუმელუმ, რომელიც შაჰს თან ახლდა. მისი მშვენიერად გაოცებულმა სპარსელმა ისტორიკოსმა კარძის... ლეონი მიერ შექმნილი საკვირველუბა“ უწოდა. მანვე შემოგვინახა ვარძის მთავარი ეკლესიის აღწერილობა: „შუამი ათი წყრთის (დაახლ. 5 მ.) სიმაღლის ადგილი გამოეჭრათ კლდეში და ეკლესია მოეწყოთ ოთხი ფართო დარბაზით და გრძელი ტაბანით. კედლივარგეთ და შიგნით ოქროთი, ლაქვარდით და კერპთა (მუსლიმები წმინდანთა გამოსახულებს) კერპებს უბრძოლენ. ისლამი აღამიანთა გამოსახულებს კრძალავს“ გამოსახულებებით იყო მოხატული. მეორე დარბაზში მოეწყოთ ტახტი და დაეღაჟა ძვირფასი თვლებით შემკული ოქროს კერპი (ოქროთი მოკედლილი ხატები). ორი თვალის მაგივრად იმ უსულო სხეულისათვის ორი ბრწყინვალე ღალი ჩაუსვამთ გარეთა დარბაზებს გაკეთებული ქიონდა რკინისა და ფოლადის კარები და ერთი ოქროს კარიც გაეყუთებინათ შიგნით დარბაზისათვის... ხარი, რომელიც სამოცდაათი ბათმანი (ერთი ბათმანი = 7 კგ-ს) სპილენძისაგან იყო შეიღებურ ჩამოსხმული, დაამსხვრეს... რკინის და ოქროს კარები მოგვლეს და ბედნიერ საზნას გადასცეს“.

ფერწერა, მოზაიკური მხატვრობა, ოქრომჭედლობა. X-XIII სს-ის დღემდე მოღწეული კედლის მხატვრობა მაღალი ოსტატობით გამოირჩევა. ფრესკებზე გამოხატულია როგორც რელიგიური სცენები, ისე საერო პირები. თავისი მშვენიერებით შეიძლება აღინიშნოს ანგელოზის ფრესკა ყინწვისის ტაძარში, რომელიც „ყინწვისის ანგელოზის“ სახელწოდებას ცნობილი; აგრეთვე გელათის მოზაიკური მხატვრობა, რომელთაც გელათის მთავარი, მიძინების ტაძრის კონქია მოხატული. ეს მოზაიკა 1125-1130 წწ-ით თარიღდება. მასში გამოხატულია გელათის ღვთისმშობელი ჩვილი იესოთი და მის ორივე მხარეს მღვდომ მთავარანგელოზები: მიქაელი და გაბრიელი. გელათის ტაძარმა მრავალი შესანიშნავი ფრესკა შემოგვინახა. მათ შორის პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს დავით აღმაშენებლის ერთი და დავით ნარინის შემოკვეთილი გამოსახულება. საეროდ, გელათის მიძინების ტაძარში შემორჩენილი ფრესკები XIII-XVII სს-შია შესრულებული, ისე რომ, გელათი ქართული ფრესკული მხატვრობის თავისებურ მუხეუშასაც წარმოადგენს.

მაღალი ოსტატობით გამოირჩევა დავით გარეჯის მონასტრების X-XIII სს-ის კედლის მხატვრობა,

ქვის გალავნითაა შემოზღუდული, რომლის ძველ კარბ-ჭეშში, გადმოცემის თანახმად, დიდი დავით აღმაშენებელი ასვენია.

XI-XIII სს-ის ქართული ხუროთმოძღვრების მრავალი ბრწყინვალე ძეგლი შემოგვრჩა. მათ შორისაა მანგლისის, ნიკორწმინდის, ტიმოთეს უბნის, სამბაკისის, სამთავროს, იკორთის, ბეთანიის, ქვათახევის, ყინწვისის, ფიტარეთის, ბიჭვინთის, ბუდიის, ლიხნის ტაძრები. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ლიხნის ტაძარში შემორჩენილია ფრესკული წარწერა, რომელიც 1066 წ. საქართველოს ცაზე კომეტის გამოჩენაზე მოგვითხრობს.

X-XIII სს-ში კლდეში ნაკვეთი ძეგლებიდან აღსანიშნავია ჩვენთვის უკვე ცნობილი დავით გარეჯის უდაბნო, ვარძის მონასტერი და მის ახლოს, მტკვრის მარჯვენა ნაპირის მდებარე ეპანის, იგივე ეანის ქვაბები.

დავით გარეჯას ამხანაგში კიდევ ბევრი მონასტერი შეემატა და ის კლდეში გამოკვეთილი მონასტრების ერთობად იქცა, რომელიც გარეჯის „მრავალმთაში“ მდ. მრავალწყლიდან ივრის ხეობამდეა გადაჭიმული. დღეისათვის დავით გარეჯაში 19 სხვადასხვა მონასტერი თუ ბერთა ცალკეული საგანა გამოუვლილი.

ვარძის მონასტრის კლდეში გამოკვეთა გიორგი III-ის (1157-1184) დროს დაიწყო და თამარის ხანაში დასრულდა. თუმცა მისი გადაკეთება-განახლება კიდევ თითქმის ორი საუკუნე გაგრძელდა. ესაა გრანდიოზული ნაგებობა, კლდეში ნაკვეთი ცამეტსართულიანი მთელი ქალაქი, მონაზონთა სენაკებით, ეკლესიებით და საზოგადოებრივი დანიშნულების ოთახებით, რომლებიც ერთმანეთს გრძელი დერეფნებითა და კიბეებით უკავშირდებოდნენ. მონასტერში ზღუდ 120 საცხოვრებელი კომპლექსის. თითოეული შედგება კლდეში გამოკვეთილი 2-3 ან 4 ოთახისაგან. აქვეა 420 სათავსო, მათ შორის 25 მარანი, 185 ქვევრით. მონასტრის მთავარი ეკლესიის სიღრმეში ბუნებრივი წყაროა. ამის გარდა, როგორც გეახსოვს, ვარძაში წყლით მარავდებოდა კლდეში გამოკვეთილი 3, 5 კმ. სიგრძის საგანგებო წყალსადენით.

ვარძის მონასტერი თამარ მეფემ 1185 წ-ის 15 აგვისტოს აკურთხებინა. ვარძის წინამძღვარი დიდ როლს ასრულებდა ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

რომელიც შესრულებულია ადგილობრივი დავით გარეჯის მხატვრული სკოლის წარმომადგენელთა მიერ.

საოცრად ლამაზია ატენის ტაძრისა და რაჭაში ზემო კრიხის ეკლესიის XI ს-ის მოხატულობა. სამწუხაროდ, ზემო კრიხის ეკლესია დაინგრა 1991 წ-ის მიწისძვრის დროს და მისი საოცარი ფრესკები დღეს მხოლოდ ფოტოების სახით შემოგვრჩა.

შესანიშნავი ფრესკები შემოგვინახა ვარძიის მონასტრის ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარმა, რომელიც ქართლის ერისთავის რატი სურამელის ხარჯით XII ს-ის 80-იან წლებში მოხატეს მხატვარმა გიორგიმ და მისმა მოწაფეებმა. ვარძიის ფრესკები აღსანიშნავია იმითაც, რომ მათ შორისაა გიორგი III-ის და თამარ მეფის ყველაზე ადრეული ფრესკული გამომხატულება. ვარძიის გარდა, თამარ მეფის ფრესკული გამომხატულებები შემორჩენილია ბეთანიისა და ყინწყის ტაძრებში, აგრეთვე დავით გარეჯის მონასტრების ორ - ბერთუბნისა და ნათლისმცემლის ეკლესიებში.

XI-XII ს-ის მიჯნაზე, დაახლოებით 1070-1130 წწ-ში სვანეთის ეკლესიებს ხატავდა მეფის მხატვარი თეოდორე. მისი შესანიშნავი მხატვრობა შემოგვინახა ზემო სვანეთის სოფელ იფარარის მთავარანგელოზის ეკლესიამ. თეოდორემ მხატვრობის თავისი სკოლა შექმნა.

სვანეთში თეოდორეს მოხატულია აგრეთვე სოფელ კალაში კვირიკეს და ივლიტეს და სოფელ ნაკიფარის ეკლესიები. თეოდორესა და მისი მოწაფეების მოხატულად ითვლება სოფელ წვირმის მაცხოვრის ეკლესია.

ეკლესიები, ჩვეულებრივ, ხატებით მდიდრულად იყო შემკული.

საცო

ხელოვნების სხვა დარგების მსგავსად, ხატების ხელოვნებამაც ჩვენში თავისი განვითარების მწვერვალს X-XIII სს-ში მიაღწია. ამ პერიოდის ჭედური ხატები გამოირჩევიან თავისი პლასტიკურობით, რელიეფურობით ანუ სკულპტურულობით, ბუნებრივობით, მოძრაობის დინამიურობით ... ისინი ტოლს არ უდებენ და ზოგჯერ აღემატებიან კიდეც იმავე ხანის ბიზანტიური ხატების საუკეთესო ნიმუშებს. ჭედურობაში ქართველი ოსტატები მეტი ფერადობების მისაღწევად უხვად იყენებდნენ ტიხრულ მინანქარს. შეიძლება ითქვას, რომ საქართველო ტიხრული მინანქრით ერთ-ერთი უმდიდრესი ქვეყანაა. ჩვენში ტიხრული მინანქრით შესრულებული დამოუკიდებელი ნიმუშებიც მრავლად მოიპოვება, მაგრამ უფრო ხშირად ტიხრულ მინანქარს ჭედური ხატების მოსართავად ხმარობდნენ. ტიხრული მინანქრით შესრულებული ჭედური ხატის საუკეთესო ნიმუშია ხახულის ღვთისმშობლის ხატი, რომლის სახე და ხელები ტიხრული მინანქრისაა. ხახულის ღვთისმშობლის ხატი მსოფლიოში ყველაზე დიდი ზომის მინანქრის ხატი.

X-XIII სს-ში საქართველოში ჭედური ხელოვნების მრავალი სკოლიდან დღეისათვის სამი - ოპიზის, ტბეთისა და გელათის მონასტრების სკოლებია ცნობილი. სწორედ ოპიზის მონასტერში XII ს-ში მოღვაწეობდნენ ქართული ჭედური ხელოვნების ისეთი სახელგანთქმული ოსტატები, როგორებიც იყვნენ ბეშქენ და მისი უმცროსი თანამედროვე ბექა ოპიზრები. სამწუხაროდ, მათი ნამუშევრებიდან ცოტა რამ შემოგვრჩა. ბეშქენ ოპიზარს ეკუთვნის ბერთას სახარების ვერცხლის ყდის მოჭედულობა, რომელიც ამჟამად ხელნაწერთა ინსტიტუტშია დაცული. ბექა ოპიზრის მოჭედილია ანჩისხატის ჩარჩო და წყაროსთავის სახარების ყდა.

2. განათლება, მეცნიერება და სამონასტრო ცენტრები.

X-XIII სს-ის საქართველოში, ისევე როგორც ადრე ფეოდალურ ხანაში, მწიგნობრობის და სწავლად განათლების ცენტრებს ეკლესია-მონასტრები წარმოადგენდა. ყველა მონასტერთან არსებობდა

სასწავლებელი. ამ მხრივ გამოირჩეოდა შიო მღვიმის, დავით გარეჯის, ვარძიის, შატერდის, ოპიზის, ხანთის ... მონასტრები.

როგორც გვახსოვს, თითოეულ მონასტერს საკუთარი წესდება, ტიპიკონი - „განგება“ ჰქონდა. საქართველოში არსებული მონასტრებიდან შედარებით სრული სახით შემორჩა ვაჰანის (ენანის) მონასტრის ტიპიკონი - „განგებაჲ ვაჰანის ქუაბთაჲ“. ტიპიკონის შედგენის დროისათვის ეს მონასტერი მხარგრძელთა საგვარეულოს ეკუთვნოდა.

X-XI სს-ში ქართული მწიგნობრობისა და კულტურის განვითარების საქმეში უდიდესი როლი შეასრულეს საქართველოს გარეთ არსებულმა ქართულმა მონასტრებმა. იქ ჩვენ წინაშეგვსაშუალება მქონდათ გაცნობოდნენ იმ დროისთვის მოწინავე ბიზანტიურ ქრისტიანულ კულტურას და მისი მიღწევები სამშობლოში გადმოეტანათ.

ამ მონასტრებს შორის პირველ რიგში აღსანიშნავია ათონის ივერთა ანუ ქართველთა მონასტერი. ათონის ქართველთა მონასტერი მღებარეობს საბერძნეთში ქალკედონის ნახევარკუნძულზე ათონის მთაზე. ეს მონასტერი აშენდა პირველ რიგში იმ „ურციკზეი საფასითა და განძით“, რომელიც თორნიკე ერისთავს, მონაზვნობაში იოანეს, 979 წ. პარდა სკლიაროსზე გამარჯვებისას ხვდა. თორნიკე ერისთავის გარდა ათონის მთაზე ქართული მონასტრის მშენებლობას დიდძალი თანხა ათონის მთის ბერძნულ მონასტრებში მოღვაწე სხვა ქართველმა ბერებმაც შეწირეს. მონასტრის მშენებლობა 980 წ. დაიწყო და 983 წ. დასრულდა. ამ მონასტერს ბიზანტიის კეისარმა ბასილიმ დიდძალი სოფლები და მამულები დაუმტკიცა. აქ X-XI სს-ში მოღვაწეობდნენ ისეთი ცნობილი მწიგნობრები და მეცნიერები, როგორებიც იყვნენ ათონის ივერთა მონასტრის ერთ-ერთი დამაარსებელი და მისი პირველი წინამძღვარი იოანე მთაწმინდელი, მისი შვილი ეფთვიმე მთაწმინდელი, გიორგი მთაწმინდელი, გიორგი ზუცეს-მონაზონი ... ამ დროს ბერძნული ენა ქრისტიანულ სამყაროში მეცნიერებისა და კულტურის ენას წარმოადგენდა. ბერძნულ ენაზე დიდძალი სამეცნიერო და რელიგიური ლიტერატურა არსებობდა. მისი ქართულად თარგმნას და საზოგადოებისათვის მიწოდებას, ქართული კულტურის შემდგომი განვითარებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა. ეს კარგად ესმოდათ სამშობლოს გარეთ მოღვაწე ქართველ ბერებს. ამიტომაც მიმართავს იოანე მთაწმინდელი თავის შვილს, თარგმნის განსაკუთრებული ნიჭით დაჯილდოებულ ეფთვიმეს: „შვილო ჩემო, ქართველთა ქვეყანას მრავალი წიგნი აკლია, ვხედავ, რომ ღმერთს შენთვის მოუბადლებია ნიჭი, აწ ილვაწუ, რათა განამრავლო...“. მართლაც ეფთვიმემ და გიორგი მთაწმინდელმაც ქართულ კულტურას უდიდესი საშაზური გაუწიეს. ეფთვიმემ ბერძნულიდან 50-ზე მეტი წიგნი თარგმნა. გიორგი მთაწმინდელის ბიოგრაფი გიორგი ზუცეს-მონაზონი კი, გიორგი მთაწმინდელის მთარგმნელობითი მოღვაწეობით გაეცნო ქართული საგანგებო აღნიშნავს: „წარმოსადგენად ბნელია, ამდენი წიგნი თავის ცხოვრებაში რომ ერთმა კაცმა თარგმნა“. გიორგი მთაწმინდელი მრავალი ორიგინალური თხზულების ავტორიცაა. მათ შორის პირველ რიგში აღსანიშნავია „იოანეს და ეფთვიმეს ცხოვრება“.

გიორგი მთაწმინდელსვე ეკუთვნის ქართული ოთხთავის ბოლო რედაქცია, რომლის დასრულებას საქართველოს მეფე ბაგრატ IV და მთელი ქართული საზოგადოება მოუთმენლად ელოდა.

საქართველოს კულტურულ ცხოვრებაში დიდი როლი ითამაშა იერუსალიმის ქართველთა ჯვრის მონასტრმა. ეს მონასტერი XI ს-ში მღვდელმა და მონაზონმა გიორგი-პროხოვმ დააარსა. მონასტერი მალე პალესტინაში მოღვაწე ქართველი ბერების ცენტრად იქცა. ამავე ხანებში დაარსდა ქართველთა მონასტერი კუნძულ კიპროსზე - ჯალაში. ქართული კულტურის მნიშვნელოვან ცენტრად რჩებოდა ბოთინიში, ოლიმპოს მთაზე ჯერ კიდევ ილარიონ ქართველის მიერ დაარსებული ულუმბოს მონასტერი ბიზანტიაში ბულგარეთში დღევანდელი ქ. პლოდვიკის ახლოს, 1083 წ., როგორც გვახსოვს, გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ დააარსა პეტრიწონის მონასტერი. ამჟამად მას ბაქკოვოს მონასტერს უწოდებენ. ჩვენამდე მოაღწია გრიგოლ ბაკურიანის-ძის მიერ მონასტრისათვის შედგენილმა ტიპიკონმა, რომელიც ქართული სამონასტრო ცხოვრების შესასწავლად უმნიშვნელოვანესი ძეგლია. ამ ტიპიკონის მიხედვით, მონასტერში მხოლოდ ქართული მართლმადიდებლობის მიმდევარი მონაზვნების მიღება იყო ნებადართული. ბერძენი ბერების მიღება კი სასტიკად იკრძალებოდა. აღსანიშნავია, რომ პეტრიწონის მონასტერში გახსნილი იყო სპეციალური სასწავლებელი, სადაც ქართველი ახალგაზრდები ცოდნას ეუფლებოდნენ. ამ სასწავლებელს ოცი წლის განმავლობაში ხელმძღვანელობდა დიდი ქართველი ფილოსოფოსი იოანე პეტრიწი. იოანე პეტრიწმა დაგვიტოვა მრავალი მეცნიერულ-ლიტერატურული თხზულება. მან საქართველოში საფუძველი ჩაუყარა ნეოპლატონურ ფილოსოფიურ სკოლას. როგორც უკვე ვიცით, ფილოსოფიაში ნეოპლატონური მიმართულების არსი ანტიკური ფილოსოფიის ქრისტიანულ გადაზნაბაში მდგომარეობდა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის, რომ იოანე პეტრიწმა და მისმა მოწაფეებმა შეიმუშავეს ქართული სამეცნიერო ენა და ტერმინოლოგია და დიდად შეუწყვეს

ხელი ქართული ფილოსოფიური აზროვნების განვითარებას. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ იოანე პეტრიწიდან მოდის ისეთი მათემატიკური ტერმინები, როგორიცაა წირი, წრფე, წრე, წრე-წირი მოგვიანებით, გელათის აკადემიის დაარსების შემდეგ იოანე პეტრიწი, როგორც გვახსოვს, დავით აღმაშენებელმა საქართველოში მოიწვია და მას გელათის აკადემიის რექტორობა ანუ მოძღვართ-მოძღვრობა უბოძა.

XI ს-დან ქართველმა ბერებმა დიდი მოღვაწეობა გააჩაღეს სირიაში, ანტიოქიის მახლობლად შავ მთაზე არსებულ მონასტრებში, ბიზანტიის დედაქალაქის, კონსტანტინოპოლის მონასტრებში....

ათონის მთაზე თუ უცხოეთის სხვა ქართულ მონასტრებში მოღვაწე ბერების დაუცხრომელი შრომის შედეგად ქართულ ენაზე სხვადასხვა ენიდან იმდროინდელი მსოფლიო კულტურის შედეგები ითარგმნა. ამით ქართულმა კულტურამ წინ დიდი ნაბიჯი გადადგა: ქართველ კაცს მშობლიურ ენაზე სრულყოფილი განათლების საშუალება მიეცა.

ხელნაწერი წიგნები. თარგმნილი თუ ორიგინალური ქართული ლიტერატურა, როგორც ადრე ისე ახლაც მრავალთავეში, იადგარებში (პიძნებისა და საგალობლების კრებული) თუ სხვა სახის კრებულებში ერთიანდებოდა. ასეთი კრებულების შედგენა-გადამწერა, შემკობა და საგანგებო ყდაში ჩასმა დიდ თანხებსა და შრომას მოითხოვდა. ამიტომ მათი შექმნა მნიშვნელოვან ეროვნულ საქმედ რჩებოდა. ჩვენი წინაპრების სანაქებოდ უნდა ითქვას, რომ მათი ტიტანური შრომის შედეგად X-XIII სს-ში ქართული საზოგადოების სულიერი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად ათასობით ასეთი კრებული შეიქმნა. სამწუხაროდ, მოგვიანებით, მრავალსაუკუნოვანი ძვლებდობის ხანაში მათი უღადესი ნაწილი დაიკარგა. მაგრამ შემორჩენილი ხელნაწერი წიგნებიც შთამბეჭდავია თავისი რაოდენობით. ამ წიგნების უმეტესი ნაწილი ბრწყინვალედ არის გაფორმებული ფერადი ილუსტრაციებით და შემკულია ძვირფასი ყდებით. საეკლესიო წიგნებს შორის თავისი შემკულთაში განსაკუთრებით გამოირჩევა „ჯერუჲსი“, „ბერთასი“, „ალავერდის“, „მოქეის“ ოთხთავები.

მხატვრულად აფორმებდნენ საერო წიგნებსაც. ასეთ წიგნებს შორის თავისი გაფორმებითა და მინიატურებით განსაკუთრებით გამოირჩევა 1188 წ. გადაწერილი ასტრონომიულ-ასტროლოგიური ტრაქტატი. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ეს ტრაქტატი უფრო ძველია ვიდრე ამავე ტიპის სპარსული და არაბული ხელნაწერი წიგნები. X-XIII სს-ში შექმნილი საღვთისმეტყველო სასწავლო-სამეცნიერო კრებულებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია 970-იან წლებში იოანე ბერისა გადაწერილი „მატბერდის კრებული“, რომელშიც დაცულია ძველი ქართული ისტორიოგრაფიის ისეთი უნიკალური ძეგლი, როგორიცაა „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“.

გელათის აკადემია. X-XI სს-ში საქართველოს კულტურულმა აღმავლობამ, იმ დროისათვის მოწინავე საღვთისმეტყველო თუ სამეცნიერო ლიტერატურის შექმნამ, განსწავლულ პირთა მომრავლებამ, საჭირო და შესაძლებელი გახადა საქართველოში უმაღლესი განათლების კერის დაარსება. შუა საუკუნეებში ქრისტიანულ სამყაროში პირველი უმაღლესი სასწავლებელი კონსტანტინოპოლის ერთ-ერთ უბანში მანგანაში ბიზანტიის კეისარმა კონსტანტინე მონომახმა (1042-1055) დააარსა. მას ძველი ბერძნული ტრადიციის მიხედვით „მანგანას აკადემია“ ეწოდა. ნახევარი საუკუნის შემდეგ უმაღლესი განათლების ასეთი კერა საქართველოში დავით აღმაშენებელმა გელათში დააფუძნა.

ჯერუჲსი ოთხთავი.

ჯერუჲსი ოთხთავი 297 ფურცლისაგან შედგება. ის 936 წ. მატბერდის მონასტრში გადაუწერიათ. ამაზე მოგვითხრობს ანდერძ-მინაწერი, რომელიც ამ ხელნაწერი წიგნის ერთ-ერთ ბოლო გვერდზეა. ანდერძ-მინაწერი გვამცნობს, რომ წიგნის „მოძებელი“ ანუ შექცეული და ხარჯის გამლები ყოფილა გრიგოლი, სოლო, უცხად მწხრეკელი“ - სწრაფად გადაწერი - კი ძველი გაბრეილი. აქვე გრიგოლი აღნიშნავს მის მიერ წიგნის შეკვეთის მიზანს: „უპირველეს ყოვლისა მეფისა ჩემისა სუმატის (აქ მეფე იმხმარება უფალის მნიშვნელობით) სალოცაჲდ და შემდგომად მშობელთა ჩემთა, მირაღმოსათვის და თაგუნისათვის და ძმთა და დათა ჩემთათვის და ჩემდა ცოდვთა და ჩემი თანაცხოვრებულსა (მეუღლისა) სასხრად და მეუღლართა სასხენებლად ილარიონისათვის და დავიდისათვის“.

ოთხი წლის შემდეგ, ეს ხელნაწერი წიგნი მოუხატავს თედორეს. რასაც გვაძლავს შემდეგი წარწერა: „ქორონიკონი იყო რა (160 წ. // 780+160=940 წ.). ქრისტე შეიწყალე ამით კამარათა მწერალი (მხატვარი) თედორე“. მტრის ერთ-ერთი შემოსევის დროს ეს ხელნაწერი წიგნი ნადგავად წაუღიათ. XVI-XVII სს-ში მას ერთმა ქართველმა, იოვანე არწიშვილმა ოსმალეთში მიაქცვლია, დიდი თანხით გამოისყიდა და სამშობლოში დააბრუნა.

უძველესი ენოქიური წიგნები ჩვენამდე

საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ მანანასა და გელათის აკადემიების მშავისი უმაღლესი სასწავლებლები დასავლეთ ევროპაში უფრო მოგვიანებით შეიქმნა. ბიზანტიისა და საქართველოსაგან განსხვავებით, იქ მათ „ენოქურსიტეტი“ ეწოდა. ეს სახელწოდება ლათინური სიტყვიდან „ენივერსიტე“ - ერთობა, გაერთიანება - მოდის და თავდაპირველად მასწავლებელთა და მოსწავლეთა გაერთიანებას აღნიშნავდა. დღეს შოფლიოში სახელგანთქმული ოპოფორდის უნივერსიტეტი XII ს-ის II ნახევარში შეიქმნა. 1200 წ. დაარსდა პარიზის, ხოლო 1209 წ. კემბრიჯის უნივერსიტეტი.

დავით მეფემ აქ შეიქმნა მთელი კომპლექსი, რომელიც რამდენიმე საწილისაგან შედგებოდა: ეკლესია-მონასტერი, უმაღლესი სასწავლებელი, ანუ აკადემია და ქსენონი-საავადმყოფო. გელათის კომპლექსი დაახლ. 1106-1130 წწ.-ში შენდებოდა და დავით მეფის გარდაცვალების დროისათვის ჯერ კიდევ დასრულებული არ იყო. მოგვიანებით გელათის კომპლექსს კიდევ რამდენიმე ეკლესია შეემატა.

საკუთრივ გელათის აკადემიის შენობა წარმოადგენდა დიდ გრძელ დარბაზს ფართო თაღოვანი სარკმლებით, კარიბჭითა და ვესტიბულოთ (შემოსასვლელი). დარბაზის შიგნით დიდმდე შემორჩა ქვის სკამები, რომლებიც კედლების გასწვრივაა განლაგებული. დარბაზი იმთავითვე მოუხატავთ, ამ მხატვრობამ ჩვენამდე ვერ მოაღწია.

გელათის აკადემიაში ისწავლებოდა: „ქვეყნის საზოგადოება“ ანუ გეომეტრია, „არიცხნი“ - არითმეტიკა, მუსიკა, რიტორიკა (მწვერმეტყველების ხელოვნება), ფილოსოფია, გრამატიკა, ვარსკვლავთმრიცხველობა - ასტრონომია და სამედიცინო საქმე. გელათის აკადემიის რექტორს მოძღვართ-მოძღვარი ეწოდებოდა და ის სამეფო კარზე კათალიკოსის და მჭირდიდელ-მწიგნობართუხუცესის პატივით სარგებლობდა. დავით მეფემ საგანგებოდ იზრუნა გელათის აკადემიაში მოძღვართა (მასწავლებელი) შერჩევაზე. მოძღვარი „ყოველი სათნოებით შემკული უნდა ყოფილიყო“. ამ მიზნით მან უცხოეთის ქართულ მონასტრებში მოღვაწე ცნობილი ქართველი სწავლულებიც მოიწვია. დავითის სიცოცხლეშივე გელათის აკადემია აღმოსავლეთში ქრისტიანული განათლების უდიდეს ცენტრად გადაიქცა. „ის არის ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეორე იერუსალიმი“ - აღტაცებით წერს გელათის შესახებ დავითის ისტორიკოსი - დაარსებულა „სასწავლად ყოვლისა კეთილისა, მოძღურად სწავლულებისა, სხუდ ათინად“. მემკვიდრე გულისხმობს ანტიკური ხანის შოფლიო კულტურის უდიდეს ცენტრს, ბევლ ბერძნულ ქალაქ ათენს.

გელათის აკადემიაში ბიზანტიიდან მოწვეულებს შორის იყო ცნობილი სასულიერო მოღვაწე, ფილოსოფოსი და ჰიმნოგრაფი არსენ იყალთოელი. არსენმა, როგორც ვიცით, ქართულად თარგმნა „დიდი სჯულის კანონი“. ის წარმოშობით კახეთიდან, იყალთოდან იყო. ფიქრობენ, რომ მან იყალთოში ახალი უმაღლესი სასწავლებელი, იყალთოს აკადემია დააარსა.

საქართველო და პირველ რიგში მისი დედაქალაქი თბილისი იმხანად არამარტო ქრისტიანული განათლების, არამედ მუსლიმური განათლების დიდ ცენტრსაც წარმოადგენდა. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ სწორედ თბილისში მიიღო თავისი განათლება 44-მა მუსლიმმა სწავლულმა, რომლებიც შემდგომ აღმოსავლეთის სხვადასხვა მუსლიმურ ქალაქებში მოღვაწეობდნენ და თავიანთი ცოდნით შორს გაითქვეს სახელი.

3. მწერლობა X-XIII სს-ის საქართველოში.

X-XIII სს. ქართული ფეოდალური მწერლობისა და ლიტერატურის განსაკუთრებული აღმავლობის ხანაა. არც აქამდე და არც შემდგომ ფეოდალური ხანის ქართულ მწერლობას ასეთი სიმდიდრეებისაგან არ მოეღწევია.

სასულიერო მწერლობის დარგებზე განსაკუთრებით აღსანიშნავია ჰიმნოგრაფია და ჰაგიოლოგრაფია. X-XII სს-ში მოღვაწეობდნენ ისეთი დიდი ჰიმნოგრაფები, როგორებიც იყვნენ იოანე მინჩხი, ჩვენთვის უკვე ცნობილი იოანე ზოსიმე, არსენ იყალთოელი, სტეფანე სანანოისძე, იოანე მტკევეარი, დავით ტბელი, ... ამ ხანის ჰიმნოგრაფებს შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია ძიქაელ მორდრეკილი. მიქაელ მორდრეკილმა თავისი დიდი ოსტატობით შესრულებული საგალობლების გარდა, დავითოვან საგალობლების ვრცელი კრებული, რომელშიც მოთავსებულია სხვა ქართველ და უცხოელ ავტორთა პოემებიც, რადგანაც ჰიმნი მუსიკალური ნაწარმოებიცაა და ეკლესიაში გალობით სრულდება, მიქაელ მორდრეკილს ეს ჰიმნები „დაუნმნავს“ ანუ თითოეული ტექსტისათვის გალობის ნიშნები მიუწერია, რაც მუსიკალური ნაწარმოების ნოტური ჩაწერის წინამორბედად უნდა მივიჩნიოთ.

ქართულ ჰიმნოგრაფიაში ლექსის წერის ერთ-ერთი გავრცელებული ფორმა იამბიკო იყო. სიტყვა

„იამბიკო“ ბერძნულიდან წარმოსდგება და ძველ ქართულში ზეთსტროფიან და თორმეტმარცვლიან, ძირითადად ურიტმო ლექსს აღნიშნავდა. იამბიკოებს თხზავდნენ როგორც სასულიერო, ისე საერო პირები: მეფეები, დედოფლები, ღიღებულები იამბიკოს ფორმითაა დაწერილი ჩვენთვის უკვე ცნობილი ღმერთე მეფის ბრწყინვალე პიში „შენ ხარ ენახი“, ასევე პავატ IV-ის II მეუღლის ბორენა დედოფლის იამბიკო, რომელიც სვანეთის ლეჩეჯრის თემის მაცხოვრის ეკლესიის ღვთისმშობლის ოქროს ხატის წარწერამ შემოგვინახა. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ იამბიკოებს თხზავდა თამარ მეფეც. შამქორის ბრძოლაში გამარჯვების შემდეგ, მეფემ ხახულის ღვთისმშობელს შალვა ახალციხელის მიერ ბრძოლაში ნაღაღლა ჩაგდებული ხალიფას წმინდა დროშა შესწირა, თანაც ღვთისმშობელს ერცელი იამბიკო უძღვნა.

X-XI სს-დან შემოგვრჩა ქართული პაგიოგრაფიის ისეთი უბრწყინვალესი ძეგლები, როგორიცაა გიორგი მერჩულის „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“, რომელიც მან 951 წ. დაასრულა; აგრეთვე გიორგი მთაწმინდელის „იოანესა და ეფთვიმეს ცხოვრება“, რომელიც XI ს-ის შუა წლებში დაიწერა და XI ს-ის 60-იან წლებში გიორგი მთაწმინდელის მოწაფის გიორგი მცირის, იგივე ზუცეს-მონაზონის „გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრება“.

ეს ძეგლები ისტორიულ-პიოგრაფიული ხასიათის თხზულებებია, სადაც გადმოცემულია ამ დიდ საეკლესიო პირთა ცხოვრება-მოღვაწეობა, მათი ურთიერთობა საქართველოს მეფე-მთავრებთან თუ ბიზანტიის კეისრებთან, გამოჩენილ მხედართმთავრებთან, იმხანის დიდ საერო თუ სასულიერო პირებთან, რაც ამ თხზულებებს საქართველოს ისტორიის პირველ-წყაროს მნიშვნელობას ანიჭებს.

ეროვნული თვითშეგნების ზრდამ და ბერძნებთან საეკლესიო დაპირისპირებამ საზოგადოებაში გაზარდა ინტერესი საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების საკითხისადმი. ამიტომ, შემთხვევითი არაა, რომ სწორედ XI ს-ში შეიქმნა წმინდა ნინოს ცხოვრების ამსახველი ანუ „ქართლის მოქცევის“ რამდენიმე ახალი რედაქცია. მათ შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია არსენ ბერის „ცხოვრება და მოქალაქეობა დედისა ჩვენისა ნინოისა“ და ლეონტი მროველის: „მოქცევა მირიან მეფისა და მის თანა ყოფილსა ქართლისა წმიდისა და ნეტარისა დედისა ჩვენისა ნინო მოციქულისა მიერ“, რომელიც მან „ქართლის ცხოვრებაში“ შესაბამის ადგილას შეიტანა.

XI ს-ში შეიქმნა აგრეთვე ეფრემ მცირის საეკლესიო ისტორიის ჟანრის თხზულება: „უწყება მიზეზთა ქართველთა მოქცევისაჲსა, თუ რომელთა წიგნთა შინა მოიხსენიების“. ეს არის თავისებური სახელმძღვანელო, სადაც ბერძნული წყაროებიდან ამოკრეფილია ცნობები ქართველთა გაქრისტიანებისა და საქართველოს საეკლესიო ისტორიის უმნიშვნელოვანესი მომენტების შესახებ.

განსაკუთრებით დიდ წარმატებას ამ ხანაში მიაღწია ქართულმა საერო, მათ შორის ხასტორიო მწერლობამ. VII-VIII სს-ის მიჯნაზე „ქართლის ცხოვრებისათვის“ შესავალი გეოგრაფიული ნაწილის წამძღვარებისა და მისი შევსების შემდეგ, ამ კრებულში XI ს-მდე ახალი ისტორიული თხზულება არ შეუტანიათ. XI ს-ის 80-იან წლებში, ამ მხრივ, როგორც უკვე ვიცით, დიდი სამუშაო შეასრულა გამოჩენილმა ქართველმა ისტორიკოსმა ლეონტი მროველმა. მან არა მარტო გადამამუშავა ძველი ტექსტი, არამედ საქართველოს ისტორიის თხრობა თავის დრომდე მიიყვანა და ამით ქართულ საზოგადოებას თავისი სამშობლოს გაბმული, მწყობრი ისტორია მისცა.

„შენგან, ქალწულო, რომელსა შენთვის დავით როკიდა (ცვაჲლა),
ძისა ღმრთისა ძედ შენდა ყოჲდა.
მე თამარ, მიწა შენი და მიერივე (შენი ხატე ამ ქვეყნად),
ცხებულბასა ღირს მჟავ და თვისობასა

(შენარბახსა),

ელემს ღადირთად (სამოთხის მთემში),
სამხრით და ჩრდილოეთით შუამფლობელი
(სამხრეთსა და ჩრდილოეთს შორის ტერაქტორიის
მფლობელი)

იავარს (ნადავლს) შენდა ერთმელთა (შენ
მოკრთმევე),

ხალიფას დროშა თანავე მანიაესა (აქ საუბარია იმ
მანიაზე ანუ ძვირფასი თულებით შემკულ ყელსაბამზე,
რომელიც, როგორც დიდგარის ბრძოლაში მოპოვებული
ნაღვლი დავით მეფემ ხახულის ღვთისმშობელს შესწირა)
შეკრით (მიმტაცე), ცრუ-სჯულთა მოძღვრისა
(იგულისხმება ხალიფა)

დაზოდ მძღუანი (გამარჯვებულად გამოე ზაენლი).
ეინ დავით, ძეგბერ ეფრემის მოისარმან,

(იგულისხმება დავით ხოხლანი)

მოირთხნა, მორსნა (შეშხარს) სულტნითა-ათაბაგიოთ
(იგულისხმება აქუ ბეკერი)

ერანს ებრძოდეს ჩემ მიერ მისთა საათა
ჩუენნი მხედარნი, მოსაზნი ბენნი, სძალო

(ქალწულო, ღმრთისმშობელი)

მოწყლნეს, მოსწყვილნეს აგარის ნათესაენი
(იგულისხმება მუსლიმები),

მუნით მოხმულთა ნიჭთაგან (აქ ნადავლად

ჩაგდებულ ძვირფასეულობად)

ერთსა ამას შენდა მეცწარავ, მიოხე ძეგბერ, ღმერთო.
(როგორც შენს შეიძს, ისე შეგწინე ღმერთო).

ქართული საისტორიო მწერლობა განსაკუთრებით მაღალ დონეს აღწევს XII-XIII სს-ში. ამ ხანის საისტორიო თხზულებებიდან აღსანიშნავია ჩვენთვის უკვე ცნობილი „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა“, რომელიც შუა საუკუნეების ქართული საისტორიო აზროვნების შედეგს წარმოადგენს და „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“. მათი ავტორები გამორჩევიან ძველი ბერძნული და რომაული, ბიზანტიური და აღმოსავლური ლიტერატურის, აგრეთვე გეოგრაფიისა და მსოფლიო ისტორიის ცოდნით. ეს თხზულებები გარდასულ ამბების გადმოცემასთან ერთად უკვე შეიცავენ ავტორთა თანამედროვე ეპოქის თავისებურ ისტორიულ გააზრებას.

ვაჭრობისა და საქალაქო ცხოვრების აღმავლობამ, რაც განვითარებულმა ფეოდალურმა ხანამ მოიტანა, ქართული საზოგადოება ერთგვარად გაანთავისუფლა ადრეფეოდალური ხანისათვის დამახასიათებელი ევლენის ფეოდალური დიქტატისაგან. დავით აღმაშენებლიდან მოყოლებული მოლაშქრეთა (მსახურთა და აზნაურთა) და ვაჭარ-ხელოსანთა ფენის გაძლიერებამ, აგრეთვე საზოგადოებაში განათლების საერთო დონის ამაღლებამ, წარმოქმნა მოთხოვნა ისეთ თხზულებებზე, რომლებშიც მოსახლეობის ამ ფენების ცხოვრება იქნებოდა ასახული. ამან ფართო გზა გაუხსნა საერო პროზისა და პოეზიის განვითარებას.

ქართული საერო პროზის დღემდე მოღწეულ უძველეს ძეგლს წარმოადგენს სარაინდო-სათავადადსავლო რომანი „ამირან-დარეჯანიანი“, რომლის ავტორად მოსე ხონელი ითვლება. ამ რომანში, რომელიც 12 კარისაგან შედგება, რამდენიმე გმირის ამბავია მოთხრობილი, მათ შორის მთავარი მოქმედი პირია ამირან დარეჯანის-ძე, რომლის საგმირო ამბების გადმოცემას რომანში ხუთი კარი ეძღვნება.

„ეისამიანის“ ძეგლი ქართული თარგმანი

„ეისამიანის“ სპარსული ხელნაწერები მხოლოდ XVI-XVII სს-დან შემორჩა. ვინაიდან ამ პოემის სარკის თმოგველისეული ქართული პროზაული თარგმანი ძალზე ახლოს ღვას სპარსულ დღევანდთან, ამიტომ 1970 წ. ირანის მთავრობის დაჯილდებით, „ეისამიანის“ საიუბილეო გამოცემა ქართველმა მეცნიერებმა განახორციელეს, რომლებმაც სპარსული ტექსტები სარკის თმოგველისეულ ძველ ქართულ თარგმანთან შეაჯერეს.

XII ს-ის პირველ ნახევარში სარგის თმოგველმა სპარსულიდან პროზაულად თარგმნა იმჟამად მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში პოპულარული სამიჯნურო პოემა „ვის ო რამინი“, რომელსაც ქართულად „ეისამიანი“ ეწოდა. ეს თარგმანი იმთავითვე იქცა ქართული საერო მწერლობის ორგანულ ნაწილად. მისი ასეთი წარმატება მიმზიდველი სიუჟეტის გარდა განაპირობა მთარგმნელის დიდილიტარობამ.

1205 წლისათვის დასრულდა ჩახრუხაძის სახოტბო პოემა „თამარიანი“. პოემა შედგება 11 სახოტბო ლექსისაგან, რომლებშიც შექმნილია თამარ მეფე, მისი მეუღლე დავით სოსლანი და მათი ვაჟი ლაშა გიორგი. აქვე ჩართულია ორი პოეტური ფრაგმენტი, რომელშიც, როგორც უკვე ვიცით, აღწერილია ჩახრუხაძის მოგზაურობა შირეულ ქვეყნებში.

XIII ს-ის დასაწყისს ეკუთვნის იოანე შავთელის სახოტბო ოდების კრებული, რომელსაც „აბდულმესია“ (არაბულად - მონა მესიისა) ეწოდება. ამ პოემაში შექმნილი არიან თამარი და მისი მეუღლე დავით სოსლანი. მისივე კალამს ეკუთვნის ბასიანის ბრძოლაში ქართველთა ძლევაშიონილი გამარჯვებისადმი მიძღვნილი „გალობანი ვარძიის ღმრთისმშობლისანი“. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ იოანე შავთელის ასტრონომიული იამბიკოები ერთვის ვრცელ კალენდარულ და ასტრონომიულ ტრაქტატს, რომელიც აბუსერიძე ტბელს ეკუთვნის. ეს ტრაქტატი მდიდარია ქართული არითმეტიკული კალენდარული და ასტრონომიული ტერმინებით. აქ ერთმანეთთან შედარებულია ბერძნული და ქართული წელთაღრიცხვა. დიდი ადგილი ეთმობა ჩვენთვის უკვე ცნობილი 532 წლიანი ციკლის ანუ ქორონიკონის განმარტებას. ეს ნაშრომი ქართველების მაღალ ასტრონომიულ ცოდნას მოწმობს. ამ ტრაქტატის შესწავლამ საშუალება მისცა გამოჩენილ ქართველოლოგს მარი ბროსეს საგანგებოდ აღენიშნა, რომ ქართველებმა XIII ს-ის დასაწყისში უკვე იცოდნენ იულიანური კალენდრის ის ცდომილებანი, რომელმაც რომის პაპი გრიგოლ XII აიძულა შედგომოდა მის შესწორებას.

აბუსერიძე ტბელი (1192-1242) აჭარის (ხიხათის) ერისთავთერისთავის იოანეს შვილი იყო. ამ ასტრონომიული ტრაქტატის გარდა მას ეკუთვნის „სასწავლო წმიდისა მთავარეპისკოპოსისა გიორგისანი“, სადაც აღწერილია წმინდა გიორგის სასწაულები. მათ შორის მოთხრობილია ამბავი, თუ როგორ გამოეცხდა ის კალატოზს ანუ ქვითხუროს ბოლოკ-ბასილს და როგორ მოთხოვა მას წმინდა გიორგის სახელზე საკუთარი ხელით აეგო თავის მშობლიურ კუთხეში, აჭარაში ეკლესია. აქვე აღწერილია ამ

ეკლესიის მშენებლობის ამბავიც. აბუსერის-მე ტბელს ეკუთვნის აგრეთვე რამდენიმე საგალობელი.

განვითარებული ფეოდალური ხანის ქართული მწერლობის გვირგვინს მაინც, რა თქმა უნდა, შოთა რუსთაველის უკედავი პოემა „ვეფხისტყაოსანი“ წარმოადგენს. შოთა რუსთაველის ბიოგრაფიიდან ცოტა რამაა ცნობილი. არსებობს ვერსია, რომ იგი თორელთა საგვარეულოს ეკუთვნოდა და მესხეთის რუსთა-ვის მფლობელი იყო. აქედან წარმოსდგა მისი გვარ-სახელი „რუსთაველი“. მესხეთის რუსთავი მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობს, დღევანდელ ასპინძის რაიონში. ბორჯომის რაიონში სოფ. ქეპახისხევის ეკლესიაში დღეისათვის უკვე საკმაოდ დაზიანებულ ფრესკაზე გამოხატულია დედა-შვილი ია და შოთა. ამ თეაღსაზრისის მიმდევრები ფიქრობენ, რომ ესაა პოეტის პორტრეტული გამოსახულება ახალგაზრდობაში.

ბოლო ხანებში სინას მთის ერთ ქართულ ხელნაწერში აღმოჩნდა მინაწერი, საიდანაც აშკარა გახდა, რომ უკვე VIII-IX სს-ში რუენისთაველები, იგივე რუსთაველები კახეთის უწარჩინებულეს საგვარეულოს წარმოადგენდნენ. ამის შემდეგ მეტი დამაჯერებლობა შეიძინა შოთა რუსთაველის წარმო-მავლობის შესახებ არსებულმა მეორე მოსაზრებამ, რომლის მიხედვით ის კუხეთის რუსთავიდან (თანამედროვე რუსთავი) წარმოსდგებოდა. ახალი მონაცემების გათვალისწინებით, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ შოთა რუსთაველი კუხეთის რუსთავის მფლობელთა და იმადროულად კუხეთის მთავართა საგვარეულოს ეკუთვნოდა. კუხეთი და რუსთავი კი რვე მირი-ანის-ძის შთამომავალთა სამფლობელო იყო. სავარაუდოა, რუენისთაველთა საგვარეულო რევიანთა ერთ-ერთ განშტოებას წარმოადგენდა.

შოთა რუსთაველი სამეფო კარზე მოღვაწეობდა და იერუსა-ლიმის ჯვრის მონასტრის მისი ორი აღაპის თანახმად, ერთ-ერთი ვეზირის, მეჭურჭლეთუხუცესის თანამდებობას ფლობდა. მისი თაოსნობით შეკეთდა იერუსალიმის ჯვრის ქართველთა მონასტერი. ამას მოწმობს ამ მონასტრის ტაძრის სვეტის ფრე-სკა, წარწერით: „ამისა დამსტავესა (იგულისხმება ტაძრის მო-ხატვის დაფინანსება) შოთას შეუნდვენ ღმერთმან. რუსთველი“.

„ვეფხისტყაოსანი“ დაწერილი უნდა იყოს 1189-1207 წწ-ში, რადგან იგი პოემის პროლოგის მიხედვით ეძღვნება „მზეს“ თამარ დედოფალს და „ლომს“ დავით სოსლანს.

თავის პოემაში შოთა რუსთაველი უძღერის ამქვეყნიურ ცხოვრებასა და გრძნობებს: მეგობრობას, სიყვარულს, ერთგუ-ლებას, ვაჟკაცობას ეს უკვე ტიპური რენესანსის ხანის ნაწარმოებია, რომელიც რამდენიმე ათეული წლით წინ უსწ-რებს დასავლეთ ევროპული, კერძოდ, იტალიური რენესანსის დასაწყისს, რაც იტალიურ მწერლობაში დანტე ალიგიერის (1265-1321) და ფრანჩესკო პეტრარკას (1304-1374) სახელს უკავშირდება.

შოთა რუსთაველის უკედავი „ვეფხისტყაოსანი“ მსოფლიო ლიტერატურის საგანძურში შევიდა. ის მრავალი ხალხის ენაზეა თარგმნილი და დღესაც, მრავალი საუკუნის გასვლის შემდეგაც, ქართველების უპირველეს წიგნად რჩება.

„ვეფხისტყაოსანი“ ყველაზე სრულად

ბერტის სახარების ერთ გვერდზე არის XV ს-ის ნუსხური მინაწერი, რომელშიც მოცემულია „ვეფხისტყაოსნის“ დღემდე ცნობილი უძველესი სტრიქონი: „მაროდა იტყვის მოციქული შიში შეიქმნ სიყვარულს“. ამავე ხანას ეკუთვნის ორი სტრიქონი შოთა რუსთაველის პოემაზე, რომელიც მონაზონ ანა ჩრეულიშვილს მოუწერია ეანის, ძველი ეკლესიის მონასტრის ერთ-ერთ ეკლესიაზე: ციხეს ვუი ეზო მაღალსა, თუაღნიე შემომაძღვება, გზა გურამითა შემოვლენ, მცველნი მაზედა დგებთა

1963 წ. ახალციხის მუზეუმში აღმოჩნდა ვეფხისტყაოსნის XVI ს-ის ხელნაწერიდან ორი ფურცელი, რომელიც მოკვიანებით სხვა ხელნაწერთაგან განსაკუთრებულად გამოუყვანებიათ. „ვეფხისტყაოსნის“ უძველესი ეკლესიაზე: ციხეს ვუი ეზო მაღალსა, თუაღნიე შემომაძღვება, გზა გურამითა შემოვლენ, მცველნი მაზედა დგებთა 1963 წ. ახალციხის მუზეუმში აღმოჩნდა ვეფხისტყაოსნის XVI ს-ის ხელნაწერიდან ორი ფურცელი, რომელიც მოკვიანებით სხვა ხელნაწერთაგან განსაკუთრებულად გამოუყვანებიათ. „ვეფხისტყაოსნის“ უძველესი ეკლესიაზე: ციხეს ვუი ეზო მაღალსა, თუაღნიე შემომაძღვება, გზა გურამითა შემოვლენ, მცველნი მაზედა დგებთა

1964 წ. იენის-აგვისტოში გადაუწერია: „ვიწვე ესე ვეფხისტყაოსანი თობთვესა ცამეტსა - ვკითხულობთ ამ მინაწერს - სრულვესი თვამეტსა აგვისტოსა, ქორონიკონს სამას ოცდაოთხმეტსა. თუ რამ აქადეს, სურავინ დაწვევლით, ტყუილად წერდით“.

სულ დღემდე „ვეფხისტყაოსნის“ XVI-XIX სს-ის 150-ზე მეტმა ხელნაწერმა მოაღწია. ზოგი მათგანი მდიდარულადაა შემკული.

ალაბი

ტერმინი „ალაბი“ ბერძნული „აგაპედონ“ მოდის და „სიყვარულის ტრაპეზს“ (პურობას) ნიშნავს. ასეთი ტრაპეზი განკუთვნილი იყო სამონასტრო კრე-ბულისათვის მცვალებულის მოსახლე-ნებლად.

ალაბისათვის წინასწარ ზრუნავდნენ. ან კიდევ მისთვის განკუთვნილ თანხას მონასტრებს უკვე პირისუფალი სწირავდა. ალაბის დღეს, ჩვეულებრივ, საეკლესიო ხელნაწერ წიგნებს არმოუბე აწერდნენ. ყველაზე ხშირად ამ მიზნით სიონიკური გამოიყენებოდა, ენიდან მასში მოღველა-თმასხურების განრიგი კალენდარულადაა მოცემული.

§ 46. საქართველოს ეკლესია X-XIII საუკუნეებში

X ს-ის დასაწყისში, როგორც გვახსოვს, აფხაზთა მეფეებმა შიდა ქართლი დაიმორჩილეს. ასე რომ, მათი სამეფოს ფარგლებში ერთდროულად ორი ავტოკეფალური საკათალიკოსო აღმოჩნდა: ქართლის საკათალიკოსო - ცენტრით მცხეთაში და აფხაზეთის საკათალიკოსო - ცენტრით ბიჭვინთაში. ქართლის საკათალიკოსო ქრისტიანულ სამყაროში დიდი პატივით სარგებლობდა. თანაც ქართლის კათალიკოსი, დასავლეთ საქართველოს გამოკლებით, მთელი საქართველოს მწყემსმთავარი იყო. ბუნებრივია, ასეთ ვითარებაში აფხაზთა მეფეებმა საქართველოს ეკლესიის გაერთიანება და აფხაზეთის კათალიკოსის ქართლის კათალიკოსისადმი დაქვემდებარება გადაწყვიტეს. ამიტომ მათ თანმიმდევრულად ქართლის საკათალიკოსოსადმი დაქვემდებარული ახალი ეპარქიების დაარსება და აფხაზთა საკათალიკოსოში შემავალი ძველი ეპარქიების გაუქმება დაიწყეს. ასეთ ახალ საეპისკოპოსო ცენტრებად იქცნენ ჭყონდიდის (დღევანდელი მარტვილის), მოქვის (ოჩამჩირის ჩრდილო-დასავლეთით, მდ. მოქვის წყლის მარჯვენა ნაპირას), ბედიის (გალის ჩრდილო-დასავლეთით, პატარა მდინარე ოხოჯის ნაპირას) და ქუთაისის ტაძრები. ჩანაცვლების პროცესი დროში გაიწელა და თითქმის მთელი საუკუნე გაგრძელდა.

საეპისკოპოსო ცენტრები აღმოსავლეთ საქართველოში

აღმოსავლეთ საქართველოს საეპისკოპოსოები XIII ს-ის „განგება დარბაზობისას“ მიხედვით იყო: ქართლის სამთავარეპისკოპოსო, რომლის საკათედრო ტაძარი იყო სამთავრო მცხეთაში; აწყურის, ქისიყის, კუმურდოს, ნინოწმინდის, იშხნის, ანჩის, ტბეთის (შაგშეთის ტბით), წერწყაბის (მტკვრის ხეობაში ზერთვისთან), წყაროისთავის (წყაროსთავი ჯვარსთვით), ერუშეთის (ორი ისტორიული მხარის ერუშეთისა და არტაანის საეპისკოპოსო კათედრა მდებარეობდა ნაქალაქებში მდ. ერუშეთის ხეობაში), მანგლისის, წინწყაროს (ქვემო ქართლში), რუსთავის (დღევანდელი რუსთავი), წილკანის, კაწარეთის (კაწარეთი დღეს ნასოფლარია საგარეულოს რაიონში, მდ. ივრის მარცხენა ნაპირას), უბრისის, რუისის, საბაიისის, ნიჭოზის, ბოლნისის, ხარჭაშის (ერწოთაეთში), ტფილისის, წაყკას, ბანის, გერემ-ქალაქის (ახეთში) დმანისის, დადაშის (სამცხეში), გიშის (დღეს საიგულოში).

კათედრა, რომელიც უცვლელი დარჩა, ცაიშის საეპისკოპოსო იყო. თავის დროზე ფაზისის მიტროპოლიტს, როგორც ეგრისის სამეფოს მღვდელმთავარს, ეგრისის, შემდეგ კი აფხაზეთის მეფის კურთხევაზე მისთვის გვიორგინის დადგმის პატივი ჰქონდა. ახლა ეს პატივი ქუთათელ მთავარეპისკოპოსზე გადავიდა. იშვიათ გაბრწყინის გარდა ერთიანი საქართველოს მეფეებსაც სამეფო გვიორგინს ქუთათელი ადგამდა. საეპისკოპოსო კათედრების დაარსება დასავლეთ საქართველოში ამის შემდგომაც გრძელდებოდა. XI ს-ში უნდა იყოს დაარსებული ცაგერის საეპისკოპოსო კათედრა, ხოლო XIII ს-ში დრანდის საეპისკოპოსოც არსებობს.

დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის ქართლის კათალიკოსისადმი დაქვემდებარების შემდეგ, აფხაზეთის საკათალიკოსო ტახტი არ მოშლიდა, მაგრამ XV ს-ის II ნახევარმდე ის, ფაქტობრივად, მხოლოდ აფხაზეთის საერისთავოს ეპისკოპოსს წარმოადგენდა. „ქართლის“ ან კიდევ „ყოვლისა საქართველოსა“ კათალიკოსი კი XI ს-დან პატრიარქის, იგივე „დიდი მამამთავრის“ ტიტულსაც ატარებს. კათალიკოს-პატრიარქის ტიტულით პირველად მელქისედეკ I (1010-1033) არის დამოწმებული.

XI-XIII სს-ში აღმოსავლეთ საქართველოში 30-მდე საეპისკოპოსო კათედრა იყო. აღსანიშნავია, რომ ქართული მართლმადიდებლური კარის (ყარის), ანის (ანისის) და ვალაშკერტის საეპისკოპოსო კათედრები საქართველოში შემავალ სომხურ ქვეყნებშიც არსებობდა. მათ მიტროპოლიტი ედგა.

სათავეში, რომელსაც „დიდი სომხეთის მიტროპოლიტი“ ეწოდებოდა. ის ქართლის კათალიკოს-პატრიარქს ექვემდებარებოდა.

IX-X ს-დან ქრისტიანულ სამყაროში ახალი განხეთქილება მომწიფდა. ფაქტობრივად ბრძოლა მიდიოდა პირველობისათვის რომის პაპსა და კონსტანტინოპოლის პატრიარქს შორის, მაგრამ ამ ბრძოლამ რიტუალურ-დოგმატიკური ხასიათი მიიღო. განხეთქილების საბაბი გახდა დაფა სამებაში სულიწმინდის არსის შესახებ. ბიზანტიის და საერთოდ აღმოსავლურ-ქრისტიანული ეკლესია თვლიდა, რომ სულიწმინდა გადმოდიოდა მხოლოდ მამა ღმერთისაგან. მაშინ როდესაც დასავლურ-ქრისტიანული სამყაროს აზრით, სული წმინდა გადმოდიოდა თანაბრად როგორც მამა ღმერთისაგან, ისე ძე ღმერთისაგან. განსხვავება იყო ღვთის მსახურების წესშიც. 1054 წლის ივლისში რომის პაპის ლეგატმა (ელჩმა) კონსტანტინოპოლის წმინდა სოფიოს ტაძრის საკურთხეველზე დადო რომის პაპის ბულა (ბიულო), სადაც ანათემას იყო გადაცემული კონსტანტინოპოლის პატრიარქს. რამდენიმე დღის შემდეგ, ბიზანტიის ადგილობრივმა საეკლესიო კრებამ ანათემას გადასცა რომის პაპი და მისი ბულა დაწვა. ასე დაელო სათავე ქრისტიანულ ეკლესიაში დიდ განხეთქილებას ანუ სქიზმას, რომელმაც ის მართლმადიდებლებად და კათოლიკეებად გაყო.

აღსანიშნავია, რომ ბერძენებსა და რომის პაპს შორის დაფაში ქართული ეკლესია იმთავითვე არ ჩარეულა. ქართველები კარგად ხედავდნენ ღვთის მსახურების წესში იმ განსხვავებას, რომელიც აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქრისტიანებს შორის არსებობდა, მაგრამ ქართული ეკლესია იმეფამდ ნაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებდა რიტუალურ განსხვავებებს და მათ დასავლეთის და აღმოსავლეთის ქრისტიანული ეკლესიების განსხვავებული განვლილი ისტორიული გზით ხსნიდა.

ქართული ეკლესია, ბერძნულისაგან განსხვავებით, სქიზმის შემდეგ კიდევ 200 წელი ექვს პატრიარქს ასახელებდა და, ამგვარად, საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის გარდა, დანარჩენ ხუთში რომის პაპსაც გულისხმობდა.

რომის პაპის პატრიარქად მოხსენიება საქართველოში XIV ს-ის დასაწყისიდან შეწყდა. 1318 წ. კათოლიკურმა ეკლესიამ თავისი დამოუკიდებელი საეკლესიო ორგანიზაცია შექმნა მონღოლთა ილხანთა სახელმწიფოში და ამით ის ქართული ეკლესიის თვალში საბოლოოდ გაემიჯნა მართლმადიდებლურ სამყაროს.

იმხანად საპატრიარქო ეკლესიებს სამოციქულო ეკლესიებიც ეწოდებოდათ, ვინაიდან ითვლებოდა, რომ ისინი ქრისტეს უშუალო მოწაფეებმა - მოციქულებმა დააარსეს. XI ს-დან პირველ ხუთ საპატრიარქო ეკლესიასთან თავისი თანასწორობის დასამტკიცებლად, ქართულმა ეკლესიამაც წინ წაშოწა ის ფაქტი, რომ ისიც სამოციქულო ეკლესია იყო: ჩვენ ქვეყანაში, როგორც გვახსოვს, ქრისტიანობა თავდაპირველად ქრისტეს მოციქულებმა ანდრია პირველწოდებულმა და სიმონ კანანელმა იქადაგეს. სწორედ ამ არგუმენტს მოუხმო XI ს-ის შუა წლებში გიორგი მთაწმინდელმა იმ დისპუტში (კამათში), რომელიც მასსა და ანტიოქიის პატრიარქს შორის ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობის თაობაზე გაიმართა. ანტიოქიის პატრიარქმა გიორგი მთაწმინდელს უსაყვედურა ის, რომ, მიუხედავად იმისა, რომ მისი აზრით, საქართველოში თორმეტ მოციქულთაგან არც ერთი არ მოსულა, ქართულ ეკლესიას სრული დამოუკიდებლობა ჰქონდა.

გიორგი მთაწმინდელი დასავლეთის და აღმოსავლეთის ეკლესიის შიშის მომხდომი განხილვის შესახებ

დაახლოებით 1065 წ. გიორგი მთაწმინდელი დიდი პატივით მიიღეს ბიზანტიის კეისარ კონსტანტინე დევას კარზე. მღვდლებს ესწრებოდა ბიზანტიის მრავალი „დიდებული და წარჩინებული, პრინცი და სომეხნი“. კონსტანტინე აღმოსავლეთის საქრისტიანოში სახელგანთქმულ ქართველ ღვთისმეტყველს ჯერ ქართულ ქრისტიანობის შესახებ კითხა და როდესაც მისი პასუხით ქართულ და ბერძნულ ეკლესიების სრულ ერთობაში დაწვრილდა, მაშინ რომსა და კონსტანტინოპოლს შორის საეკლესიო განხეთქილების შესახებ ჩამოუგდო საუბარი: ბიზანტიის კეისარმა კითხა გიორგი მთაწმინდელს, თუ საიდან მომდინარეობდა დასავლური და აღმოსავლური ქრისტიანული ეკლესიების ღვთისმსახურების წესებს შორის არსებული ერთ-ერთი მთავარი განსხვავება: დასავლური ეკლესია შესწირავდა ივერებს უსაყვედურად ანუ სხიადად გამოცხეარ პურს და ხუფთა ღვინოს, ხოლო აღმოსავლეთის ეკლესია კი საფუარით გამოცხეარ მაღლიან პურს და წყალგარეულ ღვინოს. რაზედაც გიორგი მთაწმინდელმა უპასუხა: „...ჰოი მეფეო, ვინაიდან ბერძენთა შორის მრავალგზის იჩინა ამო შევალებლობა. ... ამისთვის თქვენს მღვდლსად ღვთისმსახურება მეუფთა წმინდა კრებები მოიწიებს და დაწერილობით გამოიძიებს და დაწერილს, რათა მიუღებდეთ ცომა ქრისტეს სიძის წილ, ხოლო პურის ცომა - სულის გონიერისა წილ და მაროლსა (საყუარსა) - გონებისა წილ ...“

ხოლო პრინცი (იგულისხმება რომის პაპი და დასავლეთის ეკლესია), იცნეს ეს ერთხელ ღმერთი, არახიდეს გადაუხვევით და არც მკვლევლობა არ შესულა მათში. ამიტომ, როგორც პირველ-მოციქულს პეტრემ, შესწირა უსისხლო მსხვერპლი და უფრო კი იმით, რომ თვით უფალმა ხერობის ღამეს ასე მისცა თავის მოწაფეებს, ასევე ადასრულებენ იგინიც. და არაფერია ამაში სადავო, მთავარია სარწმუნოება იფოს მართალი“!

მაშინ როდესაც. წესით ის ანტიოქიის პატრიარქს უნდა დაქვემდებარებოდა. „წმიდაო მეუფეო, – მიუგო ანტიოქიის პატრიარქს გიორგი მთაწმინდელმა – შენ იტყვი, პეტრეს (იგულისხმება პეტრე მოციქული) საფლარსა უზოო, ზოლო ჩვენ ანდრია პირველწოდებულისა ... ზვედრი ვართ და სამწყსო, მის მიერ მოქცეულნი და განათლებულნი. თორმეტ მოციქულთაგან ერთი – სიმონ კანანელი – ჩვენ ქვეყანაშია დამარხული, აფხაზეთში, ნიკოფსიაში. და, ვინაიდან ერთხელ ვცანიო ღმერთი, აღარ უარგვეყვია და ჩვენი მოდგმა არასოდეს გადავარდნილა მწვალელებოთაში. ყველა დმერთის უარყოფივს და მწვალელებს შევაჩვენებთ ... და მართლმადიდებლობასა და მოციქულთა ნაქადაგებ სარწმუნოებაზე მტკიცედ ვართ. ახლა რაც შეეხება მორჩილებას. წმიდაო მეუფეო, წესია, რომ ზნობილი დაემორჩილოს მზმობელს. ასე რომ, პეტრე ჯერ არს დაემორჩილოს თავის მზმობელ მძას ანდრეას. ამგვარად, თქვენ უნდა დაგვემორჩილო ჩვენ“.. საქმე ისაა, რომ სახარების თანახმად, ორი მებაღეური ძმადან ქრისტემ თავის მოწაფედ პირველად ანდრიას მოუწოდა. აქედან მოდის მისი მტკსახელი „პირველწოდებული“. ანდრია კი შემდგომ ქრისტეს მოწაფედ თავის ძმა პეტრეს მოუხმო. გიორგი მთაწმინდელის ამ არგუმენტს ანტიოქიის პატრიარქმა ვერაფერი დაუპირისპირა.

საქართველოს ეკლესიის ცხოვრებაში ეტაპობრივი როლი რუის–ურბნისის კრებამ შეასრულა. ის 1104 წ. დაეთი აღმაშენებელმა მოიწვია. ასეთი საეკლესიო კრება საქართველოში მანამდე არ ჩატარებულა. ამ კრებას თვით დავით აღმაშენებელი დიდ საერთაშორისო მნიშვნელობას ანიჭებდა. სწორედ ამიტომ იყო, რომ მასზე საგანგებოდ მოიწვიეს დავით აღმაშენებლის მამიდა, ბიზანტიის დედოფალყოფილი დიდი მონაზონი მართა-მარიამი. რუის–ურბნისის კრების ერთ-ერთი უმთავრესი ამოცანა იყო, ქრისტიანული სამყაროსათვის ქართული ეკლესიის, როგორც უძველესი მართლმადიდებლური სამოციქულო ეკლესიის წამოჩენა.

„ძეგლის წერაში“, რომელიც ამ კრებამ მიიღო, ჩამოყალიბებულია ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის მრწამსი. დაწვრილებით ჩამოთვლილია ის მსოფლიო თუ ადგილობრივი კრებები და წმინდა მამათა სწავლებანი, რომელთაც ეს მრწამსი ეფუძნება. აქვე საგანგებოდაა ხაზგასმული, რომ ქართული ეკლესია სამოციქულო ეკლესიაა, რადგანაც საქართველოში პირველად ქრისტიანობა „მოციქულთა თავის პეტრეს ძმამ, პირველწოდებულმა ანდრია“ იქადაგა. ამ ფაქტის ხაზგასმით ქართული ეკლესია მსოფლიო საპატრიარქო ეკლესიებს შორის თავის ადგილს იმკვიდრება.

რუის–ურბნისის კრებამ უდიდესი მღვდელმთავრები გადააყენა. მან უშუალოდ ქრისტიანული სამართლის საკითხებზეც იმსჯელა და ქართული საეკლესიო წესები კიდევ ერთხელ მსოფლიო მართლმადიდებლური ეკლესიის კანონებთან შეაჯერა. ეს საშუალო საეკლესიო კრებამ ჩვენთვის უკვე ცნობილ, ეფეთიმე მთაწმინდელის „მცირე სჯულის კანონზე“ და არსენ იყალთოელის მიერ თარგმნილ „დიდი სჯულის კანონზე“ დაყრდნობით ჩაატარა.

XI-XIII სს-ში ქართული საეკლესიო ცხოვრების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მხარეს სომხურ მონოფიზიტურ ეკლესიასთან დამოკიდებულება წარმოადგენდა. იმხანად საქართველოს სამეფოს საზღვრებში სომხური მიწების დიდი ნაწილი შევიდა და სომხურმა მოსახლეობამ ქვეყნის მნიშვნელოვანი ნაწილი შეადგინა. ასეთ პირობებში სომხურ ეკლესიასთან დამოკიდებულება ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს საეკლესიო და იმპერატორულად საშინაო პოლიტიკის საკითხად იქცა.

XI-XIII სს-ში საქართველოს სამეფო მრავალწლივით სახელმწიფოდ ჩამოყალიბდა. აქ მოსახლეობა ებრაელები და მუსლიმები სხვა რელიგიებს მიეკუთვნებოდნენ და ქართული სახელმწიფო მათი გაქრისტიანებისათვის ნაკლებად ზრუნავდა. მათგან განსხვავებით სომხები ქართულ ეკლესიას მწვალელებად მიაჩნდა და მათ კვლავ მართლმადიდებლობაში მოქცევას ცდილობდა. ამ მიზნით აღნიშნულ საუკუნეებში ქართველთა და სომეხთა არაერთი ერთობლივი საეკლესიო კრება ჩატარდა. ეს კრებები მზნად სომხური ეკლესიის ქართულ ეკლესიასთან გაერთიანებას ითხოვდა. პირველი ასეთი კრება, როგორც გვახსოვს, ბაგრატ IV-ის ხანაში ღრტილას გაიმართა. ამ მიმართულებით ქართული ეკლესია განსაკუთრებით გააქტიურდა დავით აღმაშენებლისა და შემდეგ თამარ მეფის ხანაში. დავით მეფემ ქართული და სომხური ეკლესიების გაუთავებელი დავისათვის ბოლოს მოღების მიზნით, თავის კარზე მოიწვია ქართლის კათალიკოსი იოანე, არსენ იყალთოელი, სხვა ქართველი და სომეხი ღვთისმეტყველები, ეპისკოპოსები და მონასტრების წინამძღვრები. კამათი დიდხანს გაგრძელდა, მაგრამ არავისმერ შედეგი არ გამოჰყოლია. დაახლოებით 1205 წ. თამარის კარზე ქართველ და სომეხ მღვდელმთავართა და ღვთისმეტყველთა კიდევ ერთი შეკრება შედგა. ამ შეხვედრის შემდეგ ივანე მხარგრძელი და მრავალი სომეხი წარჩინებული მართლმადიდებლობაზე გადავიდა. ივანეს ძმა, ჩვენთვის კარგად ცნობილი ზაქარია მხარგრძელი სომხურ ეკლესიაში დარჩა. მან მოინდომა სომხური საეკლესიო წესები ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის წესებისათვის დაეახლოებინა, რათა მომავალში სომხური ეკლესიის ქართულ ეკლესიასთან შეერთება ნაკლებად მტკიცეული გამხდარიყო. ამისათვის

მან 1205 და 1207 წლებში სომხური საეკლესიო კრებებიც კი მოიწვია, მაგრამ საბოლოოდ თავის მიზანს ვერ მიაღწია. მოგვიანებით ზაქარიას შვილი ივანე მხარგრძელიც მართლმადიდებლობას ეზიარა.

X-XIII სს-ში საქართველოს ეკლესია ჩრდილოეთ კავკასიაში დიდ მისიონერულ მისიას ასრულებდა. ქრისტიანული ეკლესიის მიერ წარმართთა შორის ქრისტიანობის გავრცელებისათვის გაგზავნილ მქადაგებელს მისიონერი ეწოდება. საქართველოს ეკლესიის გაერთიანებამდე დასავლეთ კავკასიაში ქრისტიანობა ძირითადად აფხაზეთის მეფეებისა და აფხაზეთის ანუ დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის მიერ გაგზავნილ მისიონერთა მეშვეობით ვრცელდებოდა. ამას მოწმობს 922-925 წლებში კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ნიკოლოზ მისტიკოსის მიერ გიორგი II აფხაზთა მეფისადმი მიწერილი წერილი, რომელშიც პატრიარქი მადლობას უხდის გიორგი მეფეს კავკასიის ქედის გაღალმა მცხოვრებ ალან-ოსებში ქრისტიანობის გავრცელების საქმეში დიდი ღვაწლისათვის.

ჩრდილოეთ კავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილში ქრისტიანობას უშუალოდ ქართლის კათალიკოსი ავრცელებდა. ქართველი მისიონერების დიდი შრომის წყალობით ქრისტიანობამ თითქმის მთელი დაღესტანი მოიცვა. XIII ს-ის დასაწყისისათვის ამ მთიან მხარეში საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქისადმი დაქვემდებარებულ სამიტროპოლიტო არსებობდა, რომელიც რამდენიმე საეპისკოპოსოს აერთიანებდა. დაღესტანში საქართველოს ეკლესიის დიდ გავლენას მოწმობს დღემდე მოღწეული ერთ-ერთი ქართული ეკლესიის ნანგრევები, რომელიც დათუნას ეკლესიის სახელითაა ცნობილი. ის X-XI სს-ით თარიღდება.

საქართველოდან ქრისტიანობა ჩვენთ-ინგუშეთშიც გავრცელდა. ინგუშეთში დღესაც ღვას ტყობია-იერდას ტაძარი. ამ ტაძარში შემორჩენილია ქართული სამშენებლო წარწერები, რომლებშიც მოხსენიებული არიან ქართლის კათალიკოსი არსენი (955-980) და ეპისკოპოს გიორგი (X ს.), აგრეთვე საქართველოს პირველი კათალიკოს პატრიარქი ჩვენთვის უკვე ცნობილი მელქისედეკ I. აღსანიშნავია, რომ წარწერაში ეს მღვდელმთავარი აღმოსავლეთის პატრიარქის ტიტულითაა მოხსენიებული.

§ 47. მონღოლთა მიერ საქართველოს დაპყრობა

შუა აზიის დაპყრობის შემდეგ, ჩინგის ყაენი თავის ვაჟებთან ერთად ისევ მონღოლეთში დაბრუნდა, სადაც 1227 წ. გარდაიცვალა. ჩინგის ყაენის ანდერძის თანახმად, მისმა ოთხმა ვაჟმა დაპყრობილი და დასაპყრობი ქვეყნები გაიწაწლა. თითოეულის წილხვედრ ქვეყანას ულუსი ეწოდებოდა. დიდ ყაენად და მონღოლური სახელმწიფოს საერთო მეთაურად არჩეულ იქნა ჩინგის ყაენის მესამე ვაჟი უგუდგი. მის განკარგულებაში იყო საკუთრივ მონღოლეთი დედაქალაქ ყარაყორუმითურთ, ჩინეთი, და დაპყრობილი ქვეყნები აღმოსავლეთ აზიაში. უგუდგის და თულის ულუსების დასავლეთით მდინარეების სირ-დარიასა და აშუ-დარიას შუა წყალმდე ჩაღათას ულუსი იყო გადაჭიმული. მდინარეების ორტყემისა და ობის სათავეებიდან არალის და კასპიის ზღვებამდე ჯუჩის ულუსი მდებარეობდა. ჯუჩის, როგორც უფროს შვილს, ჩინგის ყაენის ანდერძით, უნდა რეგებოდა აგრეთვე მომავალში დასაპყრობი სპარსეთი და კავკასია. 1230 წლიდან ჩინგის ყაენის შვილებმა და შვილიშვილებმა ახალი დაპყრობითი ომები წამოიწყეს.

1236 წ. ჩინგოზ ყაენის შვილიშვილმა ჯუჩის ძემ ბათუმ მდ. იაიკი (დღევანდელი ურალი) გადალახა და მდ. ვოლგაზე არსებული თურქული სახელმწიფო ვოლგის ბულგარეთი გაანადგურა. ამის შემდეგ ბათუ რუსეთში შეიჭრა. რუსეთი იმჟამად ცალკეულ სამთავროებად იყო დაშლილი. მონღოლებმა რუსეთის ქალაქები რიაზანი, პერეიასლავი, იურევი, ტვერი, ვლადიმირი ... აიღეს და გაანადგურეს. 1238 წ. მდ. სიტეზე რუსეთის ძირითადი ძალები ვლადიმირის მთავრის იური ვსევოლოდის ძის მეთაურობით მონღოლებმა სასტიკად დაამარცხეს. 1239 წ. მონღოლებმა დაიკავეს ყირიმი, 1240 წ. კი კიევი აიღეს და გადაწვეს. 1241 წ. მონღოლები პოლონეთსა და უნგრეთში შეიჭრნენ. აქ მათ აიღეს და გაანადგურეს ქალაქები ლიუბლინი, სანდომირი, კრაკოვი მონღოლებთან ბრძოლაში სასტიკად დამარცხდნენ პოლონეთის მთავარი ჰენრი ღვთისმოსავი და უნგრეთის მეფე ბელი IV. ამ უკანასკნელის 60 ათასიან ლაშქარს მონღოლებმა მუსრის გააგდეს. ამის შემდეგ ისინი ხორვატიასა და სერბიაში შეიჭრნენ და

ყოველწლიურად

საინტერესოა ეიცოდეთ, რომ ვლადიმირის მთავარი იური ვსევოლოდის ძე იყო თმარის პირველი მღვდლის იური პოგოლუბსკის ბიძაშვილი.

ადრიატიკის ზღვის სანაპიროზე გავიდნენ. მათ ქალაქ ვენეციაში სულ მცირე მანძილი აშორებდათ. მონღოლთა არანაშუალოდ წარმატებამ ევროპის მოსახლეობაში პანიკა გამოიწვია. შიშმა მონღოლთა ლაშქრობების არეალს მნიშვნელოვნად დაშორებული საფრანგეთი და ინგლისიც კი მოიცვა. შიშის გამო ინგლისმა გარკვეული ხნით კონტინენტთან ვაჭრობაც შეწყვიტა. მაგრამ მონღოლებმა ევროპის სიღრმეში გზა ვეღარ გააგრძელეს. ზუთწლიანმა შორეულმა ლაშქრობამ ისინი დაღალა. ამდენ ბრძოლაში მათი ლაშქარი შემცირდა. ამიტომ ისინი უკან გამობრუნდნენ. უკან მობრუნებულმა ბათუ ყანმა 1243 წ. საფუძველი ჩაუყარა ახალ სახელმწიფოს ოქროს ურდოს. მას „ჯუზის ულუსაც“ უწოდებდნენ. მისი დედაქალაქი გახდა ვოლგის ქვემო წელზე დაარსებული ქალაქი - სარაი ბათუ. მოგვიანებით ოქროს ურდოს დედაქალაქმა უფრო ჩრდილოეთით ვოლგისავე ნაპირის მდებარე სარაი-ბერქაში გადაინაცვლა. ოქროს ურდო მდინარეების ირტიშის და ობის სათავეებიდან (დასავლეთ ციმბირი), ჩრდილოეთით პალატის ზღვამდე, სამხრეთით დუნაის შესართავამდე, კავკასიონის მთავარ ქედამდე და არალის ზღვამდე (შუა აზიაში) გადაიჭიმა (იხ. რუკა 19).

ჯერ კიდევ 1231 წ. მონღოლებმა ადარბადაგანი და რანი დაიკავეს. საქართველო შეეცადა კარზე მომდგარი მტრის წინააღმდეგ მეზობელ სახელმწიფოებს დაეკავშირებოდა. მით უფრო, რომ მონღოლები ზღათის აღებას ლაშობდნენ. ამ მიზნით საქართველოს ელჩი ზღათის საშველად წამოსულ ეგვიპტის სულთანს ეახლა და მონღოლების წინააღმდეგ საერთო ბრძოლა შესთავაზა. მაგრამ მონღოლებმა ეგვიპტის სულთნის მოახლოება რომ გაიყვეს, ზღათს თავი გაანებეს და გაშორდნენ. ასეთ ვითარებაში ეგვიპტის სულთანისათვის მონღოლებთან ბრძოლა ნაკლებად მნიშვნელოვანი ჩანდა. მან მთელი თავისი ძალები რუმის სასულთნოს წინააღმდეგ წარმართა. ამგვარად, საქართველოს სამეფო კარის მცდელობას მონღოლთა წინააღმდეგ ეგვიპტე გამოეყენებინა, შედეგი არ მოჰყოლია. მაშინ საქართველოს ხელისუფლებამ ხერხს მიმართა: მონღოლები რუმის სასულთნოს წინააღმდეგ წააქეზა და შეეცადა მათი ყურადღება საქართველოდან რუმის სასულთნოზე გადაეტანა. მართლაც მონღოლთა ლაშქარმა, რომელსაც ქართველთა რაზმიც ახლდა, რუმის სასულთნოს მოსაზღვრე ტერიტორია დაარბია. ამის შემდეგ მონღოლები ისევ ადარბადაგანში დაბრუნდნენ. განრისხებული რუმის სულთანი კი, საქართველოს წინააღმდეგ დაიძრა. სელჩუკები იმიერ ტაოში შემოიჭრნენ და ხაზლისა და თორთუმის ქვეყნები დაიჭირეს. ასეთ ვითარებაში რუსუდანი იძულებული იყო 1233 წ. რუმის სულთნისათვის ზავი ეთხოვა. ზავის პირობები ითვალისწინებდა რუსუდანის ასულის თამარის გათხოვებას სელჩუკ უფლისწულზე ქაი-ხუსრუზე, რომელსაც ქართული წყაროები ყოის ად-დინის სახელით იცნობენ. ქორწილი მოგვიანებით, 1237 წ. მოხდა, როდესაც მამის გარდაცვალების შემდეგ ქაი-ხუსრუვი ტახტზე ავიდა. რუმის სასულთნოში თამარს „გურჯი ზათუნს“ ეძახდნენ, რაც „ქართველ ქალბატონს“ ნიშნავს. ამ სახელით მოიხსენიებენ მას არაბი და სპარსელი ავტორები. თამარი ქრისტიანად დარჩა. რუსუდანმა თამარს უცხო ქვეყანაში მრავალრიცხოვანი მოახლე-მსახურები და დიდი ამაღა გააყოლა. ამაღაში იყო თამარის ბიძაშვილი, ლაშა-გიორგის უკანონო შვილი დავითიც, რომელიც რუსუდანმა საქართველოდან საგანგებოდ გაისტუმრა, რათა მის მცირეწლოვან ვაჟს, აგრეთვე დავითს მომავალში ტახტის მონიღე არ გასჩენოდა. ამის შემდეგ მალევე რუსუდანმა თავისი ვაჟი დავითი თანამოსაყდრედ აკურთხა.

რუმის სასულთნოსთან დადებული ზავის პირობების თანახმად, ქართველთა ლაშქარმა მონაწილეობა მიიღო 1234 და 1237 წლებში რუმის სულთნის ეგვიპტის წინააღმდეგ ბრძოლებშიც.

რუსუდანის სამეფო კარი ყველა ღონეს ხმარობდა, რათა ქვეყნისათვის მონღოლთა შემოსევა აეცილებინა. სამწუხაროდ, რუმისა და ეგვიპტის სულთნებმა, ისევე, როგორც აღრე ჯალალ ად-დინმა, სიბეცე გამოიჩინეს. მონღოლთა წინააღმდეგ წინა აზიის სახელმწიფოთა ერთიანი ფრონტის ორგანიზაციის ნაცვლად ისინი ერთმანეთთან ომითა და ურთიერთობების გარკვევით აღმოჩნდნენ დაკავებული. რუსუდანმა ახლა დახმარებისათვის ევროპას მიმართა. რომის პაპ გრიგოლ IX-სადმი

VI და VII ჯგეროსული ლაშქრობები

VI ჯგეროსული ომი 1228-1229 წწ-ში, ხოლო VII 1248-1254 წწ-ში მიმდინარეობდა. აქედან მეშვიდე ლაშქრობა ჯგეროსანი რაინდების სასტიკი მარცხითა და თვით საფრანგეთის მეფის ლუი IX-ის ტყვედ ჩაუარდნით დამთავრდა.

გაგზავნილ წერილში რუსუდანი რომის პაპს დახმარების შემთხვევაში კათოლიკურ მრწამსზე გადასვლასაც აღუთქვამდა. მაგრამ რომის პაპი 1240 წ. რუსუდანისადმი გამოგზავნილ წერილში საქართველოს საიმედოს ვერაფერს სთავაზობდა, ვინაიდან ეგვიპტის სასულთნოს წინააღმდეგ ჯგეროსნული ომებით იყო გართული.

ასეთ ვითარებაში საქართველოს მესვეურებმა ერთადერთი სწორი გზა აირჩიეს. მათ გადაწყვიტეს მონღოლებისათვის წინააღმდეგობა არ გაეწიათ, რათა ქვეყანა დაზარალდა-ამოწყვეტისაგან ეხსნათ. ამ დროისათვის ქართული პოლიტიკისათვის უკვე კარგად იცნობდნენ მონღოლებს. მათ იცოდნენ, რომ მონღოლები დაუნდობლად უსწორდებოდნენ იმ ქალაქებსა და ქვეყნებს, რომლებიც მათ წინააღმდეგობას უწევდნენ. საქართველოს მეფე მოწმე იყო შუა აზიისა და სპარსეთის ქალაქების სრული განადგურებისა და ასობით ათასობით ადამიანის დაუნიღბლად ამოწყვეტისა. მონღოლთა შესაჩერებელი ძალა კი იმეამად არა თუ საქართველოს, შოფლიოს არც ერთ სახელმწიფოს არ გააჩნდა. აღსანიშნავია ისიც, რომ საქართველოს დაზმარების იმედი ყოჩაყებისა და ჩრდილო კავკასიელი ტომებისაჲ ვერ ექნებოდა (ჩრდილო კავკასია კი საქართველოსათვის ტრადიციულად საუკუნეთა განმავლობაში დიდი საყრდენი იყო წინა აზიელ მტრებთან ბრძოლაში), ვინაიდან მონღოლებმა, როგორც ვიცით, იმ დროისათვის ვოლგასა და დუნაის შორის მთელი ტერიტორია დაიმორჩილეს და ჩრდილო კავკასიის ველებში მცხოვრები ყოჩაყები გაანადგურეს.

1235-1242 წწ-ში მონღოლებმა დასავლეთ საქართველოს გარდა მთელი საქართველო დაიპყრეს. ქართველი ღიდეზულები რიც-რიგობით აბარებდნენ მონღოლებს საგამგებლო ქვეყნებს. მემატიანე შექმნილ ვითარებას შემდეგნაირად აღგვიწერს: „იხილეთ მივიდოდა მონღოლებთან ქართველი მთავართანგან მის ქვეყანას შეიწყნარებდნენ, ზოლო უფროა ქვეყანას ამოწყვეტდნენ“. ყველაზე უფრო ამიტომ ქართულ ქვეყნებს შორის მესხეთი დაზარალდა, რომლის ერისთავთ-ერისთავი ივანე, იგივე ყვარყვარე ჯეჯელ-ციხის-ჯვარელი მანამ არ დანებდა მონღოლებს, სანამ მეფე რუსუდანისაგან მათთან ბრძოლის შეწყვეტის სპეციალური ნებართვა არ მიიღო.

1242 წ. რუსუდანმა ქართველი ღიდეზულები მონღოლ ნოინებთან მიაგონა. მან მონღოლებისაგან ზავი და მისი შვილის დაეითის მეფედ დამტკიცება ითხოვა. მონღოლები სიხარულით შეხედნენ რუსუდანის თხოვნას. მათ საქართველოსთან ომის დასრულება აწყობდათ, ვინაიდან რუმისა და ეგვიპტის სასულთნოებში შეჭრას ესწრაფოდნენ. მონღოლებმა რუსუდანს მისი და მისი ვაჟის უსაფრთხოება აღუთქვეს, თანაც საქართველო თავის საზღვრებში აღიარეს, რაც ქართული დიპლომატიის უდავოდ დიდი მიღწევა იყო. აღმოსავლეთ საქართველოში მონღოლებმა თავისი გარნიზონები ჩააყენეს, დასავლეთ საქართველოში კი არც გადასულან. საქართველოს, როგორც ვასალურ ქვეყანას მონაწილეობა უნდა მიეღო მონღოლთა ლაშქრობებში და მონღოლთა სასარგებლოდ ყოველწლიურად 50 ათასი პერბერა გადაეხადა. ქართველი ღიდეზულები მონღოლებმა თავიანთ სამხედრო არისტოკრატიას გაუთანაბრეს და მათი მსგავსი პრივილეგიები მიანიჭეს. წარმართი მონღოლები არც ქართულ ეკლესიას ემბოძდნენ - მათ ეკლესიას მთელი ქონება შეუნარჩუნეს. მალე მონღოლებმა დაიბრუნეს რუსუდანის ძე მეფედ დასამტკიცებლად ჯერ ვოლგაზე, ბათუ ყანთან, შემდეგ კი მონღოლთა დედაქალაქ ყარაყორუმში, დედ ყაენთან წარავლინეს. მემატიანის ცნობით, დავით რუსუდანის-ძე ჩინებული მოსარი, მხედარი და მეომარი იყო; „ტანით ზომიერი და თხელი, სახით ლამაზი და მშვენიერი“. მისი სილამაზით მოხიბლულმა მონღოლებმა მას დავით „ნარინი“ ანუ დავით „მანათობელი“, „დავით მშვენიერი“ უწოდეს.

XIV ს-ის ქართველი მემატიანე, რომელსაც „ქათააღმწერელს“ უწოდებენ, მონღოლებს შემდეგნაირად აღწერს და ასასიხებს: „უცხო ენა, უცხო სახე, უცხო ცხოვრება. პურის გემო არ იციდნენ. ზორცითა და პირუტყვის რძით ცხოვრობდნენ. იყვნენ ტანით სრული, ახივანი და ფესმაგარნი. იწირად განზიდული მავი თვალებით, დიდი თაყით და ზმირა და მავი თმით, ბრტყელ-შუბლა, ისეთი დაბალი ცხერით, რომ ღაცვები უფრო მაღალი ჰქონდათ ცხერზე და ამიტომ მხოლოდ ნესტოები მოუწანდათ. წერელი ტუნებით, თეთრი მიჯრით მიწყობილი ქილებით, უწერულნი. ერთი შეხედვით ჰქონდათ უმგავსო სახე. მაგრამ უკვე გაიკვირდნათ, თუ ვიტყვით, რომ თავისებურად მშვენიერი იყვნენ, როგორც ქალები, ისე კაცები. ამას ემატებოდა მათი სიხივე. იყვნენ ისინი რჩეული მოსარნი, დიდი მშვიდობით აუცდელად მიზანში შორიულნი. მათ ნახარის ვერცერთი ახვარი ვერ დაუდგებოდა. განსაკუთრებით მხნევი ცხენზე ამხედრებულნი იყვნენ, რადგან ბავშვობიდანვე ცხენებზე იზრდებოდნენ. ბრძოლაში შეიღ-ნისის გარდა არანაირ იარაღს არ სმარებდნენ. გახაოცარი ხალხი იყო. ერთი შეხედვით ხულები გვერდობდით, მაგრამ ყველაწიარ სიბრძნეს შეხედვითი მათში. მიეღწათ დიდი გონიერებისათვის: იყვნენ სიტყვა ბუნწნი, ტყუილს არ იტყოდნენ, თვალს არ აუხევედნენ არც დიდსა და არც მცირეს. ისინი ერთ ღმერთს სცემდნენ თავყმს. დილას, მზის ამოსვლისას სახეს აღმოსავლეთისაჲნ მაჰყარებდნენ და საპჯერ დაიბრუნებდნენ. ფიცის სიმტკიცისათვის წმინდა ოქრის წყალში საპჯერ ჩაყოფდნენ და ამ ოქრისაგან წყალს სვამდნენ. მაოდამი მინდობილს შეიწყნარებდნენ და დაედებულ ფიცს არ გასტყდნენ“.

1230-იან წლებში რუმის სულთანმა ქაი-
ხუსრემა ეგვიპტის სულთან დაამარცხა. მას
ხლათის ქვეყანა წაართვა. ამავე ხანებში მან
საქარაილოს მიმდებარე ვრზრუმის, სურმარის
და სხვა წეროლ-წერილი სამართავი შემოიერთა
და აღმოსავლეთით თავისი საზღვარი
ადრამადგანის სათაბაგომდე გადაჭიმა.

ამაზე ქართველ სარდალს მუცია: „ვიცი ომში თქვენი სიმძნე და წარმატებულობა, მაგრამ მტრის
სიმრავლეში სასიხარულოს ვერაფერს ხედავო“. მაშინ ნონის უახსუხია: „როგორც ჩანს, კარგად არ
გეიცნობ ჩვენ, მონღოლებს. რადგან ღმერთი გვანიჭებს გამარჯვებას, არად დაგიდევთ მტრის სიმრავლეს.
განა მრავალრიცხოვანი მტრის დამარცხება არ სჯობს, უფრო მეტი ალაფით არ ავიესებით“? აი, რა
განწყობა სუფევდა იმჟამად მონღოლთა ლაშქარში. „ასე იყვნენ გაღაღებულინი (გაყოფილებულნი) კაცთა
მთელ მოდგმაზე“, აღნიშნავს ქართველი მემპტიანე. ბრძოლა, რომელიც მეორე დღეს ქიოსი-ღაღთან
მოხდა, რუმის სულთნის ქაი-ხუსრევის (ყიას აღ-დინის) 400 ათასიანი ლაშქრის სასტიკი დამარცხებით
დამთავრდა. მონღოლებმა სელჩუკებს დიდ მანძილზე სდიეს. და რუმის დედაქალაქ იკონიას მიადგნენ.
მაშინ რუმის სულთანმა მონღოლებს ზავი სთხოვა, აურაცხელი ძვირფასეულობა ძღვნად მიართვა და
ზარკის გადახდა იკისრა. რუმის სასულთნო, რომელიც, მონღოლებთან შეტაკებამდე ცოტა ხნით ადრე,
ეგვიპტისთან გამარჯვებული ომის შემდეგ, წინა აზიის უდიდეს და უძლიერეს სახელმწიფოდ იქცა,
მონღოლებმა ერთი დარტყმით გაანადგურეს. მისი ტერიტორიის უდიდესი ნაწილი, მდინარე კიზილ
ირმაკის აღმოსავლეთით მდებარე მიწები მონღოლებმა უშუალოდ შეიერთეს. ქაი-ხუსრევის კი, ზარკის
გადახდასა და მორჩილების პირობით მხოლოდ კიზილ ირმაკის დასავლეთით მდებარე ტერიტორია
დაუტოვეს. მცირე ზაზიში მონღოლთა ყაენის ნაცვლის მთავარი რეზიდენცია, ჩვენთვის უკვე ცნობილი,
ქალაქი აქსარაი გახდა. 1307 წლისთვის რუმის სასულთნომ არსებობა შეწყვიტა - ის ცალკეულ
საემიროებად დაიშალა.

დავით რუსუდანის ძის ყარაიორუმში გამგზავრების შემდეგ, მასზე და მის თანმხლებთა შესახებ
არაფერი იხმოდა. ამასობაში რუსუდანიც გარდაიცვალა და ქვეყანაში უმეფობის ხანა დადგა.

§ 48. მონღოლთა ბატონობის ხანა საქართველოში

უმეფოდ დარჩენილ საქართველოში მონღოლებმა მართვის მათთვის ჩვეული წესი შემოიღეს. მათ
ქვეყანა ცხრა ღუმანად დაჰყვეს. ღუმანი, როგორც უკვე ვიცით, მოსახლეობის ისეთი ოდენობაა,
რომელსაც 10 ათასიანი ლაშქრის გამოყვანა შეუძლია. თითოეულ ღუმანს სათავეში დიდმოხელე
ქართველი დიდებული ჩაუყენეს: კახეთი - გვარსლან ბაქურციხელს, პერეთი კი შოთა კუპარ მისცეს
სამაგებლოდ. შიდა ქართლი - გრიგოლ სურამელს, სომხეთი - ვარამ გაგელს, სამხრეთ დასავლეთის
ქართული ქვეყნები სამცხე-ჯავახეთიდან ქვეით არზრუმის საზღვრამდე - გამარჯეულ თორელს და
ყვარყვარე ჯაყელს ჩააბარეს, შანშე მხარგრძელს - ანისის ქვეყანა, ცოტნე დადიანს და რაჭის ერისთავს
კი დასავლეთ საქართველო. მათ ევალეობდათ აეკრიფათ სამონღოლო ზარკი და გამოეყვანათ მხედრობა
მონღოლთა ლაშქრობებში მონაწილეობის მისაღებად. ქვეყანა შედარებით დამშვიდდა და წინა აზიაში
ახალ პოლიტიკურ ვითარებასთან თანდათან შეგუება დაიწყო. ქართულმა საზოგადოებამ, რომელსაც
დავით აღმაშენებლის ხანიდან მოყოლებული ბრძოლის ველზე გამარჯვება ჩვევად ექცა, ბოლო ოცი
წლის განმავლობაში გამაოგნებელი სამხედრო-პოლიტიკური წარმატებლობით გამოწვეული
დაბნეულობა და სასოწარკვეთა გადალახა და მალე ტერიტორიების დაბრუნებასა და გაფართოებასაც
კი შეუდგა. შანშე მხარგრძელმა ზღაღთის მონღოლთა მიერ დაპყრობით ისარგებლა, არაქსის მარჯვენა
ხანაპიროზე ილაშქრა და საქართველოს დიდი ხნის ოცნებას ნაწილობრივ მაინც ფრთა შეასხა - ზღაღთის
ქვეყნის ერთი ნაწილი, სურმარის საამირო და ქალაქი ვალაშქერტის მიმდებარე ქვეყანა საქართველოს
შემოეერთა. მაშინ შანშეს წინააღმდეგ ყარა-ხანის მეთაურობით, თურქმანთა 60 ათასიანი ლაშქარი

გამოემართა. შანში მხარგრძელმა ვალაშკერტთან 30 ათასიან ლაშქარს მოუყარა თავი. სასტიკ ბრძოლაში თურქმანები დამარცხდნენ და გაიქცნენ. ქართველებს ხელში ჩაუვარდათ დიდი ოდენობით ცხენი, ჯორი, აქლემი, კარვები და აურჯი ხელი ძვირფასეულობა. ეს იყო ბოლო 20 წლის განმავლობაში ქართველთა პირველი გამარჯვება და მას უდიდესი ფსიქოლოგიური მნიშვნელობა ჰქონდა. მალე ამ გამარჯვებას ახალი წარმატება მოჰყვა.

წინა აზიაში მონღოლებს დიდი ოდენობით თურქულ-თურქმანული ტომები შემოჰყვა. ისინი მონღოლთა ლაშქრის მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენდნენ. ასე რომ, თურქ მომთაბარეთა რიცხვმა ირანში, ადარბადაგანსა და მცირე აზიაში ძალზე იმატა. ამ ტომების მთავარი საქმიანობა კი მიწათმოქმედით მოსახლეობისა და საქაქების მარცვა-გლეჯა იყო. მცირე აზიის თურქმანობა გაერთიანდა და, საქართველოში უმეფობით გათამამებული, ტაოში შემოიჭრა. ტაო-კლარჯეთის მოსახლეობამ მათი შემოსევის ამბავი სამცხის სახალარსა და ერისთავთერისთავს ყვარყვარე ჯაყელს აცნობა. ჯაყელი ათი ათასიანი ლაშქრით თურქმანთა წინააღმდეგ გაემართა. ბრძოლა მოხდა კალმახის ციხის სიახლოვეს, „ვანის ვაკედ“ წოდებულ ადგილას და ქართველთა ბრწყინვალე გამარჯვებით დასრულდა. ამის შემდეგ ყვარყვარე ჯაყელმა თავისი შვილიშვილები ივანე და სარგისი ლაშქრით გააგზავნა და, ჯერ კიდევ რუსთაველის მფობაში, რომის სულთნის ქაი-ყუბადის მიერ ქართველებისათვის წართმეული ოლთისისა და ბულათა ყურის ციხეები თურქთაგან განათავისუფლა.

ამ დროს მონღოლები ირანის მთიანეთში ისმაილიანთა სახელმწიფოს ებრძოდნენ. მათ ისმაილიანთა მთავარ, ალაშუთის ციხე-სიმაგრეს ალყა შემოარტყეს. ალაშუთის ციხის ალყა მრავალი წელი გაგრძელდა. ამ ალყაში მონღოლთა გვერდით ქართული მხედრობა მორიგეობით მონაწილეობდა. ერთხელაც ერთი ისმაილიანი ღამით მონღოლთა ბანაკში შეიპარა და ჩალათა ნოინი მოკლა. მონღოლებმა ეჭვი ქართველებზე აიღეს და მათ ამოსაწვევლად გაემართნენ. მაშინ ქართველმა წარჩინებულებმა გადაწყვიტეს „დანაშაული“ თავის თავზე აეღოთ, რათა რიგითი მოლაშქრეები სიკვდილისაგან გადაერჩინათ. საბედნიეროდ ქართველები თვით მკვლელობა იხსნა, რომელმაც თავისი დანაშაული საჯაროდ აღიარა.

წლების განმავლობაში ალაშუთის ალყაში მონაწილეობა ქართველებისათვის ძალზე მძიმე აღმოჩნდა. მით უფრო, რომ თურქმან მომთაბარეებთან ბრძოლაში წარმატებებმა მათ თავიანთი სიძლიერის რწმენა და მტერზე გამარჯვების იმედი დაუბრუნა. ასეთ ვითარებაში ქართველმა დიდებულებმა მონღოლების წინააღმდეგ აჯანყება და მათი დაქვემდებარებიდან განთავისუფლება გადაწყვიტეს. ისინი კოხტასთავს შეიკრიბნენ და აჯანყების გეგმა დასახეს. აჯანყების შზადების შესახებ მონღოლებმაც შეიტყვეს. მონღოლები კოხტასთავს შეიკრიბნენ ქართველ დიდებულებს თავის დაესხნენ და დაატყვევეს. დატყვევებებს მხოლოდ ცოტნე დადიანი, ბედან დადიანი და რაჭის ერისთავი კახაბერ კახაბერისძე გადაურჩნენ, რომლებიც დასავლეთ საქართველოში ლაშქრის შესაკრებად ადრევე წასულიყვნენ. მონღოლებმა ქართველი დიდებულები ქალაქ ანისის ახლოს წაიყვანეს და მათი დაკითხვა დაიწყეს. ქართველები ერთხმად უარყოფდნენ აჯანყების განზრახვას. თავიანთი შეკრების მიზეზად კი მონღოლებისათვის ხარკის აკრეფის თაობაზე თათბირს ასახელებდნენ. მონღოლებმა ქართველებს არ დაუჯერეს, ისინი გააშიშვლეს, ხელები შეუკრეს და თაკარა მზის ქვეშ მოედანზე დასვეს. ცოტნე დადიანი დანიშნულ დღეს თავისი ლაშქრით შეხვედრის ადგილას მივიდა. აქ მან ქართველი დიდებულების დატყვევების ამბავი შეიტყო. მაშინ ცოტნემ ლაშქარი უკან გააბრუნა და თვითონ ორი მსლებლითურთ ანისში მონღოლთა ბანაკში გაემგზავრა. როდესაც

ისმაილიანები

ისმაილიანები ჩვეთვის უკვე ცნობილი შიიტურ-ისლამური მომდინარეობის ერთ-ერთი სექტაა, რომელსაც საუფუძველი VIII ს. 70-იან წლებში ჩაეყარა. შიიტების მეექვსე სულიერმა წინამძღოლმა - იმამმა, თავისი ხელისუფლება უფროს ვაჟის ისმაილის ნაცვლად, მოდევნო ვაჟს გადასცა. ამან შიიტთა შორის განხეთქილება გამოიწვია. მათი ერთი ნაწილი არ დაეთანხმა იმამის გადაწყვეტილებას და თავიანთ მეშვიდე და ბოლო იმამად ისმაილი აღიარა. ისმაილიანებმა შექმნეს მტკიცე დისციპლინაზე დამყარებული ფარული ორგანიზაცია, რომელიც თავის მოწინააღმდეგეებს მიეზღო. მკვლელების ხელით უსწორდებოდა. ისმაილიანებს „ასასინგზას“ ეძახდნენ. ეს სახელა ჯგუროსათა მეშვეობით ევროპაში ქართველთა და ზოგიერთი ევროპელი ენაში, მაგალითად, ინგლისურში მკვლელობის მნიშვნელობით დაჰკვიდრდა... თანამედროვე ტერმინოლოგიით, ისმაილიანებს შეიძლება ერთ-ერთ პირველ ტერორისტებად მივიჩნიოთ: „არიან კაცის მკვლელი მოპირეთა“- წერს მათ შესახებ ძველი ქართული მემკვიდრე. ისმაილიანები იყვნენ ჩვეთვის უკვე ცნობილი ეკვიტის ფატიმიანი ხალიფები, რომლებიც, როგორც გვახსოვს 969-1171 წლებში მართადნენ შეიტყვეს. ფატიმიანი ხალიფების დახმარებით ისმაილიანები 1090 წ. ირანის მთებში, ქალაქ ყაზვინის ახლოს, ალაშუთის მიუდგომელ ციხე-სიმაგრეს დაუფლდნენ. აქ ჩაეყარა საუფუძველი ისმაილიანთა სახელმწიფოს. 1256 წ. მრავალწლიანი აღყის შემდეგ მონღოლებმა ალაშუთის ციხე აიღეს და ისმაილიანთა სახელმწიფოს ბოლო მოუღეს.

დადიანმა ანისის მოედანზე დაყრილი თანამებამუღლები დაინახა, თვითონაც გაშიშვლდა, ხელები შეიკრა და მათ გვერდზე მიუჯდა. გაკვირებულმა მონღოლებმა მას ასეთი ქცევის მიზეზი ჰკითხეს. ცოტნემაც უპასუხა, რომ ისინი შეიკრიბნენ ხარკის ასაკრებად და მონღოლთა ბრძანებების უკეთ შესასრულებლად. თუკი მონღოლები ამაში რამეს ისეთს ხედავდნენ, რაც სიკვდილით დასჯის ღირსია, მაშინ ისიც თავის მეგობრებთან ერთად შეეგებება სიკვდილს. ასეთმა გმირობამ მონღოლები აღაფრთოვანა და მათ ქართველი დიდებულები გაანთავისუფლეს.

უმეფობამ ქვეყანა ძალზე შეაწუხა. ქართველებს დავით ნარინის დაბრუნების იმედი გადაუწყდათ, მით უფრო, რომ ადღენი ხნის განმავლობაში მის შესახებ არაფერი სმენოდათ. მაშინ დიდებულებს ლაშა გიორგის შვილი დავითი გაასხენდათ, რომელიც ქაი-ხუსრევთან რუმის სასულთნოში იმყოფებოდა. მათ დავით გიორგის ძის რუმის სასულთნოდან დაბრუნებაში და გაშვებაში მონღოლებს დახმარება სთხოვეს. ქართულ-მონღოლური ელჩობა იკონიაში ჩავიდა. დავით გიორგის ძე საქართველოში ჩამოიყვანეს და შემდგომ მეფედ დასამტკიცებლად ჯერ ვოლგაზე ბათუ ყაენთან, იქიდან კი მონღოლთა დედამამუღალ ყარაიორუმში გაამგზავრეს. მემპტიანის აღწერით, დავით გიორგის-ძე გულწრფელი და ძალუ-მრწმენი იყო, მის მიმართ ჩადენილ ბოროტებას იოლად ივიწყებდა. ის კარგი მონადირე და მოლაშქრე ყოფილა. დავით ნარინისაგან განსხვავებით, დავით გიორგის-ძე იყო მაღალი, აზოვანი და ბრვე.

დავით გიორგის-ძე 1246 წელს უკვე ყარაიორუმში ჩავიდა. აქ მას დავით რუსუდანის-ძე და მისი ამაღა დახვდა. ორ ქართველ უფლისწულს და მათ მხლებლებს შორის ტახტისათვის სასტიკი დავა

დავით გიორგის ძის თაყვალაძეობა

როგორც ვახსოვს. რუსუდან მეფემ დავით გიორგის ძე 1237 წ. რუმის სულთანზე გათხოვილ თავის ასულ თამარს ამაღამი გააყოლა. ამით მან თავის ეაქს ტახტის შესაძლო მოცილი ჩამოაცილა. „ქართლის ცხოვრებამ“ შემოგვხატა ნახევრად ლეგენდარული ცნობები, იმ თავგადასავლის შესახებ, რომელიც დავით გიორგის ძეს რუმის სასულთნოში გადახდა. ამ გამშობების მიხედვით, რუსუდანი მძისშვილის უცხოეთში გამგზავრებამ ჯერ დაამშვიდა და მისი დადლუქვა განიზრახა. ამ მიზნით, მან რუმის სულთანს წერილი გაუგზავნა, რომელშიც თავის ასულს, რუმის დედოფალ თამარს ბიძაშვილის, დავით გიორგის-ძის სიყვარული დაამბარა. განრისხებულმა რუმის სულთანმა თამარი, თმებით ითრია და ძალით გააშუსლიმა, ხოლო დავითი მასსურებს ზღვაში გადაადგილნა. დავითი ზღვას გადაურჩა და ნაპირზე გამოვიდა. ამის შესახებ სულთანს ეცნობა. მაშინ რუმის სულთანმა ის ისევ შეაყვარებინა და ამჯერად ციხის ჯურღულში, გველებთან ჩაადო, სადაც დავით გიორგის ძემ, გადმოცემით, შვიდი წელი დაჰყო. ქართველების იკონიით ჩასვლამ დავით გიორგის ძეს ჯურღულში სულთმობრძავე მოუწერა.

ამ გადმოცემაში ბევრი რამ ზღაპრულია. სინამდვილეში, თამარის ძალით გამშუსლიმა და დავით გიორგის ძის ჯურღულში ჩაადგება რუსუ-დანის წერილის შედეგი როდი იყო. რუმის სულთანმა ქაი-ხუსრევი ქიოხე-დაღას ბრძოლაში საქართველოს ლაშქრის მონღოლთა მხარეზე მონაწილეობამ განარისხა.

„ქართლის ცხოვრებამ“ დავით ლეგენდის მიზანია, კიდევ ერთხელ საზი გაუგავს რუსუდანის „სიყვარულს“. თანაც დამატკიცოს, რომ „ამაი-დისაგან დაჩაგრული“ დავით გიორგის-ძის სას-წაუღერებლად გადაარჩნა და გაიშვება ღვთის ნება იყო.

გაჩაღდა. ორივე მხარე თავის კანონიერ უფლებებში მონღოლთა დარწმუნებას ცდილობდა. ყარაიორუმში ქართველ უფლისწულებს შეხვდა რუმის პაპის ელჩი პლანო კარპინი. ის უფლისწულებთან ერთად დაესწრო მონღოლთა ახალი ყაენის ქიუქის კურთხევის საზეიმო ცერემონიალს, რომელიც 1246 წ-ის აგვისტოში გაიმართა. ქიუქის დიდ ყაენად კურთხევა მონღოლებმა საზეიმოდ აღნიშნეს. ქართველი უფლისწულების გარდა ყაენად კურთხევის საზეიმო ცერემონიალის მონღოლების მიერ დამორჩილებული მრავალი ქვეყნის მეფე-მთავარი, ან მათი ელჩები ესწრებოდნენ. მათ შორის იყვნენ: ვლადიმერ-სუზდალის (რუსეთის) დიდი მთავარი იაროს-ლავი, რუმის სულთანი რუქ ად-დინი, ბაღდადის ხალიფას ელჩი - ბაღდადის მთავარი ყადი, აზრუმის სულთანი, კილიკიის სომხეთის მეფე ... სულ „იქ იყო 4000 კაცზე მეტი ელჩი იმთავან, ვინც ხარკს იხდიდა, ან საჩუქარს გზავნიდა, - წერს პლანო კარპინი - აგრეთვე სულთნები და მთავრები, რომლებიც თვითონ მოვიდნენ დასამორჩილებლად; შემდეგ ისეთები, რომლებსაც თათრებმა (მონღოლებმა) გამოუძახეს, ან რომელიმე ქვეყნის გამგებლად იყვნენ“.

ქიუქმა ტახტზე ასვლის შემდეგ ქართველ უფლის-წულებს შორის დავა ძალე გადაწყვიტა. მონღოლები კანონიერ და უკანონო შვილებს არ ასხვავებდნენ, მაგრამ უფროს-უმცროსობას დიდ პატივს სცემდნენ. ამიტომ, მათში გაერეცელებული წესის თანახმად, ორივე უფლისწული საქართველოს მეფეებად დაამტკიცეს, ხოლო მათ შორის პირველობა ასაკით უფროსს, დავით გიორგი-ძეს უბოძეს, რომელიც ღღეს მეცდომით დავით „უღლს“ სახელმთავე ცნობილი. ამ შეცდომის მიზეზი „ქართლის ცხოვრების“ ერთ-ერთ ხელნაწერში ერთი ადგილის არასწორი წაკითხვა გახდა. სინამდვილეში, „უღლ“ ძველ თურქულ ენებში მართლაც ნიშნავს „იდილს“, „დიდებულს“, მაგრამ ამ სახელით „ქართლის ცხოვრებაში“ „ქულაგუ ყაენი („დიდი ყაენი“) მოიხსენიება. არც „ქართლის ცხოვრებამ“ და არც ვახუშტი

ბაგრატიონმა არაფერი იცინა დაეითის „უღუ“ მეტსახელის შესახებ და მას უბრალოდ დაეით ლაშას (ან გიორგის) ძედ მოიხსენიებენ, იმავედროულად ორივე იცნობს დაეით რუსუდანის ძის მეტსახელს – „ნარინს“. თანამედროვეები დაეითებს, მათი ერთმანეთისაგან გასარჩევად, როგორც ჩანს, „მცირეს“ და „დიდს“ უწოდებდნენ. მათი ეს მეტსახელი შემოვიწინაბა სომეხმა ისტორიკოსმა მხითარ აირივანელმა. ის მათ თავის საქართველოს მეფეთა წესსაში სომხურად „ფიქრს“ და „მეწს“ უწოდებს, რაც სწორედ ქართული „მცირის“ და „დიდის“ სომხური თარგმანია.

ორივე დაეითი სამშობლოში ერთდროულად, 1247 წლის დასაწყისში დაბრუნდა. ამგვარად, კარგა ხნით უმეფოდ დარჩენილ საქართველოს ტახტზე ერთდროულად ორი მეფე ავიდა. ორი დაეითის ერთად მმართველობა სულ რამდენიმე წელი გაგრძელდა. დაეით რუსუდანის ძემ (1246-1293) მონღოლთა ბატონობას ვერ გაუმდგომარეობდა და დასავლეთ საქართველოში გაიქცა. დაეით ნარინს დასავლეთ საქართველოს დიდებულები დიდი სიხარულით შეეგებნენ. ამის შემდეგ საქართველო ფაქტობრივად ორ სამეფოდ გაიყო, თუმცა ბიძაშვილ მამიდაშვილს შორის მეგობრული ურთიერთობა სუფევდა. ნარინ დაეითს დასავლეთ საქართველოში გადასვლის შემდეგ დასავლეთ საქართველო მონღოლთა უღლისაგან განთავისუფლდა. რომის პაპის ელჩი რუბინკუსი, რომელმაც 1253 წ. ყირიმშიდ ყარაყორუმისაკენ მიმავალ გზაზე საქართველოს ჩრდილოეთიდან ჩაუარა, აღნიშნავს, რომ დასავლეთ საქართველო მონღოლებს არ ექვემდებარება. მონღოლებს დასავლურ ქართული სახელმწიფოს დამოუკიდებლობა არ უცნიათ. ისინი მას აჯანყებულ ქვეყნად მიიჩნევენ და ხელსაყრელ დროს ელოდნენ მის ზეალა და საპირიჩილებლად.

ქიუქის ყაენობა დიდხანს არ გაგრძელდებოდა. ახალმა ყაენმა თულის ძემ მუნგენ (1251-1259) ირანში თავისი ძმა პულაგუ გამოგზავნა. პულაგუმ, „ქართლის ცხოვრებით“, უღუ ყაენმა, მონღოლთა სამფლობელო წინააზიაში მნიშვნელოვნად გააფართოვა და აქ თავისი ილხანთა ანუ პულაგუიანთა მონღოლური სახელმწიფო შექმნა. ილხანთა სახელმწიფოს დედაქალაქი თავდაპირველად მარალა იყო, შემდეგ თავრიზი, ხოლო XIV ს-ის დასაწყისიდან კი საგანგებოდ დედაქალაქად აგებული სულთანიე გახდა (იხ. რუკა 19). 1258 წ. პულაგუმ ბაღდადი აიღო. ამით აბასიანთა სახალიფომ არსებობა შეწყვიტა. ბაღდადის აღებაში დაეით გიორგის ძის მეთაურობით ქართველთა ლაშქარიც მონაწილეობდა. ქართველებმა პირველებმა შეანგრის ბაღდადის გალავნის კედლები და ქალაქში შეიჭრნენ. იმ დროს ბაღდადი მუსლიმთა ერთ-ერთ უმდიდრეს ქალაქს წარმოადგენდა. მისი დაარსების დროიდან (762 წ.) ის არაგვის გაუშარცევს. ცხადია, ქალაქის აღების შემდეგ მონღოლურ და ქართულ მხედრობას ხელში აურაცხელი სიმიდრე ჩაუვარდა.

მონღოლთა ლაშქრობები კავკასიაში წინააღმდეგ

XIII ს. 50-იან წლებში მონღოლთა დაპყრობები ძირითადად შეწყდა და ლაშქრობების გზით მიღებული შემოსავალიც მკვეთრად შემცირდა. შემოსავლის გაზრდის მიზნით, 1254-58 წლებში მონღოლებმა დაპყრობილი ქვეყნები აღწერეს. დასავლეთ საქართველოს გარდა, მთელი საქართველოს სამეფო აღიწერა. მონღოლებმა მრავალრიცხოვანი გადასახადები დააწესეს, რამაც დამპყრობელთა უღელი გაუსძლისი გახდა. მონღოლთა იმპერიაში ორმოცამდე სუბდასხვა გადასახადი არსებობდა, აქედან საქართველოში თითხმეტი გადასახადი დადასტურებული.

მოხარკე ქვეყნებში მონღოლები ყაენის ნაცელებს, არაბულად შიჰნებს, მონღოლურად ბასკაებს ნიშნავდნენ. მათ მონღოლური ზარკის აკრეფაზე თვალყური ევალებოდნენ. პირველი ბასკაი საქართველოში 1265 წელსაა დამოწმებული. ქართველი მემატიანის ცნობით, მონღოლებმა აღწერეს თითოეული ბაღი, ბოსტანი, ყანა, ვენახი ... ძირითად სასოფლო სამეურნეო გადასახადს მალი ეწოდებოდა. ის მოწეული მოსავლისაგან იკრეფებოდა. საშხედრო თვალსაზრისით, მთელი საქართველო კვლავ ცხრა ღუმანად იყოფოდა და აქედან გამოსავანი ლაშქრის საერთო ოდენობა 90 ათას კაცს შეადგენდა. თუმცა, დასავლეთ საქართველოდან მონღოლთა ლაშქარში შეესება არ მოდიოდა. საშხედრო ბეგარა - გადასახადი, ყოველ ცხრა, სრული საგლეხო მამულის მქონე, კომლზე მონღოლთა ლაშქრობებში ერთი მოლაშქრის გამოყვანას და მის ყოველმხრივ აღჭურვა-მომარაგებას გულისხმობდა. ამ სალაშქრო ვალდებულებას ყალანი ეწოდებოდა.

ბაღდადის აღების შემდეგ, პულაგუ სირიაში, ეგვიპტის სამფლობელოში შეიჭრა. იმჟამად ეგვიპტეს ახალი, ნიჟიერი სულთანი ბაიბარის განაგებდა, რომელიც წარმოშობით ყიფჩაი იყო, მან მონღოლები სირიაში სასტიკად დაამარცხა და სირია-პალესტინა შეინარჩუნა. ამის შემდეგ ეგვიპტესთან ბრძოლას რამდენიმე ათეული წელი მონღოლთა უკუდაუთანა, იგივე ილხანთა სახელმწიფო აგრძელებდა.

კომლი

კომლი დიდი ოჯახი იყო, სადაც სულ ცოტა სამი თოხა გაუყოფლად ცხოვრობდა. ასეთი ოჯახის წევრთა რიცხვი ათ, თორმეტ და მეტ კაცს აღწევდა.

მეცხოველეობიდან აკრეფილ გადასახადს კი - ყაფერი. ვაჭრებზე და ვაჭრობაზე დაწესებულ გადასახადს დამლა ერქვა. დამლა 3%-ის ანგარიშით იკრიფებოდა, ანუ ყოველ ას თეთრ ნასყიდობაზე სამი თეთრი მონღოლებს მიჰქონდათ. ამ გადასახადს სამეფო კარიც ვერ გადაურჩა. საგანგებო მონღოლი მოხელე სამეფო სასახლეში იჯდა და მეფისათვის შესყიდულ ყოველ საქონელზე დამლას იღებდა. მემატინას ცნობით, განსაკუთრებით დამამკიცრებელი იყო ის, რომ დამლის აკრეფის მიზნით, ეს მოხელე მეფის სამზარეულოსათვის შემეძლი პროდუქტსაც ამოწმებდა.

მონღოლები დიდ ყურადღებას აქცევდნენ გზების მოვლა-პატრონობას. ამ მიზნით, მათ საგანგებო ხადგურები, იამები ააგეს. გზებისა და იამების მოვლა-პატრონობა, მათი ცხენებით მომარაგება გზების მახლობლად მდებარე სოფლებს დაეკისრა. ეს იმდენად მძიმე ვალდებულება იყო, რომ მალე ეს სოფლები მოსახლეობისაგან სოციალურად.

ასეთ ვითარებაში დავით გიორგის-ძემ (1246-1270) უარი თქვა გეგვიპტის წინააღმდეგ მონღოლებთან ერთად ლაშქრობაზე, ეს კი აჯანყებას ნიშნავდა. აჯანყება სრულიად მოუშვადებელი იყო, ამიტომ მეფემ დიდებულებს უფლება მისცა ისე ემოქმედათ, როგორც ამას მიზანშეწონილად ჩათვლიდნენ. მეფის გვერდით მხოლოდ სამცხის მთავარი სარგის ჯაყელი დარჩა. ქართველ დიდებულთა უმეტესობა კი, მონღოლთა მიწით მათ ბანაკში აღმოჩნდა. დავით გიორგი-ძე მონღოლებთან ბრძოლაში რამდენჯერმე დამარცხდა და იძულებული გახდა თავშესაფარი დავით ნარინისათვის ეთხოვა. თანხმობის მიღების შემდეგ, ის 1261 წ. დასავლეთ საქართველოში გადავიდა.

დასავლეთ საქართველოში დავით გიორგის ძის სტუმრობა მხოლოდ ერთი წელი გაგრძელდა. დასავლეთ საქართველოს დიდებულთა ერთმა ნაწილმა დავით ნარინის ტახტიდან ჩამოგდება და დავით გიორგის ძის დასავლეთ საქართველოში გაძევება მოინდომა. შეთქმულებს რაკვის ერისთავისათვის კახაბერ კახაბერისძე ედგა სათავეში. ეს არ იყო შემთხვევითი. იმაჟამად დავით გიორგის ძეს ცოლად ავაგ ათაბაგის ქერივი „კახაბერისძეთა, რაკვის ერისთავთა ასული გვანცა“ ჰყავდა, რომლისგანაც მას უფლისწული დემეტრე თავდადებული შეეძინა. აღსანიშნავია, რომ მონღოლებმა, დავით გიორგის ძეზე შურისძიების მიზნით, გვანცა სიკვდილით დასაჯეს.

დავით ნარინს უფრო ძლიერი მომხრეები გამოაჩნდა. უპირველეს ყოვლისა, მას მხარი დაუჭირა ოდიშის ერისთავისათვის ბეჟან ურუშაშვილის ძე დადიანმა, რომელიც დასავლეთ საქართველოში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა. შეთქმულების ჩაშლის შემდეგ, დავით გიორგის ძე იძულებული გახდა საქართველოს სამეფოს ორად გაყოფას შერიგებოდა და არსებული ვითარება ფორმალურადაც ეცნო. მეფეებმა ახლა უკვე საბოლოოდ ერთმანეთში გაიყვეს სამეფოს ტერიტორია და სამეფო საჭურჭლე (საგანძურე). ამის შემდეგ დავით გიორგის ძე ისევ აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა და სარგის ჯაყელთან ერთად ჰულაგუ ყაენს ეახლა. ჰულაგუმ საქმის გამოძიება დაიწყო. სარგის ჯაყელმა დანაშაული თავის თავზე აიღო. აჯანყების მიზეზად ის გადასახადის აძერწე მონღოლ მოხელეთა უმსგავსო საქციელს ასახელებდა.

ილხანთა მონღოლური სახელმწიფო

ჰულაგუმ თავისათვის და თავისი მემკვიდრეებისათვის ქალაქებით მდიდარი სამხრეთ კავკასია და ირანი დაისაკუთრა, რომელიც, როგორც გუასხოვს, ჯერის წილხედი იყო და თავისი ულუსი - სახელმწიფო - შექმნა. მისი სახელის მიხედვით, წინა აზრის ამ ახალ მონღოლურ სახელმწიფოს ჰულაგუიანთა ან კიდევ ილხანთა (ილ-ის, ელ-ის ანუ ულუსის ყაენი) სამეფოს უწოდებენ. ჰულაგუიანთა სახელმწიფოს საზღვარი დასავლეთით, რუმის სასულთნოსთან მდინარე ყიზილ ირმაკს გასდევდა, სამხრეთით - სპარსეთის ყურეს მოუყვებოდა, ის მოიცავდა შუა აზიისა და ავღანეთის დიდ ნაწილს, ირანს, რაწს, ადარბაღიანს, შარჰანს, ხლას, შუამდინარეის. ჰულაგუიანთა საზღვარი გეგვიპტისთან მდინარე ეფრატზე დადიანდა. მასვე ექვემდებარებოდა აღმოსავლეთ საქართველოც. 1261 წ. ეს სახელმწიფო სცნო ჰულაგუს მძამ, მონღოლთა ახალმა დიდმა ყაენმა ყუბლაიამ. დიდი ყაენის მიერ ჰულაგუს ულუსის ცალკე სახელმწიფოდ ცნობამ, გამოიწვია ურთიერთობის განსაკუთრებული ჰულაგუიანება და ოქროს ურდოს შორის.

1262 წ. ოქროს ურდოს ყაენის, ბერქას სამხრეთ კავკასიაში შემოჭრით დაიწყო ხანგრძლივი ომი მონღოლთა და ორ სახელმწიფოს შორის, რომლის ძირითად ასპარეზად აღმოსავლეთ ამიერკავკასია გადმოვიდა. საქართველოსათვის ეს ომი ძალზე მძიმე აღმოჩნდა. სწორედ ამ დროს აოხრდა ჰერეთი და კახეთი, დანგრეა და განადგურდა ისეთი ძველი ქალაქები, როგორებიც იყო ზორნაბუჯი, რუსთავი, ზუნანი...

ოქროს ურდოს სამხრეთისაკენ ამოძრავებამ უბედურება, პირველ რიგში, ჩრდილოეთ კავკასიაში მოსახლეობას მოუტანა. მათი ერთი ნაწილი - ასასარფაკანიაში

სამეფო ოჯახი თავისი დიდებულებითა და ლაშქრით იძულებული შეიქმნა აყრილიყო და დარუბანდის გზით სამხრეთ კავკასიაში გადმოსახლებულიყო. გადმოსახლებულმა ოსთა სამეფო საგვარეულომ დახმარება საქართველოს მეფეს თხოვა, რომელიც მათ ნათესავად ერგებოდა. დავით გიორგის-ძემ მონღოლთა თანხმობის გარეშე მათი მოღება და იხინი სპარსეთში პულაგუ ყანისი კარზე გაგზავნა. ყანმა ოსები თავის მოლაშქრეებად ჩარიცხა და მათთვის საცხოვრებელისა და სარჩოს გამოყოფა დავით გიორგის-ძეს დაავალა. საქართველოს მეფემ დიდგვაროვანი ოსი ლტოლვილები და მათი ლაშქარი ძირითადად დანისსა და ჟინვანში (იგივე ჟინვლი) დაასახლა.

ილხანებმა ოქროს ურდოს შემოსევების შესაჩერებლად საქართველოსა და შარვანის გამოყოფილ მდინარე თოთრ წყალზე ააგეს სიმაგრეთა სისტემა, რომელსაც სიბას ეძახდნენ. ქართველებს მონღოლებთან ერთად შემოღობიდან გაზოხულადღე ამ სიმაგრეთა დაცვა დაევალი. ამგვარად საქართველოს მეფე დავით გიორგის-ძე და ქართველი დიდებულები წლის დიდ ნაწილს სიბაზე დგომაში ატარებდნენ.

დავით გიორგის-ძის მეფობაში მისმა დაუფიქრებელმა და წინდაუხედავმა საქციელმა 1265 წ. საქართველოს მთლიანობას კიდევ ერთი ბზარი გაუჩინა. მეფემ სიბაზე მიმავალი სარგის ჯაყელ-ციხისუჯარელი, რომელსაც მის წინაშე, როგორც გვახსოვს, დიდი დამახაზურება ჰქონდა, მოშურნეთა დასმენით შეიპყრა და თბილისის ციხე-სიმაგრეში გამოკეტა. სარგის ჯაყელის აზნაურებმა ამის შესახებ ილხანთა ყანის აცნობეს და დავით ლაშას-ძის ზედიდან მისი გამოხსნა თხოვეს. მაშინ საქმეში ილხანთა ყაენი ჩაერია. მან სარგისი გაათავისუფლა და მისი საგაშვებლო ქვეყანა ზასნიჯულ გამოაცხადა, რაც უშუალოდ ილხანთა დაქვემდებარებაში მყოფ სამთავროს ნიშნავდა. ასე რომ, საქართველო ორ სამეფოდ და ერთ სამთავროდ დანაწილებული აღმოჩნდა (იხ. რუკა 19).

მონღოლურმა გადასახადებმა აღმოსავლეთ საქართველოში მოსახლეობის მასობრივი აყრა გამოიწვია. გლეხები მირბოდნენ დასავლეთ საქართველოსა და მესხეთში, რომლებიც გადასახადების აღკრეფი მონღოლი მოხელეების თარეშისაგან დაცულები იყვნენ. დაცარიელებული მდინარისაგან გადასახადს მონღოლები მათ ფეოდალებს თხოვდნენ. ფეოდალები ზშირად ამ გადასახადებს ვერ იხდიდნენ და მამულებს ყიდდნენ. ამის გამო საქართველოში ბევრი ძველი და სახელოვანი საგვარეულო დაემცრა, მათი მამულები კი ახლად აღზევებულ მედროეებს ჩაუვარდათ ზელში.

საერო ფეოდალებისაგან განსხვავებით, საქართველოს ეკლესია ქონებრივად უფრო დაცული აღმოჩნდა, ვინაიდან ის მონღოლური გადასახადებისაგან თავისუფალი იყო. ამიტომ სახელმწიფო ხელისუფლებამ გამოსავალი საეკლესიო მიწების სიკულარიზაციაში, ანუ ეკლესიისათვის მისი მიწების ნაწილის ჩამორთმევასა და მათი საერო პირებისათვის გადაცემაში დაინახა. ამ მიზნით, დავით გიორგის ძემ წინამორბედ მეფეთა მიერ ეკლესიისათვის შეწირული მიწების უკან გამოწირვა და მოსახლეობის სხვადასხვა ფენისათვის სათანადო სიკვდილი გადაცემა დაიწყო. ამან ეკლესია ძალზე შეაშფოთა. XIII ს-ის 60-იანი წლების II ნახევარში მღვდელმთავრები საგანგებო საეკლესიო კრებაზე შეიკრიბნენ და დავით გიორგის ძეს თხოვნის წერილი მიართვეს. მღვდელმთავრები მეფისაგან ითხოვდნენ, რომ მას საეკლესიო მიწების გაცემა შეწყვეტილი, უკვე გაცემული საეკლესიო მიწები კი უკან დაებრუნებინა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ისინი ეკლესიების დაზოგვითა და ყოველგვარი მღვდელმსახურების შეწყვეტით იმუქრებოდნენ. სამწუხაროდ, ასეთი შუქპართი აღსასევ თხოვნამ დავით გიორგის ძეზე გავლენა ვერ მოახდინა და საეკლესიო მიწების გაცემა კვლავ გრძელდებოდა.

სიბაზე დგომა საქართველოს მეფისათვის უმძიმესი მოვალეობა აღმოჩნდა. მას ქვეყნის მართვა-გამგეობისათვის ნაკლებად ეცალა. ამის გამო ქვეყანა სულ უკან და უკან მიდიოდა. გარდა ამისა სიბაზე მდგომ ლაშქარში ზშირი იყო სხვადასხვა ეპიდემიები. ერთ-ერთმა ასეთმა ეპიდემიამ 1270 წ. დავით გიორგის ძეც იმსხვერპლა.

ძეგლმთავრების ძივ დავით გიორგის ძისადმი გაეზავნილი თხოვნა-წერილიდან

„ეკით, რომ მრავალი იმზეზუბს დროით მოტანილ ძნელებობას. და აუცილებლობას. მაგრამ ამაზე უფრო დიდი ძნელებობაც ყოფილა და ეკლესია ჩვენი კი მანც ძლიერდებოდა. ისეთი დროც გამოვივლილა, როცა თოილისში ამირა ჯაფარი მჯდარა და ქალაქი სპარსელებს (არაბებს) ეყარა. ამის მოუხედავად, არავის უცდია საყდრისათვის ქონების ჩამორთმევა... სამოცდამეთხუტმეტე მეფე ხართ თქვენი საგვარეულოდან და არც ერთი მფეე ღმრთის ისეთი გასასყდრისაგან არ დაუხსნია, როგორც თქვენ და ამიტომ თქვენ სხვებზე უფრო გმართობთ ღვთის საშასხური... მღვდელმთავრები მეუფეს შეასწავნენ იმ გამასყდრის, რომელიც მას ახალგაზრდობაში გადახდა და რომელსაც ის ღვთის წყალობით გადაურჩა და დასტყენ; აჲ ჩვენი ცოდვების გამო თქვენ ჩვენგან განდგებით და ამ სათხოვარს არ შეგვიხრებთ. მაშინ ჩვენ რაც დავთა პირებათ, იმის შემწვლი ვართ; არცა მირანს გავხსნით, საქართველოს ეკლესიებს დავეტკდავთ, ზუესებს აუკურძალავთ წირვას, ნაოლისილებას და მკედართა ზიარებას“.

დავით ნარინის საგარეო პოლიტიკა. დავით ნარინმა თავისი მეფობის უდიდესი ნაწილი ილხანებთან ბრძოლას მონაწილეობდა. XIII ს-ის 60-იანი წლების დასაწყისში ის დაუკავშირდა ილხანების მთავარ მტრებს ჩრდილოეთით ოქროს ურდოსა და ილხანთა სამეფოებულების დასავლეთით მდებარე ეგვიპტის სასულთნოს. დავით რუსუდანის ძემ 1264-1265 და 1268 წლებში ეგვიპტეში თავისი ელჩები გააგზავნა, რომლებმაც სულთანს დასავლეთ საქართველოს მეფის წერილები და საჩუქრები ჩაუტანა.

დავით ნარინი ილხანთა პოლიტიკურ მოწინააღმდეგეებს მფარველობდა. ერთ ზანს ილხანთა აბაღა ყაენმა ჩაღათას ულუსის ყაენის ბარახას თხოვნით მისი ძმა თეგუდარი თავისი ულუსით შეიფარა და სარჩოდ გამოუყო საქართველოს სამხრეთით მდებარე მიწები: არარატის მთის მიმდებარე ტერიტორია, არაქსის დაბლობი და ნახჭევანი. თეგუდარმა აბაღას ტახტიდან გადაგდება მოუწოდო, მაგრამ დამარცხდა. მაშინ მას დახმარების ხელი დავით ნარინმა გაუწიოდა და მთელი ულუსით შეიფარა. თავდაპირველად დავით ნარინმა თეგუდარისა და მისი ულუსის (20 ათასი მეომარი თავისი ოჯახებით) შესანახად უზარმაზარი ხარჯი გაწია, მაგრამ, როდესაც ილხანების წინააღმდეგ თეგუდარის ბრძოლა აღმოსავლეთ საქართველოს რბევად გადაიქცა, დავით ნარინი აბაღა ყაენს მის დატყვევებაში დაეხმარა. ამის სანაცვლოდ, ჟამთააღმწერლის ცნობით, ყაენმა მას საჩუქრად „ქართლის მრავალნი სოფელნი და ატენი მისცნა“. ერთ ზანს დავით ნარინი ყაენისაგან გამდგარ მონღოლ უფლისწულ ლაღლურსაც მფარველობდა. მადლობის მაგივრად ლაღლური რაჭის ერისთავთერისთავს კახაბერ კახაბერის ძეს დაუკავშირდა და მასთან ერთად ილხანთა ლაშქარს ორჯერ დავით ნარინის წინააღმდეგ წარუძღვა. რაჭის ერისთავის საქციელი ამჯერად იმით აიხსნება, რომ მას მონღოლთა ხელის დასავლეთ საქართველოში დემეტრე II-ის გამეფება სურდა, რომელიც შვილიშვილად ეკუთვნოდა. ეს კი საქართველოს ერთიანობის აღდგენას ნიშნავდა.

დავით ნარინი ორჯერვე უნებლად გადაჩნა და კახაბერ კახაბერის ძეს, დემეტრე II-ის თხოვნით, ლაღლტიც კი აპატიო. მიუხედავად ამისა რაჭის ერისთავმა თავისი არ მოიშალა. მაშინ დავით ნარინი ურ ერისთავს სასტიკად გაუსწორდა: მას თვალები დაწვა და ცალი ხელ-ფეხი მოკვეთა, მისი შვილები კი კონსტანტინოპოლში გააძევა.

ბიზანტიის იმპერიაზთან დავით ნარინმა მიხეილ პალეოლოგოსის მიერ მისი აღდგენისთანავე (1261 წ.) დაამყარა მჭიდრო კავშირი. 1267 წლისათვის დავით ნარინმა ცოლად შეირთო მიხეილ II პალეოლოგოსის ძმის იოანეს ასული. ეს ქორწინება დავით ნარინსა და ბიზანტიას შორის დადებული ხელშეკრულების ერთ-ერთი პირობა იყო. ამ ხელშეკრულებით საქართველომ კონსტანტინოპოლში ყველა ის პრივილეგია დაიბრუნა, რომელიც ბიზანტიის დედაქალაქში ჯვაროსნების მიერ მის დაპყრობამდე ჰქონდა.

ცოტათი უფრო ადრე, 1263 წლისათვის, დავით ნარინი ქორწინების გზით ტრაპიზონის იმპერიაზაც დაუკავშირდა. მისი ასული უნდა იყოს ტრაპიზონის კეისრის მანუელ I-ის მესამე მეუღლე „იბერიიდან მოყვანილი რუსუდანი“, რომლისგანაც კეისარს, ტრაპიზონელი ისტორიკოსის მიქაელ პანარეტოსის ცნობით, ასული თეოდორა ჰყავდა. დავით ნარინი ცდილობდა ტრაპიზონის იმპერიაზე აღედგინა ის გავლენა, რომელიც საქართველოს XIII ს-ის I მეოთხედში ჰქონდა. ამისათვის განსაკუთრებით ხელსაყრელი ვითარება მას 1280 წლის შემდეგ დაუდგა, როდესაც ტრაპიზონის ტახტზე იოანე II კონსტანტინოპოლში ავიდა. 1281 წ. აჯანყებული ტრაპიზონელების შიშით იოანე II კონსტანტინოპოლში გაიქცა. მაშინ 1282 წ-ის აპრილში დავით ნარინი თავისი ჯარით ტრაპიზონის კედლებთან გამოჩნდა და თავისი შვილიშვილი თეოდორა ტრაპიზონის კეისრის ტახტზე აიყვანა. თეოდორას კეისრობა დაახლოებით ორი წელი გაგრძელდა. 1284 წ. ბიზანტიელთა დამხმარე ლაშქრით ტრაპიზონში თეოდორას ნახევარძმა იოანე II დაბრუნდა. თეოდორა ტახტიდან ჩამოაგდეს და ის საქართველოში გამოიქცა.

დემეტრე II თავდადებული. დავით გიორგის-ძის გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე მისი თერთმეტი წლის ვაჟი დემეტრე II ავიდა, რომელიც საქართველოს ისტორიაში „ღმითრი თავდადებულის“ სახელით შვეიდა.

დემეტრე II-ის მეფობა (1270-1289) საქართველოს ისტორიის უმძიმეს ზანას დაემთხვა. მეფის ხელისუფლება უკიდურესად დაეცა, სამეფოს ფაქტობრივად მონღოლებთან დაახლოებული ქართველი დიდებულები განაგებდნენ. ერთ-ერთი ასეთი აღზევებული და მონღოლებთან დაახლოებული დიდებული საქართველოს მეფის ვეზირი, ათაბაგი საღუნ მანკაბერდელი იყო, რომელიც წარმოშობით არწრუნთა სამეფოთა სამეფო საგვარეულოს ეკუთვნოდა. საზოგადოებაში ძალზე გავრცელდა მონღოლური ცხოვრების წესები, რომელიც ქართულ-ქრისტიანულ წეს-ჩვეულებებს არ შეესაბამებოდა. თვით

დემეტრე მეფეს სამი ცოლი ჰყავდა: ტრაპიზონის კეისრის ასული, რომელთანაც ხუთი შვილი შეეძინა, მონღოლი ქალი, რომლისგანაც სამი შვილი ჰყავდა და სამცხის მთავრის ბეჟა მანდატურთუხუცესის ასული ნათელი, რომლისგანაც ერთი ვაჟი, მომავალი გიორგი ბრწყინვალე შეეძინა.

დემეტრეს მეფობაში საეკლესიო მიწების გაცემამ კიდევ უფრო ფართო მასშტაბი მიიღო. სრული განუკითხაობის ვითარებაში ამ მიწებზე ხელი უკვე უშუალოდ დიდებულებმაც აღმართეს. საეკლესიო მიწების დატაცებაში, მემკვიდრის ცნობით, თავი განსაკუთრებით სამცხეში გამოუჩენიათ. „და დაიწყეს მთავრებმა მონასტერთა და საყდართა ხელყოფა, მათი სოფლებისა და აგარაკების მიტაცება – მოგვითხრობს ჟამთააღმწერელი – განსაკუთრებით გამოირჩნენ მესხები, რომლებმაც ხელყვეს აწერურის ტაძრის მამულები“.

დემეტრე მეფის ცხოვრების დიდი ნაწილი მონღოლთა სამხედრო საშასხურს შეეწირა. ის ილხანებთან ერთად იბრძოდა როგორც ოქროს ურდოს, ისე ეგვიპტის სასულთნოს წინააღმდეგ. ასეთ ვითარებაში საქართველოს მეფე უნებლიედ აღმოჩნდა ჩათრეული ილხანთა სამეფო კარის გაუთავებელ ინტრიგებში. იმეამად ილხანთა საყაენოს პირველ ვეზირს, დემეტრე მეფის მძახალს ბუღას (ბუღას ვაჟს ცოლად ჰყავდა დემეტრე მეფის ასული რუსუდანი) ყაენის წინააღმდეგ შეთქმულება დაბრალდა. ბუღა სიკვდილით დასაჯეს, ხოლო დემეტრე მეფე ყაენის კარზე დაიბარეს.

საქართველოში იცოდნენ, რომ მეფეს სიკვდილი ემუქერებოდა, ამიტომ სამეფო დარბაზმა დემეტრეს მთიულეთში გახიზნა, ან დასავლეთ საქართველოში გადასვლა ურჩია. მეფეს კარგად ესმოდა, რომ გაქცევის შემთხვევაში მონღოლები ქვეყანას სასტიკად ააოხრებდნენ, ამიტომ ქვეყნის გაწირვას, თავის გაწირვას ამჯობინა და სპარსეთში ილხანთა კარზე გაემგზავრა. 1289 წლის 12 მარტს ყაენის ბრძანებით, ილხანთა კარზე მყოფ დემეტრეს თავი მოჰკვეთეს. ქართულმა ეკლესიამ ქვეყნისათვის თავდადებული ახალგაზრდა მეფე წმინდანად შერაცხა.

ქართველ მემკვიდრეებს ყაენის ამ გადაწყვეტილების მიზეზად, სადღუნ მანკაბერდელის ვაჟი, საქართველოს მეფეზე განაწყენებული ხუტლუ ბუღა მიაჩნია, რომელსაც დემეტრემ მამის გარდაცვალების შემდეგ, ათაბაგობა არ უბოძა. მემკვიდრის ცნობით, სწორედ ხუტლუ ბუღამ ურჩია ყაენს დემეტრეს სიკვდილით დასჯა და მის ნაცვლად აღმოსავლეთ საქართველოში დავით ნარინის ვაჟის გამეფება. როგორც ირკვევა, საქმე ასე მარტივად არ იყო. 1289 წ. ოქროს ურდოსა და ილხანთა სახელმწიფოს შორის მორიგი კონფლიქტი მზადდებოდა. ამიტომ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმას, თუ ვის მხარეს დაიჭერდა დავით ნარინი. ის ზომ ადრე ილხანთა წინააღმდეგ ოქროს ურდოს მოკავშირეობდა. ასეთ ვითარებაში ილხანთა ყაენმა დავით ნარინს, მისი გადმოხირების მიზნით, უფროსი ვაჟის ვახტანგის თბილისში ტახტზე აყვანა შესთავაზა. ეს სამომავლოდ საქართველოს კვლავ გაერთიანებას უქადდა. სანაცვლოდ დავით ნარინს ილხანთა უზენაესობა უნდა ეღიარებინა. თავდაპირველად დავით რუსუდანის-ძე ყოყმანობდა. მაშინ ყაენის თხოვნით, ილხანთა მოკავშირე გენუელები დასავლეთ საქართველოს საზღვაო ვაჭრობის შეწყვეტით და საზღვაო ბლოკადით დაემუქრნენ. ასეთ ვითარებაში დავით ნარინი ილხანთა წინადადებას დათანხმდა. ამით დემეტრე მეფის ბედიც გადაწყდა. დემეტრეს სიკვდილით დასჯის შემდეგ დავით ნარინმა თავისი უფროსი ვაჟი ვახტანგი თბილისში ტახტის დასაკავებლად გამოუშვა. სამწუხაროდ ვახტანგ II (1289-1292) საქართველოს ტახტზე სულ სამი წელი იმეფა. უფროსი შვილის სიკვდილის შემდეგ დავით ნარინსაც დიდხანს არ უცხოვრია. ის 1293 წ. გარდაიცვალა.

იყალიბს ქალაქ-სახელმწიფოში
ენეა და ვენეცია

XII-XIII საუკუნეებში თანამედროვე იტალია ერთიან სახელმწიფოს არ წარმოადგენდა. მის ტერიტორიაზე იმხანად მრავალი სახელმწიფო არსებობდა. მათ შორის ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა ორი ქალაქ-სახელმწიფო - ვენეცია და გენუა, რომლებსაც დიდი ფლოტი ჰქონდათ და ამის წყალობით მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ ხმელთაშუა და შავი ზღვისპირეთის ეკონომიკურ ცხოვრებაში.

მონღოლებსა და დავით VIII-ს შორის, რამაც აღმოსავლეთ საქართველოს დიდი უბედურება მოუტანა. მონღოლებმა დავით VIII ვერც დაატყვევეს და ვერც ყაზან ყაენთან გამგზავრებაზე დაითანხმეს. ილხანთა უფრო შეეცადა მეფისათვის მისივე მშვიდი დაპყრობისპირებინა. მან თავდაპირველად მეფეთა დავითის მეცროს მძას ბექა მანდატურთუხუცესის ასულის წულს გიორგის უბოძა. ამგვარად მის საყრდენს ჯაყელთა საგვარეულო სახლი წარმოადგენდა. გიორგიმ მეფის ტიტული კი მიიღო, მაგრამ

ძველი ქართული მუშაყანა
საქართველოში მონღოლთა
ხელისუფლების დროს

„ამ შეთქმულობა იყო ქვეყანა ქართლისა, არ იყო იმამად არც თესქუა და არც შერბასა..... ვარისხდა დმარტი და ვიქმენით მიცემულნი პირველად ღმერთი ტყვედგება და მეორედ, ბაბაროსას მიერ სურასა და ხოცვასა, და მესამედ, იქნა პურის სიკვლეა, რამეთუ ყოვლად ამ იოზეფივად პური სასიყვარად, არცა დიდი ფასითა. იგი გააღიერდა შიშილი, რომ შიშობს ქამასაც არ ერიდებოდნენ. საესე იყო უბნები, ფოთლიები (ქუჩები), გზები, მინდორები, ქალაქები და სოფლები მეფერებით. ჩრდილ ბავშვები მეფარ ღვთისს ბუძუს სწოვნენ. უმერავლესი ხალხი წავიდა სამცხეს, ბეჟას ქვეყანაში, სადაც შოულობდნენ პურს სასიყვარად“.

დავით VIII წინა ყაენის მეგობარი იყო. ყაზან ყაენმაც, როდესაც სპარსეთში თავისი მდგომარეობა განიმტკიცა, დავით მეფე ურდოში დაიბარა. მამის მაგალითი დავით მეფეს კარგად ახსოვდა. ამიტომ, თუმცა დარბაზმა მას ყაენთან ზღუბა ურჩია, ის ურდოში გამგზავნების ნაცვლად, მთიულეთში გაიხიზნა. ეს აჯანყებას იმშენავდა და საქართველოში მონღოლთა ბრძოლი ლაშქარი შემოვიდა. დაიწყო ხანგრძლივი ბრძოლა

დღმოსავლეთ საქართველოს დიდი უბედურება მოუტანა. და ვერც ყაზან ყაენთან გამგზავრებაზე დაითანხმეს. მშვიდი დავაობისპირებიანა. მან თავდაპირველად მეფობა უტყვის ასულის წულს გიორგის უძოდა. ამგვარად მისი მოადგენდა. გიორგიმ მეფის ტიტული კი მიიღო, მაგრამ მისი მეფობა ამჯერად ფორმალურ ხასიათს ატარებდა. აღმოსავლეთ საქართველო მონღოლთა წინააღმდეგ აჯანყების ქარცეცხლში იყო გახვეწილი და თილისში მეჯრიდ გიორგის ფაქტობრივად არ ემორჩილებოდნენ. ამიტომ მას „თილისის მეფეს“ უწოდებდნენ. მალე გიორგი V იძულებული გახდა სამცხეში თავის ბაბუასთან ბექა მანდატურთუხუცესთან გადასულიყო. მაშინ ყენმან საქართველოს სამეფო ტახტზე დავითის შუათანა ძმა გასტანგ III (1298-1308) აიყვანა.

მონღოლებთან ხუთწლიანმა ომმა (1397-1302) ქვეყანა კატასტროფაზე მიიყვანა. ქართლში დიდი შიმშილი დაიწყო, ბევრი ამოწყდა.

მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა თავი მონღოლებისა-
გან დაცულ სამეცხის სამთავროს შეაფარა, რომელსაც
ბეჟა ჯაყელი (1295-1308) ადაგებდა. ბეჟა ჯაყელი
საქართველოს გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწე იყო.
როგორც ვეახსოვს, სამეცხე ჯერ, იძლეო მისი შამის სარ-

გისის ხანიდან, ხასინჯუს წესით, უშუალოდ ილხანთა ყაენს ემორჩილებოდა. ამიტომ მონღოლთა თარეშისაგან შედარებით დაცული იყო.

ბექა ჯაყელის თავის საგამგებლო ქვეყანაში დიდ აღმშენებლობით საქმიანობას ეწეოდა. როგორც სრულიად საქართველოს მანდატურთუხუცესმა, მან სამართლის კრებული შეადგინა, რომელსაც „წიგნი სამართლის კაცთა შტეოდებისა ყოვლისაჲ“ (ადამიანთა ყველაწიერი დანაშაულის სამართლის წიგნი) უწოდა. ეს სისხლისა და სამოქალაქო სამართლის კოდექსი 65 მუხლისაგან შედგებოდა და ფეოდალური საზოგადოების ცხოვრების უმნიშვნელოვანეს საკითხებს აწესრიგებდა. დაახლოებით ასი წლის შემდეგ, 1381-1386 წწ-ში, ბექას შვილიშვილმა ათაბაგმა აღბულამ პაპის მიერ შედგენილ სამართლის წიგნს კიდევ 33 მუხლი დაუმატა და საერთო შესავალი გაუკეთა, ამიტომ ის „ბექა-აღბულას სამართლის“ სახელითა ცნობილია. ეს კრებული XVIII ს-ის დასაწყისამდე საქართველოს ბარის მოსახლეობისათვის ძირითადი სამართლის წიგნი იყო.

ბექა და განსაკუთრებით მისი მეუღლე ყაზახი დიდ მზრუნველობას იჩენდნენ შიმშილობას გამოქცეულ და მათთან თავშეფარებულ ქართველ თანამოძმეთა მიმართ.

მონღოლებს შუა ზაიიდან წინა ზაიშია საკუთრივ მონღოლებზე უფრო მეტი თურქულ-თურქმანულ ტომთა ახალი დიდი ჯაქიდი შემოჰყვა. ისინი აქ უკვე ხელჩრეკების ხანიდან დაშკვირებულ თურქებს შეერწყნენ. ასე რომ, თურქები მცირე ზაიშიში, ისტორიულ სომხეთსა და ადარბადაგანში (ჩრდილოეთ ირანი) ძირითად მოსახლეობად იქცნენ. XIII-XIV ს-ის მიჯნაზე თურქი მომთაბარეები საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ საზღვრებთან გამოჩნდნენ. თურქები თავიანთი ცხვრის ფარებით ტაოში პარხალის მთიანეთში ამოდიოდნენ და გზადაგზა ქართულ მოსახლეობას არბევდნენ. ქართველთა აწიოკებით განსაკუთრებით თურქთა ერთ-ერთი წინამძღოლი აზატ-მოსე გამოირჩეოდა, რომელმაც 60 სათიანი ლაშქრით ბასიანი და ტაო ააოხრა. ტაოს ერისთავმა თავა ფანასკერტელმა თავის მთავარს ერისთავთ-ერისთავს ბექა ჯაყელს დახმარება სთხოვა. მაშინ ბექა ჯაყელმა მთელი სამთავროს ლაშქარი შეკრიბა და მოლაშქრეებს მგზნებარე სიტყვებით მიმართა. ეს სიტყვა სამშობლოს სიყვარულის მისაბაძი მაგალითია და ბექა ჯაყელის, როგორც იმ ხანის ქართველი ფეოდალისა და სახელმწიფო მოღვაწის დიდ ეროვნულ შეგნებაზე მეტყველებს: „ისმინეთ მთავარნი საქართველოსანი, ძმარო და თანამონათესავერო ჩემო, სიტყვა ჩემი. დიდმა და სახელოვანმა მეფემან დავით (იველისხმება დავით აღმაშენებელი) დასცა და დაამხო ძლიერება თურქთა ნათესავისა და გააქცია მისი სამეფოდან. იმ დროიდან დღემდე არ გამოჩენილან თურქები და აწ ცოდვითა ჩვენათუთის კვლავ აღიმკნენ მძევნარად და მოაზრეს ტაო, და ურიცხვი სული დაატყვევეს და მოსწყვიტეს პირითა მახვილისათა, ვინაიდან მეფე დასუსტებულა თათრების (მონღოლების) მძლავრებით, არავინაა თურქთა წინააღმდეგობი. აწ ისმინეთ თავი და შეიკრიბოთ და მთელი ჩვენი ძალით გავემართოთ თურქების წინააღმდეგ და არ მივცეთ ჩვენი თავი და შვილები და არ გავეწირავს ღმერთი მის მმოსავესა და აღშარებლებს და მოგვცემს ძლევეს მათზე, როგორც მისცა ჩვენ წინაპრებს ძლევა მათზე. გაეწიროთ თავი ჩვენი ჯგულისათვის და თანამომკეთაოთეს“.

ბექა ჯაყელს აზატ-მოსეთთან და მისი დროშის ქვეშ გაერთიანებულ თურქ-მონღოლ მომთაბარეებთან დიდი ომის გადახდა მოუხდა. საბოლოოდ მან მათ მიერ დაკავებული სპერისა და ბაიბურთის ციხეები აიღო და მომთაბარეები საქართველოდან გააძევა.

დავით VIII-ისაგან განსხვავებით, ბექა ჯაყელმა ყაზან ყაენის ნდობა დაიმსახურა. მოგვიანებით, მისი თანხმობით, ბექა კარის (ყარის) ციხე-ქალაქს და მის მიმდებარე ქვეყანას დაუფულა. ასე რომ, კარი კვლავ ქართველების ხელში აღმოჩნდა. ბექამ თავისი ასული ტრაპიზონის კეისარს ალექსი II-ს (1297-1320) მიათხოვა და გვირგვინოსანი სიძისაგან ვრცელი ტერიტორია „ტრაპიზონს აქეთი ჭანეთითურთ“ მიიღო. ამგვარად, ბექას სამფლობელო ტაშისკარიდან კარნუქალამდე ანუ არზრუმამდე და შავ ზღვამდე გადაიჭიმდა.

ბექა ჯაყელსა და ალექსი II კომნენოსის დამოყვრება სამცხის მთავარსა და ტრაპიზონის კეისარს შორის დადებული ხელშეკრულების მხოლოდ ერთი პუნქტი იყო. ეს ხელშეკრულება, როგორც ჩანს ტრაპიზონის საკეისროსათვის ბექას მხრივ სამხედრო დახმარების გაწევასაც გულისხმობდა, ვინაიდან, ამის შემდეგ ბიზანტიელი ისტორიკოსის გიორგი პასიხერის ცნობით, იბერიელთა ანუ ქართველთა რაზმები იცავდნენ ქალაქ ტრაპიზონს. მათ გადაწყვეტილი როლი ითამაშეს 1308 წ. ტრაპიზონის კეისარის წინააღმდეგ ამხედრებულ გენუელთა დამარცხებაში.

ვახტანგ III-ის ხანაში ქართველებს მონღოლთა ლაშქრობებში მონაწილეობა კვლავაც მიიმე ტვირთად აწვათ. 1299-1203 წლებში ილხანებს ომი ეგვიპტის სასულთნოსთან ჰქონდათ. 1299 წლის დეკემბერში ყაზან ყაენმა სირია-პალესტინაში ილაშქრა. აქ მას თან კილიკიის სომხეთის მეფე ჰეთუმი მისი ლაშქრით და ვახტანგ III-ის სარდლობით საქართველოს ლაშქარიც ახლდა. მონღოლებმა იერუსალიმი დაიკავეს. გამარჯვებულმა ყაზან ყაენმა სირია თავის ძმა ყუთლუ შაჰს გადასცა, კილიკიის

მეფეს ეგვიპტის სულთნის მიერ ადრე წართმეული ტერიტორია დაუბრუნა, იერუსალიმი კი ყაენმა, განსაკუთრებული პატივისცემის ნიშნად, საქართველოს მეფეს უბოძა. ვახტანგ მეფის იერუსალიმში ბრძანებულება სულ რამდენიმე თვე გაგრძელდა. 1300 წლის თებერვალში ილხანთა ყაენი სპარსეთში დაწყებული არეულების გამო იძულებული გახდა უკან გაბრუნებულიყო და პალესტინა კვლავ ეგვიპტის სულთანმა დაიბრუნა.

1308 წ. ვახტანგ III გარდაიცვალა. მამინ ბექამ ილხანთა კარზე დიდი გავლენის მქონე ჩობან ნოინთან თავისი მეგობრობა გამოიყენა და შვილიშვილი გიორგი V ხელმეორედ საქართველოს მეფედ დასამტკიცებლად სპარსეთში გაამგზავრა. იმაჲმად ჩობან ნოინის შუამდგომლობამ არ გაჭრა, ახალმა ყაენმა ოლჯათიუდ მეფობა გიორგი V-ის მძიმეობას, დავით VIII-ის მცირეწლოვან ვაჟს გიორგი VI-ს უბოძა, რომელიც დავითის მონღოლი ქალისაგან ჰყავდა. ისტორიაში ეს მეფე გიორგი მცირის სახელით შევიდა. ამავე დროს ოლჯათიუ ყაენმა გიორგი V გიორგი მცირის „მზრდელად და მოურავად“ დანიშნა, რითაც მას საქართველოს ფაქტობრივი გამგებლობა ჩააბარა. იმავე 1308 წ-ს ბექა ჯაყელი გარდაიცვალა, სამცხის მთავარი მისი უფროსი ვაჟი სარგისი გახდა.

1317 წ. ილხანთა ტახტზე ახალი ყაენი 12 წლის აბუ-საიდი ავიდა. ახლა ილხანთა კარზე მომთაბარულმა არისტოკრატებმა გაიმარჯვა და ვეზირი, მათი ინტერესების გამომხატველი, აბუსაიდის აღმზრდელი და ბექა ჯაყელის ძველი მეგობარი, ჩობან ნოინი გახდა. გიორგი V ამით ისარგებლა, სპარსეთში გაემგზავრა და საქართველოს მეფობა ითხოვა. ამჯერად, 1318 წ. მისი თხოვნა დააკმაყოფილეს და მას მთელი საქართველოს მეფობა უბოძეს. მისთვის მინიჭებული უფლებები მონღოლთა ქვეშევრდომი წინამორბედი საქართველოს მეფეების უფლებებისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა. ქართული მემატიანის სიტყვებით, ყაენმა გიორგი V-ს: „მოსკა ყოველი საქართველო და ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი და შვილნი დავით მეფისანი, და მესხნი, შვილნი ბექასნი“. იგულისხმება გიორგი V-ის ძმის დავით VIII-ისა და ბექა ჯაყელის შთამომავლობა. როგორც ვხედავთ, მონღოლებმა აქამდე ხასინჯუს წესით, მათ დაქვემდებარებაში მყოფი სამცხის სამთავრო კვლავ საქართველოს მეფის იურისდიქციაში აღიარეს და ამით გიორგი V ფორმალურად ქვეყნის გაერთიანების ნება დართეს. ახალი მეფის წინაშე უმძიმესი ამოცანა იდგა: ქვეყნის ფაქტობრივად გაერთიანება, მონღოლების მიერ მოშლილი ქართული სახელმწიფოებრივი ცხოვრების წესისა და კანონის აღდგენა და მონღოლების უღლის გადაგდება.

გიორგი V-ის გამეფების დროისათვის ილხანთა სახელმწიფო დაშლის პირას იდგა. მიუხედავად ამისა, ის ჯერ კიდევ ძლიერ ძალას წარმოადგენდა. ილხანთა საყაენო ინდოეთიდან შავ ზღვამდე და კავკასიონიდან ხმელთაშუა ზღვამდე იყო გადაჭიმული. ასეთ პირობებში გიორგი V მონღოლებს აშკარად არ დაუპირისპირდა და ჩობან ნოინის კეთილგანწყობა და მეგობრობა ქვეყნის საკეთილდღეოდ გამოიყენა. თავის მხრივ არც მონღოლების კეთილგანწყობა იყო უანგარო. ჩობან ნოინს ქართველთა ლაშქარი მთავარ დასაყრდენ ძალად მიაჩნდა. „რაც შეეხება ქართველთა ლაშქარს, - წერს XIV ს-ის I ნახევრის ერთი არაბი ისტორიკოსი - იგი მტკიცედ დგას ჯერის სარწმუნოებაზე და გულადი, მამაცი ხალხია. ისინი ჭულავუიანთა (ილხანთა) ლაშქრის ძალას და სიმდიდრეს წარმოადგენენ“. მონღოლებს გიორგი V-ის დიდი ნდობა ჰქონდათ, ამიტომ აქ მხოლოდ ერთი დუშმანი, ანუ ათი ათასი მეომარი ეყენათ და ქვეყნის შინაგან საქმეებში არ ერეოდნენ.

პირველ რიგში გიორგი V შეეცადა ოსთა საკითხი გადაეჭრა. საქმე ისაა, რომ ჯერ კიდევ დავით გიორგი-ძის დროს საქართველოში გადმოსახლებულმა ოსებმა, მონღოლთა მფარველობით ისარგებლეს, გორის ციხე დაიკავეს და მარცვარ-რეგვას მამყვეს ხელი. ქართველებმა გორს ალყა შემოარტყეს, მაგრამ ოსებს მონღოლები დაეხმარნენ და გადარჩნენ. ამის შემდეგ წლების განმავლობაში ოსი ლაშქარები ქართლის მოსახლეობის მარცვას განაგრძობდნენ, მაგრამ ილხანთა შიშით საქართველოს მეფე მათ წინააღმდეგ გადამწყვეტ ზომებს ვერ იღებდა. ახლა გიორგი V-ს ხელები გახსნილი ჰქონდა. მეფემ ქალაქი გორი იოლად აიღო, ქართლის სხვადასხვა ციხე-სიმაგრეებში გამაგრებული ოსები დაამარცხა და აიძულა ისევე თავიანთი სამშობლოში გაბრუნებულიყვნენ. ამის შემდეგ გიორგი V კავკასიის გადაღმა ილაშქრა, ოსეთი დაიმორჩილა და ხარკისრა.

1327 წ. ილხანთა ყაენის აბუ საიდის ბრძანებით, სიკედილით დასაჯეს გიორგი V-ის მეგობარი ჩობან ნოინი, რასაც ილხანთა სახელმწიფოში დიდი არეულობა მოჰყვა. საქართველოს მეფემ ამით ისარგებლა და ქვეყნის შიგნით მონღოლების მომხრე დიდებულებს გაუსწორდა. მემატიანის ცნობით, მეფემ კახეთში ციციის მთაზე დარბაზობაზე მოიწვია „პერ-კახთა და სომხითის ერისთავნი, რომელნიც ჩინგიზი (იგულისხმება ჩინგიზ ყაენის შთამომავლები ანუ მონღოლები) მიუდგენ“ და ამოსწყვიტა. ამის შემდეგ მეფემ საქართველოს აშ მმართველნი თავისი ერთგული ერისთავები დანიშნა. მალე გიორგი V რანში და შეურავნში წარმატებით ილაშქრა, დახარკა და კვლავაც საქართველოს დაუმორჩილა.

როგორც გვახსოვს, დასავლურ ქართული სამეფო დავით ნარინის ზნაში შეიქმნა. მისი სიკვდილის შემდეგ 1293 წ. სამეფო ტახტზე მისი ვაჟი კონსტანტინე ავიდა. მეფეს მისი ძმა მიქელი დაუპირისპირდა, რომელმაც რაჭა და არგვეთი დაიქვემდებარა. ძმებს შორის ბრძოლა კონსტანტინეს სიკვდილამდე გაგრძელდა. 1327 წ. კონსტანტინე მეფე გარდაიცვალა და მიქელი ტახტს ელირსა, თუმცა მისი მეფობა მხოლოდ ორი წელი გაგრძელდა. მიქელს მცირეწლოვანი ვაჟი ბაგრატე დარჩა, რომელმაც „ვერ იკადრა მეფობა“ და ქუთაისის ციხე-სიმაგრეში გამაგრდა. დასავლეთ საქართველოს დიდებულებმა გიორგი V მოიწვიეს და ისიც 1330 წ. დიდი ლაშქრით ქუთაისისაკენ გაემართა. ბაგრატე უფლისწულმა მას წინააღმდეგობა არ გაუწია და უნებლობის ფიცით საქართველოს მეფეს ქუთაისი გადასცა. ამის შემდეგ გიორგი V მას საუფლისწულოდ არგვეთი უბოძა. იმერეთიდან გიორგი V ოდიშის საერისთავოში, იქიდან კი აფხაზეთის საერისთავოში გადავიდა. აქ მან ციხე-სიმაგრეებში თავისი მეცხოველეები ჩააყენა და ადგილობრივი საქმეები მოაწესრიგა. ამგვარად, დასავლეთ საქართველო აღმოსავლეთთან კვლავ ერთ სამეფოდ გაერთიანდა.

დასავლეთ საქართველოდან გიორგი V ახლა სამცხეში გადავიდა. ჯერ კიდევ 1327 წ. მან თავის ბიძას, ბექა ჯაყელის უფროს ვაჟს სარგისს მანდატურთუხუცესობა და ათაბაგობა უბოძა, რაც ფორმალურად სამცხის სამთავროში საქართველოს მეფის იურისდიქციის აღდგენას ნიშნავდა. ამჟერად სამცხეში მეფის ჩასვლის საბაბი 1334 წ. სარგის ჯაყელის გარდაცვალება გახდა. გიორგი V მანდატურთუხუცესობა და ათაბაგობა გარდაცვლილის ვაჟს ყვარყვარეს უბოძა. იმავედროულად სამთავროს ცალკეულ მხარეებში თავისი ერისთავები დააყენა. სამცხის შემოერთებით გიორგი V საქართველოს ერთიანობის აღდგენა დაასრულა.

ამის შემდეგ მეფემ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთისთვისაც მოიცალა. მთაში მონღოლთა ბატონობის შედეგად სახელმწიფოებრიობა ძალზე შეირყა და განუკითხავობა სუფევდა. 1335 წ. გიორგი V დარიალის ციხემდე მთელი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთი მოიარა და იქაური საქმეები განაგო. მეფე საჩივრებს ადგილზე გაეცნო და სამართალი განაწინა. შემდეგ ერისთავი, გამგებლები, ზევისბერები და აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის სხვა საპატიო პირები თბილისში დარბაზობაზე ჩამოიყვანა. დარბაზმა იმსჯელა ამ რეგიონში შექმნილ მძიმე ვითარებაზე, რაც სამართლებრივი ნორმების მოშლით იყო გამოწვეული. მეფემ და დარბაზმა მთიულეთისა და ქსნის ზეობისათვის საგანგებო კანონთა კოდექსი მიიღეს, რომელსაც „ძეგლის დადება“ ეწოდა. თუმცა „ძეგლის დადება“ მხოლოდ კონკრეტული რეგიონისათვის შეიქმნა, მაგრამ მაღალ ის საქართველოს მთელ მთიანეთში მოქმედ სამართლად იქცა.

1333-1334 წლებში ილხანთა ყაენმა აბუ-საიდმა საქართველოში შიჰნად ანუ ყაენის ნაცვლად პასან ჯალაირი დანიშნა. გიორგი ბრწყინვალემ ის საქართველოში არ შემოიშვა. პასან ჯალაირი საქართველოში მონღოლთა მიერ დანიშნულ უკანასკნელ შიჰნა იყო. ამით საქართველო მონღოლთა უფლისაგან ფორმალურადაც განთავისუფლდა.

აბუ საიდს საქართველოს წინააღმდეგ ლაშქრობა აღარ დასცალდა, ვინაიდან ის 1335 წ. გარდაიცვალა. მის გარდაცვალებას ილხანთა სახელმწიფოს დიდი არეულობა მოჰყვა, რომელიც ამ სახელმწიფოს დაშლით დასრულდა. ამგვარად, მონღოლთა 90-წლიან ბატონობას საქართველოში ბოლო მოეღო. ილხანთა სახელმწიფოს ადგილას რამდენიმე ახალი სახელმწიფო ჩამოყალიბდა. მათ შორის საქართველოს ისტორიაში გარკვეული როლი ითამაშეს ჩობანიანთა და ჯალაირთა სახელმწიფოებმა. ჩობანიანთა სახელმწიფო ჩობან ნოინის შემკვიდრებმა დააარსეს. ის ადარბადაგანს, ანუ აზერბაიჯანს მოიცავდა. ჯალაირთა სახელმწიფო კი უფრო სამხრეთით საკუთრივ სპარსეთს და არაბეთის გრავს აერთიანებდა. ჩობანიანთა სახელმწიფოს დამაარსებლები პასან-ქურუკი (პატარა პასანი) სამეფოს ილხანთა ყაენის სახელით მართავდა. ამიტომ, როგორც კი მოიცალა, 1338 წ. საქართველოს წინააღმდეგ გამოილაშქრა. მონღოლები რანში, განძაში შემოიჭრნენ. აქ მათ თავისი ლაშქრით გიორგი V შეება და მტერი სასტიკად დაამარცხა.

მონღოლთა ბატონობამ საქართველოს საეკლესიო ცხოვრებაც შეარყია. ბევრი წესი მოიშალა და ახლა, მონღოლთა ბატონობის გადაგდების შემდეგ, სასწრაფოდ მოწესრიგებას მოითხოვდა. ამ მიზნით გიორგი V 1338-1340 წლებში საეკლესიო კრება მოიწვია. კრებას ქართლის კათალიკოსი ბასილი, აფხაზეთის კათალიკოსი ნიკოლოზი და საქართველოს ეპისკოპოსები და მონასტერთა წინამძღვრები ესწრებოდნენ. საეკლესიო კრებამ უღირსი მღვდელმთავრები გადააყენა და საეკლესიო ცხოვრების წესები გამართა.

გიორგი V საქართველოს საერთაშორისო ავტორიტეტის აღდგენას შეუდგა. უპირველეს ყოვლისა, მან გეგვიპტის სასულთნოსთან კარგი ურთიერთობის დამყარებაზე იზრუნა. გიორგი V მეფობის პირველ წლებში გეგვიპტეში ორი ელჩობა გააგზავნა, რის შედეგადაც საქართველო საქართლმან დაიდბრუნა თავისი პრივილეგიები წმინდა მიწაზე. გეგვიპტის სულთნის ძალზე აფასებდნენ გიორგი V-თან

მოგთხი ძიძა მოთაქდა ქვემოთ სულთანი
გოთი გი მინეონქალზე

ერაზმის ქართულის აღ-უქმარის (ცნობით, მეკატეხის სკოლის წყაროთა საქართველოს ეპეკოლოგ-სადამსჯელ-გვარდია-სქემა). „ამაღალ-და-და ხანგრძლივს ყოფს ბოწყინ ვაღებებს მისი მეკუბი უღიდებუესობისა, დადებულსა, გულადისა, მამებისა, ღირსისა. მკოლორისა, მკოლავისა თაღდამხმედისა, ღმრველსა, ტახტის მკოლავისა, გვარ-გვიწონისა. თავის სამყმუნებამს განსა-მეულონისა. თავის საწყმუნის მიმართ სამართაობასა, სანკონდეთის (იგულისხმება მართლ-მადიდებელი ქრისტიანები) მეფეთა შორის რჩეულისა, ქართლთა სულენისა, ზუგუნისა და სრუტეების სამეფოს განძისა, რანდთა სამეფოს დაქველვისა, ტახტ-გვარდინისათა შთან-მეულსა, აქმისა და არ-სის ქვეყნისა ზღუდსა, ქრისტიანობისა განმამტკიცებლისა, ქრისტიანობის შემწისა, საქრისტიანოს გმირი მესიისა. თავისი ნაზრახეთი იერუსალიმის განამაიდებ-ბლისა, ვათლისღებუთა ბურჯისა, რომის პაპის მეფისა. მუდონთა ერთადე მეგობრისა, ახლო-ბელ მეგობართანთა ყველაზე გულწრფელისა, მეფეთა და სულთანთა მეგობრისა“.

ურთიერთობას, რაც საქართველოს მეფისადმი მათი მიმართვის ფორმაშიც აისახა. ამ მიმართვის ტექსტი XIV ს-ის ერთმა არაბმა ისტორიკოსმა შემოგვინახა.

გიორგი V მეფობის პირველ წლებში დიპლომატიური ურთიერთობა აღადგინა რომის პაპთანაც. 1318 წ. კათოლიკური ეკლესიის მეთაურმა ილხანების სახელმწიფოს დედაქალაქ სულთანიიში საარქიეპისკოპოსო კათედრა დააარსა, რომელსაც საქართველოს შავი ზღვისპირეთში, ცხუმში (სებასტოპოლში) ახლად შექმნილი კათოლიკური საეპისკოპოსო დაუმორჩილა. სებასტოპოლის პირველ კათოლიკე ეპისკოპოსად ფერნანდო მორი დაინიშნა. 1321 წ. რომის პაპმა იოანე XXIII „გიორგის ქართველთა ბრწყინვალე მეფეს და მის დიდებულებს“ საგანგებო მიმართვა გაუგზავნა. ამ მიმართვის გავზავნის შემდეგ, საფიქრებელია, საქართველოს სამეფო კარსა და რომის პაპს შორის მოლაპარაკება გაიმართა, რის შედეგადაც გიორგი V კათოლიკურ ეკლესიას თბილისში საეპისკოპოსო კათედრის გახსნის ნება დართო. ამის შემდეგ რომის პაპმა ქალაქ სმირნიდან (დღევანდელი ქალაქი იზმირი თურქეთში) ეკლესიის ზღვის სანაპიროზე) საეპისკოპოსო კათედრა 1328 წელს „განთქმულ და შესანიშნავ ქალაქ თბილისში“ გადმოიტანა.

1333-1334 წლებში გიორგი V-ს თბილისში საფრანგეთის მეფე ფილიპე V კალუას (1328-1341) ელჩები ეწვივნენ და მას თავიანთი მეფის წერილი გადასცეს, „წმინდა“ მიწის გასაბრუნის უფლებად აღკვეთის წინააღმდეგ. საქართველოს მეფემ ელჩები ორი თვე დიდად პატივით მიიღო, საპასუხო წერილი გაატანა, რომელშიც საქართველოს საფეოდალოსადმი ერთგვარი საყვედური გამოსჭვივოდა: „საფეოდალოდ ადმონსკაციის მეფეებს სარკინო ზთა (იგულისხმება - ვკითხულობთ გიორგი V-ის წერილში - შემდგომი თვის მეფეებს მართოდ ამ მტანჯველ ომში. გთხოვთ, თქვენ სახაზო ზღვას და მისივე მეც მიხილათ 30 ათასი ჯარის-საშემდგომადილი მათი მიწა-მოსწავრას არ გასცლივთ, მაგრამ თქვენს საფრანგეთი საქართველოსადმი აღმოსავლეთის ძლიერი აღმოსავლეთში თავის პოტენციურ მოკავშირედ მიიჩნევა“.

XIII ს-ის ბოლოს ჩვეუთვის უკვე ცნობილი რუმის სასულთნო ცალკეულ საამიროებად (სამთავროებად) დაიშალა. მათ შორის მალე ერთი საამირო გაძლიერდა, რომელსაც 1282-1326 წლებში ოსმანი ედგა სათავეში. მისი სახელის მიხედვით, ამ ახლად წარმოქმნილ სახელმწიფოს „ოსმალეთი“ ანუ თურქ-ოსმალთა სახელმწიფო ეწოდა. ამავე სახელიდან წარმართება ევროპულ ენებში გავრცელებული ამ სახელმწიფოს მეორე სახელწოდება „ოტომანთა იმპერია“. ოსმანის მეშვიდეეტი იმთავითვე დააყრობების გზას დაადგნენ და მალე პატარა სამთავრო ძლიერ და ვრცელ ქვეყნად გადაიქცა. XIV ს-ის 30-40-იან წლებში ოსმალეებმა მცირე აზიის მნიშვნელოვანი ნაწილი გააერთიანეს. ამავე 1330-იანი წლების დასასრულს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში თურქ-ოსმალთა მარბიელი ლაშქარი შემოიჭრა. ლაშქარს სათავეში ოსმანის ძე ორხანი (1326-1348) ედგა. გიორგი V ოსმალებს შვეიდობა შესთავაზნა და ორდესაც უარი მიხდა, ბრძოლა გაუმატრა. ბრძოლაში ქართველებმა გაიმარჯვეს და იდილი ნადავლი იგდეს ხელთ.

1330-იანი წლების ბოლოს გიორგი V ტრაპიზონის იმპერიის საქმეებისთვისაც მოიცალა და მის საშინაო საქმეებში ჩაერია. აქ იმხანად ხელისუფლებისათვის ერთმანეთს ორი, პროქართული და პრობიზანტიური პარტია ებრძოდა. ქართველთა ლაშქარზე დაყრდნობით, 1341 წ. საიმპერატორო ტახტზე ქართული ორიენტაციის დედოფალი ანა ხუტლუ ავიდა. სამწუხაროდ მან ტახტი დიდხანს ვერ შეინარჩუნა. 1343 წ. ანა ხუტლუ ტახტიდან ჩამოაგდეს და სიცილილით დასაჯეს. ტრაპიზონში პროქართულმა პარტიამ 1348 წლისათვის გამარჯვებას მიიღწია. ამის შემდეგ გამარჯვებულმა

ლაზებმა სასახლის მოხელეთა დიდი ნაწილი შეცვალეს.

მეფობის ბოლოსათვის გიორგი V საქართველო თითქმის მონღოლებამდე საზღვრებში აღადგინა და ქვეყანას ძველი დიდება დაუბრუნა. მადლიერმა ქართველმა ხალხმა მას გიორგი „ბრწყინვალე“ უწოდა.

„ხოლო ამისთვის ეწოდა მეფესა ამას გიორგი ბრწყინვალე - წერს ვახუშტი ბაგრატიონი - რამეთუ იყო პატივრენებით, მშვენიერებით და ახოვნებით უებრო, მოწყალე, უხვი, ობოლთა და ქვერთა და დაერდომილთა შემწყნარებელი. მეორეთ, რადგან იყო ივერია (საქართველო) დაჟანტული, სამთავროდ და სამეფოდ დაყოფილი, ამან სიბრძნე-გონიერებითა და ძლიერებითა თვისითა კელავაც გააერთიანა და გაამოიჩინა გონიერება ვითარც აღმსვენებელმა, აღაესო და აღაშენა ქვეყანა, რჯული და სამოქალაქო წესნი განაბრწყინა (მოაწესრიგა), დარღვეული და მოხრებული ეკლესიები ააშენა, განაახლა და გაანათლა; ხოლო რანი, შარვანსა და მოუკანი მოხარკედ გაიხადა. ყველას ძლია: სადაც ჯერ იყო ბრძოლითა და ძლიერებითა, სადაც საჭირო იყო სიბრძნე-გონიერებითა და ცოდნით“.

მონღოლთა ბატონობამ, რა თქმა უნდა, უკვალოდ არ ჩაიარა. საქართველომ მნიშვნელოვანი ტერიტორია დაკარგა. უპირველეს ყოვლისა, საქართველოს ფარგლებს გარეთ აღმოჩნდა ქალაქი შაქი და მისი ქვეყანა. შაქი, საქართველოს, კერძოდ, ჰერეთის უკიდურესი აღმოსავლეთი მხარე, რომელიც მონღოლებამდე ქართველ დიდებულთა არეშინათა სამფლობელო იყო, ახლა ცალკე მუსლიმურ სამთავროდ ჩამოყალიბდა. ასევე სომხური ქალაქები ღვინი და ნახჭევანი და მათი მიმდებარე ქვეყნები საქართველოს ფარგლებში უკვე აღარ შემოდიოდნენ და მათაც მუსლიმი გამგებლები ჰყავდათ. მიუხედავად ამისა, გიორგი ბრწყინვალის ხანის საქართველო კელავაც ფრიად ვრცელ და ძლიერ ქვეყანად რჩებოდა. საქართველოს საზღვრები სამხრეთ-დასავლეთით თითქმის არზრუმამდე იყო გადაჭიმული. სომხეთის დიდი ნაწილი - ანისის ქვეყანა - კელავაც საქართველოს ფარგლებში შემოდიოდა.

გიორგი ბრწყინვალეს, ჩრდილოეთ კავკასიაში ემორჩილებოდნენ ოსები, ღურბუქები, დაღესტანში მოსახლე ლეკები და ხუნძები. მან, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სამხრეთ კავკასიის მუსლიმურ სამთავროებსაც წარმატებით ილაშქრა და შაქი, შარვანი და რანი, იგივე განსა და მისი ქვეყანა, მოხარკედ გაიხადა. ასე რომ, მონღოლების ბატონობისაგან განთავისუფლებული საქართველო კელავაც „ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე“ გადაიჭიმა (იხ. რუკა 20).

§ 50. საქართველო XIV საუკუნის II ნახევარში

გიორგი ბრწყინვალის გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე მისი ვაჟი დავით IX (1346-1366) ავიდა. მისი მეფობის შესახებ ძალზე ცოტაა ცნობილი. ეს ალბათ იმით აიხსნება, რომ იმხანად საქართველოში შავი ჭირის ეპიდემია მძვინვარებდა. ამ საშინელმა სენმა ჩვენში, ისევე როგორც სხვაგან, მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი იმსხვერპლა. განსაკუთრებით დიდი სიკვდილიანობა, საფიქრებელია, 1348 წელზე მოვიდა. ამიტომაც უწოდებს ძველი ქართველი მემკთიანე და კალიგრაფი ავგაროზ ბანდაისძე ამ წელს „სიკვდილობის წელს“. სამწუხაროდ, შავი ჭირის ეპიდემია ორათეულ წელზე მეტ ხანს გაგრძელდა. პერიოდულად ის ახალი ძალით იფეთქებდა. ვახუშტი ბაგრატიონი 1366 წლის ამბებთან დაკავშირებით საგანგებოდ აღნიშნავს: „იყო მუსურელი ფაზი

სომხები ანღერა-მინანერები საქართველოს საზღვრების შესახებ

XIV ს-ის პირველი ნახევრის სომხური ანღერა-მინანერები საინტერესო ცნობებს შეიცავენ გიორგი პირველის ხანის საქართველოს ტერიტორიის ფარგლებს შესახებ: „ესე წონილდაწერნე საქართველოს დაღელ სომხეთში მჟეჳ გიორგის მეფობისა - კითხულობთ 1323 წლის ანღერა-მინანერში“.

„მე ტირაცუ, კაცი უღირსი საბარალბელი მღვდელი, წამოველ საქართველოდან..., შესანიშნავ ქალაქ ერევნიდან. გადმოვიარე ეს უხაზურა ზღა (ივრლისსება შავი ზღა), მოვედი: ფრანკთა ქალაქში კაფას (ივრლისსება გენველთა საუაჭრო ფაქტორთა ყირიმში)“- წერს სომხი მღვდელი თავის 1336 წლის ანღერა-მინანერში.

შავი ჭირის ქიქიძე მასოლიძე და საქართველო

1346 წ. ყირიმში გენველთა მთავარ საუაჭრო ქალაქ კაფას ოქროს ღრის ლაშქარმა შემარტყა ალყა. მონღოლებში შავი ჭირის ეპიდემიამ იფეთქა. მათ კი მიტყალებულთა ვაჟები აღაყამებოტმულ ქალაქში გადასირლეს და შავი ჭირი კაფას მოსახლეობაში გაავრცელეს. დაავადებული ქალაქიდან შავი ჭირი იტალიელთა საუაჭრო სომხელებსა შავი ზღვისპირეთისა და სხელთაშუა-ზღვისპირეთის ნაესადგურებში ჩაიტანეს. საიდანაც ეს საშინელი სენი მასლობელ აღმოსავლეთსა და ევროპის ქვეყნებს მოედო. ეპიდემიამ მოსახლეობის თითქმის ნახევარი გაწვეცოტა.

(შავი ჭირი) და დიდი სიკვდილიანობა, დაიხოცა ურიცხვი სული და მოკდა ცოლი მეფისა ბაგრატისა დედოფალი ელენე".

ბაგრატ V (1366-1393) მისი მამის დავითის გარდაცვალების შემდეგ მეფედ ქუთაისში ეკროთხა. მალე მან მეორე ცოლად ტრაპიზონის კეისრის ასული ანა კომნენოსი მოიყვანა. შემატანათა ცნობით, ბაგრატ მეფე კარგი გარეგნობის კაცი ყოფილა: მხნე, აზოვანი, ტანით ძლიერი, უცნობლად მოისარი, კარგი მებრძოლი და გამორჩენილი მხედართმთავარი. ამავე დროს მშვიდი, მოწყალე და სამღვდლოების პატივისმცემელი. მას მძიმე დროს მოუწია მეფობა. საშინელმა სენმა ქვეყანა ძლიერ დააზარალა. ხალხის ამოწვევებამ ქალაქების და დაბების გაუკაცრიელება გამოიწვია, რამაც მნიშვნელოვნად დასცა ვაჭრობა-ხელოსნობა, სოფლის მეურნეობა და საერთოდ ქვეყნის ეკონომიკა. ასეთ ვითარებაში მნიშავლილობამაც იჩინა თავი. ბაგრატ მეფე მტკიცე ხასიათის პატრონი აღმოჩნდა და საქართველოს სხვადასხვა მხარის გამგებელ-ერისთავთა განდგომა სწრაფად და ენერგიულად აღაგმა. განსაკუთრებით მძლავრი სვანეთის ერისთავის გამოსვლა იყო, რომელმაც ქუთაისიც კი გაძარცვა და გადაწვა. ბაგრატმა სვანეთის ერისთავთერისთავის სამაგალითო დასჯა განიზრახა. მან ქუთაისში ჰერეთ-კახეთის,

ოუკუ ლენგი

თემური შუა აზიაში მომთაბარე ერთ-ერთი გათურქებული მონღოლური ტომიდან წარმოსდგება და წარჩინებული. მაგრამ ღარიბი ბევრის (ახანარი) შვილი იყო. ახალგაზრდობაში ის თავის თანგებობდლებთან ერთად ქარავენებს ძარცვავდა. ერთ-ერთ ბრძოლაში მარჯვენა ფეხში დაიჭრა და დაკოჭლდა. ამიტომ მას მეტ-სახელად „ლენგი“ ანუ „კოჭლი“ ეწოდა. ევროპაში თემურ-ლენგი ტემურლანის სახელითაა ცნობილი. თემურ-ლენგი თანდათან გაძლიერდა და შუა აზიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ქალაქს სამარყანდს დაეუფლა. თემურ-ლენგს ჩინგის ყაენის ეპოქის მონღოლთა იმპერიის აღდგენა სურდა. ამიტომ მან დიდი დაპყრობითი ომები წამოიწყო. რთავი მსოფლიო ისტორიაში სახელი დაიმკვიდრა.

თემურ-ლენგმა ჩინეთიდან და ინდოეთიდან ევროპისკენ მიმავალ სავაჭრო-საქარავნო გზებზე გაბატონება გადაწყვიტა. ამისთვის ის პირველ რიგში ჩრდილოეთი ოქროს ურდოს, წინა აზიაში კი სპარსეთსა და სამხრეთ კავკასიის დაპყრობას შეეცადა. თემურ-ლენგმა მრავალჯერ ილაშქრა სპარსეთში და დაიპყრო იგი. აქ მან ვანადგურა ჯალაირთა თურქმანული სასულთნო, რომელიც როგორც გვასსოვს. ილხანთა სახელმწიფოს დამხრის შემდეგ წარმოიქმნა. თემურ-ლენგის შემოსევის წინ ეს სასულთნო ირანის, ადარ-ბაღდადის სომხეთის და შუამდინარეთის ტერატიორიის უდიდეს ნაწილს აერთიანებდა. ჯალაირმა სულთანმა აჰმედმა თავს გაქცევიით უშველა. თემურ-ლენგის ლაშქრობები განსაკუთრებული სისასტიკით და დამანგრეველობით გამოირჩეოდა. 1398 წ. მან წარმატებით ილაშქრა ინდოეთში. 1402 წ. დღევანდელ თურქეთის დედაქალაქ ანკარასთან დაამარცხა თურქ-ოსმალთა სულთანი ბაიაზეთ I, რომელიც ტყვედ ჩაიგდო. თემურ-ლენგი აპირებდა ჩინეთშიც გალაშქრებასაც, მაგრამ ლაშქრობის დაწყებამდე, 1405 წლის თებერვალში გარდაიცვალა. ის დაკრძალულია სპეციალურად მისთვის აგებულ მავზოლეუმში, მის საყვარელ ქალაქ სამარყანდში. რომლის გამშვენებრივებას ომებში მოპოვებული ნადავლის უდიდესი ნაწილი მოახსენა.

ქვემო ქართლისა და სამცხე-საათაბაგოს ლაშქარს მოუყარა თავი. აღმოსავლეთ საქართველოს მხედრობას აფხაზეთის, ოდიშის, გურიისა და რაჭის ერისთავები შეუერთდნენ. ასეთი დიდი ჯარით ბაგრატ V სვანეთში შევიდა, აჯანყების მოთავენი დასაჯა და გამდგარი საერისთავო ისევ მორჩილებაში მოიყვანა.

სანამ ბაგრატი სვანეთის საქმეებს აგვარებდა, თურქებმა მეფე შორს დაიგულეს და სამცხეში შემოიჭრნენ. მისახლეობა გაძარცვეს, დაატყვევეს და დიდი ნადავლით უკან გაბრუნდნენ. ბაგრატ მეფემ თურქთა თავდასხმის ამბავი ქუთაისში შეიტყო. მან თორმეტი ათასი რჩეული მხედრობით სასწრაფოდ ფერსათის ქედი გადალახა, სამი დღე-ღამე შეუსვენებლად იარა და მტერს არაქსს გადალმა მივიწია. სასტიკი ბრძოლა გაიმართა, ქართველებმა მტერს ძლიეს. თურქები იძულებულნი გახდნენ ნაძარცვი და ტყვეები მიეტოვებინათ და გაქცეულიყვნენ.

საქართველო თანდათან დამშვიდდა და მოშენება დაიწყო. მაგრამ ეპიდემიის შედეგების აღმოფხვრას დრო სჭირდებოდა. სამეფსხაროდ, მოვლენები ისე განვითარდა, რომ ჩვენი ქვეყანას სულის მოთქმის საშუალება არ მიეცა. 1386 წ. საქართველოს ახალი მრისხანე დამყრობელი თემურ-ლენგი შემოესია.

თემურ-ლენგი საქართველოში ყარსის ალების შემდეგ შემოიჭრა და თბილისისაკენ დაიძრა. ქართველები მტრის ურიცხვ ლაშქართან პირდაპირ შეხებას მოერიდნენ და ციხე-სიმაგრეებში გამაგრდნენ. თბილისის დაცვას საქართველოს მეფე ბაგრატე ხელმძღვანელობდა. ქალაქი კარგად იყო გამაგრებული და აუღებლად ითვლებოდა. ალყა დიდხანს გაგრძელდა. ქართველები დროდარყო ქალაქიდან გამოდიოდნენ და მტერს დიდ ზარალს აყენებდნენ. მაშინ თემურ-ლენგმა ცეცხლსასროლი იარაღი გამოიყენა. ეს იყო თოფები და ეგრეთ წოდებული „რადანდაზები“, რომლებიც ადრეულ ქვეშევრდებს წარმოადგენდნენ. ცეცხლსასროლი იარაღი სულ ახალი შემოსულის იყო სამხედრო საქმეში და თემურ-ლენგმა ის ერთ-ერთმა პირველმა იხმარა. მტერმა ქვეშევრდები თბილისის ირგვლივ მიეგზე განალაგა და ყუმბარები ქალაქს დაუშინა. ქალაქზე გადამწვევტ შეტევას თვით თემურ-ლენგი ჩაუდგა სათავეში, რომელმაც მიიერიშეები ისრებისაგან დასაცავად დიდი

ფარებით საგანგებოდ აღჭურვა. ასეთ ვითარებაში მტერი ქალაქში შემოიჭრა, ბაგრატ მეფე კი ღარჩენილი ლაშქრით ქალაქის დედა-ციხეში გამაგრდა. ბოლოს თემურ-ლენგმა საქართველოს მეფეს უნებბლოდა ალუთქვა და ისიც მტერს დანებდა. ეს მოხდა 1386 წლის 21 ნოემბერს. თემურ-ლენგმა „ომის კანონი, ხელში იგდო საოცარი თბილისი - წერს სინანული ტრაპიზონელი ბერძენი მემატიანე - ტყვედ ჩაიგდო გამოჩენილი სარდალი ბაგრატ მეფე და მისი მუთლვე, ჩვენი ხელმწიფის ასული, მშვენიერი ქალბატონი ანა, აგრეთვე მისი ძე დავითი. ხალხი კი გაჟლიტა მანველით და გაანადგურა. რა ქონება იგდო ხელთ, რა სატყეები გაძარცვა და დაწვა, რამდენი თვალი პატრონსანი, მარჯალიტი, ოქრო და ვერცხლი წაიღო, არავის შეუძლია აღწეროს“. თემურ ლენგმა დიდძალი ხალხი დაატყვევა. ბაგრატ მეფე თან წაიყვანა და ყარაბაღში დაბანაკდა. მრისხანე დამპყრობელმა ბაგრატ მეფე აიძულა ისლამი მიეღო და პირობა ჩამოართვა, რომ მთელ თავის სამეფოს მაჰმადის საეულზე გადაეყვანდა. გამუსლიმებულ ბაგრატ მეფეს თემურ-ლენგმა ძვირფასი საჩუქრები უბოძა. თავის მხრივ საქართველოს მეფემ თემურ-ლენგს სხვა საჩუქრებთან ერთად ჯაჭვის პერანგი მიართვა, რომელიც გადმოცემით, ებრაელთა მეფისა და წინასწარმეტყველის დავითის სახელოსნოში იყო დამზადებული. ამის შემდეგ თემურმა ბაგრატს დაწამბოლიში გამოუშვა და თორმეტ ათასიანი ლაშქარც გამოაყოლა. ბაგრატ მეფემ შვილებს თურქმანთა ლაშქართან ერთად თავისი უკან დაბრუნების შესახებ წინასწარ აცნობა. ქართველთა ლაშქარიც თურქმანებს მოულოდნელად დაესხა თავს და გაანადგურა. ამ ამბავმა თემურ-ლენგი ფრიალ განარისხა, მაგრამ იმეამად მას საქართველოსათვის არ ეცალა და ქართველთა დასჯა მომავლისათვის გადადო.

თემურ-ლენგის შემოსევით ისარგებლეს ჩრდილო-დასავლეთ შავიზღვისპირეთში მოსახლე ჯიქებმა და დასავლეთ საქართველოს შემოუტყეს. მაშინ ოდიშის ერისთავმა ვამეყ I დადიანმა, რომელიც დასავლეთ საქართველოს ლაშქრის მხედართმთავარი იყო, ჯიქებზე საპასუხო ლაშქრობა მოაწყო. მან მათი გამაგრებული ადგილები მოარბია და ჯიქები კვლავ საქართველოს დაუმორჩილა. ვამეყ I დადიანის ამ ლაშქრობის შესახებ ცნობა ზოზბის ტაძრის ერთმა წარწერამ შემოგვინახა.

1393 წ. ბაგრატ V გარდაიცვალა და სამეფო ტახტზე მისი ვაჟი გიორგი VII (1393-1407) ავიდა. მან თავისი მეფობა მთლიანად თემურ-ლენგთან ბრძოლას შეაღია.

1394 წ. თემურ-ლენგი მეორეჯერ გამოჩნდა საქართველოში. ზაფხულში ჯერ მარბიელმა ლაშქარმა სამცხე ააოხრა, შემდეგ კი თვით თემურ-ლენგი მთელი ლაშქრით არაგვის ხეობაში შეიჭრა, საიდანაც დარიალის გზით ოქროს ურდოში გადასვლის ცდილობდა. ქართველებმა მტერს მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს, თანაც შარვანში დარუბანდის გზით ოქროს ურდოს ყაენი თოხთამიში შემოიჭრა. ამიტომ თემურ-ლენგმა საქართველო დატოვა და შარვანში შემოიჭრილი ოქროს ურდოს ყაენის წინააღმდეგ გაემართა. მან თოხთამიში რამდენჯერმე დაამარცხა და დაანგრია ოქროს ურდოს დიდი სავაჭრო ქალაქები: სარაი-ბერქე - მდ. ვოლგაზე, ასტრახანი - ვოლგის შესართავთან, აზოვი, იგივე ტანა (ძველი ბერძნული ტანაისი) - მდინარე დონის შესართავში. ეს ქალაქები აღმოსავლეთ-დასავლეთის დამაკავშირებელ ერთ-ერთ უმთავრეს სავაჭრო-საქარაევო გზაზე მდებარეობდნენ.

ოქროს ურდოს ყაენის საბოლოოდ დამარცხების შემდეგ თემურ-ლენგი შუა აზიაში, სამარყანდში დაბრუნდა, საიდანაც ინდოეთის დასაპყრობად გაემართა. გიორგი VII თემურ ლენგი შორს დაიგულა და მის წინააღმდეგ ბრძოლა განაახლა. ქართველებმა ნახტევანში გაილაშქრეს. აქ ერთ-ერთ ციხეში თემურ-ლენგის

სიბის მონასტრის ნაშენი ჯიქიძე ლაშქრობის შესახებ

„სახელითა ღვთისათა ერისთავთრისთავმან და მანდატურთუხუცესმან დადიანმა ვამეყ მაძისა ჩვენიხა პატრონისა ერისთავთრისთავისა გიორგისა შემდეგ მოხუდა ჯიქეთს, ურწმუნოებისა და ორგულობისათვის... უხმარ იქნა მათი სიმ-მაგრერი, გაკარდა უღარი... მრავალი ჯიქეთისა პატრონთაგან მიუვლი (ადგილები) მოარბინა, რადღენი (მრავალი) მათი მძევალი წამოსხნა და სხვანი აოხნა (გაჟიქა)“

ქრისტე და ზუსტი

რუსეთი იმეამად კვლავაც სამთავროებად იყო დაშლილი. ყველაზე დიდი მათ შორის მოსკოვის სამთავრო იყო, რომელიც დანარჩენ სამთავროებს თანდათან იერთებდა.

მოსკოვის სამთავრო ოქროს ურდოს ემორჩილებოდა და ხარკს უსდიდა. მოსკოვის მთავარმა დიმიტრიმ მონღოლებს ხარკი შეუწყვიტა. ამის საპასუხოდ ოქროს ურდოს ყაენმა მამამ დიმიტრის წინააღმდეგ გაილაშქრა. ბრძოლა მოხდა 1380 წ. კულიკოვის ველზე მდინარე დონის ნაპირას. დიმიტრიმ გაიმარჯვა. ეს იყო რუსების პირველი გამარჯვება ოქროს ურდოზე, რამაც მათ მონღოლებთან განთავისუფლების რწმუნა ჩაუსახა. ამ გამარჯვების გამო დიმიტრის მესხანეულად ღირსი უწოდეს. მალე ოქროს ურდოში მოსკოვის მთავართან ბრძოლაში დამარცხებული ყაენი ტახტიდან ჩამოაგდეს. მის ნაცვლად ტახტზე თოხთამიში ავიდა. ყაენმა თოხთამიშში 1382 წ. რუსების დასასჯელად დიდი ლაშქრობა მოაწყო. ქალაქი მოსკოვი აიღო და გადაწვა. დიმიტრი ღირსი იძულებული იყო ოქროს ურდოსათვის ხარკის გადახდა ენებო-ლიქბინა. ამის შემდეგ რუსეთი მონღოლთა პატარხისი ქვე კიდევ ერთი საუკუნე დარჩა.

ლაშქრის მიერ ჯალაირთა სულთნის აჰმედის ვაჟი იყო ალყაშემორტყმული. ქართველებმა უფლისწული გაათავისუფლეს და საქართველოში წამოიყვანეს. გიორგი VII-ს ის სპარსეთში თემურ-ლენგის წინააღმდეგ ბრძოლის გაჩაღებისათვის სჭირდებოდა. ეს, რა თქმა უნდა, წინდაუხედავი საქციელი იყო, რამაც საქართველოს დიდი უბედურება მოუტანა. განარისხებული თემურ-ლენგი ინდოეთზე ლაშქრობის დამთავრებისთანავე გიორგი VII-ის წინააღმდეგ გამოეშურა და 1399 წლის მიწურულს საქართველოში შემოიჭრა. თემურმა გიორგი მეფეს ჯალაირიანი უფლისწულის გადაცემა მოსთხოვა, რაზედაც უარი მიიღო. მაშინ მან საქართველოს სრული განადგურება გადაწყვიტა და 1400-1403 წწ-ში ჩვენს ქვეყანაში კიდევ ოთხჯერ ილაშქრა. მრისხანე დამპყრობელმა აღმოსავლეთ საქართველოს ყველა კუთხე დაარბია და დასავლეთ საქართველოშიც გადავიდა, სადაც შვილასზე მეტი სოფელი, დაბა თუ ქალაქი დაარბია. თემურ-ლენგის ლაშქარი არაფერს ინდობდა. მისი ბრძანებით სპეციალურად ანგრევდნენ ციხეებსა და ეკლესია-მონასტრებს, კაფედნენ ბაღ-ვენახებს, ჭრიდნენ თუთისა და კაკლის ხეებს. მტერმა ქართული არქიტექტურის მშენებელ სპეტიცხოველიც არ დაინდო და მისი გუმბათი დაარღვია. მოსახლეობამ გამოქცეულებს და სამალავებს მიაშურა, მაგრამ ამანაც ვერ უშველა. თემურ-ლენგის ბრძანებით, სპეციალური დიდი კალათები დაამზადეს, რომლითაც მეომრებს ძნელად მისადგომ გამოქცეულებში შეხიზნულთა ამოსასოცად ზემოდან თოკებით უშვებდნენ.

საქართველოს ციხეებს შორის თემურ-ლენგს ყველაზე უფრო ბირთუმის ციხის (აღკეთის ზეობაში) ალება გაუჭირდა. ეს ციხე მაღალ კლდეზე იდგა და აუღებლად ითვლებოდა. ამიტომ მას მხოლოდ ასორმოდგაათი მეციხოვნე იცავდა. ციხეში თავისი ოჯახებით ოცდაათი დიდებული იყო თავშეფარებული. მათ წყლის და სურსათ-სანოვავის დიდი მარაგი ჰქონდათ. თემურ-ლენგის სარდლებს ციხის ალება შეუძლებლად მიაჩნდათ, ამიტომ თემურს ციხისათვის თავის დანებებას ურჩევდნენ, მაგრამ მან უკან არ დაიხია. მისი ბრძანებით, უზარმაზარი წნული კიბე დაამზადეს, რომელსაც ოთხასი საფეხური ჰქონდა. ეს კიბე ღამით, როცა ციხეში ყველას არხინად ეძინა, თურქმანმა მცოცავებმა კლდეზე აიტანეს და ციხის განაპირას მდგომ ერთადერთ ხეზე ჩამოკიდეს. ამ კიბით მალე თურქმანთა ლაშქარი ციხეში აღმოჩნდა. როცა ქართველები გონს მოეგნენ უკვე გვიან იყო. თემურმა ციხე აიღო, იქ თავშეფარებული მამაკაცები ერთიანად გაწყვიტა, მათი ცოლები კი თავის სარდლებს დაურიგა.

თემურ-ლენგმა გიორგი VII-ის ხელში ჩაგდება მაინც ვერ მოახერხა. საქართველოში ომი კი დიდ დროს და ძალებს მოითხოვდა, ამიტომ ის გიორგი მეფის შემოთავაზებულ ზავს დათანხმდა. ზავი 1403 წ. დაიდო. საქართველოს მეფემ თემურის უზენაესობა აღიარა და ზარკის გადახდა იკისრა. საქართველოდან ომის წარმატებით დამთავრება სამარყანდელმა დამპყრობელმა დიდი ზეიმით აღნიშნა. ამის შემდეგ თემურ-ლენგი შუა აზიაში დაბრუნდა, სადაც მალე, 1405 წ. გარდაიცვალა.

თემურ ლენგის გარდაცვალების შემდეგ გიორგი VII მის მიერ საქართველოს ციხეებში ჩაყენებული თურქმანები ქვეყნიდან გააძევა და შეტევაზეც გადავიდა. ამ დროისათვის უკან დაბრუნდნენ თემურ-ლენგის შემოსევებამდე წინა აზიაში არსებულ თურქმანულ სახელმწიფოთა გაქცეული გამგებლები და თემურის მეშვიდრეებთან ბრძოლა გააჩაღეს. ამ ბრძოლაში გიორგი მეფეც ჩაება. მან ანისი აიღო, განძა და ნახჭევანი მოარბია. მაშინ თემურ-ლენგის ვაჟმა მირან-შაჰმა გიორგის წინააღმდეგ ლაშქარი გამოგზავნა. ქართველებმა სასტიკად დაამარცხეს მტერი და მათ სპარსეთის ქალაქ მარანდამდე სდიეს. ამის შემდეგ გიორგი მეფემ მარანდას და თავრიზის მიდამოები მოარბია.

1407 წ. თემურის მეშვიდრეებმა საქართველოზე საპასუხო ლაშქრობა მოაწყვეს. გიორგი VII მთავარი ძალების შეგროვებას არ დაელოდა და მცირერიცხოვანი მხედრობით თურქმანებს შეება. ქართველები იმარჯვებდნენ, მაგრამ ამ დროს მოულოდნელად მეფე დაიღუპა, რამაც ბრძოლის ბედი გადაწყვიტა. ბრძოლის ველზე დაცემული მეფის ცხედარი მცხეთაში მოასვენეს და დაკრძალეს. საქართველოს ტახტზე კი მისი ძმა კონსტანტინე I (1407-1412) ავიდა.

თემურ-ლენგის სიკვდილის შემდეგ მისმა მემკვიდრეებმა მის მიერ შექმნილი უზარმაზარი სახელმწიფო ვერ შეინარჩუნეს. 1410 წ. საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთით შეიქმნა ყარა-ყოიუნლუს ანუ შავბატკნიანთა სახელმწიფო, რომელმაც თავის დედაქალაქად თავრიზი გამოაცხადა. ეს სახელმწიფო მომთაბარე თურქმანულმა ტომებმა შექმნეს, რომელთა დროშაზეც შავი ბატკანი იყო გამოსახული. ამ დროს მდინარე ტივრისის სათავეებში მყოფი თურქმანული სახელმწიფო არსებობდა, რომელსაც თავის დროშებზე თეთრი ბატკანი ჰქონდა გამოხატული. მას აკ-ყოიუნლუს ანუ თეთრ-ბატკნიანთა სახელმწიფოს უწოდებენ.

შავბატკნიანთა სახელმწიფოს დიდებულმა ქურთისტანი (ამჟამად თურქეთში დიარბაქირის მხარე), სომხეთის დიდი ნაწილი - ხლათის ქვეყანა, არაბეთის ერაყი, რანი და ადარბადაგანი შევიდა. ჩრდილოეთით მისი საზღვარი მდინარე მტკვარზე გადიოდა. შავბატკნიანთა ფაღიშაჰმა (ხელმწიფემ) ყარა-იუსუფმა (შავი იუსუფი) შარვანის დამორჩილებაც მოინდომა. შარვანის გამგებელმა დახმარებისათვის საქართველოს მმართველს მიმართა.

კონსტანტინე I-ს საქართველოს აღმოსავლეთით მომთაბარეული აგრესიული სახელმწიფოს გაბატონება, რა თქმა უნდა, არ აწყობდა, ამიტომ შარვანის შეიხის (შიიტ მუსლიმთა სასულიერო და საერო გამგებელი) თხოვნას ვაგებით შეხვდა და ორიათასიანი ლაშქრით შარვანს გაემართა. გადამწყვეტი ბრძოლა 1412 წ. ნოემბერში მტკვრის ნაპირს ჩალაღანში გაიმართა. შავბატკნიანებმა გადმოცურეს მტკვარი და მოულოდნელად შეიჭრნენ მოკავშირეთა ბანაკში, რამაც მათში დიდი დაზნეულობა გამოიწვია. შარვაგანლები მტერს ადვილად დანებდნენ, ქართველები კი მედგად იბრძოდნენ. ბოლოს მტრის მრავალრიცხოვნებამ თავისი გაიტანა, თვით მეფე კონსტანტინე და სამასი ქართველი წარჩინებული ტყვედ ჩაეარდა. მათი შეუპოვარი წინააღმდეგობით გამძვინვარებულმა ყარა-იუსუფმა ტყვე ქართველთა სიკვდილით დასჯა ბრძანა. საქართველოს მეფეს ფაღიშაჰის ვაჟმა საკუთარი ხელით მოჰკვეთა თავი. ქართველებმა მოგვიანებით დიდი გაცირებებით იპოვეს მეფის ცხედარი, სამშობლოში გადმოასვენეს და ვარძიაში დაკრძალეს. სამეფო ტახტზე კონსტანტინე მეფის ვაჟი ალექსანდრე I (1412-1442) ავიდა.

ალექსანდრე I-ის უმთავრეს ამოცანას სახელმწიფოს ერთიანობის შენარჩუნება წარმოადგენდა. მისი მეფობის დასაწყისში საქართველოს ერთიანობას საფრთხე დასავლეთ საქართველოში შეექმნა. ოდიშის ერისთავთერისთავმა მამია დადიანმა მეფესთან შეუთანხმებლად თავისი ხელისუფლების აფხაზეთის საერისთავოზე გავრცელება გადაწყვიტა. 1414 წ. ის თავს დაესხა აფხაზეთის ერისთავთერისთავს შარვაშიძეს, მაგრამ ბრძოლაში დამარცხდა და დაიღუპა. მამია დადიანის ასეთი თვითნებური საქციელის შეტყობისთანავე, ალექსანდრე I თავისი ლაშქრით დასავლეთ საქართველოში გადავიდა და ოდიშის საერისთავოს საზღვრებს მიადგა. აქ მას დაღუპული დადიანის ვაჟი ლიპარიტი შეეგება და მამის საქციელისათვის პატივით ითხოვა. მეფემ მას მამის დანაშაული შეუნდოდა და ოდიშის ერისთავთერისთავის პატივში აიყვანა. ოდიშიდან საქართველოს მეფე აფხაზეთში გადავიდა. აქ მას შარვაშიძე თავისი მორჩილება დაუდასტურა. აფხაზეთიდან ალექსანდრე I ქუთაისში დაბრუნდა და მეფედ ეკურთხა. მეფედ კურთხევის საქართველოს ყველა მხარის ერისთავთერისთავი ესწრებოდა სამცხის ერისთავთერისთავისა და ათაბაგის ივანე ჯაყელის გარდა, რაც მის განდგომას ნიშნავდა. ამიტომ მეფედ კურთხევის შემდეგ ალექსანდრე I-მა ივანეს დასჯა გადაწყვიტა. ის დიდი ლაშქრით კონსტანტინეს მიადგა და ივანე ჯაყელს მორჩილება მოსთხოვა. მორჩილების ნაცვლად ივანემ მეფეს ბრძოლა გაუშარბა, მაგრამ დამარცხდა და ტყვედ ჩაეარდა.

ამის შემდეგ ალექსანდრემ სამცხის ციხეები დაიკავა და აქ ერისთავებად თავისი ერთგული პირები დააყენა. საბოლოოდ მეფემ ივანე მაინც შეიწყალა, გაანთავისუფლა და ათაბაგობაც დაუბრუნა. ამის შემდგომ საქართველოს ერისთავთერისთავებს ალექსანდრეს მეფობაში მეფის წინააღმდეგ გამოსვლა აღარ უცდიათ.

ჯერ კიდევ თემურ-ლენგის შემოსევების ხანაში თურქმანებმა საქართველოს სომხური მხარეები, მათ შორის ქალაქი ანისი წაართვეს და იქ გაბატონდნენ. ამავე დროს თურქმანები ქვემო ქართლში ლორეს ციხესაც დაეუფლნენ და ამ მხარეშიც ფეხი მოიკიდეს. ეს საქართველოსათვის ძალიან დიდი დანაკარგი იყო. მისი სამხრეთი საზღვარი ფაქტობრივად მორღვეული და თურქმანთა მძარცველური ლაშქრობებისაგან დაუცველი დარჩა. ამიტომაც იყო, რომ საშინაო საქმეების მოგვარების შემდეგ ალექსანდრე I სასწრაფოდ ლორეს ქვეყნის დაბრუნებას შეუდგა. დროც ხელსაფრთხედ იყო შერჩეული. 1420 წელს ყარა-იუსუფი გარდაიცვალა, რამაც შავბატკნიანთა სახელმწიფო დროებით დასუსტა. ალექსანდრე მეფემ ამით ისარგებლა და 1420-22 წლებში ლორეს მხარე საქართველოს შემოუერთა. ლორეს ციხისა და ლორეს

ბექენ ამპლიანი

ბექენ ობელანი იმ ობელთა შორეული შთამომავალი იყო. რომლებიც დემნა უფლისწულის აჯანყების დროს გიორგი III-ის რისხვას გადაურჩნენ და სომხეთში დაფინდნენ.

სომხები მათ თავზე დაესხილი ქმედებებს ქსესებ

საქართველოში გამოქცეულმა სომხებმა სასულიერო და სამწერლობო მოღვაწეობა უკვე ჩვენში გააგრძელეს. მათ მიერ იმჟამად გადაწერილ ბევრ წიგნს დართული აქვს მინაწერი, რომლებშიც აღწერილია სომხეთა მწარე ხვედრი. ამ მინაწერებშიც კარგად ჩანს, თუ რა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა საქართველოში სომხთა გადარჩენის საქმეში. ერთ-ერთ ასეთ მინაწერში ლორეში შემოხიზნული სომხები მოღვაწე აღნიშნავენ: „ეს თხზულება დაიწერა სასტიკი და მუხთალ დროში, როდესაც დიდი ხორეზმელის თემურის ძე, შპარუხად სახელდებული, დიდძალი მხედრობით, სასტიკი, გულჭა, უწყალო და ქრისტიანთა სისხლს მოწყურებულად ოთხჯ ზის დაესს თავს თავარიზის ქვეყანას და ენით უთქმელი ზიანი მიაცენა სომხებს. რამეთუ ზოგი მახვილით მოსრეს, ზოგი შეურალეს ზოგი ტყვედ წაასხეს... გადარჩენილები შიმშილისაგან დაოსებულნი, ზოგი მოკვდა, ზოგიც მღლებმა და მღლებმა შეჭმეს და დაგლეჯეს; დანარჩენმა კი... მიამურა საქართველოს... გადარჩენა ეს წიგნი უცხო ქვეყანაში, საქართველოში... ამ ქვეყანაში ალექსანდრეს მეფობისას, ლორეს მხარეში ერისთავთ-ერისთავთა პატარის ბექენ ობელანის უფლანაში“.

სხვა წიგნის მინაწერში თბილისში შემოხიზნული სომხები სასულიერო პირი აღნიშნავენ: „დაიწერა ეს წიგნი... საქართველოში ღვთისმოყვარე და ღვთისმსახური ალექსანდრეს მეფობისას, რომელიც უფლად დემურმა ამყოფოს უმთავრესად და დღევრძელ ჰყოს მის მხედრობას და ნამიერდეს ერთად, შეძლების ურჯულთა სწოვნების სუბედიაში“.

სოფელ ვარდისუბანში შეხიზნული სომხები მადლობას სწირავენ თავიანთ მფარველებს: „ყველას მას, ვინც ჩვენ შეგვიფარა, ვინც ამ სოფლებში ჩვენ გააძევეს მიეზღოს ქრისტიანება“.

სხვაგან კითხულობთ: „დაიწერა ეს წიგნი... საქართველოში ალექსანდრეს მეფობისას... შპარუხი, ლანგ-თემურის შვილი დიძარი დიდი ლაშქრით, მოვიდა და დაატყია ჩვენი ქვეყანა (იგულისხმება სომხეთი)... ჩვენი ძმობის წყურები გავუტყით და გავუფარტყით ქართველთა ქვეყანაში“.

ქვეყნის მნიშვნელობა თურქმანებსაც კარგად ესმოდათ. ამიტომ შავბატკნიანთა ახალმა მბრძანებელმა როგორც კი დრო მოიხელთა 1430 წ. საქართველოზე გამორლაშქრა და ლორეს მხარეს ხელახლა დაეუფლა. ლორეს ქვეყნისათვის სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლა გაიმართა. ალექსანდრე მეფე მთელი საქართველოს ლაშქრით თურქმანთა წინააღმდეგ გაეშურა. სრულიად საქართველოს ქათალიკოს-პატრიარქმა თევდორემ მეომრებს ბრძოლის წინ მტეზნებარე სიტყვით მიმართა და ლორესათვის ბრძოლა ქრისტეს რჯულისათვის ბრძოლას გაუთანაბრა. „ურჯულოებს მრავალი ქრისტიანი წამებით მოუკლავთ და დაუტყვევებიათ... და საპატო და ცამდე მაღალი საყდრები შეურაცხუვებიათ... სახლი სალო-სული, ავაზკეთა და მათ ცხენთა საყოფლად გადაუტყვევათ. ასლა იბრძოლეთ ძლიერად, იცოდეთ, ვინც ბრძოლაში დაი-ლუბება ქრისტესათვის წამებულთა გვერდით აღმოჩნდება, ზოლო დაჭრილს ან დაშავებულს კი ქრისტე ყველანაირ ტკივილს მისადმი გაწეულ სამსახურად ჩათვლის“. ლორე-სათვის ბრძოლა, რომელიც 1431 წ. გაიმართა, ქართული მხედრობის ბრწყინვალე გამარჯვებით დასრულდა. ამის შემდეგ ალექსანდრე მეფემ თურქმანები აქედან გააძევა და ამ სასაზღვრო მხარეში ჩასასახლებლად ქართველები საქართველოს ყველა კუთხიდან მოიწვია. მამულები დაუბრუნდათ უპირველეს ყოვლისა იბერი და ამიერ საქართველოს იმ ფეოდალურ საგვარეულოებს, რომლებსაც აქ ადრე მამუ-ლები ჰქონდათ და მათ მფლობელობაზე სამეფო სიგელი შე-მორჩნოდათ. გარდა ამისა, მეფემ დასახლების უფლება მისცა იმთაყ, ვისაც ასეთი სიგელ-გუჯარი აღარ შემორჩა, მაგრამ წინაპრებისაგან გადმოცემით აქ მიწის ფლობის შესახებ რაიმე ხსენიდათ; ბოლოს ალექსანდრე I დასახლების ნებას აძლევდა მათაც, ვისაც ლორეს მხარეში მამული „არც ჰქონდა და არც ჰქონებოდა“, მაგრამ იქ დასახლების სურვილს გამოთქვამდა.

საქართველოს უშიშროების უზრუნველყოფისათვის მარტო დაკარგული ტერიტორიის დაბრუნება არ იყო საკ-მარისი. საჭირო იყო ძველად საქართველოს ფარგლებში შე-მაჯალი და ახლა თურქმანთა მფლობელობაში მყოფი ქვეყ-ნების დაქვემდებარება, რათა შავბატკნიანთა აგრესიულ მომ-თაბარულ სახელმწიფოსთან თავდაცვითი ზოლი შექმნი-ლიყო. ამ მიზნით, ალექსანდრემ 1434 წ. ყარაბაღში, შაქში, შარვანში ილაშქრა და ეს მუსლიმი ქვეყნები საქართველოს საარკის გადასხის პირობით დაუქვემდებარა. ამის შემდეგ საქართველოს მეფის უზენაესობა დარუბანდამაც აღიარა და ხარკის გადახდა იკისრა.

ლორესათვის ბრძოლაში წარმატებამ დიდი გავლენა მოა-ხდინა საქართველოს მეზობლად მდებარე სომხურ მხა-რეებზე. მათ თურქმანებთან ბრძოლაში საქართველო ერთა-დერთ იმედად მიიჩნდათ. იმჟამად თურქი მომთაბარეები სომხებს თავიანთი სამშობლო ქვეყნიდან ცეცხლითა და მახვილით ერეკებოდნენ. მათ მძლავრობას გამოქცეული სომხები კი თავს საქართველოს ფარგლებდნენ. განსაკუთრებით დაზარალდა სომხეთი იმ ომების დროს, რომელიც მიმდი-ნარეობდა თემურ-ლენგის ვაჟს, ზორანის მმართველ შპარხსა და შავბატკნიანთა სახელმწიფოს შორის. თურქ-მანებს გამოქცეული სომხები უპირველეს ყოვლისა შემოსა-ხ-

ლდნენ ტაო-კლარჯეთში, მესხეთ-ჯავახეთში და ლორეს მხარეში. ისინი მრავლად ჩასახლდნენ აგრეთვე საქართველოს ქალაქებში განსაკუთრებით თბილისში, გორში, ახალციხეში, დმანისში... 1434-1436 წწ.-ში შაჰროზმა სასტიკად დაარბია სომხური მხარე სივნიეთი, რომელსაც ალექსანდრე მეფის სიმამრი ბეშქენი ორბელიანი განაგებდა. ბეშქენ ორბელიანი საქართველოში გამოიქცა. ალექსანდრე მეფემ მას ერისთავთერისთავობა უბოძა და საგამგებლოდ ლორეს ქვეყანა გადასცა. მაშინ სივნიეთიდან 6000 კომლი აიყარა, საქართველოში გადმოსახლდა და თავიანთ უფალთან ბეშქენთან ლორეში დასახლდა. მით უფრო, რომ ლორეს ქვეყანა იმჟამად ალექსანდრე მეფის მიერ თურქმანთაგან ახლად შემოერთებული იყო და ჯერ კიდევ ნაკლებად დასახლებული იმხანად საქართველოს სომხობა ისე მრავლად მოაწყდა, რომ საქართველოს სამეფო კარიც კი, რომელიც ჩვეულებრივ დიდი მზრუნველობით ეკიდებოდა საქართველოში თავსუფარებულ სომხებს, შემოვიდა: „(მეფე ალექსანდრეს) შეეშინდა, რომ სომხები მას (ბეშქენს) მიუვლენ და ამით ქართველთა მხარე (იგულისხმება ლორე) აოხრდებო“.

აღნიშნავს ამ ამბების თანამედროვე ერთი სომეხი მემატიანი.

შავბატკიანთა და შაჰროზის შემოსევების საფრთხე საქართველოს მუდმივად ემუქრებოდა. ამიტომ ალექსანდრე I შეეცადა მოეწაღა ისეთი მოკავშირე, რომელიც ასეთ მრისხანე ძალას დაუპირისპირდებოდა. ამ მიზნით, საქართველოს მეფემ მეგობრული ურთიერთობა ეგვიპტის სასულთნოსთან კვლავ აღადგინა. ისევე როგორც ადრე, XV ს-ის I ნახევარში, წმინდა მიწაზე პალესტინაში ქართველებს დიდი პრივილეგიები ჰქონდათ. ქართველთა ჯვრის მონასტერი იერუსალიმში ფლობდა დიდძალ ქონებას, მიწებს და სოფლებს. ეგვიპტის სულთნები, როგორც ვიცით, თავიანთ თავს მუსლიმური სამყაროს მეთაურებად თვლიდნენ და ცდილობდნენ დაეცვათ თანამორწმუნეთა რელიგიური ინტერესები ყველა არამუსლიმ ქვეყანაში, მათ შორის საქართველოში. ალექსანდრე I-იც განაგრძობდა საქართველოს მეფეთა ჩვეულ რჯულშემწყნარებლობას საქართველოში მოსახლე მუსლიმთა მიმართ.

XV ს-ის 30-იან წლებში ეგვიპტის სულთანმა ქართველებს გადასცა ქალაქ იერუსალიმში გოლგოთის ბორცვზე მდგომი გოლგოთის ეკლესია, რომელზედაც პრეტენზიას სომხური ეკლესია აცხადებდა. სომხები ბევრს ეცადნენ, რომ ეს ეკლესია ქართველებისათვის წაერთმიათ და ამისათვის უამრავი ფული დახარჯეს. რადგან საქართველოს სამეფოს კარგი ურთიერთობა ჰქონდა ეგვიპტესთან, სომხების ყველა ცდა ამაო გამოდგა და გოლგოთის ეკლესია იმჟამად ქართველებს დარჩათ.

ალექსანდრე I-ის მეფობის პერიოდში შედარებით მშვიდობიანი იყო. ეს მშვიდობა საქართველოს მეფემ თემურ ლენგის შემოსევების ხანაში დაწვრივებული ციხე-სიმაგრეების და ეკლესია მონასტრების აღსადგენად გამოიყენა. ამ მიზნით მან მთელ სამეფოში თითო კომლზე ორმოცი თეთრი გადასახადი დააწესა, რომელიც 1425-1440 წლებში იკრიბებოდა. ამ გადასახადის წყალობით საქართველოში აღდგენილ იქნა მრავალი ციხე-სიმაგრე და ეკლესია-მონასტერი, მათ შორის სვეტი ცხოვლის დიდებული ტაძარიც.

1437 წ. შავბატკიანთა ფადიშაჰი ჯაჰან-შაჰი გახდა. მან ალექსანდრე I-ს რამდენიმე ელჩობა გამოუგზავნა მორჩილება და ხარკის გადახდა მოსთხოვა, რაზედაც საქართველოს მეფე არ დათანხმდა. 1440 წ. განრისხებული ჯაჰან-შაჰი საქართველოში შემოიჭრა. მან თავდაპირველად ხანმოკლე ალყის შემდეგ სამშვილდის ციხე-ქალაქი დაიკავა, სადაც რამდენიმე ათასი ქრისტიანი დახვალა, ცხრა ათასზე მეტი კაცი კი ტყვედ წაიყვანა. ამის შემდეგ ჯაჰან-შაჰი თბილისისაკენ დაიძრა, თბილისი აიღო და სასტიკად ააოხრა. საბოლოოდ მან ოცდაათი ათასი ტყვე წაიყვანა და საქართველოდან გავიდა.

ალექსანდრეს ეს წარუმატებლობა მისი მძიმე ავადმყოფობით უნდა აიხსნას. მატანეთა ცნობით, მას მუცლის არეში ძლიერი ტკივილები აწუხებდა. სამშვილდისა და თბილისის დარბევამ მეფეზე მძიმე შთაბეჭდილება მოახდინა. ალბათ ამას უნდა მიეწეროს ის, რომ მან მეფობაზე უარი თქვა, ტახტი სიცოცხლეზე თვის ვაჟს ვახტანგს გადასცა და 1442 წ. პერად აღიკვეცა. ქართველმა ხალხმა კეროვნად

გოლგოთის ქრესია

გოლგოთის ბორცვი ის ადგილია, სადაც ქრისტე ჯვარს აცვეს. იქ მდგარი ეკლესიის ფილა ყველა ქრისტიანი ხალხისათვის დიდ პატივად ითვლებოდა და ითვლება.

ალექსანდრე მეფის სიკვდილი

„ჩვენი მეფობის დაწყებამდე მუდამ ტყვევანა დარბევა იყო საქართველოში და მოხრდა და იავარ იქნა... ვიწვე ბრძოლა ურჯულოებთან და გააჟაჟე ჩვენი საზღვრებიდან და ქრისტიანები ფრიალ მშვიდობასა და მუღღრობას მიცნენ...“

ვიცნებ საქართველოს ყველა ციხეთა და საყდართა აღდგენა... ამისათვის საქართველოში მცხოვრებს თითო კომლზე ორმოცი თეთრი განაწირო და 128 ქორეიკონამდე (1440 წ.) საქართველოში რაც კი ციხეები, საყდრები და მონასტრები, ყველა სრულად აღადგინე და შეაგაჟე. აწ ჩვენივე მეფობაში ეს დაწესებული გადასახადი ამოვიკვეთათ...“

მეფეებსა ალექსანდრე მეფის დამსახურება ქვეყნის წინაშე და მას ალექსანდრე „დიდი“ უწოდა.

ვახტანგ III (1442-1445) დიდხანს ვერ იმეფა, მაგრამ ამ მცირე ხანშიც ქვეყანამ გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია. 1444 წ. საქართველო ჯაჰან-შაჰმა მეორედ დალაშქრა. ამჯერად ის სამცხის მხრიდან შემოიჭრა და ახალციხეს მოადგა. ვახტანგ III მთელი საქართველოს ლაშქარი შეკრიბა და მტრის წინააღმდეგ გაემართა. ბრძოლა მთელი დღე გაგრძელდა და მოწინააღმდეგეები მხოლოდ დაღამებამ

ბეჰენდოღუბი

სახელწოდება „ბურგუნდია“ გერმანული მოდგმის ტომის ბურგუნდთა სახელიდან მოდის. ეს ტომი თანამედროვე საფრანგეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთში ჯერ კიდევ V ს-ში დასახლდა, სადაც ამავე სახელწოდების სამეფო შექმნა. XV ს-ში ბურგუნდია ძლიერ სახელმწიფოს წარმოადგენდა, რომლის პერსიკი (მმართველი) თავის ხელისუფლებას დღევანდელ პოლანდიაზე და ბელგიაზეც აწეცდებოდა.

ახალი ქვაშისწყლი ლაშქრობები

XV ს-ის დასაწყისიდან ოსმალები ბალკანეთის ქვეყნებს და თვით ბიზანტიას სრული დაპყრობით ემუქრებოდნენ. ბიზანტია ამ ხანისათვის მხოლოდ საყოველთაო ქალაქ კონსტანტინოპოლითა და მისი მიმდებარე ტერიტორიით შემოიხსნა. თურქ-ოსმალთა ბალკანეთის ნაპევარებში ზე გადსვლამ და იქ მდებარე ქვეყნების დაპყრობის დაწყებამ, ევროპის ხალხები და კათოლიკური ეკლესია ძალზე შეაშფოთა. რომის პაპმა ევროპის ქვეყნებს თურქების წინააღმდეგ ბრძოლისკენ მოუწოდა. ევროპელ რაინდთა თურქ-ოსმალთა წინააღმდეგ წარმოებული ეს ლაშქრობები ახალი ჯვაროსნული ლაშქრობების სახელთაა ცნობილი. პირველი ლაშქრობა 1396 წელს მოეწყო და ჯვაროსნების სასტიკი მარცხით დამთავრდა.

ჯვაროსანთა ლაშქრობა, რომელშიც ბურგუნდიელებმა მონაწილეობის მიღება დაავადნეს, ოსმალთა წინააღმდეგ ჯვაროსანთა მეორე ლაშქრობა იყო. ის 1443 წ. დაიწყო. თავიდან ჯვაროსნებმა დიდ წარმატებას მიაღწიეს, მაგრამ ბოლოს 1444 წლის 10 ნოემბერს ქალაქ ვარნათან (ბულგარეთში) სასტიკად დამარცხდნენ.

დაამორიშორა. ღამე შეებატკინანთა ლაშქარი უჩუმრად აიყარა და უკან გაბრუნდა. საქართველოს მეფე მტერს აღარ დაედევნა და გამარჯვებული თბილისში დაბრუნდა. 1445 წ. აპრილში შავ ზღვაში ბურგუნდიელთა ფლოტი გამოჩნდა, რომელიც ბიზანტიის კეისრის მოწვევით ბალკანეთში თურქი ოსმალების წინააღმდეგ მებრძოლ ჯვაროსანთა დასახმარებლად მიემართებოდა. ბურგუნდიელებმა ექვსი თვით დააგვიანეს. ამასობაში თურქებმა ბულგარეთში ქალაქ ვარნასთან გამართულ გადამწყვეტ ბრძოლაში ჯვაროსნები დაამარცხეს. მაშინ ბურგუნდიელები შავ ზღვაში შეკობრუბას შეუდგნენ. მათი ერთი კატარა (საბრძოლო ნიშიანი გემი) ბათუმთან გამოჩნდა. ბურგუნდიელებმა დესანტი გადმოსხეს და ქალაქის აღებას შეეცადნენ, რადგან მათ ცნობა ჰქონდათ, რომ ბათუმში იმეზმად შარვანიდან დიდძალი აბრეშუმი იყო ჩამოტანილი. გურიის ერისთავ-თერისთავმა - „პატრონმა გურიელმა“ 600 მეომრით ბურგუნდიელთა წინააღმდეგ გაილაშქრა, ისინი სასტიკად დაამარცხა და მათი მხედართმთავარი ჟოფრე დეტუაზი ტყვედ ჩაიგდო. საპატიო ტყვე ქართველებმა ტრაპიზონის იმპერატორის შუამდგომლობით ერთი თვის შემდეგ გაანთავისუფლეს, თანაც ბურგუნდიელებს საზეიმო პირობა დაადებინეს, რომ ისინი საქართველოს ნაპირებს აღარ დაარბევდნენ. ჰაინტერფესოა ვიცოდეთ, რომ ბურგუნდიელები მრისხანე ძალას წარმოადგენდნენ და მათი დამარცხება არც ისე იოლი იყო. უკანა გზაზე მათ მთელი მუსლიმური სამხრეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთი დაარბიეს.

იმავე 1445 წელს ვახტანგ მეფე გარდაიცვალა. ტახტზე მისი ძმა ერთიანი საქართველოს უკანასკნელი მეფე გიორგი VIII ავიდა.

1. საქართველო გიორგი VIII-ის მეფობის პირველ წლებში.

გიორგი VIII-ს გამეფებისთანავე სამცხე-საათაბაგოს საქმეებში მოუხდა ჩარევა. სამცხის ათაბაგს ალბულას მისი ძმა ყვარყვარე აუჯანყდა და ათაბაგობა წაართვა. აღბულად დახმარება საქართველოს მეფეს სთხოვა. გიორგი VIII ლაშქრით სამცხეში გაემართა და ალბულას ათაბაგობა დაუბრუნა. რამდენიმე წლის შემდეგ აღბულა გარდაიცვალა და საქართველოს მეფემ ათაბაგობა ამჯერად ყვარღვარეს უბოძა, მაგრამ ზვიადი ათაბაგი მეფეზე საშუალოდ განაწყენდა და მეფის ქვეშევრდომობიდან გამოსვლა განიზრახა. საქართველოს მეფესა და სამცხის ათაბაგს შორის დაპირისპირებას როგორც ვნახავთ, განსაზღვრა XV ს-ის II ნახევრის საქართველოს ისტორია.

1450 წ. საქართველოში სპეციალური მისიით ბიზანტიის უკანასკნელი კეისრის კონსტანტინე XI პალეოლოგოსის უნჩა ჩაბოვდა, რომელმაც კეისრის სახელით საქართველოს მეფეს მისი ასულის ხელი სთხოვა. გიორგი VIII ქორწინებას დასთანხმდა და საქორწინო ხელშეკრულებასაც ხელი მოაწერა. ხელშეკრულების მიხედვით, საქართველოს მეფე თავის ქალიშვილს მზითვად ძვირფასი ტანსაცმლისა და ჭურჭლის გარდა ნაღდ ფულად 36 ათას ფლურს ატანდა. გარდა ამისა, ის ქალიშვილს ეკლესია-მონასტრებისათვის დასარიცხებლად თუ სხვა სახის ქველმოქმედებისათვის ყოველწლიურ ხარჯად სამ ათას ფლურს პირდებოდა.

ამ ქორწინებას განხორციელება არ ეწერა. თურქ-ოსმანთა ახალგაზრდა და ენერგიულმა სულთანმა მეჰმედ II, შეძღოერში ფაათიად (დამპყრობელი) წოდებულმა, კონსტანტინოპოლს ალყა შემოარტყა. 1453 წლის 29 მაისს თურქებმა ბიზანტიის იმპერიის დედაქალაქი იერიშით აიღეს და ათასწლიური იმპერიას ბოლო მოუდეს. ქალაქის აიღებისას ბრძოლაში დაიღუპა თვით კეისარი კონსტანტინე XI პალეოლოგოსი.

თურქთა მიერ კონსტანტინოპოლის აღება მსოფლიო ისტორიის უნივერსალურკანს მოვლენათა რიგს განეკუთვნება, ზოგი ისტორიკოსის ამას შუა საუკუნეების ეპოქის დასასრულად და ახალი ხანის დასაწყისადაც კი მიიჩნევენ. კონსტანტინოპოლის დაცემამ დიდი შემოფოთება გამოიწვია აღმოსავლეთის და დასავლეთის ქრისტიანულ ქვეყნებში. მაშინვე წარმოიშვა ანტიოსმალური კოალიციის (კავშირის) მოწყობისა და თურქთაგან კონსტანტინოპოლის გამოსაძვინის და ბიზანტიის იმპერიის აღდგენის იდეა. აღმოსავლეთის ქრისტიან სახელმწიფოებში ამ იდეას უპირველეს ყოვლისა ტრაპიზონის იმპერია და მისი კეისარი გამოეხმაურა. ოსმალეთი მისი უშუალო მეზობელი იყო და მისგან დაპყრობის საფრთხე იპირველ რიგში სწორედ ამ სახელმწიფოს ემუქრებოდა. შვე ზღვაზე ოსმალთა გაბატონებით დასაჯერებით იტალიური ქალაქ-სახელმწიფოები განსაკუთრებით

ბიზანციის დაცემის მნიშვნელობა
მსოფლიოს და საქართველოს
ისტორიისათვის

კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ თურქებმა 1461 წ. ტრაპიზონის იმპერია დაიპყრეს, 1475 წ. კი, კირიმის სახანო დაიქვემდებარა. აშკარად ისინი მოელ შვე ზღვაზე გაბატონდნენ. ამის შემდეგ შავი ზღვა „თურქეთის ტახტ“ გადაიქცა. თავისი მნიშვნელობა დაკარგეს იმ საუკუნო-სატრანზიტო გზებმა, რომლებიც XIII-XV სს-ში შავი ზღვის ნავსადგურებით ევროპის ქვეყნებს ცენტრალური აზიის ქვეყნებთან, ინდოეთთან და ინგოეთთან აკავშირებდა. XVI-ის დასაწყისში ოსმალეთმა დაიპყრო ევკოპტე და მთელი არაბული სამყარო. ამის შედეგ დასავლეთისა და აღმოსავლეთის დამაკავშირებელი ყველა სახმელეთო გზა მის ხელთ აღმოჩნდა. ოსმალთა დაპყრობებმა დიდი ბოძი მისცა დასავლეთ ევროპის ქვეყნებს, ახალი გზები ეძებნათ ინდოეთთან და აღმოსავლეთ აზიასთან დასაკავშირებლად, რასაც „დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენები“ მოჰყვა.

1492 წ. ესპანეთის პორტუგალიდან დასავლეთით, ატლანტის ოკეანის გავლით, ინდოეთისაკენ გეზი აიღო ქრისტოფორო კოლუმბის ექსპედიციამ. კოლუმბმა ინდოეთს ევრ მიაღწია, მაგრამ ამერიკის კონტინენტი აღმოაჩინა. 12 ოქტომბერი, დღე როდესაც კოლუმბმა ბაგამის კუნძულებს მიაღწია, ამერიკის აღმოჩენის დღედამ მიწნეული. 1498 წ. პორტუგალიელთა ექსპედიციამ ვასკო-და-გამას ხელმძღვანელობით აფრიკას სამხრეთიდან მოუარა და ინდოეთს მიაღწია. 1519 წ-ის 20 სექტემბერს ესპანეთის ნავსადგურ სან-ლუკარადან ატლანტის ოკეანის გავლით და ამერიკის კონტინენტის სამხრეთიდან შემოვილს გზით, ინდოეთისაკენ გაემგ ზაფრა ფერანდო მაგელანის ექსპედიცია, რომელიც სამშობლოში 1521 წელს დაბრუნდა. ეს იყო პირველი მოგზაურობა დედამიწის გარშემო. მან საბოლოოდ დაასაბუთა დედამიწის სფეროსებრი მოყვანილობის შესახებ არსებული თეაღსაზრისი.

შვე ზღვაზე და ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებზე თურქ-ოსმალთა გაბატონებამ გამოიწვია ის, რომ საქართველომ დაკარგა უშუალო საზღვაო ურთიერთობა ევროპასთან. ჩვენი ქვეყანა იმ სწრაფი აღმავლობის მიზმა დარჩა, რომელიც ევროპამ XVI-XVIII საუკუნეებში განიცადა. საქართველოს აღარ კონდა საშუალება უშუალოდ ეაცნობოდა ევროპის მიღწევებს, როგორც ევროპის, ისე საერთოდ ეკლტურისა და მეცნიერების დარგში და მათი მოზიარე გამზდარიყო. საქართველო საუკუნეთა მანძილზე განუთარაბის დასაღ საფეხურზე მდგომ, მტრულ და აგრესიულ მუსლიმურ სახელმწიფოთა რკაღში აღმოჩნდა. საქართველოსათვის ბიზანტიის იმპერიის დაცემის უარყოფითი შედეგები ჩვენ წინაპრებსაც კარგად ექმოდან. XVIII-ის დღი ქართველი ისტორიკოსი ვახუშტი ბაგრატიონი თურქთა მიერ კონსტანტინოპოლის აღებას საქართველოსათვის „დიდ ბოროტებას“ უწოდებს.

ამიტომ ისინი ანტიოსმალური კოალიციის მხურვალე მომხრენი იყვნენ. ანტიოსმალური კოალიციის მოწყობის ინიციატორად ევროპაში, ისევე როგორც ჯვაროსნული ლაშქრობების შემთხვევებში, რომის პაპი გამოვიდა.

რომის პაპმა 1456 წ. საქართველოში თავისი ელჩი ლუდოვიკო ბოლონიელი გამოგზავნა. ოსმალთა წინააღმდეგ კოალიციური ლაშქრობის მოწყობისა და მათგან კონსტანტინოპოლის გამოსხნის იდეა ქართველთათვის იმდენად მომხიბლავი აღმოჩნდა, რომ რომის პაპის ელჩის შუამდგომლობით, საქართველოს მეფეს გიორგი VIII-ს მისი ურჩი მთავარი ყვარყვარე ათაბაგიც კი შემოურიგდა. ლუდოვიკო ბოლონიელმა აღმოსავლეთში თურქ-ოსმალთა მიმართ მტრულად განწყობილი ყველა სახელმწიფო მოინახულა და მათგან ოსმალთა წინააღმდეგ კოალიციურ ლაშქრობაში მონაწილეობის პირობა მიიღო.

კოალიციაში მონაწილეობის დიდი სურვილი გამოთქვა ჩვენთვის უკვე ცნობილი თეოტობატკინანთა სახელმწიფოს მბრძანებელმა უზუნ-პასანამაც, რომელიც ოსმალეთს თავის მთავარ მტრად თვლიდა. აღმოსავლეთის ქვეყნების ელჩები საქართველოში შეიკრიბნენ. მათ შორის იყვნენ უზუნ-პასანის, ტრაპიზონის კეისრისა და სამხრეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში მდებარე კილიკიის მუსლიმი მთავრის ელჩები. საქართველოს აღმოსავლეთის ქვეყნების გაერთიანებულ ელჩობაში ორი ელჩი ჰყავდა. გიორგი VIII-ის ელჩი, დასავლეთ საქართველოს მეფის ნაცვალს, მეფე ბაგრატსა და ოდიშის, გურიის და აფხაზეთის ერისთავთერისთავებსაც წარმოადგენდა. ყვარყვარე ათაბაგმა დასავლეთ ევროპაში საკუთარი ელჩი გააგზავნა, რათა გიორგი VIII-გან თავისი დამოუკიდებლობისათვის კიდევ ერთხელ ხაზი გაესვა.

საქართველოდან ელჩობა ევროპაში 1460 წლის დამდეგს გავიდა. მან დასავლეთ საქართველო გაიარა, აქედან კოდორის ხეობით ჩრდილო კავკასიაში გადავიდა და ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირა ველების გავლით უნგრეთში ჩავიდა. აქ ელჩობა უნგრეთის მეფეს ეწვია, იქიდან კი ვენაში, გერმანელი ხალხის საღვთო რომის იმპერატორს ეახლა. ვენიდან აღმოსავლეთის ქვეყნების წარგზავნილები იტალიის ქალაქ-სახელმწიფოებს ვენეციას, ფლორენციას და მილანს ეწვივნენ, აგრეთვე ბურგუნდიის ჰერცოგსა და საფრანგეთის მეფესაც ეახლნენ. რომის პაპმა ელჩები ორჯერ მიიღო. როგორც აღმოჩნდა ევროპა თურქ-ოსმალთა წინააღმდეგ საერთო ბრძოლისათვის მზად არ იყო. ანტიოსმალური კოალიცია ვერ შედგა. ამასობაში ოსმალებმა 1461 წლის ზაფხულში ქალაქი ტრაპიზონი აიღეს და ტრაპიზონის იმპერიას ბოლო მოუღეს. ელჩობა საქართველოში ხელმოცარული დაბრუნდა.

კონსტანტინოპოლის ალბის შემდეგ თურქეთის ფლოტის გზა გაეხსნა შავი ზღვისაკენ. 1454 წ. გაზაფხულზე თურქეთის ფლოტმა შავი ზღვის, მათ შორის საქართველოს სანაპიროები დაარბია და ცხუმს (სოხუმს) დაესხა თავს. თურქებმა აქ მდგარი გენუელთა ერთი ზომალდი დაწვეს, მეორე ზომალდი კი ნადავლად წაიღეს. იმაჟამად გიორგი VIII დასავლეთ საქართველოში, გეგუთის სასახლეში იმყოფებოდა. ამ ამბის შეტყობისთანავე მან სასწრაფოდ ლაშქარი შეკრიბა და ცხუმისაკენ გაემართა, მაგრამ თურქებს ვეღარ მოუწვრო. მაშინ საქართველოს მეფემ აფხაზეთის დანგრეული ციხე-სიმაგრეები აღადგინა, „იქაური საქმეებიც მოაგვარა“ და უკან გეგუთში დაბრუნდა.

2. საქართველო XV ს-ის 60-90-იან წლებში.

ყვარყვარე ათაბაგსა და გიორგი VIII-ს შორის უთანხმოება შინაომში გადაიზარდა, რასაც საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაშლა მოჰყვა. მოვლენები ძალზე სწრაფად განვითარდა. 1462 წელს საქართველოს მეფის წინააღმდეგ ყვარყვარე ათაბაგმა უზუნ-პასანი მოიწვია. თეოტობატკინანთა მბრძანებელმა ქართლი დალაშქრა. ამით პირველ რიგში დასავლეთ საქართველოს მეფისნაცვალმა მეფე ბაგრატმა ისარგებლა, რომელიც აღექვსანდრე დიდის მძიმე და გიორგი VIII-ის ბიძაშვილი იყო. ის საქართველოს მეფეს განუღდა და იმერეთის ციხეებში თავისი ერთგული მეციხოვნეები ჩააყენა. გადაწყვეტი ბრძოლა ბაგრატსა და გიორგი VIII-ს შორის 1463 წ. ქუთაისის ახლოს, ჩიხორთან მოხდა. გიორგი VIII დამარცხდა. ამის შემდეგ დასავლეთ საქართველოს ერისთავთერისთავების დადინის, გურიელის, შარვაშიძის თანხმობითა და თანადგომით ბაგრატი ქუთაისში მეფედ ეკურთხა.

ჩიხორთან დამარცხებულმა გიორგი VIII ყვარყვარე ათაბაგის დასჯა გადაწყვიტა. ათაბაგმა მეფეთან შემდეგ ვერ გაბედა და თავი იმერეთს შეაფარა. გიორგიმ საათაბაგოს ციხეები დაიჭირა. მაშინ, როგორც ჩანს, ყვარყვარესავე მოწვევით, მის დასახმარებლად საქართველოში შეებატკინანთა მბრძანებელი ჯაჰან-შაჰი შემოიჭრა. გიორგი VIII იძულებული გახდა სამცხე დაეტოვებინა და მტერს შეებოდა. გადაწყვეტი ბრძოლაში საქართველოს მეფე დამარცხდა. ყვარყვარე ათაბაგმა ამით ისარგებლა და ბაგრატ მეფის დახმარებით სამცხე დაიბრუნა. 1465 წ. გიორგი VIII სამცხეზე ხელახლა ილაშქრა, მაგრამ ფარავნის ტბასთან სამცხის ათაბაგს ტყვედ ჩაუყარდა. ამის შემდეგ ბაგრატი აღმოსავლეთ

საქართველოში გადმოვიდა და 1466 წ. სრულიად საქართველოს მეფედ ეკურთხა. ის საქართველოს ისტორიაში ბაგრატ VI-ის სახელით შევიდა. ყვარყვარე ათაბაგი მიხვდა, რომ გიორგის დატყვევებით, საზღვრები მხოლოდ ბაგრატმა ნახა, ამიტომ გიორგი VIII ტყვეობიდან გაათავისუფლა. მეფე გიორგიმ ბაგრატთან ბრძოლა ვერ გაბოძა, კახეთში გადავიდა და ახეთის დამოუკიდებელ სამეფოს ჩაუყარა საფუძველი. ბაგრატმა ქართლი მთლიანად თავისი ძალაუფლების ქვეშ მიაწვდინა ვერ მოაქცია: ზემო ქართლი ანუ სამცხე-საათაბაგო, რომელსაც ყვარყვარე ათაბაგი განაგებდა, მას არ ემორჩილებოდა, ქვემო ქართლში კი გიორგი VIII-ის ძმიშვილი და ალექსანდრე დიდის შვილიშვილი კონსტანტინე დემეტრეს ძე დამკვიდრდა, თუმცა ის ბაგრატ მეფის უზენაესობას აღიარებდა.

1467 წ. შავბატკინანთა მმართველობიდან ჯაჰან-შაჰი თეთრბატკინან უზუნ-პასანთან ბრძოლაში დაიღუპა. ამის შემდეგ უზუნ-პასანმა შავბატკინანთა მთელი სამფლობელო შეიერთა. ამგვარად საქართველოს სამხრეთით და სამხრეთ-აღმოსავლეთით მძლავრი აგრესიული თურქმანული სახელმწიფო გაუმეზობლდა, რომელსაც ნიჭიერი და ენერგიული უზუნ-პასანი ედგა სათავეში. მისი თუქლუ ტრაპიზონის იმპერიის კეისრის ასული ქრისტიანე დესპინე-სათუნი იყო და უზუნ-პასანიც ამ ფაქტს ქრისტიანულ ქვეყნებთან ურთიერთობაში კარგად იყენებდა. თურქმანთა მმართველი მახლობელ აღმოსავლეთში პირველობასკენ მიისწრაფოდა. მისი მთავარი მოწინააღმდეგე ოსმალეთი იყო, რომელიც იმამად ვენეციას ეომებოდა. ასეთ ვითარებაში ვენეციის ბუნებრივი მოკავშირე უზუნ-პასანი აღმოჩნდა. ვენეციელებმა მას ანტიოსმალურ კოალიციაში მონაწილეობა შესთავაზეს, რასაც უზუნ-პასანი სიამოვნებით გამოეხმაურა. დასავლეთის ქრისტიანულ ქვეყანასთან ურთიერთობისას უზუნ-პასანი საქართველოს გამოყენებასაც ცდილობდა. ვენეციელთა თვალში მისი ელჩობას მეტი დამაჯერებლობა ენიჭებოდა, თუ მას ქრისტიანული საქართველოს ელჩებიც შეუერთდებოდნენ. შინაომებში ჩართულ საქართველოს კი ანტიოსმალურ კოალიციაში მონაწილეობის დიდი ზურვილი არ ჰქონდა. მით უფრო, რომ მას არც ოსმალეთის ხარჯზე უზუნ-პასანის გაძლიერება აწუხებდა. ამიტომ ის ფეხს ითრევდა და ანტიოსმალურ კოალიციას არ უერთდებოდა. მაშინ თეთრბატკინანთა მმართველმა საქართველოში ორჯერ ილაშქრა და საბოლოოდ ქართველები თურქ-ოსმალთა წინააღმდეგ საბრძოლველად დაითანხმა. საქართველოს ელჩები თეთრბატკინანთა დესპანთან ერთად იტალიაში გაემგზავრნენ და მონაწილეობა მიიღეს დიპლომატიურ მოლაპარაკებაში, რომელიც ანტიოსმალური კოალიციის მოწყობას ეძღვნებოდა.

1473 უზუნ-პასანმა ომი წამოიწყო ოსმალების წინააღმდეგ, მის ლაშქარში ქართველებიც შედიოდნენ. პირველ ბრძოლაში მოკავშირეებმა გაიმარჯვეს. გამარჯვებით გათამამებულმა თეთრბატკინანთა მმართველმა ქართველები ალაღისა და ალაფის დასაცავად დატოვა, თვითონ კი ოსმალებს დაედევნა. ოსმალებმა მღევრებს მეორე ბრძოლა გაუმართეს და უზუნ-პასანი სასტიკად დაამარცხეს. მარცხით მიყენებული ზარალის ანაზღაურება უზუნ-პასანმა საქართველოს ხარჯზე გადაწყვიტა და უკანა გზაზე საქართველოში შემოიჭრა. თეთრბატკინანებმა ქვეყანა სასტიკად ააოხრეს და ყვარყვარე ათაბაგსა და ბაგრატ მეფეს ხარკი შეაწერეს. მოუხდავად ამისა, არც ყვარყვარე და არც ბაგრატმა ამ ხარკის გადახდას არ ფიქრობდნენ. მაშინ, 1477 წ. უზუნ-პასანმა საქართველოზე კიდევ ერთხელ გამოილაშქრა. ამ დროს ბაგრატ მეფე დაღესტანში იყო სალაშქროდ წასული, ვინაიდან დარუბანდმა საქართველოს ხარკის გადახდა შეუწყვიტა. ამიტომ მტერს წინააღმდეგობა არ შეხვედრია. თეთრბატკინანებმა ჯერ თბილისი აიღეს და შემდეგ გორი დაიკავეს. გორში უზუნ-პასანს ყვარყვარე ათაბაგისა და ბაგრატ VI-ის ელჩები ეხსენეს. თეთრბატკინანთა მმართველმა გადაუხდელი ხარკის ანგარიშში თექვსმეტი ათასი ლუკათი მოითხოვა. ამ თანხის მიღების შემდეგ უზუნ-პასანი უკან გაბრუნდა, ოღონდ თბილისსა და მის შემოგარენში თავისი ლაშქარი დატოვა.

1478 წ. ბაგრატ VI რაჭაში გარდაიცვალა. იმავე წელს უზუნ-პასანიც გარდაიცვალა და თბილისს გიორგი VIII-ის ძმიშვილი, კონსტანტინე დემეტრეს ძე დაეუფლა, რომელიც ისტორიაში კონსტანტინე II-ის სახელით შევიდა. კონსტანტინე საქართველოს ერთიანობის აღდგენას შეეცადა. მან ოდიშის ერისთავის დადიანის დასმარებით იმერეთი დაიკავა და ბაგრატ VI-ის ძეს ალექსანდრეს გამეფების საშუალება არ მისცა. ამის შემდეგ კონსტანტინემ სამცხე-საათაბაგოს მთავრის ყვარყვარეს წინააღმდეგ გაილაშქრა. მცირე ხნით წარმატებასაც მიაღწია, მაგრამ არაღუთბად (გორის მახლობლად) ბრძოლაში დამარცხდა და სამცხე-საათაბაგო საბოლოოდ დამოუკიდებელ სამთავროდ ჩამოყალიბდა. არაღუთბად კონსტანტინე II-ის დამარცხებით ალექსანდრე ბაგრატის ძემ ისარგებლა და 1484 წ. ქუთაისში მეფედ ეკურთხა. ალექსანდრეს დასავლეთ საქართველოში გამეფების შემდეგ კიდევ ერთი ქართული სამეფო შეიქმნა. კონსტანტინე II კვლავ ქვეყნის ერთიანობის აღდგენას ცდილობდა. მაშინ როდესაც საქართველოს სხვა გამგებლებს მხოლოდ თავიანთი დამოუკიდებლობის შენარჩუნება აფიქრებდათ, რის საფრთხესაც სწორედ კონსტანტინეს გაძლიერებაში ხედავდნენ. ასეთი განწყობილება კარგად

გამოჩნდა თეთრბატკნიანებთან ბრძოლაში, რომლებიც იმხანად რამდენჯერმე შემოიჭრნენ საქართველოში. 1487 წ. თეთრბატკნიანთა ახალმა მმართველმა იაყუბ ყანმა თბილისის ასაღებად დიდი ლაშქარი გამოგზავნა. კონსტანტინემ საფრთხე ჯეროვნად შეაფასა და დახმარებისათვის საქართველოს მეფეებსა და ყვარყვარე ათაბაგს მიმართა. სამწუხაროდ, მის თხოვნას არავინ გამოესმარა. თბილისი თეთრბატკნიანებმა დაიკავეს. ამავე დროს თურქმანებმა ქვემო ქართლში ჩამოსახლება და ციხეებში გამაგრება დაიწყეს. მცირე ხნის შემდეგ კონსტანტინემ თბილისიც გაანთავისუფლა და ქვემო ქართლიდან თურქმანებიც გააძევა, მაგრამ საქართველოს ერთიანობის აღდგენა შეუძლებელი აღმოჩნდა.

იხსენებოდა ჩვენს ქვეყანაში ქვემო ქართლში დასახლებულ ქვემო ქართლში

კონსტანტინემ „შემოიჭრია კათალიკოსი. ეპისკოპოსები და თავისი წარჩინებულები და რჩევა კითხა: თუ რა იღონო გამოგზავნი ქვეყნების მიმართ და რა მოაკეთო იმის მიხედვით ქვემო. მაშინ დიდებულებმა მეფეს ურჩიეს: „ვიწიან იმერლები (იგულისხმება დასავლეთ საქართველო) და კახელები და აგრეთვე ათაბაგის სამხედრო მტკიცედ დგანან თავის რჩეულ მეფეთა ერთგულებაზე. ამისთვის არ გირჩევთ ბრძოლას. რა-მეთუ, თუნდაც ერთ-ერთს მოვერიოთ, სხვები არ მოგვეცემენ მისი დაუფლების ნებას. ჯობს ვაცადოთ ფაშა, იქნებ კელავდ შემოიყვანოს ღმერთმა ისინი შერიგების ქვეშ“.

კახეთის სამეფო ისტორიულ კახეთს და პერეთს მოიცავდა. მის საზღვრებში აგრეთვე სამხრეთ დაღესტანში მდებარე დიდოეთი და წუქეთი შედიოდა.

მტკვრის ხეობაში, ტაშისკართან ქართლის სამეფოს სამცხე-საათაბაგო ესაზღვრებოდა. ეს ქართული სამთავრო ისტორიული ზემო ქართლის (სამცხე, აჭარა, ჯავახეთი, კოლა-არტაანი, ნიგალი, შაქმეთ-კლარჯეთი, ტაო, სპერი, პარხალი) გარდა ჭანეთს, ბასიანს და სომხურ მიწებს კარს (ყარსი), კალხუენს, ვალაშერტს და ანისს მოიცავდა.

ქართლის სამეფოსა და იმერეთის ანუ დასავლეთ საქართველოს სამეფოს შორის საზღვარი ლიხის ქედზე გადიოდა. დასავლეთ საქართველოს სამეფო საზღვრებში ჩრდილო-დასავლეთის დღევანდელი სოჭა-აღღერის მხარეც შედიოდა. მეფის ხელისუფლება აფხაზეთის, ოდიშის და გურიის საერის-თავოებზეც ვრცელდებოდა (იხ. რუკა 21).

ამგვარად, მსოფლიო ისტორიის ახალ (იხ. რუკა 22) ხანას საქართველო პოლიტიკურად დაშლილი შეეგება. ეს ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობას ძალზე ასუსტებდა და მომავალ XVI საუკუნეში საქართველოს სასიკეთოს არაფერს უქადდა.

§ 53. ცვლილებები საქართველოს სახელმწიფო წყობილებასა და ეკონომიკაში XIV-XV საუკუნეებში

მონღოლთა ბატონობამ საქართველოს სახელმწიფო წყობილებაში ძირეული ცვლილება გამოიწვია, რაც „საქვეყნოდ გამრიგე“ მოხელეების - ერისთავთერისთავების გაძლიერებასა და ცენტრალური მმართველობის ანუ ხელმწიფის კარის დაქინებებში გამოისახა.

მონღოლების ბატონობის ხანადან საქართველოში ერისთავთერისთავები უკვე ფაქტობრივად მთავრებად იყვნენ ქვეყნში. ისინი მეფის კარზე ძველებურად ვეზირთა უმაღლეს თანამდებობებს კი ფლობდნენ, მაგრამ მეფის სასახლეში თითქმის აღარ იმყოფებოდნენ. მათი თანამდებობაც უფრო ფორმალურ ხასიათს ატარებდა. XIV-XV სს-ში დადიანები თავიანთ ფულსაც სჭირდნენ და უცხო

ქვეყნებთან, მაგალითად, ეგვიპტესთან თითქმის დამოუკიდებელ დიპლომატიურ ურთიერთობებს ამყარებდნენ. გამოცალკევების ტენდენციამ საქართველოს მთელი ფეოდალური საზოგადოება მოიცვა. დიდებულია ფეოდალური სახლები თანდათანობით ნახევრად დამოუკიდებელ სათავადოებად იქცნენ. სათავადო, დამპყრობელთა ზმირი შემოსულებისა და ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტების პირობებში, დიდი ფეოდალური საგვარეულოების თვითდაცვის თავისებურ მექანიზმს წარმოადგენდა.

სათავადო დიდი გაუყოფელი ფეოდალური ოჯახის საერთო საკუთრება იყო, რომელსაც სათავეში თავადი ედგა. სათავადოების ჩამოყალიბებასთან ერთად თანდათანობით საქართველოში სამშენდრო საქმის ორგანიზაციაც შეიცვალა. მეფის მოხელე ერისთავებისა და ციხისთავების ნაცვლად ახლა ლაშქარი თავ-თავისი სათავადოებიდან თავადებს გამოჰყავდათ.

მთელი საქართველო ფაქტობრივად სამეფო-სამთავრო, სათავადო და საეკლესიო მამულებად დაიყო. კანონით, სათავადოს მეთაურს ანუ თავადს მეფე ნიშნავდა, მაგრამ ეს ფორმალურ ხასიათს ატარებდა. XV ს-ში თავადი საქართველოში უმაღლეს ფეოდალურ წოდებად ჩამოყალიბდა და ძველი დიდებული, იგივე დიდებული აზნაური შეცვალა. თავადი სათავადოს თავისი მოხელეების მეშვეობით განაგებდა. ამიტომ სამეფო კარის ფუნქცია ძალზე შეიზღუდა. მეფის მოხელეების მოვალეობას ძირითადად სამეფო მამულის მოვლა-განდგელობა წარმოადგენდა. სავაზირო საბოლოოდ მოიშალა. მიუხედავად ამისა, მეფე ქვეყნის დაშლამდე და შემდგომაც დიდი უფლებებით სარგებლობდა. ის სამეფოს უზენაეს მხედართმთავრად და მოსამართლედ რჩებოდა, ქვეყნის საპოლიციო და საბაჟო სამსახურიც ძირითადად სახელმწიფოს იურისდიქციაში რჩებოდა. მეფე წარმართავდა ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკასაც. სათავადოს გლეხობა სახელმწიფო გადასახადებსაც იხდიდა. ქალაქებიც მეფის გამგებლობაში დარჩა.

სამეფოს უმნიშვნელოვანეს საგარეო თუ საშინაო საკითხებზე მეფე რჩევას კვლავ დარბაზს ეკითხებოდა, რომელიც კვლავაც სათათბირო ორგანო იყო. ოღონდ ახლა ვეზირების, ერისთავთერის-თავებისა და ერისთავების ნაცვლად დარბაზობას უმაღლესი საეკლესიო პირებთან ერთად წარჩინებული თავადები ესწრებოდნენ.

XIV-XV სს-ში ქვეყნის ცხოვრებაში ასეთი დიდი ცვლილებების მიუხედავად, გიორგი ბრწყინვალის შემდეგ საქართველოს მეფეები კიდევ საუკუნენახევარი ინარჩუნებდნენ საქართველოს ერთიანობას.

სამომავლოდ სამეფოს ერთიანობის შენარჩუნებას ეკონომიკისა და ცხოვრების ახალი აღმავლობა ესაჭიროებოდა. ისტორია კი ისე წარმართა, რომ წინა აზიის ქვეყნები, მათ შორის სამხრეთ კავკასია, პირიქით, დაქვეითების გზით წავიდა.

წინააზიის ეკონომიკური დაქვეითება ჯერ კიდევ მონღოლთა ბატონობის ხანაში დაიწყო. ამის კარგი მაგალითი სპარსეთია. თუ ამ ქვეყნის საერთო წლიური შემოსავალი მონღოლთა ბატონობის წინ 100 მილიონ ოქროს დინარს შეადგენდა, ილხანთა ბატონობის დასასრულს, XIV ს-ის I მესამედში ეს შემოსავალი 17-21 მილიონ დინარს ძლივ აღწევდა. დაბა-სოფლების რაოდენობა ირანის მთელ რიგ რეგიონებში ორჯერ-სამჯერ და მეტად შემცირდა.

უშუალოდ საქართველოსთვის მონღოლთა ბატონობას ასეთი კატასტროფული შედეგი არ მოჰყოლია, მაგრამ მისი ეკონომიკის განვითარება, რა თქმა უნდა, ძალზე შეფერხდა. მონღოლთა ხარკი თავისთავად უმძიმეს ტვირთად აწვა ქვეყანას, სხვა რომ არაფერი ეთქვას, იმ ქონებაზე, რაც ილხანთა მოხელეებმა სხვადასხვა სახით საქართველოდან გაიტანეს. უფრო დიდი უბედურება საქართველოსათვის იყო ის, რომ მონღოლებმა წინა აზიაში გზა გაუხსნეს მომთაბარე თურქქანთა ახალ დიდ ტალღას, რომელმაც წალეკა წინა აზია. სწორედ XIII-XIV სს-ში მოხდა წინა აზიის უდიდეს ნაწილში და მათ შორის სამხრეთ კავკასიაში ნახევრად მომთაბარეული თურქულ-თურქქანული ტომების საბოლოოდ დამკვიდრება, რამაც ამ პერიოდ რეგიონში ცხოვრების საერთო დონის სრული დაკლება გამოიწვია.

საქართველოსათვის განსაკუთრებით კატასტროფული აღმოჩნდა XIV ს-ის II ნახევარი, როდესაც ჯერ შავი ჭირის ეპიდემიას, ხოლო შემდეგ თემურ-ლენგის მიერ ქვეყნის მრავალგზის ბარბაროსულ რბევას საქართველოს მოსახლეობის მკვეთრად შემცირება და, საბოლოო ჯამში, მისი ეკონომიკის სრული ნგრევა მოჰყვა.

XV ს-ში ჩვენი ქვეყანა ნასოფლარებითა და ნადაბარებით გაივსო. ქალაქების რიცხვი მკვეთრად შემცირდა, ბევრი მათგანი თითქმის მთლიანად გაქრა. წარმოება მოიშალა. მკვეთრად შემცირდა ისეთი საქონლის წარმოება (მინა, მოჭიქული კერამიკა, სამშენებლო მასალა, შალისა და აბრეშუმის ძეგრფასი ქსოვილები ...), რომლითაც საქართველო მსოფლიო ბაზარზე წარმატებით გადიოდა.

XIII-XV საუკუნეებში საზღვაო ვაჭრობა საქართველოს ეკონომიკურ ცხოვრებაში დიდ როლს თამაშობდა. ეს, ამ საუკუნეებში მსოფლიო ვაჭრობაში, შავი ზღვის ადგილით იყო განპირობებული. როგორც გვახსოვს, VI-XII სს-ში შავი ზღვა ბიზანტიის მიერ მსოფლიო ვაჭრობისათვის დახურული

ზღვა იყო. 1204 წ. გეგარონების მიერ კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ, შავი ზღვა გაიხსნა მხოლოდ ვაჭრობისათვის. 1261 წ. მიხეილ VIII პალეოლოგოსმა კონსტანტინოპოლი დაიბრუნა, მაგრამ ბიზანტიელებმა მხოლოდ ნაოსნობისთვის შავი ზღვა აღარ დახურეს.

ვითარება ამ მხრივ მხოლოდ თურქების მიერ კონსტანტინოპოლის აღებისა და შავი ზღვისპირეთში გაბატონების შემდეგ შეიცვალა. ოსმალებმა XV ს-ის II ნახევარში შავ ზღვაში უცხო ზომალდების შემოსვლა თანდათანობით შეზღუდეს და XVI ს-ის დასაწყისიდან ფაქტობრივად მთლიანად აკრძალეს.

XIII-XV სს-ში შავ ზღვაზე მრავალი ქვეყნის ზომალდი დაცურავდა. აქ ზომალდებით შემოდიოდნენ ვაჭრები იმ დროისათვის ისეთი შორეული ქვეყნებიდან, როგორებიც იყო ესპანეთი კატალონია, სიცილია. იმ დროს ეს ზღვა ძალზე კარგად იყო ცნობილი დასავლეთ ევროპელი ვაჭრებისათვის. XIII ს-ის

ეგვიპტის სასულთნო და ჰაჰიმლინისი

1261 2 წ-მა ბიზანტიის კეისარმა მიხეილ VIII პალეოლოგოსმა ხელშეკრულება დადო ჩვენთვის უკვე ცნობილ ეგვიპტის სულთან ბაიბარსთან. ამ ხელშეკრულების თანახმად, სულთნის ქვეშევრდოებმა უფლება მიიღეს თავისუფლად ეცურათ დარდაწროსა და ბოსფორის სრუტეებში. 1282 წ. კეისარმა ეს ხელშეკრულება ეგვიპტის ახალ სულთანს, კალაუნს განუახლა. ამის შემდეგ ეგვიპტელებმა ბიზანტიის გავლით შავი ზღვისპირეთში თავისუფალი მიმოსვლის უფლება მიიღეს, როგორც ზღვით, ისე ხმელეთით. ბიზანტიის ასეთი კეთილგანწყობა ეგვიპტის მიმართ გამოწვეული იყო. უპირველეს ყოვლისა, იმით, რომ ეგვიპტე ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში გაბატონებული ოქროს უღლის მთავარი იყო და მასთან ერთად მრავალი წლის მანძილზე ებრძოდა წინააღმდეგობას მონღოლურ ილხანთა სახელმწიფოს.

მაჰმუდის ოლქი და საქართველო სხუთი ვიწრო და ვიწროდან

XIV ს-ის 70-იან წლებში ცხუმში გენუელთა ფაქტობრივი საეკონომიკური ბრუნვა 12000 სომხ შეადგენდა. სომხი იყო 219 კვ. წონის ვერცხლის ზოლი.

ამგარდა, ყოველწლიურად გენუის ფაქტობრივი საქართველო ხელისუფლების საეკონომიკური ბრუნვის 2-ის სახით 240 სომხ ანუ 42,15 კვ. ვერცხლს უხდიდა. ეს იმ დროისათვის დაახლოებით 15 კვ. ოქროს უდრიდა და მნიშვნელოვან თანხას წარმოადგენდა.

ქართული ვაჭრები ყაზაში

საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ 1374 წ. ყაფაში 125 მდიდარი ვაჭრის შორის სამი ქართველი იყო. XV ს-ის 60-იან წლებში ყაფაში ცხოვრობდა ქართველი ვაჭარი, გიორგი ქეკელიძე. ქალაქ ყაფის ხელისუფლებამ მისი ვაჭარი 26 399 ანარი ემართა. ეს უზარმაზარი თანხა იყო, ამ თანხით იმ დროს მხოლოდ ბაზარზე ერთმოცდათ მონაზე მეტის ყიდვა შეიძლებოდა. ერთი მონის გაყიდვით აღებული თანხით კი ოჯახს ერთი წელი შეეძლო უზურქველად ეცხოვრა.

გამოჩენილი მოგზაური მარკ პოლო თავის წიგნში საუბრობს აღნიშნავს, რომ „ის არაფერი ამბობს დიდ ანუ შავ ზღვაზე და მის ნაპირებზე, რადგანაც ამ ნაპირებს ხშირად სტუმრობენ ისინი, ვინც ჩვეულებრივად დაცურავს ზღვაზე“. ხმელთაშუაზღვისპირეთის ერთადერთი მუსლიმური ქვეყანა, რომლის საეკონომიკური ზომალდებისათვის შავი ზღვა 1261/2 წ-დან გაიხსნა, იყო ეგვიპტე.

XIII-XV საუკუნეებს შავი ზღვისპირეთში ზოგჯერ „იტალიური კოლონიზაციის“ ხანასაც უწოდებენ, რადგან ამ დროს აქ იტალიის ქალაქ-სახელმწიფოების საეკონომიკური ფაქტობრივი არსებობდა. ამ იტალიურ სახელმწიფოებს შორის განსაკუთრებით გამოირჩეოდნენ გენუა და ვენეცია. თავდაპირველად შავ ზღვაზე ვაჭრობაში უპირატესობა ვენეციას ჰქონდა. XIII ს-ის 60-იანი წლებიდან ეს უპირატესობა გენუელთა ხელში გადავიდა.

გენუელებმა თანდათანობით დააარსეს თავიანთი ფაქტობრივი ჩრდილოეთ, სამხრეთ და დასავლეთ შავი ზღვისპირეთში. დაახლოებით ამავე ხანებში ისინი საქართველოს შავი ზღვისპირეთშიც გამოჩნდნენ. საისტორიო წყაროების მიხედვით, გენუელები ცხოვრობდნენ ბათუმში, ფოთში და ცხუმში, რომელსაც ისინი, ძველი რომაული ტრადიციის მიხედვით, სებასტოპოლს უწოდებდნენ. ამ ქალაქებიდან მათ თავიანთი საეკონომიკური ფაქტობრივი მხოლოდ ცხუმში ჰქონდათ.

გენუელები ცხუმში პირველად 1280 წ. არიან დამოწმებული. 1354 წ. მათ საქართველოს ხელისუფლებამ უფლება მისცა ცხუმში ზღვისპირას თავიანთი ფაქტობრივი დაეარსებინათ. ამ ფაქტობრივად 1474 წლამდე იარსება. მას გენუელთა საეკონომიკური ფაქტობრივი კონსული ედგა სათავეში, რომელიც სათანადო უფლებამოსილებას და რწმუნების სიგელს გენუიდან იღებდა. თუ რას უხდიდნენ კონკრეტულად გენუელები ბაჟის სახით ადგილობრივ ხელისუფლებას ცნობილი არაა. ვინაიდან, იმხანად საქართველოში ზღვით შემოტანილ და გატანილ საქონელზე, ბაჟი მისი ღირებულების 2 %-ს შეადგენდა. ამიტომ, ფიქრობენ, რომ გენუელებიც იგივეს იხდიდნენ.

თავის მხრივ ქართველები ცხოვრობდნენ ყაფაში (ყირიმში, დღევანდელი ქალაქი ფეოდოსია) და გენუელთა სხვა შავი ზღვისპირა ფაქტობრივებში. ყაფაში, ქალაქის ციტადელში ქართველთა პატარა კოლონია არსებობდა, რომელიც შედგებოდა ხელოსნებისა და ვაჭრებისაგან. ვაჭრებს შორის ზოგი ქართველი ძალზე მდიდარი იყო და აფხაზ ღიდვაჭრებს მიეკუთვნებოდა.

საქართველოში იმხანად მეტალურგიული საქმე ჯერ კიდევ მაღალ დონეს ინარჩუნებდა. ცნობილია კაფაში მოღვაწე ვინმე გიორგი, რომელიც იქ ზარბაზნებს ასხამდა. ცხადია, მას ეს ხელობა სამშობლოში ჰქონდა შეთვისებული.

ვაჭარ-ხელისნათა გარდა შავი ზღვით საშოვარზე გლეხობაც მიდიოდა. ზოგჯერ ისინი გენუამდეც კი ჩადიოდნენ, სადაც ძირითადად მეზღაურებად და მენიბეებად მსახურობდნენ.

XIII-XV სს-ში უშუალო სავაჭრო ურთიერთობა საქართველოს ვენეციასთან ნაკლებად ჰქონდა. ქართველები ძირითადად ვაჭრობდნენ ვენეციელთა ფაქტორიებთან შავი ზღვისპირეთში და კონსტანტინოპოლში. იტალიურ დოკუმენტებში მოხსენიებულია ვინმე გიორგი მეგრელი, რომელმაც დიდი რაოდენობით ცვილი ჩაიტანა კონსტანტინოპოლში და იქ ვენეციელ ვაჭარზე გაყიდა.

საქართველოს სამეფო ხელისუფლებამ ცდილობდა დაეცვა თავისი ვაჭრების ინტერესები შავი ზღვისპირეთში. ასე მაგალითად, როდესაც კაფას ხელისუფლებამ ქართუელი და ტრაპიზონელი ვაჭრების შემზღუდველი დადგენილება მიიღო, საქართველოს მეფემ ტრაპიზონის კეისართან ერთად, პროტესტი გააგზავნა. ამის თაობაზე 1398 წ-ს გენუაში საგანგებოდ მოიწვიეს უზუცესთა საბჭო, რომელმაც კაფას ხელისუფლებას საქმის დაწერილებით შესწავლა და სამართლიანი გადაწყვეტილების გამოტანა დაავალა. სამწუხაროდ, ამის თაობაზე კაფას ხელისუფლების საბოლოო გადაწყვეტილება უცნობია.

შავი ზღვისპირეთში საქართველოს ვაჭრების ინტერესებს სამეფო ხელისუფლება ეკონომიკური მეთოდებითაც იცავდა. XIV-XV სს-ში შავი ზღვისპირეთში ერთ-ერთ მთავარ ფულის ერთეულს ტრაპიზონული ვერცხლის მონეტა წარმოადგენდა, რომელსაც მისი პირველი მომჭრელის მანუელ კეისრის სახელის მიხედვით, ტრაპიზონის „კირ-მანუელის“ (მეფე მანუელის) „ასპრას“ ანუ „ვერცხლის ფულს“ ეძახდნენ. ქართული ვაჭრებისათვის სავაჭრო ოპერაციების გაადვილების მიზნით, დასავლეთ საქართველოში დავით ნარინის ხანადან დაიწყო ამ მონეტის მინაბაძის მოჭრა, რომელსაც ქართველები „კირმანუელს“ ეძახდნენ. ამ მონეტის მინაბაძს ცხუმში ჭრიდნენ ოდიშის ერისთავთერისთავებიც. მას იტალიელები „სებასტოპოლის ასპრას“ ეძახდნენ, რაც მისი ქართული სახელწოდების „ცხუმური თორის“ ზუსტი თარგმანია.

XIII-XIV სს-ში საქართველოს შავი ზღვით ექსპორტის ძირითად საქონელს აბრეშუმში წარმოადგენდა. XIV ს-თვის ქართული აბრეშუმის წარმოება თავის მაღალ დონეს ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა და თავისი ფასით დასავლეთ ევროპის ბაზარზე მხოლოდ გილანურ (ჩრდილოეთ ირანი) აბრეშუმს ოდნავ ჩამოუვარდებოდა. თუმცა ლენგის შემოსევების შემდეგ ქართული აბრეშუმის ხარისხი მკვეთრად დაეცა და ამის შემდეგ ვეღარ აღდგა. ამიტომ XV ს-ში საქართველოდან უკვე ძირითადად აბრეშუმის ნედლეული ანუ აბრეშუმის პარკი გაჰქონდათ, რომელსაც იტალიაში ქალაქ ლუკაში, მეაბრეშუმეობის მსოფლიო ცენტრში აუშვებდნენ. XIII-XV სს-ში საქართველოდან ზღვით გადიოდა აგრეთვე ტილოს ქსოვილიც.

XIII-XIV სს-ში საქართველოში საზღვაო ექსპორტის (საზღვარგარეთ გატანილი საქონლის) უმნიშვნელოვანეს საგანს ძვირფასი ხე-ტყე წარმოადგენდა, რომელზედაც მსოფლიო ბაზარზე დიდი მოთხოვნილება იყო. ამის გამო უცხოეთში გასატანად ხე-ტყის დამზადებამ დიდი მასშტაბი მიიღო. საბაზრო ინტერესებიდან გამომდინარე, საგანგებოდ ყიდულობდნენ ტყის ნაკვეთებს უცხოეთში გასატანი ხე-ტყის მოსაჭრელად. საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ იმხანად საქართველოდან ზღვით გაჰქონდათ მარცვლეული და ღვინო. დიდი მოთხოვნილება იყო საქართველოს ტყავეულზე და ბეწვეულზეც.

საქართველოს ნავსადგურები XIII-XV სს-ში სატრანზიტო ვაჭრობის მსხვილ ცენტრებსაც წარმოადგენდნენ. თბილისის გავლით ცხუმში, ფოთში და ბათუმში ჩამოჰქონდათ საქონელი, პირველ რიგში აბრეშუმში საქართველოს მეზობელი რეგიონებიდან: შარვანიდან, შაქიდან და გილანიდან (ჩრდილოეთ სპარსეთიდან), რომელიც შემდეგ კონსტანტინოპოლის გავლით დასავლეთ ევროპაში გადაჰქონდათ.

XIII-XV სს-ში საქართველოში შავი ზღვით შემოდიოდა საქონელი შავი ზღვისპირეთის ქვეყნებიდან, კონსტანტინოპოლიდან, დასავლეთ ევროპიდან. ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთიდან დიდი რაოდენობით შემოჰქონდათ მარილი და დამარილებული თევზი. ყოველწლიურად ფოთის ახლოს დიდი ბაზრობა იმართებოდა, სადაც ეს შემოტანილი თევზი იყიდებოდა. დასავლეთ ევროპის ძირითად საქონელს აღმოსავლეთის ქვეყნებში და მათ შორის საქართველოში მაუღი წარმოადგენდა. ზღვით ამ ქვეყნებიდან აგრეთვე შემოდიოდა ლითონის ნაწარმი: რკინის, სპილენძისა და კალას ზოდები, საბრძოლო იარაღი, საოჯახო მოხმარების ნივთები, იმ დროინდელი სპორტული აღჭურვილობა, მაგალითად, ჩოგანი ცხენბურთის სათამაშოდ. საქართველოში ზღვით შემოტანილი საქონელს შორის ზოგიერთ იტალიურ

დოკუმენტში მოხსენებულია „საღებავები მხატვრებისათვის“.

საქართველოს ნავსადგურებში მოდიოდა აგრეთვე საქონელი შორეული ჩინეთიდან და ინდოეთიდან, რომელიც შავი ზღვის სანაპიროებამდე სავაჭრო-საქარავნო გზებით მოჰქონდათ. მათ შორის იყო ხანელელები: მიხაკი, ღარიჩინი, ზაფრანი, შავი პილპილი... აქვე მოჰქონდათ სხვადასხვა აღმოსავლური მცენარეული საღებავები, ნელსაცხებლები, სამკურნალო ბალახები, სპილოს ძვალი, მარგალიტი, ძვირფასი თევზები ...

თემურ-ლენგის შემოსევების შედეგად დანგრეულ ქართულ წარმოებას სულ უფრო და უფრო უჭირდა კონკურენცია გაეწია დასავლეთ ევროპული ნაწარმისათვის. ამან საქართველოში, განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოში კიდევ უფრო დააჩქარა ხელოსნური წარმოების დაცემა. თანდათანობით დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ქალაქები მხოლოდ სავაჭრო ცენტრებად გადაიქცნენ, სადაც ხელოსნური წარმოება მინიმუმამდე იყო შემცირებული. ასეთ პირობებში საქართველოდან ზღვით ძირითადად ნედლეული გაჰქონდათ, რომლის ფასი ევროპულ საქონელთან შედარებით სულ უფრო და უფრო ეცემოდა. ამის გამო ზღვით შემოტანილი საქონლის ანუ იმპორტის ღირებულებამ თანდათანობით გადააჭარბა ზღვით გატანილი საქონლის ანუ ექსპორტის ღირებულებას. საზღვაო იმპორტისა და ექსპორტის ღირებულებათა შორის სხვაობის დაფარვის ყველაზე სარფიანი გზა ტყევეებით ანუ მონებით ვაჭრობა აღმოჩნდა. ტყვე ერთადერთი საქონელი იყო, რომელსაც მსოფლიო ბაზარზე კონკურენცია არ აშინებდა. ამიტომ XV ს-დან, განსაკუთრებით ამ საუკუნის მეორე ნახევრიდან, ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკისა და მრეწველობის საერთო დაცემის ფონზე ზღვით საქართველოდან ტყვეთა გაყვანამ მასობრივი ხასიათი მიიღო.

1453 წელს, თურქ-ოსმალთა მიერ კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ, საქართველოს დასავლეთ ევროპის ქვეყნებთან ზღვით ურთიერთობა ერთხანს კიდევ გრძელდებოდა, მაგრამ თანდათანობით ის სულ უფრო და უფრო იზღუდებოდა. 1475 წელს თურქ-ოსმალებმა აიღეს კაფა და გენუელთა სხვა სავაჭრო ფაქტორიები ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში. კაფაში მყოფი ქართველი ვაჭრები მონებად გაყიდეს. ამის შემდეგ საქართველოს უშუალო საზღვაო ურთიერთობა დასავლეთ ევროპასთან დაახლოებით 350 წლით მთლიანად შეწყდა.

§ 54. კულტურა და საქართველოს ეკლესია XIII - XV საუკუნეებში

მონღოლთა ბატონობამ ქართული კულტურის განვითარება ძალზე შეაფერხა. რაც, უპირველეს ყოვლისა, საეკლესიო ზუროთმოძღვრებაში აისახა. XIII ს-ის II ნახევარში საქართველოში საეკლესიო მშენებლობა თითქმის შეწყდა. ამ ხანიდან სულ რამდენიმე ტაძარია ცნობილი. მათ შორის აღსანიშნავია დეგრეტი II-ის მიერ თბილისში აგებული მეტეხის ღვთისმშობლის ტაძარი, რომელიც აქ აღრე მდგომი, მტრის შემოსევის შედეგად დანგრეული ტაძრის ადგილას აშენდა.

საეკლესიო მშენებლობა ძირითადად მონღოლებისაგან დაცულ მხარეებში გრძელდებოდა. ამ მხრივ პირველ რიგში სამცხე და დასავლეთ საქართველო გამოირჩეოდა. XIII-XIV სს-ის მიჯნაზე ჩვენთვის უკვე ცნობილმა ბექა ჯაყელმა საფარის მონასტრის ტერიტორიაზე წმინდა საბას სახელობის ტაძარი ააგო, რომლის სამხრეთ კედელზე საკუთარი თავი და ოჯახის წევრები გამოახატვინა. შემორჩენილი ფრესკული წარწერებიდან ირკვევა, რომ ამ ტაძრის ზუროთმოძღვარი ფარეზის-ძე ყოფილა. ამ ტაძარიდან იმავე დროს სამრეკლოც ააგო, რომელიც ერთ-ერთი უძველესი სამრეკლო საქართველოში. ამის შემდეგ საფარის მონასტერი ჯაყელთა საგვარეულოს საძვალედ იქცა. აქვე ამავე დროს აიგო ჯაყელთა ერთ-ერთი სასახლე. ბექა ჯაყელის სახელთანაა დაკავშირებული დიდი მშენებლობა ზარზმის მონასტერშიც, რომელიც ჯერ კიდევ VIII ს-ში სერაპიონ ზარზმელმა ააგო. ბექამ აქ დიდი ტაძარი ააშენებინა და შიგნიდან მთლიანად მოახატვინა. ფრესკებზე გამოხატულია ბექას მამა XIII ს-ის II ნახევრის, ჩვენთვის უკვე კარგად ცნობილი სარგის ჯაყელი, თვით ბექა და მისი ოჯახის წევრები. აქვეა საქართველოს კათალიკოს პატრიარქის ფეფთიმეს ფრესკული გამოხატულება. თავისი დიდი პაპის სამშენებლო მოღვაწეობა აღბუღა ჯაყელმა გააგრძელა, რომელმაც 1381 წელს ჭულეში დიდი ტაძრის მშენებლობა დაასრულა და ის შიგნიდან მთლიანად მოახატვინა. XIV ს-ის ქართული ზუროთმოძღვრების ბრწყინვალე ძეგლს გერგეტის სამება წარმოადგენს. ის ისტორიულ ხეში მყინვარწყვრის ქვემოთ მაღალ მთაზეა აღმართული.

XIII-XIV სს-ის მიჯნაზე ოდიშის სკრისთავოში აიგო ზობის ტაძარი. ეს ტაძარი ოდიშის ერისთავმა გიორგი I დადიანმა ააგო. მისი ფრესკა ეკლესიის მოედლით ზელში გამოხატულია ამ ეკლესიის

ჩრდილოეთ კედელზე. აქვეა დადიანთა საგვარეულოს მეორე შტოს, კოხტასთავის გმირის ცოტნე დადიანის შთამომავალთა ფრესკები.

XIII-XIV სს-ის მიჯნაზე აიგო ბედიის ტაძრის სამრეკლო, რომლის სამშენებლო წარწერაში ნიკოლოზ კათალიკოსია მოხსენიებული. XIV ს-ში ბედიის ტაძარი შეკეთდა და შიგნიდან თითქმის ხელახლა მოიხატა.

XIII ს-ის მეორე ნახევრიდან საქართველოში დიდ წარმატებას მიაღწია ფრესკულმა მხატვრობამ. იმჟამად ბიზანტიაში მხატვრობაში შეიქმნა მძიმდინარეობა, რომელიც ევროპის აღორძინების მხატვრობის წინამორბედად იქცა. მას XIII-XV სს-ში ბიზანტიის მმართველი სამეფო დინასტიის, პალეოლოგოსთა სახელის მიხედვით, „პალეოლოგოსთა მხატვრული სკოლა“ ეწოდება. ამ სკოლის საფუძველზე აღმოცენდა ბალკანეთის ქვეყნებისა და რუსეთის ეროვნული მხატვრული სკოლები. პალეოლოგოსთა მხატვრულმა სკოლამ თავისი განვითარება საქართველოშიც პპოვა და ფრესკული მხატვრობის უბრწყინვალესი ნიმუშები მოგვცა. ასეთი მხატვრობის უძველესი ნიმუშები საქართველოში XIII ს-ის II ნახევარში გელათშია დამოწმებული. ამავე სკოლას ეკუთვნის XIV ს-ის გენიალური ქართველი მხატვრები დამიანე და მისი მოწვევ გერასიმე გერასიმესძე, რომელთა შესანიშნავი მხატვრობა ამკობს უბისის ტაძარს. ამავე სტილშია და, შესაძლოა, ამავე მხატვრების მიერაა მოხატული რაჭაში, სოფელი სორის ეკლესიაც.

საინტერესოა ვიცოდეთ, რომ ეკლესიების მოსახატავად ქართველებს მხატვრები ბიზანტიიდანაც ჩამოჰყავდათ. ერთი ასეთი ბიზანტიელი მხატვრის კირ მანუელ ეგვიპტოსის შესახებ ცნობები შემოგვინახა წალენჯიხის ტაძარმა, რომელსაც მის მიერ შესრულებული ბრწყინვალე მხატვრობა ამშვენებს. ამავე სტილშია მოხატული ზობის ტაძრის ეკედერი, რომელიც XIV ს-ის 90-იან წლებში ოდიშის ერისთავთერისთავის ვამეყ I დადიანის ბრძანებით აიგო.

თემურ ლენგის დამანგრეველი ლაშქრობების შემდეგ მთელი XV საუკუნე დანგრეული ციხე-სიმაგრეებისა და ეკლესიების აღდგენა-განახლებას დასჭირდა. ამავე დროს ცალკეული ტაძრებიც შენდებოდა. ასეთებია, მაგალითად, XV ს-ის დასაწყისში ალექსანდრე დიდის პაპის ქუცნა ამირეჯიბის მიერ ლიხის ქედის აღმოსავლეთ კალთებზე, ალის ხეობაში აგებული ულუმბოს ტაძარი და ნაბახტევის ღვთისმშობლის ეკლესია. ეს უკანასკნელი 1412-1413 წწ-ის პალეოლოგოსთა სტილის მხატვრობით იყო შემკული. აქ ერთ-ერთ ფრესკაზე ალექსანდრე დიდი იყო გამოხატული. ამჟამად ნაბახტევის ფრესკები საქართველოს ხელოვნების მუზეუმშია დაცული.

XIV-XV სს-ში ქართულ ეკლესია-მონასტრებში კვლავაც გრძელდებოდა ძველი ჯერებისა და ხატების განახლება და ახლების დამზადება. ამ საუკუნეების ქართული ოქრომჭედლობის ნიმუშები ჩვეულებრივ ჩამოუვარდება „ოქროს ხანის“ ჭედურობის ნიმუშებს. ამ მხრივ გამოიყენებოდა „ოქრომჭედლი მამნე“ უნდა ჩათვალოს. მას ეკუთვნის ბარაკონისა (ამბროლაურის რაიონი) და სადგერის (ბორჯომის რაიონი) ეკლესიების საკურთხეველის წინა ჯვრებისა და შემოქმედის ეკლესიის (ოზურგეთის რაიონი) დღეს დაკარგული ხატის მოჭედულობა. მამნე ოქრომჭედლის შემოქმედებაში აშკარად იგრძნობა ქართული ჭედური ხელოვნების საუკეთესო ტრადიციების აღორძინება.

სწავლა-განათლება და ხელნაწერი წიგნები.

XIV-XV საუკუნეების საქართველოში, ისევე როგორც ადრე, დაწყებითი სწავლა-განათლების ცენტრებს ეკლესია-მონასტრები წარმოადგენდნენ. განათლების ასეთი ცენტრები XIV ს-ში მაინც

ბედიის ცაძის სამშენებლო ნაშრომები

„ქ. ლმერთო. შეიწყალე სული ამის მამრეხელისა ნიკოლოზ კათალიკოზისა და სოფრომ ბედიელისა გონგლიბაძეთასა, შეიწყალე ღმერთმან“.

წალენჯიხის ცაძის ვრცელ ნაშრომები

წალენჯიხის ტაძარი XI საუკუნისაა. ის XIV ს-ის ბოლოს ვამეყ I-მა დადიანმა (1384-1396) მოახატინა. ამისათვის მან კონსტანტინოპოლს გააგზავნა ორი მონაზონი მასარობელი ქობალია და ანდრონიკე გაბისულავა და იქიდან ცნობილი ბიზანტიელი მხატვარი კირმანელი ეგვიპტოსი ჩამოიყვანა. ყოველივე ამის შესახებ მოგვითხრობს ქართული ასომთავრული და ბერძნული ფრესკული წარწერები. „ქრისტე წარვე-გზავნეთ მაცხოვრისა შეწევნითა კონსტანტინეპოლეს - ეკითხულობთ - ტაძრის გუმბათის ჩრდილო-დასავლეთის სვეტის ქართულ ასომთავრულ წარწერაში. - და მოიყვანეთ მხატვარი ესე კირმანელი ჩვენ მასარობელი ქებალიამ და ანდრონიკე გაბისულავამ და გვედრებთ მაცხოვრისა, რათა გვისხნას ჩვენცა დღესა მას განკითხვისასა“. გუმბათის მეორე სვეტის ასომთავრულ წარწერაში ეკითხულობთ: „ქრისტე, პატრონისა ერისთავთ-ერისთავისა და მანდატით უზუცესისა ბრძანებითა, მოველი კონსტანტინეპოლით მხატვარი კირმანელი ეგვიპტოსი და დავხატე ესე ეკლესია შეწევნითა ღმერთისათა“. ამასვე მოგვითხრობს ბერძნული წარწერაც, რომელიც, როგორც ჩანს, სვით მხატვარს ეკუთვნის.

აღნიშნული ოთხთავი ხელთ „ქონია მოსე ჯანაშვილს, რომელმაც თავის „საქართველოს ისტორიამ“ ამ ოთხთავის აღწერილობა და იქ არსებული მანაწერები გააოქვეყნა. საწუხაროდ, მოკვანები ეს ოთხთავი დაიკარგა.

ავეგროზ ბანდაისძე და მისი ჟუხი

ავეგროზ ბანდაიძე XIV ს-ის 10-იან წლებში იერუსალიმის გოლგოთის კრისტეს საფლავის მოძღვართ-მოძღვრის იოანე ბანდაისძის შვილიშვილი უნდა იყოს. ის დაახლოებით 1330 წ. დაიბადა. 1400 წელს, როდესაც თემურ ლენგმა არაგვისა და ქსნის ხეობა დალაშქრა, ის უკვე გარდაცლილი იყო. როგორც მისი ვაჟი გრიგოლი გვამცნობს, მათი ოჯახი თემურ-ლენგის შემოსევის გამოფარა, მაგრამ მალე თითქმის მთლიანად ახოვდა: მოკლე ხანში ერთიმეორის მიყოლებით დაიხოცა გრიგოლ ბანდაისძის ხუთი ძმა, ცილი და ექვსი შვილი. საფიქრებელია, ისინი შავი ჭირის მხრეზე აფეთქების მსხვერპლნი გახდნენ. გრიგოლი ამის შემდეგ ბერად აღიკვეცა. მარტო ამ ოჯახის მბაგლოთიდან კარგად ჩანს საქართველოს მოსახლეობის კატასტროფული დაწაფილობი, რომელიც მან XIV-XV სს-ის მიჯნაზე განიცადა.

განკუთვნილი საგალობლების კრებულის - ერთ-ერთ მინაწერში: „წყალობითა ღვთისათა მომეცა თვინიერ მოძღვრისა, ხელოვნება ესევეთარი: პირველად სწავლაი ზუცობისა (ღვთისმეტყველებისა), ხელი მეორე მწიგნობრობისა (აქ უნდა იგულისხმებოდეს ორიგინალური თხზულებების შექმნა), ხელი მესამე წერაი ზეცურისა (კალიგრაფია), ხელი მეოთხე შექმნა ეტრატისა (ტყავის ეტრატის ფურცლად დაზუზავება), ხელი მეხუთე შეკარაი წიგნისაი (ხელნაწერი წიგნის აკინძა), ხელი მეექვსე მხატვრობაი, ხელი მეშვიდე მეკრეალობაი (ეკრავა), ხელი მეერდე ტყავისა ეკრისაი, ხელი მეცხრე ზურგულისაი (სახლის მშენებლობა), ხელი მეათე მსოფლიო მუშაობისაი (მიწის მუშაკობა)“. ასეთივე განსწავლული იყო მისი შვილი გრიგოლიც, რომელმაც ამავე ხელნაწერი წიგნის სხვა მინაწერის მიხედვით, ბერად აღკვეცის შემდეგ ეკლესია თავისი ხელით მოხატა, დაზიანებული ხატები განაახლა და თავისი სამარხი ეკდერი ააშენა. ბანდაისძეთა ოჯახი საქართველოს ერთ-ერთ განაპირა მთიან მხარეში მოღვაწეობდა, ადვილად წარმოსადგენია, თუ რამდენად განსწავლულები იყვნენ ქვეყნის ცენტრალურ მხარეებსა და იქ მდებარე ცნობილ მონასტრებში მოღვაწე საეკლესიო პირები.

XIV-XV სს-ში როგორც საქართველოში, ისე მის ფარგლებს გარეთ მდებარე ქართულ მონასტრებში კვლავაც გრძელდებოდა ასალი ხელნაწერი წიგნების შექმნა და ძველების განახლება-გადაწერა, თუმცა ამ პერიოდში შექმნილ თუ გადაწერილ წიგნთა ოდენობა საგრძნობლად ჩამოუვარდება XI-XIII სს-ში შექმნილ წიგნთა რიცხვს. ზოგ შემთხვევაში დაქვეითებულია ხელნაწერი წიგნთა შესრულების ხარისხიც.

XIV-XV სს-ში გადაწერილ საეკლესიო კრებულებიდან, უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია რაჭაში, ჭელიშის მონასტერში აღმოჩენილი კრებული, რომელიც მისი აღმოჩენის ადგილის მიხედვით „ჭელიშური კრებულის“ სახელითაა ცნობილი. ამ კრებულში შეტანილია „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ამაჲად, „ჭელიშური რედაქციის“ სახელით ცნობილი ტექსტი.

მეუღლავდა ავეგროზისა, მოსახლეობის მკვეთრი შემცირებისა, ეკონომიკური დაქვეითებისა და ამ ფონზე ერთიანი სამეფოს დაშლის ტენდენციების გაძლიერებისა, ქართულ საზოგადოებაში არ შენელებულა ინტერესი საქართველოს ისტორიისადმი. ეს კი თავის მხრივ განაპირობებდა ზრუნვას „ქართლის ცხოვრებისადმი“ - საქართველოს ისტორიის ამ უნიკალური ძეგლისადმი. როგორც უკვე ვიცით, XV ს-ის ბოლოს კახეთის დედოფლის, ალექსანდრე I კახთა მეფის მეუღლის ანას შეკვეთით გადაიწერა „ქართლის ცხოვრება“. ამ ხელნაწერმა, რომელსაც მისი შემფასებლის სახელის მიხედვით ანასეული ეწოდება, შემოგვინახა „ქართლის ცხოვრება“ ერთ-ერთი უძველესი სახით, ვინაიდან,

საქართველოში შედარებით ბევრი იყო. ამას მოწმობს ჩვენამდე არმოდღეულ ერთ ოთხთავზე 1318 წელს გაკეთებული ანდერგ-მინაწერი, რომლის თანახმად, მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიან მხარეებში - „მთიანეთში“ შვიდი ასეთი სასწავლებელი არსებობდა. ამ სასწავლებლებში უპირველეს ყოვლისა „სჯული ქეშმარიტი“ - საღვთო სჯული და ღვთის-მეტყველება ისწავლებოდა. აქვე დიდი ყურადღება ექცეოდა „ქართლის ცხოვრებას“ ანუ საქართველოს ისტორიას და აგრეთვე კავკასიის ისტორიის საკითხებს.

დაწყებითი სასწავლებლების სიმრავლე განაპირობებდა წერა-კითხვის ცოდნის მაღალ დონეს საქართველოს ყველა კუთხეში. ამას თუნდაც XIV-XV სს-ის სხანგთაში შედგენილი დოკუმენტები მოწმობს.

არსებობს განაგრძობდა გელათის აკადემიაც, რომელიც საქართველოში XIV-XV სს-ში კვლავაც უმაღლესი განათლების მნიშვნელოვან ცენტრს წარმოადგენდა.

იმხანის განათლებული საეკლესიო პირის კარგი მაგალითია ქსნის ხეობის ზემო წელში მდებარე ლარგეისის მონასტრის მოძღვარი ავეგროზ ბანდაისძე და მისი შვილი გრიგოლ ბანდაისძე, რომლებიც XIV-XV სს-ში მოღვაწეობდნენ. ავეგროზ ბანდაისძე თავისი განათლების შესახებ ამაყად წერს მისივე გადაწერილი პარაკლიტიკის - კვირის დღეებისათვის

მეცნიერთა დაკვირვებით, ტექსტი გადაწერილია XIII ს-ის ხელნაწერიდან.

აეგაროზ ბანდაისძის მიერ გადაწერილი ზემოთ დსახელებული პარაკლიტონის გარდა, იმავე ლარგვისის მონასტერში გიორგი თაბაურმა გადაწერა ოთხთავი, რომელიც აეგაროზ ბანდაისძემ მოხატა. ამას გვაუწყებს ოთხთავის ერთ-ერთი მინიატურის ქვემოთ მოთავსებული მინაწერი: „ესე ოთხნი მახარობელნი და ზემოთ კამარანი დახსატეს ხელითა აეგაროზ ბანდაისძისათა“.

აღსანიშნავია, რომ XIV ს-ში იმავე ლარგვისის მონასტერში კიდევ ერთი მინიატურისტი და კალიგრაფი - ბარნაბა მოღვაწეობდა. მან გადაწერა და შეიღო მინიატურით შუამკო საეკლესიო წიგნი, ე. წ. საბიკი, რომელშიც აღდგომის დღეებში შესასრულებელი საგალობლებია მოთავსებული.

ამ ხანის მინიატურებით შემკული ქართული ხელნაწერი წიგნებიდან, უპირველეს ყოვლისა, მოქვის ოთხთავია აღსანიშნავი. ეს ოთხთავი მოქვის მთავარეპისკოპოსის დანიელის დაკვეთით გადაწერა და მოხატა შესანიშნავმა კალიგრაფმა და მხატვარმა ეფრემმა, რომელმაც ამ ხელნაწერ სახარებაზე მუშაობა 1300 წ. დაასრულა. მოქვის ოთხთავი მხატვრული გაფორმების თვალსაზრისით ერთ-ერთი უმდიდრესი ქართული ხელნაწერი წიგნია. ის 157 მინიატურითა და 531 საზედაო ასოთა შემკული.

ამ ეპოქის ერთ-ერთ საუკეთესო მხატვარ-მინიატურისტად ანანია უნდა მივიჩნიოთ. ის მოღვაწეობდა XV ს-ის II ნახევარში სამცხის თაბაისის კარზე. მისი ორი შესანიშნავი მინიატურა აქობს სახარებას, რომელიც შავი მთის ქართულ მონასტერში ჯერ კიდევ XI საუკუნეში გადაწერილია.

არაერთი ხელნაწერი წიგნი შეიქმნა თუ გადაიწერა საზღვარგარეთ მდებარე ქართულ მონასტრებშიც. მათ შორის, უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია XIV ს-ის I ნახევარში პეტრიწონის მონასტერში მახარობელი ოქროყმასძის დაკვეთით გადაწერილი საეკლესიო დღესასწაულებზე საკითხავი კრებული: „დღესასწაულთა საკითხავნი“, რომელშიც სხვა საეკლესიო თხზულებებთან ერთად პეტრე ქართველის, იგივე პეტრე იბერიის „ცხოვრებაც“ შევიდა და XIV-XV სს-ის მოგზაზე იერუსალიმის ჯვრის ქართულ მონასტერში გრიგოლ ჩახრეხაისძის გადაწერილი „დიდი სჯულის კანონი“, რომელიც, როგორც გვახსოვს, ქართულად ჯერ კიდევ XI ს-ის II ნახევარში არსენ ივალთოელმა თარგმნა.

XIV-XV საუკუნეებში საზღვარგარეთის ქართულ მონასტრებში შექმნილ ხელნაწერებს შორის შემკულობის სიუხვით განსაკუთრებით ათონის ქართულ მონასტერში გადაწერილი ქართულ-ბერძნული ხელნაწერი წიგნი გამოირჩევა. ის ამჟამად რუსეთის ქალაქსანქტ პეტერბურგში, სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის საცავში ინახება. ამ ხელნაწერის 417 მინიატურაში საეკლესიო სცენებთან ერთად, მოცემულია წელიწადის თვეების სიმბოლური გამოსახულებები და ზოდიაქოს ნიშნები. აქვე მინიატურებზე გამოხატულია არაბთა ქრისტიანი, მათ შორის ქართველი წმინდანები: ქონდა ნინო, იოანე ზედაზნელი, ილარიონ ქართველი, ეფთჳიმე და გიორგი მთაწმინდელეები და სხვ. აღსანიშნავია, რომ, ალბათ, ბერძნულენოვან ბერებში მათი პოპულარიზაციის მიზნით, ქართველი წმინდანების მინიატურებს ბერძნული წარწერები ახლავთ, იმ დროს როდესაც არაქართველ წმინდანთა მინიატურების წარწერები მხოლოდ ქართულ ენაზეა შესრულებული.

XIV-XV სს-ში კვლავაც თხზავდნენ ახალ საისტორიო და პაგიოგრაფიულ ნაწარმოებებს. ისინი რაოდენობრივად და თვისობრივად, როგორც წესი, ჩამოუვარდებიან საქართველოს „ოქროს ხანის“ იმავე ჟანრის მწერლობის ნიმუშებს. ამ მხრივ გამონაკლისია XIV ს-ის შუა წლებში უცნობი ჟამთაღმწერლის მიერ შექმნილი „ასწლოვანი მატიანე“. თხზულება ჩვენამდე მოღწეულია სახით 1318 წლამდე მიყვანილი. მისი ტექსტიდან აშკარაა, რომ შემატანე, უპირველეს ყოვლისა, სწორად გიორგი ბრწყინვალის მეფობის ასახვას ისახავდა მიზნად. ამიტომ ვასაყვირა, რომ თხრობა თხზულებაში გიორგი V-ის გამეფებაზე წყდება. შესაძლოა, ჟამთაღმწერლის „მატიანე“ გიორგი ბრწყინვალის მეფობის აღწერასაც შეიცავდა და ეს ნაწილი მოგვიანებით დაიკარგა.

ჟამთაღმწერლის თხზულების შემდეგ XIV-XV სს-ში საქართველოს ერთიანი, გაბმული ისტორია არ დაწერილა. დროდარო იქმნებოდა ცალკეული მეფეების „ცხოვრებები“. ჯერ კიდევ XVIII ს-ის დასაწყისში ბერი ეგნატაშვილი და „სიწილულ კაცთა“ კომისია გაეცნო ბაგრატ V-ისა და მისი ძის კონსტანტინე I-ის „ცხოვრებებს“ და ისინი, ახალ ქართლის ცხოვრებაში შეიტანა. „ახალ ქართლის ცხოვრებაში“ შევიდა აგრეთვე „ქრონიკები“, რომლებიც ალექსანდრე დიდისა და მისი შვილიშვილის კონსტანტინე II-ის მეფობას ასახავდნენ.

ამავე ხანებში იქმნებოდა ცალკეული საგვარეულო მატიანეებიც, ამათგან მხოლოდ ერთი - ცხრაზმის (ქსნის ხეობის ზემო წელი) ერისთავთა საგვარეულო მატიანე შემოგვრჩა. თხზულებას დასაწყისი და ბოლო აკლია, ამიტომ მისი თავდაპირველი სახელწოდება უცნობია. ამ საისტორიო ძეგლის პირველმა გამოცემებმა თ. ჟორდანიამ მას „ძეგლი ერისთავთა“ უწოდა. ამის შემდეგ ეს სახელწოდება ისტორიოგრაფიაში საბოლოოდ დამკვიდრდა. „ძეგლი ერისთავთა“ XV ს-ის დასაწყისშია შედგენილი.

მის ავტორად ჩვენთვის უკვე ცნობილი ავგაროზ ბანდაისძე ითვლებოდა. ბოლო ხანებში ისტორიკოსებმა მიაქციეს ყურადღება იმ ფაქტს, რომ მატიანეში თხრობა 1403-1404 წლებამდეა მიყვანილი, ავგაროზ ბანდაისძის კი 1400 წლისათვის უკვე გარდაცვლილი იყო. ამიტომ ამჟამად ფიქრობენ, რომ ეს თხზულება მის ვაჟს ერიკოლ ბანდაისძეს უნდა ეკუთვნოდეს. „ძეგლი ერისთავთაში“ გადმოცემულია ბიბლიურ-ქვენიფნეველთა საგვარეულოს ქსნის ზეობაში დამკვიდრების, მათი გაერისთავებისა და ცხრაზმის საერისთავოს ისტორია. საკუთარი მატიანის შექმნა გამოწვეული იყო საგვარეულოს სურვილით, დაე საბუთებინა მისი ძველი წარმომავლობა და ჩვენებისა ქვენიფნეველთა დამსახურება ქვეყნის წინაშე. „ძეგლი ერისთავთა“ უკვე საქართველოს ერთიანი მონარქიის რწვევის ხანის ტიპითურთ ძეგლია. მასში ძირითადად მხოლოდ ცხრაზმის ერისთავთა საქმიანობაა გადმოცემული და სრულიად საქართველოს ისტორიის ცალკეულ მომენტებს ყურადღება მხოლოდ მაშინ ექცევა, როდესაც ეს ცხრაზმის ერისთავთა საქმიანობას უკავშირდება.

სამწუხაროდ, ამ ხანის საერო პოეზიისა თუ პროზის ნიმუშებმა ჩვენამდე ვერ მოაღწია. საფიქრებელია, ასეთი თხზულებები კვლავაც იქნებოდა, მაგრამ „ვეფხისტყაოსანთან“ კონკურენციას ვერ უძლებდნენ და თანდათან მივიწყებას ეძლეოდნენ. მართლაც, XIV-XV სს-ში მთელს საქართველოში დიდი სიყვარულითა და პოპულარობით სარგებლობდა შოთა რუსთაველის უკედავი „ვეფხისტყაოსანი“. ამ პოემის სხვადასხვა ნაწილები და აფორიზმები ხალხმა ზეპირად იცოდა. იყვნენ ისეთებიც ვინც მთელ პოემას ფლობდა ზეპირად.

ამავე ხანებში არ გამქრალა მწერლობის ისეთი ჟანრიც, როგორიცაა პაგიოგრაფია, თუმცა ახალი

ლუკა იერუსალიმელი

ლუკა იერუსალიმელი მუხაისძეთა ფეოდალურ საგვარეულოს ეკუთვნოდა. მამის ნაადრევი სიკვდილის შემდეგ მისმა დედამ შეიღებინა მიატოვა და იერუსალიმის ქართულ კლთა მონასტერში აღიკვეცა. იქი წლის ლუკამამოღობი მძებს დაუტოვა და დედის სანახადაც და წმინდა ადგილთა მოსალეოცად იერუსალიმში გაემგზავრა. იქ ისიც ბერად აღიკვეცა. 1270 წ. ქართველმა ბერებმა ლუკა იერუსალიმის ქართულთა ჯერის მონასტრის წინამძღვრად აირჩიეს. 1273 წ. ეგვიპტის სულთანმა ბაიბარსმა ქართველებს ჯერის მონასტერი ჩამოართვა და დროებითი რეჟიმად აქცია. ლუკამ სულთნის გადაწყვეტილებას დიდი წინააღმდეგობა გაუწია, რისთვისაც იმავე წლის 27 ივნისს სიკვდილით დასაჯა.

ნიკოლოზ დვალის

ნიკოლოზი წარმოშობით დვალეთის სოფელ წიაღი იყო. 12 წლის ასაკში ის ბერად აღიკვეცა და ერთ ხანს კლარჯეთის მონასტრებში იმყოფებოდა. შემდეგ კი იერუსალიმში გაემგზავრა. ნიკოლოზს დიდი სურვილი ჰქონდა ქრისტიანობისათვის წამება მიეღო. ამიტომ პალესტინაში ისლამს სჯეროდ გმობდა და აძაგებდა. ქართველმა ბერებმა ის სიკვდილს რამდენჯერმე გადაარჩინეს. ერთხანს ნიკოლოზ დვალის ეკონომი კვიპროსზე მღვდლად ქართველთა მონასტერშიც ეკავა ზაქნეს, რათა პალესტინელებისათვის მოერიდებინათ. ცოტა ხნის შემდეგ ნიკოლოზ კლავაც იერუსალიმში დაბრუნდა და მუსლიმთა გმობა გააგრძელა. მაშინ ის დამასკოს გაძვლების ბრძანებით, შეიპყრეს და 1314 წ. 19 ოქტომბერს სიკვდილით დასაჯეს.

პაგიოგრაფიული თხზულებები, მათი ჟანრობრივი თავისებურების გამო (წმინდანთა ცხოვრებისა და მოწა-მეობრივი სიკვდილის აღწერა) ახლა ძირითადად საზღვარგარეთის ქართულ მონასტრებში იწერებოდა.

XIII-XIV სს-ის მიჯნაზე იერუსალიმში ქრისტიანების დევნა და ქართველი ბერების შეჭირებული მდგომარეობა კარგად აისახა მცირე ზომის პაგიოგრაფიულ თხზულებებში, რომლებიც XIV ს-ში იერუსალიმის ჯერის მონასტერში შეიქმნა. ამ თხზულებებში გადმოცემულია ლუკა მუხაისძის, იგივე ლუკა იერუსალიმელისა და ნიკოლოზ დვალის ცხოვრება და მარტვილობა.

XIV-XV სს-ში არ შეწყვეტილა არც საეკლესიო წიგნების თარგმნა, თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ უცხოელებთან თარგმნილი თხზულებების რაოდენობა წინა საუკუნეებთან შედარებით განუზომოდ შემცირდა. ამხანაში თარგმნილ თხზულებებს შორის, ზოირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს მაკარ ზუცეს მესხის მიერ ასურულიდან თარგმნილი პეტრე ქართველის ცხოვრება. ეს თარგმანი თავისუფალი თარგმანთა რიგს მიეკუთვნება და დედანთან შედარებით ძალზე გადაკეთებულია.

XIV ს-ის I ნახევარში მოღვაწეობდა დიდი ქართველი საეკლესიო მწერალი, რომელსაც „ნიკოლოზ ქართველთა მნათობს“ უწოდებდნენ. ეს ეპიტეტი გვაფიქრებინებს, რომ ის არაერთი ორიგინალური საეკლესიო თხზულების ავტორი იყო. სამწუხაროდ, მისი მხოლოდ რამდენიმე თარგმანი შემორჩა.

XIV ს-ში მაღალ დონეს ინარჩუნებს ქართული სამართლებრივი აზროვნება. ამ საუკუნეში დასრულებული სახე მიიღო ბექა-აბულას სამართალმა და შეიქმნა გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადება“.

ამ ხანის ქართული სამართალი ფეოდალური საზოგადოების აზროვნების ნაყოფია და, შესაბამისად,

მკაცრად წოდებრივი. ამის მოუხედავად, სამართლის ძეგლების მიხედვით, საზოგადოების ყველა წევრი კანონის სუბიექტია. ჩადენილი დანაშაულისათვის ყველა წოდების წარმომადგენელი აგებდა პასუხს, თუმცა სასჯელის ნორმა ანუ „სისხლის ფასი“ დაზარალებულის წოდების მიხედვით განისაზღვრებოდა.

დასავლეთ ევროპული სამართლისაგან განსხვავებით, ქართული სამართალი ქალის უფლებებს ბევრად უფრო იცავდა. მზითვი ყველა შემთხვევაში მის საკუთრებაში რჩებოდა. ბექა-ალბუღას სამართლით ქალს ქმრის მიტოვების უფლებაც კი ჰქონდა, თუმცა კაცისაგან განსხვავებით, რომელსაც ცოლის მიტოვებისათვის ქალის „სისხლის ნახევარი“ უნდა გადაეხადა, ანალოგიურ შემთხვევაში ქალი ორმაგ „სისხლს“ იხდიდა.

დანაშაულისა და სასჯელის ურთიერთმომართების შესახებ იმ ხანის ქართული სამართლებრივი აზრი ჩამოყალიბებულია „ძეგლის დადების“ შესავალ ნაწილში. აქედან ირკვევა, რომ XIV ს-ის საქართველოში დანაშაულის ზრდის ძირითად მიზეზად მონღოლთა ბატონობის შედეგად კანონიერების მოშლა (უღუსობა) და ჩადენილი დანაშაულისათვის სასჯელის სიმძირი, ანუ „სისხლის მსუბუქება“ მიაჩნდათ. დანაშაულობასთან ბრძოლის ძირითად საშუალებას კი ამ სამართლის შემდგენლები, კანონიერების აღდგენასა და სასჯელის გამკაცრებაში ხედავდნენ.

XIV-XV სს-ის საქართველოში კვლავაც მალალ ღონეს ინარჩუნებდა სამედიცინო ცოდნა. XV ს-ის II ნახევარში მოღვაწეობდა დიდი ქართველი მეურნალი ზაზა ფანასკერტელი, რომელმაც ერცელი „სამეურნალო წიგნი“ დაგვიტოვა. ამ წიგნის პირველი ნაწილი ზოგადად ავადმყოფობის ბუნებას შეეხება, მეორე ნაწილში კი ცალკეული ავადმყოფობების განკურნების გზებია მოცემული.

„ძეგლის დადბის“ ქსაჯლი მოძი
ქანონიქების მოძლის ქსასიქ

„დაესხელით და დაესვით წმინდა მეუფე და ქართლისა კათალიკოზი ეფთვიმე, დაესვით ეეზირნი და ეპისკოპოსნი და მოურავნი და გაეცხოვროთ, რომ დიდი უსამართლობა და მძლავრობა შექმნილ იყო ერთმანეთზე. სისხლის სიმსუბუქის გამო ადვილად მოაჩნდათ ერთმანეთის დაღატაკი დასხმა (ერთმანეთზე თავდისხმა), ციხეთა დაქცევა, სიკვდილი (მკვლელობა), ცოლის წაგვრა და უბრალოდ დაგდება (უმიზეზოდ მიტოვება) და მრავალფეროვანი უღუსობა და ყოვლად სამართალი აღარ იყო და“.

ქართული მონასტრები საზღვარგარეთ XIII-XV სს-ში.

საქართველოში მონღოლთა გაბატონების შემდეგ, საზღვარგარეთ მდებარე ქართულ მონასტრებს ძალზე გაუჭირდათ, მათ ზომ მატერიალურ შემწეობა და ბერებთან შევსება საქართველოდან მისდიოდათ. ამ მხრით სიტუაცია განსაკუთრებით XV ს-დან გაუარესდა, როდესაც შავეა ჭირმა და თემურ-ლენგის შემოსევებმა საქართველოს მოსახლეობის მკვეთრი შემცირება და გაღატაკება გამოიწვია.

საზღვარგარეთის სამონასტრო ცენტრებიდან თავდაპირველად ყველაზე მძიმე მდგომარეობაში იერუსალიმის ჯვრის ქართველთა მონასტერი ჩაეარდა, რომელიც იმთავითვე მუსლიმურ გარემოცვაში არსებობდა. ეგვიპტე-მონღოლთა ომებში ქართველების ილხანთა ლაშქარში მონაწილეობით განრისხებულმა ეგვიპტის სულთანმა ბაიბარსმა 1273 წ. ეს მონასტერი ქართველებს ჩამოართვა და მეჩეთად გადააკეთა. ჯვრის მონასტრის დაბრუნებისათვის ქართველთა ბრძოლა სამ ათეულ წელზე მეტ ხანს გაგრძელდა. ქართველები ძირითადად დიპლომატიის იყენებდნენ. ამ მიზნით ეგვიპტის დემეტრე II-ის და დავით ნარინის თუ მათი მემკვიდრეების არაერთი ელჩობა ეწვია. 1305 წ. დავით VIII-ის შუამდგომლობით ეგვიპტის სულთანმა მუსლიმთათვის უჩვეულო გადაწყვეტილება მიიღო და მეჩეთად ქცეული მონასტერი კვლავ ქართველებს დაუბრუნა. ამ გადაწყვეტილებაში, აშკარაა, დიდი როლი ითამაშა ილხანთა წინააღმდეგ დავით VIII-ის შეურიგებელმა ბრძოლამ. უკან დაბრუნებული მონასტრის აღდგენა-განახლებაში მონაწილეობას მთელი საქართველო იღებდა. დავით ნარინის მემკვიდრეები, კონსტანტინე მეფემ „ახლად შეაკაზმინა“ ანუ მოვლელმასაზრებისათვის აუცილებელი საეკლესიო ნივთები მოამარაგა; დრანდის ეპისკოპოსმა გრიგოლ დრანდელმა ტაძარი ნაწილობრივ მოახატინა. საქართველოდან ყურადღება ჯვრის მონასტერს არც შემდგომ დაკლებია. მას შემწეობა გაუწიეს საქართველოს მეფეებმა, გიორგი ბრწყინვალემ, მისმა ვაჟმა დავით IX, ბაგრატ V, ოდიშის ერისთავთრისთავმა გიორგი II დადიანმა (1345-1384). თემურ ლენგის ლაშქრობებს ვერც შორეულ პალესტინაში მყოფი ქართველთა მონასტერი გადაურჩა. 1400 წ. ჯვრის მონასტერი კიდევ ერთხელ ააოხრეს. ჯვრის მონასტრის აღდგენა და აქ სამონასტრო ცხოვრების გამოცოცხლება აწყურის ეპისკოპოსმა პიმენ მაწვეერელმა (XV ს-ის I მესამედი) ითავა, რომელიც იერუსალიმში ჩავიდა და

მონასტრის წინამძღვარი გახდა. ამჯერად მას დახმარება სამცხის ერისთავურისთავმა ივანე ჯაყელმა, ტაოელმა ღიღებულმა ზაქარია ფანასკერტელმა და სხვებმა აღმოუჩინეს.

XIV ს-ის I ნახევარში ათონის ქართველთა მონასტერსაც დიდი ძნეულობა გადახდა. ამ საუკუნის დასაწყისში ის ჯერ თურქებმა, შემდეგ არაბებმა და ბოლოს ზღვის მეკობრეებმა დაარბიეს. ამისდა მიუხედავად, ათონის ქართველთა მონასტერი კვლავ დიდ ქონებას ფლობდა. ახლა საფრთხე მას ბერძენი ბერებისაგან დაემუქრა, რომელთა რიცხვი მონასტერში თანდათანობით გამრავლდა. XIV ს-ის შუა წლებში ბერძენმა ბერებმა ერთხანს მონასტრის მთავარი ეკლესიაც კი ჩაიგდეს ხელში და ქართველები გამოყარეს. იმხანად ქართველებმა ეს ეკლესია მალევე დაიბრუნეს, მაგრამ ქართველი ბერების სიმცირის გამო მონასტერს მუდმივად ემუქრებოდა ბერძენთა ხელში გადასვლა.

საზღვარგარეთ მყოფი სხვა ქართული მონასტრებისაგან განსხვავებით, პეტრიწონის ქართველთა მონასტერი XIV ს-ის I ნახევარში ერთგვარ აღმავლობას განიცდიდა. მას დიდად მჭარველობდნენ ბულგარეთის მეფეები, რომლებმაც განაპოხლეს ტაძარი და ძველი ფრესკები. მიუხედავად ამისა, ქართველ მონაზონთა რიცხვი ამ მონასტერშიც თანდათანობით შემცირდა. XIV ს-ის II ნახევარში პეტრიწონის მონასტერში მოღვაწეობდნენ მახარებელი ოქროყმისძე, ოქროპირ ტაოელი და სხვები.

1363 წ. პეტრიწონის მონასტერი თურქებმა ჩაიგდეს ხელში და ის თითქმის ორ საუკუნეზე მეტი ხნით დატარვილდა. ამის შემდეგ ქართველი ბერები გრიგოლ ბაქურიანის-ძის მიერ აგებულ მონასტერს აღარ დაბრუნებია.

საქართველოს ეკლესია XIII-XV საუკუნეებში.

მონღოლთა ბატონობის დამკვიდრების შემდეგ განსაკუთრებით XIII ს-ის 60-იან 80-იან წლებში საქართველოს ეკლესიას ძალზე მძიმე ხანა დაუდგა. ქვეყნის გაღატაკებამ და მონღოლური წესების შემოსვლამ საეკლესიო მიწების დატაცება და მორალის დაქვეითება გამოიწვია. ეკლესია იძულებული გახდა ხმა აემაღლებინა საეკლესიო მიწათფლობელობის დასაცავად, რასაც 1260-იან წლებში, დავით გიორგის ძის მეფობის ხანაში, საგანგებო საეკლესიო კრებაც კი მოჰყვა. საეკლესიო მოღვაწეებმა ქართული ქრისტიანული ცხოვრების წესისა და ზნეობრივი ნორმების დასაცავად დიდი ბრძოლა გააჩაღეს. ისინი დაუნდობლად ამხელდნენ ჯერ დავით გიორგის ძეს, ხოლო შემდეგ განსაკუთრებით დემეტრე II-ს და მის დიდებულებს, რომლებსაც ერთდროულად რამდენიმე ცოლი ჰყავდათ. ქრისტიანული ზნეობრივი ნორმების დასაცავად განსაკუთრებით ნიკოლოზ პატრიარქი იღვწოდა. როდესაც ნიკოლოზ კათალიკოსი დარწმუნდა, რომ მან დემეტრე II „ვერ არწმუნა“. ის ტახტიდან გადადგა და თავისი ხელით კათალიკოსად დემეტრეს ჯვარის მტვირთველი აბრაამი აკურთხა.

ძნეულობების მიუხედავად, მონღოლების ბატონობის ხანაშიც, საქართველოს ეკლესია თავის გავლენას ჩრდილოეთ კავკასიაზე ძველებურად აერცელებდა. დემეტრე II-ის მეფობის ხანაში დავით გარეჯის მონასტრის ბერი პიმენ სალოსი, დაღესტანში მონღოლების გავლენით შესუსტებული ქრისტიანობის აღდგენის მიზნით, აღმოსავლეთ კახეთში, ბელაქანში დამკვიდრდა და აქედან ლეკები კვლავ ქრისტეს რჯულსზე მოაქცია. მასთან ერთად მისიონერული მოღვაწეობით თავი ისახელა ანტონ ნაოხრებლის ძემ, რომელიც მესხეთიდან იყო.

1310 წ. საქართველოს კათალიკოს პატრიარქმა ეფთიმემ კახეთ-ჰერეთი მოიარა და დაღესტანშიც გადავიდა, სადაც ქრისტიანობა კიდევ უფრო განამტკიცა. დაღესტანში ამ დროს ხუნძახის ცალკე საკათალიკოსოც კი არსებობდა, რომელიც საქართველოს მღვდელმთავარს ექვემდებარებოდა. სინან მთის „სულთა მატჩიანეში“ (გარდაცვლილთა მოსახსენებელი) XIV ს-ის პირთა შორის გვხვდება დაღესტნის ამ მხარის „ხუნძახის კათალიკოსი ოქროპირი“. ამ მოსახსენებელში ვკითხულობთ: „სულსა ღუნძელისა კათალიკოსისა და მისთა ძეთსა შეუნდოს ღმერთმან“.

ზუნძითიდან (დაღესტანში) დღემდე მოაღწია XIV ს-ის ქართული და ქართულ-ზუნძური წარწერების ფრაგმენტებმა, სადაც ზუნძური ტექსტი ქართული ასოებითაა მოცემული. ეს ტექსტები ზუნძური ენის ყველაზე ადრეული ჩანაწერებია.

საქართველოს ეკლესია ქრისტიანული მსოფლიოს საეკლესიო ცხოვრებაშიც აქტიურად მონაწილეობდა. 1438 წ. თებერვალში იტალიის ქალაქ ფერერაში გაიხსნა მსოფლიო საეკლესიო კრება, რომელიც შემდეგ ფლორენციაში გადაიტანეს. ამიტომ ეს საეკლესიო კრება ისტორიაში ფერერა-ფლორენციის საეკლესიო კრების სახელით შევიდა. საქართველოს წარმომადგენლობა ამ კრებაზე დიდი პატივით მიიღეს და მართლმადიდებელ ეკლესიებს შორის კონსტანტინოპოლის, ანტიოქიის, იერუსალიმისა და ალექსანდრიის საპატრიარქოების შემდეგ მიუჩინეს მეხუთე ადგილი. კრების

სხდომებზე საერო პირებს შორის ძალზე საპატიო ადგილზე იჯდა საქართველოს ელჩი, კრებამ მიიღო დადგენილება - ფლორენციის უნია (კავშირი), რომელმაც მართლმადიდებლებისა და კათოლიკეების გაერთიანება გამოაცხადა. ქართულმა დელეგაციამ ამ უნიას ხელი არ მოაწერა და დროზე ადრე დატოვა მსოფლიო საეკლესიო კრება.

ერთიანი საქართველოს სამეფოს პოლიტიკური დაშლა ეკლესიასაც შეეხო. ამ მხრივ ერთ-ერთი პირველი ნაბიჯები სამცხის ათაბაგებმა გადადგეს. ჯერ კიდევ XV ს-ში ალექსანდრე დიდის მეფობის პირველ წლებში მეფის წინააღმდეგ ამხედრებული ჩვენთვის უკვე ცნობილი სამცხის ათაბაგი ივანე შეეცადა თავისი სამფლობელო ეკლესიურადაც საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქისათვის ჩამოეშორებინა, აწყურის ეპისკოპოსი მაწყვერელი სამცხის დამოუკიდებელ მღვდელმთავრად ექცია და ფორმალურად ანტიოქიის პატრიარქისათვის დაექვემდებარებინა. ეს ცდა იმჟამად წარუმატებელი აღმოჩნდა. მეფესთან ჭიდილში ივანე ათაბაგი დამარცხდა და აწყურის მთავარეპისკოპოსი გერასიმე იძულებული გახდა საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის მიქაელის წინაშე საგანგებო ერთგულების ფიცი დაედო.

დაახლოებით ოცდაათი წლის შემდეგ სამცხის საქართველოს საპატრიარქოსაგან ეკლესიურ ჩამოშორებას გიორგი VIII-ის წინააღმდეგ მებრძოლი ყვარყვარე II ათაბაგი შეეცადა. მან ივანე ათაბაგის შვაგასად სამცხის ეპისკოპოსებს წირვა-ლოცვის დროს საქართველოს მეფისა და პატრიარქის მოხსენიება აუკრძალა. ის სამცხის ეპისკოპოსებს თხოვნი ნიშნავდა და მცხეთაში დასამტკიცებლად დასკურთხებლად აჟარ უშვებდა. ყვარყვარე ათაბაგი ისე გაათავისუფლა, რომ საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქს სამცხეში გამძიის სამცხისტრი და საეკლესიო მამულებიც კი ჩამოართვა. მაშინ საქართველოს კათალიკოს პატრიარქი დავითი სამცხეში გაემგზავრა და საფარის მონასტრის ასლოს დიდ მინდორზე მორწმუნეთა წინაშე ყვარყვარეს მიერ დანიშნული აწყურის მთავარეპისკოპოსი და სამცხის სხვა მღვდელმთავრები შეაჩვენა და ეკლესიიდან განკვეთა.

საეკლესიო კანონის თანახმად, შეჩვენების შემდეგ საათაბაგოს ეპისკოპოსებს და მღვდლებს საეკლესიო მსახურების უფლება აღარ ჰქონდათ. ეს იმდენად მძიმე სასჯელი იყო, რომ სამცხის ეკლესიამ პატივს ითხოვა. სამცხის მღვდელმთავრები მცხეთაში გამოცხადდნენ და საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქს წერილობით ერთგულების ფიცი მისცეს. XVI ს-ში სამცხეში საქართველოს საკათალიკოსოდან გამოყოფის კიდევ ერთ მცდელობას ჰქონდა ადგილი, რომელიც ასევე მარცხით დასრულდა.

ერთიანი საქართველოს უკანასკნელმა მეფემ გიორგი VIII კახეთში დამკვიდრების შემდეგ თავის ახლადშექმნილ სამეფოში საეკლესიო წყობილება ნაწილობრივ შეცვალა. მან ალავერდის მონასტრის წინამძღვრის მთავარეპისკოპოსის ტიტული მიანიჭა და ის კახეთის სამეფოს ეკლესიის მეთაურად აქცია. ამით საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის ხელისუფლება კახეთის სამეფოში ნაწილობრივ შეიზღუდა. ამის შემდეგ ალავერდის მთავარეპისკოპოსს კახეთის მეფე ნიშნავდა და საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი მხოლოდ ანტიკიცებდა.

სამცხისა და კახეთისაგან განსხვავებით, დასავლეთ საქართველოს ეკლესია სრულიად საქართველოს ეკლესიას ფორმალურადაც ჩამოშორდა. ეს პროცესი დასავლეთ საქართველოში ცალკე, აფხაზთა ანუ დასავლეთ საქართველოს საკათალიკოსოს არსებობამ გააადვილა. ჯერ კიდევ X ს-დან მოყოლებული აფხაზების ანუ დასავლეთ საქართველოს საკათალიკოსო საქართველოს კათალიკოს პატრიარქს ექვემდებარებოდა. ქვეყნის დაშლის ტენდენციის ზრდასთან ერთად, აფხაზების კათალიკოსის როლი დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო ცხოვრებაში თანდათანობით გაიზარდა. XV ს-ის II ნახევარში საქმე სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის დაქვემდებარებისაგან დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის გამოყოფით დასრულდა. 1470-1474 წლებში გამოცალკავების მოსურნე დასავლეთ საქართველოს მღვდელმთავრებმა კარგად გამოიყენეს იერუსალიმისა და ანტიოქიის

ეპისკოპოსი მანყუერელი კოტეხელის წიგნი და პიჰი

„ესე წიგნი მე, მაწყვერელ მთავარეპისკოპოსმა ჩაადრე და მოგასსენე და ვინც შემდგომად ჩემსა სხუნი მაწყვერელი იფუნენ ... როგორც ამას წინათ შევეთა მლოცველი და თქუნი მომხსენებელი და ერდგულნი ყოფილან, ამავე წესითა მევეთა მლოცველი ვიფუნეთ და თქუენნი მომხსენებელი ვიყუეთ, არც პატრიარქი მოვისხენიოთ ანტიოქიისა, არც მისაგან გამოგზავნილი კაცი შევიწწართ, არც ვარძიის დიაკონი ვაკრთხოთ და ვინც ამა თემსა ანუ სხვაგან, შეაჩუენონ, როგორცა თქვენგან ნაკრთხესა გუბარტეს, აგრე შეკარქნეთ და ვისცა თქუენ სწყალობეთ, ჩვენც მისი მლოცველი ვიფუნეთ“.

პატრიარქის მიქაელის სტუმრობა და საგანგებო საეკლესიო დოკუმენტი „მცნებაჲ სარჯულოჲ“ შეადგინეს. ამ დოკუმენტის თანახმად, აფხაზეთის ახალი კათალიკოსი იოვანიკი სტუმრად ჩამოსულმა პატრიარქმა აკურთხა. ეს ფაქტობრივად დასაველეთ საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის გამოცხადებას ნიშნავდა.

აფხაზეთის (დასაველეთ საქართველოს, იმერეთის) საკათალიკოსო საკუთრივ დასაველეთ საქართველოს გარდა, თავის სამწყსოდ დასაველეთ კავკასიასა და სამხრეთ-აღმოსაველეთ ყირიმსაც მიიჩნევდა. „კათალიკოსის საკურთხი არის სამწყსო: ლიხსა და კაფას შუა, რუსეთის სამზღვარსა და ჭანეთს შუა“, ვკითხულობთ XVI ს-ის II მეოთხედის საეკლესიო სამართლის ძეგლში „ბიჭვინთის იადგარში“. აფხაზეთის კათალიკოსს ამ ვრცელ ტერიტორიაზე: „ლიხთ იმერის, ჭოროხს აქათ, ოვსეთსა აქათ, ზღვაჲ პონტოს აქათ, სადა დიდისა ბიჭვინთისა საზღუარი მიაღწევს“. ეპისკოპოსების კურთხევის უფლება მიეცა, რაც საქართველოს კათალიკოს პატრიარქისაგან მისი დამოუკიდებლობის უმთავრესი ნიშანი იყო.

ამის შემდეგ საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი ქართულ სამეფო-სამთავროებში უზენაეს მღვდელმთავრად ითვლებოდა, მაგრამ დასაველეთ საქართველოს ეკლესია სამ საუკუნეზე მეტხანს გამოცალკეებულად ცხოვრობდა. ასე რომ, საქართველოს პოლიტიკურ დაშლას მისი ეკლესიური დაშლაც დაემატა.

